

В настоящий сборник вошли статьи участников Международной научно-практической конференции «III Токтомаматовские чтения»

К.Ш. Токтомаматов атындагы
Эл аралык университеттин

ЖАРЧЫСЫ

Илимий-популярдык мезгил-мезгили
менен чыгуучу журнал

2022

I

ВЕСТНИК

МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ К.Ш. ТОКТОМАМАТОВА
НАУЧНО-ПОПУЛЯРНЫЙ ПЕРИОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

ISSN 1694-5913

HERALD

OF INTERNATIONAL UNIVERSITY
NAMED AFTER K. SH. TOKTOMAMATOV
POPULAR SCIENCE PERIODICAL JOURNAL

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF KYRGYZ REPUBLIC

Сапаттуу билим – келечекке айкын жол!
Качественное образование – гарантия будущего!
Qualitative education - guarantee of the future!

К.Ш.ТОКТОМАМАТОВ АТЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК
УНИВЕРСИТЕТТИН
ЖАРЧЫСЫ
илимий-популярдык мезгил-мезгили менен чыгуучу журнал

Научно-популярный периодический журнал
ВЕСТНИК
МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ К.Ш.ТОКТОМАМАТОВА

HERALD
OF INTERNATIONAL UNIVERSITY NAMED AFTER
K.SH.TOKTOMAMATOV
popular science periodical journal

ISSN 1694-5913

Жалал-Абад, 2022

К.Ш.ТОКТОМАМАТОВ АТЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТ

окуу-илимий-өндүрүштүк комплексинин

ЖАРЧЫСЫ

илимий-популярдык мезгил-мезгили менен чыгуучу журнал

2022-жыл, №1

Негиздөөчү: К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университет ОИӨК. 2008-жылдан баштап басылууда.

Дареги: 715613, Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад ш., “Спутник” кичи району, Жени-Жок көчөсү, 30.

Байланыш үчүн телефондор: +996(3722)50705, 51811, 52128; факс: +996(3722) 50705.

Веб-сайты: www.mnu.kg; электрондук дареги: university_coop@hotmail.com, naukamnu@gmail.com

Башкы редактор: С.А.Омурзаков – К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУнун ректору, э.и.д., профессор;

Башкы редактордун орун басарлары: А.К.Кантороева – К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУнун I проректору, э.и.к., профессор; Т.Т.Омошев - К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУнун илим, эл аралык байланыштар жана инновациялык билим берүү боюнча проректору, п.и.к., профессор.

Жооптуу катчы: Д.К.Сулайманова – К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУнун илим, аспирантура жана докторантура бөлүмүнүн башчысы, э.и.к., доцент.

Редакциялык коллегия:

э.и.д., проф. Г.К.Кантороева

э.и.д., проф. А.З.Зулпукаров

э.и.д., проф. Ж.С.Джаилов

э.и.д., проф. А.А.Арзыбаев

э.и.д., проф. Стефан Дырка

э.и.д., проф. А.М.Маткеримова

э.и.д., проф. М.Ж.Абдиев

ф-м.и.д., проф. К.О.Осмоналиев

ф-м.и.д., проф. К.С.Алыбаев

филол.и.д., проф. К.З.Зулпукаров

филол.и.д., проф. М.В.Пименова

п.и.д., проф. С.С.Сакиева

т.и.д., проф. Н.Ж.Эсенкулов

филос.и.д., проф. К.А.Исаков

б.и.д., проф. Б.А.Токторалиев

м.и.к., доц. М.Р.Ниёзметов

филол.и.к., проф. А.С.Жолдошбаев

т.и.к., проф. Ж.А.Дуйшеев

э.и.к., доц. Н.К.Токтомаматова

э.и.к., доц. Чагры Эргезер

Научно популярный периодический журнал

ВЕСТНИК

учебно-научно-производственного комплекса

МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ К.Ш.ТОКТОМАМАТОВА

№1, 2022 год

Учредитель: УНПК Международный университет имени К.Ш.Токтомаматова. Издаётся с 2008 года.

Адрес: 715613, Кыргызская Республика, г. Жалал-Абад ш., микрорайон “Спутник”, ул. Жени-Жок, 30.

Контактные телефоны: +996(3722)50705, 51811, 52128; факс: +996(3722) 50705.

Веб-сайт: www.mnu.kg; электронная почта: university_coop@hotmail.com, naukamnu@gmail.com

Главный редактор: С.А.Омурзаков – ректор МНУ имени К.Ш.Токтомаматова, д.э.н., профессор;

Заместители главного редактора: А.К.Кантороева – I проректор МНУ имени К.Ш.Токтомаматова, к.э.н., профессор; Т.Т.Омошев – проректор по науке, международным связям и инновационно-образовательным технологиям МНУ имени К.Ш.Токтомаматова, к.п.н., профессор.

Ответственный секретарь: Д.К.Сулайманова – начальник отдела науки, аспирантуры и докторантуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова, к.э.н., доцент.

Редакционная коллегия

д.э.н., проф. Г.К.Кантороева

д.э.н., проф. А.З.Зулпукаров

д.э.н., проф. Ж.С.Джаилов

д.э.н., проф. А.А.Арзыбаев

д.э.н., проф. Стефан Дырка

д.э.н., проф. А.М.Маткеримова

д.э.н., проф. М.Ж.Абдиев

д.ф-м.н., проф. К.О.Осмоналиев

д.ф-м.н., проф. К.С.Алыбаев

д.филол.н., проф. К.З.Зулпукаров

д.филол.н., проф. М.В.Пименова

д.п.н., проф. С.С.Сакиева

д.и.н., проф. Н.Ж.Эсенкулов

д.филос.н., проф. К.А.Исаков

д.б.н., проф. Б.А.Токторалиев

к.м.н., доц. М.Р.Ниёзметов

к.филол.н., проф. А.С.Жолдошбаев

к.и.н., проф. Ж.А.Дуйшеев

к.э.н., доц. Н.К.Токтомаматова

к.э.н., доц. Чагры Эргезер

HERALD

education-research and industrial complex

INTERNATIONAL UNIVERSITY NAMED AFTER K.SH.TOKTOMAMATOV

popular science periodical journal

Founder: ERIC International university named after K.SH.Toktomamatov. Publisher 2008 year.

Address: 30 Jeni-Jok St., Jalal-Abad, 715613, Kyrgyz Republic. Tel.: +996(3722)50705, 51811, 52128;

fax: +996(3722) 50705. Web-site: www.mnu.kg; E-mail: university_coop@hotmail.com, naukamnu@gmail.com

Пименова М.В., д.ф.н., профессор
МГУ им. П.П. Семёнова – Тян-Шанского, г. Санкт-Петербург

СИМВОЛИЧЕСКИЕ ПЕРВОПРИЗНАКИ МАКРОКОНЦЕПТА РОД

Аннотация

Пословицы и поговорки представляют Род через признаки семьи, поколений, предназначения, происхождения, наследства, патерналистского имени – отчества. Родина называется Отчизна и Отечество, корни слов прямо указывают на родителя – отца. Признаки Родины прочитываются в устаревшем значении синонима Отчизна «древность рода, местничество, достоинство по родовым отличиям отцов, предков». Три мотивирующих признака макроконцепта Род являются символическими: 'Родина', 'судьба', 'название древнего славянского божества'.

Ключевые слова: символический макроконцепт, мотивирующие признаки, символ, лингвокультурология, языковая картина мира.

SYMBOLIC PRIMARY SIGNS OF THE MACROCONCEPT GENUS

Abstract

Proverbs and sayings represent the Genus through the signs of family, generations, purpose, origin, inheritance, paternalistic name – patronymic. Motherland is called Отечество (Fatherland) and Отчизна (Fatherland), the roots of the words directly point to the parent – the father. The signs of the Motherland are read in the outdated meaning of the synonym Fatherland "antiquity of the clan, parochialism, dignity according to the generic differences of fathers and ancestors." Three motivating signs of the Rod macroconcept are symbolic: 'Motherland', 'fate', 'the name of an ancient Slavic god'.

Key words: symbolic macro-concept, motivating signs, symbol, linguoculture, language picture of the world.

Основная цель, которая ставится в статье – описать мотивирующе-символические признаки макроконцепта *Род*, входящие в его структуру. Научная новизна работы заключается в нескольких аспектах: 1. Макроконцепт *Род* впервые становится объектом отдельного изучения в лингвистике в аспекте его мотивирующих, символических и иронических признаков; 2. Символические признаки макроконцепта *Род* впервые описываются в своем комплексе актуализаций в паремиях русского языка. Материал исследования был взят из этимологических словарей русского языка и словаря В.И. Даля [2; 11; 12; 14; 15; 16]. Основными методами исследования, применяемыми в работе, выступают этимологический, интерпретативный, дескриптивный и концептуальный.

В лингвистике отмечены только две статьи, предметом изучения которых выступает концепт *Род*: первая посвящена анализу образных признаков концепта *Род* в русской лингвокультуре [13, с. 82–91], во второй сопоставляются концепты *Род* и *родовая организация* [10, с.230–242]. Есть две статьи, исследующие сопряженные с *Родом* концепты. З.У. Багишаева описала башкирский концепт *тыуған ил* «Родина» в творчестве М. Карима [1, с. 176–180]. В.В. Колесов подробно остановился на вопросе взаимосвязанных русских концептах *природа*, *Родина*, *народ* [4, с. 12–23]. Русский макроконцепт *Род* впервые становится объектом исследования в аспекте изучения мифолого-символических первопризнаков.

Основной рабочий термин, используемый в работе – *макроконцепт*. «Под *макроконцептом* понимается сложное ментальное образование, связанное с концептами, входящими в его структуру, родо-видовыми отношениями» [5, с. 32]. Макроконцепты не так давно стали отдельным объектом исследования. Макроконцепты отличаются: 1) набором и количеством признаков, входящих в их структуры; 2) акцентированностью внимания на отдельных когнитивных признаках и/или их группах; 3) отображением комплекса когнитивных признаков в структурах концептов, относящихся к сфере определенного макроконцепта.

Особое внимание заслуживают символические концепты и макроконцепты. Под *символическим макроконцептом* понимается ментальное образование, у которого первопризнак (conceptum) в виде одного или нескольких мотивирующих признаков

выражает определённый символ лингвокультуры. Согласно В.В. Колесову, «Концептум как составная часть концепта порождает образ концептума, символ образа и понятие символа, следовательно, концепт, представленный как понятие, является всего лишь результатом последовательного накопления содержательных форм концепта – образа, символа и собственно понятия» [3, с. 438]. В этой связи нами выделяется особый тип концептов, у которых среди мотивирующих находится символический первопризнак, указывающий на давнюю историю возникновения этого концепта и развитие его структуры в языке-источнике. Концепт *Род* привлёк к себе внимание, потому что среди мотивирующих у него оказалось несколько символических признаков. В современной лингвистике отмечено несколько статей, в которых такой тип концептов исследуется [7, с. 65–83; 9, с. 130–133].

Язык отображает культуру и способы восприятия мира. Род – это семья со всеми её поколениями. Родовозможно отнести к классу мировоззренческих концептов, т.к. в его структуре присутствуют признаки, выражающие символы и мифы лингвокультуры. Термины *мифологема* и *символический (макро)концепт* соотносимы между собой. Мифологема – это часть мифа, утратившая четкие черты в связи с забытостью исходного образа, сохранившая в фольклоре наиболее устойчивые признаки символа, восходящие к определённому сюжету или персонажу. Род традиционно относят к классу социальных концептов [6, с. 10], по признаку появления этот концепт является исконным [Там же, с. 11], по признаку актуальности – это ведущий (ключевой) концепт русской лингвокультуры. К ключевым относятся «широко представленные в паремиологическом фонде, фольклоре, художественной литературе концепты культуры» [6, с. 12].

Предметом изучения являются паремии из словаря В.И. Даля, в которых актуализируются мотивирующие признаки Бога, Родины и судьбы в описании Рода. Актуальность проводимого исследования состоит в том, что обнаруживается взаимосвязь между трансформацией мотивирующих признаков Бога и взаимозамене их признаками Родины и судьбы.

Исследование (макро)концепта предполагает воссоздание его структуры. Структура (макро)концепта состоит из нескольких групп признаков, которые исследуется поэтапно: по мере развития самой структуры концепта. Первоначально в языке появляется первопризнак – соотносимый с внутренней формой слова, который называют мотивирующим. Это признак, бросающийся в глаза, положен в основу номинации слова, репрезентирующего (макро)концепт. У (макро)концепта может быть несколько мотивирующих признаков.

Далее появляются образные признаки. Первопризнак как бы примеряется к тому, что существует в окружающем мире. Образные признаки соотносимы с кодами лингвокультуры, относящимися к живой и неживой природе.

На третьем этапе возникают понятийные признаки, отличающиеся высокой степенью абстрактности. Понятийные признаки указываются в толковых словарях в виде сем и семем – компонентов значения слова, вербализующего(макро)концепт. На этом же этапе чаще всего формируются категориальные признаки, соотносимые: 1. с категорией объема, размера и веса (дименсиональные признаки), 2. категорией качества (квалитативные признаки), 3. Категорией цвета (колоративные признаки), 4. категорией оценки (ценностно-оценочные признаки), 5. категорией количества (квантитативные признаки), 6. пространственной категорией и 7. категорией времени (темпоральные признаки).

На следующем этапе формируются символические признаки. Они восходят к утраченному мифу или символу лингвокультуры. Обычно это последний этап исследования структуры (макро)концепта. Но не всегда.

У древних (макро)концептов есть еще один разряд признаков – это иронические признаки, которые могут ознаменовать завершающий этап в развитии его структуры. К этому типу относятся признаки, которые выражают иронию и крайнюю ее степень – сарказм. Такие признаки появляются в структуре очень древних концептов на этапе забвения ценности того фрагмента мира, который такой концепт представляет: это этап обесценивания того, что ранее было весьма ценным.

Макроконцепт *Род* относится к символическому типу. Этот тип концептов был открыт автором статьи: «есть концепты, в мотивирующих признаках репрезентантов которых уже заложен символ. Т.е. символ в структурах таких концептов – не заключительный этап их развития, а исходная точка [7, с. 65]. Чтобы подтвердить правильную интерпретацию разрядности макроконцепта *Род*, обратимся к изучению его структуры в аспекте первого этапа.

Первым этапом исследования концептуальной структуры является определение его мотивирующих признаков. Для этого используют этимологические словари, где на основе компонентного анализа словарных дефиниций слова – репрезентанта концепта – обнаруживаются признаки, послужившие основой для его именования. Для определения мотивирующих признаков макроконцепта *Род* было взято пять авторитетных этимологических и исторических словарей русского языка [11; 12; 14; 15; 16]. Этимологические и исторические словари указывают на наличие таких мотивирующих признаков у макроконцепта *Род*, как:

1. 'рождение' [11; 12; 14],
2. 'происхождение' [11; 12; 16],
3. 'семья/ родня/ родственники' [11; 12; 14; 15; 16],
4. 'род/ поколение' [11; 12; 14],
5. 'род/ совокупность поколений, происходящих от одного родоначальника' [18; 21],
6. 'племя/ народ' [11; 12; 14; 16],
7. 'родина' [12; 16],
8. 'соплеменник/ земляк' [14],
9. 'совокупность людей с общими отличительными чертами' [14],
10. 'род/ порода' [11; 12; 14; 16],
11. 'род/ совокупность предметов с общими главными качествами' [15; 16; 18; 21],
12. 'природное свойство' [11; 12; 14],
13. 'род (грамматический термин)' [11; 12; 14],
14. 'урожай' [11; 12; 14; 15],
15. 'судьба' [14],
16. 'название божества древних славян' [14; 16],
17. 'разбор' [11],
18. 'плодородие' [16],
19. 'расти' [15; 16],
20. 'разрастаться' [15; 16],
21. 'подниматься' [15; 16],
22. 'прямо стоящий/ поднявшийся' [15; 16].

Анализ словарных статей пяти этимологических словарей русского языка показал наличие 22 мотивирующих признаков у макроконцепта *Род*. «Чем древнее слово, тем больше мотивирующих признаков у концепта, скрывающегося за этим словом» [6, с. 19]. Такое значительное количество мотивирующих признаков подтверждает древность происхождения слова *Род*.

Какие же из этих признаков можно отнести к символическим? Это седьмой признак 'Родина', пятнадцатый признак 'судьба', шестнадцатый признак 'название божества древних славян'. Не один, а три мотивирующих признака могут быть причислены к разряду символических.

Для подробного анализа актуализаций символических признаков используем данные «Словаря живого великорусского языка» В.И. Даля [2]. В качестве примеров, иллюстрирующих мотивирующе-символические признаки макроконцепта *Род*, взяты пословицы и поговорки из этого словаря.

Согласно представлениям русского народа, судьба – это проявление воли рода. То, что предначертано судьбой, человек не в силах изменить. По роду передается характер (*Кто родом кулак, тому не разогнуться в ладонь*), привычки и нрав (*Каков род, таков и приплод*).

Кто волком родился, тому лисой не бывает), внешность (*Лысым жеребя уродилось, лысым и помрет*), характерные черты облика (*Из роду в род – тот же урод. Сорока от сороки в одно перо родится. Пуд мыла изведешь, а родинки не смоешь*), социальный статус (*Миряне – родом дворяне: луковки во щах нет, а пуговка светленькая*). У каждого человека своё предназначение по судьбе (*Каков уродился, таков и пригодился*). О человеке и о хлебе говорят (*Каков родился, таков и есть: сверху не закрасишь*). Судьба есть предначертание того, что на роду написано (*Как хожено (ношено), так и рожено*). Правильное – умное – поведение в обществе приводит к почету (*Честь ум рождает, а бесчестье и последний отнимает. Честь ум рождает, а безвременье последнего лишает*).

Род – это имя древнерусского Бога. Однако в пословицах соответствующий символический признак выражается косвенным способом (*Бог не родит, не возьмешь ни семенем, ни племенем*). В русской «культуре представлены символы Рода и двух рожаниц, которые со временем стали воплощением Судьбы» [4, с. 12-13]. Другими словами, за признаками ‘судьбы’ скрывается символический признак ‘название божества древних славян’. Судьба, таким образом, есть проявление воли Бога-Рода.

В древности у славян существовал культ предков. «Предки назывались обобщённо – дед и баба. Их основными функциями были функции богов, такие, которые и сейчас в народном сознании приписываются богу: функции демиурга, функция покровителя, функция дарителя – подателя благ, функция патриарха – советчика (с обязательными внешними атрибутами – седыми волосами и седой бородой, посохом, длиннополой одеждой), функция судьи» [8, с. 19]. Род прямо указывает на предка (*Род в род идет*).

П.Я. Черных в своём словаре замечает любопытный факт сохранения одного слова, пришедшего из далёкой древности: рус. диал. (волог.) *ord* «привидение», «призрак покойника», ссылаясь на словарь В.И. Даля [2, II, с. 1267], восходящее к древ.-рус. *родъ* [21, II, с. 119]. Те, кто умерли, и есть предки. Слово *орда* – однокоренное. Орда – это наши общие предки с тюркскими народами?

Род знаменует несколько поколений – это семья с одним основателем. Пословицы передают этот признак через семейные номинации (*Родила молодца, такого, как отца. Уродила мама, что не примаёт и яма. Бывает добрая овца и от беспутного отца. За спором дело станет, так и шальная мать родит путное дитя*). Отец и мать – это первичные предки по отношению к детям. В современном русском языке в молодежном сленге родители называются *предками*.

Слово *Родина* в русском языке синонимично словам *Отечество* и *Отчизна*. Корень этих слов прямо указывает на отца (*Рыбам море, птицам воздух, а человеку отчизна вселенный круг*). Словом *Отечество* выражается устаревшее значение «древность рода, местничество, достоинство по родовым отличиям отцов, предков» [2].

Родина – это земля отцов (*Отец мой выходец, а мое отечество Русь*). Земля передавалась по наследству детям от отцов (отсюда слово *вотчина*). Землю наследовали даже неродные сыновья (*Отчимова именье пасынку не корысть*). Выросшие на одной земле именуются *земляками*. Сама земля в русском языке называется родовым именем – *земля-матушка*. Имя человека сопровождается *отчеством* – это второе имя, даваемое по отцу. Родовые признаки прослеживаются по всему комплексу антропонимов, определяющих происхождение: место рождения определяется по матери, имя человеку дается по отцу.

В структуре макроконцепта *Род* выделен ироничный признак. Он выражается словом *урод*, обозначающим человека с физическим или нравственным недостатком (*Урод: весь в отцов род. В семье не без уродов. В большой семье не без уродов. В хлебе не без ухвостья, а в семье не без уродов*). Кроме того, этот признак актуализирует значение или эмоциональной неуравновешенности (*И от доброго отца родится бешена овца*), или некрасивой внешности (*Живет урод и от красавца*). Ирония может выражаться описательно (*И такой родится, что ни дома, ни в людях не годится*).

Итогами проведенного исследования является выделение в составе 22 мотивирующих трёх символических признаков: ‘Родина’, ‘судьба’, ‘название древнего славянского

божества'. Присутствие большого количества мотивирующих признаков указывает на древность происхождения изучаемого макроконцепта *Род*. В связи с приходом христианства, имя Рода претерпело трансформацию и было заменено сопряженным признаками 'судьба' и 'Родина', сохранившими ассоциативные связи с семьей, происхождением, местом рождения, поколениями, родителями и наследством.

Структура макроконцепта Род достигла апогея своего развития. Появление ироничного признака доказывает это. Семья, род – самое ценное, что есть у человека. Появление ироничного признака в структуре макроконцепта *Род* показывает: 1. Десакрализацию того, что ранее было святым и высоко ценилось; 2. Забвение прежних представлений о мироустройстве в связи со сменой религии. Неожиданным фактом оказалось родство слов *род* и *орда*, на это указывает этимология слова – репрезентанта изучаемого макроконцепта *Род*.

Использованная литература:

1. Багишаева З.У. Концепт “Туган ил” («Родина») в башкирской языковой картине мира (на примере творчества М. Карима) // Вестник Башкирского университета. – 2016. – Т. 21. – №1. – С. 176–180.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. – С.-Петербург, 1996.
3. Колесов В.В. «Первосмысл» концепта // Вестник Санкт-Петербургского университета. Язык и литература. – 2018. – Т. 15. Вып. 3. – С. 438–452. <https://doi.org/10.21638/spbu09.2018.309>
4. Колесов В.В. Концепты «Природа», «Родина», «Народ» в русском языковом сознании // Политическая лингвистика. – 2019. – № 2 (74). – С. 12–23.
5. Пименова М.В. Концепты внутреннего мира человека (русско-английские соответствия): дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Марина Владимировна Пименова. – СПб, 2001. – 497 с.
6. Пименова М.В. Концепт *сердце*: образ, понятие, символ: монография. – Кемерово: КемГУ, 2007. – 500 с. (Серия «Концептуальные исследования». Вып. 9).
7. Пименова М.В. Символические концепты как часть концептуальной системы (на примере концепта *творчество*) // Когнитивная лингвистика: новые парадигмы и новые решения: памяти проф. Евгения Александровича Пименова: сборник статей / Отв. ред. М.В. Пименова. – М.: ИЯ РАН, 2011. – 896 с. – С. 65–83. (Серия «Концептуальные исследования». Вып. 15).
8. Пименова М.В. Этногерменевтика русской сказки: монография. – М.: ИНФРА-М, 2018. – 355 с. – (Научная мысль).
9. Пименова М.В. Соотношение терминов *мифологема* и *символический макроконцепт* // Лингвистика и литературоведение на переломе тысячелетий: сборник статей Международной научно-практической конференции, приуроченной к 175-летию юбилею Абая Кунанбаева / Сост.: Л.Б. Алекшова, У.З. Джумагалиева, Ж.Е. Кенжебаева. Атырау: Атырауский государственный университет им. Х. Досмухамедова, 27 апреля, 2020г. – 356с. – С. 130–133.
10. Попов В.А. Концепты «Род» и «родовая организация»: опыт переосмысления дефиниций // Сибирские исторические исследования. – 2020. – № 3. – С. 230–242.
11. Словарь Академии Российской. – Санкт-Петербург: Императорская Академия наук, 1794. – Т. V. Р – Т. – С. 32.
12. Словарь церковно-славянского и русского языков. – Москва: Императорская Академия наук, 1848. – Т. IV. – Стлб. 140–142.
13. Сошникова В.А. Концепт “род” как часть русской языковой картины мира // Фундаментальная и прикладная наука: проблемно-ориентированные, комплексные и междисциплинарные исследования: сборник научных трудов по материалам I Международного междисциплинарного форума. – М.: НОО Профессиональная наука, 2018. – С. 82–91.

14.Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Т. 3. Р – Я. – СПб.: Отд-ние рус. яз. и словесн. Имп. АН, 1893. – 272 стб. – Стб. 135–138.

15.Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4-х т.: Пер. с нем. 2-е изд., стереотип. – М.: Прогресс, 1986–1987. – Т. 1–4. – Т. III. (Муза – Сят). – 832 с. – М.: Прогресс, 1987. – С. 490–491.

16.Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2 т. – М.: Рус. яз., 1993. – Т. 2. – 562 с. – С. 118–119.

*Бодриков А.Б., к.ф.н., преподаватель,
МГУ им. П.П. Семенова – Тян-Шанского, г. Санкт-Петербург*

О РУССКОМ ВОИНСТВЕ В АСПЕКТЕ ЯЗЫКОВОГО СОЗНАНИЯ

Аннотация

В статье рассматривается вопрос о сохранении исторических знаний о русском воинстве в зеркале проведенного в военном вузе анкетирования курсантов от 18 лет до 21 года. Результаты исследования: наиболее известны курсанта такие богатыри, как Алеша Попович (17,5%), Добрыня Никитич (18,9%) и Илья Муромец (15,6%), Евпатий Коловрат (10,4%) – это богатыри из новгородского и киевского циклов русских былин.

Ключевые слова: милитарный концепт, русская языковая картина мира, психолингвистический эксперимент, концептология, лингвокультурология.

ABOUT THE RUSSIAN ARMY IN THE ASPECT OF LANGUAGE CONSCIOUSNESS

Annotation

The article deals with the issue of preserving historical knowledge about the Russian army in the mirror of the survey of cadets from 18 to 21 years old at a military university. The results of the study: the most famous for cadets are such heroes as Alyosha Popovich (17.5%), Dobrynya Nikitich (18.9%) and Ilya Muromets (15.6%), Evpaty Kolovrat (10.4%) - these are heroes from Novgorod and Kiev cycles of Russian epics.

Key words: military concept, Russian language picture of the world, psycholinguistic experiment, conceptology, linguoculturology.

Милитарные концепты привлекают внимание учёных в связи с развитием этой сферы жизни, ее модернизацией. Все инновации, происходящие в армии, отображаются в языке. Социальные реформы общества, изменения в укладе жизни, смена государственного устройства – все это приводит к развитию структур милитарных концептов.

В лингвистической литературе поднимался вопрос о роли богатырей в русском языковом сознании [1-11]. Обратимся к этому вопросу с несколько иных позиций.

В Военном институте (инженерно-техническом) ВА МТО было проведено анкетирование, в котором приняло участие 120 курсантов. Им была предложена анкета, одним из заданий которой было следующее: «Назовите имена воинов – богатырей Древней Руси».

Результаты, которые были получены, оказались не совсем однозначными. К категории богатырей были отнесены не только сами богатыри, но и исторические деятели, знаменитые российские военачальники.

Лидирующие позиции в ответах занимают знаменитые три богатыря: Алеша Попович, Добрыня Никитич, Илья Муромец. Они воплощают в себе черты национальных героев – защитников земли русской. Их имена упоминаются в русских былинах, русских народных сказках, мультфильмах, цикл которых был начат несколько лет назад. Имена этих героев-богатырей узнаваемы.

Старший из трёх богатырей – Илья Муромец, полное имя которого Илья Муромец сын Иванович. У этого былинного богатыря есть прототип – воин и монах Илия, чудотворец Муромский, служивший у Владимира Мономаха в XII веке. В анкетах, наряду с почти полным именем Илья Муромец, встречается укороченное имя – Муромец или Илья.

С именем Ильи Муромца связан былинный герой-богатырь Святогор. Святогор не простой богатырь – великан. Сила в нем была немерянная.

Добрыня Никитич – знатный богатырь, служивший при князе Владимире. Женой у него была Настасья – дочь известного богатыря Микулы Селяниновича. В анкетах упоминается два варианта его имени – Добрыня Никитич и Добрыня.

Алеша Попович – один из богатырей, младше всех по возрасту. По одной из версий, он был из Ростова. Отец его – Леонтий Ростовский, был попом. Отсюда его прозвище –

Попович. Курсанты в анкетах, говоря о нем, употребляют два варианта – Алёша Попович и Алёша.

К новгородскому циклу относится еще один герой-богатырь – Микула-Селянинович, мирный пахарь, чья сила богатырская помогала земле русской отстаивать свои границы. Курсанты путают его имя, называя Микула Семянинович, Михаил Семенович.

К этому же циклу можно отнести богатыря под именем Михайло Потык (Михайло Иванович Потык или Поток). Он был известен только в северно-русских былинах как красавец и змееборец.

А к киевскому циклу русских былинных богатырей можно отнести Никиту Кожемяку. О нем упоминается в «Повести временных лет». Первое упоминание зафиксировано в 992 году.

В разряд русских богатырей отнесён Евпатий Коловрат. Согласно легенде, тридцатипятилетний Евпатий Коловрат был знатным боярином и воеводой Рязанского княжества. Будучи в Чернигове с рязанским князем Ингварем Ингваревичем, он узнал о нашествии Батыя. Считается, что он уроженец села Фролово Шировской волости. Евпатию Коловрату приписывается огромная физическая сила, он был опытным воином и талантливым военным стратегом. После разгрома Рязани, он с отрядом в 1700 человек внезапно напал на стан хана Батыя, перебив многих богатырей из рядов противника. В анкете его называют как полным именем, так и сокращенным – Коловрат или Евпатий.

В анкету попало еще одно имя легендарного героя – Александра Пересвета. Это монах-воин, был иноком Троице-Сергиевского монастыря. Один из участников Куликовской битвы. Бок о бок вместе с ним воевал Родион (в другом варианте Роман) Ослябя – тоже монах-воин, инок Троице-Сергиевского монастыря, после пострижения в монахи он взял имя Андрей. Имя этого героя также упоминается курсантами, правда, не всегда в правильной форме (трое пишут Ослабля).

Былинному героическому прошлому предшествовали более древние времена, где встречаются не менее известные герои нашего прошлого: Дир, Кий. Кий был основателем Киев-града. Дир – брат Аскольда: два легендарных князя, которые правили в Киеве в конце IX века. Они приняли христианство. Их роль в истории не до конца ясна.

К русским богатырям курсанты отнесли Олега Вещего, князя новгородского с 879 года и великого князя киевского с 882 года. Вещий Олег был соратником легендарного князя Рюрика, воспитателем и наставником его сына Игоря (который в анкетах упоминается 1 раз).

К эпосу XIV века относится упоминание таких исторических имён, как князь Владимир Красно Солнышко и Дмитрий Донской, получивший свое имя за победу на Куликовом поле. Владимир Красно Солнышко сын Святославович княжил в Великом Киеве. Дмитрий Донской – князь Московский и Владимирский. Курсанты именуют его по-разному: полным именем и сокращенным – Донской.

Неожиданным было упоминание в анкетах марийского героя – Акпатыра. Акпатыр-чочой (д.Кетек–Мучаш, XVI век, ныне Малмыжский район Кировская область). Это легендарный вождь китяжских марийцев, просветитель, целитель (юзо), музыкант. По сказаниям, он основал первую марийскую деревню, потом стал лидером, «держателем» марийской веры. У Акпатыра был секрет. У него под полом дома в кадке с медом плавала золотая утка. Когда жена Акпатыра раскрыла его тайну, сила у богатыря пропала. Курсанты, в связи с необычным именем, называют его Анпатыр, Анпадыр.

Александр Ярославич Невский – известный русский полководец. Родился в городе Переславль-Залесский, его отец, Ярослав Всеволодович, был на момент рождения сына переяславским князем, а позже – великим князем Киевским и Владимирским. 5 апреля 1242 года Александр Невский разгромил немецких рыцарей на Чудском озере, откуда и его имя. Курсанты называют его полным именем и сокращенным – Невский.

Шесть курсантов затруднились дать ответ на это задание.

К единичному упоминанию в анкетах можно отнести такие неожиданные имена в ряду богатырей, как Александр Суворов, Кутузов, Багратион, Александр Македонский, Мстислав, Святослав, Скобелев, Мономах.

Таблица 1. Русские богатыри

№№	Богатырь	Количество	%
	Сказочные персонажи:		
1	Иван Царевич	1	0,5
	Легендарные персонажи:		
2	Дир	1	0,5
3	(Великий) Кий	2	0,9
4	Святогор	6	2,8
	Богатыри IX-XIII веков:		
5	Алеша Попович	37	17,5
6	Добрыня Никитич	40	18,9
7	Илья Муромец	33	15,6
8	Евпатий Коловрат	22	10,4
9	Микула Селянинович	2	0,9
10	Михайло Потык	3	1,4
11	Никита Кожемяка	2	0,9
12	Александр Пересвет	17	8
13	Родион Ослябя	3	1,4
	Марийский богатырь XVI в.:		
14	Акпатыр	4	2
	Русские князья IX-XIV вв.:		
15	Игорь (сын Рюрика)	1	0,4
16	Владимир Красно(е) Солнышко	4	1,8
17	Дмитрий Донской	7	3,3
18	Олег Вещий	4	2
	Русские воины:		
19	Александр Невский	15	7,1
29	Великие полководцы: Александр Суворов, Кутузов, Багратион, Святослав, Мстислав, Скобелев, Владимир Мономах	7	3,3
Итого:		211	100

Как показало проведенное исследование, наиболее известными являются такие богатыри, как Алеша Попович (17,5%), Добрыня Никитич (18,9) и Илья Муромец (15,6). Не менее известным богатырем оказался Евпатий Коловрат (10,4%). К разряду богатырей были отнесены не только богатыри, которые упоминаются в новгородском и киевском циклах русских былин, но и русские князья, великие русские полководцы.

Широкий спектр былинных героев позволяет говорить, что курсанты военного технического вуза не забывают свою историю, помнят и чтят своих героев.

Использованная литература:

1. Аншакова С.Ю. Семантика лексемы «великий» в былинных текстах // Язык и национальное сознание / Науч. ред. И.А. Стернин. – Воронеж: Истоки, 2008. – Вып. 10. – 203 с. – С. 26–28.

2. Беляев Д. А. Былинно-героический концепт «богатырь» как локальный вариант экспликации концепта «сверхчеловек» в отечественной культуре [Электронный ресурс] // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 2. URL: <http://www.science-education.ru/108-8603> (дата обращения: 06.09.2013).

- 3.Бодриков А.Б. Мифы России в контексте её исторического развития: воины-богатыри // Миф в истории, политике, культуре: Сборник материалов II Международной научной междисциплинарной конференции (июнь 2018 года, г. Севастополь) / Под ред. О.А. Габриеляна, А.В. Ставицкого, В.В. Хапаева, С.В. Юрченко. – Севастополь: Филиал МГУ имени М.В. Ломоносова в г. Севастополе, 2018. – 600 с. – С. 488–495.
- 4.Бодриков А.Б. Шлем, щит, меч – символические признаки концепта *воин* // Вестник Кемеровского государственного университета. – 2019. – Т. 21. – №2. – С. 496–503.
- 5.Божеланова А. Е. . (2021). Образ коня богатыря в структуре концепта «богатырь – идеальный человек» (на материале ранних текстов олонхо) // Эпосоведение. – 2021. – С. 105–111.
URL: <https://doi.org/10.25587/v3865-3122-0922-h>
<https://epossvfu.ru/index.php/1/article/view/344> (дата обращения: 09.12.2021).
- 6.Жирмунский В.М. Народный героический эпос: Сравнительно-исторические очерки. – Москва – Ленинград: Гос. изд-во худ. лит-ры, 1962. – 435 с.
- 7.Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. Избранные труды. – Ленинград: Наука, 1974. – 727 с.
- 8.Колмогорова А.В. Персонаж славянского героического эпоса «богатырь» как продуктивная идеологема русского патриотического дискурса XIX–XX вв. // Человек: образ и сущность. Гуманитарные аспекты. 2019. №19(37). – С. 98-119.
- 9.Пименова М.В. Богатырши в русских народных сказках // Лингвистика начала XXI века. – Санкт-Петербург, 2015. – С. 174–204. (Серия «Концептуальный и лингвальный миры». Вып. 7).
- 10.Пименова М.В. Стереотипы о богатырях и рыцарях сквозь призму русской ментальности // Когнитивная лингвистика и концептуальные исследования; отв. соред. Б.К. Момынова, М.В. Пименова. – Талдыкорган – Санкт-Петербург – Кемерово: ЖГУ, КемГУ, 2015. – 130 с. – С. 10–15. (Серия «Филологический сборник». Вып. 19).
- 11.Пименова М.В. Богатыри в русских сказках и былинах // Пименова М.В. Этногерменевтика русской сказки: монография. – М.: ИНФРА-М, 2018. – 355 с. – С. 246–292. – (Научная мысль).

Демидова Е.Е., к.ф.н., преподаватель
МГУ им. П.П. Семенова – Тянь-Шанского, г. Санкт-Петербург

МОТИВИРУЮЩИЕ ПРИЗНАКИ В СТРУКТУРЕ ЗАИМСТВОВАННОГО КОНЦЕПТА ИМПЕРАТОР

Аннотация

В статье анализируются первичные признаки концепта *император*. Изучение словарей привело к выявлению 23 мотивирующих признаков: 'верховный', 'высший', 'властелин', 'власть', 'военный', 'глава', 'главный', 'господствовать', 'государство', 'государь', 'держава', 'завоевывать', 'империя', 'командование', 'место владения', 'монарх', 'наставник', 'повелитель', 'полководец', 'правитель', 'приказывать', 'приобретать', 'сюзерен'.

Ключевые слова: заимствованный концепт, мотивирующий признак, структура концепта, языковая картина мира, лингвокультурология, концептология.

MOTIVATING SIGNS IN THE STRUCTURE OF THE BORROWED CONCEPT EMPEROR

Annotation

The article analyzes the primary signs of the emperor concept. The study of dictionaries led to the identification of 23 motivating signs: 'supreme', 'supreme', 'ruler', 'power', 'military', 'head', 'chief', 'dominate', 'state', 'sovereign', 'power', 'conquer', 'empire', 'command', 'place of possession', 'monarch', 'mentor', 'ruler', 'commander', 'ruler', 'order', 'acquire', 'suzerain'.

Key words: borrowed concept, motivating sign, concept structure, language picture of the world, linguoculturology, conceptology.

Когнитивная лингвистика пополняет свой терминологический аппарат. В начале XXI века профессор М.В. Пименова ввела в когнитивную лингвистику термин *заимствованный концепт* [5]. Тема заимствованных концептов во второе десятилетие XXI в. начинает широко обсуждаться [2; 6].

Первый этап изучения структуры концепта – выявление его мотивирующих признаков. Для определения мотивирующих признаков использовано девять этимологических словарей русского языка и один толковый словарь, в котором приводится этимология слова *император* – основного репрезентанта концепта. В качестве материала исследования выступают словарные статьи «император» и «империя», где в виде сем и семем слова – репрезентанта приводятся мотивирующие признаки изучаемого концепта.

А.В. Семёнов, М. Фасмер, Н.М. Шанский придерживаются версии, что слово *император* пришло в русский язык через польский из латинского: «Через польск. *imperator* или прямо из лат. *imperator*» [9, с. 129]. Н.М. Шанский отмечает: «Заимствовано в XVI в. из польского языка, в котором *imperator* < латинское *imperator*, суффиксального производного от *imperare* «повелевать» (к *ratio* «приобретать, завоевать»). Император буквально «повелитель»» [12]. Вариантом версии является заимствование прямо из латыни: «Польское – *imperator*. Латинское – *imperator* (повелитель). В русский язык слово попало из польского или непосредственно из латинского в XVI в. Император – верховный правитель, глава империи» [8]. Этой же версии придерживаются Н.В. Горяев [1, с. 122], Г.П. Цыганенко [10, с. 156]. П.Я. Черных предполагает однозначное прямое заимствование из латыни [11, с. 345].

Время появления слова *император* в русском языке историками языка точно не определяется. По М.Н. Свиридовой, слово пришло в русский язык в начале XVII в. [7, с. 121]. П.Я. Черных дает прямую ссылку на источник первой фиксации этого слова в русском языке: «Космография» (1670 г., с. 248): «римские цесари в древние лета именовались *император*, сиречь наставник всего света» [11, с. 344]. А.К. Шапошников пишет: «В русском языке XVI–XVII вв. известно *императорь* «наставник всего света» (отмечено в 1670 г.), с 1721 г. известен *Императорь Всероссийский* («Прошение сенаторов царю Петру I о принятии им титула...»). До 1917 г. русские цари носили этот титул, который затем был упразднен вместе с монархией» [13, с. 351].

В. Лебедев этимологию слова *император* трактует так: «Первоисточник – латинское слово Imperator (impero) – 1. повелитель, властелин, хозяин, глава, директор, руководитель, начальник; 2. полководец, главнокомандующий. 3. победитель; 4. император – корень слова im-pero “приказывать”, “повелевать”, “властвовать”, “господствовать”, что в свою очередь восходит к глаголу раго (устраивать, организовывать, наживать, накапливать)» [4].

Л.П. Крысин подчеркивает политическую и милитарную подоплеку этимологии слова *император*: от латинского слова *imperātor* «повелитель, полководец» [3, с. 296]. На это же указывает А.К. Шапошников: «Из лат. imperator, -oris «верховный главнокомандующий, государь, верховный сюзерен». Некогда, еще в Римской республике титул императора присваивался сенатом полководцу, который вел особенно важную военную кампанию» [13, с. 351].

П.Я. Черных слово *император* рассматривает в статье «империя». Русское слово *империя* пришло из латыни: imperium «повеление», «власть», «высшее командование», «государство» [11, с. 345]. В словаре А.К. Шапошникова уточняется: «ср.-лат. imperium (мн. ч. imperia) “повеление, военная власть, высшее военное командование, держава”» [13, с. 351]. Основные результаты анализа словарных статей в аспекте найденных мотивирующих признаков концепта *император* приводятся в таблице 1.

Таблица 1. Мотивирующие признаки концепта *император* по данным этимологических словарей русского языка

№ №	Словари Мотивирующие признаки концепта <i>император</i>	Горяев Н.В.	Крысин Л.П.	Лебедев В.	Свиридова М.Н.	Семёнов А.В.	Фасмер М.	Цыганенко Г.П.	Черных П.Я.	Шанский Н.М.	Шапошников
1.	‘верховный’	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+
2.	‘высший’	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+
3.	‘властелин’	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-
4.	‘власть’	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+
5.	‘военный’	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
6.	‘глава’	-	-	-	-	+	-	+	+	-	-
7.	‘главный’	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
8.	‘господствовать’	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
9.	‘государство’	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-
10.	‘государь’	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
11.	‘держава’	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
12.	‘завоевывать’	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
13.	‘империя’	-	-	-	-	+	-	+	+	-	-
14.	‘командование’	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+
15.	‘место владения’	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
16.	‘монарх’	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
17.	‘наставник’	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+
18.	‘повелитель’	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+
19.	‘полководец’	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-
20.	‘правитель’	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
21.	‘приказывать’	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
22.	‘приобретать’	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
23.	‘сюзерен’	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+

В результате анализа этимологии слова *император* – основного репрезентанта изучаемого концепта было выделено 23 мотивирующих признаков концепта *император*. В словарях отмечается от одного (словарь М. Фасмера) до семи (словарь Г.П. Цыганенко) и одиннадцати мотивирующих признаков (словарь А.К. Шапошников) концепта *император*.

Таким образом, обнаруженные мотивирующие признаки концепта *император* объединяются в виде шести блоков: 1. Статус ('властелин', 'главный', 'государь', 'монарх', 'наставник', 'повелитель', 'правитель', 'сюзерен'); 2. Небесное ('верховный', 'высший'); 3. Правление народом ('власть', 'приказывать', 'господствовать'); 4. Территория ('государство', 'держава', 'империя'); 5. Ответственный лидер ('глава'); 6. Война ('военный', 'завоевывать', 'командование', 'полководец'); 7. Имущество ('место владения', 'приобретать').

Использованная литература:

1. Горяев Н.В. Сравнительный этимологический словарь русского языка. – Тифлис: Тип. Канцелярии главнонач. гражд. ч. на Кавказе, 1896. – 558 с. – С. 122.
2. Демидова Е.Е. Символы власти в русской лингвокультуре (на примере когнитивных признаков заимствованного концепта скипетр) // Вестник СВФУ. 2021. №6(86). С. 59-68.
3. Крысин Л.П. Толковый словарь иностранных слов. – М.: ЭКСМО, 2006. – С. 296.
4. Лебедев В. Этимологический словарь мирового русского языка. Том 2. Г – К. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://books.google.ru/books?id=UfCxDwAAQBAJ&pg=PT830&lpg=PT830&dq=этимологический+словарь+латинского+языка+император&source=bl&ots=paJ9yjjGIs&sig=ACfU3U1Uuq1IatyOfKLeIhvr3g6rrZ8wcA&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwiiuuOozrb0AhVLs4sKHZ0RB2oQ6AF6BAgTEAM#v=onepage&q=этимологический%20словарь%20латинского%20языка%20император&f=false>
5. Пименова М.В. Обман воображаемых миров (мир иллюзий: опыт заимствованного концепта) // Концептосфера и языковая картина мира. – Кемерово: КемГУ, 2006. – С. 26-37. (Серия «Филологический сборник». Вып. 9).
6. Пименова М.В. Развитие теории лингвокультурных типажей (русский фольклорный концепт «царевна») // Человек. Язык. Культура: сборник научных статей, посвященных 60-летнему юбилею проф. В.И. Карасика: в 2-х ч.; отв. соред. В.В. Колесов, М.В. Пименова. – Киев: Издательский дом Д. Бураго, 2013. – Изд. 2-е, испр. – Часть 1. – 800 с. – С. 16-25. (Серия «Концептуальный и лингвальный миры». Вып. 2).
7. Свиридова М.Н. Этимологический словарь современного русского языка. – М.: Аделант, 2014. – С. 121.
8. Семенов А.В. Этимологический словарь русского языка. – М.: Юнвес, 2003. – 704 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://lexicography.online/etymology/и/империя> и <https://lexicography.online/etymology/и/император>. Дата обращения: 22.04.2021.
9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т.; Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – Т. II: (Е – М). – М.: Прогресс; 1986. – С. 129.
10. Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка: более 5000 слов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Киев: Рад. шк., 1989. – 510 с. – С. 156.
11. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2 т. – 3-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1999. – Т. 1. – 624 с. – С. 344-345.
12. Шанский Н.М. Школьный этимологический словарь. – 2-е изд. – М.: Дрофа, 2000. – 399 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://lexicography.online/etymology/и/император>.
13. Шапошников А.К. Этимологический словарь современного русского языка: в 2 т. – 2-е изд., стер. – М.: ФЛИНТА, 2016. – Т. I (А-Н). – 584 с. – С. 351.

Булатова А.К., к.ф.н., ст.науч.сотр.
ИЯЛИИ им. Г.Ибрагимова АН Республики Татарстан

ТИПОЛОГИЯ МЕТОНИМИЧЕСКИХ ПЕРЕНОСОВ В ТАТАРСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию метонимических переносов в татарском языке. Проведенный анализ показал, что выявленные универсальные модели метонимического переноса являются продуктивными. Изучение моделей метонимического переноса представляют собой интерес, как для теории, так и для практики исследований татарского языка.

Ключевые слова: метонимия, семантическая деривация, многозначность, татарский язык.

TYPOLOGY OF METONYMIC HYPHENATIONS IN THE TATAR LANGUAGE

Annotation

This article is devoted to the study of metonymic hyphenations in the Tatar language. The analysis has shown that the identified universal models of metonymic transfer are productive. The study of metonymic transfer models is of interest both for the theory and for the practice of research of the Tatar language.

Keywords: metonymy, semantic derivation, polysemy, Tatar language.

Метонимия, как один из основных типов семантических изменений, играет важную роль при развитии и организации современной структуры татарского языка. Она является продуктивным способом расширения значений у существующих лексем, иначе приводит к процессу семантической деривации.

Наряду с остальными способами переноса значений, в частности с метафорой, метонимия ранее считалась фигурой речи и являлась объектом исследования еще в античных поэтиках и риториках, в частности в трудах Цицерона. Он отмечает, что эта фигура речи является важным украшением речи и необходима хорошему оратору [1: 221, 278]. Позднее метонимию рассматривали в рамках литературоведения и стилистики как один из основных видов тропов, широко представленный в речи и словаре. Начиная с конца XVIII века, филологи предпринимают попытки объяснить при помощи метонимии семантические изменения в лексической системе языка. Позже в лингвистике метонимию начинают изучать как номинативное средство. Во второй же половине XX века метафора и метонимия были открыты приверженцами когнитивной семантики вновь как средства познания и способы организации знания об экстралингвистической действительности, что стало причиной возобновления интереса к ним и появления новых работ о семантическом развитии значений [2; 4; 7].

В татарском языкознании проблема метонимического переноса значений изучены не в полной мере, и на сегодняшний день нет целостной теории метонимии, этот тип лексической многозначности рассматривается по аналогии с русистикой [3; 9].

Метонимия как тип лексической полисемии представляет собой многоплановое явление. Метонимия (от греч. *metonimia* – переименование) – перенос наименования того или иного предмета или явления на другой предмет или явление по смежности [10: 6].

Метонимия – это механизм речи, состоящий в регулярном или окказиональном переносе имени с одного класса объектов (или единичного объекта) на другой класс (или отдельный предмет), который ассоциируется с данным по смежности, сопредельности, вовлеченности в одну и ту же ситуацию: два явления, некоторым образом связаны друг с другом [6: 164]. Например: *ике чокыр (чэй) эчү* ‘выпить две чашки чая’, где *чокыр* ‘чашка’ означает меру жидкости в сосуде.

Метонимию следует считать одной из важных лингвистических универсалий, т.е. свойств присущих всем языкам или большинству из них [5: 535]. Основой метонимического переноса наименования служат пространственные, понятийные, логические и синтагматические отношения между однородными и неоднородными категориями действительности, например предметами и их признаками (действиями). Например: слово

чүлмәк – ‘глиняный сосуд, предназначенный для хранения кисло-молочных продуктов’. В результате переноса на основе смежности формы (сосуда, емкости) и его содержимого, данное слово употребляется в значении и содержимого данного сосуда: *Сәгыйть ул үзе генә булганда чирек чүлмәкне (сөт) эчә* (А. Шамо́в) ‘Сагит когда один может выпить полкувшина молока’. Следует заметить, что при метонимии лишь соседние значения слова подобного переноса названия поддаются объяснению, связь же последующих звеньев идет от одного к другому последовательно и опосредованно, что в корне отличает метонимию от метафоры [9: 86].

Метонимия отражает реальные отношения предметов (или явлений) между собой, однако при этом предметы (явления) существуют независимо друг от друга. При метонимии заменяемое и заменяющее понятия не имеют общей семантической части. Иначе говоря, если в основу метафоры положено семантическое пересечение двух классов, то метонимия действует в области непересекающихся классов. Регулярные отношения между предметами или действием и предметом определяют контактно положение соответствующих им слов в контексте. Это часто достигается путем сокращения текста (эллипсиса): *Бер тәлинка аш ашадым* ‘Съел одну тарелку супа’ – *Бер тәлинка ашадым* ‘Съел одну тарелку’; *Өстәлдә Есенин һәм Сәгъди Синең төс турында серләшә* (Х. Туфан) ‘На столе книги Есенина и Сагди, в которых описан твой цвет’; *Сәйдәш кәйләрен тыңлау* ‘слушать музыку Сайдаша’ – *Сәйдәшине тыңлау* ‘слушать Сайдаша’.

Метонимию можно делить на узуальную, т.е. закрепленную в языке, и окказиональную (индивидуальную). Например, *«Тел»не җырлап туй уртага чыкты*, *«Тел» ил белән бергә тоташты* ‘Свадьба переместилась в центр зала, распевая «Тел». Тел» слилась со всей страной’ (С.Хаким) В данном примере использовано авторская индивидуальная метонимия – «Тел», которая обозначает стихотворение Г. Тукая «Туган тел» («Язык мой»), которое стало песней, гимном татарской нации.

Метонимия может основываться на следующих переносах:

1) действие и результат действия: *яралану очрагы* ‘ранение’ – *аяк яралану* ‘ранение ноги’, *кул* ‘рука’ – *кул* ‘подпись’ и др.

2) действие и место действия: *Болгар* ‘государство’ – *болгар* ‘изделие из кожи, изготовленное в этом государстве’;

3) материал и изделие, изготовленное из данного материала: *чуен* ‘материал, чугун’ и *чуен* ‘горшок, изготовленный из чугуна’ (*Бер караганда, съезд сарае һавадан җиңел сыман, икенче караганда бәллүрдән үтә күренмәле* (Г. Әпсәләмов) ‘С одной стороны здание съезда кажется легче воздуха, с другой стороны прозрачнее чем хрустальная посуда’ – *Өстәлдә эчемлекләр салынган кечкенә-кечкенә графиннар, алмалар тутырылган алу-зәңгәр бәллүр вазалар* (Г. Әпсәләмов) ‘На столе маленькие графины с напитками и розово-синие хрустальные вазы с яблоками’). Однако перенос не регулярен (например, в словах *ком* ‘песок’, *таш* ‘камень’ не наблюдается такого развития значений);

4) форма ‘вместилище’ и его содержимое: *самовар кайный* ‘самовар кипит’ – *самоварда су кайный* ‘в самоваре кипит вода’;

5) организация и место расположения этой организации: *лаборатория оештыру*, *булдыру* ‘организовать лабораторию’ – *лаборатория бүлмәсе* ‘помещение лаборатории’;

6) организация и люди, работающие в ней: *күп цехлы завод* ‘многоцехный завод’ – *завод эшкә кереште* ‘завод приступил к работе’;

7) помещение и люди, находящиеся там: *зур аудитория* ‘большая аудитория’ – *аудитория шаулашып алды* ‘по аудитории прошел гул’;

8) населенный пункт и его жители: *Алда авыл күренде* ‘Впереди завиднелась деревня’ – *Бөтен авыл печән өстенә төште* ‘Вся деревня вышла на сенокос’. Нужно отметить и следующее, что каждое обозначение «населённого пункта» может быть использовано в значении «жители данного пункта» (обычно с местоимением *весь*): *Арча шәһәре* ‘город Арск’ – *Бөтен Арча шатланды* ‘весь Арск радовался’, т.е. этот перенос регулярен и весьма продуктивен;

9) столица государства – правительство этого государства: *Мәскәү, Берлин, Вашингтон, Лондон, Париж* и др. *Мәскәү үзенең тәкъдимнәрен кертте* ‘Москва внесла свои предложения’. Тип продуктивен;

10) отрасль науки, знания и предмет изучения этой области: *грамматика* (структура языка) – *грамматика* (раздел языкознания, изучающий внутреннюю структуру языка);

11) социальное мероприятие и его участники: *конференция май аена билгеләнде* ‘конференцию запланировали на май’ – *конференция түбәндәге карарга килде* ‘конференция пришла к следующему выводу’;

12) автор и его труд, произведение, изобретение: *Тукайны ярату* ‘любить Тукая’ – *Тукай ишгырьләрен ярату* ‘любить стихи Тукая’. Данный тип весьма продуктивен и встречается довольно часто, в особенности в устной речи;

13) действие и предмет действия: *игәү* ‘напильник, подпилочек’ – *игәү* ‘точить напильником’. Тип менее продуктивен;

14) название и состояние или свойство предмета (обычно абстрактного): *яңалык* ‘новизна’ и *яңалык* ‘новость’.

Использование метонимии может быть контекстуально свободным, а также ограниченным семантически, ситуативно и синтаксически. Например, *жәйләк утырту* ‘сажать ягоды, растение’ – *жәйләк жыю* ‘собирать ягоды, плоды этого растения’. В предложении *Гыйлаҗи тутырып бер чокыр эчте* (Г. Ибраһимов) ‘Гиладжи выпил целую чашку’ слово *чокыр* ‘чашка’ подразумевает содержимое этой чашки, напиток, и является семантически связанным с контекстом.

Исходя из вышесказанного можно подразделять следующие виды метонимии:

1) лексическая, номинативная метонимия: *язу кәгазе* ‘бумага’ – *кирәкле кәгазь* ‘документ, нужная бумага’;

2) конструктивная метонимия: *Жәлиле яттан өйрәнү* ‘учить наизусть Джаляля’; *Бер яктан Бетховен, астан Сен-Санс, форточкадан Чайковский ишетелә* (М. Мәһдиев) ‘С одной стороны доносится Бетховин, с низу Сен-Санс, с форточки Чайковский’.

Метонимия, возникающая на базе синтаксических контактов и являющаяся результатом сжатия текста, сохраняет определенную степень зависимости от условий употребления, не создавая нового лексического значения слова: *Мин Тукайны укыйм – салкыннарда Туңа-туңа язган хатлары* (М. Әгъләмов) ‘Я читаю Тукая, письма, написанные им, мерза на холодах’.

Таким образом, метонимия приводит к образованию и развитию новых значений, тем самым обогащая семантику татарского языка, с этим способом развития значений тесно связано семантическое обновление слов в целом, а также изменение количественного объема обозначаемых словом признаков предмета (расширение и реже сужение значений).

Использованная литература

1. Античные теории языка и стиля. СПб.: Алетейя, 1996. 364 с.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. М.: Наука, 1974. 259 с.
3. Әхәтов Г.Х. Татар теленең лексикасы: педагогия институты һәм колледж студентлары өчен кулланма. Казан: Татар кит. нәшр., 1995. 93 б.
4. Жданов О.К. Метонимия как средство обогащения словарного состава французского языка. М.: Наука, 1989. 418 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. М. Советская энциклопедия, 1990. 216 с.
6. Новиков Л.А. Семантика русского языка М., 1982.
7. Падучева Е.В. Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива). М.: Языки русской культуры, 1996. 464 с.
8. Реформатский А.А. Введение в языковедение / Под ред. В.А. Виноградова. М.: Аспект Пресс, 1999. 536 с.

9. Сафиуллина Ф.С. Хәзерге татар әдәби теле. Лексикология (югары уку йортлары студентлары өчен). Казан: Хәтер, 1999. 288 б.

10. Шкилёв Р.Е. Метонимический перенос в устойчивых терминологических сочетаниях (на примере юридической терминологии английского и русского языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Казань, 2005. 18 с.

*Абдуллина Ч.З., исследователь
АН Республики Татарстан
Сагдеева Ф.К., к.ф.н.*

ИЯЛИИ им. Г.Ибрагимова АН Республики Татарстан

ВЗАИМОВЛИЯНИЕ ЯЗЫКА И РЕЛИГИИ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН)

Аннотация

В статье рассматривается роль религиозного фактора в развитии языковой жизни многонациональной Республики Татарстан. Проявляясь в сферах общественного и личного сознания, психологии и быта, религия существенно влияет на эти сферы. Она тесно переплетается с языком, культурой, традициями того народа, среди которого распространена. В многонациональном государстве религия может стать фактором, способствующим как обострению, так и стабилизации межъязыковых отношений.

Ключевые слова: язык, татарский язык, религия, религиозный фактор, межъязыковые отношения.

MUTUAL INFLUENCE OF LANGUAGE AND RELIGION (ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF TATARSTAN)

Annotation

The article examines the role of the religious factor in the development of the linguistic life of the multinational Republic of Tatarstan. Manifesting itself in the spheres of social and personal consciousness, psychology and everyday life, religion significantly affects these spheres. It is closely intertwined with the language, culture, and traditions of the people among whom it is widespread. In a multinational state, religion can become a factor contributing to both the aggravation and stabilization of interlanguage relations.

Keywords: language, Tatar language, religion, religious factor, interlanguage relations.

В настоящее время при решении множества вопросов межъязыковых отношений усиливается интерес к межконфессиональным проблемам. Это объясняется тем, что за последнее время влияние религиозного фактора на общественное сознание и психологию значительно возросло. На сегодняшний день религия представляет собой такого рода фактор, который нельзя недооценивать в развитии языковой жизни народов Татарстана.

В статье используются следующие методы: описательный, сравнение, анализ, синтез, обобщение. Материалом для исследования послужила современная языковая ситуация в Республике Татарстан: взаимодействие татарского языка и религии.

В татарской научной литературе данная тема почти не исследована. Конфессионально-религиозные факторы играют особую роль в судьбах языков. Так, по мнению Л.К. Байрамовой, христианизация Казанского края оставила определенный след в исторической памяти татарского народа и в то же время «расширила круг лиц из татар, говорящих на русском языке, <...> стала дополнительной базой для развития двуязычия» [2, с. 26]. Значение религии в развитии языков М.М. Горбачевым определяется следующим образом: «На протяжении человеческой истории количество языков уменьшалось, и огромную роль в сохранении и упрочении позиций некоторых языков сыграла религия. Язык, который не используется в религиозной практике, постепенно теряет свои позиции и вытесняется» [3, с. 241].

На территории Республики Татарстан проживают 178 национальностей, мирно сосуществуют различные конфессии. Ислам и православное христианство являются основными из них. В республике делается все, чтобы не проявилась конфессиональная исключительность. Решение этой проблемы основывается прежде всего на понимании специфики связи между национальным языком, культурой и религией. Действуют церкви и мечети, открываются медресе, монастыри, синагоги и др. При некоторых из них организованы воскресные школы, обучающие родному языку.

Дагестанский философ Дж. Г. Мирзаханов, отмечая влияние религии на этнические и языковые процессы на примере татарского народа, подчеркивает, что ее роль достаточно

велика и специфична. Он утверждает: «Если брать татарстанский случай ..., для местного религиозного (также как светского) сообщества характерно понимание «мусульманства» не только как конфессии, но и как принадлежности к культуре. Ислам намного больше осмысливается и воспринимается как элемент культуры, нежели политики» [5].

Татары в основном исповедуют исламскую религию. В историю татарского народа ислам вошел в глубокой древности. Как утверждают многие исследователи общественно-гуманитарного направления, ислам не только религия, это своеобразная форма мировоззрения, специфическая форма идеологии в той или иной степени содержащая в себе не только религиозные, но и связанные с ним философские взгляды, социальные и этнические концепции.

После принятия ислама консолидируются разрозненные племена, формируется новая более крупная этническая общность, имеющая свое самосознание, язык, культуру и свое этническое название – булгары.

Принятие ислама тюркскими народами оказало огромное влияние на развитие их национальных языков. Создавались и преобразовывались алфавиты, за счет арабско-персидских заимствований обогатился лексический состав языков, вырабатывались новые синтаксические конструкции, расширялись функциональные границы национального языка. Перевод священной книги Корана становился крупнейшим событием в истории многих языков.

«В татарской культуре суры и аяты Корана являются значимыми при сюжетопорождении художественных произведений. Многие памятники тюрко-татарского словесного искусства в той или иной степени связаны со Священной книгой мусульман. Произведения Ахмеда Ясави, Кул Гали, Насретдина Рабгузи, Махмуд-ал-Болгари, Хусам-Кятиба, Мухаммедьяра, Кул Шарифа, Суфи Аллахияра, Тажетдина Ялчыголова, Абульманиха Каргалый, Хибатуллы Салихова, Шамсуддина Заки, Мавля Куля, и др. пропитаны духом ислама. В художественных произведениях, написанных на старотатарском языке, систематически употребляются отдельные цитаты из Корана или хадиса», – пишут Ф.К. Сагдеева и Д.Р. Гайнанова [7, с.28].

В современных условиях ислам у татар в определенной мере выполняет компенсаторную и охранительную функции, обеспечивая таким образом развитие нации и его языка.

Эту мысль можно подтвердить следующим образом. Сегодня в религию приходят довольно значительные слои неверующих людей. Их обращение к религии продиктовано не столько религиозной потребностью в собственном смысле слова, а потребностью в приобщении к духовным национально-культурным и языковым традициям. Многие представители национальностей воспринимают религию как компонент национально-языковых, нравственных и культурных ценностей своего народа [6, с. 82].

И все же религия не является специфически национальным, а язык, напротив, выражает этническую самобытность народа. Язык выступает как универсальное средство общения народа. Он сохраняет единство народа во времени и пространстве. На территории Татарстана в церквях проповеди ведутся на русском языке, а для кряшен действуют церкви, где богослужение проводится на татарском языке. Такая церковь действует и в Казани.

Проповедь является первичным жанром религиозной коммуникации. Цель проповеди состоит в донесении смысла слова Бога до сознания людей [4, с.205]. На территории Татарстана проповеди в мечетях в основном проводятся на татарском языке. В речи татароязычных и русскоязычных людей, исповедующих ислам, звучат молитвы на арабском языке [1, с. 47]. В республику священный язык исламской религии (арабский язык) проник в виде текстов сакральных книг и молитвенных ритуалов, а сегодня как учебная дисциплина изучается в ряде гуманитарных отделений вузов и колледжей, а также гимназий.

Определяющим событием в развитии языка становятся переводы религиозных книг. К настоящему времени религиозные тексты различных конфессий переведены на татарский и русский языки.

Переводы и использование языка в богослужении оказывают значительное влияние и на родную речь носителей языка. Так, например, в речи татароязычных людей можно услышать такого типа выражения Аллаһы рәхмәте, Аллаһ сакласын, Ходай теләсә и др.

Заклучение. Религия оказала огромное влияние на жизнь и сознание народов и наций, которые проживают на территории Республики Татарстан, спланивая, и, помогая сохранить их идентичность, культуру и язык.

Татарский язык формируется в период влияния исламской культуры, меняет свой алфавит, обогащает свои лексические запасы за счет арабско-персидских заимствований. Татарский язык для татар является языком богослужения, тем самым он расширяет свои функциональные границы. В мечетях республики, проповеди читаются на татарском языке, организованы специальные курсы по обучению татарского языка. Религия был и остается одной из основных опор в сохранении языка и нации.

Использованная литература:

- 1.Ashrapova A, Litvinenko E, Shakirova D. Language identity and its context policies [Identidad del lenguaje y sus politicas de contexto] // Utopia y Praxis Latinoamericana. 2019. Vol. 24, Is.Extra 5.pp. 44-50.
- 2.Байрамова Л.К. Социоллингвистическая панорама двуязычия в Татарстане // Актуальные вопросы татарского языкознания. – Вып. 5. – Казань, 2007. – С. 25-37.
- 3.Горбачев М.М. К вопросу о значении религии в социоллингвистической ситуации в Республике Татарстан // Социоллингвистические проблемы функционирования государственных языков Республики Татарстан. – Казань: Татар.кн. изд-во, 2007. – С. 240-243.
- 4.Мечковская Н.Б. Язык и религия: Пособие для студентов гуманитарных вузов. – М.: Агентство «Фаир», 1998.
- 5.Мирзаханов Дж.Г. Мусульманский фактор в формировании постсоветской Татарстанской идентичности: эволюция подходов и дискуссии // Эпоха науки. 2018. № 15. - С. 208.
- 6.Сагдеева Ф.К. Проблема культуры татарской речи в условиях активного двуязычия. – Казань, 2003. – 160 с.
- 7.Сагдеева Ф.К., Гайнанова Д.Р. Татарский концепт как объект лингвокультурологического анализа / Ф.К. Сагдеева, Д.Р. Гайнанова. – Казань: ИЯЛИ, 2017. – 248 с.

*Титова М.В., к.ф.н., доцент,
Алтайский государственный университет
Мискичева З.Я., доцент,
ОшГУ*

ТЕКСТЫ РУССКИХ ПЕСЕН В ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Аннотация

Включение в образовательный процесс творческой составляющей, в частности использование на занятиях русского как иностранного песенного материала ведется давно, но именно сейчас выходит на первый план социальная интеграция и совместное погружение в культуру народа изучаемого языка. Такое взаимодействие языка и культуры позволяет рассматривать тексты русских песен в лингвокультурологическом аспекте.

Ключевые слова: русский как иностранный, лингвокультурология, русская песенная культура

RUSSIAN SONG TEXTS IN STUDYING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Annotation

The inclusion of the creative component in the educational process, in particular the use of Russian as a foreign song material in the classroom, has been going on for a long time, but right now social integration and joint immersion in the culture of the people of the studied language comes to the fore. This interaction of language and culture allows us to consider the texts of Russian songs in the linguoculturological aspect.

Keywords: Russian as a foreign language, linguoculturology, Russian song culture.

Чтение художественных текстов, в том числе знакомство с поэтическим наследием русской классики позволяют студентам, изучающим русский язык как иностранный, не только изучить лексику разных пластов, но и погрузиться в русскую культуру. Взаимодействие языка и культуры также демонстрирует и русское песенное искусство. В связи с этим в курсы «Практика речи» и «Лингвострановедение» включены тексты русских песен, как народных, так и авторских.

Следуя за Е.В. Какориной, которая четко обозначила методические преимущества использования песен на занятиях по русскому языку как иностранному, в программу данных учебных курсов мы включили самые разнообразные песенные материалы, отличные не только по содержанию, но и с точки зрения выявленной в них лингвистической информации. «Песни представляют все речевые жанры, содержат прямую и косвенную речь, демонстрируют образцы разных функциональных стилей речи, один и тот же песенный материал может применяться для достижения различных целей обучения в зависимости от выполняемых на его основе заданий, то есть песни обладают свойством комплексного многоцелевого использования» [1]. Также Е.В. Какорина разработала классификацию песенного материала, который может быть использован на занятиях по РКИ, с учетом конкретных педагогических задач. Значение песен в изучении РКИ подробно рассматривает и Е. А. Ровба, отмечая, что «при обучении иностранному языку песня выполняет следующие функции:

1)Обучающая (совершенствуется произношение, усваивается лексика, расширяется активный и пассивный словарь студента, идентифицируются и активизируются грамматические конструкции; развивается навык чтения, а также навыки устной речи).

2)Развивающая (развиваются творческие способности, музыкальный слух, формируется эстетический вкус, расширяется кругозор).

3)Образовательная (студент получает дополнительные знания о культуре страны изучаемого языка) [2, с.233-234].

В курсе «Практика речи» для студентов, изучающих русский язык как иностранный, предусмотрена лексическая работа, которая включает и лексику известных песен. К каждой лексической единице подбирается иллюстративный материал (фотографии, репродукции

живописных полотен, фрагменты из документальных и художественных фильмов). Важно учитывать, что лексика в песенных текстах отличается необычайным разнообразием: от архаической лексики (до 10% в народных песнях) до неологизмов и сленга (более 20 % в современной популярной музыке). Помимо словарного толкования здесь важно использовать лексический, а в отдельных случаях и лингвокультурологический комментарий, где толкование слова происходит при обращении к истории и описанию самой реалии, тем самым демонстрируя наглядную связь и взаимодействие языка и культуры. Все незнакомые слова выписываются, уточняется их лексическое значение, далее рассматривается контекст, представленный в тексте песни, а после устанавливается прямое значение или переносное. Песенные тексты изобилуют эпитетами, метафорами, приемами олицетворения и антитезы, поэтому на данном этапе студенты осваивают теоретический материал «Средства художественной выразительности».

Техника оценки эффективности применения в качестве учебного материала песенных текстов включает три модуля.

Первый модуль представляет собой знакомство студентов с текстами на уровне лингвострановедения, включающее следующие параметры:

1. Информация о времени создания текста (темпоральный аспект).
2. Сведения об авторе (или о первой фиксации народного текста).
3. Анализ лексики с точки зрения «ближней» этимологии (геолингвистический компонент), оценка доли региональной лексики, стилистический анализ текста.

Тест по первому модулю представляет собой перечень вопросов, предполагающих развернутые ответы.

Второй модуль – лингвокультурологический уровень. Основное место на этом этапе занимает лингвокультурологический комментарий, содержащий как сведения энциклопедического характера (о реалии), так и лингвистические данные. Таким образом, именно на этом уровне демонстрируется взаимодействие языка и культуры. Оценочный тест представляет собой ряд заданий, предполагающих выбор нужного лексико-семантического варианта (ЛСВ) из словарной статьи толкового словаря.

Третий модуль содержит информацию об основных средствах художественной выразительности. Тест по третьему модулю предполагает работу с текстами песен по выявлению в них данных приемов.

Данная техника была апробирована при оценке результатов обучения групп иностранных студентов с 2017 по 2021 год (направление «Лингвистика», профиль «Русский язык как иностранный»). Ежегодно полученные значения совпадали, что подчеркивает эффективность использования и поэтапного освоения 1-3 модулей. Выявлено, что при первичном прочтении содержание текста понимается только в небольшой части (20-25%), и этот показатель возрастает до 75-80% после детальной работы с текстом песни.

Таким образом, включение в образовательный процесс такой составляющей как русское песенное творчество позволяет представить информацию об истории, культуре и искусстве России, что подчеркивает взаимодействие языка и культуры.

Использованная литература:

1. Какорина Е.В. Социокультурный аспект песенных материалов. [Online]// <https://rudocs.exdat.com/docs/index-426003.html> (дата обращения: 24.05.2021).
2. Ровба Е. А. Использование популярных песен на занятиях по русскому языку как иностранному. [Электронный ресурс] // <http://www.elib.grsu.by/doc/11134> (дата обращения: 24.05.2021).

*Злобина Ю.И., к.ф.н, доцент
Алтайский государственный университет
Линь Л., бакалавр филологии
Алтайский государственный университет*

ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА ВОСПРИЯТИЯ РУССКОГО ГЕРОЯ В ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ КИТАЙЦЕВ

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению специфики восприятия русского героя в языковом сознании китайской молодежи. Приводятся практические результаты представлений о русском герое в форме эксперимента, направленного на выявление реакций в языковом сознании китайцев на определенные маркеры, связанные с восприятием русского героя. На основе результатов эксперимента предлагаются предварительные выводы обэтнокультурном восприятии русского героя.

Ключевые слова: языковое сознание, русский герой, этнокультурное восприятие, русский язык.

ETHNOCULTURAL SPECIFICITY OF PERCEPTION THE RUSSIAN HERO IN THE CHINESE LINGUISTIC CONSCIOUSNESS

Abstract

The article is devoted to the consideration of the specifics of the perception Russian action man in the linguistic Chinese youth consciousness. The practical results of ideas about the Russian action man give an experiment aimed at identifying reactions in the linguistic Chinese consciousness to certain markers associated with the perception of the Russian action man. The article offers preliminary conclusions about the ethno-cultural perception of the Russian action man based on the results of the experiment.

Key words: linguistic consciousness, Russian action man, ethnocultural perception, Russian language.

Русская национальная этнокультурная специфика все еще является предметом дискуссий в научных кругах социологов, лингвистов, филологов, этнологов и многих других, но, если раньше целью было найти «русскую идею» как основу новой национальной идентичности, то сейчас дискуссия формируется вокруг «русскости» и «российскости». Впоследствии стали активно изучаться вопросы, связанные с определением самой «русскости»–«российскости»: какой должна быть русская национальная идентичность, что значит быть русским, чем русские отличаются от других и т. д.

Восприятие мира людьми зависит от культуры человека, от среды, в которой он формируется, следовательно, восприятие образа человека другой национальности также зависит от ожиданий, установок и требований социального бытия, поэтому его оценка также будет детерминирована этим обществом, принятые нормы поведения и морально-этические категории стабилизируются и стандартизируются, поэтому исследования, воспринимающие поле одной страны глазами другой, становятся популярными. «Образ Другого – это сложная синтетическая категория, динамическая система представлений и мнений, обладающая стереотипными и дифференцированными чертами, рациональными и эмоциональными компонентами» [1, с. 10-11]. При этом язык представляется не только продуктом человеческого сознания, но и средством мышления и выражения идей, анализируя язык, можно изучать картину человеческого мира. В этом случае язык выступает «как орудие познания, источник информации о человеке и обществе» [2, с. 4]. При этом под языковым сознанием понимается общность «некоего единого, особым образом организованного фонда знаний и представлений, который в свою очередь определяет единство алгоритма восприятия явлений действительности, системы норм и оценок, детерминирующих моделей социального повеления» [3, с.21].

С укреплением китайско-российских отношений в России обучается много китайских студентов, они взаимодействуют с русскими людьми и культурой, и у всех сформировалось представление о «русском человеке». В условиях активного обмена между двумя странами изучение этих идей имеет практическое значение. С помощью русского языка

формировалась реакция китайских студентов на окружающих, их образ жизни и культуру. Мы попытаемся отследить эти реакции и восприятия с помощью эксперимента, призванного определить суждения о русском герое, бытующих в языковом сознании китайцев.

Для исследования этнокультурного отношения восприятия русского героя в представлении китайцев проводился эксперимент, направленный на выявление суждений о русском героине. В эксперименте приняли участие китайские студенты в возрасте от 21 года до 23 лет. Д. Бромлей (Bromley) отмечает, этот возраст считается первой стадией взрослой жизни – ранней взрослостью (21-25 лет) [4], это время, когда «у молодых людей есть широкий круг знакомств и много разных интересов, стиль и способ общения уже выработаны и закреплены» [5, с. 15].

Целью проведения анкетирования является выявление представлений китайской молодежи о русском герое. Под понятием «герой» мы понимаем некий идеальный образ выдающейся личности, отличающийся от других.

Мы опросили 50 студентов из Китая – 36 девушек и 14 юношей, которые проходили обучение в Алтайском государственном университете. Все ответы были даны на русском языке. Существует мнение, что понимание человека начинается с внешности, а потом уже уделяется внимание внутренним качествам, поэтому первый вопрос в анкете был «Человека с какими качествами можно назвать русским героем?», мы предоставили 20 прилагательных, характеризующих, по нашему мнению, внешность и внутренние качества русского героя. Китайским студентам необходимо было выбрать 5 слов, которые, по их мнению, характерны для русского героя. Рассмотрим реакции информантов, данные на первый вопрос.

Таблица 1. Реакции информантов на стимул Человека с какими качествами можно назвать русским героем?

реакция на вопрос	количество реакций (%)	реакция на вопрос	количество реакций (%)
уверенный в себе	78%	бескорыстный	48%
ответственный	76%	воинственный	46%
умный	70%	кроткой души	44%
благородный	68%	серьезный	38%
патриотичный	66%	красивый	32%
жизнерадостный	62%	красноречивый	30%
скромный	60%	эмоциональный	28%
сильный	56%	высокий	26%
правдивый	54%	романтический	22%
предусмотрительный	50%	спокойный на вид	18%

Кроме этих прилагательных мы предоставили в анкете, выбор качества самому опрашиваемому, чтобы у респондентов была возможность написать свой вариант качества русского героя. Мы выделили ещё 13 стимулов, которые должны обладать необходимыми качествами для русских героев по их мнению. Мы разделили их на три категории в зависимости от частотности выбора:

1. Высокий уровень составляет стимул «трудолюбивый»: 71%.
2. Средний – «добрый» и «честный»: 51%.
3. Маленький – «молодой», «творческий»: 23%.

Самыми популярными представляются внутренние качества – уверенный в себе, ответственный и умный. Именно таким видят китайцы русского героя.

Итак, большинство китайских респондентов выбрали, что для русского героя внутренние качества важнее, чем внешний облик. Они полагают, что «внутренние качества – это суть человека, ценность и воспитание, они будут определять подход к делу и успех или поражение» [6].

Рассмотрим ответы, полученные на второй вопрос: *Кого можно назвать русским героем?* Респонденты сами писали ответ и не имели право выбора уже готовых вариантов.

Таблица 2. Реакции информантов на стимул *Кого можно назвать русским героем?*

реакция на вопрос	количество реакций (%)
В.В. Путин	40%
Ю.А. Гагарин	14%
А.С. Пушкин	12%
Анна Каренина	10%
С.А. Мыльников	8%
А.П. Чехов	6%

В таблице 2 приведены только самые популярные ответы. Следующие имена выбрали только по одному разу: *А. А. Прохоренко, Е. Глинка, О. Д. Кононенко, А. В. Лебедь, Д. С. Зув, Д. А. Медведев, В. А. Падалка, Г. С. Титов, В. И. Ленин, И. В. Сталин.*

В.В. Путин является самым популярным русским человеком в Китае, поэтому его выбор очевиден. С Ю. А. Гагариным китайцы знакомы со средней школы. А.С. Пушкин бесспорно популярен в Китае, существует много переводов на китайский язык, в китайском сознании Пушкин является представителем и символом русской литературы. А.П. Чехов очень известен в Китае, многие из его работ были переведены на китайский язык и изучаются в школьной программе. Выбор Анны Каренины удивляет, т.к. это единственный женский «герой» и единственный вымышленный «герой», реально не существующий. С.А. Мыльников – самый молодой герой Российской Федерации, о котором китайские респонденты узнали из новостей.

Таким образом, результаты проведенного анкетирования показывают, что этнокультурное восприятие русского героя в языковом сознании китайцев строится на понимании русского национального в китайском поле сознания через выявление суждений о русском герое. На первый план выдвигаются внутренние качества русского героя, при этом русский герой представляется уверенным в себе, ответственным и умным; именно эти качества составляют ядро восприятия. Кроме того, русским героем является мужчина и реально существующий человек, а не выдуманный персонаж; скорее всего «герой» ассоциируется именно с реальным человеком, поэтому почти все реакции информантов включают имена исторических личностей, входящих в условную группу «военные и политики» и «писатели»; первые ассоциируются с прямой функцией героя – защитой окружающих, вторые – с самим понятием героя как образа выдающейся личности, отличающийся от других.

Использованная литература:

1. Голубев А.В., Поршнева О.С. Образ союзника в сознании российского общества в контексте мировых войн. М., 2011.
2. Пермякова О.В., Гаранович М.В. Гендерная стилистика. Пермь: Перм. гос. ун-т, 2009.
3. Гудков Д.Б. Прецедентное имя и проблемы прецедентности. М., 1999.
4. Bromley D.B. The Psychology of Human Ageing. England: PenguinBooks, 1966.
5. Моргун В.Ф., Ткачева Н.Ю. Проблема периодизации развития личности в онтогенезе: учеб. пособие. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981.
6. 孟子. 孟子·尽心章句上. (第七篇). 中国古诗文网, 2016.

Ибраимова Г.О., к.ф.н.
КТУ имени И.Арабаева

ПОНЯТИЙНЫЕ ПРИЗНАКИ В СТРУКТУРЕ КОНЦЕПТА СВЕКРОВЬ (ПО ДАННЫМ СЛОВАРЕЙ ДО XIX В.)

Аннотация

В структуре концепта *свекровь* в период до конца XIX в. сформировалось тринадцать понятийных признаков, восемь из которых восходят к мотивирующим: 'всех' (мотивир.), 'вспыхивать' (мотивир.), 'жена', 'искриться' (мотивир.), 'мать' (мотивир.), 'мужнина' (п.1) – 'мужа' (мотивир.), 'по отношению к жене сына' (мотивир.), 'кровь' (мотивир.), 'родня', 'свекор', 'своя' (мотивир.), 'сноха', '(старая) женщина'.

Ключевые слова: концепт, понятийные признаки, структура концепта, языковая картина мира, лингвокультура, концептология, история языка.

CONCEPTUAL SIGNS IN THE STRUCTURE OF THE MOTHER-IN-LAW CONCEPT (ACCORDING TO DICTIONARIES BEFORE THE 19TH CENTURY)

Abstract

Thirteen conceptual signs were formed in the structure of the concept *mother-in-law* in the period up to the end of the XIX century, eight of which go back to motivating ones: 'everyone' (motivation), 'flare up' (motivation), 'wife', 'sparkle' (motivation), 'mother' (motivation), 'man' (item 1) – 'husband' (motivation), 'in relation to the son's wife' (motivation), 'blood' (motivation), 'relatives', 'father-in-law', 'one's own' (motivation), 'daughter-in-law', '(old) woman'.

Key words: concept, conceptual signs, concept structure, language picture of the world, linguoculture, conceptology, history of language.

Концепты родства представляют собой особый интерес лингвокультурологов. Многие концепты этой сферы до сих пор не исследованы. К практически неизученным относится концепт свекровь. Отмечено только три статьи, посвященные его изучению [2; 4; 5]. Источником материала исследования послужили словари периода до XIX в. включительно и Национальный корпус русского языка (www.ruscorpora.ru) (Далее НКРЯ).

Основным термином в статье выступает понятийный признак. «Под понятийными понимаются признаки концепта, актуализированные в словарных значениях в виде семантических компонентов (сем) слова – репрезентанта концепта» [3, с. 314].

В словаре В.И. Даля приводится статья «свекор»: «мужнин отец снохе, невестке своей», в этой же статье приводится толкование слов свекровь, свекра, свекрова, свекровка, свекровья, свекруха «жена свекра, мужнина мать» [1, с. 148-149]. «Словарь старославянского языка» приводит форму слова свекры [7, с. 24], как и «Старославянский словарь» [9, с. 593].

«Словарь Академии российской» и «Словарь церковнославянского и русского языка» включают две статьи: свекор «относительно к жене: мужнин отец» и свекровь «жена свекорова: мужнина мать» [6, с. 350]; свекор «мужнин отец», свекровь «жена свекра, мужнина мать» [8, стлб. 203].

Проанализированные словари показали наличие четырех понятийных признаков: 'жена', 'мать', 'мужнина', 'свекор'. Обратимся к Национальному корпусу русского языка, что определить актуальность других мотивирующих признаков, найденных на предыдущем этапе исследования.

Мотивирующий признак 'всех' встречается в разных формах. Этим признаком выражается значение «семья, родственники» (Она же со всем смирением послушание и повиновение имела к ним, ни в чем не ослушивалась, не перечила, но много почитала их и все повеленное ими непрекословно совершала: так что и свекор, и свекровь дивились, и все родственники их. Ф. И. Буслаев. Идеальные женские характеры Древней Руси. 1858).

Признак 'по отношению к жене сына' подтвердил свою актуальность в изучаемый период (Уже нѣсколько разъ разсказывала она, что мужъ Софьи изобличилъ ее въ невѣрности и выгналъ изъ дома; увѣряла также, что Софья перессорилась съ свекровью своею, которая будто-бы ухала отъ сына, и какъ имѣние все принадлежитъ старой Пронской... Д. Н. Бегичев.

Семейство Холмских. 1832-1841). В то время характерно почтительное отношение к матери мужа (Я по обычаю написала письма ко всѣмъроднымъ его и получила самые любезные и лестные отвѣты, въ особенности отъ**матушки-свекрови**, которая души не слыхала въединственномъ**сынѣ**. Е. В. Салиас-де-Турнемир. Семейство Шалонских. 1880).

Признак 'своя' актуализирует значение свойства – родственности (А вот какое: вышел замуж, почитай **свекровь свою**; она будет тебе и **мать**, и друг, и наставница. Д. И. Фонвизин. Бригадир. 1783-1786). Категория «свой – чужой» реализует прежде всего родственные связи и отношения (...Сказала **свекровь** (поднимая ее вместе со **своим** супругом). Н. И. Зряхов. Битва русских с кабардинцами, или Прекрасная магометанка, умирающая на гробе своего мужа. 1840; Съ душевною радостію обнимала Софья будущую **свекровь свою**, которую любила уже какъ родную **мать**. Д. Н. Бегичев. Семейство Холмских. 1832-1841).

Актуальность признаков 'мужнина' (Заступалась за рабов и потому много переносила неприятностей и от свекра с **свекровью**, и от своего **мужа**. Ф. И. Буслаев. Идеальные женские характеры Древней Руси. 1858) и 'свекор' (В первый вечер брака молодка прежде делает поклонение пред **свекром** и **свекровью**, а потом кланяется **мужу**. Иакинф (Бичурин). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. 1851) показывает языковой материал из НКРЯ.

Анализ Национального корпуса русского языка позволил выделить еще четыре понятийных признаков концепта свекровь, которые не показали словари: 'невестка', '(старая) женщина', 'сноха' и 'родня'. Признак '(старая) женщина' актуализируется прямой номинацией (По двунедельной с ним разлуке узнала всю злость неистойвой моей **свекрови**, и что она была **женщина** такая, которые почитаются злее фурий и не страшатся самого ада. М. Д. Чулков. Пересмешник, или Славенские сказки. 1766-1768), другим вариантом реализации этого признака выступает существительное старушка (Гораздо труднѣе было Софѣ хлопотать съ**старушкою**, **свекровью** своею, которая еще страстнее любила Митиньку, нежели самъотець. Д. Н. Бегичев. Семейство Холмских. 1832-1841).

Понятийные признаки 'невестка' и 'сноха' показывают аспект восприятия одного и того же лица в семье: глазами свекрови и глазами свекра. Свѣкор называет жену своего сына снохой (Пусть за своего хохла выходит, а в больших туляцких семьях **снох** со свету сживают **свекрови** да золовки. Д. Н. Мамин-Сибиряк. Три конца. 1890). Свекровь называет жену своего сына невесткой (При таком положении дел само собою разумеется, что Катерина не может удовлетвориться великодушным прощением от самодуров и возвращением ей прежних прав в семье: она знает, что значит милость Кабановой и каково может быть положение **невестки** при такой **свекрови**... Н. А. Добролюбов. Луч света в темном царстве. 1860).

Понятийный признак 'родня' реализует категориальное значение рода, семьи (Конечно **свекровь-родня**, да вѣдь все-же не мать. Н. А. Лейкин. На заработках. 1891). На это указывает еще один способ объективации этого признака – слово сродники (Невѣстакакъ скоро увидитьсвекора или **свекровь**, или вмѣстоихъближайшихъ мужа **сродниковъ**, съвеличественнымъвидомъ становится на правое колѣно и кладеть руку на руку на лѣвомъколѣнѣ. И. И. Лепехин. ПродолженіеДневныхъзаписокъпутешествія академика и медицины доктора Ивана Лепехина по разнымъпровинціямъРоссійскаго государства въ 1770 году).

Признаки 'вспыхивать', 'искриться', 'кровь' не подтвердили свою актуальность в изучаемый период. НКРЯ не представил примеров, иллюстрирующих их.

Полученные результаты определения понятийных признаков концепта свекровь до конца XIX в. сводятся в таблице 1.

Таблица 1. Понятийные признаки концепта *свекровь* до конца XIX в.

№	Понятийные признаки концепта <i>свекровь</i>	Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка	НКРЯ	Словарь Академии российской	Словарь старославянского языка	Старославянский словарь	Словарь церковнославянского и русского языка
1.	‘всех’ (мотивир.)	-	+	-	-	-	-
2.	‘вспыхивать’ (мотивир.)	-	-	-	-	-	-
3.	‘жена’ (п.1)	+	-	+	-	-	+
4.	‘искриться’ (мотивир.)	-	-	-	-	-	-
5.	‘мать’ (мотивир., п.1)	+	+	+	+	+	+
6.	‘мужнина’ (п.1) – ‘мужа’ (мотивир.)	+	+	+	+	+	+
7.	‘по отношению к жене сына’ (мотивир.)	-	+	-	-	-	-
8.	‘кровь’ (мотивир.)	-	-	-	-	-	-
9.	‘родня’ (п.1)	-	+	-	-	-	-
10.	‘свекор’ (п.1)	+	+	+	-	-	+
11.	‘своя’ (мотивир.)	-	+	-	-	-	-
12.	‘сноха’ (п.1)	-	+	-	-	-	-
13.	‘(старая) женщина’	-	+	-	-	-	-

Анализ пяти словарей периода до XIX в. и языкового материала из Национального корпуса русского языка позволил определить в структуре концепта *свекровь* 14 понятийных признаков этого периода. Языковой материал не показал актуальность для этого периода трех мотивирующих признаков ‘вспыхивать’, ‘искриться’, ‘кровь’, но позволил выявить еще четыре понятийных признака, которые не были найдены в словарях – ‘невестка’, ‘(старая) женщина’, ‘сноха’ и ‘родня’.

Список литературы:

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. – М.: Типография А. Семена, 1863. – Т. IV. – 668 с. – С. 148-149.
2. Новоселова О.А., Храмцова Л.Н. Невестка и свекровь в диалектной картине мира // Вестник НГУ. Серия: История, филология. – 2012. – Т. 11. – Вып. 9. – С. 197-201.
3. Пименова М.В. Концепт сердце: образ, понятие, символ. – Кемерово: КемГУ, 2007. – 500 с. (Серия «Концептуальные исследования». Вып. 9).
4. Пономарева Е.Ю. Концептуальная оппозиция «Свой – чужой» как способ объективации концепта «Теща / свекровь – mother-in-law» в русской и английской лингвокультурах // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2015. – Т. 20. – Вып. 11 (151). – С. 185-192.
5. Тагалекова Л.М. Причины возникновения конфликтных ситуаций в диаде «свекровь – невестка» (на примере карачаевского этноса) // Нравственное воспитание в современном мире: психологический и педагогический аспект. – Карачаевск, 2017. – Ч. 2. – С. 185–188.
6. Словарь Академии российской. – Санкт-Петербург: Императорская Академия наук, 1793. – Ч. V. – 1084 стлб. – Стлб. 350.

7.Словарь старославянского языка. – СПб.: СПбГУ, 2006. – Т. IV. – С. 24.

8.Словарь церковнославянского и русского языка: в 4 т. Сост. Вторым отделением Императорской Академии наук. – Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1868. – Т. IV. – Стлб. 203.

9.Старославянский словарь (по рукописям X – XI вв.) / Под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. – М.: Русский язык, 1994. – 842 с. – С. 593.

*Абдылакимова Б.К., филос.и.к., доцент
ОшМУ*

*Жумабай уулу А., аспирант
КРУИА*

*Каримова А.А., окутуучу
Б.Сыдыков атындагы КУМУ*

СИМВОЛ ЖАНА БЕЛГИЛЕРДИН ФИЛОСОФИЯ ИЛИМИНДЕГИ ОРДУ

Аннотация

Кыргыз философия илиминде символ жана белгилердин феномени жана улуттук салттуу маданиятта аларды трансляциялоонун ыкмалары системалуу бүтүндүк катары, өзүнчө, өз алдынча тарыхый-философиялык маселе катары каралган эмес. Ошондуктан бул илимий макалада ушул кемтикти толуктоого болгон аракет болуп эсептелет. Ошол мезгилде белгилей кетүүчү жагдай көчмөн аң-сезиминин символдук жана белгилик табиятынын өзгөчөлүктөрүнүн айрым аспекти, мифологиялык-поэтикалык ой-жүгүртүү, улам өсүп бара жаткан этникалык иденттүүлүктүн жана ааламдашуу процесстеринин контекстинде белги жана символдун ролу өзгөчө. Мына ушундан улам салттуу маданият баштан аяк белги жана символдуулукка ээ экендиги, ал эми символ жана белги байыркы, универсалдуу жана салттуу маданияттын чегинен чыгып, жалпы адамзаттык тажрыйбага таянаары жөнүндө жобого ылайык авторлор тарабынан белги жана символдун диалектикасынын табиятын ачууга аракеттер жасалган.

Түйүндүү сөздөр: Белги системасы, лингвистика, метафора, поэтикалык система, профандык ишеним, символ, символикалык зат, сокралдык ишеним, сөздүн күчү, универсалдык эстетика.

РОЛЬ СИМВОЛОВ И ЗНАКОВ В ФИЛОСОФСКОЙ НАУКИ

Аннотация

В нашей отечественной философской науке феномен символического и способы его трансляции в традиционной культуре кыргызов как системного целого не рассматривался как отдельная, самостоятельная историко-философская проблема. Поэтому настоящая работа является восполнением данного пробела. Между тем следует отметить, что отдельные аспекты специфики символической природы кочевого сознания, мифопоэтического мышления, роли символов и мифов в контексте возрастающей этнической идентичности и процессов глобализации, а также функционального и социокультурного воздействия сферы символического на феномен социальной и этносоциальной памяти кыргызов затрагивались. Традиционная культура нассквозь символична, а символ архаичен, универсален и опирается на общечеловеческий опыт, выходящий за пределы традиционной культуры, поэтому авторами делается попытка раскрытия символической природы традиционной культуры, а также обоснования того, почему именно символы, возникнув в недрах мифологического мышления, на протяжении тысячелетий составляют сущностную (онтологическую) основу традиционного бытия; почему традиционный человек воспринимает свое бытие как пространство символической реальности.

Ключевые слова: Знаковая система, лингвистика, метафора, поэтическая система, профанальная вера, символ, символическая вещества, сокральная вера, сила слова, универсальная эстетика.

DIALECTICAL DETERMINATION OF SYMBOLS AND SIGNS

Annotation

In our domestic philosophical science, the phenomenon of the symbolic and the ways of its translation in the traditional culture of the Kyrgyz as a systemic whole were not considered as a separate, independent historical and philosophical problem. Therefore, the present work is to fill this gap. Meanwhile, it should be noted that certain aspects of the specifics of the symbolic nature of nomadic consciousness, mythopoetic thinking, the role of symbols and myths in the context of increasing ethnic identity and globalization processes, as well as the functional and sociocultural impact of the symbolic sphere on the phenomenon of social and ethnosocial memory of the Kyrgyz were touched upon. Traditional culture is symbolic through and through, and the symbol is archaic, universal and relies on universal human experience that goes beyond traditional culture, so the author makes an attempt to reveal the symbolic nature of traditional culture, as well as to justify why symbols, having arisen in the depths of mythological thinking, over the millennia constitute the essential (ontological) basis of traditional being; why traditional man perceives his being as a space of symbolic reality.

Keywords: Sign system, linguistics, metaphor, poetic system, profane faith, symbol, symbolic substance, sacred faith, word power, universal aesthetics.

Адамдар ортосундагы байланышты билдирген “символ” сөзүнүн (ал азыр көбүнчө белги маанисин билдирип калды) келип чыгыш тарыхына кайрылып көрөлү. Гректер адегенде символ деп достук мамилени (азыркыча айтканда, символдук түрдө) билдирген идиштин сыныгын аташкан. Жакшы санаалаш мейманын узатып жатып сыныкты дагы эки бөлүп, бирин ага берип, экинчисин өзүндө калтырган. Кандай шартта, кайсыл убакта мейман кайрылып келбесин эки жакын адам сыныктарды бири-бирине жалгаштырып, өткөндөрдү эстешип мамыр-жумур болуп отуруп калышкан. Келген меймандын да ал сыныкты таштабай сактап жүрүп ала келгенин карабайсыздарбы. Антикалык доордогу “символ” сөзүнүн баштапкы мааниси “инсандыгын аныктоо - удостоверение личности”. Кат-сабатка жетише элек мезгилдерде кыргыздар да кимдин ким экендигин, өзүнүн кимдигин далилдөө максатында жиберген адамынан камчысын же баш кийимин же болбосо таанымал бир буюмун берип жиберери тууралуу буга чейин айтып кеткенбиз.

И. Кант, Ф.В. Шеллинг, Г.В.Ф. Гегель, И.В. Гётелер символдор тууралуу чыныгы кудайлык маани жана мазмунду таанып-билүүнүн ыкмасы деген ойлорду айтышкан.

Лингвисттердин, тарыхчылардын, археологдордун, искусство таануучулардын, психологдордун, дин таануучулардын, фольклористтердин жана башка илим тармактарынын жалпы аракеттери менен түрдүү семиотика багыты боюнча көптөгөн сөздүктөр түзүлдү [Кэрлот Х.Э. Символдор сөздүгү. - М., 1994; Бауэр В., Дюмоу И., Головин С. Символдор энциклопедиясы. - М., 1995; Бидерман Г. Символдор энциклопедиясы. - М., 1996; Cirlot J.E. A dictionary of symbols. 2 ed. - N.Y., 1971; Biedermann H. Knaurs Lexikon der Symbole. - Munchen, 1989; Cooper J. C. Lexikon alter Symbole. - Leipzig, 1986 и др.]. Бүгүнкү күндө символдордун аспектиери изилдөөгө алынуучу көптөгөн институттар жана борборлор иштөөдө, мисалы, Лондондогу иконологияны изилдөөгө алган Варбург-Кортодд институту, Базелдеги Людвиг Каймер институту ж.б.

“Символ” термини адабиятчылар жана лингвисттер тарабынан ар түрдүүчө кабыл алынат. Мисалы, Ю. С. Степанов символ илимий түшүнүк эмес, ал поэтикалык түшүнүк жана поэтикалык системанын чегинде гана кабыл алынат. Чындыгында орус адабиятында мындай символдор арбын, мисалы, Н. В. Гогольдун жолу, А. П. Чеховдун багы, М. Ю. Лермонтовдун чөлү, А. С. Пушкиндин бороону, Тютчевдин түтүнү, М. Цветаеванын чатыры жана үйү символдук деңгээлге жеткен. Кыргыз адабиятында А. Осмоновдун ак боз аты, А. Токомбаевдин кандуу жылдары, Т. Сыдыкбековдун тоолору, К. Жантөшевдин Каныбеги, Т. Касымбековдун сынган кылычы, С. Жусуевдин Курманжан даткасы, С. Эралиевдин Ак Мөөрү бул акын, жазуучулардын символуна айлана алды (кандуу жылдар, Каныбек, сынган кылыч, Курманжан датка, Ак Мөөр бул жерде чыгарманын аты катары эмес). Ю.М. Лотман мындай символдорду “сюжетти гени” деп атаган. Адабий символдордон сырткары тилдик символдор да бар жана алар тилдик эволюция процессинде пайда болот. Тилде метафоралар текст ичинде татаалдашып отуруп символго айланат, кыргыз тили илиминдеги терминдер табияты боюнча символдорго бир топ жакындашып кетери тууралуу буга чейин сөз кылганбыз.

С.С. Аверинцев “Адабий энциклопедиялык сөздүгүндө” символ тууралуу мындайча аныктама берет: “Искусстводогу символ бир жагынан көркөм образды, экинчи жагынан белги жана аллегорияны (каймана айтуу) өз ара салыштыруу аркылуу ачылган универсалдык эстетикалык категория” [М., 1987, 378-бет]. Бул жагынан алып караганда тамсил жанрындагы чыгармалардын каармандары символго өтө жакындашып кетет. кыргыз адабиятындагы тамсил жанрынын баштоочусу Тоголок Молдонун тамсилдериндеги куба кой, анын ээси, жалкоо ит, суу куштары менен боз куштары, жырткыч куштар, эшек, булбул, бөдөнө, түлкү ж.б. символдук каармандарга жакын.

Белгинин мааниси символго салыштырмалуу бир топ конкреттүү, мисалы жол белгилеринин мааниси так жана кандай гана жагдай жана кырдаал болбосун эч кандай вариацияга ээ эмес, алардын ар биринин айдоочулардын жана жөө жүрүүчүлөрдүн алдына койгон талаптары такталган. Н.Д. Арутюнова белгилегендей, белгилер (диспетчердик

көрсөтмөлөр) жерде гана эмес суу жана аба жолдорунда да багытты, жашоого карай жолду көрсөтүп турат.

Эгер белгинин мааниси нагыз көрсөтүү болсо, символдун мааниси көрсөтүүдөн да кеңирирээк (Г.Г. Гадамер), ал семантикалык максатта түрдүү пландагы өзгөчөлүктөрдү жана касиеттерди бир бүтүндүккө бириктип, ага символго айланган фразеологизмдер жана алардын компоненттери кызмат кылат. Мисалга алсак, мурун адамдын көзгө биринчи урунган органы жана кыргыз тилинде ага байланышкан бир топ туруктуу сөз айкаштары, фразеологизмдер жана идиомалар пайда болгон. Мисалы, мурдун көтөрөт (бой көтөрүү, кекирейүү), мурдун чүйрүү (жактырбоо), мурдунан жетелетип алуу (биротоло көз каранды болуу), мурдунан суусу кете элек (жаш, тажырыйбасыз), мурдунан эшек курту түшө элек (көпкөн, көптү көрө элек, чоң сыноолордон өтпөгөн), мурду эле көрүнүп калыптыр (ашыкча арыктаптыр), мурду менен сүйлөйт (барктуу, салабаттуу көрүнүү үчүн мурдуна солоп сүйлөө), мурдунун учунан алысты көрө албайт (көп нерсеге көзү жетпеген, акылы тайыз), мурдун балта кеспеген (кенебес, жоопкерчиликти сезбеген) ж.б.

Метафоралар менен бир катарда поэтикалык тилди символдор кеңири колдонот. 1950-жылы эле дүйнөдөн 35 жашында өтүп кеткен Алыкул Осмонов символикалык маанилерди, поэтикалык образдарды колдонуу, ойду көркөм берүү боюнча азыркыга чейин алдына эч кимди салбай келет. Мисалы, оорулуу акын өмүрүнүн акыркы мезгилдеринде көзү ачыктык кылып мынтип жазган:

Өлсөм дагы жара тээп мүрзөмдү

Буудан болуп таскак салып өтөмүн.

Жогорудагы эки сапта эле “өлсөм дагы” деген сөз айкашынан башкасы символикалык маанилерге ээ поэтикалык образ жана ой жүгүртүүлөр менен берилген

Поэтикалык метафора сыяктуу эле, поэтикалык символика жекече, алар мезгилден мезгилге, акындан акынга өтүү менен улам өзгөрүп турат. Графема, фонема, лексема сыяктуу ыр саптарынын бардык элементтери тексттин материялык талаасына кирүү менен поэтикалык символдун мазмунуна ээ болгон көп сандаган коннотациялык касиеттерге ээ болот. Бул пландан алып караганда, акын толук картинага ээ боло элек бир катар образдарды сүрөттөгөн символисттердин поэзиясы өзгөчө кызыгууну жаратат. Мына ошондуктан да символизм теоретиктери мындай поэзияны “ишарат кылуунун поэзиясы” (поэзией намеков) деп аташат. Мындай чыгармаларды окуган окурман автор тарабынан берилген ой образын түшүнүү жана кабыл ала билүү үчүн сезимтал акыл-эске ээ болууга тийиш. Көпчүлүк классикалык чыгармаларда ой автор тарабынан жыйынтыкталбай, ал чыгармачыл тапшырма окурмандын өзүнө калтырылат. Мисалы, кыргыз адабиятынын орбитасынан эбак эле чыгып кетип, дүйнөлүк масштабдагы жазуучуга айланган Ч. Айтматовдун чыгармаларынан айрым гана эпизоддорду келтирели. “Эрте келген турналардын” аягында Султанмурат өлгөн атынын жүгөнүн чечип карышкырларга бетме-бет туруп калды. “Жамийлада” Данияр менен Жамийланын кийинки тагдыры кандай болорун чечүү окурмандан өзүнө калтырылат. “Ак кемедеги” бала чоңдордун таш боордугуна протест жасап, атама кетем деп дарыяга кирди. “Кыяматтагы” Бостон Базарбайды атып таштагандан кийин аттан түшүп, аны айдап жиберип көлгө карай басты. “Кылым карытар бир күндөгү” эки баласы менен жесир калган Зарипанын кийинки тагдыры тууралуу конкреттүү эч нерсе айтылбайт. Демек, булардын бардыгы символикалык гана эмес философиялык образдар жана ой жүгүртүүлөр. Мына ошондуктан да Э. Кассиреру адамды символикалык зат деп атаган.

Символ сөздү күчүн жана маанисин жогорулатат, ага кандайдыр көркөм боёк берет.

Жаратылыш мезгилдерине байланышкан элдик – поэтикалык төмөнкүдөй символдор жалпыга белгилүү: жаз – бала кез; жай-жаштык; күз-карылык; кыш-өлүм; кара булут-кайгы; кара булут арасынан күндүн көрүнүшү - жарыкчылык, жашоо; жамгыр - көз жаш; жазгы күн күркүрөө-токчулук, молчулук (жер айрылып чөп чык, желин айрылып сүт чык); жаздык кеч келиши-түшүмдүүлүккө болгон зыян ж.б.

Символ (symbol) менен белгинин (sema) айырмачылыктары тууралуу антикалык доорлордон баштап эле сөз кыла башташкан. Платон белгилерди кадимки эле турмуш-

тиричиликке байланыштуу көрүнүш, ал эми символдор, тескерисинче, Кудайдын сырларын жана чындыгын өз ичине катып турат деп жазган.

Символ менен белгинин ортосундагы айырмачылыктар тууралуу неоплатониктерде кеңири изилдөөгө алына баштаган. Мисалы, Прокл мифологиялык символдордун жардамы менен кудайлык рух адамга берилет деп эсептеген. Ошол мезгилдерден баштап көп кырдуу жана терең символдор колдонулган символикалык поэзия искусствонун туу чокусу катары саналып, окуяны, жаратылышты же предметти натуралисттик сүрөттөө сынга кабылган.

Акырындап батыш христиан дининин жана Византиянын негизине айланган символизмдин тарыхы башталат. Кудайга ишенүүнү жана сыйынууну төмөнкүчө эки түргө ажыратышты:

А) профандык ишеним (жашыруун сыры жок окуя жана кубулуш);

Б) сакралдык ишеним (окуя жана кубулуштун өзү окуя же кубулуштун символуна айланат)

Искусстводо символ каймана берилүүчү “иносказательный” көркөм образга айланат да, аны туура түшүнүү үчүн ой жүгүртүү, терең эрудиция талап кылынат.

Көчмөн турмуш кечирген кыргыздарда боз үйдүн сол капталы эркектерге тиешелүү болуп, ал “эпчи” деп аталган да, алар сол тарапка өздөрүнө тиешелүү буюмдарын, мисалы, ээр-токулгаларын, күндөлүк иштетишчү аспаптарын, курал жарактарын коюшкан, керегенин башына сырт кийимдерин илишкен. Боз үйдүн сол тарабы ашкана деп аталып, бул жак бөлүк аялдарга тиешелүү болгон.

Белги менен символдун ортолорундагы айырмачылыкка Ч. Пирс бир топ так аныктама берген. Ал: “Белги биздин көңүлүбүздү кандайдыр бир башка нерсеге бурган нерсе. Символ белги сыяктуу көңүлүбүздү кандайдыр бир бизди кызыктырган башка нерсеге бурбайт. Ал башка бир маанилүүрөөк нерсе тууралуу бизди ойлонууга түртөт”, - деп жазган [3, 235]. Демек, символ белгиге салыштырмалуу тереңирээк маанини туюндурат. Жаш балдар деле кандайдыр бир нерсе, окуя, көрүнүш, бирин бири чакыруу, эскертүү берүү ж.б. тууралуу белгини алдын ала ойлонуп алып, алар аны эч бир татаалдыксыз колдоно бериши толук мүмкүн. Символ ойлоп табуу, анын маанисин чечмелөө бир топ татаал жумуш, ошондуктан да кайсыл бир уюмдун, ири ишкананын, окуу жайынын ж.б. символун ойлоп табууда конкурстардын жарыялангандыгы ушул себептүү. Мамлекеттин туусу жана герби ал өлкөнүн символу. Кайсыл бир эл кадырына татыган, ал аймакты башка эл-жерлерге таанымал нерселер ошол жердин символуна айланат. Мисалы, Сулайман-Тоо же Ак-Буура дарыясы Ош шаарынын символу деп аталып жүрөт, ал тургай “Мажүрүм тал Оштун символу” деген обондуу ыр элге кеңири белгилүү болуп калды десек жаңылышпайбыз.

Жыйынтыктап айтканда, белги – материалдык предмет жана ал башка бир кубулуштун, окуянын, предметтин ж.б. объективдүү орун алмаштыруучусу катары колдонулуп, түрдүү маалыматтарды, билдирүүлөрдү алуу, сактоо, кайра иштеп чыгуу, таратуу сыяктуу кызматтарды аткарат. Жашыруун белгилер аркылуу башкалардын маалымат алуусуна чек коюлган маалыматтар тиешелүү жактарга жана кызматтарга берилет, муну биз пароль, Морзе тамгалары катары түшүнсөк да болот. Зарылчылыктарга жараша белгилер математикалык, статистикалык жана логикалык жактан кайра иштелип чыгат.

Адам баласынын күндөлүк турмуш-тиричилиги символдорго жана белгилерге жык толгон, алар адамдын жүрүм-турумун, башкаларга карата мамилесин, баарлашуучусунун сөзүн жактыруусун же жактырбоосун каймана түрдө бидирип турат.

Ошондуктан К. Леви-Стросс символдордон жана белгилерден адамдын акыл-эси жетпеген түшүнүктөргө, Аалам түзүмүндөгү түшүнүккө карай жолду таптым деген философиялык ойду айткан.

Колдонулган адабияттар:

1. Локк Джон. Опыт о человеческом разумении. [Текст] / Дж. Локк. - М.: Мысль, 1985. - 621 с.
2. Лейбниц Г.В. Новые опыты о человеческом разумении. [Текст] / Г.В. Лейбниц. - М.: Мысль, 1983. - 646 с.

- 3.Пирс Ч. Семиотика. [Текст] / Ч. Пирс. - М.: Логос, 2001. – 448 с.
- 4.Соссюр. Заметки по общей лингвистике. [Текст] / Соссюр. - М.: Прогресс, 1990. – 280 с.
- 5.Моррис Ч.У. Основания теории знаков. [Текст] / Ч.У. Моррис. // Семиотика. Сборник переводов. Под ред. Ю.С. Степанова. - М.: Радуга, 1982. – 511 с.
- 6.Эко У. Отсутствующая структура. [Текст] / У. Эко. - М.: Симпозиум, 2006. – 620 с.
- 7.Канке А.А. Основы философии. [Текст] / А.А. Канке. - М.: Логос, 2003. – 288 с.

МАДАНИЯТТАР АРАЛЫК КОМПЕТЕНЦИЯ

Аннотация

Бул макалада маданияттар аралык компетенцияга басым жасалат. ЭМКга натыйжалуу катышуу үчүн инсандын кандай жөндөмдөргө ээ болушун аныктоо үчүн маданияттар аралык компетенция түшүнүгүн кеңири жана ар тараптуу карап чыгуу максатка ылайыктуу. Ал тилдик, коммуникативдик жана маданий компетенциялардан турат жана алар өз белгилерин жана өзгөчөлүктөрүн сактап калуу менен бир бүтүндүктү түзүп турат. Компетенттүүлүк терминологиялык маанисинен алганда алынган билимдердин жана тажырыйбалардын суммасы эмес, ал алдын ала максаттарды туура коё билүү, коммуникативдик кырдаалга адекваттуу баа берүү, вербалдык жана вербалдык эмес каражаттарды туура жана натыйжалуу колдонуу, коммуниканттын ой-максатын баамдоо жана ошого жараша ага мамиле жасоо.

Түйүндүү сөздөр: компетенция, сактап калуу, туура сүйлөө, туура жазуу, ийкемдүүлүк.

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ

Аннотация

В данной статье основное внимание уделяется межкультурной компетенции. Необходим широкий и всесторонний обзор концепции межкультурной компетентности, чтобы определить, какими способностями обладает человек для эффективного участия в УЧР. Она состоит из языковой, коммуникативной и культурологической компетенций, и они образуют единое целое, сохраняя при этом свои особенности и характеристики. Компетентность, с точки зрения терминологии, представляет собой не сумму знаний и опыта, а способность правильно ставить цели, адекватно оценивать ситуацию общения, правильно и эффективно использовать вербальные и невербальные средства, понимать и передавать мысли коммуникатора. намерения.

Ключевые слова: компетентность, удержание, правильная речь, правильное письмо, гибкость.

INTERCULTURAL COMPETENCE

Annotation

This article focuses on intercultural competence. A broad and comprehensive review of the concept of intercultural competence is needed to determine what abilities an individual has in order to effectively participate in HRM. It consists of linguistic, communicative and cultural competencies, and they form a whole while retaining their features and characteristics. Competence, in terms of terminology, is not the sum of knowledge and experience, but the ability to set the right goals, adequate assessment of the communicative situation, the correct and effective use of verbal and non-verbal means, understanding and communicating the communicator's intentions.

Key words: competence, retention, correct speech, correct writing, flexibility.

Актуалдуулук. Студенттердин маданияттар аралык компетенттүүлүгүн калыптандыруу маселеси, бир жагынан, маданияттар аралык коммуникациянын компоненттеринин бири катары анын маанилүүлүгүнө, экинчи жагынан, теориялык жактан да, практикалык жактан да аны калыптандыруу методологиясынын жетишсиз өнүккөндүгүнө байланыштуу.

Кириш сөз. «Мугалим өмүр бою окуган адам». Демек, мугалимдин ишинин ийгилигинин маанилүү критерийи болуп анын өзүн-өзү тарбиялоосу саналат, анын максаты мугалимдерди окутуунун ар кандай жаңы ыкмалары жана формалары менен өздөштүрүү болуп саналат. Азыркы педагогикада жана методологияда маданияттар аралык компетенттүүлүктү калыптандырууга багытталган билим берүүнүн формаларын колдонууга барган сайын көбүрөөк көңүл бурулууда.

ЭМКга натыйжалуу катышуу үчүн инсандын кандай жөндөмдөргө ээ болушун аныктоо үчүн маданияттар аралык компетенция түшүнүгүн кеңири жана ар тараптуу карап чыгуу максатка ылайыктуу. Ал тилдик, коммуникативдик жана маданий компетенциялардан турат жана алар өз белгилерин жана өзгөчөлүктөрүн сактап калуу менен бир бүтүндүктү түзүп турат. Бул компетенцияларды ажыратып кароо шарттуу гана түшүнүк. Компетенттүүлүк терминологиялык маанисинен алганда алынган билимдердин жана тажырыйбалардын суммасы эмес, ал алдын ала максаттарды туура коё билүү, коммуникативдик кырдаалга адекваттуу баа берүү, вербалдык жана вербалдык эмес каражаттарды туура жана

натыйжалуу колдонуу, коммуниканттын ой-максатын баамдоо жана ошого жараша ага мамиле жасоо.

Тилдик компетенция. Бул түшүнүк алгачкы жолу Н.Хомский тарабынан киргизилип, окумуштуу аны генеративдик грамматиканын негизинде иштеп чыккан. Ал тилдик компетенцияны “лингвисттик интуиция”, “тилдик билим”, “тилдик жөндөм” катары карап, тилдик эрежелердин абстракттык системасына ээ болуу деп түшүнгөн.

Хомскийдин концепциясына ылайык тилдик компетенция өз ичине лингвистикалык илимдер болгон фонологиялык, синтаксистик жана семантикалык компоненттерди өз ичине камтыйт. Ю.Манфред буларга кошумча грамматикалык компетенцияны кошууну сунуштайт [1987:198], бул компетенция сүйлөөчүнүн жана угуучунун ар бир грамматикалык каражаттарды туура колдонулушун жана түшүнүшүн көзөмөлдөйт. Г.И.Богин [1980:7-11] аталган тилдик компетенциялардан тышкары орфографиянын, тилдик функциялардын, стилдин, текстти туура түшүнө билүүнүн орду жана мааниси тууралуу сөз кылат. Жыйынтыктап айтканда, тилдик компетенциялар ар тараптуу лингвисттик жөндөмдөрдү талап кылган көп аспектилүү кубулуштарды камтыйт.

Дж.Шуманн тил үйрөнүүгө таасирин тийгизген төмөнкүдөй факторлорду белгилейт:

-социалдык факторлор (башка улуттардын арасында жашоонун узактыгы, башка улуттун өкүлдөрү менен болгон карым-катыш ж.б.у.с.);

-аффективдүү факторлор (инструменталдык жана интегративдик мотивациялар, маданий шок, башка тилге карата болгон мамиле ж.б.у.с.);

-жеке инсандык факторлор (башка тилди түшүнбөөчүлүккө болгон чыдам, өзүнө өзү баа бере билүүнүн деңгээли, эгоориентация);

-когнитивдик факторлор (когнитивдик стиль, чөйрөгө болгон көз карандылык/көз карандысыздык);

-биологиялык факторлор.

Чет тилди үйрөнүүдөгү туура сүйлөөнүн, лексиканын жана грамматиканын маанилүүлүгүнө карабай коммуникативдик кырдаалдардагы алардын жетишсиздигин белгилей кетүүгө туура келет. Тил адамдын жалпы психологиялык жөндөмдөрүнүн бир аспектиси, башка тилди үйрөнүүгө психологиялык жактан даяр эмес инсан ар кандай факторлорго карабастан эч качан ал тилди үйрөнгүсү келбейт, үйрөнө да албайт.

Ю.Н.Караулов иштеп чыккан концепцияга ылайык (1987:238) инсан төмөнкү үч тилдик компетенцияда байланыш-катышка барат:

1) вербалдык-семантикалык (инсандын лексикону);

2) лингвокогнитивдик (инсандын дүйнө, жаратылыш жөнүндөгү билими);

3) мотивациялык (инсандын коммуникативдик керектөөлөрүн канааттандыруу).

В.И.Карасик (1992:63-64) тилдик компетенциянын төмөнкүдөй белгилерин жана чен-өлчөмдөрүн санап өткөн:

1) тилдик жөндөмдүн актуалдуу-виртуалдык белгилери;

2) тилдин нормативдик тууралыгынын белгилери, туура жазуу жана сүйлөө;

3) системалык тууралыктын белгилери (бөтөн тилде туура жазуу жана сүйлөө);

4) тил байлыгынын белгилери (эне тилин, анын ичинде адабий тилди мыкты билүү).

ЭМКда кырдаалга жана коммуниканттарга жараша адекваттуу стилди тандап алуу; улам өз билимин жана тажырыйбасын байыта баруу; мурдагы каталыктарынан сабак алуу, аларды кайталабоо абдан маанилүү. Чет тилдерин үйрөнүүдөгү дагы бир татаалдык – теория менен практика дайыма эле бири-бирине дал келе бербейт. Теориялык түрдө үйрөнгөн билимдерди иш жүзүндө колдонуу кээде ылайыксыз да болуп калат.

Эл аралык мамилелер коммуникациясында тилдик компетенция түшүнүгү шарттуу көрүнүш. Биринчиден, ар түрдүү социалдык топтордун өкүлдөрү үчүн коюлган талаптар да ар түрдүүчө; Экинчиден, кайсыл бир тилдик каражаттарды, сөздөрдү, сөз айкаштарын колдонуу бардык тилдерде эле бирдей эмес жана алар ар башкача кабыл алынышы толук мүмкүн. Айрым учурларда котормочулар да мына ушундан ката кетип, сөздөрдү, сөз айкаштарын, ал тургай бүтүндөй сүйлөмдөрдү калькалап түздөн-түз которуп салышат.

Ошондуктан оригиналдагы тилдик бирдик которулуп жаткан тилде кандайча айтылат деген критерийден чыгуу зарыл (бул тууралуу биринчи параграфта айтылып өткөн); үчүнчүдөн, эне тилинде ката сүйлөө, сабатсыз жазуу ар бир адам үчүн уяттуу көрүнүш. Ал эми чет тилинде айрым катачылыктарды кетирүү атайын адис эместер үчүн кечиримдүү; төртүнчүдөн, тилдик компетенцияга баа берүү коммуникациянын максатына да байланыштуу, инсан турмуш-тиричиликте өз оюн эң мыкты түшүндүрө алганы менен башка максаттарда ал тил жагынан аксап калышы, сөз болуп жаткан тема боюнча жетишерлик билими болбой калышы мыйзам ченемдүү көрүнүш.

Тил ой жүгүртүү менен түздөн-түз байланышта, ЭМКда эне тилдик ой жүгүртүү менен чет тилиндеги ой жүгүртүүнүн ортосундагы ички кагылышуулар, бирин-бири түшүнбөө же бири экинчисине макул болбоо учурлары пайда болуп калышы да күтүлөт. Себеби ар бир улуттун ой жүгүртүүсү, психологиялык өзгөчөлүктөрү, социалдык-саясий кызыкчылыктары ар түрдүүчө болору мыйзам ченемдүү көрүнүш. Эл аралык мамилелер коммуникациясына такай катышып жүргөндөр бара-бара такшалат, ар бир элдин улуттук-психологиялык өзгөчөлүктөрүн алдын ала баамдай алат, аларда мамиле-катыштагы ийкемдүүлүк жогорулайт.

Чет тилдерин окутуунун теориясында жана практикасында окуучуларды жана студенттерди топтоого бөлүүнүн, окуу процессин дифференциалаштыруунун, билимди баалоонун, кимге кандай мамиле жасоонун жана кимге кандай талап коюунун көптөгөн методдору иштелип чыккан. Буга чейин чет тилин мыкты үйрөнгөнү менен жаңы коллективге кошулган инсан айрым кыйынчылыктарга дуушар болот, ал жаны жаматтын кептик өзгөчөлүктөрүн үйрөнүүгө мажбур.

Коммуникативдик компетенция. Тилдик компетенция ЭМКнын айрым бир гана бөлүктөрүн камтыгандыктан жогорку деңгээлдеги карым-катыш үчүн алгачкы жолу Дж. Хаймс сунуш кылган коммуникативдик компетенцияга жетишүү абда маанилүү. Натыйжалуу мамиле-катыш процессин камсыз кылуу үчүн коммуникативдик компетенция өз ичине тилдин зарыл механизмдерин, ыкма-методдорун, стратегияларын өз ичине камтыйт. Эл аралык мамиле-маданият компетенциясына болгон талап бир тил ичиндеги талаптарга караганда бир топ күчтүү. Себеби коммуникант башка тилдердин тилдик-семантикалык өзгөчөлүктөрүн кылдат өздөштүрүүгө аргасыз болот. Мында коммуникант өз катачылыктарын убагында сезе билүүгө, аны четтетүүнүн жолдорун өздөштүрүүгө тийиш, бул учурда интуициянын ролу бир топ жогорулайт.

ЭМКдагы коммуникативдик компетенциянын курамдык бөлүктөрү жана ага зарыл талаптар төмөнкүлөр:

Активдүүлүк:

-ЭМКдагы коммуникантына ыңгайлашуу, анын тилин таба билүү же сүйлөшүү натыйжасыз аяктарын сезе билип андан баш тартуу;

-сүйлөшүү маданиятын, канча сүйлөө жана кандай угуу керек экендигин билүү;

-баарлашуунун натыйжалуулугу, башкача айтканда, өз оюн жеткиликтүү түшүндүрүү жана коммуникантынын кебин толук түшүнө билүү, андан туура жыйынтык чыгаруу;

-сүйлөшүүнү туура багытка бура билүү;

-кепти туура баштоо жана аны натыйжалуу жыйынтыктоо.

Сүйлөшүүнүн темасын жана максатын туура тандоо:

-коммуникативдик дистанция;

-аңгемелешүүнүн темасы;

-талаш-тартыштын маданияттуулугу, натыйжалуу жана жагымдуу баарлашуу;

-вербалдык жана вербалдык эмес каражаттардын туура тандалышы;

-кептик стратегия.

Динамикалуулук:

-эмпатия – аңгемелешүүчүсүнүн маанайын алдын ала сезе билүү, ага жараша мамиле жасоо;

-коммуниканттардын социалдык статусуна, алардын улуттук айырмачылыгына ыңгайлашуу;

-сүйлөшүүнүн темасын тандоого жана аны өз убагында алмаштырууга болгон жөндөм;

-өзүнүн коммуникативдик иш-аракеттерин корректировкалоого болгон жөндөм.

Маданий компетенция. Натыйжалуу эл аралык маданият коммуникациясынын дагы бир маанилүү фактору маданий компетенция. Ал коммуниканттардын ЭМКдагы психологиялык, социалдык, этикалык жана маданий жөндөмдөрүнө жооп берет.

Маданий компетенция түшүнүгү кандайдыр деңгээлде маданий сабаттуулук түшүнүгүнө дал келет. Маданий компетенция көрсөткүчүн өзүнчө бөлүп кароо лингвистика илиминдеги ары татаал, ары карама-каршылыктуу, ары кызыгууну жаратуучу маселе. Адам маданий сабаттуу болуш үчүн канча көлөмдөгү билимге ээ болууга тийиш? Ал жергиликтүү бир улутка, элге тиешелүүбү же бүткүл дүйнөгө бирдей таандыкпы? Маданий сабаттуулукту сандык, сапаттык же материалдык мааниде түшүнүүгө болобу? Бул суроого ар кандай изилдөөчүлөр ар түрдүүчө жооп беришет. Биз болсо эл арасында кеңири айтылып жүргөн “маданияттуулуктун биринчи белгиси жана көрсөткүчү адамдын тилинде” деген накыл сөздү гана бекемдегибиз келет.

Э.Д.Хирштин пикири боюнча маданий компетенция бизди таанып билүүнүн жана коммуникациянын стандарттуу каражаттарынын ээси кыла алат, мына ошентип ал бизге маалыматты оозеки жана жазуу түрүндө, мейкиндик жана мезгилдик мааниде берүүгө жана алууга мүмкүнчүлүк түзөт [Hirsch 1988: 2-3]. Хирштин пикиринин субъективдүүлүгүнө карабастан ал лингвисттердин колдоосуна алынган. 90% консультанттар анын сөздүгүнө кирген тилдик бирдиктерге макул болушкан. Хирш мынттип жазат: “Бул элементтердин кандай экендигин жана кандай болорун тарых чечип койгон. Алар ачык сүйлөшүүнүн тилдик каражаттары, башкаларга өз көз караштарыбызды билдирүүгө жана өз эркибиз менен чечим кабыл алууга мүмкүнчүлүк түзөт” [ibid: 107].

Маданий компетенциянын улуттар жана мамлекеттер аралык байланышта зарыл экендиги айныгыс чындык, ал боюнча аңгемелешүүчүлөрдүн маданий сабаттуулугу бири-бирине дал келүүгө тийиш. Коммуниканттардын бирини маданияты төмөн болсо ал баарлашуучусунун алдында ыңгайсыз абалда калат, ал эми маданияты жогору коммуникант шеригине жогортон карай башташы да күтүлөт.

Жыйынтык чыгаруу.Эл аралык маданият коммуникациясынын катышуучуларыны маданий компетенциясы топоним, антропоним, саясий окуялардын, китептердин, фильмдердин ж.б. аттары боюнча да кандайдыр түшүнүк алууга мүмкүнчүлүк түзөт.

Колдонулган адабияттар:

1.Алмазова Н.И. Когнитивные аспекты формирования межкультурной компетентности при обучении иностранному языку в неязыковом вузе. - СПб., 2003. - 446 с.

2.Елизарова Г.В. Формирование межкультурной компетенции студентов в процессе обучения иноязычному общению: Дис. док.пед. наук. - СПб., 2001. - 215 с.

3.Коротаева Е.В. Обучающие технологии в познавательной деятельности учащихся. - М.: Сентябрь, 2002. - 14 с.

4.Пассов Е.И. Основы методики обучения иностранным языкам. - М.: Русский язык, 2010. - 216 с.

5.Серио П. Язык, коммуникация и социальная среда. - М., 2002. - 33 с.

ЧЕТ ӨЛКӨЛӨРДӨГҮ МАДАНИЯТТАР (УЛУТТАР) АРАЛЫК КОММУНИКАЦИЯНЫ ИЗИЛДӨӨНҮН ЗАМАНБАП ЫКМАЛАРЫ

Аннотация

Бул макалада чет өлкөлөрдөгү маданияттар (улуттар) аралык коммуникацияны изилдөөнүн заманбап ыкмаларына басым жасалат. Америка коммуникативистикасындагы түрдүү улуттарды кароонун ар кандай аспектилерин талдоого алуу менен У. Б. Харт изилдөөнүн төмөнкүдөй үч деңгээлин белгилейт: мономаданий, кроссмаданий жана интермаданий. Медиа-экология же байланыш-катыштын медиа каражаттары символикалык системалардын жана техникалык каражаттардын социалдык уюмдарга, коомдогу саясий-социалдык процесстерге, адам коомунун саясий жана философиялык идеяларына тийгизип жаткан таасирлерин изилдөөгө алат. Азыркы кезде дүйнөлүк илим-техника (анын ичинде аскердик техника) болуп көрбөгөндөй өсүп-өнүктү, бирок ал өнүгүү мамлекеттерди каршылаштырбай, адамдын жыргалчылыгы үчүн иштеши керек экендиги айтпасак деле жалпыга маалым эмеспи.

Түйүндүү сөздөр: маданият, заманбап, ыкма, саясий-социалдык процесс, техника.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ (МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЙ) КОММУНИКАЦИИ ЗА РУБЕЖОМ

Аннотация

Данная статья посвящена современным методам изучения межкультурной (межнациональной) коммуникации за рубежом. Анализируя различные аспекты рассмотрения разных национальностей в американской коммуникации, У. Б. Харт выделяет три уровня исследований: монокультурный, кросс-культурный и межкультурный. Медиаэкология или средства коммуникации могут изучать влияние символических систем и технических средств на социальные организации, политические и социальные процессы в обществе, политические и философские идеи человеческого общества. Сегодня мировая наука и техника (в том числе и военная техника) росли невиданными темпами, но общеизвестно, что это развитие должно работать на благо людей, а не на противостояние государствам.

Ключевые слова: культура, модерн, метод, политический и социальный процесс, техника.

MODERN METHODS OF STUDYING INTERCULTURAL (INTERETHNIC) COMMUNICATION ABROAD

Annotation

This article focuses on modern methods of studying intercultural (interethnic) communication abroad. By analyzing different aspects of the consideration of different nationalities in American communication, U.S. B. Hart identifies three levels of research: monocultural, cross-cultural, and intercultural. Media ecology or the media of communication can study the impact of symbolic systems and technical means on social organizations, political and social processes in society, political and philosophical ideas of human society. Today, the world's science and technology (including military equipment) has grown at an unprecedented rate, but it is well known that this development should work for the benefit of the people, not to confront the states.

Key words: culture, modern, method, political and social process, technique.

Актуалдуулук. Азыркы учурда ар бир элдин тилинде жана маданиятында универсалдуу жана улуттук-спецификалык өзгөчөлүктөр бар деген пикир жалпы кабыл алынган деп эч тартынбай айта алабыз. Бардык тилге тиешелүү болгон универсалдуулук эл аралык маданияттар коммуникациясына негиз болот, ансыз эл аралык байланыштар жана өз ара түшүнүшүү мүмкүн эмес деп айтса болот.

Кириш сөз. Бүгүнкү күндө көптөгөн университеттерде баарлашуунун жана байланыштын ар кандай формалары окутулат. Биринчиден, билим жана коммуникация көндүмдөрүн өздөштүрүү реалдуу турмуштун практикалык муктаждыктары менен шартталган. Ааламдашуу процесстери, коомдук турмушту демократиялаштыруу, дүйнөлүк маданияттын акыркы жетишкендиктеринин ачыктыгы жана жеткиликтүүлүгү көптөгөн адамдарга башка элдердин жүрүм-туруму жана жашоо образы жөнүндө көп нерселерди билүүгө мүмкүндүк берет. Жаңы билимдер туристтик сапарларда, илимий

конференцияларда, симпозиумдарда, ММКлардан, жеке жолугушуулардан, б.а. адамдардын баарлашуунун ар кандай формалары аркылуу.

Америка коммуникативистикасындагы түрдүү улуттарды кароонун ар кандай аспектилерин талдоого алуу менен У.Б.Харт изилдөөнүн төмөнкүдөй үч деңгээлин белгилейт: *мономаданий, кроссмаданий жана интермаданий*. Мономаданияттарды изилдөө антропология жана социология областтарына мүнөздүү. Кросс маданий изилдөөлөрдө эки жана андан көп улуттар салыштырып анализге алынат, интермаданий изилдөөдө да ушундай эле талдоого алуулар бир улуттун башка улуттарга тийгизген таасирлери менен кошо изилдөөгө алынат. Улуттар аралык өз ара таасир этүүлөрдү изилдөөгө алуу бир тараптуу эмес ар тараптуу багытта жүргүзүлүүгө тийиш. Башкача айтканда, бир улуттун башка улуттарга тийгизген таасири гана эмес, ал улуттардын өз ара бири-бирине тийгизген оң жана терс таасирлери ар тараптуу талдоого алынат.

Американын коммуникациялык теориясында азыркы учурда ЭМКны изилдөөгө алуунун төмөндөгүчө үч ыкмасы бар:

- 1) коомтаануучулук же функционалисттик;
- 2) интерпретативдик;
- 3) сынчыл.

Бул ыкмалар адам баласынын табиятына, жүрүм-турумуна, акыл-эсине тийешелүү болгон түрдүү фундаменталдык сапаттарга негизделген да улуттарды жана алардын өз ара байланышын тактоого алууда бири-биринен айырмаланып турат.

Коом таануучулук изилдөөнүн ыкмасы улуттун психологиялык-социалдык белгилерине негизделет да изилдөөгө алынган улуттун, элдин жалпы коомдогу ордуна, басып өткөн тарыхый жолуна талдоо жүргүзүлөт. Мында улуттун, мамлекеттин ар кандай тарыхый этаптардагы өзгөчөлүктөрүнө, коомдогу алган ордуна талдоо берилет.

Интерпретативдик ыкма антропология жана социоллингвистика илимдерине негизделип изилдөөгө алынат, мында улуттар адамдын иш-аракетинин, тарыхый өнүгүүсүнүн негизинде пайда болот деп айтылат.

Сынчылык мада аты айтып тургандай, улуттардын пайда болуу өзгөчөлүктөрүнө, алардын саясий жана экономикалык кубаттуулуктарына сын көз менен анализ жасалат. Мында ар бир улуттун коңшулаш жашаган элдерге жана улуттарга тийгизген оң жана терс таасирлерине баа берилет.

Кийинки учурларда эл аралык маданий коммуникациянын теориясында төмөнкүдөй жаңы багыттар пайд аболо баштады:

- а) ааламдашуу мезгилиндеги коммуникация;
- б) интернет, улуттар жан амамлекеттер аралык массалык коммуникация;
- в) электрондук китепчелер, каражаттар жана байланыштар;
- г) массалык «маалымат согуштары», оң нерсени тескери, терс көрүнүштү оң жакка айландырып жиберүү татаал деле жумуш болбой калды. Тилекке каршы, адамдар жандуу кепке эмес интернет булактарына көбүрөөк ишенише башташты;
- д) диний кызматкерлер маалымат алуу жана маалымат таратуу (маалымат технологиясы) боюнча бузуку диний агымдардан артта калып, натыйжада террорчулук жайылып бара жатат.

Медиа-экология же байланыш-катыштын медиа каражаттары символикалык системалардын жана техникалык каражаттардын социалдык уюмдарга, коомдогу саясий-социалдык процесстерге, адам коомунун саясий жана философиялык идеяларына тийгизип жаткан таасирлерин изилдөөгө алат. Азыркы кезде дүйнөлүк илим-техника (анын ичинде аскердик техника) болуп көрбөгөндөй өсүп-өнүктү, бирок ал өнүгүү мамлекеттерди каршылаштырбай, адамдын жыргалчылыгы үчүн иштеши керек экендиги айтпасак деле жалпыга маалым эмеспи.

Биздин оюбузча, медиаэкологиянын негизги жоболору төмөнкүлөр:

) адамдынан-сезиминдеги чындыктын концептуалдашышы бир топ биологиялык жана техникалык факторлорго көз каранды;

2) маалымат алуу жана берүү бейтарап мааниде болбойт, ал адамга сөзсүз түрдө оң же терс мааниде таасир этүүгө тийиш, кандайдыр саясий-социалдык көрүнүшкө кайдыгерлик менен мамиле жасоо баарынан коркунучтуу;

3) адамдын жашоосу туура маалымат алууга түздөн-түз көз каранды болгондуктан ар кандай маалымат идеологиялык-саясий, тарбиялык жана акыл өстүрүүчүлүк маанигезе;

4) ар кандай жаңы коммуникация каражаттарынын пайда болуп жаткандыгына карабастан адамдардын түздөн-түз мамилеге баруусу, жандуу тил приоритетке ээ.

Медиа экологиянын атасы деп канадалык социолог жана маданият таануучу М.Маклуэнди эсептөөгө болот, ал жаңы коммуникациялык каражаттардын адам коомуна тийгизген таасирлери тууралуу биринчилерден болуп жарыя айтып чыккан. Анын пикири боюнча, маалымат технологиялары тарыхый доорлордун алмашуусуна алып келет, искусствонун мурдагы түрлөрүн сүрүп чыгарат, тажырыйба жүргүзүүнүн жаңы түрлөрүн жаратат. Маклуэн тил, акча, жол, басма сөз, илим, компьютер, телевидение, радио сыяктуулардын коммуникативдик кызматтарын талдоого алат жана аларды адамдын сезүү, угуу, кабыл алуу органдарына таасир этип, анын жашоо мүнөзүн өзгөртөт деп баса белгилейт. Электрондук түйүндөр менен курчалган дүйнө «глобалдыккыштакка» айланат да мезгил жана мейкиндик түшүнүктөрү жөнөкөйлөшүп, ар бириндидуумдун жашоосу «жарыктын ылдамдыгы» менен өтүп кетет (Филос. энцикл. сөздүк, 1983-жыл, 334-бет; Ерасов, 1997-жыл, 221-бет).

Маклуэндин пикири боюнча, жазуунун пайда болушу адамзаттын тарыхында чоң мааниге ээ болду. Көзүнүн көрүүсү начарлаган же таптакыр көрө албай калган адам чындыктан алыстайт, түздөн-түз маалымат алуу мүмкүнчүлүгүнөн ажырайт. Угуу менен көрүүнүн психодинамикасынын айырмасы оозеки жана жазма кептин кескин өзгөчөлүктөрүн аныктайт. Оозеки кепте маалымат берүүчүнүн жан амаалымат алуучунун маанайы, алардын түшүнүгү жана каалоосу, керектөө өлчөмү чоң ролду ойнойт. Жазма кепте текст мененаны окуп жаткан адам жекеме-жеке гана мамиледе болушат, андан кандай пайдалуу маалыматты алуу тексттин сапатына, аны окуп жаткан адамдын деңгээлине жараша болот. Жазмакептин да өзарткычылыктары бар, аны алыс аралыкка жиберүүгө, узак мезгилге чейин сактоого мүмкүнчүлүктөр бар, ал адабий тилдин калыптанышына жана өнүгүшүнө зор салым кошот. Жазма кептин да, оозеки кептин да өз артыкчылыктары жана кемчиликтери бар. Өз мезгилинде улуу ойчул Сократ жазма кеп эске тутууну начарлатат, окуучу талаш-тартышка катышпай, аны сырттан гана байкап калат деп айткан. М.Феттес болсо печаттык станоктун пайда болушу менен лингвистик стандартташуу күчөдү, лингвоэкологиялык тең салмактуулук, элдик оозеки чыгармачылыкка болгон кызыгуу начарлады деп белгилеген. Өкүнүчтүүсү, интернеттик булактардын кеңири жайылтылгандыгына байланыштуу китепти, чыгарма же макаланы түздөн-түз кагаз бетинен окуунун деңгээли кескин төмөндөп кетти. Айрымдар окуяны көрүп келген адамга ишенбей белгисиз блогердин интернетке киргизген маалыматына ишенип калды.

Адам цивилизациясына коммуникациянын электрондук каражаттарынын тийгизген таасири жазуунун жана печаттык станоктун пайда болушундай эле из калтырууда. Компьютерчи-адистер жана аны жөнөкөй колдонуучулар интернеттин жашоого киришин жана өнүгүшүн чоң ырахат менен колдоого алышууда. Бирок да, жогоруда айтылып өткөндөй, медиаэкологдор эйфорияга батпоого чакыруу менен интернетке ашыкча берилип кетүүдөн качууга чакырышат жана анын оң жана терс жактарына акыл-эстүүлүк менен баа берүүнү белгилешет. Электрондук байланышка ашыкча берилип кетүү баш бергис күчкө айланып, ага тартылган адам компьютерден чыга албай калгандыктарын көрүп да, угуп да жүрөбүз. Адам маалымат дүйнөсүнүн борборубу же маалымат каражаттарынын уландысыбы деген мыйзам ченемдөө суроо да пайдаболбойкойбойт! Адам кантип эле өзү жараткан нерсеге же маалымат каражатынын өзүнө тең дешип калсын!?

Жогорудагы контексттерден алып караганда коммуникациялык каражаттарга моралдык-этикалык пландан мамиле жасоонун зарылчылыгы пайда болууда. Медиаэкологиянын классиги Н.Постман компьютердик мамиле-катыштын нравалык түпкү

натыйжасы кандай болот, ал адам баласын өркүндөтөбү же артка сүрөбү деген суроону баарыбыздын алдыбызга коет. Постман электрондук коммуникациянын өнүгүшү менен «маалымат акыр-чикирге айланды», адамдык баалуулуктардын мүнөзү өзгөрүп, моралдык дефицит пайда болду деп каңырыгы түтөйт.

Кандайдыр деңгээлде медиаэкология М.М.Бахтиндин жана Л.С.Выготскинин теориясы боюнча эколингвистика же лингвоэкология менен жана Р.Миликандын натуралисттик эпистомологиясы, Э.Риддин экологиялык психологиясы менен айкалышып кетет. Эколингвистиканын маани-маңызы жер шарындагы адам баласынын баалуулуктарына биологиялык мамиле жасоо менен тыгыз байланышкан. Бул пикирлерди колдогон М.Феттес дүйнөдөгү геосаясий кырдаал лингвисттик жөндөмдүн иерархиялык бөлүнүүсүнө, бир тилдин башка тилдердин үстүнөн үстөмдүк кылуусуна жана тилдик дискриминацияга алып келди деп тынчсызданат. Жогоруда аты аталган изилдөөчүлөр жана лингвисттер улуттардын тилдик укуктарын саясий, демографиялык жана экономикалык статусуна карабай бирдей деңгээлде сактоого чакырышат. Эколингвистиканын жактоочулары лингвистикалык көп түрдүүлүктүн, тилдик интеграциянын оптималдуу балансын издөөгө жана глобалдык лингвистикалык экосистеманы түзүүгө умтулушат.

Эл аралык маданий коммуникация үчүн вербалдык жана вербалдык эмес мамиленин баалуулуктарын бирдей белгилөө менен бирге эле айрым америкалык лингвисттер кайра эле лингвомаданият таануу жана ЭМКнын теориясы такыр башка-башка нерселер деп белгилөө менен жаңылышууга барышууда. Демек, биздин оюбузча, АКШда жана алыскы чет өлкөлөрдө эл аралык маданий коммуникациянын теориясынын жогорку деңгээлине карабастан ЭМКнын жана лингвистиканын окшош, айырмачылык жактарына толук жана далилдүү аныктамалар берилбей келет.

А.Вежбицкаянын ЭМК боюнча теориясы башкалардан айырмаланып турат, ал тилдин улутка тиешелүү өзгөчөлүктөрүн табууну жана бул айырмачылыктарды сыйлоону сунуштайт (Вежбицкая 1996-жыл). Ал Сепир менен Уорфтон айырмаланып «кайсыл бир улутка тиешелүү тилдик өзгөчөлүктөрдөн башка да дүйнөнүн бардык тилдеринде лексикалаштыруу зарыл болгон айрым фундаменталдык түшүнүктөр бар» дейт жана аларды семантикалык, примитивдердин жардамы менен белгилөөнү сунуштайт. Чынында, илимдин бардык тармактарында грек, латын жана англис тилинен келген эл аралык терминдер дүйнө тилдерине жайылып кеткендиги жалпыга маалым. Республикабызда кыргыз тили мамлекеттик тил статусуна ээ болгондон кийин эл аралык терминдерге айланган сөздөрдү жапырт кыргызчалоого кириштик, бирок алардын басымдуу көпчүлүгү жашап кете алган жок. Жалпы журт мурда көнгөн вариантын айтып жана жазып туруп алгандыгы эч кимге деле жашыруун эмес.

Жыйынтык чыгаруу. Тилекке каршы, айрым учурларда маданияттар аралык коммуникациянын теориясы тилдик башка маселелер менен чаташып каралып калган учурлар да жок эмес. Бул кемчиликтер мезгил өтүшү менен бара-бара жокко чыгарылат деп ишенгибиз келет.

Колдонулган адабияттар:

- 1.Боголюбова, Н. М. Межкультурная коммуникация в 2 ч. Часть 1 : учебник для академического бакалавриата / Н. М. Боголюбова, Ю. В. Николаева. — Москва : Издательство Юрайт, 2019. — 253 с.
- 2.Болотова, А. К. Социальные коммуникации. Психология общения : учебник и практикум для среднего профессионального образования / А. К. Болотова, Ю. М. Жуков, Л. А. Петровская. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2019. — 272 с.
- 3.Дзялошинский, И. М. Деловые коммуникации. Теория и практика : учебник для бакалавров / И. М. Дзялошинский, М. А. Пильгун. — Москва : Издательство Юрайт, 2019. — 433 с.
- 4.Жернакова, М. Б. Деловые коммуникации : учебник и практикум для прикладного бакалавриата / М. Б. Жернакова, И. А. Румянцева. — Москва : Издательство Юрайт, 2019. — 370 с.

5.Колышкина, Т. Б. Деловые коммуникации, документооборот и делопроизводство : учебное пособие для прикладного бакалавриата / Т. Б. Колышкина, И. В. Шустина. — 2-е изд., испр. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2019. — 163 с.

Исабеков И.Н., к.ф.н., профессор
ОшГЮИ

ТАСТОПИЯН ТОПОНИМИНИН ЭТИМОЛОГИЯСЫ

Аннотация

Макала Чаткал районундагы “Тастопиян” топонимин этимологиялык талдоого арналган. Илимий адабияттарда топонимдин жаралуу тарыхы боюнча алгылыктуу маалыматты учуратууга мүмкүн эмес, себеби топонимге ушул күнгө чейин анын түпкү мааниси тастыктап, ачып берүү үчүнилимий-изилдөөиштери жүргүзүлө элек. Макалада жүргүзүлгөн этимологиялык талдоонун негизинде “*Тастопиян*” сөзү байыркы фарс тилдик катмарга таандык экендиги аныкталды, анткени “*тасси*” деген бир муундуу уңгу сөз байыркы фарс тилинде “*тууроо, окшоштуруу, кимдир бирөөнү тууроо, кимлир бирөөдөн үйрөнүү*” маанилерге ээ болсо, экинчи “*сахтийан*” компоненти байыркы фарс тилинде “*кыйынчылык, татаалдык, кыйынчылык менен, кыйынчылык тартуу менен*” деген маанилерге ээ. Ушуга байланыштуу байыркы фарс тилинде топонимдин тарыхый-географиялык аталышынын баштапкы турпаты Таасс-Сактийан, Таасси-Сафьян экендиги аныкталды. Демек, Таасси-Сафьян кой, эчкинин боёлгон терисинен тигилген ар кандай буюмдар. Бир мезгилдерде аймакта ат жабдыктарын, жоокерлерге атайын согуш кийимин тигүүчүн тери иштеткен ишкана болгон. Жыйынтыгында, Таасси-Сафьян айтылып жүрүп, кыргыз тилинин өзгөчөлүгүнө ыңгайлашып, “Тастопиян” деп аталып калган.

Өзөктүү создор: Тил, уңгу, таасси, фарс, окшоштуруу, катмар, сактыян.

ЭТИМОЛОГИЯ ТОПОНИМА ТАСТОПИЯН

Аннотация

Статья посвящена этимологическому анализу топонима “*Тастопиян*”. В научной литературе отсутствует приемлемая научная информация, так как до сих пор не проведен этимологический анализ для раскрытия подлинного значения данного топонима. На основе проведенного нами анализа было установлено, что история возникновения топонима “*Тастопиян*” относится к древнефарсскому языковому слою, так как первый односложный корневой компонент топонима “*таасси*” на фарси обозначает “*подражание, имитация*”; “*подражать (кому-либо), следовать примеру (кому-либо)*”; второй компонент “*сахти*” обозначает “*– трудность, затруднение*”; “*твердость, суровость, строгость, жесткость*”; “*с трудом, едва, испытывать затруднения, трудности*”. Исходя из этого можно с уверенностью сказать, что историко-географическое название топонима в первоначальной форме было не *Тастопиян*, а *Таасси-Сактийан*, Таасси-Сафьян. Значит, Таасси-Сафьян крепкая, жесткая”, тонкая и мягкая козья или овечья кожа высокого качества для шитья предметов широкого потребления. Следовательно, когда-то в древности в данной местности действовала мастерская для приготовления конных снаряжений для походов и доспехов воинов. В результате, Таасси-Сафьян повторялось беспрерывно и приспособиваясь по закону кыргызского языка произносятся “*Тастопиян*”.

Ключевые слова: язык, морфема, таасси, фарс, имитация, слой, сафьян.

ETYMOLOGY OF THE TOPONYM "TASTOPIAN"

Annotation

The article is devoted to the analysis of the etymology of the toponym "Tastopian" in Chatkaldistrict. It is not available to find significant data in the scientific literature on the history of the revival of the toponym, because until now no scientific work has been carried out aimed at revealing the original meaning and content of the toponym. Based on the etymological analysis carried out in the article, it was proved that the word “Tastopian” refers to the ancient layer of the Farsi language. Since the one-syllable root word “*tassi*” in the ancient Farsi language means *to liken, to repeat, to repeat after someone* and the second component “*sahtian*” means *difficulty, complexity, with difficulties, to suffer*. In this regard, it was revealed that in the ancient Farsi language the historical and geographical name of the toponym is Taass-Saktyyan, Tassi-Safyan. So Tassi-Safyan is a variety of things sewn from the dyed skin of sheep and goats. At one time in the region there was a leather processing workshop for equipment for horses and special uniforms for the military. As a result, the word Tassi-Safyan was adapted into Kyrgyz language as “Tastopian”.

Key words: language, root, taassi, Farsi, similarity, layer, saktyyan. Saffian.

Тастопиян-Чаткал районундагы айылдын аты. Чаткал кырка тоосунун түндүк-чыгыш тарабында орун алган. Бул географиялык аталышы Чаткал районундагы Беш-Арал мамлекеттик коругунун 2002-жылы чыккан картасына “*Дастатиян*” деп түшүрүлгөн. Деңиз деңгээлинен 1476 метр бийиктикте жайгашкан.

Топоним боюнча илимий адабияттардан алгылыктуу маалыматты кездештирүүгө мүмкүн эмес. Ошондуктан топонимдин сырдуу мааниси чечмеленбей ушул күнгө чейин жергиликтүү элге анын тарыхый мааниси табышмак бойдон калууда. Ошого байланыштуу жердин географиялык аталышыларасында оозеки тарыхта жашайт: биринчиси, таспопиян деген сөз кыргыз тилинде «кыргын таала» деген мааниде десе, экинчиси, Тастопиян пайгамбар болгон дейт, үчүнчүсү, Тастопиян Ыдырыстын азанчысы же жансакчысы болгон деп божомолдошот. Ошол себептен, биз топонимге тарыхый-лингвистикалык анализ жүргүзүп, анын баштапкы турпатын чечмелөөгө бел байладык.

Топоним боюнча А. Т. Сулайманова 2002-2003 ж. ж. илимий-иликтөө иштерин жүргүзүп, «К западу от с. Курулуш, в местности Тастопиян-Ата (территория сельской управы Курулуш), вдоль р. Чаткал на протяжении 0,5 км тянется небольшая группа курганов. Курганы с каменными насыпями имеют крепиду из более крупных речных валунов. Диаметр насыпи – 7–11 м, высота – около 0,4 м. Вероятно, эта группа курганов была отмечена И.К. Кожомбердиевым [Кожомбердиев 1981: 500]. К северу от автодороги Ала-Бука-Каныш-Кыя, расположен мазар Тастопиян-ата-место паломничества местных жителей и приезжих из соседних районов и Узбекистана. Мазар представляет собой своеобразное наземное сооружение. Внешне это не большой земляной холм, имеющий узкий под прямоугольный вход с западной стороны. Дверь сделана из деревянных досок. Внутреннее пространство – под квадратная камера размерами около 2,5 х 2,6 м и высотой около 2 м. Стены сооружены из речного камня и земли. Плоское перекрытие с некоторым скатом к задней восточной стенке выполнено из бревен и веток. Пол земляной, заглублен на 0,15–0,17 м ниже порога. В центральной части помещения расположена невысокая сагана, замурованная глиняным раствором. По форме она напоминает детскую колыбель. За мазаром Тастопиян-ата следит местный кожа, живущий в доме, расположенном напротив него через дорогу. Он же принимает посетителей-зыяратцев (почитателей). *Внятной информации о мазаре, времени сооружения его авторе собрать не удалось.* Но среди жителей районов Чаткала и Ала-Бука распространена легенда о Тастопиян-ата» деген пикирде болгон [4. 40].

Демек, автор Тастопиян-Ата мазары жөнүндө так, даана маалыматты чогулта албаганын белгилеген, анткени топонимдин жаралуу тарыхы илимде али белгисиз. Болгону анын сөөгү санжыра жана элдик уламыштар боюнча азыркы Тастопиян айылына коюлган. Азыр ошол айылдын мазары болуп эсептелинет, анын сөөгүн качан, кантип, кимдер алып келип көмгөнү жөнүндө байыркы доорлордон ушул күнгө чейин бир дагы тарыхый маалымат жок жана эч жерде жазылган эмес. Аталган топоним боюнча анын доорун бир да илим келечекте аныктай албайт. Мындай тарыхый баалуулуктар эл арасында ооздон оозго айтылып санжыранын деңгээлинде гана сакталып калгандыгында. Эгерде Төлөк Төрөкан уулунун Кыргыз эл санжырасы “Кыргызы-зар заман” аттуу эмгегиндеги маалыматтар азыркы илимий ачылыштар менен дал келгендей, Тастопиян жөнүндөгү уламыш же элдик санжыра илим менен шайкеш келгенде, “Кыргызы-зар замандай” болуп, илим үчүн баалуу болмок.

Чаткал районунун энциклопедиясында “*Тастопиян*–эл сыйынуучу “ыйык жер”. Жаңы-Базар айылынын батыш тарабында. Ыдырыс пайгамбар алгач кадам таштаган жер катары айтылат. Уламыштарда айтылгандай Ыдырыс пайгамбарды өлтүрүүгө келгенде душмандарга өзүн Ыдырысмын деп тааныштырганда, анын башын кесип кетишкен. Кийин денеси ошол аймакка көмүлгөн” деп белгиленген [12. 269].

А. Оморов “Чаткал районунун батыш тарабында Жаңы-Базар деген жеринде курулган Ыдырыс пайгамбарга арналып, XVIII кылымда кош мүрзө курулган, мүрзөнүн оң (чыгыш) жагы Ыдырыс пайгамбарга арналган, сол жак мүрзөсү анын “Жан жигитине” (жан сакчы) арналган мүрзө. “Жан жигити” анын *сакчысы* болгон деген кептер да бар, кээ бирөөлөр болсо ал анын “аскер башчысы”, – дешет, тагыраагы ал кезде армия болгон эмес ошондуктан, “жан жигит” анын сакчысы болуусу туура аталыш” деп оюн жыйынтыктаган [7. 110].

Ырас, А. Оморов белгилегендей, жан жигит-жан сакчы болушу мүмкүн, анткени жан сакчылар байыркы доорлордон бери болуп келген көрүнүш. Бирок, ал Ыдырыс пайгамбардын

азанчысы болушу мүмкүн эмес. “Азан” деген сөз байыркы түрк тилинде “кыйкыруу” деген мааниде. Азан азыркы индеецтердин (тора уруусунун) тилинде да сакталып калган. Ислам дининин негиздөөчүсү Мухаммед пайгамбар б. з. 551-жылы жарык дүйнөгө келип, 632-жылы ааламдан өткөн. Андыктан, ислам дини пайда болгон мезгили б. з. 6-7 к. к. таандык. Демек, “азан” ислам динин кабыл алган өлкөлөрдө орто кылымдардан баштап колдонула баштаган.

XX кылымдын санжырачысы Үмөт молдо (1883-1943-ж.) өз санжырасында “Кыргыз уругу Мухамет-алейкисаламдан үч миң жыл мурун калк болгон” деп жазат [2. 24].

К.Сыдыкова “Мухамбет пайгамбар 570-ж. жарык дүйнөгө келген. Демек, андан үч миң жыл мурунку мезгил кыргызга таандык. Афанас дооруна дал келип турбайбы! Санжыра менен тарых шайкеш болуп, бир жерден чыкканы-бул маалымат чындык болгонун далилдеп берип жатпайбы! деп айткан [5. 74].

Т.Төрөкан уулунун “Кыргызы-зар заман” деген китебинде “Араб ичинде 280 жаштык “Орбун карыя” Инжил, Таврат, Забурларды окуган илимпоз экен. Араб падышасы илимпозду чакыртып, мен түрк (кыргыз) эли менен жамандашсамбы, жакшылашсамбы? – деп, акыл сурайт экен. Карыя: “тарыхы дүйнө деген китепте көрүшүмчө мындан 4400 жыл мурда *Жыржысы (Кыркез, Кыргыз)* алейки салам деген өткөн. Булар түрк элинин айбаттуу баатыр тайпасы болуп, өлүм өлгөнү, калганда качып кетип, Ортотоо деген жерге барып, *сюю (азыркы ханзу, хансю, кытай)* калкы менен бирлешип, алардан кыз алып, уругу көбөйгөн эл экен. Булар ошолордун бир хандыгы болушу мүмкүн. Тилибиз башка болгон менен динибиз бирге; *(байыркы мезгилде арабтар таңирчилик дининде болгон)* бул элге элчи жиберип, атка адам, мал берип, теңешип алсаң. Менин сага берер кеңешим ушул”, – деп жооп кайтарыптыр” деп белгилеген [11. 296].

Талкуу көрсөткөндөй, арабдар кыргыздардан бөлүнүп чыккан эл. Ошондуктан азан-кыйкыруу дегенди туюндурган байыркы түрк тилиндеги сөз деп айтуу негиздүү.

Айрым айтуучулар *Тофи-Софьян*-бул саякат деген сөз, саякатчы деген мааниде деп божомолдосо, дагы бирөө *Тасси-Софьян* деп укканын айтат, бирок маанисин түшүндүрүп бере албайт.

Көрсө, топонимдин аталышы фарс тилиндеги сөз экен. “Перс-Орус сөздүгүндө” **таасси**–“*подражание, имитация*”; “*подражать (кому-либо), следовать примеру (кому-либо)*” [7. 345], **сахти**–“*трудность, затруднение*”; “*твердость, суровость, строгость, жесткость*”; “*с трудом, едва, испытывать затруднения, трудности*”, сахтийан-редко **сафьян** деген семантикалык маанилерин көрсөткөн [8. 24].

Слово связывается с перс. *Sext* “крепкий, жесткий”, *сахтийан* – *сахти*, тонкая и мягкая козья или овечья кожа, специально выделанная и окрашенная в яркий цвет. Поместный воин в софьяновых сапогах [256. <http://www.wikiwand.com/ru/>].

С. И. Ожегов “*Сафьян*-козловая кожа высокого качества” деп белгилесе [6. 1032], Словарь языка Пушкина сөздүгүнүн төртүнчү томунда “Сафьяновый-кожаный, в софьянном переплете, софьянная тетрадь” жөнүндө айтылган [10. 31].

Е. Н. Шипова “Сафьян - мягкая кожа с крупными порами, выделяемая из козьей шкуры” экендигин белгилеп, “перс. *sahtijan* – сафьян; каз. *сактышн* – сафьяновая кожа; рум. *saftian* – сафьяновая кожа; турц. *sahtuyan* - сафьян; сафьяновый; кирг. *сактыян* – сафьян деп, ар кандай тилдердеги сафьяндын аталышын салыштырган [13. 1976].

“Сабама сулуу болсун-деп, Сактыяндан кылдырды” деген ыр түрмөгүн К. К. Юдахин “Киргизско-русский словарь” деген эмгегинде учуратууга болот [14. 125]. “*Сактыян*-кой, эчки терисинен боёлуп жасалган булгаары” экендиги кыргыз тилинин сөздүгүндө да белгиленген [3. 408].

Демек, термин фарс тилинен “Таасс+Сахтийан” (Таасс+Сафьян, Тастопиян)-кой, эчкинин терисинен тигилген ар кандай буюмдар. Бир мезгилдерде аймакта ат жабдыктарды, жоокерлерге атайын тигүү үчүн тери иштеткен ишкана болгон сыяктуу.

Ырас, Ыдырыс пайгамбарга байланыштуу Чаткалда эки күмбөз бар. Ал күмбөздөр Жаңы-Базар айылынын күн чыгыш тарабында 250-300 метрдей бийик тектирчеде

жайгашкан. Күмбөздөрдү жергиликтүү калк Ыдырыс пайгамбардын ысмы менен байланыштырышат.

А.Акбаров “Ыйык “Курандын” 10-11, 56-57 аяттарында Ыдырыс пайгамбар жөнүндө кабарлар бар. Ыдырыстын түпкү аталышы Кут-Ырыс. Ыдырыс пайгамбар бул жарык дүйнөгө Адам-Атадан 1140-жыл, Шис пайгамбардан 700 жыл кийин келген дейт,-ыйык китептерде. Ал бардык диндердин башаты болгон Теңирчилик дүйнө таанымынын пайгамбары болгон. Ошон үчүн адамдар аны “Бабадин”, “Кут-Ырыс” деп аташкан. Ыдырыс пайгамбар аркылуу элге теңчилик жеткирген Теңирчилик дининде берилген. Теңирчилик дүйнө таанымын негиздегендиги үчүн Ыдырыс (Кут-Ырыс)” пайгамбарды куугунтукка алган динбездерлер да болгон сыяктанат” деп айткан [1.10].Демек, Ыдырыс пайгамбардын чын аты Кут-Ырыс. Ал адамзаттын ичинен эң биринчилерден болуп тамга жазууну, Теңирчилик дүйнө таанымын тараткан пайгамбар болгон.

А.Оморов “Кыргыз-уюткулуу эл” деген китебинде “Чаткал районунун батыш тарабында Жаңы-Базар деген жеринде курулган Ыдырыс пайгамбарга арналып кош мүрзө курулган. Санжыра айтымында Ыдырыс пайгамбар өзү өлөөрдө кайып болуп кеткен адам болгон. Ыдырыс пайгамбар пайгамбарлардын пайгамбары. Ыдырыс пайгамбар-адамзаттын ичинен эң биринчилерден болуп тамга жазууну ташка чегип жазгандан баштаган. Алгачкы замандарда кагаз да болгон эмес. Дүйнө жүзүндөгү эң биринчи тамга “кыргыз тамгасы”, же болбосо “бака бут тамгасы”,-деп аташкан, жазуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн. Ошол себептен: “*Аалам башаты-Кыргыздар*”, “*Аалам тили-кыргыз тили*”,-деп эсептелинет. Ошондуктан кыргыздар жалынган Кудайы “*Бардыгы тең жүрсүн*”деп *Теңирим* жана аталышы жер жүзүнүн үстүндө бардык жандардын, тирүүлүктүн баарынын “*Барбардигари*” байыркы кыргыздар ислам динине чейин, эрте менен “*таң атты, Күн чыкканы калды*” деп- “*Таң ирим*”, *түштө болсо, “Күн теңелди*” деп – “*Теңирим*”, кечинде болсо, “*Күн батып, түн башталганы калды*” деп- “*Кеч ирим*” деп сыйынышкан” деген оюн билдирген.[7. 110-114]

Төлөк Төрөкан уулунун “Кыргыз Эл Санжырасы” китебинде Ыдырыс пайгамбар жөнүндө айтылган.

“Азиз” улук пайгамбар,
Бул китепти жазган бил.
**“Илияз, Кызыр, Ыдырыс,
Айса”** менен төртөө бар
Адам ата уругу,
Аркасы мүлдө үзүлбөй,
Азыркы күнгө жеткенби?
“нөйүл маниз” калем бар,
Азиз улук пайгамбар,
Кудай сөзүн жазгандар

“тарыхы нөйүл китеп бар” деп, Ыдырыс менен бирге теңирчилик дүйнө тааным илимин тараткан Илияз, Кызыр, Айсапайгамбарлар жөнүндө жазылган [11. 110].

Ошондуктан азыркы учурда “Ыдырыс пайгамбардын күмбөзү”,-эл сыйынган ыйык жай болуп эсептелинип, күмбөздөр турган жер Ыдырыс пайгамбардын күмбөздөрү деп аталып калган.

Жыйынтыктап айтканда, Ыдырыс пайгамбарга Тастопияндын тиешеси жок, анткени бул сөз фарс тилиндеги Таасс+Сахтийандын негизинде келип чыккан термин. Таасс+Сахтийан ашатылып, ийленип, боёлгон кой, эчкинин терисидеген түшүнүк. Илгери тери иштетүү татаал иштерден болгондуктан жашоодо колдонулуучу буюмдарды тигүү кыйынчылык менен ишке ашкан. Ошого байланыштуу Таасс+Сахтийан, Таасс+Сафьян айтылып жүрүп, кыргыз тилине ыңгайлашып Тастопиян деген аталышка ээ болгон.

Колдонулган адабияттар:

- 1.Акбаров А. Ыдырыс пайгамбар ким болгон. Кабар инфо. № 51. 23.12.2016.
- 2.Илимдер Академиясынын Манас таануу Улуттук борбору, инвентарь № 191, 21-43.

3. Кыргыз тилинин сөздүгү. II том, Б.: 2016.
4. Материалы и исследования по археологии кыргызстана. Выпуск 4. А. Т. Сулайманова. Западный Тянь-Шань, Чаткал / археологические памятники. –Б. 2009. 37-46.
5. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка.- М.: 2009.
6. Оморов А. Кыргыз-уюткулуу эл. -Бишкек. 2019. 110.
7. Персидско-русский словарь. М- 1985. Том I. Под редакцией Ю. А. Рубинчика.
8. Персидско-русский словарь. М- 1985. Том II.
9. Словарь языка Пушкина. Том IV. М.: - 1961
10. Сыдыкова К. Кыргыздар жана индейстер. – Б.: 2012. 74.
11. Төлөк Төрөкан уулу. Кыргыз эл санжырасы.- Б.: 2018.
12. Чаткал району. «Энциклопедия». Б.: -2015, 216.
13. Шипова Е. Н. Словарь тюркизмов в русском языке. Алма-Ата.: - 1976.
14. Юдахин К. К. Кыргызча – орусча сөздүк. –М.: II том, 1985.
15. <http://www.wikiwand.com/ru/>

*Камбарова А.К. к.ф.н.
КГМА имени И.К.Ахунбаева*

ВЛИЯНИЕ РУССКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА ТВОРЧЕСТВО ПИСАТЕЛЕЙ СРЕДНЕЙ АЗИИ

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы влияния русской классической литературы на творчество писателей Средней Азии. А также возникновение и формирование литературы в Средней Азии связано с благотворным влиянием русской литературы.

ОРУС КЛАССИКАЛЫК АДАБИЯТЫНЫН ОРТО АЗИЯ ЖАЗУУЧУЛАРЫНЫН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Аннотация

Макалада орус классикалык адабиятынын Орто Азия жазуучуларынын чыгармачылыгына тийгизген таасири маселелери каралат. Ошондой эле Орто Азияда адабияттын пайда болушу жана калыптанышы орус адабиятынын пайдалуу таасири менен байланыштуу.

THE INFLUENCE OF RUSSIAN CLASSICAL LITERATURE ON THE WORKS OF THE WRITERS OF CENTRAL ASIA

Annotation

The article deals with the issues of the influence of Russian classical literature on the work of the writers of Central Asia. And also the emergence and formation of literature in Central Asia is associated with the beneficial influence of Russian literature.

Присоединение Средней Азии к России было прогрессивным явлением. Оно способствовало ликвидации междоусобных феодальных войн, избавило жителей этих регионов от чужеземного господства и притязаний английских колонизаторов. Чтобы отстоять свою свободу, предотвратить угрозу чужеземного ига, коренное население с оружием в руках боролось за присоединение своих районов к России с тем, чтобы навсегда связать свою судьбу с судьбой народов России и приобщиться к их культуре. Также нам хорошо известно о способствовании русских ученых организации в Средней Азии библиотек, музеев, научных обществ, школ, больниц и поликлиник. Они были пропагандистами достижений русской науки и культуры.

Возникновение и формирование литературы в Средней Азии связано с благотворным влиянием русской литературы. Доктор филологических наук, профессор Сайфуллаев А.С. пишет: «С присоединением во второй половине прошлого века Средней Азии к России народы края встретились с двумя Россиями: с Россией Романовых, которая развивала национальный гнет в Средней Азии, и с Россией пролетарской, которая протянула руку дружбы и помощи трудящимся царской колонии» [1]. Уже в историко-биографических произведениях о Махтумкули, Мукуми и Ахмаде Донише, отображающих жизнь народов в Средней Азии в 18 и 19 вв., появляются русские персонажи. Тогда передовые русские люди разделяли радость и печаль трудящихся кыргызов, таджиков, узбеков, туркмен, каракалпаков, мечтали о справедливости и свободе, искали пути общественного прогресса, открывали местным трудящимся путь к свободе, просвещению, европейской культуре.

Также в условиях дооктябрьского периода трудящиеся кыргызы, узбеки, таджики, туркмены, каракалпаки, работая плечом к плечу с русскими рабочими и крестьянами сочиняли о них поговорки и пословицы, стихи и песни, в которых отмечались лучшие качества русского народа: доброта и честность, порядочность, верность дружбе. Например: «Урусомад – дурусомад» («русский пришел – хороший человек пришел»), - говорили таджики. «Узиурус – ишидуруст» («у русского работа добротная»), - подхватывали узбеки. А

известный кыргызский поэт-импровизатор Токтогул Сатылганов (1864-1933), сосланный местными баями на каторгу в Сибирь, пел:

Айдалып кетип болуштан,
Агайын таптым орустан.
(Выгнали от бая,
Нашел русского друга).

Народы Средней Азии понимали значение русского народа в освобождении их от векового рабства и феодального гнета, о бескорыстной помощи и сотрудничестве в установлении и укреплении советской власти в Кыргызстане, Таджикистане, Узбекистане и Туркменистане.

Особенно в 1920-30-х годах наблюдается сильное воздействие классиков русской литературы на творчество писателей Средней Азии. Об этом свидетельствует стихотворение знаменитого кыргызского поэта Джоомарта Боконбаева:

Всех нас твоя русская муза
Сроднила по-отчески, Пушкин.
И слышится в звуках комуза
Твой голос пророческий, Пушкин.
Мы с Пушкиным сердцем срослись,
И с Пушкиным дружен киргиз [2].

В то же время талантливый поэт Таджикистана Мирзо Турсунзаде в стихотворении «Пушкину» обращается к великому поэту:

Бессмертный!
Я не спал ночей,
Твоим дыханием дыша!
Жизнь коротка, -
Не спал ночей,
Тебя понять, узнать спеша.
Навек отныне мне родным
Ты стал, как сердце и душа.
Я каждым утром выхожу
Взволнован, вдохновлен тобой
На подвиг жизни и труда
За счастье мира, как на бой.

Поэт отмечал: «Пушкин оставил неизгладимый след в нашем творчестве, научил нас той прямооте, что превышает самой изощренной образности, прямооте мыслей и чувств, прямооте любви и ненависти, всякой прямооте, что способствовала возрождению нашего поэтического стиля и темперамента, искусству прямого разговора с читателем – крестьянином, рабочим, интеллигентом»[3].

Один из талантливых поэтов Кыргызстана А.Осмонов, который перевел на кыргызский язык стихотворение «Зимний вечер» (1929), в одном из своих блокнотов оставил такое наставление: «Читайте Пушкина, он обогащает и развивает речь, культуру нашей молодёжи». Действительно, творчество А.С.Пушкина сыграло огромную роль в формировании профессиональной культуры кыргызских писателей в освоении приёмов реалистической литературы.

«О влиянии Чехова на таджикскую литературу можно сказать очень много, - писал Абдусалом Дехоти. – Достаточно назвать имён Рахима Джалиля, Хакима Карима, Джалола Икрами, Пулата Толиса и некоторых других известных таджикских писателей, творчество которых развивалось под влиянием Чехова. Недаром Рахим Джалил называет Чехова своим устомом – наставником и учителем на литературном поприще» [4].

Темиркул Уметалиев, один из видных писателей XX столетия, заявил, что Пушкин и Лермонтов, Гоголь и Лев Толстой, Максим Горький и Маяковский впервые открыли для него великий русский народ в целом, его культуру и историю.

Кубанычбек Маликов, поэт и драматург, народный писатель Кыргызстана, считал пушкина своим учителем реализма, жизни и духовным обогатителем.

Великий писатель и общественный деятель Ч.Айтматов писал: «Я не представляю себе культуру современного человечества без гения Пушкина. Мне посчастливилось впервые познакомиться с его стихами сразу на родном и русском языках. Это были сказки. И с тех пор Пушкин стал для меня навсегда своим, неотделимым человеком» [5].

Благодаря русской классике писатели Таджикистана и Кыргызстана, как и другие писатели Средней Азии, научились с точки зрения интересов народа смотреть на общественные явления, социальные взаимоотношения людей и художественно анализировать важнейшие жизненные процессы. Это сыграло решающую роль в формировании нового видения мира. Реализм русской классической литературы углубил критический подход писателей к прошлому своих народов. Исследуя прошлое своего народа, писатели Средней Азии особое внимание уделяли выявлению места простого человека в жизни и запечатлению в индивидуальных образах характерных черт народа. Это было ново для литератур Средней Азии.

Благодаря русскому языку, начиная с 1930-х годов, произведения кыргызских и таджикских писателей все чаще издаются и переводятся на многие языки народов мира. Достаточно будет вспомнить, на многие языки народов мира переведены повести и романы С.Айни, стихи и поэмы Мирзо Турсунзаде. Произведения Ч.Айтматова читают более чем на 150 языках нашей планеты. Переводы произведений двух братских народов тоже осуществляются через русский язык, так как таджикский и кыргызский языки имеют разные языковые типы – кыргызский язык относится к тюркским, а таджикский – к фарси.

Таким образом, русский язык выполняет следующие функции: обогатителя национальных языков и национальной культуры, распространителя национальных произведений во всем мире.

Взаимосвязи не ограничивают национальную самобытность той или иной литературы, напротив, способствуют дальнейшему развитию и обогащению национальных форм.

Использованная литература:

1. Сайфуллаев, А.С. В единстве и родстве/ А.С.Сайфуллаев. - Душанбе: Адиб, 1989. – 136 с.
2. Боконбаев, Ж. Друг. Избранное/ Ж. Боконбаев. – Фрунзе: Киргизгосиздат, 1958. – 112 с.
3. Турсунзаде, М. Великий спутник / М. Турсунзаде // Литературное обозрение. -1974. - №6. –С.4.
4. Дехоти, А. Великий мечтатель / А. Дехоти // Коммунист Таджикистана. -1960. 28 января. –С.3.
5. Айтматов, Ч. Кто полюбит Пушкина, тот полюбит и русский язык / Ч. Айтматов// РЯВКШ. -1962. -№1. -С. 6.

Курманкулова С.А.
ОшГУ
Абраманов М.К.
ОшГУ

ОТРИЦАНИЕ ВОЙНЫ КАК СРЕДСТВА РЕШЕНИЯ ЗЕМНЫХ ПРОБЛЕМ Л.Н.ТОЛСТЫМ В ПОВЕСТИ «ХАДЖИ- МУРАТ»

Аннотация

Никто до Толстого не показал войну с такой художественной силой. Писатель разрушает романтическое представление о войне, отрицает войну вообще, считая ее величайшим проявлением зла, «противным всей человеческой природе событием».

Ключевые слова: писатель, Кавказ, война, отрицание, ориентализм, экзотика, горцы, казаки, аул.

Л.Н.ТОЛСТОЙДУН «ХАДЖИ-МУРАТ» АҢГЕМЕСИНДЕГИ СОГУШТУ ЧЕТКЕ КАГУУ ЖЕРДЕГИ КӨЙГӨЙЛӨРДҮ ЧЕЧҮҮНҮН КАРАЖАТЫ КАТАРЫ

Аннотация

Л.Н.Толстойго чейин эч ким согушту мындай көркөм кубаттуулукта сүрөттөгөн эмес. Жазуучу согушту романтикалык көз карашты бузуу менен, жамандыктын көрүнүшү, адам табиятына каршы келчү окуя катары четке кагат.

Түйүндүү сөздөр: жазуучу, Кавказ, согуш, четкекагуу, ориентализм, экзотика, тоолуктар, казактар, аул.

NEGATION OF WAR AS A MEANS OF SOLVING EARTHLY PROBLEMS L.N. TOLSTOY IN THE STORY "HADJIMURAT"

Annotation

No one before Tolstoy showed war with such artistic force. The writer destroys the romantic notion of war, denies the war in general, considering it the greatest manifestation of evil, "an event contrary to all human nature."

Key words: writer, Caucasus, war, denial, orientalism, exotic, mountaineers, Cossacks, aul.

Около двухсот лет назад как одна из важных и волнующих тем возникла в русской литературе тема Кавказа. Многих русских писателей манил Кавказ, таинственный край, «где люди вольны, как орлы». Все обратились к теме Кавказа: он был некой жемчужиной для художников, писателей и поэтов, которые пытались описать необычный колорит, традиции, обычаи кавказских народов.

Кавказ в литературных произведениях русских писателей становился «русским Востоком», загадочным и экзотичным. Отправляясь на Кавказ, русские путешественники надеялись прикоснуться к восточным тайнам.

Два с половиной года провел Л. Н. Толстой на Кавказе. Пораженный прекрасной природой, гостеприимством, необычным колоритом Кавказа, Толстой задумывается над вопросом: почему люди враждуют? Почему вынуждены следовать законам войны. Он размышляет над вопросами жизни и смерти, дружбы и предательства, свободы и зависимости.

«Я начинаю любить Кавказ,- признавался Л. Н. Толстой в своем дневнике,- в котором так странно и поэтически соединяются две самые противоположные вещи- война и свобода»[].

Л.Н.Толстой пытается реалистически отразить в своих произведениях то, что происходит на Кавказе. Так проявляется в теме Кавказа мотив национального конфликта, национальной войны.

Тема отрицания войны как средства решения земных проблем будет почти дословно продолжена вслед за Лермонтовым и другими русскими литераторами, в его кавказском произведении «Хаджи- Мурат».

В изображении Толстого война уже не является «стихией» ни горца, ни казака. Тому и другому она приносит многочисленные беды и страдания. Именно для того, чтобы разбить

сложившийся стереотип о горце как вечном разбойнике, Л. Н. Толстой в повести «Хаджи Мурат» вывел множество картин, показывающих мирную трудовую жизнь кавказских горцев. И мы можем с уверенностью сказать, что писатель достиг самого дорогого в своем творчестве – это то, как никто до него, с глубоким пониманием и любовью, сумел художественно воссоздать характер другого народа, замечательного человека Востока.

Размышляя о страшных буднях Кавказской войны, Лев Николаевич пишет: «Неужели тесно жить людям на этом прекрасном свете, под этим неизмеримым звездным небом? Неужели может среди этой обаятельной природы, удержаться в душе человека чувство злобы, мщения или страсти истребления себе подобных? Все недоброе в сердце человека должно бы, кажется, исчезнуть в прикосновении с природой- этим непосредственным выражением красоты и добра»[4].

Молодой «вольноопределяющийся» Толстой был из той плеяды русской интеллигенции, которая стремилась разобраться в сущности кавказских событий, относясь без изначального предубеждения к Кавказу и к самим горцам.

Незаурядная личность Хаджи- Мурата сразу привлекала внимание писателя, но только почти через полвека он решился написать эту повесть и разрешил ее печатать только после своей смерти.

Толстой искал здесь такие средства, которые помогли бы народам лучше узнавать друг друга, понимать их изнутри. Поэтому-то он с таким глубочайшим уважением, во всех подробностях, рассказывал об обычаях гостеприимства горских народов, об их деликатной обходительности, об их благородной верности дружбе, ради которой они готовы рисковать своей жизнью.

Изначально повесть называлась «Репей». Куст татарина из дневника перекочевал в ее пролог. Встрече с «татаринном» предшествует описание лугов самой середины лета.

И нужно было быть Толстым, чтобы найти для повести такой простой и вместе с тем необыкновенный по своему художественному воздействию на читателя образ, как упорно отстаивающий свою жизнь репей среди черноземного вспаханного поля, напомнивший Толстому судьбу Хаджи- Мурата. Вот как об этом пишет Толстой: «Куст «татарина» состоял из трех отростков. Один был оторван, и, как отрубленная рука, торчал остаток ветки. На других двух было на каждом по цветку. Цветки эти когда были когда-то красные, теперь же были черные. Один стебель был сломан... Видно было, что весь кустик переехан колесом и уже после поднялся и потому стоял боком, но все-таки стоял. Точно вырвали у него кусок тела, вывернули внутренности, оторвали руку, выкололи глаз. Но он все стоит и не сдается человеку, уничтожившему всех его братьев кругом его». «Экая энергия!- подумал я.- Все победил человек, а этот все не сдается»[5, с.1].

Какие же силы побуждают народы враждовать и воевать друг с другом? Об одной из таких сил Лев Толстой говорит читателям образами Николая I и Шамиля.

Читая страницы о Шамиле в повести «Хаджи Мурат» мы видим, как похожи в своих решениях и поступках Шамиль и Николай I. Эти люди разных национальностей, разных религий, разных судеб. Но оба они- жестокие, беспощадные правители своего народа.

Не случайно сам Л. Н. Толстой говорил об этих персонажах своей повести: «Меня занимает не один Хаджи –Мурат с его трагической судьбой, но и крайне любопытный параллелизм двух главных противников той эпохи- Шамиля и Николая I, представляющих как бы два полюса абсолютизма- азиатского и европейского. Николай I показан здесь со всеми омерзительными качествами человека и государственного человека, лишенного каких-либо нравственных устоев»[4]. Фигура этого политического деятеля вызывало резко осудительное отношение Толстого, нашедшее яркое отражение в повести. Писатель с точностью портретиста, до мельчайших деталей истинного художника обрисовывает портрет императора: «Николай в черном сюртуке без эполет, сидел у стола, откинув свой огромный, туго перетянутый по отросшему животу стан, и неподвижно своим безжизненным взглядом смотрел на входивших... Глаза его, всегда тусклые, смотрели тусклее обыкновенного, сжатые губы из-под загнутых кверху усов... придавали его лицу выражение

недовольства и даже гнева» [5, с.15]. Точно описано выражение глаз Николая I: «безжизненные», «холодные», «тусклые».

Контрастом фигуре Николая I и Шамиля в «Хаджи- Мурате» с замечательным художественным мастерством нарисована фигура непокорного, свободолюбивого горца. Толстой относится к нему с такой нескрываемой симпатией, что кажется, он отказался от своей проповеди непротивления злу насилием и приветствует сопротивление насилию над свободой и достоинством человека.

Вместе с бесстрашием, свободолюбием и гордостью в образе Хаджи- Мурата, автор показывает нам его простоту, чистосердечие и обаяние.

В противовес Николаю I и Шамилю Толстой описывает также образы простых крестьян и солдат, как благодушных и сострадательных людей, которым чужда вражда и ненависть.

Толстой акцентирует внимание на детской улыбке героя, которая так покоряла женские сердца и сердца простых людей: «Хаджи- Мурат ответил улыбкой на улыбку, и улыбка эта поразила Полторацкого своим детским добродушием. Полторацкий никак не ожидал видеть таким этого страшного горца. Он ожидал мрачного, сухого, чуждого человека, а перед ним был самый простой человек, улыбнувшийся такой доброй улыбкой, что он казался не чужим, а давно знакомым приятелем»[5.С. 5]. Эта же «детская улыбка» сохранилась и на уже мертвых устах Хаджи- Мурата.

Но совсем другим предстает перед нами Хаджи- Мурат при встрече с генералом Воронцовым: « Глаза этих двух людей, встретившись, говорили друг другу многое, невыразимое словами, и уж совсем не то, что говорил переводчик. Они прямо, без слов, высказывали друг о друге всю истину: глаза Воронцова говорили, что он не верит ни одному слову из всего того, что говорил Хаджи- Мурат, что он знает, что он- враг всему русскому, всегда останется таким и теперь покоряется только потому, что принужден к этому»[5. С.22].

Явная расположенность, которую Толстой показал к своему герою, коренилась, наверное, прежде всего в том, Хаджи –Мурат упорно защищался от тех, кто посягал на его физическую свободу, подобно тому как защищался от тех, кто посягал на его духовную свободу.

Поняв, что решение об освобождении его семьи затягивается и вряд ли будет положительным, он задумывает бежать с верными своими мюридами и самостоятельно освободить своих, хотя он знает, что побег будет обречен на провал.

Убегая, он попал на рисовое поле, из которого не было выхода. Враги окружили их, и Хаджи- Мурат вступает в свой последний бой: «...еще одна пуля попала Хаджи- Мурату в левый бок... Рана в бок была смертельна, и он чувствовал, что умирает. Он собрал последние силы, поднялся из-за завала, выстрелил из пистолета... Потом он совсем вылез из ямы и с кинжалом пошел прямо, тяжело хромя, навстречу врагам... Но то, что казалось им мертвым телом, вдруг зашевелилось. Сначала поднялась окровавленная...голова, потом поднялось туловище. Он так казался страшен, что подбегавшие остановились. Но вдруг он дрогнул, отшатнулся от дерева и со всего роста, как подкошенный репей, упал на лицо и уже не двигался»[5,с.25]

Когда повесть была переведена на аварский язык и ее прочитали люди, лично знавшие Шамиля, то не могли поверить, что ее написал русский писатель, граф. «Нет, это не он писал... Это писал бог»[8].

Как ему это удалось? Секрет, великая тайна художника. Эта тайна огромного сердца Льва Толстого, владеющего пониманием «человека вообще».

Все произведение проникнуто возмущением и отрицанием насилия и гонения человека человеком. Это повесть о народе, ненавидевшем смерть и любившем свободу.

Творчество Л. Н. Толстого- это одна из самых высоких вершин мировой литературы, художественной воплотивший самую суть той плодотворной идеи, которую мы сегодня называем равноправием.

Использованная литература:

- 1.Баддели Дж. Завоевание Кавказа русскими. М.,2007.
- 2.Беляев А. П. Воспоминания декабриста о пережитом и передуманном. Красноярск, 1990.
- 3.Бестужев- Марлинский А. А. Сочинения в 2 т. М., 1936. Т.1.
- 4.Кавказ и Л. Толстой. 1898- 1923. Владикавказ, 1928.
- 5.Толстой Л. Н. Собрание сочинений в восьми томах. Т. 7. М.,»Лексика», 1996.
- 6.Толстой Л. Н. Казаки. Повести и рассказы. М., 1981.
- 7.Туркаев Х. В. Л. Н. Толстой и формирование северокавказского просветительства// Л.Н. Толстой и Чечено- Ингушетия. Грозный, 1989.
- 8.Тихонов Н.С. Писатель и эпоха, «Советский писатель», Москва,1972

Калиев А.С., к.полит.наук., доцент
НИМСИ

РОЛЬ РУССКОГО ЯЗЫКА В РАЗВИТИИ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация

Бул макалада орус тилинин этностор аралык мамилелерди жакшыртуу менен конфликтердин алдын алуудагы ролу саясий анализденди.

Түйүндүү сөздөр: орус тили, этнос, этникалык топ, этностор аралык мамиле, улуттар аралык байланыш, конфликт, мамлекет, миграция, концепция, көп улуттуу мамлекет, геосаясий процесстер, дин, маданият.

УЛУТТАР АРАЛЫК МАМИЛЕЛЕРДИН ӨНУГҮҮСҮНДӨ ОРУС ТИЛИНИН РОЛУ

Аннотация

В этой научной статье анализированы роли русского языка в предотвращении конфликтов путем улучшения межэтнических отношений.

Ключевые слова: русский язык, этнос, этнос, межэтнические отношения, межэтнические отношения, конфликт, государство, миграция, концепт, многонациональное государство, геополитические процессы, религия, культура.

THE ROLE OF THE RUSSIAN LANGUAGE IN THE DEVELOPMENT OF INTER-ETHNIC RELATIONS

Abstract

This article provides a political analysis of the role of the Russian language in conflict prevention by improving inter-ethnic relations.

Keywords: Russian language, ethnos, ethnic group, interethnic relations, interethnic relations, conflict, state, migration, concept, multinational state, geopolitical processes, religion, culture.

Русский язык - это один из богатых языков мира. Многообразие языка, его лексика, грамматика и пунктуация развивается. В странах постсоветских государств можно остановиться на значимости русского языка как языка межнациональных отношений в полиэтнической среде. В XIX веке английский новеллист, писатель и поэт Р. Киплинг отмечал: «Востоку и Западу никогда не встретиться», то современные народы и культуры обе континента встречаются, взаимодействуют оказывая влияние друг с другом. В быстроменяющемся современном мире, например Германия является вторым домом для многих этнических турков. Поэтому исследование русского языка в развитии межэтнических отношений является актуальным в предупреждении межнациональных разногласий.

В исследовании межэтнических отношений можно отметить, что определенный прорыв был совершен в 1996 году когда утверждена Концепции государственной и национальной политики России, отмечено: «Благодаря объединительной роли русского народа на территории России сохранились уникальное единство и многообразие, духовная общность и союз различных народов. Межнациональные отношения в стране во многом будут определяться национальным самочувствием русского народа, являющегося опорой российской государственности»[1, с.10]. В России с большим потоком миграции сегодня проживают очень много переселенцев от бывших союзных республик. Российские общества приобретает разнообразный полиэтнический или межнациональный характер. Российская Федерация – представляет многонациональную, много конфессиональную территорию. Имея внутреннюю субъективность (национальные республики), регионализацию который характеризующиеся родными (местным) языками, разными религиями и культурой. Современные глобальные геополитические процессы сегодня ускоряет миграционные рабочие потоки в казахские и российские города. Мигранты люди которые трудоспособного и детородного возраста, основном молодеж. Сегодня гастербайтеры, иностранные граждане активно интернационализируется через трудовую деятельность вместе с вопросами межкультурного взаимодействия. Одним из главным условием межкультурного

взаимодействия мигрантов разных национальностей является язык общения и интерес к изучению русского языка. Интерес к русскому языку обусловлены динамикой роста мигрантов и желающих получить образование с возможностью работать в стране. Современная Россия занимает особое место, с геополитическим положением, развивающимся познавательным или литературным туризмом, с особой заинтересованностью к государству и к русскому языку. На протяжении всей истории СССР, русский язык был коммуникационным инструментом для межнационального взаимодействия между этническими группами и народами, и по сегодняшний день остается языком общения в многих частях ближнего и дальнего зарубежье. В XIX в. главное (уникальное) достоинство русского народа трактовалось как «стремление в конечных целях своих ко всемирности и все человечности» [2.с.144]. Тема межэтнических и межнациональных отношений для Российской Федерации всегда имеет огромное значение, вызывая пристальный интерес к повседневной жизни общественности. Тема актуальна и сейчас, когда нерешенность межэтнических вопросов, лежащих в этой плоскости могут привести в XXI веке к серьезным последствиям. Глобальные политические изменения застали теорию межнациональных отношений врасплох. Концепты мало приспособлены для понимания происходящих процессов, методология не согласуется с изменившимися условиями, аналитические методы и методики значительно снизились. Тем не менее, картина обуславливает поиск новых подходов и идеи, при котором состоянии предмета способна дать представление о том сложном или успешно сопротивляющемся научном анализе объекта, какими являются межнациональные отношения.

Сложившееся современное полиэтническое образовательные пространства стала достаточно характерной чертой, типичным условиям для проживания современного мигранта. Большинство страны мира сегодня создавая уникальные межэтнические и межнациональные пространства. В геополитическом пространстве межэтнические отношения всегда был и будет важным элементом в социально-политической реальности. История этнических групп и история больших современных народов и наций, очень сложна и противоречива в развитии. Чем длиннее и сложнее путь пройденных этнических групп, тем сложнее и противоречивее его национальный характер. Российская Федерация является многонациональной и многоконфессиональной страной, у каждой этнической группы своя культура, обычаи и традиции, их объединяет одно - русский язык. На нём также говорят и в других странах мира. В странах, которые раньше были в составе СССР, русский язык наряду с национальным используется как язык общения. В бывших союзных республиках большая или некоторые часть населения говорят на русском, иногда как на родном. Благодаря межнациональному русскому языку общество узнают новое, общаются без припятствия. Некоторые люди в мире изучают русский язык для того, чтобы читать произведения русских классиков в оригинале. В русском языке передвинув запятую, можно будет изменить смысл высказывания. А также множество других знаков препинания, позволяющих наиболее выразить свои мысли. Недаром его называют великим и могучим так, как она восхищает и удивляет. Но современная отечественная наука не смогла дать адекватную оценку «этническому ренессансу» — глобальному движению, охватившее практически все полиэтнические республики бывшего СССР. Разработанное в рамках марксистской методологии теория о национальных вопросов, выдвигающей в качестве основополагающего, принцип анализа общественных явлений. Что игнорирует межнациональное противоречие, который не рассматривает как предмет самостоятельное изучение. Неожиданный и стремительный поворот в развитии межнациональных отношений вынудил ученых-обществоведов искать дополнительные основания для решения этой проблемы. В 90-е гг. XX в. межэтнические проблемы в научном мире была ориентирована к защите прав национальных меньшинств. По мнению ученого Г.В. Осипова, «это направление национальной политики по-прежнему актуально, но сегодня на первый план выходит проблема защиты прав этнического большинства» [3.с.6]. О моноэтническом (согласно типологии ООН) характере этнической структуры населения Российской

Федерации, отличающемся абсолютным численным преобладанием главной этнической группы. Согласно Г.А. Зюганову, «положение русских, которые составляют свыше 80 % населения страны, — это индикатор социального самочувствия всех российских народов. Вряд ли надо кому-то разъяснять, чем для России обернется происходящая в наши дни депопуляция русской нации»[4.с.3]. Русский язык, в современных условиях становится все более важной в связи с постоянными изменениями миграции который происходят в мире. История развития планеты объективно указывает, что такая великая, уникальная и самобытная страна Россия, была, есть и будет оставаться могущественной державой. Русский язык с ранних веков являлся и остается языком межнационального общения. Посредством, которого преодолевается языковой барьер среди представителями разных этнических групп внутри многонационального государства. А взаимопроникновение национальных культур способствует его обогащению и укреплению. Русское национальное самосознание различаются авторитарно-харизматической, и центрально-державной доминантами. Можно согласиться с выводом Л. М. Дробижевой о державном сознании как опорной точке массового национального самосознания русских. Соответственно, если этническая идентичность русских будет «расшатанной», то мало кому останется идентифицировать себя с государством[5.с.213]. Речь идет о мощном политическом созидающем действии державного слоя русского сознания, выступающего в ключевые моменты истории регулятором отношений в полиэтническом обществе. В условиях глобализации межэтнические и межкультурные контакты приводят, к поиску одного языка общения. В возрастании роли языков межэтнического и международного общения, а также к укреплению национально-языковой идентичности. Современное глобальное общество характеризуется с тенденцией к расширению коммуникативных возможностей людей в ситуации неизбежности и необходимости тесных межъязыковых и межкультурных контактов.

В условиях глобализации уже несколько десятков лет в качестве универсального языка общения в мире выступает английский: литература и документация, научные форумы, политические и экономические переговоры различных форматов и, конечно, культовое достижение современности. Однако времена быстро меняются. 20–25 лет назад невозможно было представить, что на русском языке будет составляться путеводители, развешиваться вывески в разных местах. Это происходит в многих стран Евросоюза, и в туристических частях ряда азиатских стран. Наряду с английским, немецким, японским языками делаются объявления на русском языке в аэропортах многих стран мира. Важным и показательным изменением в позиции мировых языков, следует считать создание в мировой паутине русскоязычных сайтов. Русский язык принадлежит сегодня к наиболее распространенным языкам мира. По числу говорящих на нем, он занимает пятое место в мире после китайского, хинди (вместе с близким ему урду), английского и испанского языков. По другим оценочным данным, русский язык по числу владеющих им (свыше 500 млн человек) занимает в мире третье место после китайского (свыше 1 млрд) и английского (750 млн). В той или иной мере русский язык изучают в вузах и школах более, чем в 140 странах мира[7]. В перспективе русский язык можем рассматривать как языкf глобальной коммуникации. Выступая на совместном заседании Совета по межнациональным отношениям, Совета по русскому языку от 19 мая 2015 года, Президент Российской Федерации В.В. Путин отметил: «Вопросы сохранения и развития русского, всех языков народов нашей страны имеют важнейшее значение для гармонизации межнациональных отношений, обеспечения гражданского единства, укрепления государственного суверенитета и целостности России. Здесь отмечу, что письменность для многих языков была разработана лишь в советское время силами выдающихся русских учёных, лингвистов, филологов. С 1920 по 1940 год своя письменность появилась у 50 национальностей. До этого письменности у этих народов не было. Без всякого преувеличения можно сказать: подобной поддержки, настоящего сбережения межнациональных языков, как в нашей стране, никто никогда в мире не обеспечивал»[7]. Объективный исторический и геополитический опыт развития в России, а не Западе является

реальным стратегическим партнером для большинства бывших республик СССР. Президент Российской Федерации В.В.Путин говоря о межнациональных отношениях, прямо заявил: «Россия стала великим государством только благодаря межнациональному согласию, и может оставаться великим государством, если народ и каждый, даже небольшой этнос, будет чувствовать себя в России как в собственном доме»[7]. В объединении и взаимообогащении этнических групп и народов России издавна выполняли классическая русская литература. Неразделимая с тем «великим и могучим, правдивым и свободным» русским языком, в котором созданы произведения А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова, Л.Н.Толстого, Н.А. Некрасова, М.А. Шолохова, С.А. Есенина, В.В. Маяковского, Н.В. Гоголя, И.С. Тургенева, И.Н. Гончарова, М.А. Булгакова и многих других писателей и поэтов.

Такой тонкий вопрос должны, конечно, решать не столько чиновники-политики, сколько ученые-гуманитарии, поэты и писатели, учителя и русисты. Практически во всех регионах России было проведено много круглых столов, научно-практических конференций, мероприятий, посвященных русскому языку, российской государственности.

Русский язык это не просто общение или передача информации, это уникальный цивилизационный культурный феномен, который консолидирует и объединяет многих народов и этнических групп. 5–6 ноября 2015 года в Москве прошел Пятый Всемирный конгресс соотечественников, в котором приняли участие около 400 представителей российской диаспоры из 97 стран мира. Сегодня нашей стране нужна наступательная, системная «языковая» политика. Ректор МГУ им. М.В. Ломоносова В.А. Садовничий по поводу возможной утраты в ближайшие годы позиций русского языка как средства международного общения. Главное для распространения языка – это те практические условия, которые требуют его использования: экономические, торговые, финансовые и другие практические связи, которые он обслуживает, передача научной, технологической, социальной и гуманитарной информации на русском языке[7]. Такие объективные условия функционирования, без которого язык будет вытеснен, несмотря на всевозможные усилия. Так же учитывая мнение религиозных деятелей директора Уфимского медресе: имам постоянно находится в состоянии межкультурной коммуникации – он должен не только читать и понимать мусульманские тексты, но также уметь адекватно доносить их содержание до конкретного человека и в целом до всего общества.

Президент России В.В. Путин, подчёркивал: «Мы знаем всеохватывающую, объединяющую роль культуры, истории, русского языка для нашего многонационального народа и с учетом этого должны выстраивать государственную политику, в том числе в сфере образования. Нам нужны школы, которые не просто учат, что чрезвычайно важно, это самое главное, но и школы, которые воспитывают личность. Граждан страны, впитавших ее ценности, историю и традиции. Людей с широким кругозором, обладающих высокой внутренней культурой, способных творчески и самостоятельно мыслить».

Необходимо отметить, что важное значение в плане укрепления позиций русского языка имеет ежегодно проводимая в Москве накануне празднования Дня народного единства Ассамблея Русского мира, организованная фондом «Русский мир», в которой принимают участие государственные деятели Российской Федерации, руководители министерств и ведомств, дипломатических представительств, общественных организаций, объединений соотечественников, авторитетные отечественные и иностранные ученые, российские и зарубежные преподаватели русского языка, известные литераторы, публицисты, издатели, деятели культуры и искусства, представители религиозных конфессий, молодежных организаций, средств массовой информации. Слова благодарности следует обратить к руководителю фонда «Русский мир», известному ученому, общественному деятелю, публицисту Вячеславу Никонову за огромную работу по поддержке и сохранению русского языка, распространению духовного и культурного наследия нашего многонационального, многоконфессионального государства, чуткое отношение к работе с соотечественниками, живущими за рубежом.

В заключение стоит сказать, что любой язык уникален и интересен. Однако, русский - один из наиболее интересных, сложных и специфичных языков. Это вызывает у меня огромную гордость и уважение за моих предков, сумевших сохранить и разнообразить его. Сделать это без учета контекстов, обусловленных социокультурным окружением российского мусульманина, невозможно. Существует еще множество различных механизмов, каналов, способов, методов, технологий, которые не используются в продвижении русского языка как внутри страны, так и на пространстве дальнего и ближнего зарубежья. От правильного и грамотного использования языка при коммуникации, от культуры речи и ее контекста во многом зависит понимание сказанного, но также и смысл, содержание самой коммуникации, следовательно, и отношений между коммуникаторами, которые зачастую представляют разные национальности. Иными словами, язык – средство коммуникации и формирования межнациональных отношений и культуры, а незнание или неумение им воспользоваться отрицательно сказывается на формировании межнациональных отношений.

Использованная литература:

1. Концепция государственной национальной политики Российской Федерации // Регионология. 1996. 3-4. С. 10-11, 20.
2. Достоевский Ф.М. Пушкин (очерк) // Русская идея / сост. и авт. вступ. ст. М.А. Маслин. М.: Республика, 1992. С. 144.
3. Русский вопрос / под ред. Г.В. Осипова, В.В. Локосова, И.Б. Орловой, РАН, ИСПИ. М.: ЗАО «Изд-во „Экономика”», 2007. С. 6.
4. Зюганов Г.А. Сталин и русский вопрос // Правда. 2008. 26-29 сент. С. 3.
5. Дробижева Л.М. Российская и этническая идентичность: противостояние и совместимость // Россия реформирующаяся. М., 2002. С. 213-244.
6. Дробижева Л.М.. Национальное самосознание русских: истори ко-социоло-гический взгляд // Русская нация и русская идея: история и современность: материалы Межрегиональной науч.-практ. конф: В 2 ч. Оренбург, 1996. Ч. 1. С. 16-22.
7. www.google.com

Нурбаев Э.А., окутуучу
ОшМУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК МЫЙЗАМДАРЫНДАГЫ БААЛУУЛУКТАР

Аннотация

Макалa конституциялык укуктагы «нарк» баалуулук категориясын изилдөөгө арналган. Автор, адам анын укуктары жана эркиндиги, теңдик, адилеттүүлүк сыяктуу баалуулуктардын конституциялык-укуктук мазмунун изилдейт. Бул баалуулуктарды Кыргыз республикасынын Конституциясында консолидациялоо жана бул баалуулуктарды ишке ашыруу Кыргызстандын демократиялык, укуктук, социалдык мамлекет катары өнүгүүсүн аныктайт. Каралып жаткан конституциялык баалуулуктар бири-бири менен байланышкан, бири-бирине көз каранды, аларды ишке ашыруу Кыргыз мамлекетинин укуктук системасынын өзгөчөлүктөрүн аныктагандыгы баяндалат. Ошондой эле, алардын системалуу, топтолгон аракети гана бүткүл коом каалаган нерсеге алып келери. "Конституциялык баалуулуктар" категориясын өнүктүрүү жалпысынан азыркы конституциялык аксиологиянын жана юриспруденциянын келечектүү багыты болуп саналгандыгы айтлат жана аныкталат, анткени алар мыйзам чыгаруучу да, укук колдонуучу да мааниге ээ болгон кыргыз конституционализминин жыйынды баалуулуктары экендигин тастыктайт.

Түйүндүү сөздөр: баалуулук, адам укуктары, конституция, теңдик, мыйзам, категория, юриспруденция, укук, демократия, адилеттүүлүк.

Акыркы отуз жылда Кыргызстандын жашоосу масштабдуу конституциялык кайра түзүүлөр менен мүнөздөлөт, алардын чагылышы жаңы саясий философиянын, жаңы конституциялык идеологиянын пайда болушу жана ошого жараша философиялык-идеологиялык негиздер менен баалуулуктарды түшүнүүгө жана негиздөөгө принципалдуу жаңы мамилелерди иштеп чыгуу болду.

Конституциялык нормалардын мүнөздүү өзгөчөлүгү, алардыгы эң жогорку юридикалык күчкө жана абсолюттук мүнөзгө ээ болгондугунда, ошондой эле, кээ бир конституциялык-укуктук нормаларды ишке ашыруу тоскоолдуктар менен байланыштуу болушу мүмкүн экендигин аныктайт. Мына ошондуктан, кырдаалды, укуктук нормалардын жана алардын негизинде келип чыккан укуктук мамилелердин тегиздигинен аксиологиялык чөйрөгө жана баалуулуктар чөйрөсүнө которууда баалуулуктардын иерархиясын курууга, алардын ортосундагы адилет баланс бири-бири менен өз ара корреляциялоого мүмкүндүк берет.

Башка жагынан алып караганда, конституциялык-укуктук нормаларды укуктук баалуулуктарга которуу белгилүү бир ченемдин реалдуу социалдык максатын аныктоого мүмкүндүк берет. Укуктук мамлекеттин баалуулук мүнөздөмөлөрү менен өз ара байланышы сөзмө-сөз эмес, телеологиялык чечмелөөнү колдонууга мүмкүндүк берет. Конституциялык баалуулуктардын укуктук табиятын теориялык жактан изилдөө, азыркы Кыргызстандын укуктук системасында алардын өнүгүү тенденцияларын жана динамикасын аныктоо дагы актуалдуу.

«Баалуулуктар – бул негизги нормалардын ролун ойногон жалпыланган максаттар жана аларга жетүү каражаттары. Алар коомдун интеграциясын камсыздайт, инсандарга турмуштук кырдаалда жүрүм-туруму үчүн социалдык жактан жактырылган тандоо жасоого жардам берет. Баалуулук системасы маданияттын ички өзөгүн, инсандардын жана социалдык жамааттардын керектөөлөрүнүн жана кызыкчылыктарынын руханий квинтэссенциясын түзөт. Ал, өз кезегинде, коомдук кызыкчылыктарга жана муктаждыктарга тескери таасирин тийгизет, коомдук аракеттердин, инсандардын жүрүм-турумунун эң маанилүү мотиваторлорунун бири катары аракеттенет.

Бүгүнкү күндө демократиялык баалуулуктардагы кризистин көптөгөн коркунучтуу белгилери бар. Жаратман демократиялык ой-пикирди жандандыруунун шарттарынын бири жарандык коом жана мамлекеттик бийликтин чек аралары жөнүндөгү эски «буржуазиялык» идеяларды кайра жаратуу жана кайра түзүү болуп саналат.

Инсандын, коомдун, мамлекеттин таламдарынын оптималдуу балансын издөө азыркы конституциялык укуктун актуалдуу проблемасы: инсандын, коомдун жана мамлекеттин эч кандай дал келбеген таламдарын шайкеш келтирүү зарылдыгын түшүнүү зарылчылыгы келип чыккан жана Кыргызстанда жарандык коомдун калыптануу процесстерине, демократиялык укуктук мамлекетти калыптандырууга, экономикалык, социалдык, саясий, укуктук мамилелер системасын өркүндөтүү процесстерине алардын көрүнүшүнүн бардык деңгээлдеринде объективдүү баа берүү.

Кыргыз коомчулугунда конституциялык баалуулуктар институтунун мазмуну жана функционалдык мүнөздөмөлөрү тийиштүү жалпылоону жана түшүнүүнү ала элек, конституциялык баалуулуктардын табиятын жана мазмунун түшүнүүгө системалуу мамиленин мүмкүнчүлүктөрү толук кандуу боло элек.

Конституциянын текстинен алынган баалуулуктарды эске алуу өзгөчө мааниге ээ, анын өзү эң чоң улуттук баалуулукка, өзүнүн мамлекетине, анын негизги баалуулуктарына ээ. Кыргызстандын конституциялык баалуулуктары тилдик жана социалдык-маданий улантуучулуктун жана муундардын алмашуусунун тарыхый контекстинде өз мамлекеттүүлүгүн түзүп, кайра жаратып жаткан ар кандай эгемен эл сыяктуу эле кайталангыс жана уникалдуу. Бул конституциялык баалуулуктарга адам укуктары, адилеттүүлүк, теңчилик кирет. Баш мыйзам 23 жылда 8 ирет өзгөрүүгө дуушар болду. Өлкөнүн башкы мыйзамы 1996-жылы, 1998-жылы, 2003-жылы 2006-жылы, соңкусу 2010-жылы өзгөртүлгөн. Бул жылдар аралыгында өлкөдө революциялык жол менен эки жолу бийлик алмашты. 2010-жылдагы апрель окуясынан кийин Кыргызстан Баш мыйзамын өзгөртүп, парламенттик башкаруу системасын тандап алган.

Кыргыз республикасынын 1993-жылкы Конституциясынын текстинде "нарк" түшүнүгү үч жолу колдонулат. Конституциянын 13-беренесинин 1 пунктунда. Адамдын негизги эркиндиктери жана укуктары ар бир адамга төрөлгөндөн баштап таандык. Адам эркиндиктери жана укуктары ар дайым күчүндө болот. Алар талашсыз, ажыратылгыс чындык катары таанылат, мыйзам чыгаруу, аткаруу бийликтеринин, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын иштеринин маанисин жана мазмунун аныктайт, мыйзам жана сот аркылуу корголот. [1.]

2021-жылдын 12-мартында Эгемендиктин ээси жана мамлекеттик бийликтин жалгыз булагы болуп саналган Кыргызстандын элинин эркин билүү максатында, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын [2-беренесинин](#) 3-бөлүгүн, [74-беренесинин](#) 1-бөлүгүнүн 1-пунктун, "Кыргыз Республикасынын референдуму жөнүндө" Кыргыз Республикасынын конституциялык Мыйзамынын [12-беренесинин](#) 2-бөлүгүн жетекчиликке алып, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши ушул Мыйзамды кабыл алды [2].

Буга чейин 2 беренедө «Адам, анын укуктары жана эркиндиги эң жогорку баалуулук» деп айтылат. Бул сунуштан бир нече божомолдорду айтууга болот. Бирок, бул билдирүүдөн так жогорку баалуулук катары иш-аракет кылат толугу менен ачык-айкын эмес: адамдын өзүжө анын укуктары жана эркиндиктери, анткени бул толугу менен эки кубулуш экени анык. Адам – физиологиялык касиеттерге ээ индивид, ал эми укуктар жана эркиндиктер – бул корголуучу мыйзам ченемдүүлүк, адамдын кызыкчылыктарын канааттандырууга багытталган мүмкүн болуучу жүрүм-турумдун ченеми. Биз эң жогорку баалуулук дагы эле адам деп эсептейбиз, ал укуктар жана эркиндиктер жок же болбосо маанисиз болуп калат. Орус илимпозу Н.С.Бондардын айтымында, «заманбап конституционализмде баалуулуктар феномени үч өлчөмдө көрүнөт:

а) баалуулук катары конституциянын өзү;

б) конституциянын нормаларында жана институттарында түздөн-түз бекитилген баалуулуктар;

в) практикалык конституциялык жана соттук аксиологиянын натыйжасында кыйыр түрдө берилген конституциялык баалуулуктар" [3.2]

Кыргыз республикасынын Конституциясынын 23-беренесине ылайык («Адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин чектеген мыйзам алдындагы ченемдик укуктук

актыларды кабыл алууга тыюу салынат”, “Конституцияда белгиленген адамдын укуктары жана эркиндиктери эч кандай чектелүүгө жатпайт”), адам жана анын укуктары мамлекетте эң жогорку баалуулук болуп саналат деген жобо бир нече максаттарды көздөйт [4.]. Биринчиден, бул стихиялуу өкүлчүлүктө адам укуктарынын артыкчылыктуулугун түшүнүү конституциялык баалуулукка айланганын билдирет. Мындан тышкары, өкүлчүлүктүү бийлик органдары өз ишмердүүлүгүн ушул эң жогорку баалуулук менен өлчөөгө милдеттүү. Анан акырында аны негизги мамлекеттин текстине бекитүү, өлкөнүн бул негизги документине билим берүүнү камсыз кылуу, жалпы эле мыйзамдын адилеттүүлүгүнө ишенимди бекемдөө.

Адамзаттын эң негизги баалуулуктарынын бири – бул адилеттүүлүк. «Адилеттүүлүк» түшүнүгү табигый табиятка белгисиз, ал жерде жандыктарга түрлөрдүн ортосундагы күрөштө аман калууга мүмкүндүк берген «тирүүлүк» өкүм сүрөт. «Адилеттүүлүк», «жакшылык», «эркиндик», «теңчилик» категорияларын адамдардын биргелешкен жашоосу үчүн адамзат коомчулугу ойлоп тапкан. Бул түшүнүктөр акылга сыярлык адам коомунда гана бар. Бирок бул категориянын мазмуну элдин менталитетине жараша болот. Ошентип, Батыш Европадаманият «эрежелер боюнча жашоо», араб-мусулмандарда - «чындык» жана «орточо», славян-орус тилинде - «чындык, адилеттүүлүк».

Адилеттүүлүктүн эки аспекти жөнүндө айтсак болот. Бирдей адилеттүүлүк – бул кандайдыр бир белгилерге карабастан мыйзам жана сот алдында бардыгынын тең укуктуулугу. Акыйкаттык пропорционалдуу - бул коомдун жыргалчылыгы үчүн кылган иштерине жараша ар бирине барабар сыйлык. Көпчүлүк адамдар аң-сезимсиз түрдө аларды курчап турган дүйнөнүн ички касиети бар экенине ишенишет: жакшылык сыйлыкка ээ болушу керек, ал эми жамандык жазаланышы керек. Ошол эле учурда адилеттүүлүк – ар кандай адамдардын пикири боюнча бир мамлекетте жана коомдо бар же жок болушу мүмкүн болгон эң талаштуу көрүнүштөрдүн бири.

Мунун баары белгилүү бир мамлекетте белгилүү бир абалда турган ар бир конкреттүү адамдын кабылдоосуна жараша болот. Ошентип, адилеттүүлүк биринчи кезекте моралдык жана этика чөйрөсүнө тиешелүү баа берүүчү категория деп айтууга болот. Анткени, бир адамдын ою боюнча адилет, туура болгон нерсе, башка бирөөнүн ою боюнча адилетсиз, адеп-ахлаксыздык.

Адилеттүүлүк укук ченемдерине жамынып, жалпыга таанылууга тийиш жана бардык адамдардын пикирине көз каранды болбошу керек, анткени чыныгы мыйзам кылымдар бою калыптанган идеологиялык адилеттүүлүктөн чыгышы керек.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын VI главасындагы 26 беренесине ылайык:

1.Мамлекет жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин Конституцияда жана мыйзамдарда бекитилген тартипте камсыз кылат.

2.Кыргыз Республикасында адамдын укуктарын жана эркиндиктерин жокко чыгаруучу же кемсинтүүчү мыйзамдар кабыл алынбайт.

3.Инсандын дене-боюна жана моралдык кол тийгистигине карата чектөөлөргө жасалган кылмыш үчүн жаза катары мыйзамдын негизинде гана соттун өкүмү боюнча жол берилет.

4.Эч ким кыйноолорго жана башка катаал адамгерчиликсиз, ырайымсыз же кадыр-баркты басмырлаган мамилелерге жана жазалоого дуушар болбоого тийиш.

5.Эркиндигинен ажыратылган ар бир адам ар-намысы кемсинтилбеген адамгерчиликтүү мамиле жасалышына укуктуу.

6.Талаптагыдай билдирилген жана ырасталган ыктыярдуу макулдугусуз адамдарга карата медициналык, биологиялык, психологиялык тажрыйбаларга тыюу салынат.

Укуктук адилеттүүлүктүн өзгөчөлүгү – бул укуктук чөйрөдө анын эң так, формалдуу түрдө аныкталган мүнөзгө ээ, көбүнчө мамлекеттик мажбурлоо менен. Адилеттүүлүктүн, аны көрсөтүүнүн жана бекемдөөнүн, коргоонун жана коргоонун каражаттарына бүткүл укук системасы күзөттө турат”. Мыйзамдагы адилеттүүлүк катып калган көрүнүш эмес, бул концепция цивилизациянын өнүгүшү менен жакшырат деп ишенебиз.

Кыргызстандын Конституциясында, башка көптөгөн конституциялардагыдай эле, «адилеттүүлүк» термини преамбулада бар: «Биз, Кыргыз республикасынын көп улуттуу эли, өтүп кеткен ата-бабаларыбыздын элесин урматтайбыз. бизге... жакшылыкка жана адилеттикке ишеним берет». Баш мыйзамдын 59 беренесинде белгиленгендей Кыргызстандын ар бир жарааны эркиндикке жана жеке кол тийгистикке укуктуу, адамдар кандайдыр бир жарандык укуктук милдеттенмесин аткарууга мүмкүнчүлүгү жок деген негизде гана эркиндигинен ажыратылышы мүмкүн эмес, бир да адам соттун чечимисиз жана мыйзамда белгиленген негиздер жана тартиптер боюнча гана кармалышы, камакка алынышы же эркиндигинен ажыратылышы мүмкүн эмес, соттун чечимисиз эч ким 48 сааттан ашык мөөнөткө кармалышы мүмкүн эмес, ал эми кармалган адам кармалышынын мыйзамдуулугу жана негиздүүлүгү жөнүндө маселени чечүү үчүн дароо, кармалган учурунан 48 саат өткөнгө чейин сотко жеткирилүүгө тийиш, ал эми адамды кармоого негиз жок болсо, ал адам дароо бошотулууга тийиш. Билип туруп атайын мыйзамсыз жана негизсиз кармоо же камакка алуу аныкталган учурда кызмат адамдары жазык жоопкерчилигине тартылат. [5.]

Бул жерде маалымат элдин жашоосунун, узак өмүрүнүн моралдык-этикалык негизи катары берилген. Адилеттиктин конституциялык баалуулук катары таанылышы үчүн бул эң жогорку баалуулуктун маанисине ылайык курулган мамлекетте муну көрсөтүү жетишсиз.

Биздин оюбузча, негизги конституциялык баалуулуктарга адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин тең укуктуулугу кирет. Анткени, конституциянын мааниси так анын тегине, материалдык абалына, социалдык абалына жана башка факторлорго карабастан бардык граждандардын закон алдындагы тендигин жогорку закон чыгаруучу денгээлде камсыз кылуу жөндөмдүүлүгүндө турат.

Орустун илимпозу В.Д.Зоркин белгилегендей, адамдардын мамилелеринде жана жүрүм-турумунда тендикти жана адилеттүүлүктү ырааттуу ишке ашыруу коомдун реалдуу укуктук абалынын эң маанилүү конституциялык мүнөздөмөлөрү жана анын принциптеринин (элементтеринин) тең салмактуулугу катары мыйзамдуулуктун шарты болуп саналат. мисалы, бийлик, эркиндик, мыйзам жана жалпы жыргалчылык (жалпы максат).

Бардык каралып жаткан конституциялык баалуулуктар бири-бири менен байланышкан, бири-бирине көз каранды, аларды ишке ашыруу Кыргыз мамлекетинин укуктук системасынын өзгөчөлүктөрүн аныктайт. Алардын системалуу, топтолгон аракетин гана бүткүл коом каалаган нерсеге алып келет.

Ошентип, биринчи кезекте, Кыргыз республикасынын Конституциясынын тексти менен атрибутивдик түрдө байланышкан баалуулуктарды, башкача айтканда, анда баалуулуктар же андан жогору баалуулуктар катары көрсөтүлгөндөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот (мисалы, конституциялык баалуулуктар адамдын укуктарын жана эркиндиктерин камтышы мүмкүн). Кандай гана конституция болбосун мамлекеттин Негизги Мыйзамынын концепциясын, ниетин туюндурган ачык жана жашыруун принциптердин окшош тутумун камтыйт.

Бул учурда конституциялык баалуулуктар түшүнүгү конституциялык түзүлүштүн негиздери концепциясы - европалык континенталдык доктринада бекем калыптанган концепция менен тыгыз айкалышып жатканын көрүү оңой. Конституциялык түзүлүштүн негиздеринин көйгөйлөрүн деталдуу баяндоону максат кылып койбостон, биз “конституциялык баалуулуктар” жана “конституциялык баалуулуктар” категорияларынын өз ара байланышы боюнча автордун позициясын негиздөө үчүн маанилүү болгон бир катар фундаменталдык корутундуларды белгилейбиз. конституциялык түзүлүш»

Эске сала кетсек, Кыргыз республикасынын 1993-жылкы Конституциясынын маанилүү мүнөздөмөлөрүнүн бири - ал “конституциялык түзүлүштүн” негиздерин бекемдеген. Мурда юридикалык илим «мамлекет» жана «коомдук түзүлүш» түшүнүктөрүнөн келип чыккан, бул «мамлекет өзүнүн Конституциясында бекемделген, эң маанилүү мыйзамдар түрүндө юридикалык жактан формалдуу түрдө бекитилген үстөмдүк кылуучу социалдык-экономикалык жана саясий мамилелердин негиздеринин системасы» дегенди билдирген. элдин менчиги менен бийлигинин ортосундагы мамилелердин түрүн туюндурган

конституциялык-укуктук институттар өлкөнүн ички жана тышкы саясатын ишке ашырууда мамлекеттик бийликтин уюштурулушун жана иштешин камсыз кылат”

Белгилей кетсек, конституциялык баалуулуктар системасы Кыргыз республикасынын Конституциясынын 1-главасынын алкагында чектелиши мүмкүн эмес, анткени, жогоруда белгиленгендей, биринчи главанын жоболору гана эмес, ошондой эле ошондой эле кийинки главалардын кээ бир жоболору баалуулуктарды аныктоочу мааниге ээ. Кыязы, конституциялык баалуулуктар системасы белгилүү бир принциптердин биримдиги катары көрсөтүлүшү мүмкүн.

Биринчиден, бул адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктери, ошондой эле инсандын коомдогу жана мамлекеттеги укуктук статусун аныктоочу башка баалуулуктар: укуктук мамлекеттүүлүк, социалдык мамлекеттүүлүк, экономикалык мейкиндиктин биримдиги жана экономикалык ишмердүүлүктүн эркиндиги, плюрализм. жана менчигинин формаларын бирдей коргоо, идеологиялык жана саясий плюрализм, Кыргыз республикасынын граждандыгы.

Экинчиден, мамлекеттик бийликти уюштурууну алдын ала аныктаган баалуулуктардын тобун аташ керек: демократия жана элдик суверенитет, Кыргыз республикасынын мамлекеттик эгемендиги, башкаруунун республикалык формасы, бийликти мыйзам чыгаруу, аткаруу, сот, светтик мүнөзгө бөлүү. мамлекеттин, мамлекеттик бийликтин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун чектери. Ошол эле учурда, конституциялык баалуулуктар системасынын белгилүү бир иерархиясын белгилей кетүү керек.

"Конституциялык баалуулуктар" категориясын өнүктүрүү жалпысынан азыркы конституциялык аксиологиянын жана юриспруденциянын келечектүү багыты болуп саналат деп эсептейбиз, анткени алар мыйзам чыгаруучу да, укук колдонуучу да мааниге ээ болгон кыргыз конституционализминин жыйынды баалуулуктарын билдирет.

Колдонулган адабияттар:

1.Кыргыз Республикасынын он экинчи шайланган Жогорку Кеңешинин он экинчи сессиясында 1993-жылдын 5-майында кабыл алынган, Кыргыз Республикасынын 2007-жылдын 23-октябрындагы № 157 "Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жаңы редакциясы жөнүндө".Бишкек

2."Кыргыз Республикасынын Конституциясы жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбоору боюнча референдумду (бүткүл элдик добуш берүүнү) дайындоо тууралуу 2021-жылдын 12-марты № 31

3.Бондарь Н.С. Конституциялык баалуулуктар - колдонулуучу укук категориясы (Россия Федерациясынын Конституциялык сотунун практикасынын контекстинде) // Конституциялык сот адилеттигинин журналы. 2009. № 6. С. 2.

4.Кыргыз Республикасынын Конституциясы: “Адамдын жана жарандын укуктары, эркиндиктери жанамилдеттери”, 26 берене.

5.Кыргыз Республикасынын Конституциясы: “Адамдын жана жарандын укуктарынын жана эркиндиктеринин кепилдиктери”, 59 берене.

*Кадырова А., ф.и.к., доцент
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ
Жалилова Н.К., окутуучу
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ*

АЙКӨЛ МАНАСТЫН ОБРАЗЫН ЖАРАТУУДА ТҮШТӨРДҮН ПОЭТИКАЛЫК РОЛУ (С.Орозбаковдун вариантынын мисалында)

Аннотация

Макалада “Манас” эпосундагы көркөм түштөрдүн мотивдери, поэтикалык-психологиялык каражат катарында функциялары, символдук, образдык белгилери, хронотоптор (көркөм мезгил-мейкиндиктер) менен болгон байланыштары жана онейростук (түш көрүү) мотивдердин адабий процесстеги ээлеген орду, маани-маңызы тууралуу кеп козголот.

Түйүндүү сөздөр: Көркөм түш, түш көрүү, түш жоруу, аян, каармандын тагдыры, поэтикалык функция, психологиялык каражат, авторитардуу бийлик, эстетикалык сапат, хронотоптор, образдык белгилер.

ПОЭТИЧЕСКАЯ РОЛЬ МЕЧТЫ В СОЗДАНИИ ОБРАЗА АЙКОЛЬ МАНАСА (на примере версии С. Орозбакова)

Аннотация

В статье рассматриваются мотивы художественных сновидений в эпосе “Манас”, их функции как поэтического психологического инструмента, взаимосвязь символических образов с хронотопом (художественным пространством, временем), а также роль и значение онейростических (сновидческих) мотивов в литературном процессе.

Ключевые слова: художественный сон, сновидение, толкование сна, поэтическая функция, психологическая средства, авторитарная власть, эстетическое качество, хронотоп, изобразительные знаки.

THE POETIC ROLE OF DREAMS IN CREATING THE IMAGE OF AIKOL MANAS (in the example of S.Orozbakov's version)

Annotation

The article discusses the motives of artistic dreams in the epic "Manas", their functions as a poetic and psychological tool, symbolic, figurative features, connections with chronotope (artistic space) and the role and significance of oneirostic (dreaming) motives in the literary process.

Keywords: artistic dream, dreaming, dream interpretation, revelation, the fate of the main character, poetic function, psychological tool, authoritarian rule, aesthetic quality, chronotope, figurative signs.

Эпикалык чыгармалардын каармандарынын образы жана тагдырлары көркөм түштөр менен шөкөттөлгөндө, өзгөчө күчтүү, элестүү чыгып, нукура поэтикалык касиетке ээ болот. Түштөрдү физиологиялык аспектиден изилдеген адис окумуштуу Д.А.Нечаенко: “Көркөм чыгармадагы түш – изилдөө үчүн сыртынан гана экстраваганттуу көрүнбөсө, а тереңи, маңызы боюнча өзгөчө перспективалуу, жемиштүү” [1. 1-б.], - деп баа берет. Адабияты, маданияты өркүндөп-өскөн элдерде адабий түштөрдүн ордун философиялык, дин таанытуучулук, маданият таанытуучулук, эстетикалык, психоанализдик багытта иликтөө калыпка түшүп, алгылыктуу тажрыйбалар топтолгонун дүйнөлүк адабият таануу илими жарыялап келет. Бирок авторитардуу бийлик мезгилинде улуттук адабият таануу илиминде түштүн ролу тууралуу иликтөөлөр жок, санда эле. Мындай көрүнүштүн себептери социалисттик реализм методундагы догмалар, ар түрдүү идеологиялык ойлоп табуулар, кысымдар ж.б. Эгемендүүлүктөн кийин батыштан көркөм түштөрдүн теориясы жана практикасына байланыштуу адабияттар кеңири келе баштады, натыйжада түшкө болгон кызыгуу жогорулап, азыркы адабият таанууда изилдөөнүн жаңы ыкмалары пайда болду жана жазуучулар тарыхый, көркөм чыгармаларында түштөрдүн поэтикалык функциясына өзгөчө маани берип, психологиялык каражат катары арбын колдоно башташты.

Алп манасчы С.Орозбаков өзүнүн вариантын жаратууда эпикалык салттардын бири болгон түш көрүү мотивдерди колдонуу аркылуу айкөл Манастын образын түзүүдөгү

ыкмаларын, хронотоптор (көркөм мезгил-мейкиндиктер) менен болгон байланыштарын тарыхый-эволюциялык принципте иликтөө жүргүзүү максатыбыз. Кейипкерлердин түштөрүн жалпылоо жана жекелик түрдө типтештирүү, символдук, образдык белгилерди колдонуу чеберчилигине талдоо жүргүзүү менен түштөрдүн элдик оозеки чыгармалардагы орду, маани-маңызы, эстетикалык сапаты тууралуу пикирибизди билдирүү милдетибиз. Айкөл Манастын образын жаратууда С.Орозбаковдун вариантындагы көркөм түштөрдү системага салуунун өзү темабыздын актуалдуулугун жана жаңылыгын шарттайт.

Эпосто манасчы жараткан көркөм түш сөзсүз кандайдыр бир окуя менен байланышат. Болгондо да түштөрдүн жаралуусу менен өнүгүүсү тарыхый-эволюциялык мүнөзгө ээ болот. Каармандардын тагдырындагы маанилүү бир өзгөчөлүктөрдү (жакшылыкты же жамандыкты), же көптөн бери дайыма жүрөгүнүн түпкүрүндө сакталып, анын аткарылышын эңсеп жүргөн тилек-максаттары күзгүдөй, же бүдөмүк чагылып көрсөтүлөт. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө: “Түш – уктап жатып өңүндөгү сыяктуу сезилген элестер” [2.1237-б.], - деген аныктама берилет. Жакыптын жашы элүүдөн ашса да балалуу болбой, сыйынбаган, тайынбаган нерсеси калбай, жан дүйнөсү уугуп турганда, Канымжандын “куу баш, куу туяктар” деген сөздөрү кайгысын ого бетер күчөтүп, Чыйырды менен Бакдөөлөткө катуу тиет. Алар бирин-бири күнөөлөп, чарчап-чаалыгып, уктап калышат да, кереметтүү түш көрүшөт. Ошондо Жакыптын түшүнө туруш-турпаты чылк алтынга оролгон, кооз куш кирет:

Кукулуктап үн чыкса,
Куштан бөлөк үнү бар.
Куйрук башы жаркылдап,
Куудан аппак жүнү бар.
Айбат менен караса,
Алп кара куш сүрү бар [3.28-29-б.].

Жакып уйкудан денесине батпай сүйүнүп ойгонот, түшү түш келсе, анын болочок баласы жеке атасы Жакыпты чылк алтынган бөлөп тим болбой, жалпы эли-жери үчүн кам көргөн, айбаттуу, мекенчил, эр азамат болоруна ишенет. Жакыптын ишенимин түш жоруган кыргыздын акылман карыясы Байжигит да тастыктайт. Анын түш көрүү мотивациясы психологиялык жактан индивидуалдуу өзгөчөлүгүн шарттап берип, бул кыял-образдар каармандын ичкеридеги (потенциядагы) келечектеги мүмкүнчүлүктөрүнөн аян көрсөтүүчү кызмат аткарат. Мифтик ишенимге байланыштуу Манастын жоокерчилик замандагы баатырдыгын мүнөздөө максатында улуттук психологиядагы куштардын төрөсү, эркиндиктин символун алып жүрүүчү алп кара куштун аян берүүчү кайыптык касиетин колдонгон.

Ошондой эле түш болочок каарман Манастын инсандык өзгөчөлүгүн, психикалык дүйнөсүн шарттап туруучу мотив катары гана бааланып тим болбостон, чыгарманын жалпы идеясы, сюжеттик өзөгү, композициялык жайланышы менен татаал диалектилик биримдикте турган көп функциялуу эстетикалык көрүнүш катары да бааланат. Чыйырдынын түшүндө жанына ак селдечен, ак сакалдуу карыя келип:

“Аяктай болгон ак алма,
Азелден ширин бал алма.
Кызыл алма кыз деди,
Айтканымды бил деди.
Алтымыш кулач ажыдаар
Ат ордуна мин деди” [3.22-23-б.].

Эпостун сюжеттик окуяларынан белгилүү болгондой Манас баатыр алтымыш жыл кыргыз элинин ханы болуп, күчтүү, экономикасы бай, көп улуттуу мамлекетти түптөп, адилеттүүлүгү, айкөлдүгү менен айлана-чөйрөсүндөгү калайык-калктын урматтоосуна ээ болгон жана Ата-Журтун көздүн карегиндей сактап, душмандарынын мизин майтарып турган, каршылаштары кокустан каарына калып, кырсыктуу чатак ишке кабылып калбайлы деп сестентишкен. Мына ушул идеяны берүү үчүн Чыйырдынын түшүн жоруган Байжигит: “

Ажыдаардай айбаттуу, арстандай кайраттуу” уул төрөйсүн”, - деп жоруйт. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө: “Ажыдаар – жомоктордо учуроочу, адамды, айбанды оп тартып соруп коюучу, каарданса оозунан от чыккан укмуштуу чоң жылан сымак жаныбар” деген аныктаманы берет [2.33-б.]. Түш жоруу – Китепканада: “Бул түш сен үчүн ийгилик. Сага ниети бузук душмандарың торуна түшөт. Ажыдаарды өлтүрсөң, душмандарыңдан кутулуп, байлыгыңа байлык кошулат” [4.1-б.]. Түш көрүүдө күчтүү, табышмактуу, жашыруун, бүдөмүк болгон бейаң нерселердин баары болбосо да, кичине эле бөлүгү чагылдырылса, анда түштү жорууда түштүн табышмактуу сырын – түштүн өзүндө катылып жаткан жашыруун маанисин, башкача айтканда, түштүн символдуу көрүнүшүн чечмелей билген адам гана түштүн накта маанилик касиетин ачып берет. Көркөм түштү жаратуучулар (манасчыбы, жазуучубу) каармандын болочок тагдырында боло турган иш, окуя жөнүндө алдын ала билине турган белгини, жышаанды-аянды түш катары сүрөттөйт да, аны каармандын тагдырына салынган төлгө катары колдонот, натыйжада көркөм чыгарманын жалпы идеясы, өзөк окуялары, композициялык компоненттери, поэтикалык, психологиялык, физиологиялык каражаттары маалымдап турат.

Эпостогу көркөм түштөрдүн сюжеттик бөтөнчөлүктөрү ар түрдүү болгондуктан, алардын семантикалык маани-жагдайлары да ар жактуу. Ногойхан тигил дүйнөгө жол тартканда, кабыргасы катып, акыл-эске толо элек балдары калың кыргыз элин башкара албай турганда, Алооке кол салып, багынтып алат да, кыргыздарды төгөрөктүн төрт тарабына куугунтуктап, чилдей таратат. Бирок кыргыздардын намыс-ариятын, мекенине болгон тартылуусун, кусалыгын, эркиндигин туткундай албайт. Ошол күндөн баштап карапайым калк улут үчүн күйүү жөндөмүнүн “үрөнү” каерде, качан, ким тарабынан “себилерин” чыдамсыздык менен узакка күтүшөт. Бул эпикалык салттын чечмелениши, албетте, көчмөндөр цивилизациясынын бир белгиси болгон жети атасы хан болуп өткөн Алтайга сүргүндөлгөн Жакыптан төрөлгөн эр азамат Манас аркалай турганын, алп манасчы С.Орозбаков уламалады, атүгүл Манастын көрөр күнү бүтүп, ичер суусу түгөнгөндө, аталаш инилери Абыке менен Көбөштүн хандын жаш мураскору Семетейдин көзүн тазаламак болуп, так талашкан жосунсуз жоруктарын Жакыптын, Чыйырдынын, Бакдөөлөттүн түштөрү аркылуу төлгөлөп, аларга өзгөчө жүк-кызмат арткан. Бакдөөлөттүн түшү:

Боз ала туйгун боосу жез
Боору кара мойну кез.
Оң колуна алыпсың
Обону көздөй салыпсың.
Туурдагы туйгуну
Турна моюн жез канат [3.30-31-б.].

Кыргыз дүйнө таанымы менен илиминде түш, түш көрүү, түштү жоруу биринчи кезекте адабият чөйрөсү аркылуу көркөм чагылдырылып, көркөм иликтөөгө алынса, кайра жаралуу доорунан баштап, философиялык, психологиялык, физиологиялык багытта каралып, учурда профессионал адабиятта да көркөм сөз каражаты катары кеңири пайдалануу жолго коюлду.

Филология илимдеринин доктору К.Ибраимов: “А.Салиев түш көрүү, галлюцинация, интуиция сыяктуу категорияларды аң-сезим менен эч байланышы жок иррационалдык кубулуштар катары караган, көркөм образдуу ойлоону логикалык ойлоого карама-каршы койгон көз караштарды акыл-эс чөйрөсүнүн структурасы менен механизмдин изилдеген илимдердин жоболорунан кабарсыз калган көрүнүшү катары санайт”, - [5. 75-б.] дейт.

Көркөм түштөрдүн хронотоптор (көркөм мезгил-мейкиндиктер) менен болгон байланыштары, көркөм чыгарманын ыраатындагы көркөм мезгил, мейкиндик биримдигин ажыратуу мүмкүн эмес. Көркөм түштөр чыгарманын ички мазмунунда мезгилди, мейкиндикти жетектеп жүрүүчү, сюжет уюштуруучу, кыймылга келтирүүчү белгилерди (хронотоптук) ачып көрсөтүүчү көп жактуу функцияларды бириктирип, эпостун көп маанилүү идеялык-эстетикалык деңгээлин, көп катмарлуу дүйнөсүн композициялык

принциптерди курат. С.Орозбаков бир үй-бүлөнүн үч мүчөсүнүн түшүн симультанистик (бир эле мейкиндикте) композициялык принципте көркөм иштеп чыккан.

Жыйынтыктап айтканда "Манастагы" көркөм түштөр ырааттуу тарыхый-эволюциялык багытта каралды. С.Орозбаков өз вариантында түштөрдүн мүмкүнчүлүгүнө кайдыгер болбогону, баш каармандын ички дүйнөсүнө тереңдеп кирүү ыкмаларды, туюнтуу каражаттарды жогорку деңгээлде өздөштүргөндүктөн түштөрдүн эстетикалык деңгээли абдан бийиктикке көтөрүлгөнү белгиленди. Көркөм түшкө илимий мамиле жасоо максатында адегенде поэтикасына токтолуп, тагыраак айтканда, эпостун тутумундагы түштөрдүн эпостун сюжеттик, композициялык кызматтары жана негизгиси түштөрдүн ассоциативдүү поэтикасы-психологиялык кызматтары кененирээк сөзгө алынды. Түш менен эпостун карым-катышы, түштүн көркөм чыгарманын текстине жайгаштырылышы, сюжет менен тыгыз аралашып кетиши, психикалык нерселер: сүрөттүү көрүнүштөр, символдор сыяктуу маселер да козголду.

Колдонулган адабияттар:

- 1.Нечаенко Д.А. Художественная природа литературных сновидений. Автореферат. – М., 1991.
- 2.Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. Б.: 2010. -1237, -33-бб.
- 3.Орозбаков С. Манас. 1 том. –Ф.: 1978. -28-29-бб., -22-23-бб., -30-31-бб.
- 4.Түш жоруу-Китепкана – ERKINDIK/RU <http://erkindik/net...>
- 5.Ибраимов К. Мифологиялык архаика жана азыркы адабияттагы “адам-табият” концепциясы. –Ф.:Илим, 1991. 75-б.

Шаимкулова Ө.Р., окутуучу
ОшМУ
Ызабекова Д.А., доцент
ОшМУ

ЖУНАЙ МАВЛЯНОВДУН “КАЙРЫМСЫЗ ЖЫЛДАР” РОМАНЫНДАГЫ ИНТЕЛЛИГЕНТТЕРДИН ОБРАЗЫ

Аннотация

Бул макалада экинчи дүйнөлүк согуш учурундагы кыргыз интеллегенциясынын сап башында турган билим берүү системасындагы агартуучу-мугалимдердин образы жазуучу-педагог Ж.Мавляновдун “Кайрымсыз жылдар” романында кандайча сүрөттөлүп берилээри жөнүндө кеп болот. Автор кыргыздын тээ алыскы Авлетим айылында жайгашкан мектептеги экинчи дүйнөлүк согуш учурундагы мугалимдердин иш-аракетин чагылдырат. XX кылымдагы 60-80-жылдарда жазылган Улуу Ата Мекендик согуш учурундагы мектептердин абалы, мугалим-интеллектуалдардын образдарын жана педагогикалык маселелерди камтыгандыгы менен айырмаланган. Ошол кездеги мектеп мугалимдери жалпы элдик таанууга жана интеллигент катары элдин чын жүрөктөн сүйүүсүнө ээ болушкан. Биздин изилдөө предмети объекттердин элементтери, байланыштары жана мамилелери катары негизги идеяларды, көйгөйлөрдү жана көркөм прозаны камтыйт. Кырдаалга карабастан мугалимдердин ошол учурдагы бардык кыйынчылыктарды жеңип чыгуусу, финалдын туу чокусу эсептелет.

Түйүндүү сөздөр: интеллигенттер, мугалим, мектеп, педагог, класс, образдар, жазуучу, согуш, билим берүү.

ОБРАЗ ИНТЕЛЛИГЕНТОВ В РОМАНЕ ДЖУНАЯ МАВЛЯНОВА “КАЙРЫМСЫЗ ЖЫЛДАР (“БЕЗЖАЛОСТНЫЕ ГОДЫ”)

Аннотация

В данной статье рассматривается, как образ педагогов в системе образования, который был в авангарде кыргызской интеллигенции в годы ВОВ, описан в романе «Беспощадные годы» писателя-просветителя Ж. Мавлянова. Автор описывает деятельность учителей в годы Великой Отечественной войны в школе глухого киргизского села Авлетим. Положение школ в годы Великой Отечественной войны, написанное в 60-х и 80-х годах XX века, характеризовалось наличием образов учителей и интеллигенции и педагогической проблематики. Школьные учителя в то время были известны и, как интеллигенты, любимы народом. Предметом нашего исследования являются основные идеи, проблемы и вымысел как элементы, связи и отношения объектов. Независимо от ситуации, окончательная победа педагогов является кульминацией всех трудностей того времени.

Ключевые слова: интеллигенция, учитель, школа, педагог, класс, образы, писатель, война, образование.

THE IMAGE OF INTELLIGENT PEOPLE IN JUNAI MAVLYANOV'S NOVEL

Abstract

This article discusses how the image of teachers in the education system, which was at the forefront of the Kyrgyz intelligentsia during the Second World War, is described in the novel "The Merciless Years" by the writer-educator Zh. Mavlyanov. The author describes the activities of teachers during the Great Patriotic War in the school of the remote Kyrgyz village of Avletim. The situation of schools during the Great Patriotic War, written in the 60s and 80s of the twentieth century, was characterized by the presence of images of teachers and the intelligentsia and pedagogical problems. School teachers at that time were known and, as intellectuals, loved by the people. The subject of our study is the main ideas, problems and fiction as elements, connections and relations of objects. Regardless of the situation, the final victory of the educators is the culmination of all the hardships of the time.

Key words: intellectuals, teacher, school, educator, class, images, writer, war, education.

Киришүү. Кыргыз прозасында адабият жана искусство жалпысынан 60-70-жылдар кыргыздын көркөм өнөрүнүн туу чокусунун жана эң жогорку гүлдөп-өскөн жылдары болгон. Бул жылдарда адабияттын экспрессивдүү-сүрөттүү тили улам жаңыланып, чыгармачылыктын идеялык-көркөмдүк диапозону кеңейип, маданий жана руханий турмуштун тыгыздыгы жана каныккандыгы атаандаштыктын же сергек атаандаштыктын өзгөчө атмосферасын түзүп, ар бир чыгармачыл индивидуалдык изденүүчүдөшү калбоо үчүн бул процессте алардын өз орду, жеке ордумаданий кайра чыгаруунун жалпы агымын башкача айтканда интеллигенттердин образдарын чагылдырат[1].

“Мугалим улуу адам, мектеп ыйык жай болууга тийиш...” (Ж.Мавлянов) деп бекеринен жазуучу мындай учкул сөздү айтпаса керек! “Мен үчүн мектеп дайыма мечиттей ыйык, мындан ары да ошол бойдон калат. Мечитке адам кандай жуунуп-тазаланып, эки жагын каранып, сырткы көрүнүшүн гана эмес, оюн ондоп, дилин тазартып барса, мугалим босогосун ошондой абалда аттоосу керек. Анткени мугалимге коомдогу эң ыйык нерсе – элдин келечеги ишенип берилген” [2].

Кыргыз жериндеги мугалим темасы анын «Кайрымсыз жылдар» даректүү романынын [3] өзөгүн түзөт. Роман төрт бөлүктөн – «Биринчи жыл», «Экинчи жыл», «Үчүнчү жыл», «Төртүнчү жыл» деген бөлүктөрдөн турат, демек, автордун кайрымсыз жылдары ушул согуш кезинин төрт жылы.

Материалдык жана изилдөө ыкмалары. Даректүү баяндын башкы каарманы – автор Жунай Мавлянов өзү, же китепте жазылгандай Жумаш Мамбетов. Баяндоочу каарман – автор бардык окуялардын чордонунда жүрөт.

Адегенде «Биринчи жыл...» бөлүмүндө автор педагогикалык окуу жайынын 2-курсунда окуп жатканда согуштун башталганын айтуу менен алгачкы сүйлөмдү жазат. Анан студенттерди мектептерге согушка кеткен мугалимдердин ордун толтурууга жиберет. Баяндоочу каарманга Авлетим айыл кеңешиндеги Авлетим жети жылдык мектебине барууга чечим чыгат. Андан ары ал жердин географиялык абалы менен тааныштырат. Мектептин директору Рауф Мавлявиев агай, окуу бөлүмүнүн башчысы Манзума Мавлявиева апай. Агай мугалимдер семинариясын, апай революциядан кийин эле ачылган борбордук педтехникумдун бирин бүтүптүр, демек ал жердин жетекчилери бир үй-бүлө, болгондо да европалык маданиятты, орус тилин жакшы билген ошол кездин алдыңкы интеллигенттери болгон. Аларды мугалимдер жетишпегендиги үчүн Орто Азияга 20-жылдардын акырында эле РСФСР Эл агартуу комиссариаты жиберген. Ошентип кыргыз жериндеги алгачкы мектептин тарыхынан тартып романдын окуялары улам кийинки жылдарга өтүп отурат. Демек, алар кандайдыр бир көрүнүштө Ч.Айтматовдун Дүйшөнү сыяктуу Авлетимдин дүйшөндөрү болгон.

Мектепте окуучулардын келечегин ойлоп орус класстарын ачуу да өзүнчө көңүл бурулуучу факт, ал класстарга балдар толбогондуктан «карлик» системасын колдонот, б.а., биринчи менен үчүнчү, экинчи менен төртүнчү класстарды кошуп окутушат.

Иштин жыйынтыгын талдоо. Жазуучунун баяндоосунда Рауф Мавлявиев агай менен Манзума Мавлявиева апай бардык жагынан келишкен: кабагы салыңкы, түнт, сөзгө сараң көрүнгөн агай чынында тамашакөй киши болуп чыгат; апай болсо «мектептен келери менен таза кийимдерин чечип таштап, алжапкычын байланып, кемегеге келип» үй оокаты менен алек болот; ар дайым сүт ичип, улактын этин жешет; «апайдын пайдаланган китептери, окуу куралдары да кечээ эле фабрикадан чыккансып таза, ирээттүү»; «жаш мугалимдердин сабактарына да катышып, тиешелүү кеп кеңештерин бергенге да үлгүрөт»; «мектептин методикалык жумушу да ошолордун мойнунда» [2, 190 – 191. Болочок жазуучу дал ушул үй-бүлөдө жашап, алар менен жакшы мамиледе болот, тарбияларына канат, а түгүл согуш чыкканда ошол окуя тууралуу философиялык, гуманисттик багытта ой жүгүртүп талашка да катышат.

Мектепте Жумаш кыргыз тили жана адабиятынан окутса, дагы бир Ысык-Көл жактан барган Асанкул деген мугалим химиядан, биологиядан сабак берет. Алардын окуучулары бул эки жаш мугалим менен куракташ, а түгүл айрымдары кандайдыр бир себептер менен окубай калып, эми окушуп, жанагы мугалимдерге теңсинбей карашат. Чынында эле булар азыр агай жана окуучу болгон менен алдыда согуш күтүп турат, ал жакта мугалим жана окуучу деген жок. Мугалимдер бала окуткан мугалим гана эмес «Социалчы» колхозунун мүчөлөрүнө үгүт иштерин да жүргүзөт, андагы кыйынчылыктар, баяндоочу каармандын кандай болуп ооруп калгандыгы, ошол кезде агай менен апайдын, алардын балдарынын үйрүлүп түшүп, күйүп-бышып турушу романда бир кыйла ишенимдүү берилген. Мугалимдер жаш болгону менен ал кезде мамлекеттин эң эле ишенген кадрлары болгон, Жумашка 7-ноябрь күнү Октябрь революциясынын 24 жылдыгына карата «Кошмо-Курал»

колхозуна барып, салтанаттуу жыйын өткөрүү тапшырмасы берилет, демек, мугалим ал кезде бир гана мектеп менен чектелген эмес, идеологиялык фронттун да жоокери болгон. Мына ошол учурда кыргыз интеллигенциясы да калыптана баштаганы, үлгүлүү мугалимдер эл көзүнө чалдыга калгандыгы Солтонкул Өскөновдун образы аркылуу чагылдырылат. Ошол тууралуу автор минтип жазат: «Сырткы кебетесине суктандым. Чогулуш башталганга чейин эле ага көзүм түшкөн. Топ-топ болуп аер-буерде сүйлөшүп жаткан мугалимдердин ичинен, эмнегедир, ошого көңүлүм бурулган. Кийими өңүнө, өңү кийимине жарашкан неме экен. Ошо кезде ал курактуу жаштар, айрыкча, мугалим аталгандар ак боз холоминкадан багалеги кең, нары узун шым, ошондон күрмө, шапке кийишчү. Бу да ошол матадан тиктирип кийиптир. Жап-жаңы. Ушу чогулушка гана кийип келгени али бир жеринен бырышпаганынан көрүнүп турат» [2, 239 – 340]. Мугалим башкаларды көрүп, ошолорго түздөнүп, өзүн профессионалдык жана кишичилик жактан даярдайт деген ой мына ушул Өскөнов менен байланыштуу, ага жолугуунун таасири тууралуу аңгемелерде баяндалат.

Ошентип «Биринчи жыл. Биринчи күндөр. Ар бир класста отуз-кырктан бала. Ошолордун үмүттүү көздөрүнө карап туруп, үмүттөрү, тилектери алданбагандай сүйлөө зарыл. Окуучу – мугалимдин сынчысы. Аны бардык жагынан сындайт. Билим жагынан гана эмес, өңү-түсүнөн тартып, баскан-турганына чейин, сөзүнө чейин назарынан өткөрөт. Мээримдүүбү, ачуулубу, ал жагына да көңүл бурат. Алгачкы сабактардан тартып эле жаңы мугалим жөнүндөгү ой пикирлерин танапистерде башка классташтарына айтканы аз келгенсип, үйүнө барганда ата-энелери, жакындары менен да бөлүшөт. Ошентип, жаш мугалим окуткан баласынын гана сынынан өтпөстөн, анын ата-энесинин, тууган-туушкандарынын да сынынан өтөт» [2, 239 – 243]. Мына ушул жерде автор мугалимдик кесиптин бир катар өзгөчөлүгүн белгилейт. Алар: класстагы отуз-кырк баланын үмүттүү көздөрүнүн алдындагы жооптуулук; балдардын үмүттөрүн, тилектерин алдабоо; сабакта жаш жүрөктөрдү эргите турган кырдаал түзө билүү; окуучу – мугалимдин сынчысы экендигин ар дайым эстөө; окуучуларга билим жагынан гана эмес, өңү-түсү, баскан-турганы жактан да үлгү болуу; мугалимдин ар дайым коомчулуктун көңүлүндө болушу.

Жаш мугалимдин биринчи жылдан алган тажрыйбасы, мугалим катары тутунган позициясы ушунда болду, аларды ал окуу жайынан гана үйрөнгөн жок, башка адамдардан үйрөндү, бөтөн жердеги бөтөн тагдырлар себеп болду.

Романдын «Экинчи жыл» деген бөлүмүндө дагы бир кызыктуу факт менен кездешибиз. Ал Молдо Багыштын Кызыл-Жар райисполкомуна 1929-жылы 4-июлунда жазган Шикаят арызасынын дептерге түшүрүлүп калган кол жазмасы. Анда ал киши он экисинде Молдо Асандан кат тааныганын, жыйырма жашка келгенде Авлетим жаамалык Кыдыр Нияз уулунун үйүндө малай эсебинде жүрүп, анын балдарын окутканын баяндайт. Молдо Багыштын дептериндеги ырларынан үзүндү берет. Андан кийин Наманганга жакын жердеги Төрө-Коргон деген жерден келген эшендин, кийин анын уулу Алоокан төрөнүн балдарды диний жактан кантип окутканын сүрөттөө менен автор эски окуу менен жаңы окууну салыштырат, деги эле 20-кылымдагы агартуу тармагынын ар кандай методдорун, ыкмаларын, формаларын айтып отурат.

Автордун эскерүүсүндөгү эсте каларлык каармандардын дагы бири – Сурия эженин бейнеси. Ал Рауф Мавлявиев агайдын бир тууган карындашы, жыйырма төрттөн жыйырма бешке караган куракта болсо да, катымал көрүнөт, бети ак, көздөрү кара, кабак-кашы ар убак бүркөө. Мына ошол Сурия эже «асты жер, шыбына узун бойлуу эженин башы тийип кала тургандай пас, ным жыттанган, ичинде үч катар коюлган он чакты гана партасы бар чакан жалгыз терезесинен кирген жарык жетишпегенге ичи да күнүрт класс бөлмөсүндө» ал эжей 1 – 3-класстарды окутат. Анын классы «карлик» аталып, «бир класс катары эсептелгени менен эки башка программа, эки башка окуу китептерден пайдаланып, жаштары да эки башка» [2, 239 – 291] окуучуларды бирдей учурда окутат. Азыр эми бул «карлик» класстар күлкүнү келтиргени менен ал ошол жылдардын реалдуу чындыгы экендиги, андай класстарда сабак окутуу аябагандай түйшүктүү, педагогикалык чеберчиликти талап кылары романда Сурия эженин иш аракеттери аркылуу чагылдырылат. Жергиликтүү мугалимдер жетишпегендиктен

ушундай көз жумдуулукка барышкан го» [2, 239 – 292], - деп келип, сабакты анализдөөнүн милдеттерин айтып өтөт. Алар: эжейдин тили эмес, бир убакта эки классты окутуу усулун талдоо, сабак кандай пландалды, үй тапшырмасын суроого, жаңы материалды түшүндүрүүгө жана аны бышыктоого канча убакыт коротту, сабак учурунда жакшы окуган окуучулар менен начар окуган окуучуларга мамиле кандай болду, көрсөтмө куралдар пайдаланылдыбы, мугалим өзү программалык материалдарды кандай билет деген маселелерди аныктоо керек эле. Мына ушундай талдоодо жаш мугалим Жумаш эч ким күтпөгөн, же тагыраагы эч ким айткысы келбеген кемчилдикти айтат, ал Сурия эженин кубанбаганы, күлбөгөнү, оюндун элементтерин катыштыруу боюнча педагогиканын башталгыч класстарда окутууга коюлган талабын эске албагандык. Дал мына ушул кемчилдикти айтуу менен жаш жигит өзүнүн «балалыгын», «байкабастыгын» көрсөтөт, анын айткан дооматы орундуу болгону менен бул Сурия эженин жүрөгүнүн жарасы эле. Андан ары жазуучу эженин тагдыр-таржымалын баяндоо менен мугалимдин да ички трагедиясын, анан да адам катары сүйүүгө, сүйдүрүүгө акысы бар экендигин, анын да жеке жашоосу боло тургандыгын окурмандарга жайма-жай түшүндүрүп айтып берет.

Романдын «Үчүнчү жыл» бөлүмү автордун урушка кирүүгө Мары шаарындагы даярдыгы, согуш жылдары тууралуу, фронт окуялары, кат жазышуулар, айрым жоокерлердин образдары, анда да эске түшүрүүлөрдө өзбек элинин жана кыргыз элинин мамилелери, үрп-адаттары, орус-кыргыз достугу чагылдырылат да, «Төртүнчү жыл» бөлүмү кайрадан билим берүү, мектеп темасына арналат[3].

Гимнастеркачан жоокер 1944-жылы 15-августта РайОНОнун башчысы С.Каримовдун буйругуна ылайык Ринжит жети жылдык мектебине окуу бөлүмүнүн башчысы жана 5-7-класстарга кыргыз тили жана адабияты мугалими болуп дайындалат. Жумаш окуу бөлүмүнүн башчысы болуудан тайсалдап турганда аны райкомдун катчысы Үчкемпир Турдубаев ынандырат. Ринжит мектебинин жамааты директор Эргеш, орус тили мугалими Дуся – Евдокия Федотовна, башталгыч класс эжейи Сара Нейман, директордун атасы Касым Салахутинов, фронтко кеткендердин ордун баскан «бала мугалимдер» Сарымсак Долонбаев, Калдар Эргешов, Токуш Мадияров[4].

Адегенде Жумаш кыйналат, катышуу начар, китеп, дептер жок, калем, кагаз таңкыс, бир класска бир китеп, бор ордуна – кара көө. Мугалимдер календарлык пландарын да, күнүмдүк пландарын да түзө алышпайт. Директорго айтса, «Ничего, Жумаш, будем живы, увидим. Война все спишит» [2, 239 – 428] деп кол шилтеп коёт.

Жыйынтыктоо. Демек, мына ушул абалдан чыгуу үчүн Жумаштын аракеттери: анын окуу процессиндеги иштери, айрым мугалимдердин сабактарынын жүрүшү жана аларга илимий-методикалык жактан жардам көрсөтүү, октябрдын аягында мектепке текшерип келген райОНОнун башчысы Каримов менен кер-мур айтышуулар, мугалимдердин жаңы жыл тосуу аземи, өзүнүн ата болушу, Жеништин келиши, ал күнкү кубанычтар жана эскерүүлөр романдын финалын чыгарат.

Колдонулган адабияттар:

- 1.Ибраимов О.История кыргызской литературы XX века: учебник. 2-еизд., доп. Бишкек, 2014. 544 с
- 2.Мавлянов, Ж. «Биз бай тарыхы, маданияты бар түптүү элбиз». П.Дүйшөнбаев менен баарлашуу [Текст] / Ж.Мавлянов // Кырчын, 2004, №3-4.
- 3.Мавлянов, Ж. Кайрымсыз жылдар: Аңгемелер, повесть, роман-даректүү баян [Текст] / Ж.Мавлянов. – Б.: 1994. – 455 б.
- 4.Ызабекова, Д.А. Жунай мавляновдун чыгармаларынын идеялык-эстетикалык өзгөчөлүктөрү: филол. илим. канд. диссертациясы:10.01.01/Д.А.Ызабекова. – Бишкек, 2014.- 159 б.
- 5.Кыргыз адабиятынын тарыхы: 9 томдук. 5-т. [Текст] / А.Акматалиевдин жалпы редакциялоосунда. – Б.: «Шам», 2012. – 764 б.

Аскарова А.Э.
ОшМУ

ИНТЕРНЕТ-ДИСКУРС ЖАНА АНЫН НЕГИЗГИ БЕЛГИЛЕРИНИН КЫРГЫЗ- ИНТЕРНЕТ ДИСКУРСУНДА КЕЗДЕШИШИ (INSTAGRAM СОЦИАЛДЫК ТАРМАГЫНЫН МАТЕРИАЛЫНДА)

Аннотация

Макалада интернет-дискурс деген эмне жана анын негизги белгилери жөнүндө айтылат. Ошондой эле кыргыз интернет-дискурсунун уникалдуугун аныктоого арналган. Дүйнөлүк белгилүү социалдык тармак болгон Инстаграмдын мисалында кыргыз интернет-дискурсунун негизги өзгөчөлүктөрү талданып жана анализделинет. Бул изилдөөлөрдүн негизинде интернет-дискурс оозеки жана жазма кепке таандык касиеттерге ээ жана ошол эле мезгилде бир гана өзүнө таандык белгилерге бай деп айтууга болот. Инстаграм социалдык тармагынын колдонуучулары жогоруда айтылган бул дискурстун өзгөчөлүктөрүн ачык-айкын көрсөтүп турат.

Түйүндүү сөздөр: интернет-дискурс, дискурс, интернет, интернет-дискурстун белгилери, оозеки кепти белгилери, жазма кептин белгилери, гипертекст.

ИНТЕРНЕТ-ДИСКУРС И ЕГО ОСНОВНЫЕ СИМПТОМЫ В КЫРГЫЗСКО- ИНТЕРНЕТ-ДИСКУРСЕ (ПО МАТЕРИАЛАМ СОЦИАЛЬНОЙ СЕТИ INSTAGRAM)

Аннотация

Статья рассказывает о том, что такое интернет-дискурс и его основные черты, а также призвана определить уникальность кыргызского интернет-дискурса. Основные черты кыргызского интернет-дискурса будут проанализированы на примере всемирно известной социальной сети Instagram. На основании этих исследований можно сказать, что интернет-дискурс обладает характеристиками устной и письменной речи и в то же время богат уникальными чертами. Пользователи социальной сети Instagram наглядно демонстрируют упомянутые выше черты данного дискурса.

Ключевые слова: интернет-дискурс, дискурс, интернет, признаки интернет-дискурса, признаки устной речи, признаки письменной речи, гипертекст.

Бүгүнкү күндө интернет биздин күнүмдүк жашообуздун бөлүнбөс бөлүгү болуп саналат. Бизге электрондук почтаны колдонбогон, социалдык тармактарда отурбаган, блог жазбаган жана постторго комментарий бербеген адамды элестетүү кыйын. Интернет интерактивдүү коммуникативдик чөйрө болуп саналат жана баар алышууда жана таанып билүүдө негизги курал катары эсептелинет. Тил байланыш каражаты гана эмес, ошондой эле виртуалдык чындыкты түптөөчү ролго ээ болуп калат. Инновациялык изилдөө чөйрөсү белгилүү илимпоздордун көңүлүн буруп, жаңы терминдер гана эмес, кептин жаңы түрлөрү – интернет-дискурс пайда болууда.

Бул макалада биз Интернет дискурстун негизги белгилерин дүйнөлүк социалдык тармак болгон Instagramдын мисалында карап чыгабыз. Интернет-дискурс деген терминди түшүндүрүү үчүн, эки негизги түшүнүктү чечмелөө зарыл, алар – дискурс жана Интернет.

Дискурс түшүнүгү илимде жаңы эмес бирок ошол эле мезгилде көптөгөн изилдөөчүлөрдүн көңүлүн буруп келет, ошондуктан заманбап илимий парадигмада дагы эле жаңы чечмелөөлөр пайда болуп келет. Дискурс термини ар кандай илимий областтарда айрыкча антропологиялык багыт болгон философия, социология, психология жана лингвистикада көп колдонулат. Дал ошол популярдуулугу бул түшүнүктүн ар кандай дискурсивдик изилдөөлөрдөгү бирдиктүү, өзгөчө аныктамасы жоктугуна алып келет. Ошол эле убакта, аныктамалардын көптүгүнө карабастан, аларда бул терминдин баштапкы мааниси болгон “баарлашуу, кеп” деген котормого байланышы аныкталат. [7]

Лингвистикада көпчүлүк изилдөөчүлөр дискурс бул “байланыш кырдаалына сүнгүгөн текст” деп түшүнүшөт. [3] . [10]. Терминдин көптөгөн аныктамаларынын арасында эң кеңири, белгилүү жана эң көп келтирилген бир нечеси бар. Т.А. Ван Диктин пикири боюнча, дискурс – «коммуникациялык окуя» түшүнүгүнө туура келген тилдик форманын, маанинин жана аракеттин татаал биримдиги. [3] стр 212

Дискурс жөнүндө эң популярдуу билдирүүлөрдүн бири Н.Д. Арутюнова: “дискурс-бул жашоого чөмүлгөн сүйлөө”. [5,с.30]

Дж.П. Джинин айтымында (James Paul Gee) дискурс – бул социалдык таанылган инсандыктын белгилүү бир түрүн ишке ашыруу үчүн зарыл болгон тилдин, аракеттердин, өз ара аракеттенүүлөрдүн, ой жүгүртүүнүн, ишенимдин, баа берүүнүн интеграциясынын натыйжасы. [4,с.21]

Жалпысынан алганда салттуу түрдө дискурсту кеп жана тил менен салыштырышат, себеби дискурс түшүнүгүндө ушул эк өөнүн тең сыпаттарын тапса болот. Көптөгөн илимпоздордун айтымында дискурс ар дайым кыймылда, процессте болгону үчүн ал кепке окшошот, ал эми андагы тилге таандык системалуу касиеттер аны кептен айырмалап турат. Бирок тил дискурска караганда бир нече абстракттуу деп эсептелинет. Мындан сырткары дискурс кеп жана тилден өзүнө социалдык маданий контекстти камтыганы менен өзгөчөлөнөт.

Интернет жөнүндө кеп кылсак А.В.Соколов ага мындайча аныктама берген “Интернет-бул телекоммуникациялык технологияларды колдонуу аркылуу жеке жана коммуникациялык социалдык керектөөлөрдү канааттандыруучу глобалдуу социалдык-коммуникативдик компьютердик желе”. Башка сөз менен айтканда, Интернет-бул «вербалдашкан сүйлөө-ой жүгүртүү иш-аракетин» өзүнө камтыган коммуникативдик талаа болуп саналат.

Дискурс жана Интернет деген эки түшүнүктүн айкалышы, Интернет-дискурс-бул катышуучулар ортосундагы баарлашуу байланыш жана маалымат алмашуу каналы болгон интернет аркылуу ишке ашкан байланыштын өзгөчө түрү деген айкын жыйынтыка алып келет.

Бирок интернет-дискурсту баардык эле изденүүчүлөр дискурстун өзүнчө түрү катары тааный беришпейт. Маселен В.В. Красныхтын айтуусунда “улуттук дискурс” деген бар, мисалы орус улуттук дискурсу, бирок анын алкагында кептин ар кандай түрлөрүн жалпысынан бөлүп кароону туура эмес деп эсептейт, ошол эле кезде интернет-дискурсту да, себеби алар баары улуттук дискурстун өзгөчө көрүнүштөрү болуп жатпайбы.

Буга карабастан лингвисттер интернет-дискурстун бар экенин четке каккандын ордуна, глобалдык желедеги баарлашууга эбегейсиз чоң кызыгуу жаратып келишет.

Интернет байланышы ортомчу болуп саналат, анткени техникалык каражаттардын жардамы менен ишке ашырылат. Интернет-дискурс деген терминдин өзү эле дискурстун Интернетке жана компьютерге тиркелүүсүн камтыйт. Башкача айтканда, байланыштын бул түрү үч катышуучуну камтыйт: колдонуучу, компьютер жана Интернет.

Интернет-дискурстун компьютердик ортомчулук мүнөзүн баса белгилеп, Э.К. Русанов, Е.Н.Галичкинаны ээрчип, аны «жасалма жол менен түзүлгөн коммуникативдик мейкиндикте ишке ашырылган, виртуалдык коммуникаторлордун аралыктан интерактивдүү байланышын камтыган тексттердин жыйындысы» деп аныктайт. [6,с.215].

Белгилей кетсек, интернет-дискурс деген термин жалпысынан кабыл алынбайт. Демек, англис тилдүү лингвистикалык адабиятта анын аналогдору бар, алар : компьютердик байланыш, Netspeak, chatspeak, веб-дискурс, электрондук байланыш байланыш жана башкалар.

Бул маселе боюнча орус тил илиминде да бир пикир жок. Ар кандай изилдөөчүлөртөрминдин өз варианттарын сунушташат жана негиздешет, анын ичинде: компьютердик дискурс (П.Е. Кондрашов, А.В. Зеленовская), виртуалдык дискурс (О.В. Лутовинова, А.А. Ушаков), сетевой дискурс (Н.Л. Моргун), тармактык дискурс (Л.Г. Ковальская, А.М. Яковлева), электрондук дискурс (М.К. Козырева, Т.А. Спирчагова), онлайн дискурс (И.А. Ушанова, Е.А.Т. Мурашкова), электрондук байланыш (М.А. Ульянова).

Э.К. Русановдун айтымында “Интернет-дискурс –бул ар кандай факторлорго (абалдар, катышуучулар, колдонуучулар, максаттар, коммуникация ж.б.) көз каранды болгон коммуникациянын көп кырдуу түрү, ал өзүнө субдикурстарды камтышы мүмкүн, маселен: турмуш-тиричилик, бизнес, илимий, жарнак ж.б.”. [8].

А.А. Ушаков интернет-дискурсту кептин өзгөчө жаңы түрү катары карайт жана анын алкагында «оригиналдуу коммуникативдик жанрлар» калыптанат жана өнүгүп жатат, ошону менен бирге глобалдык тармактагы коммуникациянын бул негизги лингвистикалык өзгөчөлүгү жазуу жана оозеки сөздөрдүн синтези болуп саналат дейт ал өз эмгегинде.[9,с.170]

Профессор Девид Кристалл өзүнүн “Language and the internet” монографиясында биринчилерден болуп интернет-дискурстун өзгөчөлүктөрүн сүрөттөөгө аракет жасаган.[6,с.20-23]. Илимпоз бул дискурс түрү жазуу жана оозеки сөз синтези менен айырмаланганын байкаган. Н.Б.Маяковская белгилегендей жазуунун тарыхында жазылган жана көпчүлүктүн назарына коюлган табигый кептин мындай массалык агымы болгон эмес.

Оозеки кептин белгилери жөнүндө сөз кеткенде биз төмөндөгүлөрдү эске алабыз:

-оозеки кеп динамикалуу жана убакыт менен байланышта. Ал баяндамачы менен угуучунун түздөн-түз өз ара аракеттенүүсүн камтыйт, анын үстүнө баяндамачынын ар бир сүйлөмүнүн , эреже катары, белгилүү бир адресаты болот;

-түзүү жана кабыл алуу тездиги(онлайн баарлашууда жөнөтүүчү билдирүүлөрдү көбүнчө жогорку ылдамдыкта, сүйлөө ылдамдыгы сыяктуу, тергени үчүн ошондой эле тез жооп алат);

-түзүлүүчү тексттердин артыкчылыктуу диалогдуулугу жана иштегилүүсү;

-эмоционалдык каныккандык(интернетте интонация көбүнчө атайын графикалык каражаттар аркылуу берилет);

-начар түзүлүшү менен кыска жана толук эмес сүйлөмдөрдү колдонуу;

-жаралып жаткан тексттин кайтарылбастыгы, прогрессивдүү жана сызыктуу мүнөзү(М.Б.Бергельсон чатдагы кат алышуулардын процессин мындайча сүрөттөйт “Кайра окубастан жана жазууну кайра кайтарууну жана сызып коюуну талап кылган ондоолорду колдонбостон, бирок оозеки кепке мүнөздүү өз алдынча ондоолорду колдонуу менен жөнөтүүчү өзүнүн репликасын жөнөтөт. Билдирүүнү алуучу аны окуп, репликанын текстине шилтеме жасабастан жооп берет.[1,с.25];

-грамматикалык шалаакылык((реплика алмашуунун жогорку ылдамдыгы каталарга жана сүйлөмдүн түзүлүшүнүн оозеки сүлөшүүдөгүдөй бузулгандыгына көңүл бурбай коюуга мажбурлайт);

-асоциативдик байланыштар аркылуу текст түзүү;

Жазма кеп үчүн төмөнкүлөр мүнөздүү:

-текст көрүү органдары тарабынан кабыл алууга багытталган;

-жазма тексттер көбүнчө монолог болуп саналат;

-текстти убакыт мейкиндигинде эмес, статикалык мейкиндикте түзүүгө шарт бар(текст ойдун логикалык кыймылына ылайык түзүлүп, редакциялоого дуушар болуп, андан сон басылып чыгат);

-текст мейкиндикте жана убакытта белгиленген;

-текстте вербалдык эмес каражаттар жок.

Интернет-дискурстун пайда болушу менен жазма кеп заматта баарлашуу үчүн колдонула баштаган жагдай пайда болду. Интернет дискурс оозеки жана жазуу жүзүндөгү дискурстардын кээ бир өзгөчөлүктөрүн бириктирет.Оозеки же жазуу жүзүндөгү тексттерге умтулган жанрлар бар. Мисалы, чат оозеки тилге жакын, ал эми интернет-конференция жазуу жүзүндөгү текстке жакыныраак. Бирок дискурстун кайсы бир түрүнө(жазма же оозеки) жакындыгына карабастан дээрлик бардык интернетте кездешкен жанрлар жазуу жана оозеки дискурстун ортосундагы орунду ээлейт. Чаттарда, блогдордо, форумдарда, электрондук почталар кептин эки түрүнүн тең касиеттерин бириктирген тексттер түзүлөт.

Инстаграм сыяктуу социалдык түйүндөрдөгү колдонуучулардын баарлашуусун талдап, биз колдонуучулар алмашкан билдирүүлөр жана посттор жазуу жүзүндө сөз болгону менен, чындыгында оозеки баарлашуунун көптөгөн өзгөчөлүктөрүнө ээ деген жыйынтыкка келдик.Биринчиден, социалдык тармакта баарлашуу бул бир эле монологдук билдирүүлөр гана эмес, колдонуучулар талкууга кирип, комментарий калтыра алат, башкача айтканда,

диалогго жана ал тургай, полилогго кире алат. Маселен, белгилүү кыргыз блогер Withomканын баракчасында анын постун талкуулап жатышат:

gulya69.kg: Аззаматсын Соонун тосупсун карасан козун тойбой Турган жерлерде Москва га атайын барыпсын озум жургондой болуп кордум 😊😊❤️👶🔥🔥🔥🔥🔥🔥🔥🔥

azatik.kuramaev: Истанциядан бери бассан, Метуродон адашпасан, жургон жерин бугун Маскыва!

iyldyz.nurbekova: 😊😊😊 москва коп жакындарыбыздын жаштыгын алдын

ranoshka.d: Ушул ярды азыр толук уктум 😊клип соонун чыгыптыр 🔥

Колдонуучулар өз билдирүүлөрүн түзөтүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болсо да, алар грамматикалык шалаакылыгын баса белгилеп өз каталарын сейрек ондошот. Репликаларды алмашуунун жогорку ылдамдыгына байланыштуу, каталарды ондоого, татаал структураларды колдонууга убакыт жок, кээде алар убакытты жана мейкиндикти сактоо үчүн сөздөрдү атайын кыскартышат:

gul.sabyrova: Абшырдын колуго жетпей ушундай жерлер барго

altyskalykova: Жанылыгындырассакуттам, оотконкустористен бери 😊

abidov 93: Витамин девейлежонэлекойбоптур, озудаамыжакшынаболсокк, бирок витамин жоккобуда. Жонэлепикирбилдирдимбироонужамандавайле.

Ошол эле учурда вербалдык эмес байланыш каражаттарынын жоктугу атайын графикалык каражаттарды, анын ичинде смайликтерди колдонууга алмаштырат:

callmebitcch: awesome ☐☐

dinara.t.v: ❤️☐😊😊

elenoramalikovna: Bay 👶🔥👶🔥❤️☐❤️☐

syrgak0va: Жургогумдогу уйгу-туйгуну тынчтантип, конулумду 0%-100% которгондой эле болду 🍀) Рахмат 🍀☐ b.a.k.t.v.b.e.k.o.v.v.a: Пил болуп калбайын)

Кыргыз интернет-дискурсуна дагы бир өзгөчөлүгү бул билдирүүлөрдүн тексттеринин орус жана кыргыз тилинде жазылышы:

zakirovazuura: Папина копия экенсин 😊😊😊😊

atmusaev: Канча саат учат экен, точный адреси кайсыл жер, созсуз жооп жазып койгулачы пж?

Лингвисттер, социологдор жана психологдор бир нече жолу Интернетте баарлашуунун өзгөчөлүктөрүн тизмектеп, классификациялоого аракет кылышкан. Алардын ичинде Е.Н Галичкинанын эмгегинде интернет-дискурстун толук түзүүчү өзгөчөлүктөрү баса белгиленген. Алар төмөнкүлөр:

-электрондук сигнал-бул байланыш каналы. Азыркы учурда бизде коммуникациянын техникалык каражаттарынын (телефон байланышы, уюлдук байланыш, СМС билдирүүлөр ж.б.) көп түрдүүлүгү бар, бирок Интернет байланыштын эбегейсиз мүмкүнчүлүктөрүн берген эң көп өлчөмдүүсү. Интернет-дискурс коммуникацияда жаңы чен-өлчөмдү ачат, анын өзгөчөлүктөрүнүн бири техникалык ортомчулук болуп саналат. Интернетте байланыш компьютер, электрондук байланыш каражаттары, Интернетке кирүү менен камсыз болгон электрондук сигналдардын аркасында ишке ашат. Бул өзгөчөлүк Инстаграм социалдык тармагында жакшы көрүнүп турат, ал атайын баарлашуу, пикир алмашуу, көрүү жана сүрөттөргө, видеолорго комментарий берүү;

-виртуалдуулук, б.а. белгисиз шериктер менен баарлашуу

-дистанттуулук, б.а. мейкиндикте жана убакытта бөлүнүү жана ошол эле кезде бир мезгилдеги синхрондуулук

-кыйырдуулук (анткени ал техникалык каражаттардын жардамы менен ишке ашырылат)

-өтүмдүүлүктүн жогорку даражасы, Е.Галичкинанын айтымында, ар бир адам компьютердик байланышта угуучу, көмөкчү же катышуучу боло ала тургандыгын билдирет [2].

-гипертексттин болушу. Салттуу жазма текст тармактык маалымат мейкиндигине кирип, гипертекст формасына ээ болуп, өзгөрөт. Ошентип, мисалы, кагазга басылган кадимки текст маалымат агымын эки өлчөмдүү кабылдоо үчүн гана ылайыктуу - солдон оңго, жогорудан ылдыйга. Интернет дискурста тексттер-булар түйүндөрдөн турган гипертексттик система (маалыматбирдиктер) жана ассоциативдик байланыштар. Бул 3 өлчөмдүү, жада калса n-өлчөмдүү маалымат мейкиндигин пайда кылат жана “адам мээси идеяларды иштетүүнүн терең структурасына адекваттуу маалымат чөйрөсүн түзөт”[11].

Компьютердик тексттердин креолизациялуулугу(жанрдык айкалышуу). Бул деген тексттерде лингвистикалык гана эмес, паралингвистикалык каражаттар да колдонулат, мисалы, сүрөт тартуу, фото.

-катышуучулардын статусунун тең укуктуулугу

-эмоцияларды, мимиканы, сезимдерди графикалык каражаттардын жардамы менен берүү.

-дискурстун ар кандай түрлөрүнүн айкалышы.

-конкреттүү компьютер этикасы[2].

Жогоруда айтылгандардын негизинде, интернет-дискурс өзүнө тиешелүү өзгөчөлүктөргө ээ. Интернет байланышы оозеки жана жазуу жүзүндөгү кептин ортосундагы айырмачылыктарды нейтралдаштырды. Ал өзүнө жазма жана оозеки кептин негизги белгилерин камтыйт. Дээрлик интернет-дискурстун бардык жанрлары оозеки жана жазма кептин ортосунда жайгашкан. Кыргыз интернет-дискурсу да ушундай өзгөчөлүктөргө ээ жана ал Е.Н.Галичкина белгилеп кеткен бир нече интернет-дискурса гана таандык белгилерди ачык-айкын даңазалайт.

Колдонулган адабияттар:

- 1.Бергельсон М. Б. Прагматическая и социокультурная мотивированность языковой формы: автореф. дисс. ... д. филол. н. М., 2005. 45 с.
- 2.Галичкина Е. Н. Специфика компьютерного дискурса на английском и русском языках: автореф. дисс. ... к. филол. н. Астрахань, 2001. 15 с.
- 3.Зеленовская А.В. Понятия «компьютерный дискурс», «интернет-дискурс», «виртуальный дискурс» / А.В. Зеленовская // Язык и культура. – 2014. – №1
- 4.Gee J. P. An introduction to discourse analysis. Theory and practice. – Routledge, 2005. – 209 p.
- 5.Клушина Н. И. От стиля к дискурсу: новый поворот в лингвистике / Язык, коммуникация и социальная среда. – Вып. 9. – Воронеж, 2011. – С. 25-33
- 6.Crystal D. Language and the Internet. Cambridge University Press, 2006. 257 p.
- 7.Новая философская энциклопедия: В 4 тт. М.: Мысль. Под редакцией В. С. Стёпина, 2001. – URL: [https:// dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/](https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/)
- 8.Русанов Е.К. Интернет-дискурс в дискурсивной парадигме /Е.К. Русанов // Гуманитарные юридические исследования. – 2016. – №1. – С.214-217.
- 9.Ушаков А.А.Интернет-дискурс как особый тип речи / А.А. Ушаков // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. – 2010. – №4. – С.170-174.
- 10.Шарикова Л.А. Основы теории дискурса: словарный дискурс / Л.А. Шарикова // Альманах современной науки и образования. – 2008. – № 2-1. – С. 212-214.
- 11.Эпштейн В. Л. Введение в гипертекст и гипертекстовые системы [Электронный ресурс]. URL: <http://lingvolab.chat.ru/library/hypertext.htm> (датаобращения: 03.07.2014)

*Tazhibaeva G.T., lecturer
Osh State University
Sabiroya V.K., Professor
Osh State University*

SPECIFICITY OF CHILDRENS GAMING ACTIVITIES IN MEDIA MATERIALS

Abstract

Children's tools of mass media- magazines, newspapers, TV-programs, radio-programs and flyers which are used in the media sphere are the most important factors in the formation of a child's linguistic and speech abilities. They take main place in children's development and have two important characteristics. Firstly, texts in children's media extend speech and have a great influence on children by making children express their opinion after watching TV, repeat texts and phrases, to argue, and sometimes encourage reciprocal speech activity. Secondly, the texts of children's media may contribute to the formation of children's ideas about what kind of society we live in. This happens because facts that are reflected in the materials of mass media are important even for society as a whole (for example, new discoveries, cultural events, sports achievements and world news in overall children can get from the mass media). In fact, the use of game techniques and technologies in the sphere of journalism and the media allows school children to include in a creative process, to form a value attitude to social problems, to satisfy one of the most main needs of this age: to feel that they are valuable and important.

Key words: children's sources of mass media, gaming activity, children's audience, children's journalism, children's print media

The kind of audience gives to children's journalism a certain specificity, especially it determines the use of play techniques and technologies in the system of children's media. And often more publications addressed to a younger learner. Younger school age is the final period of childhood. The child can manifest his feelings and relationships through games, gaming activities, retains the need for cognition of the world through play, but at the same period of time he gets a new activity –studying at school, getting knowledge. His interests, friends, needs, self-esteem is changing, because his activities are highly appreciated by society. The child can also change his behavior, his rules, his attitude towards his society which are also become socially directed. Among the main neoplasms of primary school age may become the development of a new cognitive attitude to real society and orientation towards the peers. That is why the children's tools of mass media presents materials that give the child the opportunity to take a fresh look at environment and society, inform children about the basis of behavior in various socially significant situations, and show the life of his peers in other countries by the tools of mass media. Mass media refers to a diverse array of media technologies that reach a large audience via mass communication. [1]

It is known that the tasks of children's journalism are: education and entertainment of a child. In general, children's media make the function of socialization - they include the child in a certain community, society, the values of which for every child to become significant in society. The peculiarities of the children's audience determine both the tasks of children's journalism, and the selection of facts in the media, the nature of their assessment and commentary by the journalist. So, even publications in children's newspapers, journals and magazines of the so-called instructive texts, which show examples of behavior, attitudes, actions of people, are accompanied by game techniques (tests, crosswords, puzzles, quizzes etc.). Many popular science texts in children's media can be presented in the form of close tests - texts with missing components, the restoration of which is possible based on the semantic organization of the text and the social and communicative experience of children.

Gaming activities - a sequence of pedagogical actions aimed at mastering by children in the form of a game of one or another socially significant activity - allow students to develop the ability for journalistic creativity. A game is a structured form of play, usually undertaken for entertainment or fun, and sometimes used as an educational tool.[2] They are based on the principle of amusement, which is actual in the organization of the educational process at school. It is due to the age of children, is expressed in the presence of elements of the game, in the variety and variability of forms of employment and methods of work. An analysis of publications in children's media

shows that the principle of entertaining is implemented in them in four main aspects. First, it is significant to use the element of competition in the organization of work. Secondly, in the concept of many children's publications there is a plot character (Spider man in Spider man, Kung Fu Panda in Kung Fu Panda, etc.). It is advisable to include such a plot character in the concept of an amateur school publication. Thirdly, while working with schoolchildren often elements of business games are used, in which children take part in a particular social role (role of producer, correspondent, editor, graphic designer, etc.). Finally, in the content of publications of children's publications amusement is important (it is realized by using riddles, crosswords, etc.).

Playing technologies presented in children's media may consist of a child in active social interaction, allow him to understand and accept that socially significant information that follows children to children's journalism. It seems that the conditions for the emergence of a child's interest in mass media should include, first of all, the cognitive orientation of texts, their upbringing nature, their abilities of making dialogues. Game technologies are usually showed in a complex manner - for example, in the process of organizing the social game "publications race". The aim of the game is to publish a class or school publication (newspaper, magazine) in printed or electronic form. The game is based on general didactic principles, each of which is implemented in a special way:

1. The principle of competition. The game is realized in a system of interrelated activities, the features of which are due to the specifics of the final product of children's activities: a class or school newspaper or magazine. This product has been created over a long period of time by the efforts of many participants, and their activities should be dispersed over time. Moreover, the initial and final games involve work on different stages of preparation of the publication. The system of games may include a competition for the best name of a newspaper or a magazine, a competition for titles of publications, a competition for the best design of the name of a newspaper or a magazine, a competition for blitz interviews with teachers, students, parents on the problems of the concept of a school or publication which will have big amount of children's audience. Children's audience is nearly as old as audience itself.[3]

2. The principle of an individual approach to students and enhancing their creative potential. Obviously, when organizing the issue of newspapers and magazines, it is important to activate the abilities of each child in different types of journalistic creativity: reporting, photography, illustration, etc. no matter if the pupil is interested in the language and literary reading), since a variety of activities are relevant in the preparation of school periodicals (collecting information from various sources, internet, advertisements, publications, etc.).

3. The principle of design. The principle of decoration allows you to acquaint children with samples of the design of newspapers and magazines, to motivate them to participate in the design. It is advisable to conduct design contests with schoolchildren on the basis of such material that can be transformed. These can be computer or printed versions of magazine covers, design of headpieces or newspaper leads, column diagrams on the pages of publications, a printed black-and-white version of covers and spreads with the task to color them, add design elements.

This kind of social games allow children to master the body of knowledge and skills in the field of children's journalism that a child needs to get acquainted with the content of periodicals and participate in their creation. Children's journalism is the production and distribution of reports on current events based on facts. A single publication of children's journalism (such as a newspaper) contains many forms of journalism. Each section of a newspaper, magazine, or website may cater to a different audience.[4] The focus on the development of the written language of children implies the concentration of the content of the game on the print media. In this case, a situational appeal to the specifics of children's radio and television is possible.

In general, the sources of materials for the gaming activity are publications in children's media and speech situations, which are modeled on the basis of areal events, works of fiction, virtual events, sport achievements, news, cartoons. It is important to keep in mind that the plot of any work of fiction that is familiar to a child can be transformed into the event basis of game journalism and become material for special tasks, team games, and so on. Speech situations can also be based on fictional events that can give an informational reason (an example of modeling such a

situation: "Imagine that authors of those books that you like to read come to our school. Which of the authors would you like to meet? Make up questions for an interview with him ").

During the process of organizing social games, it is important to highlight the game potential in various types and components of the content of educational activities. For instance, the content of instruction in elementary school is based on the acquaintance of children with various facts (language, literature, the world around them, etc.). Fact is also a component of the content of press publications, it is a phenomenon of journalism. The content of publications reflects those facts that arouse the interest of readers. These are, first of all, those events, the consequences of which are important for the readers ("We will have a small winter Olympiad at our school!"). Interesting facts include those that make the reader look at the world in a different way (popular science information belongs to them), surprise with their uniqueness (interesting people, amazing incidents). In the process of playing, it is important to teach children to analyze facts in the content of publications and select facts based on observations from printed information sources, magazines, journals and the Internet. To do this, you should say children a topic and a model for selecting facts in journalism (what-who-where-when-why-why-how).

A playful form of selection of facts is the transformation of the plot of works of literature known to children into a chain of facts, for example: "The abduction of Captain Jack", "Prince goes in search of Snow White", etc. This technique is a kind of interpretation of artistic plots into the event basis of game journalism (creation of texts based on well-known plots with elements of journalistic genres - reportage, blitz portrait, etc.). Such an interpretation is based on the specifics of the child's creativity - art plots known to children are a component of the system of their priority texts, often become the basis of role-playing games and print media. Print media transmit information via physical objects, such as books, comics, magazines, newspapers, or pamphlets.[5]

Children's mass media play an important role in everyday life. There is a gorgeous use of media in early childhood, so it is not surprising that they greatly influence children and young people as well as become an essential element of education. Nowadays, it is difficult to imagine the world without this kind of global media as TV or the Internet that most of us use every day. Most of children make use of media every day, both at home and at school, will influence on children's creativity and promote children's journalism. Information about children's journalism has a significant game and important educational potential. To conclude, such initial ideas about the journalism can be formed in educational activities through gaming activities.

BIBLIOGRAPHY

1. Blanchard, Margaret A. (1998). History of the mass media in the United States: an encyclopedia. Fitzroy Dearborn. ISBN 978-1-57958-012-4.
2. "Definition of GAME". www.merriam-webster.com. Retrieved May 7, 2017.
3. Gibson, Robyn (2010). "The 'art' of creative teaching: Implications for higher education". *Teaching in Higher Education*. 15 (5): 607–613. doi:10.1080/13562517.2010.493349.
4. Hughes, Scott (3 June 1996). "Are You Sitting Comfortably? A History of Children's TV". *The Independent*. Retrieved 6 May 2018.
5. Manohar, Uttara. "Different Types of Mass Media". *Buzzle.com*. Archived from the original on 14 November 2011. Retrieved 26 November 2011.

Шестаков Е.С., учитель
КГУ Гимназия №6 г.Нур-Султан

ОБРАЗНЫЕ ПРИЗНАКИ КОНЦЕПТА СОЛНЦЕ В ДЕТСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

Данная работа представляет собой исследование, направленное на выявление специфики образных признаков концепта солнце в детской художественной литературе на примере концептуальных метафор неживой природы: признаки стихии, признаки вещества, признаки предмета, признаки артефакта

Ключевые слова: концепт, образные признаки концепта, когнитивная модель, концептуальная метафора

FIGURATIVE FEATURES OF THE SUN CONCEPT IN CHILDREN'S ART LITERATURE

Annotation

This work is a study aimed at identifying the specifics of the figurative features of the concept of the sun in children's fiction on the example of conceptual metaphors of inanimate nature: signs of the elements, signs of matter, signs of an object, signs of an artifact

Keywords: concept, figurative features of the concept, cognitive model, conceptual metaphor

Изучение языковой картины мира и концептов является одним из самых приоритетных направлений в современной лингвистике (работы М.В. Пименовой, Н.Д. Арутюновой, А.П. Бабушкина, А. Вежбицкой, Ж.Н. Жунусовой, В.И. Карасика, Е.С. Кубряковой, Д.С. Лихачева, З.Д. Поповой, Ю.С. Степанова, И.А. Стернина, З.Я. Тураевой).

Образную составляющую концепта 'солнце' лучше всего проследить на примере концептуальной метафоры. Согласно М.В. Пименовой, когнитивная модель, «некоторый стереотипный образ, с помощью которого организуется опыт, знания о мире», составляет основу концептуальной метафоры [1;8]. По мнению Дж. Лакоффа и М.Джонсона, «сущность метафоры – понимание и определение одного понятия через другое» [2;181], метафора связана с языковыми, культурными явлениями и мышлением. В своем исследовании мы рассмотрим образные признаки концепта 'солнце', представленные концептуальными метафорами неживой природы: стихии, вещества, предмета, артефакта [1;23].

В проанализированной детской художественной литературе концепт 'солнце' представлен двумя стихиями: огнем и водой.

Когнитивная модель 'солнце - огонь' является одной из самых продуктивных. Солнце характеризуется через признаки 'горения' (Лицо Покровителя Времени, древнего и всегда молодого Числобога, лицо которого напоминает **огненное солнце**, а профиль похож на седой месяц, сияло. И.Краева. Тим и Дан, или Тайна «Разбитой коленки»: сказочная повесть; Теперь я все знаю, - уверенно сказал Илья человеку с белой бородой, рассеянно теребя свой чуб, **выгоревший** за лето **на солнце**, - вы специалист по всяким полетам. В.Губарев. Путешествие на Утреннюю Звезду); 'тепла' (Все веснее и веснее **греет солнце** у ворот! Е.Липатова. На кончике хвоста; И тогда **Солнце** поднялось выше, **разогрело** ледяную корку, растопило, - побежали с пригорков ручьи. Э.Шим. Снег и кисличка; В воде фыркают бегемоты, тут же ленивые черепахи **греются на солнце**. А.Некрасов. Приключения капитана Врунгеля; **Пригрело Солнышко** землю. Вылезли разные насекомые, кто из щели, кто из земляной норки... Г.Скребицкий. Счастливый жучок); 'высокой температуры, перегрева' (Семен Семенович, вы что, **на солнце перегрелись**, что ли? В.Постников. Карандаш и Самоделкин в стране людоедов; Чуть позже пираты, высушив свои вещи под **горячими лучами солнца**, двинулись дальше. В.Постников. Путешествие Карандаша и Самоделкина); 'жара, накала' (**Солнце раскаляет** песок до такой степени, что по нему невозможно ходить. В.Постников. Карандаш и Самоделкин в стране людоедов; Взглянешь на землю... Здесь опять солнце, и некуда от него скрыться. Даже в тени, возле моря, туда оно проникает своим **удушливым жаром**. Н.П. Вагнер. Сказки Кота-Мурлыки).

Солнце, как и огонь, может погаснуть (**Солнце** вдруг **погасло**. В темноте какие-то вещи опустились сверху, какие-то вещи надвинулись с боков. А.Н. Толстой. Золотой ключик, или приключения Буратино).

От долгого пребывания на солнце краски могут выгорать, блекнуть (Элла раздобыла кисточку и краски и заново подвела ему глаза, рот и уши, **поблекшие** от дорожной пыли и **яркого солнца**. А.М. Волков. Волшебник Изумрудного города).

Когнитивная модель 'солнце - вода' представлена следующими глаголами: 'брызгать' (Из-за тучи **брызнуло солнце**. С.Георгиев. Ежик-непоседа); 'плавать' (Низкое **солнце**, лишенное лучей, **плавало** в морозном дыму, как яичный желток... В.П. Катаев. Сын полка); 'купаться' (**Солнце** радостно **купалось**, как беспечный ребенок, в хрустальных водах синего океана. Л.А. Чарская. Волшебный Оби). Лучи солнца отождествляются с потоком (И словно по движению его руки из-за снежной вершины **вырвался поток** режущих глаза **лучей**, и солнце, неведомое, незнакомое солнце, но такое же, как и то, к которому они привыкли на Земле, - огнедышащее, слепящее и радостное – засверкало над планетой. В.Губарев. Путешествие на Утреннюю Звезду).

Концептуальная метафора 'солнце - вещество' представлена когнитивной моделью 'солнце - лед' (Волчье **солнце растаяло** в голубеющем небе, запахло травой, солнечные лучи грели землю. И.Краева. Тим и Дан, или Тайна «Разбитой коленки»: сказочная повесть; Сквозь тонкие щели хижины по лицам путешественников **скользнули лучи яркого солнца**. В.Постников. Карандаш и Самоделкин в стране людоедов); 'солнце - дым'; 'солнце - металл' (Высоко в небе сверкало **раскаленное солнце** и освещало гигантские сооружения. В.Постников. Карандаш и Самоделкин в стране фараонов). Оказиональным признаком солнца является дым (Сосны не шевелились. В лесу **дымилось солнце**. В.П. Катаев. Голубок). Согласно, Толковому словарю русского языка под редакцией С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой, «дым – поднимающиеся вверх серые клубы – летучие продукты горения» [3;184].

Для концепта солнце характерны предметные признаки. Предметы мы можем разделить на природные и артефакты, т.е. созданные человеком. Предметные признаки солнца вариативны: солнце может кому-то принадлежать (**Асолнце принадлежит** птицам: они к нему ближе. О.Тихомиров. Китенок Финя), его можно отнять, забрать (Разве могут они у кого-то **отнять солнце**? О.Тихомиров. Китенок Финя), его можно потрогать и обнять (...**солнышко**, которое так близко к нам, что кажется, если протянуть руку, можно **потрогать его**. В.Постников. Карандаш и Самоделкин в стране людоедов; Облако и смутилось, и, смутясь, **обняло Солнце**. В.Бахревский. Рождение Пуша), его можно или нельзя украсть («Ведь **солнце** все равно **невозможно украсть**, - думала она. – даже если бы очень захотелось» В.А. Каверин. Много хороших людей и один завистник), его можно подхватить, схватить руками (Она бежала, а потом взлетела и **подхватила солнце** как раз, когда оно уже легло на тонкую линию, разделявшую небо и землю. В.А. Каверин. Легкие шаги).

К артефактам будут относиться те предметы, инструменты, вещи, которые были сделаны, созданы человеком [3;904]. К данной категории можно отнести следующие предметы: 'рисунок, портрет' (Однажды Насте захотелось **нарисовать** большое красивое **солнце**. Ю.Вяземский. Про девочку Настю и злую Невидимку; Мальчик взял кисть и краски и превратил **нарисованное солнце** в смешную рожицу. В.Д. Берестов. Змей-хвастунишка; ...Даже **солнышко** похоже На тебя, как твой **портрет**. Е.Чеповецкий. Приключения шахматного солдата Пешкина; Клоун в малиновом костюме, с **золотым солнцем на спине** и с золотой звездой на животе, в такт музыке декламировал стихи. Ю.К. Олеша. Три толстяка; Наконец они увидели белый домик с **нарисованными** на ставнях **солнцем**, луной и звездами. А.Н. Толстой. Золотой ключик, или приключения Буратино); 'посуда: тарелка' (- Оно больше всей нашей Земли. – Не может быть, - ответил Незнайка. – По-моему, **солнце не больше тарелки**. Н.Носов. Приключения Незнайки и его друзей); 'шар' (**Солнце** – огромный раскаленный **шар**. Н.Носов. Приключения Незнайки и его друзей; **Солнышко** за лес **закатилось**... **Солнышко** из-за леса **выкатилось**, стало припекать, росу высушило.

С.Михалков. Тульское ружье. Сказка); ‘драгоценные камни’ (Не вози ты мне золотой и серебряной парчи, ни мехов черного соболя, ни жемчуга бурмицкого, а привези ты мне золотой венец из **каменьев самоцветных**, и чтоб был от них такой свет, как от месяца полного, **как от солнца красного**... С.Т. Аксаков. Аленький цветочек); ‘зеркало’ (**Сапог** заблестел на солнце, как зеркало. В сверкающем голенище **отразились** и небо, и облака, и деревья, и цветы. Е.Чеповецкий. Приключения шахматного солдата Пешкина); ‘иглы’ (Целый сноп лучей вырвался из золотых очей короля Солнца **Раскаленными иглами впились** они в лицо Льдинки. Л.А. Чарская. Царевна Льдинка); ‘фонарь’ (Чудовищный фонарь, пылавший на высоте, **ослеплял глаза, как солнце**. Ю.К. Олеша. Три толстяка); ‘строительный материал’ (- Этого не может быть, потому что солнце очень горячее и **из него нельзя строить дома**, - сказала рассудительно Кнопочка. Н.Носов. Незнайка в Солнечном городе; - А Солнечный город, значит, по-твоему, **сделан из солнца** – так, что ли? Н.Носов. Незнайка в Солнечном городе); ‘будильник’ (**Лучи утреннего солнца разбудили** спящих путешественников. В.Постников. Карандаш и Самоделкин в стране людоедов); ‘колыбельная’ (Как-как, да никак! Летел себе и **от солнца заснул!** А.Курков. Школа котовоздухоплавания); ‘оружие’ (**Солнце палило**, не жалея лучей, но воздух вокруг становился все холодней и холодней.Е.Чеповецкий. Непоседа, Мякиш и Нетак; Больше десятка их собралось в тень под широкий навес у конюшни. Они прятались там от **палющего солнца**. В.В. Бианки. Лесные были и небылицы; И словно по движению его руки из-за снежной вершины **вырвался поток режущих глаз лучей**, и солнце, неведомое, незнакомое солнце, но такое же, как и то, к которому они привыкли на Земле, - огнедышащее, слепящее и радостное – засверкало над планетой. В.Губарев. Путешествие на Утреннюю Звезду); ‘еда’ (**Солнце желтком разлилось** по папиной лысине, согрело ее, а рыба все не клевала.Е.Чеповецкий. Непоседа, Мякиш и Нетак; Низкое **солнце**, лишенное лучей, **плавало** в морозном дыму, **как яичный желток**, и над старинной пожарной каланчой с выгоревшими стенами летали галки. В.П. Катаев. Сын полка; На занавесе были нарисованы танцующие человечки, девочки в черных масках, страшные бородатые люди в колпаках со звездами, **солнце, похожее на блин** с носом и глазами, и другие занимательные картинки.А.Н. Толстой. Золотой ключик, или приключения Буратино).

Солнце – это поверхность, на которую можно спуститься (Граждане Изумрудного города решили, что это Гудвин затемнил **солнце, спускаясь на него**. А.М. Волков. Волшебник Изумрудного города) или что-то положить (Я его **на солнышко положил**... И подождал, пока оно созреет. А.Усачев. Тыблочки счастья).Но поверхность может быть щербатая, неровная с углублениями и зазубринами (Всем сослепу стало казаться, будто **солнце** на самом деле **щербатое**. Н.Носов. Приключения Незнайки и его друзей). Солнце является целым объектом, но от него может отколоться кусок (Если бы **от солнца оторвался кусок**, он раздавил бы тебя в лепешку. Солнце ведь очень большое. Н.Носов. Приключения Незнайки и его друзей).На поверхности солнца можно оставить след, что-то записать (Черные силуэты домов как бы **отпечатались на** светящемся **диске солнца**. Н.Носов. Незнайка в Солнечном городе).

Образные признаки концепта ‘солнце’ наиболее полно и точно передаются при помощи концептуальной метафоры и метафорического переноса. Концепт солнце представлен концептуальными метафорами неживой природы: стихией (огонь, вода); веществом (лед, металл, дым); предметом; артефактом (рисунок, портрет, посуда, шар, драгоценные камни, зеркало, иглы, фонарь, строительный материал, будильник, колыбельная, оружие, еда).

Использованная литература:

- 1.Пименова М.В. Концепт сердце: Образ. Понятие. Символ: монография. – Кемерово: КемГУ, 2007. – 500 с. (Серия «Концептуальные исследования». Вып.9)
- 2.Басова У.А. Структура ментального образования ДЕТИ в лингвокультурологическом аспекте: дис....канд.филол.наук / У.А. Басова. – Санкт-Петербург, 2018. – С.181

3.Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 стр.

*Ажыбаева З., ф.и.к, доцент
Заманбап эл аралык университет
Рыскулова Э., ага окутуучу
Заманбап эл аралык университет*

КЕП МАДАНИЯТЫНЫН НЕГИЗДЕРИН ҮЙРӨНҮҮ АР ДАЙЫМ АКТУАЛДУУ ЖАНА ЗАРЫЛ

Аннотация

Макалада кеп маданияты анын категориялары, актуалдуулугу жана бүгүнкү күндөгү абалы жөнүндөгү маселелер айтылды. Кеп маданиятын окуп-үйрөнүүнүн коомдогу кызматы, анын артыкчылыктары, зарылдыгы баса белгиленди.

ИЗУЧЕНИЕ ОСНОВ КУЛЬТУРЫ РЕЧИ ВСЕГДА АКТУАЛЬНО И НЕОБХОДИМО

Аннотация

В статье обсуждались вопросы о культуре речи, ее категориях, актуальности и современном состоянии. Подчеркнута услуга обучения культуре речи в обществе, ее преимущества и необходимость.

Кеп маданияты коом менен тыгыз байланыштуу. Коомадамзаттан турат. Адамдын жашоосу дайыма ой жүгүртүү, байкоо, сезип-туюу, пикир алышуу, баарлашуу, айта билүү менен тыгыз байланышта. Бирок, ойлогон, көргөн, уккан, туйган, билген нерселерди кантип айтуу керек? кайсы учурда айтуу мүмкүн? эмнени пайдалануу зарыл? кандай тилдик каражаттар аркылуу өз оюмду так, туура жана кыска баяндап түшүндүрө алам? Бул маселе ар бир адамдын пикир алышуу максатындагы алдын-ала ойлонуу, изденүү сыяктуу түмөн түйшүктөрү менен коштолот. Анткени адамдар менен сүйлөшүү, пикир алышуу түрдүү ой-пикирди, көз карашты жаратат жана угармандар менен пикирлешүүчүлөргө ар кандай таасир калтырат. "Пикир алышууда адамдын ким экендигин, анын мүнөзүн ой жүгүртүүсүн, билим деңгээлин жана башкаларга карата болгон мамилесин байкоого болот" [1]. Мындан улам кептешүү маданияты, ага карата даярдык көрүү ар бир адам үчүн дайыма актуалдуу.

Окумуштуулардын пикири боюнча: "Кеп маданияты сүйлөшүүнүн коммуникативдик сапаттарынын жыйындысын, системасын изилдөөчү илим. Сүйлөшүүнүн коммуникативдик сапаттарына : анын тууралыгы, тазалыгы, түшүнүктүүлүгү, образдуулугу, адептүүлүгү орундуулугу, таасирдүүлүгү кирет. Кеп маданияты мына ушул маселелерди изилдейт. Кеп маданияты адамдардын сүйлөшүү маданиятын жана алардын жалпы эле маданиятын, адеп-ахлагын, ички жан дүйнөсүн өнүктүрүү максатын көздөйт" [2]. Кептин маданияттуулугу көп учурларда адабий тил, адабий тилдин нормалары менен тыгыз байланышта каралып келет. Кептеги лингвистикалык каражаттардын туура айтылышы кептик нормалардын сакталгандыгы менен тыгыз байланышта экендиги талашсыз, бирок кеп маданиятынын негизин жаратуучу каражаттарата-бабалардан келе жаткан элдик руханий дөөлөттөрдүн көрөнгөсүндө жатат десек болот. Кеп маданиятынын сапат баскычтары болгон кеп адеби, кеп этикети, кеп тазалыгы, тактыгы жана тууралыгы, көркөмдүгү жана уккулуктуулугу улутубуздун көрөнгөлүү мурастары болгон элдик чыгармалардын үлгүсүндө сакталып, бабаларыбыздын чечендик өнөрүндө жашап бизге чейин жетти. Ал баалуулуктарды ар бир кыргыздактеп, сактап, таптап өз кебинде өнүктүрүп-өстүрүп жаш муундарга мурас катары өткөрүү негизги маселелерден. Мындан улам улуулардан келген кепти келечек муундарыбызанын сапат баскычтарын кармануу менен улуттук тилибиздин колдонулушуна, өнүгүүсүнө өбөлгө түзөт десек болот. Тилекке каршы, бүгүнкү күндө коомдогу жаш адамдардын акыл-ой парасаттарынын тардыгы кебинин кемтигинен даана байкалып тургандыгы өкүндүрөт. Коомдук жайларда айрым жаштардын орой, олдоксон, орунсуз, коомго жат жаргон сыяктуу айтылган сөздөрүн угуп биздин кеп маданиятыбыздын өтө төмөнкү деңгээлге түшүп, ата салты, эне адебине сиңирилген сөөлөттүү сөздөрүбүз сынып бара жаткандыгына зээнин кейибей койбойт. Ал тургай айрым бир жөнөкөй эле

сөздөрдүн лексикалык маанисин чечмелей албай, күнүмдүк колдонуп жүргөн буюм-тайымдардын, көрүнүш, кубулуштардын аталышын так атап көрсөтө албагандар кезигет. Өз өмүр баянын системалуу баяндап бере албагандар, жумушка кирүүдө эң жөнөкөй иш кагазы арыздын текстинин жазуу эрежелерин билбегендерди жолуктурууга болот. Мындан улам коомдук мекеме-уюмдарга кептин жазуу жана оозеки формасындагы жазуу жана сүйлөө маданиятын өнүктүрүү боюнча окутуунун жаны программасын иштеп чыгуу зарыл деген ойго токтолобуз. Андан сырткары орто жана жогорку окуу жайларынын бардык багыттагы адистиктерге кеп маданияты сабагыатайын окуу программасына киргизилип белгилүү чендеги сааттык көлөмдө окутулуп-үйрөтүлсө жаштардын кептешүү маданиятын калыптандырууга, жазуу стилин өнүктүрүүгө жакшы шарт түзүлмөк. Кайсы гана тармактына дисциплина болбосун, ал сөзсүз адамдар менен тыгыз алакада болот. Ал инсандардык мезгилде, кандай шартта болбосун маданияттуу кептешүүнүн натыйжасында гана өз максат милдеттерин ишке ашырат жана коомдо өз ордун татыктуу таба алат. Андыктан кеп маданияты боюнча билим алуу, тажрыйба топтоо адамзат үчүн өтө зарыл.

Кеп маданияты анын категориялары, айрым маселелери боюнча буга чейин окумуштуулар бир нече илимий эмгектерди жаратып келишти, азыр да жазылып келе жатат. Жаралган эмгектердин негизинде бүгүнкү күндө билим берүү мекемелеринде: жалпы билим берүүчү орто мектептерде кыргыз тили сабагынын тутумунда байланыштуу кеп, сөз өстүрүү деген бөлүмдөрдө кептин ишмердүүлүгү окутулат. Андан сырткары жогорку окуу жайларындагы филология багытында кыргыз тили жана адабияты адистигинде гана кеп маданияты тандоо курсу катары окутулат. Орто жана жогорку окуу жайларында атайын окуу пландарына киргизилген эместактап айтканда окутулбайт. Бүгүнкү күндө айрым окуу борборлору аркылуу жакшы саамалыктар жаралып “Риторика”, “Чечендикке үйрөтүү”, “Оратордук искусство” деген аталыштагы семинар – тренингдер жүргүзүлүп келе жатканына күбөбүз. Бул иш- чаралардын коомдук талапка жараша аз да болсо кептешүү маданияты, чечендикке байланышкан көйгөйлөрдү чечип жаткандыгы мактоого арзырлык. Бирок, алардын окутуу программалары менен таанышып көрүп кандайдыр бир жалпылуулукту, кеп маданиятынын теорияларынын үстүртөн алынып окутулуп жатканын байкоого болот. Ошондуктан Кеп маданиятынын талаптары, илимий теориялык маселелери, максат, милдеттерин жогорудагы окуу курстары аркылуу толук чечилди дегенге болбойт. Бүгүнкү илим менен техниканын эбегейсиз тездик менен өсүп-өнүгүп жаткан доорунда, маалыматтардын көптүгүнөн эске тутуу жөндөмүбүз начарлап турган шартта мектептеги жана окуу борборлорунан алган билимдер жетиштүү деген ойдон алыс болушубуз керек. Күнүмдүк турмушубузда тынымсыз болуп жаткан жаңылыктар, өсүп-өнүгүүлөр, кубулуштар адамдын дүйнө таанымын өзгөртүп, жаныча ой жүгүртүүнү, жаратмандыкты, изденүүнү, ошол эле мезгилде жаңы стилде сүйлөөнү жана жазууну талап кылат. Адам пикир алышууда өз оюн жеткиликтүү берүү үчүн тилдик каражаттарды жагдайга жараша ийкемдүү иштете алганда гана өз максатына жетет. Ошондуктан кептешүү маданиятынын үлгүлөрүн калыптандыруу үчүн теориялык жана практикалык билимдерге ээ болуу негизги максаттардан болушу керек. Бул багытта мектепке чейинки билим берүү мекемелериндеги сөз өстүрүү сабактарынан баштап, жалпы билим берүүчү мектептердеги байланыштуу кеп, орто жана жогорку окуу жайларындагы риторика, кеп маданияты сабактарынын окуу программаларын кайрадан карап чыгып, бүгүнкү коомдук кырдаалга жараша теориялык жана практикалык маалыматтардын бири-бирин кайталабай турган ыкма менен кайрадан иштеп чыгуу зарыл.

Учурда ар кайсы тармактык мекеме-уюмдарда иштеп жаткан айрым кызматкерлердин адабий тил боюнча билимдери, кептешүү маданиятындагы көрөңгөлөрү төмөн экендиги баарына маалым. Жогорку билимдүү адистердин кызмат ордунда адамдарга кайрылуу этикасы, сүйлөө жана жазуу маданияты жетишсиз экендиктерин көрүүгө болот. Ал тургай маалыматтык-баяндама жасап жаткан же жарыш сөзгө чыккан белгилүү эле инсандардын кебиндеги кемчиликтерди көрүп, угуп туруп, биздин кан-жаныбызга синген улуттук

маданиятыбыздын жоголуп бара жаткандыгына зээнин кейийт. Адамдын билимдүүлүгү, тарбиясы айткан сөзүнөн, жазган тексттеринен билинип турат.

Пикирлешүүдө кептин оозеки жана жазуу формасы колдонулат. Турмуштук практикада экөөнүн колдонулушу эрежелеринде айырмачылык жана окшоштуктар бар. Жазуу кебинде орфография, пунктуация, стилдик жана стилистикалык эрежелердин сакталышы менен катар эле тилдик каражаттардын колдонулушу чегин жана системалуулук талабы коюлат. Оозеки кепте эң биринчи жагдай, экинчиден пикирлешүүчүнүн социалдык абалы, аң-сезими, билими жаш өзгөчөлүгү, эмоциясы, психикалык абалы сыяктуу өзгөчөлүктөрдү эске алуу талабы болот. Мында деле тилдик каражаттардын орундуу колдонулушу, көрктүүлүгү, системалуулугу эске алынат. Бирок, оозеки кеп ар кандай ишараттар, ымдоо-жансоолор менен коштолот. “Оозеки сүйлөшүүдө ымдоо-жансоо белгилери тил сыяктуу эле адамга көрүнүш-кубулуштар, жашоо-чөйрө. Кырдаал-шарт, пикирлешинин ички сезим-туюму жөнүндө кабар бере алат”³ - дейт окумуштуу А.Ботобекова. Демек, ишараттарды кептешүүнүн ыңгайына жараша тутунуу да чон мааниге ээ.

Окутуп-үйрөтүүдө вербалдык эмес кепти өз ордунда, улуттук психологиялык өзгөчөлүк менен менталитетибизге ылайыктуусун колдоно билүүнү үйрөтүү аркылуу келечек муундардын адеп-ахлактык дараметин көтөрүүгө болот. Анткени кыймыл-аракеттер кептеги сүйлөө ишмердүүлүгүн тараптан толуктап, айтылуучу ойдун даана, элестүү, образдуу берилишине көмөк көрсөтүү менен бирге пикирлешип жаткан адамга же угарманга ар кандай ой-пикир жаратат. Кээде адам кептешүүдө өзү байкабай ар кандай ымдоо-жансоолорду, кыймыл-аракеттерди пайдаланат мындан сүйлөөчүнүн эмоциясын, тажрыйбасын, интеллектин байкоого болот. Кыймылдар, ымдоо-жансоонун түрлөрү, ээк кагуу, баш ийкөө, кол көтөрүү, сөөмөй кезөө, алакан жайуу айтуучунун пикирине кандайдыр бир денгээлде кошумча маанини, тактыкты, толуктоолорду киргизип турат. Ишараттардын оозеки сүйлөшүүдө колдонулушун оозеки кептик этикеттин бир формасы-сүйлөө мүмкүнчүлүгүн жаратуучу каражат катары карасак да болот.

Кеп дайыма өз ордунда жагдайга жараша колдонулганда гана актуалдуу. Адамдын жашоо турмушундагы болуп жүргөн ар кандай кыйын кырдаалдардагы маселе кеп аркылуу түрдүү жагдайга чечилип калышы толук мүмкүн. Муну биздин ата-бабалардан келе жаткан нуска сөздөрдөн деле көрүүгө болот: “Айтылган кеп-атылган ок”, “Кеп-кеден болду, кеден-неден болду”. Ушул сыяктуу кептешүү маданиятынын үлгүлөрү дайыма адам турмушунда жаралып, кебинде жашап келген.

Бизди курчап турган чөйрөдөгү болуп жаткан, болуп өткөн жана боло турган кубулуштарды дал өзүндөй баяндап берүү кептин маданияттуулугун талап кылат. Кеп маданияты ооратордук искусствону, байланыштуу кепти, сөз чеберчилигин өз ичине камтыган тил илиминин бир бөлүмү. Мамлекеттик тилди жайылтуу, өнүктүрүү максаты менен бирге эле чечендик өнөрдү да калыптандыруу жана өнүктүрүүнү билим берүү мекемелеринен сырткары да өлкөдөгү мекеме-ишканаларда, муниципалдык, менчиктигине карабастан милдеттүү түрдө кеп маданияты предметин окутуу колго алынса кыргыз атуулдарынын кептешүү маданияты бир топ жогорулайт жана кепке болгон жоопкерчилик күчөйт.

Мамлекеттик тилди билүү менен гана чектелүү тилдик маданияттын жогорку деңгээлине жетүү эмес, кыргыз тилинде так, туура, жеткиликтүү айтып жана жаза билүү бул башкы маселе. Кептешүү, адамдар менен тил табышуу, ойлогон ой максаттарына кимдир бирөөнү ынандыруу, көргөн билгенин дитаасирдүү, жугумдуу жаган жагымдуу сөздөр менен айта билүү, кызматташууда этикага ылайык келген кепти тандай билүү адамдан көп изденүүнү жана билим алууну талап кылат.

Ошондуктан кеп маданиятына байланыштуу курс, тренингдерди мекеме-ишканаларда уюштуруу максаттуу. Адистик тармактарга багытталган атайын окуу-программаларын түзүү ага ылайык окуу-усулдук колдонмолор, сөздүктөр, китептерди иштеп чыгуу бүгүнкү күндүн актуалдуу маселелеринин бири деп ойлойбуз.

Колдонулган адабияттар:

- 1.Абдраимов К.А.Кеп маданиятынын табияты, ага коюлуучу дидактикалык талаптар. Б.2013. Науки и новые технологии. Ил.макала
- 2.Мусаев С.Кеп маданиятынын маселелери. Бишкек,1993.
- 3.Ботобекова А. Кыргыз ымдоо-жансоолору.Бишкек,2007.-ж.54-б.
- 4.Выготский Л.С. Мышление и речь.М,1984.
- 5.Зарецкая Е.Н. Риторика.Теория и практика речевойкоммуникации.М,1999.

Байтикова Г.С., ст.преподаватель
ОшГУ

ЛИНГВИСТИКА И ПСИХОЛОГИЯ

Аннотация

Данная статья посвящена языкознанию и психологии. В качестве проявления эстетических тенденций в языке следует упомянуть стремление к симметрии параллелизму членов предложения, которое очень тесно переплетается со стремлением к созвучию. Речь представляет собой чрезвычайно многообразное явление, способное отзываться на все потребности психической жизни человека. И в этих случаях она мобилизует все находящиеся в ее распоряжении эмоционально выразительные факторы, проявляющиеся в ритме, паузах, в расстановке и подборе соответствующих слов и т.д. Но все эти моменты представляют собой только добавочные характеристики двух основных функций – общения и воплощения мысли. Наряду с этим существуют случаи, когда языковые элементы могут иметь еще некоторую добавочную ценность, когда они являются не только посредниками общения людей, но и служат также и для иных целей. В данном случае они выходят за пределы своих основных функций, так как здесь слова не только представляют какой-либо смысл, не только служат целям общения, но также выполняют и другие задачи.

Ключевые слова: язык, психология, языковые элементы, общения, мысли.

ЛИНГВИСТИКА ЖАНА ПСИХОЛОГИЯ

Аннотация

Бул макала лингвистика жана психологияга арналган. Тилдеги эстетикалык тенденциялардын көрүнүшү катары сүйлөм мүчөлөрүнүн симметриялуулугун, параллелизмге умтулуусун айтуу керек, бул үндөштүк каалоо менен абдан тыгыз айкалышкан. Сүйлөө адамдын психикалык жашоосунун бардык муктаждыктарына жооп берүүгө жөндөмдүү өтө көп түрдүү кубулуш. Жана бул учурларда, ал өзүнүн карамагындагы бардык эмоционалдык экспрессивдүү факторлорду мобилизациялайт, ритмде, тыныгууда, ылайыктуу сөздөрдү тандоодо ж.б. Бирок бул пункттардын баары эки негизги функциянын кошумча мүнөздөмөсү болуп саналат - байланыш жана ойдун ишке ашырылышы. Муну менен катар тилдик элементтер дагы эле кандайдыр бир кошумча баалуулукка ээ боло турган, алар адамдардын баарлашуусунун ортомчусу гана болбостон, башка максаттарга да кызмат кылган учурлар бар. Мында алар өздөрүнүн негизги функцияларынын чегинен чыгып кетишет, анткени бул жерде сөздөр кандайдыр бир маанини гана билдирбестен, баарлашуу максаттарын гана аткарган, башка милдеттерди да аткарат.

Түйүндүү сөздөр: тил, психология, лингвистикалык элементтер, баарлашуу, ойлор.

LINGUISTICS AND PSYCHOLOGY

Annotation

This article is devoted to linguistics and psychology. As a manifestation of aesthetic tendencies in the language, one should mention the desire for symmetry and parallelism of the members of the sentence, which is very closely intertwined with the desire for consonance. Speech is an extremely diverse phenomenon capable of responding to all the needs of a person's mental life. And in these cases, she mobilizes all the emotionally expressive factors at her disposal, manifested in rhythm, pauses, in the arrangement and selection of appropriate words, etc. But all these points are only additional characteristics of the two main functions - communication and the embodiment of thought. Along with this, there are cases when linguistic elements can still have some additional value, when they are not only mediators of people's communication, but also serve other purposes. In this case, they go beyond their main functions, since here the words not only represent any meaning, not only serve the purposes of communication, but also perform other tasks.

Key words: language, psychology, linguistic elements, communication, thoughts.

Актуальность. Психолингвистика изучает речь как специфический вид психики, который использует языковые системы как внутреннее средство.

Введение. Язык насчитывает тысячелетнюю давность своего изучения. В течение этого периода он рассматривался в контексте многих наук и подвергался самым различным истолкованиям. Несомненно, что в природе самого языка существуют предпосылки к такого рода многообразию подходов к его изучению. В современной научной практике это привело к разграничению областей исследования: одной наукой – лингвистикой – изучается язык как общественное явление особого порядка, используемое для человеческого общения, и другой наукой – речь как деятельность этого общения. Эта последняя выделилась из состава общей

психологии в особый раздел – «психологию речи», которая некоторыми учеными даже стала рассматриваться как самостоятельная дисциплина и которой в последние десятилетия была посвящена большая специальная литература. Каждая из названных наук, хотя и объединена общим предметом изучения, рассматривает явления языка со своей точки зрения и тем самым вносит в его исследование свою долю, способствуя образованию синтетического понимания этого чрезвычайно важного и сложного явления. Специфическая задача психологии речи заключается в систематическом рассмотрении всех тех явлений, которые осуществляются в психической сфере человека при употреблении и восприятии языковых знаков. А задачей лингвистики является изучение природы и сущности языка как общественного явления, выявление общих и частных внутренних законов развития языка.

В научной литературе часто обращали внимание на двойственность всех тех понятий, которые относятся к языку, что часто приводило и к прямому противопоставлению и к двойственности в его понимании. Эта двойственность и взаимное противопоставление аспектов языка относятся в первую очередь к тому обстоятельству, что язык представляет из себя одновременно объективную систему лингвистических фактов и психологическую деятельность, внесубъективное и вместе с тем глубоко субъективное явление.

Для значительного количества зарубежных работ чрезвычайно характерным является взаимная подмена языковых и психологических явлений и категорий. Это смешение и взаимная подмена разных в своей сущности явлений происходит в языкознании не только при изучении конкретных фактов (например, грамматических категорий или процессов семасиологического развития слов), но и при установлении таких кардинальных и методологически важных вопросов, как функции языка.

Для многих теории, перечисляющих разное количество функций, выдвигающих некоторые из них на первое место по значимости или ставящих между ними знак равенства, в высшей степени характерно обстоятельство, что речь и различные ее аспекты изучаются в отрыве от развивающегося в общественной среде мышления. Между тем, как указывал К. Маркс, «...язык как раз и есть практическое, существующее и для других людей, и лишь тем самым существующее также и для меня самого действительное сознание...».

В обход этого кардинального для исследования проблем языка и речи принципа, в качестве ведущей функции речи рассматривают функцию выразительности. Возникнув из произвольных движений рефлекторного порядка и затем отдифференцировавшись в форме вокальных жестов, речь в таком виде как бы накладывается на самостоятельно сформировавшиеся понятия, в результате чего и возникает феномен языка. Таким образом получается, что язык является механическим соединением двух ничем не связанных друг с другом линий развития. Ненаучность, необоснованность такой концепции совершенно очевидна.

Наконец, надо указать также и на наиболее ядовитое проявление современного идеализма в области лингвистики, философии и психологии, заложенное книгой Огдена и Ричардса «Значение значения». Согласно авторам этой теории о символической функции языка, основной элемент языка – слово лишается своих основных функций и превращается в простой ярлык – «символ», который «конвенционально», т.е. совершенно произвольно и условно наклеивается на понятие или предмет. Между предметом и значением слова в таком случае утрачивается внутренняя связь по содержанию: слово как знак и предмет противостоят друг другу как по существу между собой не связанные явления, которые только внешне соотносятся друг с другом, поскольку одно чисто условно превращается в заместителя другого; связь между словом как знаком и предметом, который оно называет, неизбежно приобретает чисто условный характер, поскольку знак как таковой, не имея внутреннего значения, по существу объективно никак не связан с предметом. В действительности же значение слова является обобщенным отражением предмета.

Указывая на различия, существующие между речью (явление психологическое) и языком (общественное явление), отмечая необходимость изучать их разными методами, не следует забывать вместе с тем, что это тесно связанные явления, не могущие существовать и

развиваться вне связи друг с другом. Язык есть важнейшее средство общения, а речь – деятельность общения, и в процессе этой деятельности человек делится со своими собеседниками своими мыслями и чувствами. Отсюда явствует, что совершенствование языка должно направляться в сторону наиболее полного и всестороннего, наиболее ясного и четкого выражения в речи мыслей и чувств. Таким образом, как мышление, так и эмоциональная сфера человеческой психики, получающие выражение в речи, оказывают прямое воздействие на развитие языка.

Вывод. Достаточно часто, как об этом свидетельствует история многих языков, отдельные явления, которые начинались как отчетливо фонетические, впоследствии получили грамматическое осмысление и таким образом выходили за пределы своего аспекта.

Использованная литература:

- 1.Алпатов В.Н. История лингвистических учений. М.,2001 г., с. 82-91.
- 2.Звегинцев В.А. История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях, ч. 1. М.,1964, с.123-126.
- 3.Кодухов В.И. Общее языкознание. М., 1974 г., с. 41-45.
- 4.Кондрашов Н.А. история лингвистических учений. М., 1979, с. 63-66.

*Ажиматова М., магистрант
ЖАГУ им. Б.Осмонова
Жусупова А.А., к.ф.н., доцент
ЖАГУ им.Б.Осмонова*

МИФОЛОГИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ В ПРОВЕРБИАЛЬНОЙ КАРТИНЕ МИРА

Аннотация

Одним из актуальных направлений в современном языкознании является когнитивная лингвистика и исследования в области лингвокультурологии. Мифологический концепт является важнейшим составляющим в лингвокультуре народа. Мифологическое сознание имеет древнейшее происхождение и историю. Оно является как отражение некой таинственной реальности в окружающем мире.

Ключевые слова: лингвокультурология, мифологическая картина мира, концепт, когнитивная лингвистика, проverbsиальный концепт, мифологема.

ПРОВЕРБИАЛДЫК ДҮЙНӨ СҮРӨТТӨЛҮШҮНДӨГҮ МИФОЛОГИЯЛЫК КОНЦЕПТ

Аннотация

Азыркы тил илиминдеги негизги тенденциялардын бири когнитивдик лингвистика жана лингвокультурология тармагындагы изилдөөлөр. Мифологиялык концепт – элдин тил маданиятындагы эң маанилүү компоненттердин бири. Мифологиялык аң-сезимдин байыртадан келип чыгуусунун тарыхын изилдөө маселелери каралууда.

Түйүндүү сөздөр: лингвокультурология, дүйнөнүн мифологиялык сүрөтү, концепция, когнитивдик лингвистика, ылакап концепциясы, мифологема.

MYTHOLOGICAL CONCEPT IN THE PROVERBIAL PICTURE OF THE WORLD

Annotation

One of the current trends in modern linguistics is cognitive linguistics and research in the field of linguoculturology. The mythological concept is the most important component in the linguistic culture of the people. Mythological consciousness has an ancient origin and history. It appears as a reflection of some mysterious reality in the surrounding world.

Key words: linguoculturology, mythological picture of the world, concept, cognitive linguistics, proverbial concept, mythologeme.

В современной лингвистике одним из актуальных направлений является когнитивная лингвистика. В лингвистической науке центре внимания на данном этапе оказалась языковая картина проverbsиальный фонд языка языковая картина мира, понятие антропоцентрической парадигма.

Достижения языкознания во многом, и в первую очередь его исторических разделов, находятся в центре внимания ключевой во многих отношениях дисциплины лингвокультуроведение.

Изучению понятия концепта в современной лингвистике уделяется первостепенное значение. В нашей работе мы обращаемся к мифологическим концептам в проverbsиальной картине мира в русском и кыргызском языках.

Понятие концепт и концептология является неотъемлемой частью когнитивной лингвистики.

По Е.С. Кубряковой концепт [15], — это оперативная содержательная единица памяти. [<https://forpsy.ru/works/kontsept-v-kognitivnoy-lingvistike/>]

Концепт – термин, служащий объяснению единиц ментальных или психических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знание и опыт человека.

[<https://forpsy.ru/works/kontsept-v-kognitivnoy-lingvistike/>]

Понятие концепт охватывает психологию, лингвистику, философию как смежные науки и представляет собой как мыслительная картина возникающее при восприятии определенного понятия, предмета и т.д.

Мифологический концепт является важнейшим составляющим в лингвокультуре народа. Мифологическое сознание имеет древнейшее происхождение и историю. Оно является как отражение некой таинственной реальности в окружающем мире.

Исконно человека занимали проблемы нереального, необъяснимого, в результате которого в стремлении познать и объяснить мистическое сформировалось мифологическое мышление.

Способы выражения ирреального варьируются в зависимости от конкретного языка, культуры и традиций, но в основе своей все они реализуют общие концепты мифологического мышления как составляющей концептосферы национальной картины мира. Концепты - мифологемы обыденного воззрения на мир живучи, хотя могут трансформироваться и видоизменяться.

На протяжении веков нереальный мир трансформировался, но сверхъестественное и мистическое, тем не менее, сохраняют свою актуальность и в современном обществе, составляя существенную часть религии, идеологии и культуры, адаптироваться к новым условиям, пересекать границы и континенты, ассимилируясь в новой национально-культурной среде. Рассмотреть эти процессы представляется весьма актуальной и привлекательной задачей, поскольку сам материал и методы исследования позволят взять на вооружение основные достижения лингвистики, культурологии, фольклористики, этнографии, диалектологии, истории, археологии, философии, социологии и политологии.

Предметом исследования является мифологическая концептосфера, совокупность концептов – мифологем в кыргызском и русском провербиальном пространстве языка, отражающая особенности обыденного сознания традиционной и современной культуры, специфически реализующаяся в национальной картине мира на уровне слов и словосочетаний. За рамками данной диссертации остались мифологемы-посредники между виртуальным и реальным коммуникативным пространством, а также проявление мифологем в элитарной культуре.

Впервые термин «провербиальное пространство» введен Ю.И. Левиным для обозначения совокупности знаний и значений, содержащихся в пословицах. Этот исследователь считает провербиальное пространство оптимально-универсальным способом объединения и описания пословичного фонда языка, включающим в себя логико-семантический, художественно-эстетический, познавательный и другие планы [См.: Левин Ю.И. Провербиальное пространство // Паремииологические исследования. – М.: Наука, 1984. С. 138-151].

Под **провербиальным концептом** понимается когнитивное образование, включающее в себя ценностно значимое для всех членов этносоциума представление, которое может выступать в качестве инварианта по отношению к своим вариантам, вербализуемым в паремиях и содержащим мировоззренческие установки, правила практической деятельности, морально-этические ценности.

В нашей работе мы обращаемся к концептам в паремийных единицах.

Паремія (от греч. *παροιμία* — поговорка, пословица, притча) — устойчивая фразеологическая единица, представляющая собой целостное предложение дидактического содержания, представляющий народную мудрость.

К паремиям относятся пословицы, представляющие собой целостные предложения (например, спорить о тени осла, вот тебе, бабушка, и Юрьев день), и поговорки, являющиеся фрагментами предложений (поживём — увидим, с ним или на нём). Паремии представляют собой речевые клише, близкие по образности и афористичности крылатым словам, однако, в отличие от последних, являющиеся анонимными изречениями.

Паремии собой представляют малые жанры фольклора, которые функционируют в речевой ситуации. Мифологический концепт в паремиях могут иметь эквиваленты в родственных языках, иногда и абсолютно в иных языковых группах.

Желмогуздун чоңунан эмес кичинесинен корк. В другом варианте: Желмогуздун эн кичүүсү кыйын. В смысловом переводе на русский язык означает: не бойся чудовище большого, а опасайся малого чудовища. Шамал айдап, шайтан азгырды, в переводе **Ветром подуло, чертом погнало**. Эквивалентом на русском языке может послужить пословица не было печали, пока черти не накачали. Или часто употребляемое изречение при оправдывании себя в некоторых ситуациях Черт попутал. Конечно, каждый из этих паремиологических изречений имеют специфику ситуативного употребления в речи.

Ажыдаардын куйругун баспа, башын бас, в переводе не наступай на хвост дракона, а дави голову ему. Албарстыны койнунда ойнотсоң, төшүнө чыгат в переводе Ведьме дашь веселиться в объятиях у себя, она так на груди усядется. Шашылган-шайтандын иши в переводе торопиться, что черту поддаться. Ситуативное изречение, которое используется как предостережение от торопливого, суетливого дела.

Мифологическое, несомненно имеет место и во всеизвестном эпосе, сокровищнице кыргызского народа «Манасе». Наиболее ярко выражено в варианте Сагымбая Орозбакова: Манас в детстве в местечке Ошпуркан пас овец. Внезапно на овец нападает волк и уносит ягненка. Манас, преследуя волка, попадает некую пещеру и видит сорок необычных людей:

Жетипбарыпкараса
Аттары бар канаттуу,
Адамдан башка санаттуу,
Аргымак, бедөөминишкен,
Аземдүүтондукийишкен.
Добегай он увидел
Коней крылатых чудных,
Людей величественных, дивных,
На скакунах необычных,
В нарядной одежде величавой.

Они называют себя кудесниками и собой представляют необычных людей. Кудесники широко отражены в эпосе «Манас». О них написано, что Манаса всегда поддерживали и защищали как, описывается в эпосе:

Кайыпэрен — кыркчилтен
Канкорэрдинжолдошу.
Кыркчилтендинбирөөбү
Ажыдаарболупсойлошуп
Кабыланбири, биришер
Кашында бар сексентөрт
Биримингетийген эр
Первоплащающиеся сорокчилтен
Жестокого богатыря друзья
Один из сорока чилтен
Говорил обратившись драконом
Один леопардом, другой лев
А на против восемьдесят четыре
Одингерой против тысячи
(СагымбайОрозбаков, 2. 230).

Следует отметить, что происхождение чилтен связано с тотемными представлениями. Концепции тотемов, которые уникальны для племенного общества, то есть племенные тотемы часто были хищниками. Мотивы эпоса «Манас» доказывают, что у кыргызов эти тотемы (волк, тигр, барс) давно забыты, сохранились лишь в эпических традициях как сторонники народных героев, а их роль стали заменять магические сторонники

Мусульманская мифология (**чилтен, кызыр, шайык, шаймер и др.**) состоит из. Манас сложен во всех вариантах эпоса, когда он попадал в сложные ситуации он спасался с помощью мифологических существ, которые ему покровительствовали.

Мифологическое представление древних кыргызов связано так же с древним политеизмом (т.е. языческим культом). Главным божеством языческого культа древних кыргызов являлся **Тэңир**, или **Тэнгри**, отсюда и появилось понятие Тенгриантсво. Наши предки так же этого мифологического покровителя называли КөкөТенир. Выражение: Тенирколдосун, Тениржалгасын, - непосредственно связано этим божеством.

Предки тюркских народов были анимистами, следуя шаманским верованиям, они почитали небесных богов и силы природы. По мнению Махмуда ал-Кашгари, Тенгри был известен как создатель растений и громовержец. Тюркоязычные народы использовали прилагательное «Тенгри», что означает «небесный, божественный», для обозначения всего грандиозного или особо значимого, как, например, пик Хан-Тенгри или Кантегир (хакасское Хан-Тигір) в Западных Саянах.

Таким образом в кыргызской и русской лингвокультурах обращение мифологическим концептам в современной лингвистике является актуальным и своевременным. Обращение культуре и его истории в языкознании во многом обогащает наше представление о картине мира в целом.

Использованная литература:

- 1.<https://ru.wikipedia.org/wiki/>
- 2.Потапов Л. П. Умай — божество древних тюрков в свете этнографических данных. — Тюркологический сборник 1972. — М.: Наука, 1973. — С. 265—286.
- 3.Котов В. Г. Женское божество Умай/Хумай: сравнительная характеристика // Известия Алтайского государственного университета. — 2010. — № 4-2. — С. 111—114.
- 4.Тэңгри // Татары — Топрик. — М. : Советская энциклопедия, 1956. — С. 208. — (Большая советская энциклопедия : [в 51 т.] / гл. ред. Б. А. Введенский ; 1949—1958, т. 42).
- 5.Неклюдов С. Ю. Тенгри // Мифы народов мира. — М.: Большая российская энциклопедия, 1994. — Т. 2. — С. 500—501. — ISBN 5-85270-072-9.
- 6.М. Ибрагимов. Кыргыз макал, лакап, учкул сөздөрү. Бишкек 2008. С 63-107.

Алимбаева С.А.
ОшГУ
Аманова С.К.
ОшГУ
Сабирова В.К.
ОшГУ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация

Авторы статьи поднимают вопросы об актуальности различных проблем межкультурной коммуникации, волнующие людей в современном обществе. Аспекты проблемы рассмотрены в контексте процессов наблюдающейся глобализации.

Ключевые слова: глобализация, коммуникации, культура, язык.

МАДАНИЯТТАР АРАЛЫК БАЙЛАНЫШТЫН АКТУАЛДУУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Аннотация

Макаланын авторлору заманбап коомдогу адамдарды тынчсыздандырган маданияттар аралык коммуникациянын ар кандай көйгөйлөрүнүн актуалдуулугу жөнүндө суроолорду беришет. Проблеманын аспектиери болуп жаткан глобалдашуу процесстеринин контекстинде каралат.

Түйүндүү сөздөр: ааламдашуу, коммуникация, маданият, тил.

ACTUAL PROBLEMS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

Annotation

The authors of the article raise questions about the relevance of various problems of intercultural communication that concern people in modern society. Aspects of the problem are considered in the context of the ongoing globalization processes.

Key words: globalization, communications, culture, language.

В современном мире важную роль в процессе взаимодействия различных культур играет глобализация. Под глобализацией понимается процесс всемирного объединения и унификации, затрагивающий все сферы общественной жизни (политическую, экономическую, культурную и т.п.). Данное явление имеет качественное отличие от расширения культурных связей, которое усилилось на рубеже XIX – XX вв. в связи с научно-технической революцией, а затем после завершения Второй мировой войны.

Глобализация является отражением динамичных изменений, происходящих в мировом сообществе. Вследствие данного процесса образуется мировое пространство, которое не принадлежит никакому государству и не контролируется определенным правительством, а проявляется в экономических, экологических, социальных, культурных, политических и других процессах, касающихся интересов человечества. Одним из наиболее важных составляющих процесса глобализации является её культурный аспект, или глобализация культуры. Культурная глобализация – это процесс укрепления культурного взаимодействия и взаимосвязи в рамках мирового пространства [1, с. 86].

Развитие глобализационных процессов связано с распространением межкультурной коммуникации, способствующей превращению мира в одно целостное коммуникативное пространство. Межкультурная коммуникация представляется как процесс взаимодействия представителей различных культур и этносов, который предполагает использование различных форм общения (речь, язык, письменность и др.) [2, с. 41]. Понятие «этнос» включает в себя исторически сложившуюся устойчивую совокупность людей, объединенные длительным совместным проживанием на конкретной территории, совместными культурой, языком, самосознанием и укладом жизни, общим происхождением и общей исторической памятью [2, с. 39].

Миграционные процессы, характерные сейчас практически для всех регионов планеты, в значительной степени изменили этнополитическую карту мира, практически не оставив на ней гомогенных (однородных) в этнокультурном отношении государств. Некоторые исследователи отрицают факт создания единого культурного пространства, возникающего в процессе глобализации, считая универсальность случайностью в истории [3, с. 53].

Изучение проблемы межкультурной коммуникации позволило ученым сделать вывод, что в основе разрешения конфликтных ситуаций между представителями разных этносов находится знание ценностных систем разных культурных общностей [4, с. 9]. Информационная революция XIX–XX веков изменила традиционное общество, создала предпосылки для возникновения единого информационного общества, где нет границ между разными нациями, культурами, народами. В противовес новой культурной реальности во конце XX века в американской и европейской науке было отмечено усиление этнического фактора в обществе. Такое явление назвали «этническим возрождением». Культурные ценности снова стали обретать важность. Со временем борьба этнических меньшинств за свои права стала активно развиваться в Европе и Америке, а 1980-1990-гг. данный процесс затронул СССР, а затем и СНГ. Такая социальная активность перешла из формы покоя в открытый социальный конфликт с применением насилия.

Существование тенденций стремления к универсализму и усиления этнического фактора породили ряд противоречий, среди них особо выделяются столкновение «своего» и «чужого» в диалоге культур и отсутствие единства между локальными и глобальными формами культуры, получившего в результате «информационной революции» особое значение [5]. Особый интерес для исследования представляет взаимодействие глобальной (мировой) и локальной (местной) форм культуры, а также прогнозирование последующего влияния информационной революции на этнические составляющие культуры и наоборот. Сотрудничество глобальной и локальной культуры в результате осуществляется через изменение культурных инноваций и их адаптацию, к тому же понимание новаций отдельной цивилизацией измеряется консерватизмом данного общества. Важным условием осуществления «диалога культур» является принятие особенностей и различий ценностных установок другого этноса. Причем необходимо учитывать и понимать события и факты из истории народа, которые определили их место в современном мире.

Культурная глобализация стала следствием не только популяризации западной массовой культуры, но и взаимопроникновения культур. Насаждение стереотипов западной культуры в государствах с преобладанием историко-культурных традиций порождает этнокультурный подъем, который со временем приводит к укреплению разных национально окрашенных идеологий. Государства со «слабыми» культурными традициями и корнями исходят из истории своего народа, хуже проживают кризис общественного сознания. В качестве аспектов межкультурного взаимодействия отмечается конфликт идентичностей, связанный с непониманием национальных, организационных, профессиональных и религиозных особенностей этноса.

Рассмотрение этих аспектов проблемы позволяет отметить, что каждая культура имеет высокий иммунитет, который способен противостоять попаданию и влиянию иных культур, причем западные нормы и правила в глобальном масштабе усваиваются намного проще. Данный факт находит свое объяснение в том, что общепризнанные западные правила и стандарты возникают на основе культуры с историческим прошлым, традициями и обычаями. Если культура является высоко адаптивной, как японская или корейская, то преобразования проходят часто бесконфликтно и ускоренно.

Всё это позволяет сделать вывод о том, что культурная глобализация подразумевает под собой, в одном случае – преобразование традиционного образа жизни человека, в другом – активизация адаптационных механизмов культуры, из-за чего возникают конфликтные ситуации. Определяющей чертой современности является активизация процессов межкультурной коммуникации во всех аспектах жизни общества на международном и

внутригосударственном уровнях, и рост их социально-политического и культурно-экономического значения.

Особенности этнической принадлежности можно охарактеризовать как важные проблемные вопросы межкультурной коммуникации. Над этой проблемой размышляли ещё в эпоху античности такие философы как Гиппократ и Платон. Интерес к теме национальной самобытности в рамках этнопсихологии возрос в эпоху Просвещения, когда определяли специфику образа жизни разных народов, культур, наций особым влиянием на национальную культуру рельефа, климата и почвы. Но французский философ Шарль Луи Монтескье считал такое воздействие опосредованным. В XX веке проблема межкультурной коммуникации освещалась с точки зрения формирования национального характера и культуры. Большой вклад внесли работы психологов и психиатров, в том числе Зигмунда Фрейда.

Методологическая основа этого направления - методы интервью, наблюдения за межличностными отношениями в смешанных семьях. Исследования в сфере межкультурной коммуникации стали активно появляться в 70-х гг. XX века в социологии и психологии. Определили и сформировали перечень типичных реакций людей на другую культуру: 1) Адаптация; 2) Интеграция; 3) Отрицание различий в культурах; 4) Отстаивание самобытности и превосходства собственной культуры; 5) Минимизация различий; 6) Признание существования культурных отличий.

Подобные типы реакций как провозглашение превосходства собственной культуры над остальными, отрицание культурных отличий основаны на убежденности представителей отдельной культуры в том, что ценностные установки и нормы в мире должны быть общими. На фоне развития глобализации, культурного обмена и международной интеграции актуальными становятся вопросы практического применения культурного опыта при непосредственном взаимодействии с представителями других культур. При погружении человека в «чужую» среду с другими морально-ценностными установками человек способен испытывать чувство дискомфорта, отчужденности при общении с иностранцами.

В научно-популярной литературе группы людей, открытые для контакта с иной культурой, настроенные дружелюбно и позитивно, называют ксенофилами [5]. В случае если взаимодействие с представителями «чужой» культуры приводит к агрессии и отторжению других морально-этических установок, тогда данную социальную группу называют ксенофобами [6, с. 328]. В современном мире исследование психологических особенностей таких групп обрели актуальность из-за проблем эмиграции, с ними сталкивается большинство европейских стран.

В результате существования в многонациональном и многокультурном обществе проявляются агрессия в качестве защитной реакции определенных групп населения. В истории есть факты враждебности по отношению к представителям отдельных культур, как, движение Ку-клукс-клан, антисемитизм и т.п. Во избежание повторения инцидентов из прошлого и мирного сосуществования разных народов необходимо развивать в обществе терпимое отношение к другим образам жизни, мировоззрению, поведению, ценностным установкам, обычаям, т. е. формировать толерантность. Доброжелательный настрой к представителям разных культур соотносится с такими процессами как интеграция и адаптация. Адаптация относится к стремлению человека акклиматизироваться в условиях «чужой» культуры, не изменяя свои идентичность, традиции и ценностные установки [7, с. 176].

Более тщательное изучение культуры связано с процессом непосредственного погружения в неё и называется интеграцией [5]. Возможность интеграции возникает в том случае, если индивид на протяжении длительного времени пребывает в другой среде, если создает семью или работает за границами своей исторической родины.

Наглядным примером интеграции служит эмиграция творческой и художественной интеллигенции наших соотечественников в первой половине XX века. Многие из них так и не смогли приспособиться к жизни в новых реалиях. Однако, некоторые из них, например, И.

А. Бродскому, В. В. Набокову, добились всемирного успеха, издавая свои произведения, в том числе на иностранном языке. Проблемы восприятия иной культуры в своих исследованиях активно изучали американские ученые, в связи с практической значимостью темы.

Американские исследователи выделили и обосновали конкретные этапы проникновения и понимания другой культуры. Их разработки подкреплены обширным материалом, в том числе статистикой [6, с. 218]: – «нулевой этап» – общее знакомство с иной культурой, что сопровождается поверхностными представлениями о ней; – «медовый месяц» – позитивное восприятие другой культуры, характерной чертой которого является её идеализация; – «фаза культурного шока» – реалистичное видение иной культуры, следствием которого являются адаптация, интеграция или разрыв с данной культурой. Несмотря на тенденцию к глобализации, в современном мире в городах мегаполисах существуют районы, созданные иммигрантами и представлены как особые «культурные кварталы». Жители взаимодействуют со своими соотечественниками, организуют национальные праздники, наглядно демонстрируя собственную идентичность среди «чужих» культур.

Наиболее показательными являются примеры из США и стран Европы. Кыргызстан как многонациональная страна, также характеризуется наличием культурных групп, подтверждающих собственную идентичность, как армяне, грузины, чеченцы, татары и др. Проблема межкультурной коммуникации носит междисциплинарный характер. Психологический и социальный аспект данного явления позволяют выявить истоки многих факторов, оказывающих воздействие на сущность, характер и специфику взаимодействия культур.

Ещё в XX веке проблемы межкультурного общения сводились исследователями к знанию и изучению иностранного языка. Язык представляет собой «инструмент» культуры, характеризующегося различными функциями, в т.ч. формированием человека как личности, носителя языка навязыванием ценностно-смыслового содержания культуры отдельным народом или нацией в результате взаимодействия [8, с. 178].

В процессе межкультурного взаимодействия важную роль играет язык. Но язык также создает определенные препятствия для общения, поскольку в нем находят отражение особенности традиций, культуры, менталитета конкретной культуры. В мире усиливается тенденция к укреплению собственной культурной самобытности. Проводятся различные митинги, направленные на утверждение социальной справедливости, расширение политических прав, подтверждение важности истории собственного народа.

Использованная литература:

1. Мишин А.А. Взаимосвязь мотивации и профессиональной самореализации педагогов // Международный научно-исследовательский журнал. 2013. №6 (6). С. 86-87.
2. Полукаров В.В., Долженко О. В. Формирование и оценка мотивационной компетенции будущих журналистов при обучении в вузе // Сибирский педагогический журнал. 2012. № 3. С. 38-42.
3. Малофеев Н.Н., Шматко Н.Д. Отечественные модели интегрированного обучения детей с отклонениями в развитии и опасность механического переноса западных моделей интеграции // Актуальные проблемы интегрированного обучения. М.: Права человека. 2001. С. 47- 55.
4. Мержуева Л.М. Сущность и компоненты профессиональной компетентности педагога // Наука XXI века. 2017. №3. С. 9-10.
5. Рубинштейн С. Л. Человек и мир // Методические и теоретические проблемы психологии. М.: Изд-во «Педагогика». 1973. URL: <http://rubinstein-society.ru/engine/documents/document55.pdf> (дата обращения: 18.05.2019).
6. Столяренко Л. Д., Столяренко В.Е. Психология и педагогика: учебник для академического бакалавра. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство «Юрайт» 2015. 509 с.
7. Каверин С.Б. Мотивация труда. М.: Изд-во «Институт психологии РАН». 1998. 224 с.

8. Bentley-Williams, R., & Morgan, J. (2013). Inclusive education: Preservice teachers' reflexive learning on diversity and their challenging role. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 41(2), 173-185. doi:10.1080/1359866X.2013.777024.

*Алимбаева С.А.
ОшГУ
Кайынова Г.А.
ОшГУ
Сабирова В.К.
ОшГУ*

ВОПРОСЫ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Аннотация

Авторы статьи рассматривают проблемы межкультурной коммуникации, которые волнуют членов современного общества. Различные аспекты актуального вопроса показаны в практическом контексте опросов студентов вуза через компоненты: когнитивный, деятельностный, эмоциональный и этический.

Ключевые слова: взаимодействие, коммуникации, компонент, язык.

МАДАНИЯТТАР АРАЛЫК ӨЗ АРА АРАКЕТТЕНҮҮ МАСЕЛЕЛЕРИ

Аннотация

Макаланын авторлору азыркы коомдун мүчөлөрүн кызыктырган маданияттар аралык коммуникация көйгөйлөрүн карашат. Актуалдуу маселенин ар кандай аспектилерин ЖОЖдун студенттерин сурамжылоонун практикалык контекстинде компоненттери аркылуу көрсөтүлөт: когнитивдик, активдүүлүк, эмоционалдык, этикалык.

Түйүндүү сөздөр: өз ара аракеттенүү, коммуникациялар, компонент, тил.

ISSUES OF INTERCULTURAL INTERACTION

Annotation

The authors of the article consider the problems of intercultural communication that concern members of modern society. Various aspects of the topical issue are shown in the practical context of surveys of university students through the components: cognitive, activity, emotional and ethical.

Key words: interaction, communications, component, language.

Согласно статистическим данным ООН в мире к коренным народам в более 70 странах относится около 300 миллионов человек, представляющих около 4 тысячи языков [1]. Коренное население не всегда представляет собой меньшинство. Данные группы являются представителями уникального культурного наследия, обладающими особыми способами общения с окружающей средой и другими людьми. Они оберегают и передают из поколения в поколение собственные экономические, политические и культурные характеристики, являющиеся их особенностью в культурном многообразии мира. По охране языков на грани исчезновения действуют 2 документа ЮНЕСКО, – «Соглашение о выживании и угрозе исчезновения языка» [2], «Всеобщая декларация о культурном разнообразии» [3].

«Всеобщая декларация о культурном разнообразии» затрагивает не только вопросы защиты существующих языков от исчезновения, но и необходимость поддержания культурного многообразия, т.е. собственных культуры, языка, обычаев, традиций, для продолжения жизни на планете. В данном документе акцент сделан на взаимосвязи культурного многообразия, прав человека, самобытности и существовании различных мнений [4, с. 145]. «Соглашение о выживании и угрозе исчезновения языка» к проблемам, связанным с языком, в т.ч. способа сохранения языкового многообразия [5].

Основной задачей данного документа является помощь специалистам в обеспечении существования языков на грани исчезновения. Помимо вышеперечисленных под эгидой ЮНЕСКО был принят ряд документов для решения проблемы защиты культурного многообразия и культурного наследия. Каждая конвенция была создана с целью обеспечения взаимодействия в сфере культуры. Мероприятия в рамках конвенций демонстрируют ответную реакцию международной общественности об их необходимости, о

результативности этих документов, которые способствуют сохранению культурного разнообразия в современном мире. Особую важность проблема межкультурного взаимодействия получила в области международных отношений как пример межкультурного сотрудничества на разных уровнях и отражение специфики межкультурного взаимодействия.

История межкультурного общения демонстрирует, что оно зависит от положения дел в торговых, межрелигиозных, политических и культурных контактах. Именно история международных отношений наглядно показывает направления и формы межкультурных коммуникаций, которые появлялись под воздействием многих факторов. ЮНЕСКО является одной из наиболее авторитетных организаций в сфере культуры, науки и образования. Среди основных направлений в сфере деятельности ЮНЕСКО большое значение имеют вопросы культуры и межкультурного взаимодействия, такие как: – сокращение разрыва между развивающимися и развитыми странами; – повышение роли городов в развитии общества, проблемы народонаселения; – ликвидация безграмотности; – защита культурного и природного достояния человечества – защита прав человека.

В связи с изучаемой проблемой, к наиболее важным нормативным документам ЮНЕСКО можно отнести: – «Декларацию принципов культурного сотрудничества»; – «Конвенцию защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта»; – «Конвенцию об охране всемирного культурного и природного наследия»; – «Декларацию о расах и расовых предрассудках»; – «Конвенцию о борьбе с дискриминацией в области образования». Членами ЮНЕСКО являются 195 стран, 588 неправительственных организаций, поддерживающие деловые контакты с ЮНЕСКО, и 177 государств, в которых есть национальные комиссии, в состав которых входят представители культуры, образования и науки. Важную роль для развития межкультурного взаимодействия имеет нормативно-правовая база, в том числе договоры, программы, соглашения, определяющие последующие содержание и направления межкультурного сотрудничества, особо значимые для отдельных стран. В современных условиях цивилизационной глобализации и одновременного роста общественного интереса к сохранению этнокультурного разнообразия общества неотъемлемой составляющей гуманистического мировоззрения подрастающего поколения должна стать толерантность к этнокультурным, конфессиональным, культурно-бытовым различиям в социальном окружении, способность плодотворно сотрудничать с представителями разных культур. Очевидным становится тот факт, что в скором времени культурное разнообразие проявится на мировом рынке. Поэтому способность ориентироваться в существующем культурном многообразии становится одной из главных способностей, которое ищут работодатели [6, с. 260]. Умение выстраивать общение с людьми разных культур и национальностей становится все более важной характеристикой сотрудника [7, с. 200].

В исследовании одной отрасли японской промышленности, отсутствие навыков межкультурного взаимодействия со стороны одного иностранного специалиста (экспатрианта) привело к 98% потере доли рынка компании в пользу конкурента [8, с. 112]. Еще одно исследование 80 американских транснациональных компаний, показало неудачу от 10% до 20% экспатриантов из-за неспособности эффективно работать в иностранном государстве, что привело к прекращению трудовой деятельности или переводу по службе. Подобная ситуация не только наносит ущерб бизнесу в финансовом отношении, но и может ухудшить репутацию работодателя в обществе, что повлечет за собой долгосрочные убытки компании [9].

Проблемы межкультурного взаимодействия также находят отражение во внешней политике многих стран, разрабатывающих собственные концепции по реализации международных культурных контактов, принимая во внимания экономические, политические задачи, а также национальные интересы государства. Глобализационные процессы меняют не только политику и экономику, но и характер человеческого общения, которое приобретает новые формы и решает новые задачи. Создание единого мирового пространства создает человеку условия для расширения горизонтов, увеличения количества

поездки за рубеж, в том числе в качестве туриста. Поэтому возникает необходимость изучения языка, культуры, истории других стран для комфортного и безопасного нахождения в других странах. С учетом современной политической ситуации во всем мире важно, чтобы национальные государства признали необходимость сотрудничества друг с другом в политическом, социальном и культурном плане [11, с. 45].

Распространение межкультурных контактов в государстве и в системе образования обуславливает интерес к межкультурной коммуникации как к научной и практической проблеме. Новые направления в мировой системе образования, реформирование общей системы образования в связи с присоединением Кыргызстана к Болонскому процессу создают условия для изменений системы высшего образования при подготовке конкурентоспособного компетентного специалиста, владеющего навыками межкультурной коммуникации. Несмотря на длительный период изучения проблемы, она не теряет своей актуальности. Для подтверждения значимости проблемы и выявления уровня межкультурной компетенции было проведено исследование среди студентов Ошского государственного университета.

О наличии межкультурной компетенции можно судить по наличию каждого из её элементов. Поэтому первоначально необходимо определить исходный уровень всех компонентов. Критериями развития межкультурного взаимодействия у студентов выступали: – знания о других культурах (когнитивный компонент); – умения существовать в поликультурном коллективе (деятельностный компонент); – отношение к этническому многообразию (эмоциональный компонент); – восприятие своей и иных этнических групп (этический компонент).

Для диагностики первичных знаний о других этнических группах, конкретном перечне проблем формирования межкультурной компетенции студенческой молодёжи, её вхождения в поликультурный коллектив, т.е. для определения уровня когнитивного компонента межкультурной компетенции, проведено анкетирование студентов 1-го и 2-го курсов в период адаптации к академической жизни.

Среди опрошенных студентов были представители различных этнических культур. Одни из них недавно приехали в Ош, другие являются коренными жителями. В числе опрошенных были иностранные студенты из Таджикистана и Узбекистана, обучающиеся в нашем университете. Формирование межкультурной компетенции происходит в процессе коммуникации в поликультурном обществе. Большая часть проблем в общении с представителями других культур возникает из-за недопонимания причин поведения друг друга, когда люди в определённой ситуации ждут конкретного поведения и, не дождавшись его, делают ложные выводы о культуре, с представителем которой они общаются. Поэтому очень важно владеть информацией о стереотипах поведения, характерных для той или иной культуры. В ходе анкетирования была заполнена 41 анкета. Возраст студентов, принимавших участие в опросе, находится в диапазоне от 17 до 22 лет. При оценке уровня знания о других культурах мы использовали показатели, выделенными Л. П. Меркуловым, И. А. Киреевой («Диагностика конкретного перечня проблем формирования межкультурной компетенции студенческой молодёжи, её вхождения в поликультурный коллектив»): – отношение студентов к студентам-иностранцам; выявление проблем взаимоотношений (если таковые имеют место) и их мнения по поводу того, кто и как должен помогать приезжим студентам ощутить себя комфортно в чужой стране; – позиционирование себя студентами в качестве субъекта родной культуры; – мнение студентов относительно их отношения к другим культурам как образу мышления и жизни, стереотипам восприятия и роли этнических и национальных культур в жизнедеятельности человечества.

Результаты анкетирования показали, что в составе учебных групп достаточно многонациональный состав, причём это представители как других этносов Кыргызстана, так и представители других национальностей. В итоге, 97,2% опрошиваемых ответили, что в их группе учатся приезжие студенты, однако 2,8% затруднились ответить на этот вопрос. Около 25 % респондентов не знают, откуда приехали их однокурсники; 61,1% считают их родиной

другие регионы страны; 8,3% – страны СНГ; 58,3% поддерживают дружеские отношения с приезжими студентами; 11,1% с ними не дружат.

На вопрос: «Хотели бы Вы более тесно подружиться с кем-нибудь из студентов иностранцев?» положительно ответили около 41,6%; отрицательно 19,4%; 22,2 % затруднились ответить. С наличием трудностей у студентов-иностранцев согласились 59,7 % респондентов; около 23% с этим не согласны; остальные не дали ответа. Помощь в адаптации, по мнению студентов, должны оказывать (выбор двух и более вариантов ответа): – преподаватели вуза (39%); – правительство (49,8%); – знакомые и друзья (37%); – местные власти (32,2%); – общественные организации (27,3%); – руководство (31,5%); – миграционная служба (25%); – однокурсники (13,9%).

На вопросы относительно того, как однокурсники относятся к студентам-иностранцам, 56,8% ответили «безразлично», 28,5% не задумывались над этим вопросом, 7,2 % – «с пониманием и сочувствием», 2,5% – «нормально», 0,8 % – «с интересом», 4,2% – «неприятно», 5,4 % затруднились ответить. Уровень толерантности в вузе (по отношению к студентам-иностранцам) большинство студентов оценило высоким (81%).

На основании анализа результатов проведенного исследования мы пришли к выводу, что межкультурная компетенция у студентов университета развита слабо. Несмотря на доброжелательный настрой по отношению к существующему этническому многообразию, в целом отношение к студентам-представителям другой культуры нейтральное, студенты не задумываются о существовании культурных различий и не стремятся помогать своим одноклассникам и однокурсникам в преодолении культурных и языковых барьеров. Кроме того, при выявлении восприятия собственной и других этнических групп было определено, что более четверти всех опрошенных превозносят собственную культуру над всеми остальными, наделяя её наиболее доброжелательными и позитивными чертами. Однако, стоит заметить, что большинство респондентов заинтересованы в получении знаний об особенностях истории, культуры и языка других народов. Также студенты отметили важность изучения языка для более полного погружения в другую культуру и комфортной адаптации в поездках за рубежом. Получение базисных знаний и навыков межкультурного взаимодействия, на наш взгляд, является неотъемлемой частью процесса формирования межкультурной компетенции, что в очередной раз подчеркивает актуальность выбранной темы исследования.

Таким образом, можно сделать вывод, в связи с развитием глобализационных процессов и обострением проблем межкультурной коммуникации, в современном мире обостряется ряд проблем: – активизация адаптационных механизмов культуры; – проблемы эмиграции в европейских странах; – создание районов, представляющих обособленные по культурному и этническому признаку, территории; – усиление тенденции по укреплению собственной культурной самобытности; – возрастание общественного интереса к сохранению этнокультурного разнообразия общества; – насаждение стереотипов западной культуры, который порождает кризис общественного сознания; – конфликт идентичностей, связанный с отсутствием понимания особенностей этноса в национальном, религиозном, профессиональном и организационном аспектах. Отметим, что существующие проблемы в сфере межкультурной коммуникации тесно связаны с осуществлением эффективного межкультурного взаимодействия. В связи с расширением возможностей для путешествий, рабочих и студенческих поездок за рубеж возникает необходимость изучения языка, особенностей культуры и истории для комфортного пребывания в другой стране. На предприятиях и в организациях, имеющих международные контракты, важным критерием подбора сотрудников становится его конкурентоспособность, в том числе на международном уровне.

В связи с этим выпускникам университетов как будущим специалистам необходимо обладать определенными знаниями и навыками для соответствующего поведения, чтобы стать частью конкретной культуры, успешно работать в многонациональном коллективе, не

оскорбляя и не унижая достоинство окружающих его людей по национальному признаку, т.е. обладать сформированной межкультурной компетенцией.

Использованная литература:

- 1.ФГОС. URL: [http:// Минобрнауки РФ / документы / 922/](http://минобрнауки.рф/документы/922/) (дата обращения 03.10.2021).
- 2.Число детей-инвалидов в России выросло за пять лет / <http://www.interfax.ru/russia/445003>.
- 3.Федеральный государственный образовательный стандарт начального общего образования. URL: http://www.edustandart.ru/izmeneniya-fgos-2016/fgos_noo_izmeneniya.
- 4.Артюхова Т.Ю., Бенькова О.А. Шелкунова Т.В. Психология саморазвития: учебн.пособие. Красноярск: Сибирский федеральный университет, 2017. 230с.
- 5.Швецова М.Н. Соотношение самооценки учителя и стиля его взаимодействия с классом учащихся // Автореф. дисс.канд. психол. наук 19.00.07. - М., 2000.
- 6.Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. - М.: Просвещение, 1976. 375 с.
- 7.Барышникова, Е.В. Профессиональная компетентность будущих педагогов-психологов: монография. Челябинск: Изд-во Юж.-Урал. гос. гуман.-пед. ун-та, 2017. 239 с.
- 8.Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. - М.: Флинта: Наука, 1998. 168 с.
- 9.Бородулина Е.М., Портнова А.Г., Каган Е.С. Акмеологическая компетентность личности в профессиональной деятельности педагогов // Псих.иссл. 2012. №25. С. 9. URL: <http://psystudy.ru>
- 10.Исаев В.А., Воротапов В.И. Образование взрослых: компетентностный подход. - СПб., 2005
- 11.Watkins A. Teacher education for inclusion. Profile of Inclusive Teachers – URL: <https://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/S1479-363620160000008005>

Асанова Д.А.
ОшГУ
Исмаилова А.Т.
ОшГУ
Токурова А.М.,
ОшГУ

ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКАЯ НАУКА О ПРОБЛЕМАХ ДОСТОЕВСКОВЕДЕНИЯ

Аннотация:

В статье изучены вопросы достижений и малоосвоенных аспектов литературной науки, применительно к проблемам достоевсковедения; дан анализ основных работ М.М.Бахтина, В.В.Виноградова, А.С.Долинина, Л.П.Гроссмана, В.А.Кирпотина, В.В.Ермилова, В.Шклового и других авторитетов, чьи идеи послужили методологической базой данного исследования. Под критическим углом рассмотрены труды Я.Зунделовича, Г.Фридлендера, П.Сакулина о романе «Идиот», его проблематике и особенностей освещения в этой книге мотивов любви, семьи, брака.

Ключевые слова: писатель, наследие, исследователь, семья, романист, многожанровый писатель, критик, издатель, анализ, поэтика.

АДАБИЯТ ТААНУУ ИЛИМИНДЕГИ ДОСТОЕВСКИЙ ТААНУУНУН КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Аннотация:

Макалада адабий сындын жетишкендиктери жана аз камтылган аспекти Достоевскийдин проблемаларына карата каралат; М.М.Бахтиндин негизги эмгектерин талдоо. В.В. Виноградов, А.С. Долинин, Л.П. Гроссман, В.А. Кирпотин анализи, изилдөөнүн методологиялык негизи. Бул китепте Ю.Зунделовичтин, Г.Фридландердин, П.Сакулиндин «Идиот» романы жөнүндөгү чыгармалары, анын көйгөйлөрү жана сүйүү, үй-бүлө, нике мотивдерин чагылдыруу өзгөчөлүктөрү сын көз караштан каралат.

Түйүндүү сөздөр: жазуучу, мурас, изилдөөчү, үй-бүлө, романист, көп жанрдагы жазуучу, сынчы, басмачы, талдоо, поэтика.

LITERARY SCIENCE ABOUT THE PROBLEMS OF DOSTOYEV'S REFERENCE

Annotation

The article studies the issues of achievements and little-covered aspects of literary science, in relation to the problems of Dostoevsky studies; the analysis of the main works of M.M. Bakhtin, V.V. Vinogradov, A.S. Dolinin, L.P. Grossman, V.A. Kirpotin, V.V. the methodological basis of this study. The works of Y. Zundelovich, G. Friedlander, P. Sakulin about the novel "The Idiot", its problems and features of the coverage of the motives of love, family, marriage in this book are considered from a critical angle.

Keywords: writer, heritage, researcher, family, novelist, multi-genre writer, critic, publisher, analysis, poetics.

В современной литературоведческой науке достоевсковедение – одна из самых обсуждаемых явлений(1;6;30). Жизнь и творчество великого русского писателя Федора Михайловича Достоевского (1821- 1881) играли и играют важную роль в нравственном воспитании подрастающего поколения. Отмечая огромный интерес науки и методики к наследию автора «Идиота» и «Преступления и наказания», Л.А.Шейман справедливо приводит слова одного из классиков Востока: «Достоевский-великий исследователь человеческой души» (Шейман, 2012, с. 194). Интерес к творчеству писателя-гуманиста был велик во все времена, но в наши дни он привлекает к себе особое внимание. Бесспорен такой интерес и в нашей республике. Только за годы суверенитета в Кыргызстане прошли несколько Достоевских чтений (Бишкек, Ош, 2007), круглых столов (Бишкек, Ош, Джалал-Абад, 2021). Очень памятными стали события, когда общественность Республики при содействии Российского Генконсульства провела в 2001 году в вузах, школах, библиотеках ряд мероприятий юбилейного характера (конференции, вечера, диспуты и др.). На этих торжествах особо подчеркивалось: Ф.М. Достоевский - крупнейшее явление в русской и мировой литературе, оказавшее весомое влияние и на культуру кыргызского народа. Его наследие огромно, многожанрово: это был яркий публицист, гениальный романист,

журналист, издатель, критик, наставник молодых. О значимости его гения на мировую культуру емко сказал Ч.Т.Айтматов в докладе «С беспощадным реализмом» (1971, юбилейные торжества в Москве по случаю 150-летия классика): автор «Преступления и наказания», «Идиота», по словам Чингиза Айтматова, сделал свои художественные открытия на «открытых материках», но сказал «новое слово в эстетической культурецелой эпохи». И чем дальше мы уходим от времени, в которое жил и творил Достоевский, «тем больше его имя и творчество продолжают занимать умы человечества» (2). Писатель Кыргызстана прав: Достоевский оказал революционное воздействие на весь ход мирового литературного процесса XIX-XX веков, ведь он пришел в литературу «охваченный всесветной тревогой и болью за человека» (ПСС, т.10). Политико-идеологические метания советских лет в известной мере негативно сказались на изучении наследия этого писателя. К творцу книги «Бесы» в СССР долгое время сохранялось подозрительное отношение как к певцу религиозных мотивов, как антиинигилистическому писателю. Это ощущается в трудах В. Ермилова, А.Г.Цейтлина, В.В.Данилова и др. литературоведов. Другая часть деятелей науки, несмотря на гонения занимались изучением в доступных формах наследия Ф. М.Достоевского. Самым значимым событием стала подготовка и издание 13-томного собрания сочинений классика (М.-Л. 1930). В этом была значима заслуга М.М.Бахтина, автора «Поэтика творчества Достоевского» (1929), Н.Ф.Бельчикова, Б.В.Томашевского Л.П.Гроссмана, А.С.Долинина и др.), заложивших основы советского достоевсковедения.

В более лучшем положении были «партийные ученые», сумевшие свои работы «протащить» через драконовы сети советской цензуры. Это А.В.Луначарский (автор книг «Достоевский как мыслитель и художник», «О Достоевском» (1931), «О многоголосии Достоевского» (1937), В.Ф. Переверзев («Ф.М.Достоевский» /1925), А.С.Долинин («О романе «Бесы» (1924), «Ф.М.Достоевский: материалы и исследования» /1935). Публикация работы «Достоевский –редактор «Гражданина» (1936) также стала для В.В. Виноградова (он был сослан в один из провинциальных вузов). А.С. Долинину удалось собрать, систематизировать и опубликовать письма Ф.М.Достоевского (М.: Гослитиздат, Academia, 1928), что также стало весьма важным событием в научной жизни страны.

Самое слабое звено в достоевведении 30-40-х годов XX века состояло в том, что ученым не удавалось издать даже классические отзывы В.Г.Белинского об авторе «Бедных людей» и «Униженных и оскорбленных» («Петербургский сборник», «Взгляд на русскую литературу 1846 года», «Взгляд на русскую литературу 1847 года», они увидели свет только в 1948 году), А.И.Герцена («Новая фаза русской литературы» / опубл. в 1958), Н.Г.Чернышевского («Новые издания» (опубл. в 1950), Н.А.Добролюбова («Забитые люди» (опубл. в 1952 году), Д.И.Писарева («Погибшие и погибающие» (напечатано в 1956 году). В их отзывах и оценках о творчестве Достоевского явно никакой крамолы не было, кроме восхищения талантом писателя и желанием понять специфику его мировоззрения, гражданской позиции, но уж таковы были советские цензурные нравы: держать и не пушать в печать!

Тем не менее, все запреты и гонения вряд ли могли совершенно помешать рецепции богатого наследия писателя-классика. Несколько запоздалое издание статей, рецензий авторитетных критиков (В.Г.Белинский, А.И.Герцен, Н.А.Добролюбов, Н.Г.Чернышевский, Д.И.Писарев, Н. Н.Страхов и др.), наличие работ ученых первой половины XX века (М.М.Бахтин, А.В.Луначарский, Н. Ф.Бельчиков, Б.В.Томашевский, Л.П.Гроссман, А.С.Долинин) тем не менее способствовало пониманию масштаба личности и творчества автора «Бедных людей», «Униженных и оскорбленных». «Подпольный» Достоевский был весьма притягателен для многих читателей.

Не будем забывать и о значении зарубежных отзывов о писателе-гуманисте. Так, Роза Люксембург в книге «Душа русской литературы» (1919) подчеркивала преемственную связь гуманистических идей русской классики, начиная от Пушкина, Радищева и кончая Федором Достоевским и Львом Толстым. Гений Достоевского она сравнивала с Шекспиром, Гете, Байроном. Работа немки Розы Люксембург создавалась, когда шла первая мировая война,

когда жители Германии на русских смотрели, как на своих кровных врагов. Автор же книги говорила о гуманизме русских классиков, давая Пушкину, Толстому, Достоевскому самые лестные оценки. Г.Фридендер («Достоевский и мировая литература»), Т.Мотылева («Достоевский и мировая литература») Приводят в своих работах отзывы корифеев европейской литературы – Р.Роллана, Т.Манна, Г.Ибсена, С.Цвейга, Т.Драйзера, А. Зегерс, Фр. Мориака, О.Уальда и др. - об авторе «Идиота». Названные мастера слова подчеркивали, что Достоевский масштабно обогатил мировую литературу «новыми художественными средствами, приемам психоанализа человеческой личности, затрону проблему трагизма человека, его социальных бед» (Т.Манн). О роли Достоевского в мировой литературе писали литературовед Л.П.Гроссман в книге «Достоевский и Европа» (1922), Г.Н. Пospelов («Евгения Гранде» О.де Бальзака и Ф.М.Достоевский» / 1928), М.П. Алексеев в работе «Достоевский и Виктор Гюго» (1937). Освещая особенности показа семейно-любовных отношений, эти авторы неизменно подчеркивали новаторство русского прозаика в трактовке данного мотива. В большой статье «Три мастера (Бальзак, Диккенс, Достоевский) С.Цвейг (1937) подчеркивал приоритет русского прозаика в разработке «канонов психоанализа, умения мастерски воплотить самые сложнейшие противоречия внутреннего мира героя» (С.Цвейг).

Если в годы Великой отечественной войны в достоеведении наступает некий штиль, то послевоенные годы, особенно в пору оттепели, заметно активизируют свои исследования как ученые прошлых лет (Л.П. Гроссман, Н.Ф.Бельчиков, В.Кирпотин и др.), так и исследователи нового поколения (М. Альтман, Я.Зунделович, В.Мануйлов, Л.Розенблюм, Н.Соколов, Г.Фридендер и др.). Особую роль сыграли труды авторитетных ученых: В.Шкловского «За и против. Заметки о Достоевском» (1957), В.Кирпотина «Достоевский. Творческий путь» (1960), М.Гуса «Идеи и образы Достоевского» (1962), Я.Зунделовича «Последние романы Достоевского» (Ташкент, 1963), Г.Фридендера (1964). Эти ученые задали методологические траектории для будущих исследований. Все они успешно владели самой новейшей технологией анализа мировоззренческих и художественных категорий, что отмечается в рецензии «Острые проблемы современного литературоведения» А.Чичерина (ВЛ, 1962, № 6). Названные ученые разрабатывали психологические, нравственные, философские аспекты творчества писателя, стремясь осмыслить передачу художником основных противоречий русской жизни пореформенной поры. Ведь Европа и Россия переживали острую ломку социальных отношений. Новый буржуазный строй, установившийся в России, сопровождался катастрофическими потрясениями, ростом нищеты «униженных и оскорбленных», страданиями «бедных людей», шаткостью нравственных основ жизни (обнищание миллионов, рост преступности, проституции, обогащение нуворишей). Исследователи верно отмечают, что Достоевский глубоко сознавал кризисные явления своей эпохи. «Я-дитя века, дитя неверия и сомнения» (Письма, 1, 1928, с. 142). Вот почему основой его реалистического творчества М.Гус, Я.Зунделович, В.Кирпотин и др. видят в правдивой обрисовке мира человеческих страданий, в изображении которых «он не знал себе равных» (М.Гус, 1962, с. 35).

Последующие работы продолжали эту линию, все более углубляясь в сложный мир наследия классика. Отметим такие издания, как книги «Достоевский и Лев Толстой» Н.Арденса (1970), «Достоевский в процессе петрашевцев» Н.В.Бельчикова (1971), «Проблемы поэтики Достоевского» М.М.Бахтина (1972), сыгравшие большую стимулирующую роль в активизации новых исследований о писателе. Е.Старикова в работе «Два романа Достоевского» (1971) указывала, что в сентиментальных романах «Бедные люди» и «Униженные и оскорбленные», рассказывающих о грустной истории любви немолодого Макара Алексеевича к Вареньке Алексеевне, печальной истории обманутой любви Ивана Петровича к Наташе и обманутых родительских надежд Ихменевых наметились горизонты будущих художественных открытий писателя тайн человеческой души.

Ряд работ были посвящены изучению капитальных романов Достоевского. Это «Разочарование и крушение Родиона Раскольникова» В.Кирпотина (1970), «Роман Достоевского «Преступление и наказание» за рубежом» А.Григорьева (1970), ««Преступление и наказание» В. Кожина (1971), «Самообман Раскольникова: о романе Ф.М.Достоевского «Преступление и наказание» (1976), «Роман «Преступление и наказание» Ф.М.Достоевского (1979), «Преступление и наказание» в зеркале критики» Л.И.Соболева (2003), «Поэтика романа «Братья Карамазовы» (Л.:1977), «Романы Ф.М.Достоевского и творческие искания в русской литературе XIX-XX веков» М.Я.Ермаковой (1979), «Творчество Достоевского (о романе «Идиот»/1980), В.А.Туниманова (1980). Все отмеченные работы по отзывам критиков были, бесспорно, показателем успехов советской филологической науки. Названным ученым удалось детально изучить семейно-брачные, любовные отношения в романе о Раскольнике и Соне Мармеладовой, но остались несколько в стороне книги «Идиот», «Братья Карамазовы», «Бесы», «Подросток» (4; 16; 32).

Обратили на себя внимание исследования и публикации, вызвавшие бурное обсуждение, это «Ф.М.Достоевский - АГ.Достоевская: переписка» (М.: 1979), Б.Бурсова «Личность Достоевского» (1979), «Типология образов в художественной системе Ф.М.Достоевского» (1981), Ю.Селезнева «В мире Достоевского» (1980), «Достоевский» (1981), К. Тюнькина «Достоевский» (1990) и др. Эти работы стали прочной методологической основой для новых исследований малоосвещенных аспектов достоевведения и, естественно, для решения взятой нами проблемы по осмыслению проблемы семейно-брачных, любовных коллизий в книгах классика.

Ч.Т.Айтматов указывал: «Достоевский оказал огромное воздействие на весь ход мирового литературного процесса XIX-XX веков, благодаря ему художественная мысль последующих поколений обратила внимание на глубинные тайны человеческой личности, ее психологии» (Айтматов, 1971, с. 215). Писатель Кыргызстана справедливо сетует по поводу того, что в наши дни западная культура извращает наследие классика, фальсифицируя его идеи, тексты в угоду своим низкопробным ценностям. На самом деле, писатель-гуманист выстрадал себе право быть совестью униженных и бедных (3).

Использованная литература:

1. Достоевский Ф.М. Полное собрание сочинений: в 30-тт. – Л.: Наука, 1972-1976. (В тексте диссертации ПСС).
2. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. - М.: Сов. Россия, 1979.
3. Белик А. Художественные образы Ф.М.Достоевского. – М.: ХЛ, 1971
4. Достоевский в русской критике. Сборник статей. - М.: 1959.
5. Достоевский и русские писатели: традиции, новаторство, мастерство. - М.: Сов. писатель, 1971.
6. Чирков Н. О стиле Достоевского (проблематика, идеи, образы романа «Идиот»). - М.: Наука, 1967.
7. Л.А.Шейман Л.А. и др. О жизни и творчестве Ф.М.Достоевского // Л.А.Шейман, Г.У.Сооронкулов. Русская литература. 10 класс. –Бишкек, 2012. С.176- 194.
8. Шульц О.Ф. Светлый и жизнерадостный Достоевский. – Петрозаводск, 1999.
9. Юрьева С.Н. Концепция художественного психологизма в романном творчестве Ф.М. Достоевского и Ч.Т. Айтматова. - Бишкек, КРСУ, 2002.

Ашуров У. М.
ФРФ ОшГУ
Сулайманов О.М.
ФРФ ОшГУ

РОЛЬ СРЕДСТВ ЯЗЫКА ПРИ СОЗДАНИИ РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ ИМИ ВЛИЯНИЯ НА ПОТРЕБИТЕЛЕЙ ИНФОРМАЦИИ

Аннотация

Поскольку языковые средства используются в современных интернет-СМИ разных стран, это входит в число наиболее актуальных тем изучения различных аспектов ряда наук, в том числе лингвистики, журналистики и социолингвистики. Происходящие изменения во всех сферах общественной жизни повлекли за собой большие изменения и в формате создания рекламных текстов.

Ключевые слова: воздействие, реклама, средства выражения, текст, язык.

МААЛЫМАТТЫ КЕРЕКТӨӨЧҮЛӨРГӨ АЛАРДЫН ТААСИРИНЕ ЖЕТҮҮҮҮЧҮН ЖАРНАМАЛЫК ТЕКСТТЕРДИ ТҮЗҮҮДӨ ТИЛДИК КАРАЖАТТАРДЫН РОЛУ

Аннотация

Тилдик инструменттер ар кайсы өлкөлөрдүн заманбап интернет медиаларында колдонулгандыктан, бул бир катар илимдердин, анын ичинде лингвистика, журналистика жана социолингвистиканын түрдүү аспектилерин изилдөө үчүн эң актуалдуу темалардын бири болуп саналат. Коомдук турмуштун бардык чөйрөлөрүндө болуп жаткан өзгөрүүлөр жарнамалык тексттерди түзүү форматында олуттуу өзгөрүүлөргө алып келди.

Түйүндүү сөздөр: таасир, жарнама, билдирүү каражаттары, текст, тил.

THE ROLE OF LANGUAGE TOOLS IN CREATING ADVERTISING TEXTS TO ACHIEVE THEIR IMPACT ON CONSUMERS OF INFORMATION

Annotation

Since language tools are used in modern Internet media in different countries, this is one of the most relevant topics for studying various aspects of a number of sciences, including linguistics, journalism and sociolinguistics. The ongoing changes in all spheres of public life have led to significant changes in the format of creating advertising texts.

Key words: impact, advertising, means of expression, text, language.

Введение. Главной целью статьи стало утверждение того, что Интернет и современные технологии открыли большие возможности для СМИ в людских аудиториях. Повышенный интерес лингвистов к изучению таких языковых средств, как метафора, эпитет, аллегория, олицетворение, гиперболла, литота и т.п. в интернет-СМИ объясняется тем, что в последние десятилетия в нашем обществе наблюдаются серьезные преобразования, влияющие на переосмысление роли языка в современной жизни, тем самым усиливающие взаимосвязь языка и общества. Если, с одной стороны, язык подвергается влиянию его носителей, то с другой стороны, он выступает в роли важнейшего инструмента категоризации, способствуя пониманию общественно-политических процессов и культурно-экономических явлений. Довольно значимую роль в этом играют современные СМИ, выступая в качестве связующего звена между языком и обществом, его использующим в повседневности.

Актуальность темы исследования состоит в том, что языковые средства, которые используются в современных интернет-СМИ, недостаточно и неполно изучены в связи с постоянно прибывающими в состав того или иного языка новых языковых средств выразительности. Это происходит, по мнению специалистов, также по причине постоянных изменений языка интернет-СМИ [3]. Кроме того, стоит отметить, что количество исследований в области языковых средств для создания воздействующего текста в современных интернет-СМИ разных стран, а также их сравнение между собой, рассматривающих их с точки зрения сходства и различий, довольно ограничено и мало изучено в современной науке, и в частности, лингвистике.

Материал и методы исследования. Различные средства языка и их использование в интернет-СМИ становились объектом исследований в языкознании, журналистике, социологии, культурологии, а также в лингвистике двух рассматриваемых нами языков. Среди зарубежных и отечественных специалистов данную тему в своих исследованиях изучали немецкий лингвист Йост Трир, предложивший полевою модель языка, которую развили отечественные теоретики поля Георгий Семенович Щур, Владимир Григорьевич Адмони. Со временем появились индивидуально-авторские варианты полей: ФСП А. В. Бондарко, ЛСП И. А. Стернина, НПК И. А. Стернина, З. Д. Поповой, предполагающее опрос информантов, многослойная модель системы языка Д. Л. Спивака и модель ассоциативно-вербальной сети Ю. Н. Караулова [2]. Можно назвать такие имена, как: А. Л. Спиркин, Э. К. Байрамова, Р. Р. Эль-Сарбути, А. Ю. Крылов, В. М. Белкин, Р. Р. Закиров, Т. А. Шайхуллин, А. Ю. Омри, И. Н. Хайбуллин и др. [4]. Что касается лингвистов, занимавшихся изучением языковых средств в русском языке, то можно перечислить таких видных специалистов в данной области, как: М. В. Ломоносов, Б. В. Томашевский, Л. Г. Барлас, В. В. Виноградов, И. Б. Голуб и др. Исследованием языковых средств в российских интернет-СМИ занимались О. В. Александрова, М. Н. Володина, И. В. Вольфсон, И. И. Засурский, Л. М. Землянова, О. В. Зернецкая, И. В. Рогозина и др. Языковые средства арабского языка изучали Амр ибн Бахр аль-Джахиз, Мухаммад ибн Язид аль-Мубаррад, Абд аль-Кахир ибн Абдурахман аль-Джурджани, Джаруллах Махмуд ибн Омар аз-Замахшарий, Мухаммад Хусейн Хейкал и др. [6]. В своем исследовании мы опирались на основные их идеи и достижения.

Описание основных результатов работы. Объектом настоящего исследования стали материалы газетно-публицистического стиля: публикации на различные темы в интернет-газетах «Российская газета», «Слово Кыргызстана» и «Аль-Ахрам» [1], были взяты статьи за 2020 год. Выбор этих изданий обусловлен доступностью данных СМИ для широкой аудитории и многоаспектностью тем, затрагиваемых в газете. Предметом исследования являются языковые средства выразительности в русском, кыргызском и арабском языках, их использование в СМИ для большего воздействующего эффекта [5].

Целью нашего исследования стало системное описание языковых средств языков, анализ сходства и различий между ними и особенностей их использования в интернет-СМИ [7]. В соответствии с поставленной целью в нашей научной работе решаются следующие задачи: – изучить языковые средства выразительности в теоретическом аспекте; – исследовать особенности языка интернет-СМИ в разных странах; – рассмотреть основные черты газетно-публицистического стиля; – анализировать интернет-газеты на наличие и использование в них языковых средств выразительности – сравнить различные языковые средства, использованные в интернет-газетах, на наличие сходства и различий и сделать соответствующие выводы.

При решении поставленных задач использовались следующие методы исследования: описательный – при детальном изучении и анализе научно-теоретической литературы; лексико-семантический – при описании семантической структуры представленных для исследования единиц, сравнительно-сопоставительный и др.

Теоретико-методологической основой исследования служат общетеоретические положения общего языкознания, лексикологии, лингвистики, журналистики, стилистики, терминологии, социологии, культурологии, представленные в научных трудах таких известных отечественных специалистов, как Н. А. Майбуров, А. Л. Спиркин, Э. К. Байрамова, Р. Р. Эль-Сарбути, Т. А. Шайхуллин, А. Ю. Омри, Н. М. Шанский, Б. В. Томашевский, Л. Г. Барлас, В. В. Виноградов и др. Материалом исследования языковых средств выразительности и использования их в интернет-СМИ послужили переводные, толковые, терминологические, этимологические словари арабского и русского языков; энциклопедии; справочники; специальная литература научно-популярного характера. Кроме того, для лингвистического анализа языковых средств выразительности в нашей работе были использованы Интернет-ресурсы в связи с их высокой востребованностью [8], общей

доступностью для общества и содержанием количества электронных журналов, газет, справочников, энциклопедий.

Новизна темы в том, что она представляет собой опыт исследования развития и современного состояния языка интернет-СМИ и роль языковых средств в интернет-СМИ. На имеющемся фактическом материале исследованы языковые средства с точки зрения лингвистики и журналистики: выявлены основные тенденции использования их в интернете, выделены особенности их воздействия, дано сравнение между языковыми средствами в интернет-СМИ.

Теоретическая значимость состоит в том, что результаты исследования позволяют более полно представить языковые средства выразительности и их использование в интернет-СМИ на материале различных языков, определить основные сходства и различия языка СМИ разных стран. Практическая ценность состоит в том, что основные положения и выводы данного исследования могут быть использованы другими специалистами, изучающими языковых средств выразительности и интернет-СМИ, такими как лингвисты, журналисты, социологи, политологи, а также студентами-лингвистами старших курсов. Исследование найдет применение при составлении дву- и трехязычных словарей и учебно-методических пособий по лексикологии и стилистике.

В ходе работы выяснилось, что появление интернета способствовало возникновению нового направления в СМИ т.е. интернет-СМИ. Исследуя языковых средств выразительности, мы обнаружили богатства и красоту русского, кыргызского и арабских языков, все языки аналогичны. В ходе изучения стало ясно то, что интернет-СМИ влияют на сознание и языковую культуру общества.

Исследуя историю возникновения интернет-СМИ в России, Кыргызстане и арабских странах, мы увидели разницу реакций общества в них. Если реакция россиян и кыргызстанцев на появление интернет-СМИ были положительными и оптимистичными, то реакция арабов на появления интернет-СМИ были весьма негативными.

Также заметили разницу в том, что российские и кыргызские интернет-СМИ более демократичны и в них есть свобода слова, а в арабских интернет-СМИ все наоборот. Существует сильный контроль государства и цензура в арабских СМИ. В ходе исследований нам стало известно то, что в интернет-СМИ используется газетно-публицистический стиль, который отличается своими особенностями [9]. Основными функциями газетно-публицистического стиля считаются информационная и воздействующая. Специфическими чертами этого стиля являются экспрессивность и стандартизованность. Лексической особенностью в газетно-публицистическом стиле является использование языковых средств как метонимия, метафора, олицетворение, эпитет и др., которые стали объектом нашего исследования. Метонимия и метафора помогают вскрыть, обнажить внутреннюю природу какого-либо явления, предмета или аспекта бытия, зачастую являясь выражением индивидуально-авторского видения мира. Метафора и метонимия – это употребление слова в переносном значении, при котором признак с одного явления переносится на другое явление по принципу сходства или смежности, которое его образно замещает, то есть происходит его экспликация.

Заключение. По материалам российской, кыргызской и арабской интернет-газет ясно что языковые средства выразительности необходимы для создания у читателя образного представления о ситуации, предметах и лицах, что приводит к глубокому и полному пониманию авторского замысла и смыслов текста. В ряду выразительных средств языка и стилистических приемов метонимия и метафора отличаются особой экспрессивностью, поскольку обладают неограниченными возможностями в сближении, нередко – в неожиданном уподоблении самых разных предметов и явлений.

Использованная литература:

1. Аль-Ахрам. Интернет-версия официальной, государственной газеты Египта. – [Электронный ресурс]. <http://gate.ahram.org.eg/> (дата обращения: 04.01.2022).

- 2.Бабайцева В. В. Структурно-семантическое направление в современной русистике // Избранное. 2005-2010: Сб. - М. - Ставрополь: СГУ, 2010. – С. 61-73.
- 3.Бабаева А. Е. Интернет: воздействие на личность: учебник. / А. Е. Бабаева, А. Е. Войскунский, О. В. Смыслова. – М.: Можайск-Терра, 2012. – 265 с.
- 4.Интернет-версия российской газеты «Российская газета». – [Электронный ресурс]. <https://rg.ru/gazeta/2020/05/07.html> (дата обращения: 02.01.2022)
- 5.Мингазова Н. Г. Категория модальности в татарском и арабском языках / Н. Г. Мингазова, Л. Ф. Шангараева // Филология и культура: Сб. науч. ст. (Выпуск 3) / Отв. ред. Н. Г. Мингазова. – Казань: Казанский Федеральный Университет, 2013. 97с.
- 6.Прохоров Е. Л. Введение в теорию журналистики: 8-е изд. – М., 2011. – 351 с.
- 7.Редькин О. И. Грамматика арабского языка (на примерах из Корана): учебное пособие. / О. И. Редькин, О. А. Берникова. – СПб.: През.библ., 2015. – 219 с.
- 8.Рыжов И. В. Экономические аспекты взаимоотношений России с арабскими государствами: от экспорта вооружений к новым аспектам сотрудничества / И. В. Рыжов //Вестник Башкирского университета. 2012. Т. 17, № 1. – С. 382-384.
- 9.Язык современных интернет-СМИ. Языковая норма СМИ // Теория коммуникации. – [Эл.рес]. <https://www.sites.google.com/site/gosyfjnsu/>(02.01.2022)

Бекмурзаева Ф.Ш., преподаватель,
Михайловская военная артиллерийская академия

АНИМАЛОКОНЦЕПТ ВОЛК: ПОНЯТИЙНЫЕ ПРИЗНАКИ НА МАТЕРИАЛЕ ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЕЙ И НКРЯ

Аннотация

Анималоконцепт волк является одним из главных в русской анималистической концептуальной системе. В данной статье концепт волк рассматривается с позиции понятийного осмысления на основе анализа толковых словарей, а также устанавливается актуальность выявленных признаков концепта на материале Национального корпуса русского языка.

Ключевые слова: анималоконцепт, понятийные признаки, толковый словарь, национальный корпус русского языка.

ANIMALOCONCEPT WOLF (WOLF): CONCEPTUAL SIGNS BASED ON THE EXPLANATORY DICTIONARIES AND RUSSIAN NATIONAL CORPUS

Annotation

The animal concept волк (wolf) is one of the main ones in the Russian animalistic conceptual system. In this article, the concept волк (wolf) is considered from the position of conceptual understanding based on the analysis of explanatory dictionaries, and the relevance of the identified signs of the concept is established on the material of the National Corpus of the Russian language.

Kewwords: animal concept, conceptual signs, explanatory dictionary, Russian National Corpus.

Концепты животного мира занимают очень важную «нишу» в любой культуре, в частности, в русской. С древних времен человек отождествлял себя с животным миром. «В языке и мировоззрении человечества существует такой один принцип, о котором практически никто не упоминает – анималоцентрический. Анималоцентризм основывается на аксиоме, что человек является частью многообразного живого мира» [4]. Этим была вызвана необходимость введения автором статьи терминов *анималоконцепт* как составляющая *анималистической концептуальной системы* в научную среду.

Концепт – многомерное ментальное образование, имеющее троичную структуру: понятийную, образную и ценностную [1].

Один из исследовательских этапов концепта – выявление понятийных признаков, который осуществляется «на основе анализа сем и семем слов-репрезентантов концепта» [3]. Понятийные признаки – это те признаки концепта, которые отражены в словарных значениях в виде «семантических компонентов (сем / семем) слова-репрезентанта концепта» [2].

Для выявления понятийных признаков используются дефиниции, представленные в толковых словарях русского языка. Толковые словари – хранители слова и его значения.

Рассмотрим подробнее понятийные признаки анималоконцепта *волк*, выявленные на основе анализа толковых словарей русского языка. Были выделены следующие признаки: '*хищное животное сем. псовых (Canis Lupus)*' (Словарь русского языка Евгеньевой, Толковый словарь Ожегова, Толковый словарь Ушакова, Толковый словарь Ефремовой, Толковый словарь Даля, Толковый словарь Дмитриева, Толковый словарь Кузнецова, Словарь Академии Российской), '*плотоядный*' (Словарь Академии Российской), '*лютый*' (Словарь Академии Российской), '*волчье логово*' (Толковый словарь Ожегова), '*волчья стая*' (Толковый словарь Ожегова, Толковый словарь Кузнецова), '*волчий паспорт*' (Толковый словарь Ожегова), '*волчья ягода*' (Толковый словарь Ожегова), '*волчья яма*' (Толковый словарь Ожегова), '*волк-машина*' (Толковый словарь Ушакова, Толковый словарь Ефремовой), '*серый (окраска) / серо-желтоватый с чернью*' (Словарь русского языка Евгеньевой, Толковый словарь Ефремовой, Толковый словарь Дмитриева, Словарь Академии Российской), '*мех / шерсть*' (Толковый словарь Дмитриева, Словарь Академии Российской), '*хвост*' (Словарь Академии Российской), '*созвездие*' (Толковый словарь Ефремовой), '*красный волк*' (Толковый словарь Даля), '*степной волк*' (Толковый словарь

Кузнецова), *‘матёрый волк’* (Толковый словарь Кузнецова), *‘травленный волк’* (Толковый словарь Кузнецова).

Согласно проведенному анализу толковых словарей русского языка (см. табл.) в понятийной структуре концепта *волк* выявлено 18 когнитивных признаков. Среди них самым частотным является признак *‘хищное животное сем. псовых’* (8 словарных фиксаций). Уровень средней частотности занимают признаки *‘серый (окраска) / серо-желтоватый с чернью’* (4 фиксации), *‘волчья стая’* (2 фиксации), *‘волк-машина’* (2 фиксации) и *‘мех / шерсть’* (2 фиксации). Остальные признаки имеют единичную словарную фиксацию.

Рассмотрим актуализацию выявленных признаков на материале Национального корпуса русского языка – информационно-справочной системы, базирующейся на собрании текстов на русском языке в электронной форме, во всем многообразии жанров, стилей, территориальных и социальных вариантов и т.п. (ruscorpora.ru).

Волк – это животное (*Самые свирепые животные – волк, дикий бык, беркут, гепард ... имели свои одомашненные и, в общем, послушные формы.* коллективный. Форум: Альтернативные домашние животные), плотоядное (*Волк не решился бы съесть обладательницу красной шапочки.* Сергей Довлатов. Иная жизнь), лютное (*Отец говорил, тут есть страшный волк Серый помещик.* М.М. Пришвин. Кладовая солнца), матёрое (*Тут матёрый волк известил лес о своих правах на эти территории и на всех, кто там проживает.* М.И. Саитов. Островки), нов то же самое время, травленное (*У меня ноги больные! – ожесточенно воскликнул он, глядя на кондуктора, как затравленный волк.* В.В. Вересаев. В степи). Обычно бывает серого окраса (*По пути им встречаются Золушка, Красная Шапочка и Серый волк, которого, к слову, сыграл Джонни Депп.* Вячеслав Суриков. Культура), но в Сибири встречается красный волк (*Можете вообразить, сколько зверья в тех лесах водилось: **красный волк**, манул, снежный барс, а главное, знаменитый баргузинский соболь; в реке и в озере полно нерпы да почти вымершего ныне омуля.* Дина Рубина. Медная шкатулка). Красный волк (*Canis alpinus*) живет в горах юго-вост. Сибири, во всем схож с нашим, но шерсть как лисья, хвост косматее[Даля]. Ореолом обитания волка может быть степь (*Степной волк никак не уступит случая напасть на домашнюю скотину ... тогда как лесной, в своей среде, в лесу, в тайге, почти никогда ее не тронет.* Владимир Палагутин. По эту сторону волков).

Данное млекопитающее покрыто шерстью (*Черная ночь вокруг него мерцает и светится, вся осыпанная трескучими искрами, как **волчья шерсть**.* В.П. Катаев. Время, врепед!) и имеет хвост (*Волк долгое время сидел, а лиса, около его похаживая, говорила: «Ясни, ясни на небе, мерзни, мерзни **волчий хвост** в проруби».* Сказка о сером волке).

Волки живут в логове (*Упал на **волчье логово**, чуть было волчат не задавил.* Владислав Бахревский. Медвежьё сказки) и сбиваются в стаи (*Волк остался со своими сородичами, своей **стаей**.* Заметки // «Знание-сила»).

Люди придумали одно из древнейших заграждений для ловли диких животных, в том числе и волков – волчью яму (*Вот уж куда я не собирался ехать. Но зверь бежит, **волчья яма** лежит.* Александр Иличевский. Перс).

В народе существует собирательное название для обозначения токсичных ягод – волчья ягода (*Поспорили – клюква это, бузина или вообще **волчья ягода**.* А.И. Слаповский. Большая Книга Перемен).

В дореволюционной России появилось выражение «волчий паспорт», означающее политическую неблагонадежность. Этот документ закрывал доступ на государственную службу и в учебные заведения [11] (*О.Г. Крогнус получила **волчий паспорт** с клеймом «ОМЗ», что означает, что-де она отбыла наказание в «местах заключения», – в которых она никогда не была.* Р.В. Иванов-Разумник. Тюремь и ссылки).

Анализ фактического материала отразил все понятийные признаки концепта *волк*, кроме одного – *‘волк-машина’*, обозначающего название разных машин: «трепальной в бумагопрядении, в бумажном производстве, а также дробильной в торфяном деле» [12].

Возможно, данный когнитивный признак утратил свою актуальность в сознании носителей русского языка.

Проведенный анализ дефиниций и их актуализации в фактическом материале позволяет предположить современную значимость анималоконцепта *волк* в русском языковом сознании, где он является хищным животным, похожим на собаку серого окраса.

Использованная литература:

1. Карасик В. И. О категориях лингвокультурологии // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. Волгоград, 2001. С. 3-16.
2. Пименова М.В. Концепт *сердце*: образ, понятие, символ. Кемерово: КемГУ, 2007. 500 с. (Серия «Концептуальные исследования». Вып. 9). С. 314.
3. Пименова М.В. Понятийные признаки концепта удовольствие // Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики. 2013. №15. С. 92.
4. Пименова М.В., Бекмурзаева Ф.Ш. Анималоцентризм в лингвокультуре // Языки и культура народов России и стран СНГ: к 80-летию юбилею Института языка, литературы и искусства Академии наук Республики Татарстан. Сборник научных статей; под общей ред. М.В. Пименовой. – Изд. 2., доп. – Санкт-Петербург-Казань, 2019. С. 84-91. (Серия «Концептуальный и лингвальный миры». Вып. 17). ISBN 978-5-7310-4706-7.
5. Словарь Академии Российской. Часть I (А–В) 1789; СПб, 1789–1794. С. 811 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://archive.org/details/B-001-004-145/SAR1_A-G/page/n471/mode/2up (дата обращения: 02.02.2022).
6. Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; Под ред. А. П. Евгеньевой. – 4-е изд., стер. – М.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://lexicography.online/explanatory/mas/search?s=волк> (дата обращения: 28.03.2021).
7. Толковый словарь Даля [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://gufo.me/dict/dal/волк> (дата обращения: 02.02.2022).
8. Толковый словарь Дмитриева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://gufo.me/dict/dmitriev/волк> (дата обращения: 02.02.2022).
9. Толковый словарь Ефремовой [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://gufo.me/dict/efremova/волк> (дата обращения: 02.02.2022).
10. Толковый словарь Кузнецова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://gufo.me/dict/kuznetsov/волк> (дата обращения: 02.02.2022).
11. Толковый словарь Ожегова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://gufo.me/dict/ozhegov/волк> (дата обращения: 02.02.2022).
12. Толковый словарь Ушакова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://gufo.me/dict/ushakov/волк> (дата обращения: 02.02.2022).

Бисерова А., магистрант
ОшГУ

Жапарова А., магистрант
ОшГУ

Касымова С., магистрант
ОшГУ

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ХАРАКТЕР ЧЕЛОВЕКА В РУССКОМ И КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В статье описываются фразеологизмы, которые являются достоянием каждого языка, в процессе человеческого развития они передаются от поколения к поколению, сохраняют и воспроизводят менталитет народов каждой страны, во фразеологизмах хранится богатая культурно-национальная информация, отражается история, культурные традиции, повседневные обычаи и т.д.

ОРУС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИНДЕГИ АДАМ МҮНӨЗҮН БӨЛГӨН ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫК БИРДИКТЕРДИН СЕМАНТИКАЛЫК ТАЛДООСУ

Аннотация

Макалада ар бир тилдин менчиги болгон фразеологиялык бирдиктер адам баласынын өнүгүү процессинде муундан-муунга өтүп, ар бир өлкөнүн элдеринин менталитетин сактап, жаңырытып, фразеологиялык бирдиктерде бай маданий жана улуттук маалыматтар камтылган, тарых, маданий салттар, күнүмдүк үрп-адаттар ж.б.

Фразеология занимает одно из важнейших мест в системе любого языка: в каждом языке имеются готовые устойчивые выражения, которые придают речи выразительность и образность, являются средством хранения и передачи культурно-значимой информации. Такие языковые единицы называются фразеологическими единицами (ФЕ). Например, в русском языке есть такие выражения, как *носить воду решетом* - 'делать что-либо впустую, без результата' [4,65], *не видеть дальше своего носа* - 'быть ограниченным, не замечать общего за частным' [4, 65], а в кыргызском языке *Эшек такалоо — Подковывать осла — Бить баклуши. Оозунаташ — Камень тебе в рот — Түпүн тебе на язык*.

В самом общем смысле слово «характер» используется как синоним слова «психотип» [3,44]. На бытовом уровне характер – это естественные для индивида особенности его поведения. «Характер — будь здоров!» «Человек с характером» "Мүнөз - ден-соолукта бол!" "Мүнөздүү адам" - деп, мүнөзү күчтүү адамдарды айтышат.[1,57]– так говорят о людях с сильным характером. Например:

Ангельская душа (Душевность)

О человеке незлобивом, спокойном, кротком

— *Всегда радуюсь, видя Белову — ангельская душа! Белованы — першителдей жанды көргөндө дайыма сүйүнөм!*

Тепличное растение (Изнеженность, неприспособленность) О человеке, не приспособленном к преодолению жизненных трудностей.

Линёв — тепличное растение, заводилой в предстоящем деле он не будет. Линев теплица комбинаты, ал алдыдагы иш-те жетекчи болуп калбайт.

Большое сердце, золотое сердце (Великодушие, благородство) О человеке, способном на доброту, умеющем проявить сострадание

У мастера Барсукова большое сердце, и это выяснилось не сейчас. Он никому не откажет в помощи. Барсуков агайдын жүрөгү чоң экен, азыр эле болбой калды. Ал эч кимге жардам берүүдөн баш тартпайт.

Без царя в голове (с царем в голове) (Беспечность)

О человеке бесцельном, безответственном, безбашенном. *На Семенова надеялись, в него*

верили, а он оказался человеком без царя в голове. [2,34] Семеновго умуттенушту, ага ишеништи, бирок ал башына падышасы жок адам болуп чыкты.

Крепкий орешек (Крепость характера) О человеке, имеющем твердый, негибкий характер, не поддающемся влиянию других. *Смолянский – крепкий орешек, ты с ним даже не спорь! Смолянский жаңгак кыйын, аны менен урушагыла!*

Дьявол во плоти. Денедеги шайтан. Человек с тяжелым, злобным характером. *Хоть он и был настоящим дьяволом во плоти, Марианна ему всё прощала. Ал денедеги чыныгы шайтан болсо да, Марианна анын баарын кечирди.*

Стреляный воробей, тертый калач Атылган таранчы, майдаланган калач (опытность, квалификация) Опытный человек, много познавший, обмануть его очень сложно. *Евсей Маркович – стреляный воробей, бесполезно навязывать ему свое мнение.*

Ангельское терпение. Периште Сабыр (Терпеливость) Не в лучших обстоятельствах терпение и доброжелательность. *Это невероятно, но у неё просто ангельское терпение.*

Рыльце в пушку Замбиректеги тумшук (Нечестный, ненадежный человек) О человеке, причастном к неблагоприятному поступку. *У Глеба Савельевича рыльце в пушку, то он и помалкивает за печкой.*

Бедовая голова Башына кыйынчылык (Рискованный, отчаянный человек) Об авантюрном, чрезвычайно смелом и отчаянном человеке. *Лучше не подкидывать проблем на мою и без того бедовую голову.*

Ангел во плоти. Денедеги периште (Кротость, скромность, мудрость) О человеке, имеющем кроткий нрав, миролюбивом, целомудренном. *Кто такая Симбирцева? Как ты не знаешь?! Да она – ангел во плоти! Поверь мне!*

Сирота казанская. Жетим кыз (Неискренний) О том, кто прибудняется с выгодой для себя. *Строит из себя сироту казанскую, а сам вклад в новом банке открыл.*

От скромности не умрет. Жөнөкөйлүктөн өлбөйт (Не скромный) О человеке, любящем похвастаться. *Коврижкин от скромности не умрет, долго и подробно будет рассказывать о себе.*

Шут гороховый. Келесоо (Недалекость) Фразеологизм, указывающий на пустого, глуповатого и недалёкого человека. *Расстегаев – шут гороховый, на него по-крупному надеяться нельзя.*

Базарная баба. Коп суйлогон аял (Болтливость, неумение держать язык за зубами) Крикливый, шумный, вздорный человек. *Что ты, Пряников, шумишь, как базарная баба? Возьми себя в руки!*

Баловень судьбы. Тагдырдын суйкому (Везение) Тот, кому везет, многое удается. *Как ему не позавидуешь, он — баловень судьбы!*

Маменькин сынок. (Черты характера – изнеженность, несамостоятельность) Об избалованном, капризном, не готовом к самостоятельной жизни человеке. *О Краеве могу сказать одно — он типичный маменькин сынок. Продолжает жить в богатой семье, где его мать играет главную роль.*

Не лыком шит (Хитрость, изворотливость) О человеке, не обделенном талантами и знаниями, хитроумном, способном на неожиданные действия. *Следует сказать, что журналист Фокин тоже не лыком шит.*

Фразеологические единицы, обозначающие характер человека, затрагивают все стороны жизни: социальные отношения и характеристики, явления культуры и окружающего мира, а также эмоциональную сферу.

Подытоживая вышесказанное, отметим, что анализ собранного материала с привлечением экстралингвистического знания дает возможность сделать важный вывод.

Национально-культурная специфика фразеологических единиц, обозначающих характер человека определяется рядом экстралингвистических факторов: условиями жизни народа, его обычаями и традициями, историей, религией и общественно-политическим устройством [2,47].

Все это закрепляет за ними национально-специфическую коннотацию и обуславливает их продуктивность. В заключение отметим, что дальнейшее исследование фразеологических единиц, обозначающих характер человека может проводиться на основе включения других неродственных языков[4,63].

Кроме того, перспективным представляется анализ фразеологического фонда на материале эквивалентных фразеологизмов, что позволит реконструировать фрагменты языковой картины мира народов, говорящих на русском и кыргызском языке. Такие исследования будут способствовать повышению эффективности межкультурной коммуникации, что является неизмеримо важным в условиях жизни и уважению к своей культуре и пониманию чужой.

Использованная литература:

- 1.Абдулдаев, Э. Азыркыкыргыз тили» [Текст] / Э.Абдулдаев. – Бишкек: Кыргызстан 1998 – 255 б.
- 2.Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Аспекты теории фразеологии. М.: Знак, 2008. 657 с.
- 3.Сапарбаев А. Кыргыз тилинин лексикологиясы жана фразеологиясы. Жогорку окуу жайларынын филол. фак. Студенттери үчүн окуу китеби. — Б.: «Кыргызстан — Сорос» фонду, 1997. - 328 б.
4. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография. Избранные труды. М.: Наука, 1977. С. 118-161.
- 5.Юдахин К.К. Русско-кырг.словарь.Орусча-кыргызчасөздүк [текст] / К.К.Юдахин. – М.: Госиздат иностр. и нац. словарей, 1957. - 992 с.

Ешенова Н.А.
ОшГУ

ОТ ОБРАЗА-СИМВОЛА К ХУДОЖЕСТВЕННОМУ МИРУ ПИСАТЕЛЯ И МОТИВАЦИИ ЧИТАТЕЛЯ (ПО РОМАНУ Ч.Т.АЙТМАТОВА «БУРАННЫЙ ПОЛУСТАНОК»)

Аннотация

В статье акцентируется внимание на проблеме чтения, раскрываются особенности образов-символов степи, верблюда в романе Ч.Т.Айтматова «Буранный полустанок» и их роль в создании художественной картины мира. Интерес к тексту пробуждается в процессе чтения и наблюдения над образами, особенностями языка произведения, художественными средствами, путем сопоставления эпизодов, выполнения поисковых заданий, а также увлеченности и мастерства педагога.

Ключевые слова: проблема чтения, роман Ч.Айтматова «Буранный полустанок», образ-символ, степь, верблюд, сопоставление, наблюдение, мотивация.

ОБРАЗ-СИМВОЛДОН ЖАЗУУЧУНУН КӨРКӨМ ДҮЙНӨСҮНӨ ЖАНА ОКУРМАНДЫН МОТИВАЦИЯСЫНА ЧЕЙИН (Ч.Т. АЙТМАТОВДУН “БОРООНДУУ АЯЛДАМА” РОМАНЫНЫН НЕГИЗИНДЕ)

Аннотация

Макалада окуу көйгөйүнө басым жасалып, Ч.Т.Айтматовдун “Кар токтоо” романындагы талаа, төө образдарынын өзгөчөлүктөрү жана дүйнөнүн көркөм сүрөтүн жаратуудагы ролу ачылат. Окуу жана байкоо процессинде образдарды, чыгарманын тилинин өзгөчөлүктөрүн, көркөм каражаттар, эпизоддорду салыштыруу, изденүү тапшырмаларын аткаруу, ошондой эле мугалимдин дилгирлиги, чеберчилиги ойгонот.

Түйүндүү сөздөр: окуума селеси, Ч.Айтматовдун «Бороондубекет» романы, образ-символ, талаа, төө, салыштыруу, байкоо, мотивация

FROM THE IMAGE-SYMBOL TO THE ARTISTIC WORLD OF THE WRITER AND THE MOTIVATION OF THE READER (BASED ON THE NOVEL BY CH.T. AITMATOV "STORMY STOP")

Annotation

The article focuses on the problem of reading, reveals the features of the images-symbols of the steppe, the camel in Ch.T. Aitmatov's novel "Snowstorm Stop" and their role in creating an artistic picture of the world. Interest in the text is awakened in the process of reading and observing images, features of the language of the work, artistic means, by comparing episodes, performing search tasks, as well as the enthusiasm and skill of the teacher.

Keywords: problem of reading, Ch. Aitmatov's novel "Stormy Station", image-symbol, steppe, camel, comparison, observation, motivation

Во все века велика была сила слова писателей и литературе отводилась огромная роль в формировании мировоззрения человека, его духовного взросления. Литература побуждает человека к размышлению, рождению новых идей, порой появлению инакомыслия, обогащает его духовный мир. Сколько мудрых слов сказано о литературе, о книге, о чтении! «Следовать за мыслями великого человека есть наука самая занимательная», – писал Пушкин [6, 75].

Начиная с конца XX века, одной из актуальных проблем современного общества, стала проблема чтения литературы, точнее, потеря интереса к чтению. Исследователи, учителя, родители называют много объективных причин, делают попытки объяснить, почему молодое поколение мало читает.

На протяжении 15 лет в Кыргызстане реализуются проекты, направленные на формирование навыков чтения у детей с ранних лет («Семейное чтение», «Читаем вместе», «Чтение с удовольствием» и др.) проводятся конкурсы чтецов, издаются детские книги. Тем не менее проблема пока остается нерешенной.

В сложившейся ситуации, к сожалению, трудно оценить, какое влияние оказывает литература на мировоззрение молодых людей. Искусству читать нужно учиться. Открыв

книгу, ученик остается наедине сам с собой. Марина Цветаева писал: «А что есть чтение как не разгадывание, толкование, извлечение тайного, оставшегося за строками, за пределами слов...» [6,50]. «Разгадывание», эмоционально-образное постижение действительности (проводник – поэтическое слово), сопереживание – это путь к вдумчивому чтению, открытие тайны слова, души писателя и своей собственной.

Как научиться этой науке или искусству чтения? Это сложнейшая задача. Творчество Ч. Айтматова, классика мировой литературы, – неиссякаемый источник вдохновения, открытий, приобщение к духовным ценностям человека, поиск ответов на важные вопросы, волнующие человечество. Художественная картина мира, воссозданная писателем в произведениях, представлена самобытными характерами героев, незабываемыми картинами природы, эмоционально насыщена и необыкновенно поэтична.

Как открыть для читателя сокровищницу идей, художественных образов, красоту поэтического слова, как научиться читать и сопереживать, читать с наслаждением, искать ответы у великих мыслителей, спорить с ними?

Многие произведения Чингиза Торекуловича Айтматова ученики и студенты читали на родном и русском языках, смотрели экранизацию его произведений. К сожалению, проведение экспресс-опросов, викторин, бесед показывает, что восприятие и понимание произведений Ч.Айтматова оставляет желать лучшего. Краткий пересказ сюжета не является показателем осмысления художественного текста, раскрытия своеобразия творчества писателя.

Обращение к образной символике в произведениях Ч.Айтматова не случайно. Работа над образами-символами, раскрытие особенностей их создания, роли в романе поможет читателю вдумчиво перечитать текст, выявить своеобразие национальной картины мира.

Название многих произведений писателя символично: «Тополек мой в красной косынке», «Ранние журавли», «Материнское поле», «Плаха» и др. Особенности образов-символов в создании картины мира Айтматова, его макро- и микрокосмоса многозначны, как и функции, которые они выполняют. Образы птицы Доненбайи журавлей, голубоглазой волчицы Акбары и Ташчайнара, верблюда Каранара, степи и поля, тополей, родника, неба и белого облака, величественных снежных гор – часть картины мира, жизни кыргызского народа, взлетов и падений человеческой души. В «Литературном энциклопедическом словаре» под общей редакцией В.М. Кожевникова и П.А. Николаева символ представляется как «знак, наделенный всей органичностью и неисчерпаемой многозначностью образа. Предметный образ и глубинный смысл выступает в структуре символа как два полюса, немыслимые один без другого» [3,571].

Книга выдающегося философа и филолога А. Ф. Лосева посвящена анализу проблемы символа и художественного образа, символа и метафоры, символа и мифа. Раскрывая теорию социально-исторической символики, А. Ф. Лосев иллюстрирует ее примерами, взятыми из художественной литературы.

Образы-символы в произведениях Ч.Т. Айтматова дают представление не только о своеобразии его художественной палитры, но и играют огромную роль в познании, осмыслении человеком окружающего мира. В произведениях выделяют такие образы-символы: сакральные (небо, горы, Ана-бейит), природные (степь, птицы, животные, деревья), бытовые, бытийные (очаг, юрта) и др. Среди природных образов Сары-Озекские степи в творчестве Айтматова занимают важнейшее место и достигают уровня художественного символа.

Образ-символ «Буранный полустанок» автор выносит в название романа, тем самым подчеркивает его значимость, глубину. Маленькая точка на карте, железнодорожный разъезд, затерявшийся в степи, становится своего рода точкой отсчета в жизни героев, в истории страны, своеобразным связующим звеном с огромным миром. Почти в каждой главе романа рефреном звучат слова: «Поезда в этих краях шли с востока на запад и с запада на восток...» [1,8, 23]. Ключевые образы рефрена – железная дорога и «великие пустынные пространства – Сары-Озеки, Серединные земли желтых степей». [1,8].

С первых строчек автор погружает нас в мир степной жизни. Детально, точно рисует «иссохшие буераки и облысевшие лога», «суетливую мелкую землеройную тварь», крохотного тушканчика, «голодную мышкующую мышь». Мы видим «густой и высокой островок сухостойного конского щавеля, его темно-красные стебли», лисицу, «свернувшуюся рыже-палевым комком», вместе с лисцей прислушиваемся «к тонкому посвисту понизового ветра в жестко шелестящих мертвых травах» [1,7-8].

Так постепенно рождается образ степи: от детали – к картине, от картины к величественному образу. Не степи, а пространства, Сары-Озеки – Серединные земли.

Степь предстает перед нами весной, изнывает от горячего солнца летом, в холодные осенние дни, в раннее предзимье и в суровые сарозекские зимы. Автор живописует картины степного раздолья. «Сарозекскиестепи походили на дымный океан, возникающий в крошечном борении тьмы и света» [1, 79], летом земля застывала в горячем мареве, благодатная «коричневая осень» напоминала хлебную корку.

Описание сарозеков настолько выразительны, что не только зримо видишь эти картины, но и ощущаешь горячий воздух, словно сам идешь по зеленеющим бесконечным пространствам, вдыхая чистый, первозданный воздух степей и неповторимый вкус хлебной корочки.

При первой встрече Едигея Буранного сарозеки оглушили его. Позже, привязавшись к степи, он понял, что только «тот мог остаться один на один с безмолвием сарозеков, кто способен был соразмерить величие пустыни с собственным духом». [1,13]

Задания исследовательского характера, чтение текста и раскрытие роли художественных средств при описании степи, обсуждение впечатлений читателей поможет открыть красоту в обыденном, подарит неповторимые чувства к родной земле, раскроет роль образа-символа во всей его полноте и значимости.

Легенды о манкурте, Сарозекская казнь, кладбище Ана-Бейит, космодром, связанный с фантастическим сюжетом, рождены степью, корнями уходят в глубинные пласты человеческой жизни, пробуждают прапамять человека и уносят силою фантазии в космос. По мнению ученого Елизарова, друга Казангапа и Едигея, Сары-Озеки – это степная история.

Степь – символ жизни для людей, величия их духа, и одновременно органичное единение человека и природы, рыжей лисицы, коршуна, парящего высоко в небе, маленькой землеройки. Во вступлении к роману писатель выразил надежду, что сарозекские метафоры напомнят человеку о его ответственности за судьбу земли. Великие пустынные пространства сарозекской степи, простирающейся под небом от края до края земли, стали символом жизни, судьбы человеческой со всеми ее сложностями, противоречиями, взлетами и падениями.

На страницах романа во всем великолепии встает образ Каранара, величественного, мощного, непокорного, бунтующего, Буранного. Могуущественный верблюд Каранар – дитя степи, потомок белой верблюдицы Акмаи. Без него трудно до конца воссоздать картину Сары-Озек, Серединных земель казахской степи. Верблюд – знаковая фигура у многих народов. В азиатских странах – это символ царственности, благородства, другие считают его надменным, своенравным, вспыльчивым. В христианской религии – символ покорности и смирения (коленопреклоненный).

В исследовании Джамбаевой Ж. А., Толемысовой К. М. подчеркивается, что верблюд у степных народов считается одним из четырех священных животных. «Четыре вида скота использует казах для обозначения высокого социального статуса: коней, верблюдов, баранов и коров. Они являются символами четырех сторон света, четырех стихий, четырех типов человеческих характеров и четырех направлений – верх-низ-право-лево». [3, 79]

Помимо этих общих характеристик каждый из четырех видов животных имеет и свою, отличную от остальных, символику. Конь – символ мира высшего, баран – мира материального, земного, корова – мира потустороннего, мира мертвых. Верблюд – четвертая величина, объединяющая всех, является символом единства бытия и космоса.

В ранних повестях Ч Айтматов обращается к художественному образу верблюда. Одна из первых повестей называется «Верблюжий глаз». Анархайская степь, первая любовь, родник, похожий на верблюжий глаз. Может быть, это связь земли и космоса, души человека и его мечтаний, устремленных ввысь.

В романе «Буранный полустанок» Каранар – персонаж со своей историей, судьбой, тесно связанной с жизнью главных героев, Казангапа и Едигея. Как автор создает образ верблюда? Жизнь начинается с рождения, наполняется событиями, уходит корнями в прошлое. В сарозекском предании говорится об истории прародительницы, о знаменитой белоголовой верблюдице Акмае. В романе образ Каранара одухотворяется, приобретает психологические черты, присущие человеку, встает перед нами как живой и незабываемый образ.

Айтматов мастерски лепит образ Каранара. Вот как описывает его внешность: «Каранаром, то есть Черным нарком, он прозывался неспроста. Патлатая голова с черной, росшей до загривка мощной бородой, шея понизу вся в черных космах, свисающих до коленей густой дикой гривой – главное украшение самца, – пара упругих горбов, возвышающихся, как черные башни, на спине». [1, 27] Прихож, великолепен верблюд-сырттан и статью, и мастью.

Олицетворением стихии, неукротимой, неистовой, неподвластной силе человека, выступает Каранар во время гона. Едигей был потрясен неукротимой, неумолимой устремленностью атана к счастью. Слова «зверь», «зверски», «черный зверь», «ревушая пасть», «подлая скотина», – так Ч. Айтматов описывает верблюда.

Одновременно в жизни путевого рабочего Едигея происходят важные события. Он влюбляется в Зарипу, жену Абуталипа Кутыбаева. Любовь, тайная, страстная, тоже неукротимая, охватила все его существо, измотала его душу. Оба героя, ослепленные страстью, любовью, оказались поверженными на землю, коленопреклоненными. Едигей и Каранар, оба прозванные Буранными, словно были слиты друг с другом. Их судьбы переплелись, соединились в одну жизнь.

Каранар выступает как символ неукротимой стихии жизни, как неотъемлемая часть жизни кочевников – помощник в труде, надежный друг, как символ почета и уважения, как олицетворение гармонии космоса и человека.

Образ верблюда, точнее верблюдицы Акмаи, играет огромную роль в событиях, описанных в легенде о птице Доненбай. Знаменитая белая Акмая – прародительница Каранара. Создается впечатление, что Ч. Айтматов, описывая ее, испытывает наслаждение, любит ее и хочет вызвать такое же чувство у тех, кто читает. Не хочется сократить ни одной строчки в этом описании, потому что каждая деталь значима, эпитеты, сравнения образны, выразительны.

Отправляясь на поиски сына в сарозекскую глухомань, мать полагалась на силу и быстроту Акмаи. Она была надеждой и спутницей ее. Мать находит в степи сына, он пасет многочисленное стадо верблюдов.

Как уже было сказано, верблюд – это неотъемлемая часть жизни степняков, кочевых народов. Но кусок выйной шкуры матерого верблюда становится средством ужасного наказания, придуманного жуань-жуанами. Шири на голове пленного, брошенного в жаркой степи, превращает его в раба, в манкурта.

Образ верблюда настолько глубоко живет в сознании кочевников, что постоянно возникает в пословицах, плачах, причитаниях. Увидев состояние сына, потерявшего память, Найман-Ана «начала свой плач, который и поныне вспоминают знающие люди: – Мен ботасы олген боз мая, тулыбын келипискеген (Я сирая верблюдица, пришедшая вдохнуть запах шкуры верблюжонка, набитого соломой). [1, 118]. С какой болью звучат слова (сирая, бедная), с такой любовью в плаче возникает образ верблюжонка!

В легенде «Сарозекская казнь» мы еще раз сталкиваемся с тем, что верблюды-труженики могут быть использованы человеком для наказания. Влюбленные Ердене и

Дугуланг, нарушившие приказ Чингисхана, были жестоко казнены. На горбах животного совершалось повешение.

Завершается роман Ч.Айтматова «Буранный полустанок» сценой, в которой смешались все: «... они бежали – человек, верблюд и собака, бежали без оглядки». [1, 293]. А в крике белой птицы слышался вопрос: «Чей ты?!», который можно понять иначе: «Кто ты человек, за что ты в ответе?»

Таким образом, образ-символ верблюда раскрывает особенности мышления казахского народа, сложившегося в результате кочевого образа жизни.

В статье сделан акцент на раскрытии всего лишь двух образов-символов – степи и верблюда. Образы становятся ключом к созданию целостной картины мира, пониманию верований и ценностей народа, побуждают к чтению и перечитыванию страниц романа, наслаждению языком великого художника слова и мыслителя Ч.Т.Айтматова.

«Только мысль бессмертна, от человека к человеку идущая, только слово извечно, от потомков к потомкам идущее...» – утверждал Ч. Айтматов (2,45) Возможно, слово писателя и увлеченность педагога подтолкнул читателей открыть книгу, станут отправной точкой к размышлению.

Использованная литература:

1. Айтматов Ч. Буранный полустанок. Плаха. – М., 1989. – 302с.
2. Айтматов Ч. В соавторстве с землей и водою: Очерки, статьи, беседы, интервью. – Фрунзе: Кыргызстан, 1978. – с.147
3. Джамбаева Ж. А., Толемысова К. М. Мифо-фольклорные образы в художественной литературе (на материале казахстанской прозы 60–80-х гг. XX века) // Филология и лингвистика. – 2018. – №2. – С. 13-16. – URL <https://moluch.ru/th/6/archive/89/3362>.
4. Литературный энциклопедический словарь / под общ. ред. В.М.Кожевникова, П.А. Николаева. – М.: СЭ – с. 536-751.
5. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. – М.: Искусство, 1995. – 320 с.
6. Слово о книге. – М.: Книга, 2005. – 317 с.

*Бакыт кызы Ж., магистрант
ОшГУ*

*Молдожанов О.А., ст.преподаватель
ОшГУ*

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА АНГЛИЙСКИХ ИДИОМ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Аннотация

В статье рассматривается идиоматичность при переводе, проблема адекватности и эквивалентности при переводе, способы перевода английских идиом на русский язык.

Ключевые слова: Идиоматичность, адекватность, семантическая, фундаментальный.

FEATURES OF TRANSLATION OF ENGLISH IDIOMS INTO RUSSIAN

Annotation

The article deals with idioms in translation, the problem of adequacy and equivalence in translation, ways of translating English idioms into Russian.

Key words: Idiomatic, adequacy, semantic, fundamental.

Идиоматичность является одним из фундаментальных свойств языковых единиц, широко распространённым на уровнях слов, устойчивых сочетаний слов и устойчивых высказываний. Идиоматичность характерна для весьма значительного количества английских слов. Лексическая идиома определяется как слово или его лексико-семантический вариант, обладающий полной или частичной семантической целостностью. Семантическая целостность подразумевает наличие таких структурно-семантических свойств слова, как семантическая усложнённость и семантическая неравно объёмность. Идиома представляет собой оборот речи, употребляющийся как единое целое.

Фразеологическое сращение. Идиомы функционируют в речи как устойчивые метафорические модели, обладающие ценностной значимостью для социума. Их смыслы можно отнести к скрытым, т. к. они не имеют вербального выражения, т. е. принадлежат к сфере языковых и конвенциональных смыслов.

Особенности идиом в английском языке различают внутриязыковые и межъязыковые идиомы. Последние характеризуются невозможностью "буквального", перевода. Лексическая идиома – несвободное сочетание слов (разновидность фразеологических единиц), характеризующееся слитностью значения, которое не может быть выведено из лексических составляющих; она обладает функциональными признаками слова как номинативной единицы языка и воспроизводится как "готовая" единица языка ("собаку съесть", "сломя голову", "ахиллесова пята", "под мухой").

Понятие "лексическая идиома" отражает результат распространённого, хотя и нерегулярного процесса образования целостных знаковых структур за счёт слияния означаемых двух или более словесных знаков при сохранении формальной отдельности их означающих.

Существует межъязыковая и внутриязыковая идиоматичность. Оба вида идиоматичности устанавливаются путем сравнения рассматриваемой языковой единицы с ее структурным аналогом: в первом случае структурный аналог (эталон сравнения) подбирается в том же языке, а во втором случае – в другом языке.

Например, структура английской лексической идиомы *wiseman* "знахарь" так же соотносится со структурой своего английского буквального аналога *wiseman* "мудрый человек", как и со структурой своих буквальных аналогов в других языках: нем. *der Weise Mann*, рус. мудрый человек и т. п.

В знаковой структуре мотивированной языковой единицы можно выделить мотивационный сегмент – участок, в состав которого входят план содержания и все мотивационно-значимые уровни плана выражения языковой единицы. Например, в

мотивационный сегмент знаковой структуры английского слова *turkeycock* входят значения "надменный человек" и образная основа "индюк", но не входит звуковая цепочка, так как в данном примере она мотивационно иррелевантна. [Савельева.2000: 23]

Сопоставляя знаковые структуры разноязыковых аналогов, мы вычленили их инвариантную часть в рамках их мотивационных сегментов. Эта инвариантная часть может быть названа межъязыковой структурно-семантической моделью мотивации сопоставляемых аналогов.

Если мотивационные сегменты разноязыковых единиц полностью вписываются в одну и ту же межъязыковую модель мотивации, эти единицы не обладают межъязыковой идиоматичностью по отношению друг к другу (их мотивационные сегменты изоморфны). Таковы, например, англ. *fire-thrower* и рус.огнемёт: их знаковые структуры полностью изоморфны в рамках мотивационных сегментов. Значит, эти слова не идиоматичны по отношению друг к другу.

Однако, если мотивационные сегменты разноязыковых лексических аналогов не изоморфны, а лишь гомоморфны (не полностью вписываются в одну и ту же мотивационную модель), такие разноязыковые единицы в той или иной мере идиоматичны по отношению друг к другу. Таковы, например, англ. *self-guide* и рус.самоучитель.

Свойство внутриязыковой идиоматичности является неизменным и абсолютным вследствие неизменности эталона сравнения, в то время как свойство межъязыковой идиоматичности изменчиво и относительно вследствие смены эталона сравнения.

Внутриязыковая идиоматичность складывается из таких параметров, как семантическая осложнённость, семантическая неравнообъёмность и семантическая целостность языковой единицы.

Осложнённость и неравнообъёмность подразумевают друг друга и вместе составляют двуединое свойство семантическойтранспонированности. Целостность подразумевает наличие транспонированности, но не обязательно наоборот.

Исходя из этого, мы выделили два категориальных признака идиомы: устойчивость и семантическую целостность.

Остальные признаки идиомы являются гиперкатегориальными; их наличие имплицитруется наличием категориальных свойств.

Идиомы бывают в виде идиоматичных слов и идиоматичных словосочетаний. Ввиду высокой степени устойчивости идиоматичные словосочетания по ряду параметров соотносены со словами и объединены с ними в составе лексико-фразеологического фонда языка.

К числу факторов устойчивости относятся: наличие у идиоматичных словосочетаний семантической целостности, а значит, и структурно-семантической немоделированности по схеме непереосмысленных сочетаний слов, семантическая дискретность, особая организация их звуковой и грамматической формы, основанная на принципе повтора, а также то, что идиомы десигнируют постоянные семантические единицы – концепты, устойчивые в рамках данной культуры.

Хотя в идиоматических выражениях можно делать небольшие изменения, в них нельзя менять слова, порядок слов или грамматические формы, таким же образом, как мы меняем все это в обычных выражениях.

Например: Сочетание *Theanswer'seasy* можно изменить на *Theanswer'ssimple*. Но в идиоматическом выражении *It's (as) easyaspie* нельзя использовать слово *simple*. Широкое использование идиом в бизнесе обуславливается их особенностью.

Идиомы удобны для передачи размытых понятий. Размытость значения иногда очень важна для бизнес- общения. Идиомы с размытым значением – это такие идиомы, у которых семный состав и объем значения нечетко определены. В разных контекстах значения таких идиом варьируют по семному составу.

Например, *bureaucrasy* означает: а) "система управления, осуществляемая с помощью аппарата власти" б) "слой людей, связанных с этой системой" в) "социальный организм,

результат социальных противоречий, конфликтов, материализация как организационно-управленческого, так и политического отчуждения" г) "произвол чиновников". Вот примеры наиболее употребимых идиом: (to be) at stake – (быть) накарте The future of the company was at stake during the negotiations the government. to back out (of something) – невыполнить обещания, нарушить договоренности The new firm owner backed out of the negotiations to keep all old staff. (to go) back to the drawing board – начать все сначала The negotiations for the contract failed so we had to go back to the drawing board. a bone of contention – яблоко раздора The benefit package was a bone of contention between the management and the trade union. to call off (something) – отменять (что-либо) He had to call off all meetings because of his urgent departure

Говоря об особенностях английских идиом нельзя не подчеркнуть тот факт, что строй английского языка влияет на образование идиоматичных сложных слов. Это проявляется в тенденции к свёртыванию раздельно оформленных идиоматичных единиц в цельно оформленные единицы, то есть в слова.

Поскольку в английском языке многие словоформы лишены аффиксального оформления, при подавлении номинативной функции они приобретают некоторые черты морфем, а в предельном случае становятся морфемами. Поэтому именно для английского языка особенно характерна лексикализация идиоматичных словосочетаний, как следствие слияния значений лексем и обретения словосочетанием глобальности номинации. Проблема адекватности и эквивалентности при переводе Достижение переводческой эквивалентности – цель любого перевода.

Всякий перевод означает прежде всего смену языкового кода, поскольку для выражения одного и того же содержания разные языки пользуются различными средствами. Рассмотрим наиболее известные из существующих концепций переводческой эквивалентности.

I. Концепция формального соответствия Девиз представителей этого направления можно сформулировать так: Передается все, что поддается передаче (в том числе по мере возможности и структура исходного текста).

Трансформируются, заменяются, опускаются только те элементы исходного текста, которые вообще невозможно воспроизвести непосредственно. Когда существенная часть переводческих работ приходилась на перевод "священных" книг, подобная установка в ряде случаев объясняется суеверным трепетом перед "священными" текстами, из желания как можно точнее передать "Слово Божье". Подобный подход к переводу осуществлялся на практике в наше время в работах ряда советских переводчиков в области художественной литературы. Например, переводы, выполненные Е.Ланна и А.В.Кривцовой, подверглись заслуженной и жесткой критике К.И.Чуковского.

II. Концепция нормативно-содержательного соответствия Так можно обозначить переводческое направление, еще в древние времена, противостоявшее формально-буквалистской школе. Переводчики этого направления стремились выполнить два требования: Передать все существенные элементы содержания исходного текста Соблюсти нормы переводящего языка. III. Концепция полноценного (адекватного) перевода. Существенным для этой концепции явилось стремление ее авторов

А.В. Федорова и Я.И. Рецкера отграничить перевод от точного пересказа. Как перевод, так и пересказ способны достаточно полно передать содержание исходного текста. Как перевод, так и пересказ, если они сделаны квалифицированно, соответствуют нормам того языка, на котором они выполнены.

Использованная литература:

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. – Л.: Просвещение, 1988.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М.: Международные отношения, 1975.
3. Виноградов В.В., Об основных типах фразеологических единиц в русском языке – М.: 1977

4.Гаманко Р.С. Трактовка понятий "идиома" и "идиоматичность" в отечественной и зарубежной лингвистической литературе // Сб. материалов 6. Комисаров В.Н., Теория и практика перевода М.: Просвящение1980

5.Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высш.шк., 1990

6.Источник: Нестерова И.А. Особенности перевода английских идиом на русский язык // Энциклопедия Нестеровых - <https://odiplom.ru/lab/osobennosti-perevoda-angliiskih-idiom-na-russkii-yazyk.html>

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ГАЗЕЛИ БАБУРА В ПЕРЕВОДАХ НА РУССКИЙ И АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫКИ

(на основе переводов Л.Пеньковского и Д.Султановой)

Аннотация

Роль Бобура в развитии тюркоязычной поэзии и языка значительна. Его поэтические произведения, написанные на староузбекском языке, получили достойное признание в трудах многих ученых мира. В изучении Бобур-наме, а также поэтического наследия Бобура на ряду с западными учеными весомый вклад внесли также ученые из Узбекистана. Среди них необходимо отметить П. Шамсиева, С. Мирзаева, В. Зохидова, С. Азимджановой и др. Первый полный перевод «Бобур-наме» на русский язык был осуществлен М. А. Салье и опубликован в 1958 г. с предисловием и под редакцией С. Азимджановой. «Бобур-наме», известный на западе как «Мемуары восточного Цезаря» был переиздан много раз. Также Бабур писал много лирических стихов, где изложил свои внутренние чувства и переживания, философские мысли. Язык поэзии Бабура в отличии от языка произведений Алишера Навои намного прост, естественен и более близок к современному узбекскому языку. Естественно, это и другие факторы, связанные с традицией, образным строем и системой стихосложения намного облегчают труд переводчика произведений Бабура.

В рамках данной статьи рассматриваем переводы газели с редифом «...осталось ли?» Бабура на русский и английские языки, осуществленные известным русским переводчиком классической восточной поэзии Л.Пеньковским и Д.Султановой, переводчицей газелей Алишера Навои и других узбекских поэтов на английский язык, за что была награждена орденом «Дружба».

Ключевые слова: тюркоязычная поэзия, газель, перевод, интерпретация, редиф.

Строго канонизированная структура жанра газели определяется системой стихосложения «аруз», относящейся к квантитативному типу стихотворчества. В “Трактате об арузе” Бабур, говоря о просодической системе подтверждает, что “понятие размер используется по отношению к слову, количеству и времени”. [9, 286]

Просодическая система, то есть система произношения ударных и безударных слогов, с перебивом ритма в середине каждого стиха, с одной и той же рифмой, а в большинстве случаях, повторяющимся в конце каждой строки словом, (или словосочетанием) –редифом, основана на короткий[v], длинный [–], более длинные [–] слоги. Такое распределение слогов в бейте возникает требованиями размера и определяется по ритму и интонации. А ритм и интонация, как основные элементы формы, восполняют смысловое содержание бейтов. Каждый бейт газели, как правило, содержит законченную мысль и рифмуется по схеме –а-а, –ба, –в-а и тд.

Газели Бабура привлекают переводчиков разных уровней своей простотой и глубиной, сложной игрой слов и бесконечными возможностями тропов, гармоничные эквиваленты которых необходимо найти в русском языке.

Чархнинг мен кўрмаган жавру жафоси қолдимۇ?

Ҳаста кўнглум чекмаган дарду балоси қолдимۇ?

қолдимۇ? (осталось ли?) радиф повторяющийся слово в конце каждой второй строки бейтов. Перед ним рифмующиеся слова: *жафоси, балоси, муддаоси, вафоси, ҳароси, сафоси*. Каждая трока состоит из 15 ти слог.

Дословный перевод (наш):

Чарх –колесо, в значение вращающаяся земля.

На земле осталось ли страдания и муки, которых я не испытал?

Остались ли боли и беда, от которых моё больное сердце не страдал?

Русский перевод Пеньковского:

Кто больше, кто был жесточе судьбой избит на земле,

Кто больших, горших изведаль её обид на земле.

В переводе на русский язык форма газели воссоздана, рифма и редиф присутствуют, размер сохранен. Содержание, общий смысл передан, но перевод, кажется вольным, автор не с кем сравнивает себя, говорит абстрактно о страданиях, бед, боли.

Английский перевод Д.Султановой:

And is there any grief and grips that I've not held yet?
And is there pain or smart my sore heart not held yet? [8.,35.]

Характерный повтор, повторение согласных звуков (консонанс) в переводе воспроизведено.

больное сердце - sore heart дано
осталось которых я не имел - held yet (редиф дан)

Содержание, смысл, идея, форма, форма воспроизведены соответственно грамматическому строю предложений на английском языке.

Второй бейт:

Мени хор этти-ю, килди муддайига парвариш,
Дахри дуннаварнинг ўзга муддаоси колдиму?

Дословный перевод

Заботился о сопернике, совсем уничтожив меня
Осталось ли у рока другое неисполненное желание?

Русский перевод:

Я вновь тобою унижен, соперник мой вознесен,
Но в мире ложь торжествует, правда скорбит на земле.

Первая строка передаёт точно содержания и идею оригинала. Однако вторая строка по содержанию, не соответствует оригиналу.

Английский перевод:

The life of mine hath been decayed, and rival's cared for,
And is there any other ill to me that he's not sent yet?

Слово *дахр* – обозначает время, мир, земля.

Дунаввар – бесчестный рок.

Дословный перевод 2-ой строки:

Если ещё другое зло которое он мне не послал ещё?

Вместо слова *has* употреблено архаическое слово *hath*, что соответствует исторической эпохе.

мени ўлтирди шафоу жабр бирла ул куёш,
Энди тургизмак учун меҳру вафоси колдиму?

Дословный перевод:

Убил меня со своей несправедливостью и бедою то солнце,
А сейчас осталось ли у него любовь и преданность, чтобы оживить меня?

Русский перевод:

Несправедливое солнце! Чем ты меня воскресишь?
Найдется ли благородство, верность и стыд на земле.
Слово «стыд» является окказиональным словом, оно употреблено ради рифмы.

Английский перевод:

By grace and blaze of hers she made me pass away, o
And is there some love in her, to charm me from death yet?

Переводчик использует антонимический перевод: вместо отрицательных слов даны положительные. Вместо слово “солнце” употреблено его данные, его форма и блеск. По нашему мнению, поэт имел ввиду не земное существо, а Всевышнего (рок, несправедливый к нему).

Следующий бейт:

Ошиқ ўлғач кўрдум ўлумни ўзумга эй рафиқ,
Ўзга кўнглумнинг бу оламда ҳароси колдиму?
харос – боязнь, страх.

Когда влюбился, желал себе смерти, о друг,
Осталось ли в этом мире еще другой страх для души моей?

Русский перевод:

Едва познал я влюбленность, свою увидел я смерть,

Какой же страх ещё больший меня устрасит на земле?

Перевод бейта близок к оригиналу, опущение слово «о друг», добавление слово «большой».

Английский перевод:

O friend, and when in love fell I, for death did I cry?

There is there any other well that's in me left yet?

Вторая строка отходит от оригинала. Здесь сказано, я желал себе смерти, так как у меня осталось ли иной воли?

Следующий бейт:

Эй кўнгул, гар Бобур ул оламни истар қилма айб,

Тангри учун де, бу оламнинг сафоси қолдимۇ?

Дословный перевод:

О сердце, если Бабур мечтает о другом мире, не осуждай его,

Ради бога скажи, осталось ли в этом мире радости вообще?

Русский перевод:

Пойми, что недаром жаждет иного мира Бабур,

Какой улады напиток не ядовит на земле.

Употреблены окказиональные слова *пойми*, *ядовит* (для рифма), *напиток недаром*.

Слова *отражения*, *о сердце*, *ради бога скажи*, *не осуждай* пропущены. Общий смысл передано, перевод почти волный.

Английский перевод:

O soul, don't blame Bobur, who dreamt of that world of unknown,

For God's sake tell, is there a joy in this false world yet?

Слово false (обманчивый) добавлено, но оно расширяет смысл.

Основываясь на проведенный сопоставительный анализ, можно сказать, что каждый перевод заслуживает внимания и одобрения. В обоих случаях читатель вникает во внутренней мир поэта, сочувствует ему, унылое настроение не покидает его до конца газели. Считаем, что перевод на английский язык более удачен, близок к оригиналу, чувствуется мелодика, присущая восточной поэзии, а именно газели.

Использованная литература:

1. Англо – русский фразеологический словарь А.В.Кунина. -М:1967.
2. Бабур– наме. Главная редакция энциклопедия /под ред. Н.Тухлиева. / -Т:1993, 463с.
3. Бабур. Избранные сочинения. /составители С.Азимджанова, А.Каюмов/ -Ташкент, 1959.
4. Захириддин Мухаммад Бобур. Девон. -Т., 146б.
5. Краткий словарь для произведений Навои, -Ташкент: «Фан», 1993. 374с.
6. Русско-английский словарь под руководством проф. Смирницкого. -М:1985, 92с.
7. Султанова Д. "Leisure" (Досуг)1996г. –Самарканд: "Зарафшан", 50с. С. 37-38.
8. Sultanova D. Selected Uzbek poetry. Т.: "Навруз". 2019, P.84.
9. Шчербак А.М. Трактат об арузе Бабура и его значение в изучении творчества Навои. Литературное наследие. 2-книга. -Т.: "Фан" 1971.-289с.

ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ С.Н.ИВАНОВА В МЕТАПЕРЕВОДЧЕСКИХ ТЕКСТАХ

Аннотация

Историческое осмысление развития переводоведческих концепций и стратегий по переводу поэтических текстов со староузбекского языка является малоизученным аспектом в узбекском переводоведении. Сравнительное изучение переводческого опыта известных русских переводчиков необходимо как для пояснения истории художественного перевода узбекской литературы на языки мира, так и для развития теории художественного перевода в Узбекистане. С этой точки зрения большой научный интерес представляет переводческое и метапереводческое творчество профессионального поэта –переводчика с тюркских языков С.Н.Иванова (1922-1999гг.)

С.Н.Иванов в сорокалетней научной и переводческой деятельности очень много переводил со староузбекского, азербайджанского, татарского, тюркского, туркменского, узбекского языков, также из персидско-таджикской литературы. В списке его многочисленных переводов можно увидеть целую плеяду узбекских классиков –Алишера Навои, Гадои, Атои, Муниса Хорезми, Лютфи, Хафиза Хорезми, Бабура, Машраба, Фурката, Нодиру, Увайси, Дильшод, Зебуннисы, Анбар-отын и др. Помимо лирических жанров, он искусно переводил три крупных эпоса с тюркских языков, которые по праву принадлежат золотому фонду русского востоковедения.

Однако творчество Алишера Навои, очевидно заинтересовало Сергея Николаевича больше чем других. Этому свидетельствуют многочисленные переводы произведений поэта, осуществленные в разное время за последнее столетие.

С учетом этого автор данной статьи ставит своей целью исследовать метакоммуникативную переводческую деятельность С.Иванова. «Метаперевод», или как еще называется в западноевропейской науке «парапереводом», относится к сфере познавательно-методической деятельности. «Метатекст» -текст, описывающий отношение переводчика к своей профессиональной деятельности, его аналитические суждения о процессе перевода, то есть, раскрытие недоступного «черного ящика». В этом отношении важно изучать переводческие стратегии С.Н.Иванова, выявленные в разных метапереводческих текстах переводчика. Метатексты, созданные Ивановым в разные годы прошлого века представляются в виде анализа из опыта собственных авторских переводов, также анализы переводов других известных переводчиков, как «чужих» переводов. Не изученные еще в теоретическом плане критические вступительные статьи / послесловия, аннотации, комментарии к сборникам произведений Алишера Навои, изданных на русском языке.

Ключевые слова: переводческая инфраструктура, информационное поле вокруг текста –оригинала, перевод и метаперевод, метатекст, медиатор, переводческие стратегии, газель, туюг, месневи.

В последние годы переводоведческая наука лицом обернулась на субъектный принцип перевода, обусловленный современной антропоцентрической парадигмой в лингвистике и теории перевода, признающей субъекта –автора, переводчика, реципиента –важнейшим звеном в исследовательской парадигме перевода, «...исследование метаперевода является важнейшим источником сведений о познавательной, мыслительной деятельности переводчика –субъекта» [5, с.120].

С учетом этого автор данной статьи ставит своей целью исследовать метакоммуникативную переводческую деятельность С.Иванова, билингва, медиатора двух культур, который пополнил золотой фонд русского востоковедения не только своими изящными переводами, но и обосновал теоретическую основу поэтического перевода с тюркских языков.

«Поэтические переводы тюркской поэзии С. Н. Иванова являются принципиально новым явлением в искусстве перевода. Их уникальность заключается в том, что они воссоздают не только смысл, но и поэтику оригинала». [11, с.129].

С.Иванов, на протяжении многих лет неоднократно редактировал свои переводы и работал над новыми изданиями, неустанно писал глубоко научные комментарии переводам своим и других переводчиков. Его ценные теоретические мысли по переводу с тюркских языков, находятся в предисловиях сборников, составленных им самим, а также в различных изданиях журналов. Метадискурсивная деятельность С.Иванова до сих пор к сожалению, не изучена и не оценена достаточно.

Концепции метатекста представлены в работах В.Б.Кашкина, Л.В.Кушниковой, Н.А.Пластиониной(Россия); Лейти, Э.Макрей (Великобритания), Ш.Т.Гюрчаклар (Турция) и др. [3,4,5,6,7,8,9].

Метатекст как продукт переводческой метакоммуникации подразделяется Т.А.Казаковой, Н.А. Пластиониной и др. на следующие виды: *предтекст* (предисловия, аннотации, вступительные критические статьи), *интертекст* (комментарии и сноски), *послетекст* (послесловия, заключительные критические статьи) и эпитекст (интервью, мемуары, размышления о переводе), иными словами, дополнительное информационное поле вокруг авторской коммуникации (текста оригинала). [10].

По словам Пластиониной, «концепция современного метатекста» на практике показала, что метаперевод и метатекст могут служить достаточно обширным материалом как для изучения процесса прямого перевода, так и для изучения различных переводческих стратегий». [9].

Исходя из вышеизложенного, мы рассмотрели метапереводческую деятельность С.Иванова на основе метатекстов к переводам произведений Алишера Навои. Метатексты, созданные Ивановым в этом направлении, целесообразно классифицировать на три группы:

- 1).Критический анализ «чужих» переводов;
- 2).Анализ опыта собственных переводов С.Н.Иванова;
- 3).Критические вступительные статьи / послесловия, аннотации, комментарии к сборникам произведений Алишера Навои, изданных на русском языке.

В рамках данной статьи остановимся на некоторые из первой группы.

Так, в статье «О переводах лирики Алишера Навои» С.Н.Иванова, опубликованной в журнале №7 «Звезда Востока» (1967г.) Иванов высоко оценивая переводческую деятельность Н.Ф.Лебедева(востоковеда-тюрколога, переводчика тюркоязычных поэтов-классиков, прежде всего Навои), правомерно указывает те факторы, которые обеспечивают успешность его переводов. Это –глубокое знание древнетюркского языка, тонкое понимание в области востоковедения, переводческое мастерство, которых можно определить, как основные критерии, характеризующие феномен интерпретатора. Иванов сформулирует алгоритм перевода такого сложного монокультурного жанра как газель следующим образом: а) перевод должен быть верен оригиналу; б) историческая достоверность; в) искусство; г) насколько воссозданное содержание, эмоциональный настрой, художественная достоверность в переведенном тексте соответствуют оригиналу; д) свобода, допускаемая в переводе, оправдывается только в том случае, если он служит цели воссоздания без ущерба для целостности содержания стихотворения. Также указывает жанровые особенности газели в переводе, трудности интерпретации традиционных тем и образов, некоторые вопросы поэтической техники. [1.,133–138.].

В другой статье «Ответственность переводчика», опубликованной в журнале №6 «Звезда Востока» (1972г.) Иванов указывает на то, что должен знать переводчик, для того чтобы сохранить единство текстового содержания и художественной структуры при реконструировании классических жанров восточной литературы. [2.,167–175.].

На наш взгляд, из аналитических метатекстов переводчика стоит выбрать и сформулировать переводческие стратегии, отвечающие на современные требования практики перевода. (об этом мы подробно останавливались в других работах-З.Ш.). [12].

На основании вышеизложенного можно сделать следующие выводы:

1.С.Н.Иванов признан уникальным переводчиком, который свободно владел древнетюркским и узбекским языками, считается основоположником школы поэтического перевода с тюркских языков;

2.Метадискурсивную деятельность С.Н.Иванова, как профессионального переводчика можно обобщить и оформить как теоретические установки и применить в практике перевода;

3.На основе особых указаний С.Н.Иванова по переводу классических монокультурных жанров как газель, туюг, месневи предлагается ввести новые принципы в алгоритм поэтического перевода в учебно-методическом плане.

Использованная литература:

- 1.Иванов С. Подлинно и вольно / Заметки о переводах лирики Алишера Навои // Звезда Востока, 1967. №7, с.133–138.
- 2.Иванов С. Ответственность переводчика// Звезда Востока, 1972. №6, с.167–175.
- 3.Казакова Т.А. Художественный перевод. Теория и практика. –СПб.: Инязиздат, 2006.- 544с.
- 4.Кашкин В.Б. Метакогнитивные исследования перевода// Университетское переводоведение: Десятые Федоровские чтения. СПб., 2009. Вып. 10. С. 230-242.;
- 5.Кушнина Л.В., Пластинина Н.А. Метопереводческая деятельность как когнитивный процесс. Филологические науки. Вопросы теории и практики Тамбов: Грамота, 2016. № 4(58): в 3-х ч. Ч.1. С.118-120.;
- 6.Lathey Gillian. The translator revealed: Didacticism, cultural mediations and visions of the child reader in translators' prefaces [Электронный ресурс] // Children's literature in Translation: Challenges and Strategies. J. van Collie and W.P. Verschueren (eds.).–Manchester, 2006.– URL: <http://samples.sainsburysebooks.co.uk/9781317640394>;
- 7.Mcrae, Ellen.The role of translators' prefaces to contemporary literary translations into English: An empirical study [Электронный ресурс]//Paratextual Elements in Translation.– URL: <http://www.joseyustefrias.com/docu/publicaciones/JoseYusteFrias> 2012;
- 8.Tahir Gürçağlar, Şehnaz. What Texts don't Tell.The Uses of Paratexts in translation Research. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.academia.edu>.
- 9.Пластинина Н.А. Зарубежная лингвистика: современные концепции паратекста // Мир науки. Социология, филология, культурология, 2019 №4, <https://sfk-mn.ru/PDF/55FLSK419.pdf> (доступ свободный)
- 10.Пластинина Н.А. Метакоммуникативная деятельность переводчика как переводческая стратегия. <https://cyberleninka.ru/article/n/metakommunikativnaya-deyatelnost-perevodchika-kak-perevodcheskaya-strategiya>
- 11.Фомкин М.С. Русская школа поэтического перевода: С.Н.Иванов как поэт–переводчик древней и современной тюркоязычной поэзии. – Фомкин М.С. 2019. Межкультурная коммуникация. УДК 82.282. 032 ГРНТИ 16.31.41. 129–141с. –С.129 cyberleninka.ru
- 12.Шукурова З. С.Н.Ивановнинг метатаржимонлик фаолияти.// Алишер Навоий. Хизр суйи насибимдур мудом... /Лирик асарлар тўплами. С.Н.Иванов таржимасида (ўзбек ва рус тилларида) –Тошкент: Navro'z, 2017.-682б. –Б. 665.

Шерипбаев А.Р., ага окутуучу
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ

У.АБДУКАИМОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНЫН КЫРГЫЗ ПРОФЕССИОНАЛ АДАБИЯТЫНДАГЫ ОРДУ

Аннотация

Бул макалада акын, жазуучу, драматург жана чебер котормочу У.Абдукаимовдун өмүрү, чыгармачылыгына жалпы обзор берүү максаты коюлду. Калемгердин билим алуусу, жеке төл чыгармачылыгынын башталышы, андан ары котормочулук өнөргө жазуучулук кесип катары мамиле кылып, профессионал котормочу катары таанылышы жана орус адабиятынын мыкты шедеврлерин которуу менен чоң чыгармачылык тажрыйба топтоп, саналуу гана төл чыгармаларды жаратып, өмүрүнүн аягында бүтүндөй адабий тажрыйбасынын жыйынтыгы катары согуш темасында жазылган “Майдан” романы менен кыргыз профессионал адабиятына алгачкы толук кандуу жаңычыл, психологиялык романдын “көркөм жаратуучусу” катары таанылгандыгы белгиленди.

Түйүндүү сөздөр: котормочулук өнөр, көркөм котормо, ыр саптары, поэзия, психологиялык абал, поэтикалык саптар, повесть, кыргыз адабияты, новатордук чыгарма, орус адабияты, жеке чыгармачылык, кыргыз окурманы.

МЕСТО ПРОИЗВЕДЕНИЙ У. АБДУКАИМОВА В КЫРГЫЗСКОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается образ жизни и творчества поэта, писателя, драматурга и переводчика У.Абдукаимова. Писатель начало собственного творчества, его перевод как профессия, признание его как профессионального переводчика, большой опыт перевода лучших шедевров русской литературы. Отмечено, что роман “Майдан” получил признание на кыргызском профессиональная литература как “художественной творец” первого полноценного новаторского, психологического романа.

Ключевые слова: переводческое искусство, художественной перевод, стихи, поэзия, психологическое состояние, поэтические строки, рассказ, кыргызская литература, новаторская работа, русская литература, личностное творчество, кыргызский читатель.

Чебер котормочу, чыгаан прозаик, акын жана драматург У.Абдукаимов Сузак районунун Багыш айылында 1909-жылы туулган. 1919-жылы Көк-Арт интернатына кирип, 1923-1925-жылдары Ташкендеги Казак-кыргыз агартуу институтунан билим алып, 1930-жылы Москвадагы борбордук басмада бир аз иштеп, Фрунзедеги Тил, адабият жана тарых илим изилдөө институтунда илимий кызматкер болуп которулуп келет да, 1942-жылы согушка кетип, 1945-жылы кайтып келген. 1945-1949-жылдарда Кыргызстан мамлекеттик басмасында, Жазуучулар союзунда адабий кеңешчи болуп иштеген.

У. Абдукаимов адабият майданына 20-жылдардын аягында улуу муундардын агымы менен чамалаш келген. Болочок жазуучунун “Таң атканда”, “Бакты жолунда” деген алгачкы аңгемелери “Жаңы маданият жолунда” журналына 1928-1929- жылдары жарык көргөн. Ага чейин У. Абдукаимов Ташкендеги Кыргыз-казак агартуу институтунда, андан кийин Фрунзедеги педагогика техникумда билим алган да, кийин чыгармачылыгын токтотуп, баш оту менен котормочулукка өткөн. А. Пушкиндин “Балык жана балыкчы жөнүндө жомок” (1936), “Алтын короз жөнүндө жомок” (1940), “Поп, анын кызматчысы Балда жөнүндө жомок”, Н. Гоголдун “Текшерүүчү” (1937,1952), М. Горькийдин “Аңгемелер” (1952), “Душмандар”, “Егор Булычев жана башкалар” (1953), “Көрүнгөндүн колунда” (1954), Фадеевдин “Жаш гвардия” (1954-1958) сыяктуу түрдүү жанрдагы чыгармаларын которуу аркылуу, кыргыз көркөм котормо адабиятында котормочу катары өзүн тааныта алуу менен орус адабиятынын мыкты чыгармаларын ийнесинен жибине чейин үйрөнүп, ошол эле учурда чыгармачылыктын, көркөм сөз өнөрүнүн терең сырларын өздөштүргөн. Тактап айтканда, котормочулук өнөргө жазуучу жеңил-желпи оокат кылуу үчүн утурумдук иш катары ат үстүнөн мамиле кылган эмес, чыныгы чыгармачылык бийиктиктен аздектеп карап, кесип катары аяр мамиле кылган жана 30-жылдарда кыргыз адабиятындагы алгачкы профессионал котормочу катары таанылган.

Ошол мезгилдеги бардык кыргыздын жаш акындары сыяктуу жазуучуну баарынан мурун орустун улуу акыны А.Пушкиндин поэзиясы абдан кызыктырган жана адегенде эле бүтүндөй чыгармачылык потенциалын жумшап, ышкы отун коюп анын бир нече чыгармаларын которгондугу белгилүү.

Көк деңиздин боюнда,
Бир кемпир-чал болуптур;
Жер тамда алар турганга,
Отуз үч жыл толуптур.
Чал деңизден күнүгө,
Балык уулап жүрчү экен.
Кемпир дайым үйүндө,
Ийик ийрип турчу экен.
Чал бир күнү эртелеп,
Деңизге барып тор салды.
Тартып алса энтелеп,
Илип чыкты чөп-чарды. [1. 67-б.]

Мектепте окуган окуучу, дегеле, ар бир кыргыз окурманы үчүн бул чыгарма котормо катары эмес, өз эне тилинде жазылган мыкты чыгармалардын катарында азыр деле окулуп жүрөт. Себеби, биринчиден, А.Пушкиндин кайталангыс талантынын таасири болсо, экинчиден, котормочунун ошол шедеврди өз деңгээлинен кемитпей, эне тилибиздин лексикасынан ылайыктуу эквивалент таап, жогорку көркөмдүк касиетин жоготпой, кыргызча сүйлөткөнүндө. Ошондуктан бул ыр саптары ар бир кыргыз окурманынын жанына жагымдуу, кулагына угумдуу болуп, бардык муундагы поэзияны сүйгөндөрдүн көкүрөгүнө кыттай уюп келет. А.Пушкиндин атактуу “Зимний вечер” аттуу ырынын төрт сап котормосун окуп көрөлү.

Мунарыктап борошо уруп,
Кар тозонун уйпалайт.
Бирде жырткыч айбанча улуп,

Жаш балача кээде ыйлайт, - деген сыяктуу саптарды котормо тууралуу маалыматы жок карапайым кыргыз окурманы эч убакта орус адабиятынан которулган ыр катары эсептебейт.

Үчүнчү дагы бир маселе – бул арды автор өткөн кылымдын 30-жылдарда которгонун эске алсак, ошондон бери бир дагы калемгер (А.Осмонов 15 жашында которуп, ийгиликсиз чыккан) бул чыгармаларды кайра которууга белсенген эмес. Себеби айрым бир нюанстарын эске албаганда, У.Абдукаимовдон ашыкча кылдат которуу оңой иш эмес экени бештен белгилүү эле. Ошентип, У.Абдукаимов орус адабиятынын айрым бир шедеврлерин кыргызчалоо менен 30-жылдары эле кыргыз көркөм котормо өнөрүнүн көч башында турду жана бул өнөрдү согуштан келгенден кийин да улантып, сапаттык деңгээли жогору болгон котормолорду басмадан чыгарган.

У.Абдукаимовдун котормочулук өнөрү тууралуу замандашы, белгилүү адабиятчы, лингвист жана журналист З.Бектенов мындай баалаган: “Абдукаимов орус тилине жеткен жүйрүк, кыргыз адабиятындагы ири таланттардын бири болгондуктан, анын котормолору окуган кишиге оригиналдуу чыгарма сыяктуу сезилет. Пушкиндин ырларынан улуу акындын поэзиясынын кереметтүү жыты аңкып турат.” [2. 172-б.]

30-жылдарда У.Абдукаимов өзүнүн төл чыгармаларын аз болсо да жазып жүргөнү белгилүү. Автор “Айша менен Айдар”, “Көл боюнда” либреттолорун жазган. “Кыздын таалайы” аттуу повестинин үзүндүлөрүн “Ала- Тоо” (1939, № 3), “Советтик адабият жана искусство” (1941, №5) журналдарында жарыялаган. Мындагы үзүндүлөр боюнча Малик менен Суксурдун, Капар менен Лайлинин тагдырлары жөнүндө сөз болот. Капар өзүнүн карындашы Суксурду болуштун инисине бербөө максатында шаарга окууга алып кетүүсүн досу Маликтен суранат. Малик болсо муну ата-энесине билдирбей, алардын уруксаты жок кантип алып кетем деп түйшөлөт. Бул жерде жазуучу окуя кубалабай, негизги басымды каармандардын ички психологиялык абалына, алардын бири-бирине болгон мамилелерин,

жан дүйнөсүнүн түйшөлүүлөрүн биринчи орунга коет. Негизгиси, жазуучу алгачкы эле повестинде шаар турмушу менен айыл турмушунун ортосундагы айырманы, шаардан билим, тарбия алган жаштар менен элет адамдарынын ортосундагы психологиялык айырмачылыктарды, карым-катышты мерчемге алганынан улам, бул повесть “Майдан” романы менен кандайдыр бир деңгээлде байланышы бар экенин профессор К.Асаналиев белгилеген. [3. 250-б.]

Жазуучу согуш мезгилинде кара сөздөн тышкары, бирин-эки болсо да ырларды жазган. Бирок ошол саналуу ырлары жана либреттолору менен автор кыргыз адабиятында сөздүн толук маанисинде акын деп аталууга акысы бар экендигин далилдеп койгон. Башкасын айтпаганда да, атактуу “Эмгек маршын” кимдер билбейт.

Мекеним мейкин, күндүн нуру төгүлгөн,
Тоолору бийик, бүркүт учуп жол жүргөн.
Жарышып жазда, күрөшүп күздө,
Элибиз эмгек менен эрденип күлгөн.

Бул ыр өткөн кылымдын 60-80-жылдарындагы окуучулардын, эр азаматтардын айыл чарба жумуштарына, курулуш отряддарына, жаңы жерлерди өздөштүрүүгө баратканда хор менен ырдалып, күчүнө күч, демине дем берүүчү гимндин ордун алмаштырган десек жаңылышпайбыз. Бул ырды ырдабаган жана билбеген айылдык улан- кыздарды табууга мүмкүн эмес эле. Азыркы муундун тили менен айтканда, кыргыз жаштарын жаркын келечекке жана эмгекке үндөгөн “хит” ыр болгон. Бул ыр ырдалып, машина же автобус менен бараткан жаштардын шайыр күлкүсү, жаркын маанайы, мектеп окуучуларынын кызыл жагоосу, кызыл пилоткасы күн нуруна жаркылдаган пионердик, комсомолдук төш белгилери али да азыркы улуу жана орто муундагы кишилердин көз алдында кечээ эле болгондой элеси турса керек... Баса, кыргыз эли эгемендүүлүк алгандан кийин легендарлуу парламенттин айрым өкүлдөрү У.Абдукаимовдун “Эмгек маршы” менен Т.Байзаковдун атактуу “Кыргыз жери” аттуу ырын Кыргызстан Республикасынын Гимнине сунуштап, кыйла кызуу талаш- тартыш болгонун айтып коюу ашыкча болбос.

Жогорку деңгээлде жазылган, бирок кыргыз окурмандарына анчалык таанымал болбогон мыкты ырларынын бири - “Карындашыма”:

Солдаттыктын оор борчун аткарып,
Тууган элге канат байлап учармын.
Жар- жорого жеңиш даамын таткырып,
Чар колундан суусунунду жутармын.
Мен баргыча он бештеги айчылап,
Өс карындаш, бошотпогун белиңди.
Саамайыңдан мен турармын жай сылап,
Эркелетип, аарчып көз жаш, теринди. [4. 5-бет.]

Бул ырдан автордун поэзиянын мыкты үлгүсүн жарата алган идиректүү акын экендиги даана сезилип турат. Себеби акын элдик поэзиянын мыкты үлгүлөрү жана улуу муундагы кыргыз акындарынын чыгармачылыгы менен мыкты тааныш болгон жана дүйнөлүк поэзиянын, айрыкча, орус поэзиясынын айрым үлгүлөрүн окуп эле тим болбостон, алардын айрымдарын кайрадан кыргыз тилинде жараткан. Ошондой мыкты поэтикалык саптар согуш мезгилинде, 1944-жылы жазган “Мен келемин” деген ырынан да даана байкалат:

Мен сүйгөн жар түн уйкусуз козголуп,
Муңдуу жүзүн биздин жакка бургандыр.
Көкүрөккө укмуш терең ой толуп,
Суу кирпичин ак булакка жуугандыр.
Өмүрүмдүн гүл азыгы сүйгөн жар,
Бек бол эми, таалай даамын татарда.
“Сабыр кылган алтын табат” деген бар,
Мен келемин кадыр түнүң атарда. [4. 4-бет.]

Жазуучу көбүнчө өз чыгармаларында солдаттык борч жана кыргыз кызынын образы аябай кызыктыргандыгын изилдөөчүлөр белгилеп жүрүшөт жана бул ырында да согуш мезгилинде алыста калган сүйгөн жардын сагыныч менен кусалыкка толгон өкүттүү муңайым абалын элестүү, образдуу түрдө ырга айланткан. Муну жазуучунун орус тилинде жазып жүргөн “Күндөлүгүнөн” да көрөбүз. Кан күйгөн согушта ар кимге өзүнүн алтын башы кымбат болуп, тирүү калуунун айла-амалын издеп турган ошол катаал өлүм менен өмүрдүн эрегиши жүрүп турган мезгилде, орус тилинде күндөлүк жазып жүрүүнүн өзү эле эмне деген эркти, эмне деген кайраттуулукту талап кылары айдан ачык болуп турбайбы. Ошол эле учурда жазуучунун Мекенге болгон чексиз сүйүүсү жана жеңишке болгон чоң ишеничи, терең оптимизминен кабар берип турат. Ушул жерде автордун өзүнүн “Майдан” романынан Качикенин советтик аскерлердин улуу достугуна берген баасынын бир учурун мисалга алуу менен, автордун өзүнөн баатырлыкты, жигердүүлүктү жазып эле тим болбой, реалдуу иши менен далилдегенине күбө болобуз: “Кызык, - деди Качике ичинен, - ок жаап турганда өз башын ойлобой, бирөөнүн камын көргөн кишилерге таң калып, - кызык! Бул эмне деген жигердүүлүк, эмне деген асыл сапаттуулук! Адамдагы асыл касиетке теңеше турган эчтеме жок экен го? О, биздин кишилер, биздин асыл кишилер! Ушундай жашап, ушундай ишти иштеп ушинтип өлөт экен го!” [5. 114-б.]

Ошондой кан күйгөн согушта мындай ишти аркалап жүрүү Абдукаимовдой “асыл киши”, терең интеллектуалдуу жазмакер, жоокер-баатырдын гана колунан келмек.

“Советтик Кыргызстан” журналынын 1944-жылдагы №8 санында У.Абдукаимов “Карындашыма” деген повестинин үзүндүсүн жарыялайт. “Повесттин бул үзүндүсүндө Кадырбек деген кыргыз солдаты фронтто жарадар болуп, Кресты кыштагында дарыланып жатат. Аны Наталия аттуу орус кызы багып, көз салып турат. Мына ушул жөнөкөй орус кызынын, фронттогу тагдыры жөнүндө Кадырбек алыскы кыргыз жергесиндеги карындашына кат жазып билдирет... Бул үзүндүдөгү Кадырбек, Наталия аттуу персонаждарга, Кресты кыштагы деген жердин наамына караганда, “Майдан” романын жазуу максаты ошол эле жылдарында У.Абдукаимовдун оюна келген болуу керек,”-[3. 251] дейт профессор К.Асаналиев.

Жазуучунун чыгармачылык өнөрканасында окурман журту да, адабий журтчулук да күтпөгөн, же күтүп жүрүп үмүтү үзүлүп бараткан мезгилде 60-жылдардын башында өзгөчө көркөм окуя болду. Ал “Майдан” романынын жазылышы эле. Автор 1961-жылы “Майдандын” биринчи китебин, 1966-жылы көзү өткөндөн кийин экинчи китеби жарыяланган, ал эми роман толугу менен 1980-жылы жарык көргөн. Бул тууралуу кыска, нуска аныктаманы К.Асаналиев минтип берген: “Майдан” романы жазуучунун өмүр аягында жараткан “перзенти”. Бул анын адабий керээзи, бүткүл жашоосундагы чыгармачыл изденүүлөрүнүн жыйынтыгы, чоң таланттын “аккуу ыры”.

“Майдан” - көп аспекттүү, көп пландуу роман. Мындай сапат окуянын географиялык чөйрөсүнүн масштабдуулугуна, каармандардын көп сандуулугуна гана эмес, ал баарынан мурда адам турмушунун концепциясын, адамдын жан дүйнөсүн ачууга негизделген. У.Абдукаимовдун баяндоосунда колхозчунун жана интеллигенттин, солдаттын жана генералдын, студенттин жана мугалимдин турмушу көз алдыбыздан өтөт. Окуянын татаал түйүндөрү кыштактан шаарга, шаардан алыскы фронтко чейин барат. Кыргыз адабиятында биринчи жолу Москва, Сталинград алдындагы салгылашуулар нукура эпикалык кеңдикте жана реалисттик -психологиялык тереңдикте сүрөттөлөт. Жазуучунун көркөм политрасынан жаралган образдардан тышкары тарыхый адамдардын, көрүнүктүү полководецтертин элеси тартылат.” [3.253.]. Алп адабиятчынын, белгилүү профессордун бул айтканы – ак сөз.

Согуш Ч.Айтматовдун сөзү менен айтканда, кимдин ким экенин айкындоочу сынак болду. Ошондуктан, романдын экинчи китеби жарык көргөндөн кийин, чыгарма тууралуу объективдүү калыс пикирин ошол мезгилде эле СССРдин эн жогорку даражалуу Лениндик сыйлыктын лауреаты болуп калган Ч.Айтматов алгачкылардан болуп билдирип, романды кыргыз романистикасындагы жаңычыл чыгарма катары мүнөздөгөн. “Элдик турмушту, андагы болуп жаткан коомдук процесстерди жана адамдардын микро дүйнөсүн укмуштуудай

жөнөкөйлүк, табигыйлык жана ачык-айкындык менен сүрөттөп көрсөткөн чыныгы новатордук чыгарма.” [6. 5-бет.]

Ырас, согуш темасында кыргыз адабиятынын тарыхында согуш бүткөндөн кийинки кырк-элүү жыл аралыгында көп чыгармалар жазылды. Мисалы, Айтматовдун атактуу повесттеринин көпчүлүгү согуштун ооруктагы кесепети, оор азаптуу күндөрү, согуш талаасындагы уруштан кем болбогон кыйынчылыктар жөнүндө, өзү көргөн, билген, же болбосо башынан кечирген окуялар тууралуу баяндалган. Согуштагы баталгалуу окуяларды, ошол учурдагы көп улуттуу советтик жоокерлердин бири-бири менен болгон достук мамилелери, пендечилик тагдырлары тууралуу согушка катышкан, анын адам чыдагыс абалын өз башынан кечирген гана адам жаза алышы мүмкүн. У.Абдукаимов дал ушундай согуш темасына согуштун өзүнүн трагедиялык мүнөзүндөй “катаал реалист” жазуучу катары өтө катаал мамиле менен, бүткүл адабий тажрыйбасын, жазуучулук дараметин жумшап, “дүйнөлүк классиканын үлгүсүндөгү” кыргыздын классикалык романын үлгүсүн жарата алды.

“Майдан” романында согуш темасынын драмасы менен трагедиясынан тышкары, сүйүү, тылдагы советтик адамдардын эмгек жана согуш талаасындагы достук темасын сүрөттөдө У.Абдукаимов кыргыз адабиятында кескин бурулуш жасады. “Улуу Ата Мекендик согуштун жылдарындагы совет элинин каармандык эмгегин, фронттогу баатырдык иштерин реалисттик дем менен сүрөттөө жагынан, адамдын жан дүйнөсүн ичкериден тереңдетилген психологиялык чыңалуу менен ача билүү жагынан “Майдан” романы кыргыз прозасындагы айтматовдук жаңы багытты өзүнчө улаган жана бекемдеген новатордук чыгармалардын катарына келип кошулду. [3. 267.]

Романдын биринчи китеби жарык көргөндөн кийин, кыргыз адабий сынында бир топ талаш-тартыш пикирлер болгон, жазуучудан (адатта, жаңычыл, стереотиптен тыш чыгармалар жазылганда) адаттагыдай эле, идеялык каталарды, кемчиликтерди таап, куру доомат арткан учурлар көп эле болгон. Чыгарманын көркөм-эстетикалык касиетин туура баалап, буга чейинки адабий процесстеги салттуу стереотиптерди бузгандыгын, көркөм чыгармачылыкка жаңыча мамиле жасалгандыгын түшүнбөгөндөр жана атайылап түшүнгүсү келбегендер да болду. Бирок романдын экинчи китеби жарык көргөндөн баштап, У.Абдукаимов жана анын жалпы чыгармачылыгы, айрыкча, “Майдан” романынын нарк-насили, көркөм-эстетикалык кадыры тууралуу кыргыз адабий сынында профессионалдуу адабий сындар жана изилдөөлөр жарык көрдү жана айрым бир кемчиликтерди эске албаганда бир ооздон кыргыз адабиятындагы жаңы нуктагы, психологиялык планда жазылган роман жанрынын үлгүсү экендигин белгилешти.

“Майдан” кыргыз адабиятындагы психологиялык романдардын катарына кирет. Өзү котормочулук мектебинен тарбияланып өскөн, орус жана дүйнөлүк классикалык адабиятты мыкты билген У. Абдукаимов биринчи жана акыркы романын, “Майданды”, бүгүнкү күндүн көркөм эстетиканын талабынын бийик деңгээлинде жаза алган. Мындай бааны азыркы кыргыз адабий сыны бир ооздон бекемдеп отурат... Улуу Ата Мекендик согуш мезгилиндеги фронт турмушун түздөн-түз сүрөттөгөн романдардын биринчиси да, маанилүүсү да “Майдан”. [7. 579-580-бб.]

“Майдан” романы жазуучунун өмүрүнүн акыркы жылдарында жазылып, айрым кесиптештеринин чыгармачылыкка түшүнүп-түшүнбөй, жеңил-желпи мамиле кылганын, ачуу айтылган, орунсуз да, орундуу да сын-дооматтарын кулак сыртынан кетирип, ошолордун баарына туруштук берип жүрүп жазган, бир өмүрдө көргөн турмушунун, тарткан азап-тозогунун, чыгармачылыктагы түйшүгүнүн, бүткүл адабий тажрыйбасынын жыйынтыгы катары каралып жүрөт.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Садыков А. Кыргыз көркөм тарыхынын кыскача курсу. – Б., 2005.
2. Бектенов З. Замандаштарым жөнүндө эскерүү. – Б., 1996. 172 б.
3. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. VI том. – Б.: “Полиграфбумресурсу”, 2012. 683-

4. “Ала-Тоо” журналы. 1960, №5. 128 бет.
5. Абдукаимов У. Майдан. - Ф.: “Кыргызстан”, 1980. 650 бет.
6. Ч. Айтматов. “Советтик Кыргызстан”, 1967-жыл, 1-декабрь.
7. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. I том. - Ф.: Илим, 1987. 821 б.

Жамашева Н.С., ст. преподаватель
ЖАГУ

ПОНИМАНИЕ ПРОЧИТАННОГО И ПУТИ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ

Чтение-это труд, творчество, самовоспитание твоих духовных сил, воли.
В.А. Сухомлинский

Аннотация

В статье рассматривается концепция понимания прочитанного и как она относится к развитию грамотности. Даны приемы и стратегии развивающие навык понимания и восприятия читаемого текста. Приведены примеры мероприятий, которые могут быть использованы для стимулирования понимания прочитанного учащимися.

Ключевые слова: понимание прочитанного, методы и приемы, стратегии, текст, идея и тема произведения, буквальное, аналитическое и критическое понимание прочитанного.

UNDERSTANDING THE READ AND WAYS TO IMPLEMENT IT

Reading is work, creativity, self-education of your spiritual strength, will.
V.A.Sukhomlinsky

Annotation

The article discusses the concept of reading comprehension and how it relates to the development of literacy, techniques and strategies for developing the understanding and perception of the text being read. Examples of activities that can be used to stimulate students' reading comprehension are given.

Key words: reading comprehension, methods and techniques, strategies, text, idea and subject of the work, literal, analytical and critical reading comprehension.

ОКУГАНДЫ ТҮШҮНҮҮ ЖАНА АНЫ ИШКЕ АШЫРУУ ЖОЛДОРУ

Окуу рухий ыйгарым эркин иш, жумуш, өз алдынча билим алуу болуп саналат.
В.А. Сухомлинский

Аннотация

Макалада окуп түшүнүүнүн концепциясы талкууланат жана сабаттуулукту өнүктүрүү менен кандай байланышы бар экендиги аныкталат. Окуп түшүнүүнүн ыкмалары жана стратегиялары каралган. Түшүнүү жана окула турган текстти кабыл алуу ыкмалары иштелип чыккан.

Түйүндүү сөздөр: окуу жана түшүнүү, методдору жана ыкмалары, стратегия, текст, идея жана чыгарманын темасы, түзмө-түз, талдоо жана критикалык окуп түшүнүү.

Каждый год мы становимся свидетелями результатов общереспубликанского тестирования выпускников наших школ. Наше общество их бурно обсуждает, Правительство, вернее, Министерство образования и науки делает выводы: какой регион, какая школа, какой выпускник достиг самых высоких результатов. Возникает вопрос: «Все ли выпускники смогли принять участие в ОРТ?» «Какой процент выпускников-участников ОРТ смогли достигнуть желаемого результата?» Ответы на эти вопросы не совсем приятны и желаемы, так как принять участие смогли всего лишь 73% выпускников школ, а из прошедших тестирование примерно 57 % выпускников смогли набрать заветные проходные баллы более 110. В итоге, из общего количества выпускников право на участие в конкурсе на зачисление в вузы получило лишь 42% выпускников. Аттестат есть, но права принять участие в конкурсе и поступить в высшее учебное заведение у выпускника нет.

Результаты тестирования в последнее время стали своего рода мерилом качества работы учителей той или иной школы. Администрация школы старается отметить, выделить труд тех, кто готовил ихк тестам. Но редко кто задумывается о том, что успех выпускников, их высокие результаты ОРТ были заложены еще в младших классах, когда их только начали учить читать и понимать прочитанное. Навык понимание прочитанного, приобретенный ими еще в начальной школе, дал возможность им стать успешными во всем к чему они смогли отнестись серьезно и с любопытством.

Очень часто знание букв, умение читать словами (не по слогам), предложениями, умение прочитать в минуту 100 и более слов мы считаем большим успехом ребенка. В погоне за скоростью чтения (беглость чтения) мы забываем о таком важном навыке как понимание прочитанного.

Понимание прочитанного это способность ученика понять смысл читаемого текста, умение его интерпретировать и формировать своё отношение к прочитанному. Это один из важнейших навыков, которому необходимо научить детей еще в начальной школе.

Понимание прочитанного — неперенное условие эффективного чтения, что является залогом успеха учебы в старших классах и вузе, успеха в работе и карьерном росте.

Психологи называют пониманием установление логической связи между предметами путем использования имеющихся знаний. При чтении несложного текста понимание как бы сливается с восприятием — мы мгновенно вспоминаем полученные ранее знания (осознаем известное значение слов) или отбираем из имеющихся знаний нужные в данный момент и связываем их с новыми впечатлениями. Но очень часто при чтении незнакомого и трудного текста осмысление предмета (применение знаний и установление новых логических связей) представляет собой сложный разветвляющийся во времени процесс. Для осмысления текста в таких случаях необходимо не только быть внимательным при чтении, иметь знания и уметь их применять, но и владеть определенными мыслительными приемами.

Современный детский писатель Даниэль Пеннак в педагогическом эссе «Как роман» отмечает важность перехода от декодирования текста к пониманию прочитанного: «Как только текст перестал быть загадкой, вызывающей ступор, наши усилия уловить его смысл становятся удовольствием; когда преодолен страх «не понять», усилие и удовольствиеначинают работать друг на друга: усилие читать обеспечивает большое удовольствие, а удовольствие понимать увлекает...»

Как точно отметил писатель, что понимание прочитанного увлекает и дает интеллектуальное удовольствие читателю. И нашему обществу необходимо задуматься над тем, как этот необходимый навык привить нашим детям в начальной школе.

Понимание прочитанного зависит от многих факторов: от знания и понимания значений слов, от правильности чтения и произношения, от скорости чтения, жизненного опыта и знаний учащихся, от умения включать в процесс чтения память, мышление, воображение.

В современной методике существуют разные классификации уровней понимания прочитанного. Мы рассмотрим три основных уровня, необходимых сформировать в начальной школе.

Буквальное понимание — первый уровень, который заключается в способности повторить или воссоздать текст, выделить главную информацию, определить главных героев, идею, место, время, хронологию, сюжет, действие.

Аналитическое понимание — умение раскрыть заложенный автором смысл, понимать причинно-следственные связи, умение анализировать и интерпретировать, сравнивать и сопоставлять знакомую и новую информацию.

Критическое или оценочное понимание — это умение формировать и выражать свое отношение к тексту и оценивать своё понимание прочитанного.

Основная задача чтения в школе — воспитание культуры чтения. Это и создание первоначального представления об искусстве слова, и формирование навыков полноценного восприятия произведений литературы, навыков выразительного чтения произведений различных жанров, и ознакомление с элементами анализа литературного произведения, опора на те навыки и умения, которые в определенной мере уже сложились при изучении литературы.

Чтение художественного произведения в классе и дома — это обязательная и главная часть общей работы над ним. Чтение необходимо на всех этапах работы над художественным текстом.

Эффективность приобретения навыка понимания прочитанного в начальной школе напрямую зависит от приемов и методов, которые использует учитель. Работа над художественным текстом должна делиться на три этапа.

Первый этап- это предварительный или ознакомительный этап, который подготавливает детей к восприятию нового текста, новой информации. На этом этапе учителю необходимо пробудить интерес учащихся к тексту. Этого можно достигнуть активным обсуждением темы, названия книги, выявлением предварительных знаний по теме. Важную роль на этом этапе играет словарная работа, рассматривание иллюстраций, прогнозирование содержания текста по названию текста и иллюстрациям.

Знакомство с книгой начинается с изучения ее названия, темы, автора, рассматривания иллюстраций, определения формы и жанра произведения. Всё это способствует тому, что учащиеся определяют цель чтения и стратегии, которые будут использованы для понимания смысла, заложенного автором в произведение.

Второй этап- это самый важный этап, сам процесс чтения. Во время чтения учитель может использовать разные форматы чтения – модельное (показательное) чтение, совместное чтение, управляемое чтение, и самостоятельное чтение. Учителю на этом этапе необходимо направлять внимание учащихся на главную мысль (информацию) в тексте, раскрывающие ее детали, использовать для понимания подсказки и детали из текста, собственные знания и опыт. Необходимо провести проверку и уточнение предварительных прогнозов, сделанных до чтения. Попросить детей попробовать представить себе (визуализация) действия текста, установить связь между идеями и событиями в тексте. Необходимо на этом этапе научить детей постановке вопросов к прочитанному тексту. Такая работа позволяет им тесно взаимодействовать с текстом и автором текста, дает возможность прояснить «что» и «о чем» они читают. Составление вопросов в процессе чтения, позволяют им осознано или неосознанно провести мониторинг своего собственного понимания прочитанного, своеобразный показатель глубины понимания читаемого текста. Важно на этом этапе проводить комментирование или рассуждение вслух, целью которого является демонстрация формирования понимания читаемого текста.

Третий этап- заключительный этап, который проводится после чтения. Упражнения и приемы на этом этапе проводятся с целью выявления общего, аналитического и критического понимания прочитанного. Здесь важно определить, как полученная информация может быть использована в реальной жизни, в ситуациях в которых они могут оказаться. Понимание прочитанного может быть представлено в обсуждениях, в письменных работах, драматизации, в таблицах или кластерах.

На заключительном этапе можно использовать пересказ. Устное воспроизведение прочитанного текста позволяет определить уровень буквального или общего понимания прочитанного. Существует четыре вида пересказа: подробный, выборочный, сжатый, творческий. Чтобы суммировать полученную информацию из художественного текста необходимо вместе с учащимися сделать обобщение прочитанного, краткую передачу главной сути, в результате которого устанавливаются общие свойства и признаки объектов текста.

С целью определения собственного отношения к тексту важно найти связь между тем, что было прочитано самим читателем, его окружающим миром и опытом прочтения других книг. Выявление связей позволяет понять, насколько произведение близко опыту, который уже есть у учащегося, насколько обогащает его знания, информирует его о важном, что становится ценным полезным, вызывает сопереживание и как все это влияет на дальнейшее развитие учащихся.

Осмысление идеи, стиля, решения проблемы или сравнение фактов и информации из текста с целью более глубокого понимания прочитанного является художественным анализом прочитанного текста. Анализ в начальной школе может иметь три направления: сюжетно-образный, проблемный, стилистический, сравнительный.

Выражение собственного мнения по отношению к представленным в тексте идеям, героям и переосмысление уже имеющихся знаний и опыта на основе прочитанного, рефлексия на содержание или форму текста- это оценка понимания прочитанного.

Таким образом, понимание и восприятие читателем - школьником литературного произведения - это сложный творческий процесс, опосредованный всем жизненным, эстетическим, читательским и эмоциональным опытом ученика.

Говоря о восприятии художественного текста, мы имеем ввиду осознание произведения, различая восприятие первичное и вторичное, являющееся результатом анализа. Проблема восприятия не может решаться изолированно от общих задач воспитания читателя и его отношения к действительности и искусству, формирования его личности, мировосприятия, духовного мира.

Понимание прочитанного, кроме того, выступает в качестве своеобразного компаса при определении возможностей ученика и результативности той или иной организации процесса обучения.

Использованная литература:

- 1.Бородина В. А. К методике измерения продуктивности чтения // Проблемы дифференциации читателей и психологии чтения: сб. науч. трудов. - Л.: Изд-во ЛГИК, 1980. - С.141-151.
- 2.Брякова И. Е. Подросток как читатель: взаимосвязь мотивов и качества чтения // Чтение детей и взрослых: качество чтения. - СПб.: Изд-во СПб акад. постдипломного пед. образования, 2009. - С. 106-109.
- 3.Варганова Г. В. Качественные методы изучения чтения // Чтение детей и взрослых: качество чтения. - СПб.: СПб. Акад. постдипломного пед. образования, 2009. - С. 43-48.
- 4.Вальдгард С. Л. Очерки психологии чтения / предисл. Е. Г. Муравьевой, В. В. Ялышевой. – СПб.: Российская нац. б-ка, 2010. - 136 с.
- 5.Голубков В.В. Методика преподавания литературы. М.: Просв., 1989.
- 6.Колесникова О.И. Филологические основы работы над произведением на уроках чтения // Начальная школа. – 2000. - № 11. с. 6.
- 7.Леонтьев А.А. Основы психолингвистики: Учебник для студентов вузов. – М.: Смысл. 1997. – с. 201.
- 8.Шпунтов А.И., Иванина Е.И., Когда художественное произведение может быть воспринято младшими школьниками полноценно. // Начальная школа. – 1995. - № 10. с. 20.
- 9.Кудина Г.Н., Новлянская З.Н., Мелик-Пашаев А.А. Как развивать художественное восприятие у школьников. – М.: Просвещение, 1988.

Султанова А.А., доцент
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

КЕЛЕР ЧАКТЫН БАЯНДАГЫЧ ЫҢГАЙ МААНИЛЕРИ АРКЫЛУУ ТУЮНДУРУЛУШУ

Аннотация

Морфологияда сөз түркүмдөрүнүн ичинен этиш сөз түркүмү бир канча категорияларга ээ. Ошондой категориялардын бири – чак категориясы. Чак категориясынын үч түрү бар. Чак категориясы кыймыл-аракеттин, иштин сүйлөп жаткан мезгилден мурда болуп өткөндүгүн, сүйлөп жаткан мезгилде болуп жаткандыгын жана сүйлөп жаткан мезгилден кийин болорун билдирген өткөн чак, учур чак жана келер чак деп бөлүнөт.

Биз бул макалабызда этиштин чак категориясынын келер чагынын баяндагыч ыңгай маанилери аркылуу туюндурулушуна токтолмокчубуз. Сүйлөөчү адамдын кыймыл-аракетке карата болгон мамилесин билдирген этиштин формасы ыңгай деп аталат. Баяндагыч ыңгай кыймыл-аракеттин болуп өткөнүн, ошол учурда болуп жатканын, же келечекте болорун чындык катарында жайынча баяндайт. Этиштин келер чагынын баяндагыч ыңгай аркылуу иштин, кыймыл-аракеттин келечекте так болушу же күмөн болушу жайынча гана баяндаларын мисалдар аркылуу түшүндүрүүгө аракет жасадык.

Түйүндүү сөздөр: грамматика, этиш, чак категориясы, келер чак, айкын келер чак, баяндагыч ыңгай.

ГЛАГОЛЫ БУДУЩЕГО ВРЕМЕНИ ИЗЪЯВИТЕЛЬНОГО НАКЛОНЕНИЯ

Аннотация

Глагол является одной из самостоятельных частей речи, которая имеет ряд морфологических признаков. Одним из таких признаков - времена глаголов. Глагол имеет три категории времени: действие, которое произошло до момента речи; действие, которое происходит в момент речи; действие, которое произойдет после момента речи. Время свойственно формам изъявительного наклонения. Изъявительное наклонение – это непостоянный признак глагола, который выражает, что действие реально происходит сейчас, будет происходить после разговора о нём или уже состоялось в прошлом.

В этой статье речь пойдет о будущем времени глагола изъявительного наклонения, т.е. о формах будущего времени на примерах.

Ключевые слова: грамматика, глагол, категория времени, будущее время, будущее определенное время, изъявительное наклонение.

FUTURE INDICATIVE VERBS

Annotation

The verb is one of the independent parts of speech, which has a number of morphological features. One of these features is the tenses of verbs. The verb has three categories of time: an action that happened before the moment of speech; action taking place at the moment of speaking; action that will take place after the moment of speech. Time is characteristic of the forms of the indicative mood. The indicative mood is a non-permanent sign of the verb, which expresses that the action is really happening now, will happen after talking about it, or has already taken place in the past.

This article will focus on the future tense of the indicative verb, i.e. about the forms of the future tense with examples.

Key words: grammar, verb, tense category, future tense, future definite tense, indicative mood.

Кыймыл-аракетти билдирген этиш сөздөрдүн ар кандай пикир алышууларда колдонулушу сүйлөп жаткан киши тарабынан ишке ашып, карым-катыштын жандуу жүрүшүн камсыз кылат. Пикир алышууларда сүйлөп жаткан киши гана болбостон, анын айткандарын угуп жаткан киши, тындоочу да болуп мамиле катнаштар ишке ашат.

Мындай учурда сүйлөп жаткан жак (адам) менен тындоочу жактын (адамдын) пикир алышуудагы орду алмак-салмак болуп жүрүп отурат. Жөнөкөй сөз менен айтканыбызда кезеги келгенде сүйлөп жаткан жак (адам) тындоочу да болуп кала берет. Ал эми сөздү угуп жаткан жак (адам) тындоочу болуп эле кала бербестен жооп кайтарган учурда сүйлөп жаткан жак болуп, ошондо буга чейин сүйлөп жаткан жак (адам) тындоочуга айланып калат.

Ошентип сүйлөп жаткан жак биринчи жак болот да, аны угуп жаткан тындоочу жак экинчи жак болот. Демек пикир алышкандар алмак-салмак биринчи жак жана экинчи жак болуп пикир алышуулар улана берет.

Этиштин баяндагыч ыңгайында сүйлөмдөр жайынча баяндалып, сөзсүз түрдө кайсы бир чакта айтылат. Башкача айтканда, тигил же бул чакты билдирет.

Бул макалабызда биз кыргыз тилиндеги этиштердин баяндагыч ыңгайда айтылып, келер чакты туюндурган учурларына гана талдоо жүргүзөбүз.

Айкын келер чактын баяндагыч ыңгай мааниси менен биринчи жакты туюндурган мааниси көбүнчө чакчылдын *-а* (*-е, -о, -ө* варианттары менен) жана *-й* мүчөлөрүнөн кийин биринчи жактын мүчөлөрү жалганып ишке ашат. Кыргыз тилинин гана эмес, дээрлик бардык тектеш түрк тилдеринин грамматикаларында келер чактын өзүнө тиешелүү грамматикалык каражатынын жоктугу, анын уюшулушу чакчылдын *-а, -й* мүчөлөрү менен жак мүчөлөрү аркылуу ишке ашары айтылат.

Мындай структуралык түзүлүш менен жалаң эле этиштин келер чагы эмес, бардык чактары уюшула берет. Грамматикалык өткөн чактын болсо өзүнүн уюшулушунда мүчөлөрү (*-ды, -ган, -чу, -тыр, -ыптыр*) бар. Жак мүчөлөр өткөн чакта тиешелүү жогорудагы өткөн чактык мүчөлөрдөн кийин келип жалгана берет.

Ал эми учур чак менен келер чактын уюшулушунда экөөндө тең чакчылдын *-а, -й* мүчөлөрү менен жак мүчөлөрдүн айкашуусу аркылуу уюшула тургандыктары формалдык жактан окшош. Бирок структуралык маанилик жактан айырмаланып, учур чакта *-а, -й* чакчыл мүчөлөрү менен жак мүчөлөр адатта жардамчы этишке жалганат, башкача айтканда, татаал айтылыш структурасы менен ишке ашат. Ал эми келер чакты туюндурууда чакчылдын *-а, -й* мүчөлөрү менен жак мүчөлөр этиштин жөнөкөй сөз түрүндө колдонулушунда жүзөгө ашат. Мисалдарды талдап чыгуу менен иликтөө жүргүзөлү.

-Аман турсак, мен али Дүйшөн мугалимге барып, кечирим суранып көрөм. (Ч. Айтматов). Этиш сөз (*көрөм: суранып көрөм*) айкын келер чакты туюндуруп, келечекте аткарыла турган кыймыл-аракетти жайынча гана баяндап жатат. Айкын келер чактагы этиштин баяндагыч ыңгайды туюндурар структуралык түзүлүштө турганы менен жалпы сүйлөмдүк мааниси кандайдыр каалоо-тилек маанисин билдирип жатат. (*Аман турсак ... кечирим суранып көрөм*).

Каңгып жүргөн шум башым

Кандай жолду басамын. (“Манас”)

Мисалдагы этиш сөз (*басамын*) чакчылдын *-а* мүчөсү, андан кийин биринчи жактын мүчөсүнүн толук түрүнүн жалганганы менен айкын келер чакты туюндуруп турат (*бас-а-мын*). Каармандын, бул жерде Көкчөгө таарынып кетип каңгып келаткандагы Алмамбеттин монолог-сөзүндө жалгыздыктын азабын айкын-ачык сезип бараткандыгы айтылат.

Булар кетишчү болсо, мен да сендеп кетем, байка! (А. Саспаев). Сүйлөмдөгү *кетем* деген этиште кыймыл-аракет баяндагыч ыңгай маанисинде айтылды. Ошону менен бирге эле грамматикалык биринчи жакта, жекелик санда айтылып жаткан бул этиш сөздө кыймыл-аракеттин аткарылышы сөз болуп жаткан учурда эмес, кайсы бир мезгилде, тагыраагы кийин боло тургандык маанисинде айтылып жатат. Биерде этиш сөзгө *-а (-е)* мүчөсү жалганып, андан кийин биринчи жактын мүчөсүнүн кыскарган түрү келип жатат. Жогоруда белгилеп өткөнүбүздөй, “баяндагыч ыңгай кыймыл-аракеттин боло турганын” (1964, 212-б.) чындык катарында ачык көрсөтүп жатат.

-Күтө турасызбы, мен азыр эле кайтам, гүл коюп эле кайра тартам. (Ж. Мавлянов). Келтирилген мисалдагы этиш сөздөр (*кайтам, кайра тартам*) чакчылдын *-а* мүчөсү жана биринчи жактын кыскарган *-м (-ым)* мүчөсү менен уюшулуп жатат да, келер чак маанилерин билдирип жатат. Этишке жалганган бул грамматикалык каражаттар (*-а, -м*), негизи учур чакты да, келер чакты да билдире турганы грамматикаларда белгиленген. Биздин мисалыбызда баяндагыч ыңгай мааниси менен келер чакты билдирип жатканы чакчылдын *-а* мүчөсү аркылуу гана туюндурулган жок. Ар кандай сүйлөмдөгү сөздөр өзүнүн лексикалык жана грамматикалык маанилери менен бирге жалпы эле сүйлөм курулушундагы башка

сөздөрдүн да лексикалык жана грамматикалык маанилеринин таасиринде болот. Бул сүйлөмдүн ойду түшүндүрүү касиетине жараша жүрөт. Ошентип, биздин мисалыбыздагы этиш сөздөрдүн (*кайтам, кайра тартам*) келер чак мааниси сүйлөмдөгү *азыр эле* деген мезгилди билдирген сөздөр менен айкын болуп баяндалып жатат.

Демек бирде учур чакты, бирде келер чакты билдире берген чакчыл *-а* менен биринчи жактын *-м (-ым)* мүчөсүнүн грамматикалык маанилерине сүйлөмдөгү жалпы грамматикалык маанинин жана андагы башка сөздөрдүн лексика-грамматикалык маанилеринин тийгизген таасиринин ролу бар экенин эске алуу шарт.

Сөздөрдүн ойду түшүндүрүүдө өз ара карым-катышта болуп, сүйлөм маанисине биригип айтылган учурдагы мына ушундай лексика-грамматикалык касиеттеринин ролу чоң болуп, ар кандай грамматикалык маанилерде келе бере тургандыгын белгилей кетүүбүз керек. Чакчылдын *-а, -й* мүчөлөрү менен айтылып, андан ары тиешелүү жак мүчөлөрүнүн жалганышы аркылуу келер чактын туюндурулушу сөздөрдүн сүйлөмгө биригишиндеги жаратылган грамматикалык маанилерге көз каранды экенин байкоо анча деле кыйынчылыктарды жаратпай турганын көрдүк.

Кыймыл-аракеттин, ал-абалдын биринчи жакта айтылышын туюндурган *-айын* (кыскарган түрү *-йын*), көптүк сандагысы *-айын* (кыскарган түрү *-йык, -к*) мүчөлөрү көпчүлүк учурда баяндагыч ыңгай маанисинде келип айтылат. Тарыхый жактан алып караганыбызда бул татаал мүчө чакчыл мүчөлөрү менен жак мүчөлөрүнүн биригип кетишинен пайда болгон (*-а, -й + -мын, -ын, -ык, -к*). Бул мүчөнүн маанисинде дайыма грамматикалык келер чак туюндурулат, анткени бул татаал уланды мүчөсүнүн составына келер чакты билдирген жак мүчө *-мын, -ык* мүчөлөрү биригип кеткен.

Эртерээк айылыма барып, ушул кишиге ийилип салам берип, сакалынан өпсөм экен деп тилейм. (Ч. Айтматов). Сүйлөмдө айтыла турган ойду жыйынтыктап турган этиш сөз *тилейм (деп тилейм)*. Ал сөздө *-айын (-айым)* мүчөсүнүн кыскарган түрү жалганып, аракеттин али аткарыла электиги, кези келгенде аткарыла тургандыгы жайынча баяндалып, этиштин келер чагын билдирип жатат.

-Көргөндөр көп, кагылайын. Кайсы бирин айтайын. (С. Станалиев). Мисалдын экинчи сүйлөмүндөгү этиш сөз (*айтайын*) сүйлөп жаткан кишинин алдыда аткарыла турган аракеттеринен кабар берип, учур чактын айкын боло тургандыгы жайынча эле баяндалып жатат. Этиш уңгуга (*айт*)

-айын мүчөсүнүн жалганышы грамматикалык айкын келер чак маанисин уюштурду. Биринчи сүйлөмдөгү *кагылайын* деген этиш сөздүн модалдык мааниде айтылганына карабай *-айын* мүчөсүнүн жалганышы менен кыймыл-аракеттин, жалынып-жалбаргандыктын аракети алдыда боло турганы айкын баяндалып жатат.

Атым чарчады, чалдырып алайын. (Э. Турсунов). Сүйлөмдөгү этиш сөз татаал формада айтылып (*чалдырып алайын*), негизги этиш (*чалдырып*) чакчылдын *-ып* мүчөсү менен келип, маанисинде “кыймыл-аракеттен мурун болгон кошумча кыймыл-аракетти билгизиш” (Давл., 1980, 189-б.) керек болчу. Ал (*чалдырып*) *ал* деген жардамчы этиш менен келип, жардамчы этишке жалганган чакчылдын келер чакка ыктаган *-а* жана келер чакты туюндурган *-ын* мүчөсү жалгангандыктан бул жердеги татаал этиш (*чадырып алайын*) келер чак маанисин берип жатат. Келер чак мааниси жайынча гана айтылып, баяндагыч ыңгай маанисинде келди.

-Таш бышыргандарды карап келейин, - деди Жанжигит. (М. Абакиров). Кадыресе эле баяндалып айтылган ой (*карап келейин*) кыймыл-аракеттин келечекте, жакын арада аткарыла турганынан кабар берет. Баяндагыч ыңгай келер чак маанисинде айтылып жатат.

Келер чактын *-айын* мүчөсү суроо маанисин билдирген *-бы* мүчөсү менен да айкашып келе берип, өзүнүн биринчи жак, жекелик сан, келер чак маанисин жоготпойт.

Жолдо келатканда айтат, ушул эжейиң сулуу экен, мен алайынбы дейт. (Б. Усубалиев).

-Мен аял албай эле коёюнбу? (Б. Усубалиев).

Мисалдардагы этиштер (*алайынбы, коёюнбу: албай эле коёюнбу*) суроо маанисиндеги мүчө (-*бы*) менен айтылып жатканы менен айкын келер чак маанисин туюндурган касиетин сактап турат. Кыргыз тилиндеги суроо маанисинин –*бы* (тыбыштык өзгөрүүлөрү менен) мүчөсүнүн субъект (суроо берип жаткан тарап) менен пикир алышуучунун ортосундагы кыймыл-аракеттик мамилени туюндуруп, аракеттин натыйжасынын али аткарыла электигин билгизет. Демек, суроо маанисинин –*бы* мүчөсү дайыма келер чак маанисинде айтылган ойду билдирет. Мындай учурда келер чактын айкын же арсар болору –*бы* мүчөсү жалганган этиш сөздүн өзүндөгү грамматикалык маанилерге жараша жүрө берет.

Айкын келер чактын –*айын* мүчөсү этиштин терс маанисин билдирген тангыч мүчөсү –*ба* менен айтылганда да баяндагыч ынгай маанисинде келет. Бул учурда тыбыштардын сыйлыгышуу шартына ылайык –*айын* мүчөсү кыскарып –*йын* болуп жалганып, айкын келер чак маанисин туюндура берет.

*Ак кымкантан тон албайм,
Ак күмүштөн сом албайм,
Ар кимди барып бир мактап,
Ары жок ырчы боло албайм.* (Барпы).

Ыр саптарындагы кыймыл-аракеттин ишке ашар мезгили сөз жүрүп жаткан мезгилден кийин болору түшүнүктүү. Акындын *албайм* деген сөзүндө иштин келечекте болушу (болбой да калышы) айтылып жатат. Маанилер грамматикалык биринчи жак, жекелик сан айкын келер чак жана баяндагыч ынгайды билгизип жатат.

Келер чакты уюштуруучу бул уланды мүчөнүн (*-айын, -аймын*) грамматикалык башка маанилерди туюндурган учурлары да болот. Алар тууралуу дагы кийин изилдөө жүргүзөбүз.

Этиштерде –*ба* мүчөсү суроо маанисиндеги –*бы* мүчөсү менен да айкашып келе берет: *албайынбы, окубайынбы, жазбайынбы* ж.б. Мисалдардагы сөздөрдүн лексика-грамматикалык маанилеринен байкалып тургандай, бул учурда –*ба* мүчөсүнүн терс, тангыч маанилери солгундап калып суроо мааниси (*-бы*) сактала берет да, этиштин келер чак мааниси жоголбойт.

- *Мага жамандык ойлоп, тилимди албагандарды мен өзүм жазалабайм, кудаа өзү жазалайт.* (Т. Абдумомунов). Сүйлөмдөгү этиш сөздө (*жазалабайм*) биринчи жактын өзү тарабынан болгон аракеттин аткарылышы келер чакта айкын болору билдирилип жатат.

Кантейин, окуунун чыныгы жолунан сени калтыралбаймын. (Ч. Айтматов). Бул жерде да –*айын (-аймын)* мүчөсү терс маанидеги –*ба* мүчөсү менен келип айтылып, келер чакта биринчи жак маанисин билдирет.

Колдонулган адабияттар:

1. Абдувалиев И. Кыргыз тилинин морфологиясы. Б., 2008.
2. Абдувалиев И. Кыргыз тилинин морфологиясы. Б., 2014.
3. Азыркы кыргыз тили. Фонетика, лексикология, морфология, синтаксис. Бишкек. 2015. 302-326-б.
4. Давлетов С., Кудайбергенов С. Азыркы кыргыз тили: морфология. –Фрунзе, 1980.
5. Давлетов С., Мукамбаев Ж., Турусбеков С. Кыргыз тилинин грамматикасы. I бөлүм. Ф. 1982. 170-207-б.
6. Кыргыз адабий тилинин грамматикасы. I бөлүм. Фонетика жана морфология. Ф. 1980. 286-404-б.
7. Кыргыз тилинин грамматикасы: морфология. Ф., 1964.
8. Кыргыз тилинин жазма грамматикасы. Азыркы кыргыз адабий тили. Бишкек. 2015. 348-350-б.

*Рыскулова Г.У., п.и.к., доцент
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ
Эралиева М., магистрант
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ*

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА ОКУТУУНУН МЕТОДДОРУН КОЛДОНУУНУН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ

Аннотация

Макалада башталгыч класстарда окутуунун методдорун колдонуунун айрым маселелери каралды.

Окутуунун методдору, аларды башталгыч класстарда жаш өзгөчөлүгүнө карата пайдалануу, алардын түрлөрүнө басым жасалды.

Окуучулардын таанып-билүү иш-аракетин уюштурууда жана башкарууда жалпы мүнөзгө ээ болгон логикалык ыкмаларга жана методдорго токтолдук.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация

В статье рассматриваются некоторые вопросы использования методики обучения в начальной школе.

Акцент был сделан на методах обучения, их применении в начальной школе в зависимости от возраста и их видах.

Мы сосредоточили внимание на логических подходах и методах, распространенных в организации и управлении познавательной деятельностью учащихся.

SOME PROBLEMS OF THE USE OF TRAINING METHODS IN THE PRIMARY SCHOOL

Annotation

The article deals with some issues of using teaching methods in elementary school.

The emphasis was placed on teaching methods, their application in primary school depending on age and their types.

We have focused on the logical approaches and methods common in the organization and management of students' cognitive activity.

Окутуунун методдору – бул мугалим тарабынан окуучулардын таанып-билүү иш-аракетин уюштуруунун жолдору. Алар класста системалуу жана ырааттуу окутууну жана окууну камсыз кылат.

Педагогикалык процесс өзүнүн мазмуну жана максаттуулугу боюнча өтө ар түрдүү жана көп кырдуу. Окуучуларды окутуунун жана тарбиялоонун бардык милдеттерин аткарууга бирдей ылайыктуу, кандайдыр бир универсалдуу метод боюнча окуу-тарбия ишин тууралоо мумкун эмес. Башталгыч класстын окуучуларын окутуунун методдорун тандоодо мугалим балдардын жаш өзгөчөлүгүн эске алуусу керек. Алардын көңүл буруусу, ой жүгүртүүсү өнүгө элек, татаал байкоолор аларга жеткиликсиз [1,2, 8].

Ошентип, окутуу ыкмалары төмөнкүлөрдү камтышы керек:

- 1) көрүү мүмкүнчүлүгүн кеңири колдонуу;
- 2) бардык окуучулардын ишинде активдүүлүктү камсыз кылууга;
- 3) системалуу жана ырааттуу окутууну жана окутууну камсыз кылуу;
- 4) окуу пландарында көрсөтүлгөн зарыл көндүмдөрдү жана көндүмдөрдү өздөштүрүү;
- 5) студенттерди өз алдынча иштөө көндүмдөрүнө үйрөтүү;
- 6) окуунун турмуш менен, окуучулардын эмгеги менен байланышы;
- 7) балдарда коллективизм сезимин жана жамааттык эмгектин көндүмдөрүн өнүктүрүү;
- 8) окуучуларда өздөрүнүн милдеттерин аткаруу үчүн жоопкерчилик сезимин тарбиялоо;

9) балдардын эстетикалык сезимин, эмоциясын, көңүлүн, эркин, эс тутумун, ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү;

10) балдардын нормалдуу физикалык өнүгүүсүнө көмөктөшөт [4, 9].

Ар бир предметти окутуу окуу материалынын мазмуну жана өзгөчөлүгү менен аныкталуучу өзүнүн методдорун колдонууну талап кылат. Предметтерди окутуу процесси негизинен окуу-тарбия иштеринин төмөнкү негизги этаптары менен аныкталат:

1) мугалимдин жаңы материалды түшүндүрүүсү;

2) окуучулардын билимди кабыл алуусу жана өздөштүрүүсү;

3) алынган билимдерди консолидациялоо;

4) окуучулардын билимин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн текшерүү жана баалоо [3, 5].

Бул этаптар өз ара байланышта жана сабактын максатына жараша болот.

Биринчи этаптын натыйжалуулугу мугалимдин эмгекке болгон мамилесинен, анын квалификациясынан, тажрыйбасынан, балдарга болгон сүйүүсүнөн, класс менен иштөө жагынан аларга жекече мамилесинен көз каранды [6].

Экинчи этап биринчи этап менен тыгыз байланышта. Окуучулардын жаңы материалды кабыл алуусунун маңызы балдарда жаңы идеяларды калыптандырууда жана объективдүү дүйнөнүн предметтерин жана кубулуштарын жана алардын ортосундагы байланышты туура чагылдырган түшүнүктөрдү калыптандырууда. Экинчи этаптын эффективдүүлүгү мугалимдин түшүндүрүү сапатына гана эмес, окуучуларды даярдоого, алардын өнүгүүсүнө, кызыгуусуна, көңүл буруусуна жана мугалим эмнени түшүндүрүп жатканын билүү каалоосуна да көз каранды (жаңы материалды кабыл алуу окуучулардын мурунку тажрыйбасы) [8].

Консолидация этабы мугалимден окуучуларга жекече мамиле жасоону талап кылат [7].

Окуучулардын билимин текшерүү жана баалоо бардык окуу-тарбия иштерин жөнгө салууга жардам берүү үчүн окуу процессинин бардык бөлүктөрү менен байланыштырылышы керек [9].

Сабактын тарбиялык максатынын негизинде мугалим окуучулардын билимди өздөштүрүүнүн белгилүү булактарын (тышкы чөйрө, көрсөтмөлүү көрсөтмө куралдар, дидактикалык материал, окуу китеби, таблицалар ж.б.) тандап алат, окуучулардын өздөштүрүүчү логикалык техниканын өзгөчөлүктөрүн эске алат. белгилүү бир билимди, көндүмдөрдү жана ушуга жараша бул булактарды колдонуунун ыкмаларын жана формаларын жана окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун логикалык ыкмаларын аныктайт.

Башталгыч мектепте окутуунун негизги методдору: оозеки баяндоо методу, көнүгүү методу, лабораториялык жана практикалык иштердин ыкмасы, окуучулардын өз алдынча иштөөсү, окуу китеби менен иштөө, программалаштырылган окутуу методу, маселе чыгаруу методу.

Жаңы материалды түшүндүрүүдө, математикалык түшүнүктөрдү калыптандырууда индукция жана дедукция, аналогия, анализ жана синтез олуттуу орунду ээлейт [4, 7].

Мугалим сабакта окуу материалына, максатына, түзүлүшүнө, окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө жана даярдыгына жараша ар кандай жолдор менен айкалыштыруу менен бир нече ыкмаларды колдоно алат. Бирок сабакта методдордун бирөө гана жетектөөчү, үстөмдүк кылуучу, негизги максатка жетүүгө багытталган тарбиялык иштердин мүнөзүн ал аныктайт [3, 5].

Окуучулардын таанып-билүү иш-аракетин уюштурууда жана башкарууда жалпы мүнөзгө ээ болгон логикалык ыкмаларга жана методдорго токтоло кетели.

«Кантип окутуу керек?» деген салттуу дидактикалык суроого жооп изде. бизди окутуу методдорунун категориясына алып келет. Аларсыз максатка жетүү, көздөгөн мазмунду ишке ашыруу, окууну таанып-билүүчү активдүүлүк менен толтуруу мүмкүн эмес.

Окутуунун методикасы окуу процессинин негизги компоненттеринин бири болуп саналат. Бул алардын маңызын да, функцияларын да тактоого изилдөөчүлөрдүн кылдат көңүл бургандыгын түшүндүрөт.

«Метод» термини гректин «methodos» деген сөзүнөн келип чыккан, чындыкка карай, күтүлгөн натыйжага карай жол, жол дегенди билдирет. Ошентип, окутуу методдору окутуу маселелерин чечүүгө багытталган мугалим менен окуучулардын биргелешкен ишинин ыкмалары, б.а. дидактикалык тапшырмалар.

Методдун бул аныктамасы окутуунун кээ бир маанилүү мүнөздөмөлөрүн чагылдырат. Бирок, «тартиптүү жолдор» деген эмне экени белгисиз бойдон калууда [9]. Сөздүктөр «ыкма» дегенди жол, ал эми жолду ыкма деп айтышат. Теориялык деңгээлде «метод» илимий категория катары кандайдыр бир иш-аракет ыкмасын метод катары кароого боло турган маанисин жоготот. Окутуунун педагогикалык теориясына «окутуунун ыкмасы» түшүнүгүн киргизсек, б.а. дидактика, методду чечмелөө окуу ишинин ар кандай формаларында ишке ашырылуучу, анын багытын чагылдырган окутуунун маңызы менен байланышкан нерсе катары кабыл алуу зарыл. Мында метод стандарттын логикалык формасына таандык кылынышы мүмкүн жана нормативдик планда көрсөтүлгөн жана окуучуларга берүүгө жана алар тарабынан белгилүү бир бөлүгүн өздөштүрүүгө багытталган окутуунун жана тарбиялоонун бирдиктүү иш-аракетинин модели катары аныкталышы мүмкүн. мазмундук билим берүү боюнча (В.В. Краевский). Бул формулировка методдун дидактикалык маселелерди чечүүгө багытталган мугалим менен студенттердин бирдиктүү иш-аракетинин жалпы теориялык идеясы экендигине негизделген [2].

Окутуунун методикасы – окуучулардын инсандыгын окутуу, тарбиялоо жана өнүктүрүү милдеттеринин негизинде окуу материалын теориялык жана практикалык жактан иштеп чыгуунун формасы. Мугалим адамзаттын тажрыйбасында жазылган билим менен бул билимге ээ болбогон баланын аң-сезиминин ортосунда ортомчу болуп иштейт. Ал адам тажрыйбасынын айрым аспектилерин өздөштүрүү үчүн студент басып өтүүгө тийиш болгон билим жолун сунуштайт. Бирок мугалим билимди жөн эле өткөрүп койбостон, окуу материалын өздөштүрүүнүн белгилүү бир жолдорун, ыкмаларын, ыкмаларын уюштурат [6].

Ошентип, окутуу методу – бул окуу материалын жеткирүүгө жана аны балдардын өздөштүрүүсүнө багытталган иш-аракеттин ыкмасы. Педагогикада методдордун мындай функциясын окутуунун методдору деп аташат.

Бирок, балдардын окуу материалын өздөштүрүү ыкмалары окутуу ыкмаларына окшош эмес. Демек, окутууда окуучулардын таанып-билүү иш-аракетинин методдору да мүнөздөлөт, алар окутуу ыкмаларына көз каранды жана алар менен аныкталат.

Ошентип, Ю.К. Бабанский, окутуу методикасы билим берүү, тарбиялоо жана өнүктүрүү милдеттерин ишке ашырууда мугалимдер менен окуучулардын өз ара байланышта болгон иш-аракеттеринин жолдору катары аныктайт. Демек, педагогикада окутуу методдору дайыма мугалимдин ишмердүүлүгүнүн жолдору жана окуучулардын таанып-билүү иш-аракетинин, тарбиялык милдеттерди аткарууга багытталган жолдору катары каралып келет [2].

Окутуу методдору биринчи кезекте билим берүүнүн максаттарына жана мазмунуна жараша болот. Мындан тышкары, окутуу ыкмалары психологиялык негизге ээ. Окуу жана инсандык өнүгүү үчүн курак мүмкүнчүлүктөрү окутуунун жана окуунун ыкмаларына олуттуу таасирин тийгизет. Окуучулардын психикалык активдүүлүгүн жана инсандык өзгөчөлүктөрүн терең түшүнүү окуунун натыйжалуу жолдорун табууга мүмкүндүк берет.

Пайдаланылган адабияттар:

- 1.Басова, Н.В. Педагогика и практическая психология [Текст] / Н.В. Басова. – Ростов-на-Дону, 1999.
- 2.Беспалько, В.П. Слагаемые педагогической технологии [Текст] / В.П. Беспалько. – М.: Просвещение, 1999.
- 3.Горшкова, В.В. Гуманитарная природа образовательных технологий в междисциплинарной педагогической реальности [Текст] / В.В. Горшкова – Вл-к, 1999. – 83–85 с.

4. Кан-Калик, В.А. Педагогическое творчество [Текст] / В.А. Кан-Калик, И.Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990.
5. Кларин, М.В. Педагогическая технология в учебном процессе [Текст]: анализ зарубежного опыта / М.В. Кларин. – М.: Знание, 1989.
6. Котова, И.Б. Педагогическое взаимодействие [Текст] / И.Б. Котова, Е.Н. Шиянов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2005.
7. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии [Текст]: Учебное пособие для педагогических вузов / Г.К. Селевко. – Москва: Народное образование, 1998. -255 с.
8. Сластенин, В.А. Педагогика [Текст] / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов. – М.: Академия, 2002.
9. Начальное и среднее профессиональное образование [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://www.krskstate.ru/krao/nachprof>

*Бакирова Г.К., ф.и.к., доцент
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ
Молдопашарова А.Т., магистрант
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ*

Ч.АЙТМАТОВ ТИЛ МАСЕЛЕЛЕРИ ЖӨНҮНДӨ

Аннотация

Макалада жазуучу Ч.Айтматовдун тил, кыргызча котормолор, эне тил, кош тилдүүлүк маселелери боюнча жарыкка чыккан публицистикалык эмгектериндеги, берген маектериндеги, чыгып сүйлөгөн сөздөрүндөгү улуттук эне тилдердин тагдыры, адабий тил маселелери, кош тилдүүлүктүн, көп тилдүүлүктүн учурдагы орду жөнүндөгү ой-пикирлери берилет. Жазуучунун көркөм чыгармачылыгында кейипкерлеринин тилине чоң маани берип, аны мүнөз түзүүдө ийгиликтүү пайдаланышына мисалдар келтирилет.

Түйүндүү сөздөр. Тил, эне тил, улуттар жана улуттук тилдер, адабий тил, котормо, эки тилдүүлүк, диглоссия, кош тилдүүлүк, билингвизм, көп тилдүүлүк.

CH. AITMATOV ON LANGUAGE PROBLEMS

Annotation

This article deals with the literary language, also bilingual multilingual problems in social, economical, cultural life according Chingiz Aitmatov's words about mother tongue and bilingual problems. Ch. Aitmatov made an important contribution to make Kyrgyz language a state language. There are some examples of the writer where he specified his personages' characters according to their speech and language.

Key words. Language, native tongue, nations and national languages, literary language, translation, diglossiya, bilingualism, multilingual.

Заманыбыздын залкар жазуучусу, Кыргыз Эл баатыры, I даражадагы “Манас” орденинин жана “Ак шумкар” алтын медалынын ээси Ч.Айтматов дүйнөлүк көркөм адабиятта өлбөс-өчпөс эмгектерди, өзүнө таандык чыгармачылыктын туу чокусун жаратты. Анын чыгармаларынын негизинде көптөгөн драмалык чыгармалар сахнага коюлуп, кино тасмалар тартылып, илимий изилдөө иштери аткарылып, чыгармаларын дээрлик бардык өлкөлөрдө эңсеп окуп, өз тилдерине которуп, жарыкка чыгарып жатышкандыгы белгилүү. Анын бирден бир себеби – кыргыз элинин акылман уулу Ч.Айтматов өз чыгармаларында жалпы адамзаттык, түбөлүктүү проблемаларды көтөргөндүгү.

Ч.Айтматов дүйнө элине көөнөрбөс чыгармаларын тартуулоо менен бирге, коомдук ишмер катары да өз элинин жашоо-тиричилигиндеги айрым өксүктөргө четтен карап тура алган эмес. Андай маселелердин бири – кыргыз элинин турмушунда улуттун келечегин аныктаган, чоң саясий-социалдык мааниге ээ болгон тил маселеси эле.

Жазуучу өзүнүн алдына “сөздүн күчүнө ишенбесем, мен неге жазам?” деген суроону коюшу, “сөздүн өз кенчи бар экендигине ишенем”, “сөз, керек болсо, өзүнө дүйнөнүн тагдырын камтыйт”, “албетте, сөз жөнүндө айтуу, демек, адамзаттын көкүрөгүндө сакталып, көркөм өнөрдүн табиятына сиңип, биротоло орноп калган нерсе жөнүндө айтуу”, “өтө аянычтуу сөздөр көкүрөгүндү куйкалап, көзүнө жаш толтурат”, “байыркы сөз кээде эң эле соңку сөздөн таасирдүүрөөк угулуп жатканы көпчүлүгүбүзгө маалым” [1:283-289] деген сыяктуу ой толгоолору – анын тилди, сөздү, тилдин тарыхын аздектеген өзгөчө мамилесинин, тилди өз дилине терең сиңиргендигинин белгиси. Ал өз чыгармачылык жолунда кейипкерлерге мүнөз түзүүдө да тилге, сөзгө болгон мамилесин “Толгонай өзүнүн терең ойлорун да жөнөкөй гана сөздөр менен айтат, анткени ал турмуштун түбүн казган, илимге башын сайган чыгаан философ эмес” [1:282] – деген сыяктуу саптарында келтирген учурлары бар.

Бул макалада жазуучунун тил, кош тилдүүлүк, кыргызча котормолор, ар бир улуттун жашоо-тиричилигинде тилдин алган орду жөнүндөгү публицистикалык эмгектери, ой-пикирлери, курган маектери жана аларды чагылдырган эмгектер жөнүндө сөз болмокчу.

2001-жылы К.Жусупов Ч.Айтматовдун чыгармачылыгына кызыккан адам катары анын мезгилдүү басма сөз беттеринде жарык көргөн макалаларындагы, маектешүүлөрүндөгү тил, кош тилдүүлүк маселелери жөнүндөгү ой толгоолоруна иликтөө жүргүзгөн “Мезгил закымдары, Ч.Айтматов тил жана эки тилдүүлүк маселелери” аттуу публицистикалык иликтөө китебин жарыкка чыгарган [5]. Автор аталган эмгегинде: “Дал мына ушул тил, анын ичинде, эки тилдүүлүк маселеси атам замандан бери чоң мааниге ээ болуп, ушул күнгө чейин курч маселелердин бири катары калууда. Жазуучунун публицистикалык ишмердүүлүгү дал мына ушул тилге байланышкан макалалардан, иликтөөлөрдөн башталган,” [5:5] – деп белгилегендей, залкар жазуучунун публицистикалык чыгармаларынын башатын тил маселелерине арналган эмгектери түзөт.

Анын тил маселесине арнаган алгачкы макаласы 1951-жылдын 11-ноябрында “Ленинчи жаш” газетасына “Орусча-кыргызча сөздүк жөнүндө” деген ат менен жарык көргөн. Анда жазуучу жаш экендигине карабастан, орус жана кыргыз тили боюнча түшүнүгү терең болгондуктан, ошол сөздүктөгү илимий-техникалык, философиялык жана башка терминдердин кыргыз тилине которулушундагы кетирилип жаткан кемчиликтерди, кыргыз тилинде түшүндүрмө сөздүктүн жоктугун, орусча-кыргызча сөздүктө сөздөрдү жөн гана которуп койбой, кээ бир маанилүү сөздөргө түшүндүрмө берилиши зарыл экендигин белгилеген. Маселен, аталган сөздүктө “*косноязычный*” деген сөз “*сакоо*”, “*кекеч*” деп которулгандыгы туура эмес экендигин, кекечти орусча – “*заика*” дешет. “*Косноязычный*” деген сөз чоркоктуку, архаизм сөздөрүн көп колдонууну, өз оюн жеңил, ылайыктуу сүйлөмдөр менен айтып бере албаганды билдирет,” [5:7] – деп түшүндүргөн.

Ал эми 1952-жылдын 24-январында “Советская Киргизия” газетасына “О терминологии киргизского языка” деген макаласын жазып, анда кыргыз мектептери үчүн жазылган орус тили окуу китебинде балдардын кабыл алышына түшүнүксүз болгон, туура эмес котормолордун сунушталып жаткандыгын белгилесе, 1953-жылдын 24-майында жарык көргөн “Оригиналдан алыс котормолор” деген макаласында дүйнөлүк классиктердин чыгармаларынын кыргыз тилиндеги котормолорун окурманга жугумдуу жеткирүү зарылдыгын айткан.

Адамдарды башка жан-жаныбарлардан айырмалап турган сүйлөө жөндөмдүүлүгү улуттун жана мамлекеттин жаралышына шарт түзүп, адамзат коомунун калыптанышындагы чоң жетишкендик болуп саналат. Байыртадан бери карай адамдардын өз ара пикир алышуу зарылдыгынан пайда болгон тили, ой-максаттарын ишке ашырууга болгон аракеттери алардын жашоо-тиричилигине зор өзгөрүүлөрдү алып келген. Мындай кырдаал адамдардын тилинин коомдогу ордунун калыптанышына шарт түзгөн. Улуттардын калыптанышы, алар жашаган мамлекеттердин ортосундагы карым-катыш мамилелери тилсиз жүргүзүлүүгө мүмкүн эмес. Ошентип, дүйнөлүк коомчулуктун алдында кош тилдүүлүк жана көп тилдүүлүк маселелери пайда болду [5:11].

Тил илиминде “эки тилдүүлүк” жана “кош тилдүүлүк” деген түшүнүктөр бар. Эки тилдүүлүк (диглоссия – грек тилиндеги – *di* – “эки”, *glossa* – “тил” деген сөзүнөн алынган [3:28]) – бул, тилди керектөөчүлөр тарабынан бир эле тилдин эки формасынын катар колдонулушу. Мисалы, жалпы элдик сүйлөшүү тили менен адабий тилдин, же адабий тил менен жергиликтүү диалектилер сыяктуу тилдик формалардын бир учурда колдонулушу тигил же бул тилдин диглоссиялык варианттарын түзөт.

Ал эми кош тилдүүлүк “билингвизм” деген термин менен аталып, ал латын тилиндеги *bi* – “эки, кош”, *lingua* – “тил” деген сөзүнөн алынып, эки тилди билүү, сүйлөшүү практикасында адамдар тарабынан бир эле учурда эне тилинин жана өздөштүргөн башка тилдин жарыш колдонулушун туюндурат [4:82]. Бири-бири менен карым-катыш жасоого болгон аракеттер адамдардын ортосунда эки же бир нече тилди өздөштүрүү зарылчылыгын пайда кылат. Ошондуктан тилдердин карым-катышы, кош тилдүүлүктүн тарыхы адам баласынын тарыхынын түпкүрүнөн бери келе жатат.

Бул лингвистикалык эки түшүнүктүн айырмасын терең түшүнгөн жазуучу кош тилдүүлүк маселесине арнаган макаласын “Билингвизм – доор талабы” деп атаган. Анткени

кош тилдүүлүк саясатын туура эмес түшүнүүнүн натыйжасында өткөн кылымдын 80-жылдарынын аягында «эл достугу» деген ураан ашыра пропагандаланып, чоң улуттардын таасирлери күчөп, улуттар аралык тилдерге басым жасалып, ал эми улуттук тилдер өзүнүн керектигинен ажырап, анын колдонулуу чөйрөсүнүн чектелишине алып келген. Мындай шарттарды эске алган жазуучу кош тилдүүлүк маселесине терең маани берип, бул макаласында улуу тилдердин арасында майда улуттардын тилдеринин жоюлуп кетүү коркунучуна тынчсыздангандыгын билдирген. Анткени тилдин жоюлушу улуттун жок болушуна алып келери бышык. Ч.Айтматов тил, кош тилдүүлүк жөнүндөгү ой толгоолорунда бир тилди башка элге жеткирип, синире коюу кыйын экендигин, андагы котормочулуктун маанисин белгилеген. Бирок бөтөн тилди дароо үйрөнө коюу жеңил болбогондуктан, мындай учурда кайсы бир орток тил кызмат кыларын, андай тил көп улуттуу мамлекеттерде өтө маанилүү болорун айткан. Бирок мындай учурда кайсы бир тилге артыкчылык берилип, башка тилдердин кадыр-баркын түшүрбөө керктигин да белгилеген.

Ч.Айтматовдун “Турмуш ченеми – мезгил ченеми” деген макаласында сенектик мезгилде Кыргызстандын аймагындагы шаарларда, райондордун борборлорунда кыргыз тилиндеги балдар бакчалары, мектептер жабылып, кыргыз эли аргасыздан балдарын орус тилиндеги балдар бакчаларына, мектептерге берүүгө аргасыз болушкандыгын, натыйжада, өз эне тилинен орус тилин жакын көргөн муун пайда болуп, орус тилин эң жакшы билип, бирок эне тилинде эки ооз сөз билбеген, эл менен котормочу аркылуу сүйлөшкөн чиновниктердин жетилгендигин белгилеген. Алардын жан дүйнөсүндө кыргызга таандык өзгөчөлүктү, мүнөздү табуу кыйын экендигине өкүнгөн. Оор кырдаалдарда кыргыз тилинин тазалыгы, анын келечеги үчүн күйүп-бышкандардын куугунтукталгандыгын эскерген. Макалада Ч.Айтматов: “Элдин тили – бул феномен, бул жалпыга маанилүү кымбат нерсе. Ар бир тил – жалпы адамзат генийинин кенчи. Кайсы элге тиешелүү болгондугуна, кандай денгээлде экендигине карабастан, биз ар кандай тилди теңсинтпей, аны менен эсептешпей коюуга акыбыз жок. Дүйнө тилдеринин маданий байлыгынан таасирленүү жана өз эсебинен өнүгүү жолу менен, ыңгайсыз шарттарда ар бир тил алга карай өсүп-өнүгүүгө жана калыптанууга жөндөмдүү. Бизди жараткан жана ар бирибизге өзүнүн эң чон байлыгын, тилин ыйгарган элдин алдында ар бирибиз граждандык жактан милдеттүүбүз,” [5:24] – деп жыйынтык чагарат.

Жазуучунун тил маселелерин камтыган “Өтөлгөсү өмүр”, “Ажатын ачып дүйнөнүн”, “Сөзүбүз кандай жаңырат”, “Дил куну” деген сыяктуу маектешүүлөрүндө тил маселелери улуттун келечегин аныктаган чон саясий-социалдык мааниге ээ экендигин, улутту улут катары башкалардан айырмаларын жана өз ара бири-бири менен түшүнүшүүдө эң негизги куралдын ролун аткаарын белгилеген. Ч.Айтматов бул сыяктуу маселелер боюнча өз оюн таймабастан билдирип, коомдо болуп жаткан кемчиликтерге, өзгөрүүлөргө өз көз карашын, сын пикирлерин айтып турган. Кайра куруунун шарттарында тилдин тазалыгын сактоо улуттун өнүгүү шарты экендиги, кош тилдүүлүктүн коомдук өнүгүүдөгү орду жөнүндө айткан. Мындай ойлору менен Ч.Айтматов дүйнө элдеринин ортосунда адабий, маданий көпүрө куруп, данакерлик ак кызматын өтөгөн. Жазуучунун макалаларынын маңызы көп улуттуу, көп тилдүү маданиятка, адабиятка ээ болгон элдердин мүдөөсүн аткарган.

2010-жылы “Сильва” билим борбору тарабынан “Эне тил тагдыры” деген жыйнак жарыкка чыгарылып, анда 1989-жылы кыргыз тилине “Мамлекеттик тил” статусунун берилишинде Ч.Айтматовдун теңдешсиз эрдиги баса көрсөтүлүп, ага байланыштуу республикалык илимий-практикалык конференциядагы кемеңгер сөздөрү жарыяланган [2]. Анткени 80-жылдардын акырында “Совет эли бир тилге – орус тилине өтүү керек!” деген ураанды көтөрүп чыгышып, улуттук тилдерге кам көрүү улутчулдук катары бааланган. Аларга каршы күрөштү мыйзамдаштыруу үчүн 1987-жылдын 17-декабрында Фрунзе шаарында “Эмгек коллективинде патриоттук жана интернационалдык тарбия берүү” деген республикалык илимий-практикалык атайын конференция уюштурулган. Ал конференцияда Ч.Айтматов баарына башын сайып, бүткүл коркунучту өз мойнуна алып, жалындуу сөздөрү менен улуттардын тагдырын, тилин сактап калган.

Конференцияда жазуучу мындай деген сөздөр менен кебин жыйынтыктаган: “Ушул авторитеттүү конференцияда мен өз позициямды дагы бир жолу бышыктагым келет. Мен эки тилдүүлүк принцибинин өнүгүүсүн өз тажрыйбамдан улам колдойм. Биздин улуттук маданият өзүнүн жүзү болгон эне тилин ушул жолду тутканда гана сактап кала алат. Мага Москвадан Николай Михайлов деген окурман мынтип жазат: “Ар бирибиз эне тилибиздин чөйрөсүндө гана инсан катары калыптанабыз, тил аркылуу гана маданиятка эгедербиз, улуттук маданият – бул кыймылдагы улуттук тил, эң сонун улуттук театрларды түзүүгө, улуттук тилде китеп чыгарууга болот. Бирок адамдар өз эне тилинде сүйлөбөсө, улуттук маданияттан эч нерсе калбайт” [2:21].

Ошондон эки жыл өткөндөн кийин 1989-жылдын 23-сентябрында илимий-техникалык прогресс кеңири кулач жайган сайын өзүнүн барк-баасынан ажырап бара жаткан улуттук тилдердин өнүгүшүн жандандыруу, аны коомдук турмуштун бардык чөйрөсүндө кеңири пайдаланууга шарт түзүү максатында “Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили жөнүндөгү” мыйзам кабыл алынган. Аталган мыйзамдын кабыл алынышында залкар жазуучунун теңдешсиз эрдиги, кемеңгер сөздөрү чоң роль ойногон. Анткени ар бир жарандын саясий, социалдык, маданий, атуулдук укуктарынын сакталышында анын эне тилинин укуктук орду чоң. Бул сыяктуу зарыл милдеттерди аткаруу үчүн улуттук эне тилдин өзү мыйзам аркылуу корголууга муктаж болгон.

Андагы “Тил – бул, ар бир элдин каны-жаны, тил – анын тажрыйбасынын, дүйнө таануусунун, маданиятынын, тарыхынын ашташуусу, акырында, тил – улуттун кубанса, кубанычы, кайгырса кайгысы жана акыл-эси. Кыргыздар бекеринен өз тилин “эне тил” деп айтпаган чыгар. Журт өз тилинде өзүн өзү андап түшүнөт жана өзүн өзгөлөргө түшүнтөт,” [2:6] – деген жазуучунун жалындуу сөздөрү жаш курагынан тартып көкүрөгүнө кыттай уюган эне тилинин тазалыгы, эне тилинин, улуттун келечеги, кыргыз тилинин эртеңи, башка тилдер менен карым-катышы сыяктуу асыл ойлорду түнөткөн максаты эле.

“Литературная газета” гезитинин кабарчысы М.Ришина менен болгон маеги “Өтөлгөсү өмүр” деп аталып, анда: “Интернационализм – арифметика эмес, ал өз алдынчалыкка ээ көптөгөн улуттук маданияттардын алгебрасы. Ошол улуттардын ичинде өз эне тилине караганда башка тилдерди өз улутуна сунуштап, көпчүлүгү орус тилин көкөлөтүп, аны башка тилдерден артыкча кароого аракеттеништи. Бул багытты Ч.Айтматов төмөнкү ойлору менен бекемдеди: “Орус тили – улуу тил, бирок башка улуттук тилдердин ички мыйзам ченемдүүлүктөрүн эсепке албай, ага асыресе орус сөздөрүн болсо-болбосо деле сүйрөп киргизе берет дегендикти билдирбейт [5:32].

Залкар жазуучунун тил, эне тил, адабий тил, сөз мааниси жөнүндө айтып келген асыл ойлорунан улам дайыма көңүлгө түйүп жүрүүчү төмөндөгү таасын сөздөрүн накыл кеп катары колдонууга, көрнөк-жарнактарга жарыялоого татыктуу: “Адабий тил – бул өзү калктын менчиги, асылзат байлыгы”, “Ар бир элдин тили – ошол элдин нечен кылымдык акылынан жаралган кымбат мурасы”, “Ар бир эл өзүнүн адабий тилин туу катары, баалуу зат катары сезип жүрүүсү зарыл. Сөз кудурети чексиз жана ал адам жашаган бардык жерде өкүм сүрөт”, “Тил ар кандай улуттун тарыхый субъект катары өкүм сүрүшүнүн баштапкы өбөлгөсү”, “Тилдей түбөлүктүү, тилден артык өнөр жок”, “Элди түбөлүктүү эл кылып турган – анын тили”, “Эне тил – ошол улуттун автопортрети”, “Эне тил алдында кыяматтык карызыбызды унутпай жүрөлү” ж.б.

Тил маселелери – түбөлүк жаңыланып туруучу, кылымдардын орчундуу маселеси. Ошондуктан атактуу жазуучубуз Ч.Айтматов айтып келген тил, адабий тил, кош тилдүүлүк маселелери, кыргыз тили, адабияты жана маданияты үчүн күйүп-бышкан, кабатырланган пикирлери мамлекетибиз эгемендүүлүккө ээ болгон учурда маанилүү маселеге айланды.

Чындыгында, азыркы учурда билимге, маалыматтуулукка ээ болгусу келген ар бир адам бир нече тилди билүүгө муктаж, андай болбосо, ал мезгилдин агымынан артта калат. Бирок ар бир кыргыз өз эне тилинде сүйлөп, кыргыз тилинде тарбияланып, өз тилин унутпай жүргөндө гана кыргыз тили түбөлүккө жашарына ишенсек болот. Эне тилин сактайлы!

Колдонулган адабияттар:

1. Айтматов Ч. Макалалар, маектер. 8-том. – Б.: Бийиктик, 2008. – 600 б.
2. Айтматов Ч. Эне тил тагдыры. – Б., 2010. – 36 б.
3. Бандолетов В.Д. Социальная лингвистика. – М.: Просвещение, 1987.-162 с.
4. Жаңыдан кирген атоолордун орусча-кыргызча түшүндүрмө сөздүгү.-Б.2012. – 562 б.
5. Жусупов К. Мезгил закымдары. Чыңгыз Айтматов, тил жана эки тилдүүлүк маселелери. – Б., 2001. – 38 б.

*Жээнибекова Г.Т., ст.преподаватель
ОшГУ*

*Жолдошали уулу К., ст.преподаватель
ОшГУ*

*Мирзакматова О.Р., преподаватель
ОшГУ*

*Жапарова Г.Т., доцент
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ НЕКОТОРЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ РАЗНЫХ КУЛЬТУР С КОНЦЕПТОМ «НЕБО» И «ЗЕМЛЯ»

Аннотация

В данной статье анализируются некоторые фразеологизмы с концептом «небо» и «земля», освещаются их особенности восприятия в сопоставлении, принадлежащих носителям разноструктурных языков.

Ключевые слова: концепт, небо, земля, восприятие, культура, сопоставительный и описательный метод.

АР КАНДАЙ МАДАНИЯТТАРДЫН КЭЭ БИР ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫК БИРДИКТЕРИН "АСМАН" ЖАНА "ЖЕР" ТҮШҮНҮГҮ МЕНЕН ВЕРБАЛИЗАЦИЯЛОО

Аннотация

Бул макалада "асман" жана "жер" түшүнүктөрү менен кээ бир фразеологиялык бирдиктер талданат, тилдердин структураларына таандык болгон өзгөчөлүктөрү салыштырылып кабыл алуулары баса белгиленет.

Ачкыч сөздөр: концепт, асман, жер, кабылдоо, маданият, салыштырма жана сүрөттөө методдору.

VERBALIZATION OF SOME PHRASEOLOGICAL UNITS OF DIFFERENT CULTURES WITH THE CONCEPT OF "HEAVEN" AND "EARTH"

Abstract

This article analyzes some phraseological units with the concept of "heaven" and "earth", highlights their peculiarities of perception in comparison, belonging to carriers of different-structured languages.

Key words: concept, heaven, Earth, perception, culture, comparative and descriptive method.

Введение. В каждой культуре есть своя картина мира, строящаяся посредством определенных климатических условий, исторического развития, географического положения и других факторов. «Культурная картина мира отражает реальность через призму понятий», сформировавшихся посредством «представлений человека» [13, с. 41].

Стоит кому-либо упомянуть о каком-нибудь этносе, и в сознании возникают образы поведения, стереотипы, связанные с их культурной картиной мира. Однако есть, на первый взгляд, близкое понятие – языковая картина мира. «Языковая картина мира возникает в сознании человека в силу языковой специфики, сквозь призму которой человек видит окружающий его мир»

[6, с. 208]. Язык, в свою очередь, является частью культуры, а культура является частью языка.

Концепты, в свою очередь, находят свое вербальное выражение в различных языковых единицах: фразеологизмах, пословиц, поговорок, афоризмов и т.д. Таким образом, путь от реального мира к слову лежит через понятие в слове, которое в каждой культуре различно, а данные понятия – концепты – четко прослеживаются во фразеологизмах того или иного народа [12, с. 62-66].

Фразеология как фрагмент языковой картины мира отражает как материальную, так и духовную культуру народа. Различие фразеологизмов определяется различием языковой и культурной картины мира. А. Н. Приходько говорит, что паремийная субъективизация является «одним из устоявшихся способов репрезентации концептов, основанном на развернутом потенциале пословиц, поговорок» и т.д. [12, с.91]. Фразеологическая картина

мира, таким образом, является отражением как культурной, так и языковой картиной мира. Фразеологизмы репрезентируют языковую и культурную картину мира, исследование которой проводится путем отбора культуроспецифичных слов – концептов.

Концепты могут быть устойчивыми – имеющими закрепленные за ними языковые средства вербализации, актуальными для мышления и общения, регулярно вербализуемыми, и неустойчивыми – не имеющими закрепленных за ними средств вербализации, нестабильными, еще формирующимися, глубоко личностными, редко или практически совсем не вербализуемыми.

Наличие языкового выражения для концепта, его регулярная вербализация поддерживают концепт в стабильном, устойчивом состоянии, делают его общеизвестным (поскольку значения слов, которыми он передается, общеизвестны, они толкуются носителями языка, отражаются в словарях)[8].

Актуальность данной статьи обусловлена исследованием концепта «Небо» и «Земля», через вербализацию фразеологизмов, существенных для понимания национальной культуры, принадлежащих носителям разнотипных языков, которые определяют их универсальные и национально-своеобразные характеристики. **Целью и объектом исследования** является изучение и анализ особенностей некоторых фразеологизмов, а также рассмотрение русских, кыргызских и английских пословиц и их эквиваленты в исследуемых языках, дающие возможность сделать выводы об особенностях фразеологизмов с концептом «небо» и «земля» в разных культурах. **Методы исследования:** мы постарались понять и выявить, как отражаются пословицы разных народов, где сохраняется культура и содержание в сравнении с небесными телами и с земными явлениями на нашей планете.

Материал и методы исследования. Материалом исследования статьи послужили фразеологизмы и пословицы на кыргызском, русском, английском языках. Был проведен компонентный анализ устойчивых выражений, дан дословный перевод, подобраны эквиваленты пословицам и поговоркам по возможности в других языках и их толкование. В ходе сопоставительного анализа выявлены сходства и различия их толкований в разных языках.

В качестве методологической основы в работе используется метод контекстуального анализа (используется для установления особенностей употребления сравнительных конструкций, а также для выявления смысловых оттенков и ассоциаций, не всегда фиксируемых словарем), сопоставительный и описательный методы.

Результаты исследования могут быть использованы: в практике преподавания курса сопоставительной типологии, лексикологии русского, кыргызского и английского языков, а также в преподавании русского, кыргызского и английского языков на лингвокультурологической основе, как в иностранной, так и в национальной аудитории.

Мы рассматриваем фразеологические единицы, содержащие семантическое поле концепта Небо и Земля, с их глубоким смыслом, тесно связанные с превосходством и возвышенностью неба. Могущество неба распространяется на порожденные им элементы: Солнце, Луну, Звезды и др., познать и «приручить» которых человек стремился издревле.

Фразеологизмы в языке появляются не для того, чтобы обозначать новые понятия, новые значения. Эти понятия и значения уже существуют в языке, фразеологизмы же служат для выражения еще более экспрессивного, эмоционального состояния, отличаясь образностью и переносным значением [10, с. 96].

В данной статье делается попытка освещения особенностей некоторых языковых универсалий – фразеологизмов через концепты небо и земля в системе устойчивых сравнений разных культур, с помощью устойчивых выражений разных культур. Выбор фразеологизмов в данной статье как объекта исследования не случаен, так как во фразеологическом фонде выбранных языков отражен многовековой познавательный опыт конкретного народа, его культура, философия и менталитет [5, с. 37].

При вербализации концептов «небо» и «земля» на фразеологическом уровне реализуется принцип языкового табуирования, связанный с невозможностью употребления

отдельных лексем в определенных смыслах и контекстах. В этих случаях лексические единицы небо и земля выступают в роли эвфемистической замены (выражение значения «смерть» без прямого называния, применение иносказательных оборотов из страха перед сверхъестественными силами и т.д.): спать в сырой земле; свести в могилу; соогу сопот болду-снова превратиться в тлен, кара жер алды - из земли выйти и в землю уйти; асманга учту - вознестись на небеса; дуйно салды – распрощался с белым светом; о дуйного кетти – отправился на тот свет; дуйно салды; отуп кетти – перешел в иной мир; каза болду; коз жумду – уснул навечно; Силы небесные! и др.

Очень информативны при исследовании концепта паремии. В них мы находим застывшие осмысления того или иного концепта, сложившиеся на протяжении длительного времени и менявшиеся в зависимости от места, времени и условий проявлений концептуальных сущностей в жизни народа, отдельных групп людей, отдельного человека. Один и тот же концепт как бы поворачивается разными сторонами к разным людям, и благодаря этому особенно хорошо видна его многослойность и многоаспектность.

Следует отметить, что пословицы, являясь одним из уровней вербализации концепта, представляют собой языковое воплощение его определенной части. Есть без эквивалентные пословицы и поговорки, которые не имеют даже приблизительных соответствий в другом языке. Именно в них следует находить специфичные лингвокультурные черты. Ср.: Недосыгаемость неба постулируется как в русской, английской так и в кыргызской культурной традиции. Как ни мостись, а на небо (а к богу) не взлезешь - в кырг. языке: “көз жашым Көктөмгө, үнүм Кудайга жетпейт”; Our sare voices/cryingoutinthewilderness – «До Бога высоко, до царя далеко»;

На небо крыл нет, а в землю путь близок. Как ни мостись, а на небо/к Богу не взлезешь; Лучше день на земле, чем тысячу дней в раю. Эти пословицы говорят о том, что в русской языковой картине мира есть такое понятие, что бывает и рай на земле, если человек живет счастливо и богато на земле, это значит, что он живет хорошо.

Следовательно, данные толковых словарей – (Фраз. словарь русск. языка., Е.Н.Телия., Фраз. словарь кыргызского языка., Абдулдаев Э. и др.) позволяют предположить, что в рассматриваемых языковых картинах мира образ неба складывается из двух составляющих – физической и духовной (религиозной).

В первом случае «небо» представляется расположенным высоко над землей воздушным пространством в форме свода, на котором находятся небесные светила[1].

Во втором значении «небо» – это обитель Бога, ангелов, святых и спасшихся душ; рай, небесное царство. Среди данных значений необходимо отметить распространенное употребление множественного числа от «небо» – «небеса» в значении единственного. Посредством анализа данных лексикографических источников (словарных дефиниций толковых и фразеологических словарей), выявлено, что ФЕ данной концептемы могут содержать фразеосемантическое поле «пространство» с микрополями «отдаленность», которое включает в свой состав ФЕ со значением далекое расстояние, далеко стоящий в пространстве и времени[11].

Микрополе «небо – рай, обитель Бога». Небо в значении рай и место пребывания Бога часто встречается в различных контекстах: англ. praise/extolsomeone/smthtotheskies – «возвышаться до небес»; рус. Небо – престол Бога, земля – подножие; Небо – терем божий, звезды – окна, откуда ангелы смотрят; кырг. Көкөлөтүп көккө жеткирүү/ашыкча мактоо – Көкөлөнүп көккө жеттин, эми түшүшүн кыйын болотко; на русском «возносить до небес» - Унун асманга жетсе деле колун жетпейт. Высоко говорит, а рукою до неба не достанет.

Не ходи по небу, а то больно будет падать. Отражая исторически сложившиеся взгляды, паремии утверждают авторитет царской власти на земле, приписывая ей порой божественный характер: Бог на небе, царь на земле; Без Бога свет не стоит, без царя земля не правится.

В религиозном представлении «рай» определяется как часть потустороннего мира, в которой пребывает Бог и нередко отождествляется с небом. На основании исследуемых

значений, выделена тематическая группа «биологическое состояние» (смерть): загреметь к Богу в рай в русском языке; в кыргызском языке: асманга сапаралды. В прямом значении, обобщающего характера. Кудай алдында баары тен – Асман алдында баары тен; все равны перед богом – Все мы равны под небом. В русском языке “состояние счастья” на седьмом небе от счастья; в кыргызском :төбөсү көккө жетет (кубанычтан); көк –небо – быть в раю, в русском: упасть с неба на землю; в кыргызском: куру кыялды таштап асмандан жерге түшүү, ишке өтүү.

1.Жер тоосуз болбос, эл жоосуз болбос[9].

2.Асмандап учкан канаттуу эмес, таланттуу, сөзсүйлөгөнтилдүүэмес, санаттуу

3.Көөдөнүн көккө көтөрүү (мактануу,дердейүү).

4.Өлчөмсүз асман тыптынч океан сыяктанат.

5.Женишке ээ болгонун уккан спортчунун төбөсү көккө жетти.

6.Ат тойгон жерине шашат.

7.Тоону томкоруу.

8.Ала тоону карай жолкетет.

9.Тоо башынан булут көрүнсө, кокту колот, жылга жыбытты туман басат.

10.Он бешинде толгон Ай жердин ак-карасын дааналап, жылга-жыбытты, аң-дөндөрдү, кокту-колотторду, бийик-бийик аска-зоолорду дапдаана кылып көрсөтү.

Кто в небо глядит, тот без хлеба сидит. Иштегентиштейт[14].

Не хватай звезд с неба, а добывай на земле хлеба.

Берекеникоктонтилебе,

Земля воплощает надежность, опору, в то время как небо интерпретируется как призрачная сфера иллюзий.

Журавли-то в небе, а яйца-то в дупле[4].Кыялдарасманда, берекежерде.

Не сули журавля в небе, а дай синицу в руки[4]! Что на небе искал, то у ног нашел. Асмандаганкыялдардыжердентабасын.

Пословица – это образное выражение, оно передает законченную мысль и имеет поучительный смысл. Пословица передает итог длительных наблюдений за жизнью человека и богатый трудовой опыт народа, накопленный за несколько веков. Таким образом, пословицы отражают все стороны жизни человека: и важные явления, и бытовые мелочи. Многочисленными паремиями выступают те, в которых высоко оценивается тяжелый труд как важная составляющая земного существования, в основном это относится к хозяйственному отношению к земле[11].

Не столько роса с неба, сколько пот с лица.

Канча жамгыр токсо ошончо тер менен нан табылат.

Не поклонясь до земли, и гриба не подымешь[11].

Иштеген тиштейт.

Где хозяин ходит, там земля хлеб родит[11].

Жер ээсин суйот.

Неотъемлемой частью представлений о земле является ее интерпретация как матери и кормилицы.

Земля что мать: что посеешь, то и родит. Земля мать – подает клад[11].

Жер ааламга Эне.

Русские пословицы с рассматриваемыми компонентами подчеркивают равенство всех людей, независимо от их положения и статуса[11].

Не по небу и богач ступает, не под землей живет и убогий[4].

Под небом все равны. Асман алдында баары тен.

Большой за небо не хватает, а и малый по земле не валяется[4].

Человек таков, какой есть, он не меняется, и попытки казаться лучше расцениваются как бесполезные.

Хоть под небеса летай, а сове соколом не быть[11].

Уйронгон адат калабы уйга жугон салабы. Адам негизине барат.

Лебедь по поднебесью, мотылек над землей, всякому свой путь[11].

Как небо от земли –Айырмасы асман менен жердей

Очень сильно отличаться; как небо от земли [11].

Например: Близнецы отличались по характеру как небо от земли. (Реч.) После редакторской правки вариант рукописи отличается от первоначального как небо от земли. (Реч.)

-Наш колхоз от вашего, как небо от земли!.. Единственное, что имеете, - животноводство, и то нашему в подмётки не годится[7].

Очерк "Святою ночью" - чудная картинка, проникнутая глубоко захватывающей, обаятельной грустью, ещё примиряющей и здоровой, но уже, как небо от земли, удалённой от беспредметно смешливого настроения большинства "Пёстрых рассказов". В. Короленко, Антон Павлович Чехов.

Фразеол. восходит к древнейшим формам коллективно-родового осознания и моделирования мира-хаоса и связан с архетипическим (древнейшим в культурном освоении мира) противопоставлением "верх - низ". При делении космоса по вертикали на небо, землю и преисподнюю небо как верхняя зона связывается с "высшими силами", с богами и представляет сферу духа, а нижняя зона (земля), являясь материальной сферой, остаётся местом обитания людей и животных, пространством смертного человечества, под которым размещается подземный мир[11].

Образ фразеол. отображает также древнейшие мифологические представления о земле и небе как о божественной супружеской паре (небо связано с мужским, а земля с женским началом; ср. небо-отец, мать-земля), восходящие к мифу о Священном браке земли и неба, союз которых послужил началом творения мира и жизни во вселенной. Символами этого союза являются дождь, дающий жизнь растениям и животным, а также молния, от удара которой рождаются люди, отмеченные особыми дарованиями; ср. славянское предание о рождении волхвов [15].

В Библии под словом небо понимаются, кроме атмосферы, тверди, т. н. небеса небес - невидимый, невещественный мир, где находится престол Божий и Бог "ходит... по небесному кругу" (Иов. 22: 14), куда возносится Христос после воскресения (Деян. 3: 21), где Дух Божий являет Свою всепроникающую силу от семи огненных светильников, горящих пред престолом Божиим (Ап. 4: 5). Кроме того, небо предстаёт как местопребывание ангелов всех чинов, а также "духов праведников, достигших совершенства" (Евр. 12: 23); оно описывается как имеющее свой град, свой храм, своих обитателей[3].

Подобные представления о земле и небе характерны также для русских пословиц; напр., Небо - терем божий; Небеса поведают славу господню; Небо - риза господня, небеса - престол его, земля – подножие[5].

Все эти представления проявляются в целостном восприятии образа фразеол. В основе образа лежит природная метафора, в которой различие, несходство между людьми, предметами, явлениями уподобляется явному противопоставлению "сущностей" неба и земли, их значительной отдалённости друг от друга в пространстве.

Фразеол. в целом выполняет роль эталона, т. е. меры, непохожести, полной противоположности сравниваемых объектов.

В других европейских языках есть сходные образные выражения; напр., в англ. - *tobeasfarapartasheavenfromearth*, во франц. - *celaestéloignécommelecielatlatterre*[14].

1) Быть между небом и Землей; край Земли; на краю Земли; как небо от Земли; как (будто/словно/точно) сквозь Землю провалился; рай Земной; под Луной; ничто не ново под Луной.

2) *the salt of the earth* — сольземли; пупземли

The Lord gave and the Lord hath/has taken away (1:21) — Господьдал, Господьвзял;

Let the day perish wherein I was born (3:3) — погибнидень, вкоторыйяродился; *Our days upon earth are a shadow (8:9)* — нашидниназемлетень[2].

3) Туулган жердин топурагы алтын – бироонун жеринде султан болгончо, озундун жеринде чилтен бол - “родная земля бесценна” – в гостях хорошо, а дома лучше; на английском – Native land is the golden Cradle; East or west home is best),

4) Кара жер карыз алкалабайт; - земля не уродит и награду не просит; - Earth is silent.

5) Значение четырех направлений типично для числа четыре в идиомах английского языка (например, to the four winds, bescattered to the four winds and the four (or far) corners of the world (or earth) - к четырем ветрам, быть разбросанным по четырем ветрам и четырем (или дальним) сторонам мира (или земли). Аналогичная идиома на кыргызском языке имеет религиозный термин «кыбыла» “qibla” – «Төрт тарабы кыбла» - имеет немного отрицательную коннотацию. В русской языковой картине смешанную коннотацию - 1) Все идет как по маслу; - все хорошо, все в порядке русск., Телегейтегиз, иши ордунда, бардыгы оюндагыдай, каалагандай; 2) Иди на все четыре стороны, (русс.) – Каалаган жагына жол ачык, кайда барса өз эрки, жолу бош (кырг.) - Делай, что пожелаешь!

6) Хотя число семь очень символично в британской культуре, в английских идиомах оно встречается нечасто. Thenumber seven is associated with something magical (e.g. seven-league boots, in the seventh heaven). - Число семь связано с чем-то волшебным (например, семимильными ботинками, на седьмом небе от счастья). В русской языковой картине мира тоже есть идиома – на седьмом небе от счастья; - Кубанычы койнуна батпоо – жүрөгү жарылуу – төбөсү көккө жетүү- кырг.; за семью верст; семь чудес света. Иначе обстоят дела с числом «семь» в кыргызской культуре, например: «асмандагы Жетиген, жылдызы бар жетиден» - семь звезд; жердин жети тубундо – за семью верст (русс.) - очень далеко; асмандын жети кабатында (религ.) - на небесах (об умерших); жети омурум жерге кирди – очень стыдно; сгореть от стыда. Кыргызы отмечают семь дней умершего.

7) Число девять в английских идиомах не имеет установленного образца использования. Но все же существует, оно может выражать время (например, a nine days' wonder, nine to five, девятидневное чудо, девять пята), It can express time, happiness (on cloud nine), and good health (be as right as nine pence) - They are the idioms which have almost the

8) Same meanings: on cloud nine (extremely happy) and in seventh heaven (in a state of ecstasy), счастье (на девятой облаке) и хорошее здоровье (ровно как девять пенсов). В русском языке тоже число «девять» имеет религиозное верование: «у кошек девять жизней на земле. В кыргызской языковой картине мира число девять не имеет таких коннотаций как в английском и русском языках.

9) Фразеологические омонимы в кыргызском языке очень редки. В нашем языке лексические антонимы столь же противоречивы. Также в этом смысле употребляются фразеологические антонимы. Например: Башы ачык («кудашкан, сүйлөшкөн жери жок, сөйкө салынбаган») – башы байланган («кудашкан, сүйлөшкөн жери бар, сөйкө салынган»); - жери бар в значении – есть земля (местность) откуда сваты - помолвлен(а) и жери жок – нет земли (местность) - не помолвлен(а); Кабагы кундой ачык – кабагы кундой бүркөө; - в русском, английском языках имеют коннотации хорошего настроения (светит как Солнышко – shines like the Sun) и плохого настроения (мрачный как плохая погода – to be under the weather – in low spirits).

10) Көккө көтөрүү – crack up to the nines; - превозносить до небес; жерге уруу – облить грязью; - to take with mud; blacken; to pour mud.

11) Жети өмүрү жерге кирүү – сгореть от стыда - burn with the bloody shame

«Небо» и «Земля» относятся к разряду ключевых концептов, существенных для понимания национальной культуры, так как играют важную роль в религиозной, этической, эмоциональной и нравственной сферах; образуют области фразеологии и паремологии, отражающие мировоззрение и обыденные взгляды носителей языка.

Образ фразеол. через компоненты земля и небо соотносится с природно-ландшафтным кодом культуры, т. е. с совокупностью имён природных объектов и элементов ландшафта, которые выступают как источник осмысления человеком мира. Согласно древнейшим представлениям, земля является одной из основных стихий мироздания (наряду с водой,

огнём и воздухом), представляет собой плоскую твердь, окружённую водой и накрытую сверху небесным куполом, и обладает многозначной символикой. Небо же является выпуклой крышей, твёрдым куполом, накрывающим землю и далеко "отстоящим" от неё в пространственном измерении. В связи с этим небо ассоциируется с абсолютной недоступностью и удалённостью, а также с величием и превосходством над всем земным, поскольку оно простёрто над земным миром, всё "видит" и символически связывается с непостижимостью и вечностью. В народных религиозных представлениях различие между небом и землёй выражается также в том, что небо является воплощением абсолютной "духовности", наделяется нравственной чистотой и сакральностью и противопоставляется земному миру людей, предстающему как вместилище грехов и пороков. На небе царит вечная радость, весна и красота, в то время как на земле люди живут в трудах, заботах и страданиях [13].

Выводы:

- 1) семантические пространства фразеологизмов разных языков позволяют осуществлять их сравнение с последующим выделением паремий, национальной специфики их выражений;
- 2) семантическое пространство языка имеют некоторую общую природу, так как в паремиях утверждается неразрывная связь человеческой жизни и смерти с землей;
- 3) с небом ассоциируются идеалы, все лучшее, что есть в мире;
- 4) народные пословицы в своей совокупности дают многосторонний взгляд на жизнь, основанный на синтезе высокого и низкого, положительного и отрицательного, добра и зла.

Литература:

1. Абдулдаев Э. Фразеологический словарь кырг. языка., Фрунзе, 1990.
2. Артемова, М. В. The Biblical expressions in English and Russian languages and the complexity of their translation / М. В. Артемова. Актуальные вопросы филологических наук : материалы V Междунар. науч. конф. (г. Казань, октябрь 2017 г.). — Казань : Бук, 2017. — с. 45-47. URL: <https://moluch.ru/conf/phil/archive/257/12677/>
3. Библейская энциклопедия. М., 2001. с. 540.
4. Даль В.И. Пословицы и поговорки русского народа. М., 2001. с. 368.
5. Мэн Ч. Образ красивой женщины в китайских фразеологизмах // Известия Российского государственного педагогического университета им. АИ Герцена. 2016. №. 181.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология: учебное пособие для студентов вузов / В.А. Маслова. – 3-е изд., испр. – М.: Академия, 2007. – 208 с.
7. Овечкин, Гости в Стукачах."Пёстрых рассказов". В. Короленко, Антон Павлович Чехов.
8. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж, 2001.
9. Үсөналиев С., Үсөналиева Г. Кыргызтили., Бишкек 2018
10. Осмонова Н. И. О некоторых проблемах использования фразеологизмов в качестве художественных средств // Язык и текст. 2018. Т. 5. №1. с. 96-103.
11. Большой фразеологический словарь русского языка. — М.: АСТ-Пресс. Е.Н. Телия. 2006. <http://rus-yaz.niv.ru/doc/phraseological-dictionary/index.htm>
12. Скачёва Н.В. — Смысловое значение концепта «работа» во фразеологической картине мира русского и немецкого языков // Филология: научные исследования. – 2019. – № 4. – с. 114 - 119. DOI: 10.7256/2454-0749.2019.4.3046 URL :https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=30406
13. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: учебное пособие / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. –с.41
14. Фразеологический словарь русского языка., Составители Л.А.Войнова и др. <https://ast.ru/book/frazeologicheskiiy-slovar-russkogo-vazyka>
15. Энциклопедия. Т. 1. М., 1997. Мифы народов мира, с. 466.

Хурибаева Э.Г., ф.и.к., профессор
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Атабаева Н.Т., магистрант
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ

“БҮРКҮТ” КОНЦЕПТИ КЫРГЫЗ ОЙ ТУЮМУНДА

Аннотация

Ар бир улуттун улут катары жашоосун улаган көрөңгө, чексиз байлык, рухий бай казына, түгөнбөгөн кенч – анын тили. Тил аркылуу адам баласы өзүн курчап турган дүйнөнү тааныйт, өздөштүрөт, илим-билимин, бүткүл маданиятын тил аркылуу кылымдан-кылымга мурас калтырат.

Түйүндүү сөздөр: таанып – билүү, коом, тил, илим, концепт.

ПОНЯТИЕ "ОРЕЛ" В КЫРГЫЗСКОЙ МЫСЛИ

Аннотация

Язык, несметное богатство, богатейшее духовное сокровище, неиссякаемое сокровище каждого народа как нации – это его язык. Через язык люди узнают и осваивают окружающий мир, а через язык наследуют свои знания и культуру.

Ключевые слова: познание, общество, язык, наука, концепт.

Тил аркылуу адам баласы өзүн курчап турган дүйнөнү тааныйт, өздөштүрөт, илим-билимин, бүткүл маданиятын тил аркылуу кылымдан-кылымга мурас калтырат. Ушул негизден алып караганда, тил илиминин өнүгүшү – жалпы маданияттын, адамзат жашоосунун, коомдун өнүгүшү болуп саналат. Коомдун өнүгүшү, жашоо-турмуштун жаңы талабы, жалпы маданияттын улам алга жылышы, улуттук аң-сезимдин бир формасы болгон тилдин өнүгүшүнө, тилди колдонууга, коммуникациянын сапатына, сүйлөшүү маданиятына олуттуу маани берүүнү жана бул маселелерди теориялык планда иликтөөнү талап кылууда.

Бүгүнкү күндө азыркы тил илиминде руханий маданиятыбыздын баалуу түшүнүктөрүн тилдик каражаттар аркылуу изилдөө жана окуп-үйрөнүү жигердүү ишке ашууда.

Концепт- биринчиден, мазмунуна бизди курчап турган дүйнөгө байланыштуу жалпы маалыматты камтыган бирдик болсо, экинчиден, улуттук маданиятта сакталуучу, топтолуучу, муундан-муунга өтүүчү, өздөштүрүүчү касиетке ээ болгон менталдык бирдик экендиги талашсыз.

Бул макалада “Бүркүт” концептине тиешелүү номинанттардын жалпы түзүмүнө сереп салууга, энциклопедиялык, философиялык, социалдык-тарыхый жана биологиялык мазмунду карап чыгууга, аталган концептти камтыган жана уюштурган номинативдик бирдиктердин негизги түрлөрүн мүнөздөп берүү жана ал кирген илим-техника салааларынын когнитивдик мазмунун айкындоого аракет жасалды.

Алгач кыргыз эли бүркүт кушун кандай максатта колдонорун, ал жөнүндөгү маалыматтарга таянып, чечмелесек туура болгудай. **Бүркүт** (лат. *Aquila chrysaetos*) – карчыга сымалдуулар тукумуна кирген эң ири кыраан куш. Узундугу 90 смге, канатын жайганда узундугу 2 мге жетет. Борбордук Азиянын бардык тоо кыркаларында таралган. Жайында деңиз деңгээлинен 2–3 миң м бийик зоолордо жашайт. Уясын аска-зоолорго салып, аны башка жырткыч канаттуулардан кылдат кайтарат. Март айында 1–2 жумуртка тууп, ургаачысы 45 күндө басып чыгарат. Бүркүт көзү курч, кыраан жырткыч куш. Түлкү, суур, эчки-теке, улар жана башка алып азыктанат. Кыргыздар эзелтен аны таптап, аң уулоодо пайдаланат. Мүнүшкөрлөр бүркүткө түлкү, карышкыр жана башка жаныбарларды уулоодо кенири пайдаланышат. Сейрек кездешүүчү канаттуу катары жаныбарларды, өсүмдүктөрдү, табиятты коргоо боюнча жазылган “Кызыл китепке” киргизилген [“Кыргызстан” улуттук энциклопедиясы: 2-том].

Кыргыз эли өзү колдонгон буюм –тайымдарга, жаныбарларга карата ар түрдүү атоолорду колдонуп келишет. Мисалга алсак, жылкы багып, жетиштирген саяпкерлер анын жашына жараша тай, кунан, жаны асый, асый сыяктуу атоолорду колдонсо, бүркүт таптаган

мүнүшкөрлөр да анын жашына карата бир жаштагысына -бала, эки жаштагы — бозум, үч жаштагы — таш төлөк, төрт жаштагы — кум төлөк, бештеги — барчын деген атоолорду колдонуп келишет. Колдо багылган бүркүттөр 40-45 жашка, жапайы бүркүттөр 100 жашка чейин жашашат. Ал эми бүркүттүн сүрөттөлүшү, келбети боюнча кыргыз элинде төмөнкүдөй аталыштар колдонулуп келет: кырааны-кайаты сары, жүнү тегерек, буту ич жагына ийри, көзү ак, канатынын мөрүсү калың, буту ичке, балтырына тутам батпайт, буту көк, тумшугу көк, көзү чуңкул ж.б.

Чөл бүркүтү ачка болсо жаш баланы да эңип кетип жей берет. Бүркүт уядан алынып, андан шаңшычаак болуп чыгат. Торго түшкөнү шаңшыбайт.

Бүркүттү эт менен он күндө семиртип, кайтарганда этти жууп, ак жем кылып берип, өпкө берип, коё берип (кыл) балтыр эти балкылдаганда он беш күндө ууга салууга болот. Ошондой эле ысык жерге койбостон, салкында асырайт. Чыргаа менен үндөккө келтирет. Бул кыргыз тилинде *таптоо* деп аталат.

Ал эми таптоого жана экинчи процесс катары *түлөтүү* иш аракеттери да жүргүзүлөт. Анда канаттууну абдан арыктатып, жилигин үзүүгө жакындатып, кайрадан жакшы семирткенде таза түлөйт. Бул иш аракети бүркүттүү сезгич кылып тарбиялоого жардам берет. Мындай иш аракети кыраан-эмес, байлооч жаман бүркүт болсо да түн ичинде жанына карышкыр жолобостон качат. Эч убакта бүркүттү томогосуз койбойт. Илбесин анды 8-9 чакырым жерден көрүп, бүркүт кагынат, бутуна дулай чыгат. Сызгенген дартка бүркүттүн өтүн ичет. Бүркүт каман, кулжа, аркар, эчки-теке, элик, жээрен, карышкыр, сүлөөсүн, түлкү сыяктуу жаныбарларды ала алат, Кыргыз элинде бүркүттү бардык жан-жаныбардын баатыры деп айтышат.

Бүркүт таптоодогу жогоркудай процесстерден кийин ууга чыгуу же болбосо, *бүркүт салуу* иш аракети аткарылат. "Бүркүт салсаң, Алтайдын кызыл түлкүсүн кийерсиң, карчыга салсаң калжа жеп, азга жакын болгондо атынын башын карга жейт" –дейт деген эл ичинде накыл сөздөр айтылып калган.

Андан кийинки аталыш, *салбуурун* – кыргыз элинин улуттук аңчылык түрлөрүнүн бири. Салбуурун – аңчы куштар жана тайгандар менен аңчылык кылган, кыргыз элинин комплекстүү мергенчилик оюндары. Бүркүт жана шумкар менен аңчылык кылуу кыргыз элинин салты болуп калган. Бул айбанаттарды үйрөтүп, аларды элге кызмат кылдыруу үчүн, алардын мүнөзүн, мүмкүнчүлүгүн билүү керек [<https://kg.tvup.net/burkut-tuiGUN-kush-shumkar-ylachyn-kuluk-at-zhana-taiGAN-tapTOO-1192>]. Кыргызстанда элдер бүркүттү жана шумкарды оюн зооко эле эмес, тамак аш табуу максатында аңчылыкка пайдаланып келген. Мергенчи алп кушту колго отургузуу менен, анын зор салмагын, күчүн, тумшугу менен тырмактарынын курчугун байкап, көз карашынын оё тиктегендиги, келбетиндеги сүрүнө өзгөчө баа берген.

Бүркүттү үйрөтүү оңой иш эмес: алгач аларды түлкүнүн куйругунан, коёндун терисинен жасалган *үндөккө* көндүрөт. Үндөктү жипке байлап сүйрөп, бүркүттү коё берет. Үндөктү бүркүт апчып кармаган соң, жай келип, акырын, атайын кол капка салынган чийки этти берип, үндөктү бошоттуруп, буркутту колуна отургузат. Андан соң бүркүттү тирүү жандыкка агытып үйрөтөт. Мергенчи коён, түлкү бар жерлерге алып барып, бийигирээк жерге чыгып, алгач тайгандарын коё берет, алар айбанаттарды айдап чыккан соң, бүркүттү учурат. Ушундай эле ыкма менен шумкарды таптайт. Тайган менен бүркүттүн бирдиктүү олжосу булар түлкү, коён, карышкыр, чөө жана элик.

Бүркүткө тең тайлаша жетиштирилген экинчи бир канаттуу *-шумкар*. Бул жаратылышта өтө сейрек кездешүүчү куштардын бири. Бүркүттөрдүн тобуна кирип, жоголуп кетүү коркунучунда болгондугу үчүн Эл аралык Кызыл китепке, Кыргызстандын Кызыл китебине киргизилген. Кыргыздын мүнүшкөрлөрү тарабынан алгыр куштар *ак-куш, кара куш* деп экиге бөлүнөт. *Ак-куштарга*: шумкар, туйгун, тунжур, тынар ж.б. кирсе, *кара куштарга*- бүркүт, ителги, ылачын, турумтай кирет.

Ошондой эле бүркүт кушу Кыргыз Республикасынын Гербинде да орун алган. Анда негизги сүрөттөрдүн бири тоо бүркүтү, Манас менен Семетейдин Акшумкарынын сүрөтү

түшүрүлгөн. Символикада бүркүт жогорку бийликти, зордукту жана бийлик кылууну түшүндүргөн. Ошондой эле бүркүт күчтүн, ылдамдыктын, туруктуулуктун жана баатырдыктын, таза жеништин, эргүүнүн жана руханий жактан көтөрүлүүнүн да символу болуп саналат. Мифологияда бүркүт күндүн, чагылгандын жана бийик асмандын кудайынын эң ишенимдүү коштоочусу деп белгиленген. Байыркы гректик кудай Зевстин да, римдик Юпитердин да ыйык кушу бүркүт болгон. Бүркүттүн күндүн символу болуп калышын кыргыздардын ою боюнча, бүркүттүн башка канаттуулардан айырмаланып өтө бийик жерде жашоосу, бийик көтөрүлүүсү, күнгө чейин жетет деп ишенүүсү, ошондой эле канаттуулардын бул падыша кушунун күндүн нуруна көз ирмебей тик карашы да маанилүү рол ойногон болушу керек. Манастын андан кийин Семетейдин анчылык кушу Акшумкар эпостун ар кандай варианттарында ар кандай берилген. Бирде Арпанын же Арканын Кара тоосунан Алмамбет кармап алып, Каныкейге берип бактырса, бир варианттарда Кошой кармап, Манаска «дөөлөт, бийлик кушу» катары берет. Акшумкар менен Кумайыктын образын тарыхта кыргыздар куш салып, тайган агытып анчылык менен кесип кылган мезгил менен байланыштырышат. Манастын биринчи бөлүмүндө алардын анчылыкка пайдаланганы жөнүндө айтылбай, иш жүзүндө колдоочу, сөөлөөт үчүн алынып жүргөн колдоочу мифтик жаныбар милдетин аткарат.

Жыйынтыктап айтканда бүркүттөрдүн өтө бийик жерде боло турганын, байыркы тарыхый булактар боюнча да «кыргыз» этнонимин окумуштуулар тарабынан кырда жүргөн, бийик жерде жүргөн элдер катары караганда да, жогорудагы баяндалган уламыш, ырым-жырымдардан кандайдыр бир денгээлде кыргыз элинин турмушунда мааниге ээ болгондугу жана бүркүттөр менен байланышы бар экендигин далилдейт.

Кыргыз адабиятында Молдо Кылычка чейин, андан кийин да, кыргыз жергесинде өскөн чөп-чардан тартып, кыбырап жашаган жан- жаныбарларды дээрлик бирден эсептеп, түр – түспөлүнөн баштап, көркөм сүрөтүнө чейин кенири элесин жараткан бир дагы акын болгон эместир. Анын «Бүркүттүн тою» поэмасы боюнча Т.Саманчин: «Бүркүттүн тою»- бай манаптардын берген той - аштарынын калың букара элге келтирген жабырчылыгына тамсил түрүндө көрсөткөн аллегориялык- сатиралык поэма. Бул поэмада ошол учурдагы элди эзип келген бай манап, бий болуш, кожомолдолордун ырайымсыз сапаттары жана алардын уруучулук - феодалдык башкаруу жолдору өтө кылдаттык менен көрсөткөн» -деген көз карашын билдирген. Ага поэманын өзүнөн мисал келтире кетели:

*«Бүркүт деген зору бар,
Биз үчүн жайган тору бар.
Азабы көп боз куштун
Арылбай турган шору бар.*

Таз кара менен жору бар» [М.Кылыч «Бүркүттүн тою»]

Акын кыргыз жаратылышындагы куштардын «турмушун» аябай жакшы билгени, ага кандайдыр бир кокустуктан эмес, учур - учуру менен эмес, ички зарылдыктан улам такай кайрылып, өзүнүн төл максаттарынын бирине айландырганы дал ушул казалдан ачык көрүнөт.

Куштардын мамилесинен коомчулуктун, кишилердин мамилеси көрүнөт. Ар бир куштун кылык-жоругунан, мүнөзүнөн кишилердин кылык-жоругун, мүнөздөрүн көрүүгө болот. Бүркүт, ителги, шумкар, ылаачын, туйгун, тунжур сыяктуу алгыр куштар, булар – баатырлар, эрлер, берээндер.

Бул сөзүбүзгө далил катары, Т.Касымбековдун чыгармасындагы баатыр куштун шаңшыганын чагылдырылган үзүндүнү айтып өтөлү: “Кел, кайран эр, учалы! Пастык, ыпластык жок жайларга, чагылгандуу кара булуттун нары үстү жайнап турган жарык күнгө чабыт кылалы. Жүр, кайран эр” – деген чакырык уккандай чөккөн көңүлү көтөрүлүп, эркиндикти самоо, тилөө, ардуу толгон жүрөгү лак-лак согот” [Т.Касымбеков «Сынган кылыч»].

Жазуучу эркиндиктин, көз карандысыздыктын символу катары канаттуунун падышасы - **бүркүттү** тандаган. Элдин эркиндиги хандык тарабынан тушалып, журт кыйналган

мезгилдин жеке көрүнүшү. Колунан бүркүтү учуп, кайра өзүнө кол салып, көзүн оё чокуган Сарыбай мүнүшкөрдүн трагедиясы аркылуу берилген. Чыгармадагы Сарыбай — мүнүшкөр, саяпкер. Беш үйлүү нойгуттун аксакалы, доор трагедиясын көтөргөн элдик каарман, ханга тартууга кеткен Кундуздун атасы, Кудаяр хандын кудасы.

Жазуучу өзү тутунган бул идеяны ишке ашыруу үчүн Сарыбайдын трагедиясы менен гана чектелбейт. Жалаң салык салуу менен элди сокур Сарыбайдай жүдөтүп, карайлаткан Кокон хандыгын кулатуу үчүн болгон күрөштө эл ичинен суурулуп чыккан кол башчы Исках-Болот хан «Бүркүт план» түзөт. «Бүркүт план» менен элдик көтөрүлүштүн күчү көркөм сүрөттөлөт. Ошону менен бирге Исках колго түшөөр күнү кароол таштын үстүнө чыгып, өз «ааламын» тегерете тиктеп турганда кайдан-жайдан бүркүт учуп келет. Бүркүттөй эркиндикти эңсеген Исках-Болот мындай дейт: «Оо кайран баатырдыктын, бийиктиктин кырааны, сөөлөтүн кара, келбетин кара...» [<https://ky.m.wikipedia.org/wiki/%D>]

Демек, кыргыз эли кылымдардан бери бүркүт таптап, бүркүт салып аң уулап, маданий турмушунда да, адабият айдынында да кенири пайдаланып, ал тургай бүркүт мүнөз өжөрлүк, коркпостук тээ Манасынан тарта кан-канына сиңип кеткен. «Бүркүт» сөзүнүн маани маңызы, анын кыргыздын жашоо турмушундагы орду, канаттууну жетиштирүүдөгү атоолор жөнүндө али алдыда көп изилдөөлөр жүргүзүүнү жана терең иликтөөлөрдү талап кылган тил илиминин бир багыты.

Пайдаланылган адабияттар:

1. “Кыргызстан” улуттук энциклопедиясы: 2-том
2. Акматова А. Б. Зооморфизмы в киргизском языке // Гуманитарный вектор. 2020.
3. Античные теории языка и стиля. М. – Л., 1936. С. 217.
4. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. Вступительная статья // Теория метафоры. М., 1990. С. 5 – 32.
5. Баранов А. Н. Очерк когнитивной теории метафоры // Русская политическая метафора (материалы к словарю). М., 1991.
6. Касымбеков Т. Сынган кылыч. – Бишкек: Киргизстан, 1998. – С. 228.
7. Краткий словарь когнитивных терминов / Под ред. Е. С. Кубряковой. М., 1996. С. 55.
8. Краткий словарь когнитивных терминов / Под ред. Е. С. Кубряковой. М., 1996. С. 55.
9. Молдо Кылыч, “Кыссан ил зилзала”, Казань -1911.
10. Молдо Кылыч. “Тамсилдер”, Москва, 1925.
11. Саматов К. Көркөм чыгармалардагы синтезиялык метафоралар, -Б.: 2018
12. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D>
13. <https://cyberleninka.ru/article/n/metafora-kognitivnye-osnovy-otsenochnosti>
14. <https://www.bestreferat.ru/referat-163147.html>
15. <https://kg.tyup.net/burkut-tujgun-kush-shumkar-ylachyn-kuluk-at-zhana-tajgan-taptoo-1192>
16. <https://ky.m.wikipedia.org/wiki/%D>
17. <https://kg.akipress.org/news:629449?f=cp>

*Мамиев А.Н., профессор
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Абдукадырова Б.А., окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

Ч.АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДА КӨРКӨМ СӨЗ КАРАЖАТТАРЫН КОЛДОНУУ ЧЕБЕРЧИЛИГИ

“Деңиз бойлой жорткон Ала дөбөт” повести боюнча

Аннотация

Гениалдуу улуу жазуучубуз Ч.Айтматовдун ар бир эле чыгармасы идеялык, нравалык жактан эле өзгөчө эмес, тилдик жактан да уникалдуу өзгөчөлүгү менен айырмаланат. Сөз каражаттарынын ичинен анын ичинде көркөм сөз каражаттарын өзгөчө ыкма менен колдонууда Ч.Айтматов өзгөчө орунда экендиги белгилүү. Бул макалабызда “Деңиз бойлой жорткон Ала дөбөт” повестинде адаттан тыш, көнүмүш эмес сөз каражаты катары вулгаризмдер (уяттуу сөздөр) колдонулганын, анын айрым контекстуалдык өзгөчөлүгүнө токтолдук.

Түйүндүү сөздөр: конфликт, табу, эвфемизм, вулгаризм, контекст, эмоция, психика.

МАСТЕРСТВО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СРЕДСТВ В ПРОИЗВЕДИЕНИЯХ Ч.АЙТМАТОВА

По повести "Пегий пес, бегущий краем моря"

Аннотация

Каждое отдельное произведение нашего гениального великого писателя Ч.Айтматова уникально не только с точки зрения идеологии и морали, но и с точки зрения языка. Известно, что Ч. Айтматов занимает особое место среди средств речи, включающих в себя художественные средства речи особым образом. В данной статье мы сосредоточили внимание на использовании вулгаризмов (позорных слов) как необычного и необычного средства речи в рассказе «Бегущий по морю Ала Дөбөт», и некоторых его контекстуальных особенностях.

Ключевые слова: конфликт, табу, эвфемизм, вулгаризм, контекст, эмоция, психика.

THE SKILL OF USE OF ARTISTIC MEANS IN THE WORKS OF CH. AITMATOV Based on the story "Piebald dog running along the edge of the sea"

Annotation

The genius of the great writer Ch .Aitmatov work of Aitmatov differs not only ideologically, morally, but also linguistically by a unique property. A special way of using the means of artistic expression among the eloquent means of ch .It is worth noting that Aitmatov occupies a special place. In this article, we drew attention to some contextual features of the story "Ala bobot along the sea", in which vulgarisms are used as an unorthodox means of expression.

Key words: conflict, taboo, euphemism, vulgarism, context, emotion, psyche.

Аталган повести өзүнүн идеялык-эстетикалык мазмуну менен өзгөчөлөнгөн чыгарма. Автор бул чыгармасында адамзатты тышкы гана көрүнүчтөр, алааматтар эле эмес, ички терең психологизм менен коштолгон бир нече ири глобалдуу маселелерди камтыган көп кырдуу көйгөйлөрдү ачып көрсөтөт. Сынчылар, адабиятчылар арасында болуп көрбөгөндөй сенсация жаратса да чыгарма катары адабий чөйрөдө өз ордун бекем сактаган бараандуу чыгарма катары өзгөчө орунда. Ч.Айтматовдун ар бир чыгармасы кыргыз, орус тилдеринде жазылганына карабастан дайыма жалпы планетардык маанилүү көйгөйдү көтөрүп, планета окурмандардын арасында өзгөчө жагып, жүрөктөрүнөн түнөк таап келүүдө. Кандай гана чыгарманы бүткүл окурмандын жүрөгүнө жеткирген күч-бул, албетте, чыгарманын тили жана тилдик каражаттары.

Ырасында Айтматов чыгармачылыгында бардык окурманды бекем ынандырган тил менен жаза билгендиги жана өзгөчө феноменалдуу өзгөчөлүгү болуп саналат.

Биз бул макалада кыргыз адабий сынында анчалык терең талкууга алынбаган “Деңиз бойлой жорткон Ала дөбөт” повестинин тили жана тилдик каражаттары жөнүндө сөз кылмакчыбыз.

Повесттин негизги леймотиви катары адамдын улуулук, адамдык абийир жана өз келечеги, өз мууну үчүн кам көргөн чыныгы адамдардын трагизми. Сөз байлыктары, сөз каражаттары жөнүндө сөз кылуунун негизги актуалдуулугу окуянын ыраакы чыгыштагы Охот деңизинин жээктерин, жердеген аз сандуу нивх элинин турмушунун окуялары болсо да жалпы адамзаттык улуулук ар намыс, абийирдүүлүк, боорукердик ж.б асыл сапаттарды чебер ача билүүсүндө турат.

Автор ар бир кырдаалга жараша окуянын өнүгүшү, жүрүшү жана кульминациясы, апогеи ж.б маанилүү, терең нравалык психологизм көрүнүштөрүн сүрөттөөдө адаттан тыш, же сейрек кездешүүсү сөз каражаттарын ичинен фразеологизмдер, эвфемизмдер жана вулгаризмдер жөнүндө болмокчу.

Чыгармада адаттагыдай эле көп сандаган фразеологизмдерди колдонгону ачык эле байкалат. Окуянын баяндашы, башкы каармандардын ички, тышкы туюмдарын жеткирүү үчүн бир нече варианттагы же контексттеги фразалар колдонулган. Ушул көз караштан алганда “көз”сөзүнө байланышкан: **көзгө сүртөр, көрөйүн деген көзү жок, көзү тойбос, көз жайнап, көздөрү чанагынан чыгып, кирпич какпай** ж.б түрлөрү кеңири кездешип, алар окуяларды байланыштырууда маанилүү ойлорду бекемдөөгө жана таңкыс ойлорду жыйынтыктоодо орундуу колдонулат.

Маселен: “Ошол үчүн Кириск чулдуктун балапанынан бетер эки жагын элендей карап, көргөнүнө көзү тойбой кызыгы артып, чыдамы чыйпалактап келатат”.

Ал эми адам турмушуна байланышпаса да табият түшүнүктөрүндө колдонгон учурда да кездешет

“Адам жерге боор басып калганын билген деңиз аны көрөйүн деген көзү жок...(483б)”

Баланын алгачкы ачык деңизге чыккан күндөгү чексиз кубанычын белгилөөдө да максаттуу колдонулганын байкайбыз.

Баарынан да көзү жайнайт, тула боюн кубаныч менен мактаныч бийлеп алганын жашыра албаган баланын бакыт чалкыган нурдуу көздөрү жалтылдайт.

Чыгарманын жалпы проблематикасына байланыштуу негизинен кырсык, стихиясы коркунуч менен алаамат маселеси басымдуу болгондуктан жүрөгү сыздап, заманасы куурулуп эт жүрөгү сыздап, өндүү сөз айкаштары басымдуу кездешип, чыгарманын маани маңызына өзгөчө көрк берип турат.

М: “Ың жың дүйнөдө Орган айылын канчалык эңсеп күткөн сайын ошончолук заманасы куурулат, заманасы куурулган сайын сагынычы күчөп ушунун баары түш экенин билип турса да, түшүндөгү жалгыздык баскан кусалык өнүндө ого бетер кууратарын билип турса да, өнүндө болобу түшүндө болобу аны бир көрбөй жаны тынбасын туюп турса да-ушунун баарына карабай жүрөгү сыздап, кайрадан эле жолуккусу келе берчү (507б)”.

Чыгармадагы дагы бир маанилүү сөз каражаты катары суук сөздөрдү жылмалап башка маанилүү сөздөр менен алмаштыруу эвфемизм сөздөр негизинен “өлдү” деген сөздүн айланасындагы **мерт кылып коёт, көз жумганча, көзү жумулуп баратканда** сөздөрү менен алмаштырылган.

Чыгарманын эң аянычтуу финалында укмуштуудай абалда төмөндөгүдөй сүрөттөйт.

“Өзүн өлүмгө берер алдында Эмирайин керемет жаңылык ачты: жан берип, көз жумганга чейин уулунда уланыш үчүн ал өмүр бою ушул өмүр бою Эмирайин болуп жашап келген тура” (572б)

Эмирайиндин өз уулун сактап калуу үмүтү акрындап өчүп бараткандагы учурун автор:

Атанын суусу түгөнүп баратты деп бир нече ирет кайталайт. Бул анын өлүмү жакындаганын билдирген өтө оор саптар эле.

Чыгармада мындай татаал тагдырды туюндурган саптар аткыч Органдын агасы Мылгундун, атасы Эмирайиндин өз жандарын өздөрү кыйган эпизоддордо түрдүүчө сүрөттөлөт.

Чыгармадагы эң баса белгилөөчү сөз каражаты катары агасы Мылгундун айланасындагы орой сөздөр (вулгаризм) жана алардын тексттеги орду жөнүндө чынында эле

кайыктагы үч эркектин ичинен кичүүсү (али үйлөнө элек) Мылгундун трагедиясы өтө аянычтуу эле.

Анткени Орган карыя өзүнүн ишениминдеги Балык Айымга гана кетээрин жарыялап, өз өлүмүн анчалык трагедияга айлантпайт.

Атасы Эмирайин болсо өз уулунун келечеги, өзүнүн муунунун уланышы боюнча түшүнүккө азгырылып, анчалык өзүн психикалык жактан алдырбайт, же өзүн өзү ишендирет.

Ал эми Мылгундун жашоо кумары али таркабаган, жашоонун катаал мыйзамдарына али даяр эмес, же таптакыр эле өлгүсү келбегендиги бул анын адам жашоосунун эч бир өлчөмүнө туура келбес көрүнүш катары кабылдоосу өзгөчө феноменалдуу.

Мындай татаал жана катаал көрүнүштү чебер сүрөттөө Айтматов өндүү гана улуу художниктин гана дараметинен жаралган.

Ырас Ч.Айтматов ушул эпизодду жазууда жана сүрөттөөдө чыныгы турмуштук реалисттерге таянышы бул табигый көрүнүш. Адам аргасыз өмүр менен өлүмдүн ортосундагы кармаштагы мындай көрүнүштө мораль чегинен тышкары да чыгуусун автор ийгиликтүү ишке ашырган.

Бир нече көрүнүштө **“урганым жок”** деген уят сөздү колдоно баштаганы демек, анын психикасынын алсыздыгы катары кайылдоого арзыйт.

Ушундан улам бы Мылгун кайрадан кыжырдана сүйлөдү.

-Сенин туманыңды урганым жок, уктунбу батек сакал Эмирайин.

Чыгарманын эң чечүүчү кульминациялык чегине жеткенде каарманыбыз Мылгун көптөгөн орой, балит, вулгаризм сөздөрдү арты артынан колдонду.

Э-эй канчык!-деп ал жаалдана айкырды-Эй шамалдын бакшысы.

Же сен ийининде жатып арам өлгөнсүңбү, канчык. Же бүт дүйнөнүн дөбөттөрү сага үйүгүп кимисине көчүгүндү тосоорунду билбей жүрөсүңбү? Же дөбөттөрдүн улам бири менен чагышып, сен канчык шамалыңды айдоого чаман келбей жүрөбү?

Шамалыңды айдат! Уктунбу канчык? Туманыңды көчүгүңө тыгып ал! Уктунбу? Түкүрдүм мен түктүү туманыңа, сийдим сенин туманыңа!

Ошентип көп сандаган уят сөздөр, балит сөздөр психикалык оор, татаал шартта айтылды.

Улуу гуманист чыгарманын чыныгы облигин ачуу үчүн реалдуу ачуу чындыкты колдонду. Авторду да түшүнүүгө болот.

“Ч.Айтматовдун философиялык, психологиялык көркөм концепциясы кандай заман, кандай доор болбосун, кандай система өкүм сүрбөсүн, кандай кыйын-кыстоо башка түшпөсүн адам адамдыгын сактап калуу керек, жана адамзат коому дайыма адамдагы адамдык башаттын сакталышы үчүн күйөрман, тилектеш болуп кам көрүшү керек экендигин чыгармалар аркылуу эскертилиши керек”,- деп жазат белгилүү окумуштуу К.Асаналиев .

Бирок окуянын чукул өнүгүшү адам башына салган алаамат, апааты ар ким, ар кандай көтөрөт эмеспи. Жалпысынан алганда повесть-Улуу деңизде, Улуу туманда калган аңчылардын адамдык улуулугу жөнүндө чыгарма. Повесттин башкы каармандары жаратылыш стихиясын өзүлөрүнүн бийик адамгерчилик сапаты, келечек муундун камын көргөн айкөл акылмандыктары менен жеңип чыгышты. Орган карыя, Мылгун, Эмирайин курмандыгынын акыбети кайтып, Кириск аман-эсен Ала дөбөткө кайтып келди. Кирисктин аман калышы ошол адамдардын улуулугунун өчпөс жылдарга өмүр бою коштоп жүрчү жаңы ырдын жаралышына айлануусу болду.

Чыгарманын трагедиялуу финалына автор тарабынан көңүл жубатуу иретинде:

Күндүзү күн, түн түнү бою тешик дүйнөнүн түбүнө чейин жүрө берер кармаш...

... Ошентип дагы бир түн уюп турду...

Деңиз бетинде Орган Шамалы арылдап, Мылгун аке толкундары сүрүлүп таң атып келаткан асман шаңында балбылдаган Эмирайин жылдызы жаркырайт.

Дагы бир таң атып келатты....(5856)

Колдонулган адабияттар:

1. Ч.Айтматов. Чыгармаларынын 10 томдук жыйнагы Бишкек-2018ж “Улуу тоолор”
2. Г.Гачев “Чингиз Айтматов и мировая литература” Москва -1982ж
3. “Тутумдашуу түйүнү” В. Левченко “Вопросы литературы” Москва-1975ж №9
4. “Легенданын жаңырышы” В.Коркин. “Литературная газета” 1976ж. 20-май
5. “Оомалуу дүйнөнүн опаасы жөнүндө” А.Малухин. “Известия”-1986. 27-апрель
6. “Биз дүйнөнү өзгөртөбүз, дүйнө бизди өзгөртөт!” Москва. Литературная обозрение 1978 №1
7. К.Асаналиев Чынгыз Айтматов-дүйнөлүк адабияттын кайталангыс көрүнүшү. Чыгар. толук жыйнагы. 10 том 335 бет. Бишкек-2018ж “ Улуу тоолор”
8. К.Акматалиев “Айтматов: Аалам жана Адам. Чыгар.толук жыйнагы 10 том. Бишкек-2018ж “Улуу тоолор”
9. А.Кадырманбетова Чынгыз Айтматов-публицист Чыгар.толук жыйнагы 10 том. Бишкек-2018ж “Улуу тоолор”.

*Мамиев А.Н., профессор
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Аширова У.М., мугалим
Лейлек р. “Ак чыйыр” билим берүү мекемеси*

“ЖАН БИЛБЕГЕН ЖОМОКТУУ” ӨСПҮРҮМДӨРДҮН ЭМОЦИЯЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Аннотация

Коомубузда кездешип жаткан көптөгөн көйгөйлөрдүн ичинде жаш адамдарды туура тарбиялоо маселеси өзгөчө курч бойдон келүүдө. Айрыкча коомубузда үй-бүлөлүк шартына жараша өз үй-бүлөсүндө эмес, мектеп интернаттарда, атайын жетим балдар үйлөрүндө, жеке менчик мектептерде окуп жатышкан жаш өспүрүмдөрдүн жеке психикасына тийгизген таасири боюнча макалада сөз козгодук. Анткени, бүгүнкү өспүрүмдөр, мамлекетибиздин таянар тоосу, ишенген кожолору болуп калышы толук законченемдүү эмеспи, андыктан азыртан акыл калчоого чакырык таштамакчыбыз.

Түйүндүү сөздөр: психика, психология, эмоция, идеялык, нравалык, комплекстүү, суицид, миграция.

EMOTIONAL CHARACTERISTICS OF ADOLESCENTS "THE FAIRY TALE OF THE UNKNOWN SOUL"

Annotation

Among the many problems facing our society, the issue of proper upbringing of young people remains particularly acute. In particular, we talked about the impact of our society on the personal psyche of young people studying in orphanages and private schools in boarding schools, not in their own families, depending on the circumstances of the family. Because it is quite natural that today's teenagers are the backbone of our country, the masters of their faith, so now we want to call for common sense. keywords psyche, psychology, emotion, ideological, moral, complex, suicide, migration

Key words: psyche, psychology, emotion, ideological, moral, complex, suicide, migration.

“Чоң жазуучу болуу үчүн талант, билим менен кошо бактысыз балалык керек!
Э.Хемингуэй.

Заманыбыздын залкар жазуучусу Чынгыз Айтматовдун атактуу «Ак кеме» повести ушундайча башталат эмеспи.

«Бул баланын эки жомогу боло турган. Бири-жан билбеген өз жомогу, экинчисин таятасынан уккан. Акырында эки жомогунун бири да калбады».

Биздин макалабыз да дал ошол айрым балдарыбыздын “жан билбеген” жомоктору жөнүндө болмокчу. Макаланы жазуума өз авторлошум Лейлек районундагы “Ак чыйыр” билим берүү уюмунда окутуу, тарбиялоо милдеттерин абийирдүүлүк менен аткарып жаткан изденгич, чыгармачыл, сезимтал мугалим-тарбиячы Аширова Уулман менен болгон баарлашуу өзгөчө таасир эткенин калыстык менен белгилейм.

Авторлоштун маалыматы боюнча ал өзү эмгектенген “Ак чыйыр” билим берүү уюму 2017-жылы Кувейт мамлекетинин “Ас-Сафа” кайрымдуулук фонду тарабынан каржыланып, бардык заманбап шарттар менен курулган. Окутуу үчүн дээрлик бардык шарттар түзүлгөн. Мектеп директору Алымбеков Бактыбектин астейдил жетекчилиги астында учурда 190 дон ашык аз камсыз болгон үй-бүлөлөрдүн балдары окутулуп, тил үйрөтүүгө өзгөчө басым жасалганын зор канааттануу менен белгилейт.

“Мунун баары эң сонун деңизчи, агай, бирок алардын ар биринин дилиндеги “жанга билгизбеген өз жомокторучу”...!!?”

Бул сүйлөмдөр авторлошумдун өзүнөн аткарган иштери, аракеттери жана изденүүлөрү жөнүндө баяндап, акырында өз ички туюмун жашыра албаган улутунган сөзү эле... Бул мага өзгөчө таасир этти.

Ырас эле алардын ар биринин ички жомокторун ким угуп, ким түшүнөт?

Чынында, ар бир өспүрүм өз үй-бүлөсүндө, ата-энесинин кучагында ээн эркин өсүп чоңойсо зор бакыт эмеспи...

Тилекке каршы, республиканын аймагында жетим балдар үйлөрү, адистешкен интернаттар коомдук, боорукердик уюмдардын көп сандаган мектептери көбөйүп, ал жерде жардамга муктаждардын санынын артканы зээнинди кейитет.

Өлкөдөгү олку-солкулук, тартыштык, жумушсуздук ички жана тышкы миграция, аялдар, балдардын укуктарынын сакталбаганы турмуш шартынан улам мектептерди таштагандардын санынын өсүшү, өспүрүмдөр арасындыгы кылмыштуулук, ушунун баары жаш өспүрүмдөрдү атуулдук калыптандырууга жана тарбиялоого чон кедергисин тийгизип жатпайбы?

“Ак кеме” повестинин башкы каарманы бала курагы жаш экендигине карабастан, таштар, чөптөр жана табият менен сүйлөшүүгө жөндөмдүү, өз жомокторун ойлоп табууга аргасыз.

Азыр деле өз үйүнөн аргасыз алыстаган ар бир бала “өз жомоктору” менен жашап келгени бул чындык. Өзгөчө үй-бүлөлүк зордук зомбулукка кабылгандар, жетимдер, жарым жетимдер ата-энелери ажырашкандар жана ата-энелик укуктан ажыратылган үй-бүлөнүн балдар кыздарынын абалы аянычтуу абалда.

Мындай өспүрүмдөрдүн психикасында башкаларга салыштырмалуу ойчулдук, сезимталдык басымдуулук кылганы менен балалык баёо сезимдери жабыркагандай. Андыктан мындай өспүрүмдөр менен иштөөдөгү өзгөчөлүктөрү боюнча авторлошумдун пикири маанилүүрөөктөй.

“Балдар темасында сүйлөгөндө, сабак өткөндө жана тарбиялык сааттарда ар бир сөздү кынаптап, талдап айтпасан алар бир сөздү сезимдери менен кабылдашып, жүрөктөрү аркылуу өткөргөнүн байкоо анчалык кыйын эмес”.

Маселен “Ак кеме” повестинде бала өз тагдыры жөнүндө таятасынан угуп, көлдөгү матрос атасын, апасынынын кийинки тагдырын, жездеси Орозкул менен эжеси Бекейдин балалуу болбогонуна чейин кабардар болуп, турмушка көз карашы эрте калыптанып, алардын бактылуу болуусуна тилектештиги да жашырбайт.

Эпиграфта белгиленгендей америкалык белгилүү жазуучу, Нобель сыйлыгынын лауреаты, Эрнест Хемингуэйдин сөзүнө таянсак чын эле дээрлик көпчүлүк учурда “жан билбеген жомоктуу” балдар өтө жөндөмдүү, акылы зирек, ойчул, гумандуу, боорукер болушат өндүү.

Бул албетте, аргасыз салыштыруу деңизчи...

Атаганат, чындап эле ошол бактысыз балалык кечиргендер атактуу жазуучулар, сүрөтчүлөр, артисттер, окумуштуулар жана даанышмандар болуп чыга келишсе гана...

Дагы бир белгилей кетүүчү жагдай алардын калыптануусу эртерээк ойгонуп, алар сөзгө түз маани берип, ар бир сөздү кынаптап талдай билүүсү.

Андыктан тарбиячылар менен мугалимдер “купуя жомокту” сезимтал балдар менен иштөөдө психикалык абалды өзгөчө көзөмөлдөп, ар бирине жекече мамиле жасоого туура келет. Көпчүлүк учурларда алар турмуш, тагдыр, бактылуулук түшүнүктөрүн бат кабылдап, айрым түшүнүктөрдү өздөрүнө кабыл алышып, бат жыйынтык чыгаруусу да мүмкүн.

Психология илиминде аныкталгандай алар менен иштөөдө жаш курагы улуу, тажрыйбасы мол адистерди колдонуу максатка ылайык. Көпчүлүк учурларда алар айланасындагы “телегейи тегиз” ата-энелүү балдарга салыштырмалуу турмуштун ачуу-таттуусун, оор-женилин, адамгерчилик менен наадандыкты, барчылык менен жокчулукту эртелеп таанышат жана ар тараптуу “даярданышат”.

Бул даярдык албетте, көпчүлүк учурда кооптуу.

Атактуу “Ак кеме” повестинде да чыгарманын финалы трагедиялуу аякташы кайсы бир планда балдар психикасынын анын ичинде эмоциянын жыйынтыгы менен чечилип жатпайбы.

Арабызда “купуя жомокторуна” ээ болгон өспүрүмдөр аз эмес, андыктан коомчулук конгуроо кагып, аларды идеялык, нравалык, эстетикалык жактан ар тараптуу иштердин комплекстүү пландарын аткаруу менен алардын “бөксөлөрүн толтурууга” көмөктөшсөк.

Балдар дүйнөсүн аяр изилдеп, татыктуу тарбия иштерин күчөтпөсөк “купуя жомоктуу” өспүрүмдөрүбүзгө эмоциясына жеңдирип, “балык болуп сүзүп” кетүүсүнө жол коюп, анан алаканыбызды чаап отуруп калбасак болгону...

Анткени, арабызда “купуя жомоктуу” өспүрүмдөр эле эмес, бардар үй-бүлөлөрүн балдары деле психикалык жабыркап, эмоцияга жеңдирип өз жанын кыюуга (суицид) барып жаткан маалыматтар азбы? Жалпы коомчулукту ушул маселелерге терең маани берүүгө, ийри отуруп кеңешүүгө, акыл калчап, ой-толгоого чакырабыз жана бул пикирибиз кайдыгер мамиледе калбайт деп үмүттөнөбүз.

Колдонулган адабияттар:

1. Ч.Айтматов. Чыгармаларынын 10 томдук жыйнагы Бишкек-2018ж “Улуу тоолор”
2. Г.Гачев “Чингиз Айтматов” Москва -1978ж
3. Г.Гачев “Чингиз Айтматов и мировая литература” Москва -1982ж
4. “Дүйнө татаалданып барат” Кыргызстан маданияты- 1972. 23-февраль
5. “Тутумдашуу түйүнү” В. Левченко “Вопросы литературы” Москва-1975ж №9
6. “Легенданын жаңырышы” В.Коркин. “Литературная газета” 1976ж. 20-май
7. “Адамдын ариетине ишенем” (Ю.Разгуляев, В.Хатунцев) Советтик Кыргызстан 1987ж. 18-февраль.
8. “Оомалуу дүйнөнүн опаасы жөнүндө” А.Малухин. “Известия”-1986. 27-апрель
9. “Биз дүйнөнү өзгөртөбүз, дүйнө бизди өзгөртөт!” Москва. Литературная обзрение 1978 №1
10. К.Асаналиев Чынгиз Айтматов-дүйнөлүк адабияттын кайталангыс көрүнүшү. Чыгар. толук жыйнагы. 10 том 335 бет. Бишкек-2018ж “ Улуу тоолор”
11. К.Акматалиев “Айтматов: Аалам жана Адам. Чыгар.толук жыйнагы 10 том. Бишкек-2018ж “Улуу тоолор”
12. А.Кадырманбетова Чынгиз Айтматов-публицист Чыгар.толук жыйнагы 10 том. Бишкек-2018ж “Улуу тоолор”.

Мамиев А.Н., профессор
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

Аширова У.М., мугалим
Лейлек р. “Ак чыйыр” билим берүү мекемеси

ӨСПҮРҮМДӨРДҮН МЕН КОНЦЕПЦИЯСЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН АКТУАЛДУУЛУГУ

Аннотация

Күн санап өспүрүмдөр тарбиясы, алардын калыптануу процесстеринде көптөгөн көйгөйлөр жаралууда. Мектепке чейинки тарбия, мектеп тарбиясы менен эле чектелбестен буга бардык коомчулук жана билим берүү тармагы киришпесе, кийин бардыгы кеч болуусу мүмкүн. Макалада өспүрүмдөр алардын жекече индивидуалдуу өсүп жетилиши боюнча маанилүү маселе көтөрүлүп, коомчулуктун талкуусуна коюлду.

Түйүндүү сөздөр: Интервью, концепция, прогрессивдүү, агрессивдүү, директива, сочинение.

THE RELEVANCE OF FORMING THE CONCEPT OF ADOLESCENTS

Annotation

Day by day the upbringing teenagers many problems are developing in the process of their formation. Preschool, secondary or limited to, school education, everything can be too late if the whole public does not join in. In the article, an important issue on their individual personal growth was put up for public discussion.

Key words: Interview, concept, progressive, aggressive, directive, essay.

Жаш өспүрүмдөрдүн калыптануусу, дүйнө таануусу боюнча толгон токой теориялар иштелип чыкканы менен иш жүзүндө байкаларлык жыйынтык жоктой. Бул кесе айтылган пессимизм эмес.

XXI кылымдын чейрек жарымына кадам таштасак да бул маселеге оптимизм менен карап, үмүт артканыбыз менен жыйынтык, көңүл жибите албагандай!

Кокусунан Ч.Айтматовдун дээрлик 50 жылдай мурун эле Москванын

“Молодой коммунист” журналына берген айтылуу “Дүйнө татаалданып баратат” аттуу интервьюсун (маектешкендер Л.Ермолаев жана Э.Ильин) карап жатып ушул маселеге кайрылууга тура келди.

Кабарчылар автордун белгилүү “Жаныбарым Гүлсары” повестинин башка каарманы тууралуу актуалдуу суроосунун сонунда, анын уулу менен салыштыруусу өзгөчө ойго салды.

Суроо мындайча уланат:

“Ал эми анын уулунун тагдыры болсо бир кылка, тынч, жылуу-жумшак турмушка туш болду. Ушундан улам ал алсыз, принципсиз бошоп болуп остү. Мунун өзү бир жагынан закон ченемдүү нерсе катарында сезилүүдө “Эми мындай болгон учурда азыркы жаш адам өзүн кантип нравалык туруктуулукка тарбиялоого, мүнөзүн кантип курчутууга, чындоого тийиш. Бул чукул суроого Ч.Айтматов жалпысынан болуп жаткан түшүнүктөргө коомду, саясий өңүттө кароого чакырат. Өткөн тарыхый окуяларды, учурларды мисал келтирүү менен алар ушул даяр “кой үстүнө торгой” жумурткалаган заманга даярдыксыз, түшүнүктөрү чектелген абалда эле келгенин бышыктайт. Өткөн тарыхтын окуяларын, оор запкыларын, кайгы мунун учкай гана түшүнүктөр менен эле кабыл алгандыгын жетишсиз экенин белгилейт.

“Бүгүнкү жаш адамдын курсагы ток, кийими бүтүн, мода менен иши болот, кааласа саякат курат, айтор, бир сөз менен айтканда, жетишпестик, муктаждык деген эмне экенин ойлоп да койбойт” деп эсептейт. Ырас эле ушул көз карашта жашообузду улантсак жеке ар бир атуулдун граждандык МЕН концепциясы кантип калыптанат да, кантип өнүгөт?

Анткени, учурда балдарды калыптандыруунун ядросу болгон бала-бакчаларында жана мектептерде мурдагы союздун эле салттуу дидактикасы, окуу методикасы эч өзгөрүүсүз колдонулса, анда кандай тарбиялоонун альтернативдүү, прогрессивдүү көз караштагы дүйнө таанымды түп тамырынан өзгөрткөн ыкмасын тандай алабыз?

Билим берүүнү илимий, нравалык, эстетикалык багыттарын кескин өзгөртүүгө толук убакыт жетти.

Антпесе мурдагы эле системанын колтугунан чыга албай окуу китептерин окуу усулдук колдонмолорду мурунку шаблондон алыстабай хронология, даталарга байланышкан 8-март, “Жениш күнү”, “Нооруз” , “ Эне тили күнү” , “Элдик революция” күнү өндүү иш-чаралар менен эле убакыт өткөрөбүз да тажатма, пайдасыз маалыматтарга багыттайбыз. Деги качан жаш өспүрүмдүн ан-сезимин өз алдынча эркин ой жүгүртүүдөн ажыратып субъективдүү керексиз маалыматтар менен толтуруудан арылабыз. Бир сөз менен айтканда, ар бир жеке адамдын же интеллекттин өз алдынча көз карандысыз МЕН концепциясын өнүктүрүүгө мезгил жетти.

МЕН концепциясы десе эле анын эч кандай коомго аралашпаган тышкы факторлорго көз каранды болбогон көз караш катары түшүнбөө керек.

Айлана-чөйрөдөгүлөр менен ата-эне, улуулар, мугалимдер, тарбиячылар курбу курдаштары дос туугандары арасында дайыма тартынбастан өз пикирин, оюн тайманбай айтууга, пикирин коргоого, өз позициясы жашынан калыптандыруу аракеттери комплекстүү, максаттуу жүрсө эле, анын МЕНи сөзсүз туура багытта өнүгөөрүнө шектенүүгө болбойт.

Кайрадан улуу жазуучунун интервьюсуна кайрылсак;

“Керт баштын эркиндиги деген-бул өзүнүн кадыр-баркын көтөрүү дегендик эмес, ошону менен бирге бул бир жагынан өзүн-өзү кармай билүү, жоопкерчиликти сезүү дегендик.

Гражданин болуу-демек, кенен ой жүгүртө билүү, коомдун кызыкчылыгын өз кызыкчылыгым деп түшүнүү”,-деп жыйынтыктайт.

Биз учурдагы билим берүү системасынын башкы концепциясын түп тамырынан өзгөрмөйүн, чоң өзгөрүүлөр күтүлбөй тургандыгын төмөндөгүдөй улантат.

“Кабарлар кара таандай ызгыган биздин ушул кылымда адамдар иштин оңоюн көздөп, мурдатан колдонулган методдорго, даяр клишелерге качыра бербей стандарттуулуктун мындай таасиринен сактанышы, өзүнүн жеке ишенимин индивидуалдуу көз карашын, ички рухий күч-кубатын карама-каршы коюшу зарыл.

Кыскасы, адам өзү менен өзү болушу, өзүнчө жасалмалуулукка , билимсиздикке каршы дээр күтүлүшү бала кезинде ар бир адамда боло турган-дүйнөнү активдүү чыгармачылык менен кабылдоочу жөндүүлүктү өнүктүрүшү абзел”. (162бет) Эч калетсиз өз убагында айтылган акылман сөз.

Ырас эле алардын өз алдынчылыгына кедээрин тийгизген факторлор толтура. Маселен: бала-бакчада кааласа-каалабаса да бир тартип,тамак ичүү, ойноо, сабак окуу, ыр ырдоо, сүрөт тартуу, уктоо өндүү эрежелер алардын айрым жөндөм табитине туура келбесечи. Мектептеги күндөлүк тажатма сабактар , текшерүү иштери, жат жазуулар, изложение, сочинение, эссе өндүү зордук менен таңууланган көндүмдөр балдар психологиясына сөзсүз таасир этет. Чейректик баалар, класстык саат, балдар каалабаган иш-чаралар маселен “Түшүм майрамы”, “Кесип тандоо”, “Кана эмесе кыздар же балдар”, сынактары дайыма эле биз күткөн жыйынтыктарды бербейт. Зордук, көзөмөл менен үйрөнүү же аткаруу натыйжасыз экенин билип турсак да аткартабыз.

Демек жеке инсандын МЕНи калыптангандан баштап жеке интеллектуалдык жөндөмүнө, табиятына, каалоосуна эркиндик берүү, өз позициясын бек кармоого, коргоого шарт түзүү-бул учур талабы.

Билим берүү тармагы деле бул маселени унут калтырбай, өз аракеттерин көпчүлүк учурда кагаз жүзүндө буйрук, көрсөтмө, чечим, директива аркылуу жүргүзгөнсүйт, бул дээрлик натыйжага алып келбейт.

Эң алгач ошол иштерди түздөн-түз аткаруучу педагогдорду, тарбиячыларды жаңы багыт боюнча иштөөгө шыктандырып, окутуп алдыларына “ат көтөргүс жүктөрдү жүктөө” менен чектелбестен, туруктуу көзөмөл күчөтүлүшү зарыл. Буга жалпы эле коомчулук мектеп, үй-бүлө, мектепке чейинки мекемелер, массалык маалымат каражаттар, пресса, бардык тармактар тартылышы керек.

Өспүрүмдөрдүн МЕНинин сапаттуу калыптанышы жеке эле билим алуу учуру үчүн эле эмес, мамлекеттин активдүү позициядагы атуулдары, өлкөнү башкаруу, гүлдөтүү, өнүккөн коом куруу, мамлекеттин башкаруу институттары үчүн да сонун натыйжаларды берет.

Маселен учурда Кыргызстандан дүйнөнүн атактуу окуу жайларынан билим алган адистерин алгылыктуу иштери, мамлекеттик башкаруу тармагында, коомдук-саясий, боорукердик уюм, фонддордо өтө натыйжалуу иштеп жаткандарды буга айкын далил боло алат. Алар үчүн паракордук, алдым жуттумдук, бюрократия, тааныш билиштин сыяктуу көрүнүштөр жат түшүнүк катары саналат.

Билим берүү, тарбиялоо, адис даярдоо тармактарына личносттун МЕН концепциясын ишке ашырмайын маанилүү натыйжаларга жетишүүсүз күмөндүү. Жаш өспүрүмдүн жекече МЕН концепциясын калыптандырууда өзгөчө орунда турган китеп окуу, китепке кызыгуу маселеси да курч коюлушу зарыл.

Бул көйгөй боюнча улуу жазуучубуз Ч.Айтматовдун оюн уксак.

“Бүгүнкү китеп окуучуларды мындан отуз же жыйырма беш жыл мурдагыларга салыштырууга болбойт. Мурда биздин окуучулар адабият турмушту, эмгекти, табиятты, бир сөз менен айтканда, өздөрүн курчап турган дүйнөнү терең түшүнүүгө жардам беришин талап кылып жатат”

Канчалык китепти эрте окуп түшүнө баштаган өспүрүмдүн жекече МЕНи натыйжалуу болооруна шектенбейбиз.

Колдонулган адабияттар:

- 1.Выготский Л.С Проблема психологии Москва-2007ж. чыгар. 3 том.
- 2.Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии Москва-1999ж.
- 3.Петровский А.В. Общая психология Москва-1997ж.
- 4.Минбаев К., Закиров А. Психология ОШ-2015ж.
- 5.Немов Р.С. Психология Москва-2006ж.
- 6.Закирова А. Психология боюнча практикум-ОШ-2005ж.
- 7.Гальперин Психология как объективная наука Воронеж-1998ж.
- 8.Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество Москва «Просвещение»-2002ж.
- 9.Кудрявцев В.Т. Воображение ребенка природа и развитие Психологический журнал 2001ж. №5.

*Султанбаева Д.Т.
ЖАГУ имени Б.Осмонова
Умурзакова Г.К.
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

ТИПИЧНЫЕ ОШИБКИ СТУДЕНТОВ ИЗ УЗБЕКИСТАНА В ПРИМЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Приведена проблема освоения русского языка. В качестве примера приняты типичные ошибки студентов из Узбекистана. За основу изучения приняты особенности по морфологической классификации, фонетика, категории «одушевленности» применяемые в рассматриваемых языках. Установлено, что типичными признаками ошибок в русском языке являются: фонетика, синтаксис, морфология.

TYPICAL ERRORS OF STUDENTS FROM UZBEKISTAN DURING USE THE RUSSIAN LANGUAGE

Annotation

Given is the problem of mastering a Russian language. As example are taken the typical mistakes of students from Uzbekistan. As considered languages taken are the basis of the study, the features on morphological classification, phonetics, used categories of “spiritualization”. It has been established that typical signs of errors in the Russian language are: phonetics, syntax, morphology.

ЎЗБЕКСТАНДАН СТУДЕНТТЕРИНИН ОРУС ТИЛИНДЕГИ КЕТИРГЕН ТИПТУУ КАТАЛАРЫ

Аннотация

Орус тилин ёздоштуруу маселеси қаралган. Мисалы қатары Ўзбекстан студенттери кетирген типтуу қаталары алынган. Изилдөөнүн өзгөчө түркүмдөрүнүн классификация, фонетика, "жандуу қасиети" бул тилдерди қолдонууда қатарларсы үчүн негиз болгон. Орус тилиндеги негизги мүнөздүү қаталар деп табылган: фонетика, синтаксис, морфология анықталган.

В постсоветском пространстве стран СНГ стала общепризнанной мысль о приоритетной роли родного языка в формировании личности школьников. И, даже, изучение и усвоение других языков, поощряется при безусловном первенстве родного языка. Это очень заметно при общении со студентами из Узбекистана. В постсоветском Узбекистане приоритет был направлен именно на государственный язык. Конечно, государственный язык только выиграл от этого, но один из международных языков – русский, оказался на задворках. Поэтому большая часть студентов, особенно из глубинки почти не знают языка. Студенты в целом понимают русскую речь, умеют писать и читать по-русски, но в слишком медленном темпе, больше половины могут говорить на определённые темы относительно свободно (в основном обиходно-бытовые). Лексический запас ограничен, проявляется заметный акцент, грамматическая интерференция, ведущая к речевым ошибкам. В учебной коммуникативной ситуации темп речи замедленный, так как ученик постоянно «подбирает слова» (т.е. переводит с родного). Еще и смена алфавита внесла свою лепту. Нынешние студенты, это школьники выросшие на латинском алфавите. С психологической стороны, им приходится переводить русскую речь на узбекский, сформулировать ответ и перевести его на русский и еще оформить (если письменные упражнения) его мысленно на латинском, затем перевести на кириллицу. Поэтому в письме иногда проскальзывают латинские буквы. Кроме всего этого, есть определенные различия в словарном составе, фонетической системе и грамматическом строе русского и узбекского языков. Это приводит к наложению норм своего родного языка на изучаемый, в связи с чем и допускаются ошибки. Попробуем изучить типичные ошибки, допускаемые студентами – узбеками, при изучении русского языка, ибо для методики преподавания оно имеет особую значимость.

Несмотря на то, что оба языка находятся в одной группе по морфологической классификации, они относятся к разным типам языков. То, что оба языка имеют аффиксы, объединяет их в одну группу, но русский относится к флективному типу (от латинского – «сгибание») ,а узбекский к агглютинативному («склеивающие» латин.). И, именно это, и приводит узбекских студентов в тупик. Ибо, в агглютинативных языках каждое морфологическое значение выражено отдельным аффиксом и связь с корневой частью слабая, т.е. каждый аффикс имеет одно значение и слово легко делится на составные части и корень может выступать как самостоятельное слово. Когда как, в флективных группах флексия включает в себя комплекс грамматических значений (род, число, падеж, вид, лицо, наклонение, залог). Да и основу слова трудно выделить из всех его форм.(наст., буд., прош. времена). Поэтому в первую очередь выделим орфографические ошибки.

К орфографическим ошибкам можно отнести:

Не соблюдение правил написания гласных и мягкого знака после шипящих и Ц В отличие, от русского языка, где 3бсогласных фонем, а именно б, б, п, п, в, в, ф, ф, д, д, т, т, з, з, с, с, ж, ж, ш, ш, ц, ц, ч, ч, к, к, х, х, м, м, н, н, л, л, р, р, й.

В узбекском языке всего 25 – б, в, д, ж, дж, з, й, к, л, м, н, г, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, к, г, х, нг.

Согласные русского языка противопоставлены по глухости – звонкости и по твердости – мягкости. Это противопоставление выполняет смысловоразличительную функцию. Когда как узбекские согласные, в основном, произносятся твердо, только иногда смягчаясь перед гласными (Э),(И). Поэтому, для студентов – узбеков, мягкие согласные и представляют трудность. Также трудны и такие фонемы, как (Х),(Т), (Ц),ибо эти фонемы присутствуют только в заимствованных словах. Фонема (Ж) в узбекском языке мягкая. Ну, а согласных (к),(г),(х) в русском языке нет. (q), (g), (h).Узбекского дифтонга(нг) также нет в русском языке. Гласный (ы) по ударением трудно произносится учащимися узбеками вследствие напряжения артикуляции, которая требует точного расположения и напряжения артикулярных органов.

Е.Д.ПОЛИВАНОВ писал:

Этот звук оказывается трудным не только для произношения, но для восприятия, то есть они, учащиеся, лишены возможности отличать его на слух от звука (и) следует отметить, что в узбекском языке в словах киз, кизил, хирмон, киргиз рядом с согласными (г), (к) произносится звук, напоминающий (ы).

Однако из-за отсутствия в русском языке такой фонемы и отличия природы этого звука в узбекском языке гласный (ы) в речи узбекских школьников произносится и пишется как (и) например: повышенная вместо повышенной, испытывает вместо испытывает, большинство учащиеся национальных школ произносят русский твердый (л) как узбекский (л) вал – ва (л), золотник – золотник.

Характерное для узбекского языка мягкое произношение согласного (л) влияет и на правописание русских слов, где (л) находится в твердой позиции, учатся тем не менее на письме отличать это мягким знаком.

Например: журнал, сель, был и др.

Следует отметить слишком твердое произношение в начале и в конце слов русского мягкого (л),

Например: роль-рол, пыль-пыл,.

Ошибки, вызванные неправильным произношением согласных звуков: *здесь, теперь, делат, храброст, читат, просьба, меньше, борьба, возми, афтомат, мощный, тфой.*

В произношении русских звуков в речи учащимися наблюдаются отклонения от русской произносительной нормы, вызванные влиянием узбекской фонетической системы.

К морфологическим ошибкам можем отнести:

Искажение написания значащих частей слова:

Директор,полител,поезжать,балельщик.

В узбекском языке чаще всего пишут так как произносят. В русском же есть правила, которые необходимо соблюдать для правильного написания. Перенесение правил родного языка на русский зачастую причина многих ошибок.

Ошибки, возникающие в результате неправильного произношения слов, в середине которых встречаются среднеязычный звук *й*, обозначаемый на письме сочетаниями букв *ь* или *ъ* с гласными *я, ю, е, и*: *семья, суди, князя, сыновья, братья, совет, солови, подземеле, крылья и др.*

Неправильное написание слов, вызванное смешением в произношении звуков *и* и *й*: *найзусть, хозяйин, комбайн, поимать, выиграть, проиграть и др.*

Некоторые грамматические категории, такие как род, вид, одушевленность и неодушевленность отсутствуют в узбекском языке, что приводит ко многим грамматико – морфологическим ошибкам. Таким как – употребление одного рода вместо второго. Н:вы будите играть с лучшим командом

Также очень плохо справляются со склонением по падежам, неправильное употребление форм множественного и единственного чисел; местоимений и причастий, числительного. Смещение форм мужского и женского рода в числительных, нарушение правил сочетания числительных один, два, оба, полтора с другими словами: *Я купил две билета; Оба девочки хорошо занимаются; У меня два тетради; Четыре мальчик пошли в лес.*

Также, предлоги и слова категории состояния, которых нет в узбекском языке, тоже вызывают определенную трудность. Ну и порядок слов в предложении более свободный, нежели в узбекском языке.

Большую роль играет и ударение, которое выполняет смысловоразличительную функцию

И как мы ранее упоминали, в узбекском языке нет категории одушевленности и неодушевленности. Поэтому, независимо от категории склоняются по одному типу и это ведет к еще одной ошибке. Неразграничение форм винительного падежа существительных одушевленных и неодушевленных: *Никто не мог убить олень. Он встретил товарищ. Художник показывает в картине утки.*

Следует отметить, что в узбекском языке, при склонении конкретного предмета, он будет ставиться в винительном падеже суффиксом – *ни*. И, естественно, носители узбекского языка переносят это правило на русский язык, тем самым строя неправильное предложение. Синтаксические ошибки связаны с нарушением правил синтаксиса – конструирования предложений, правил сочетания слов. Их разновидностей очень много, поэтому приведём лишь некоторые примеры.

Неправильное согласование: *«В шкафу стоят много книг»;*

Неправильное управление: *«Оплачивайте за проезд»;*

Синтаксическая двусмысленность: *«Чтение Маяковского произвело сильное впечатление»* (читал Маяковский или читали произведения Маяковского?);

Смещение конструкции: *«Первое, о чём я вас прошу, – это о внимании».* Правильно: *«Первое, о чём я вас прошу, – это внимание»;*

Лишнее соотносительное слово в главном предложении: *«Мы смотрели на те звёзды, которые усеяли всё небо».*

Если обобщить, то мы можем прийти к выводу, что при усвоении основных разделов русского языка, студентами – узбеками допускаются ошибки следующего типа :

1. Фонетические.

Фонетические ошибки заключаются в том, что ученики плохо различают русские фонемы, отличающихся от родных фонем парностью, что можно объяснить восприятия и производства этих признаков.

2. Морфологические.

Выражаются в замене специфических грамматических форм русского языка формами родного языка.

3.Синтаксические.

Синтаксические ошибки возникают из-за отсутствия умения связывать слова по нормам русского языка при помощи служебных слов и окончаний, поэтому нарушается структура русских предложений. Свободный порядок слов заменяется жесткой структурой родного языка.

Зная типические ошибки, допускаемые студентами и прорабатывая их можно добиться более лучших. Зачастую ошибки студентов помогают нам выстроить адекватную систему преподавания и коррекции речи. По меткому выражению Л.В. Щербы неправильная речь - это "отрицательный языковой материал". Проанализировав ошибки студента, мы можем сделать выводы о системе его родного языка (падежный / беспадеежный, особенности функционирования глагольных форм), даже если мы сами этим языком не владеем. Поэтому на современном этапе становится всё более актуальным национально ориентированное преподавание русского языка.

Использованная литература:

- 1.А.И.Абрежеев «Сравнительный анализ грамматического строя русского и узбекских языков (фонетика,морфология и синтаксис».
- 2.А.А. Азизов «Сопоставительная грамматика русского и узбекского языков» (Морфология) Т. «Укитувчи» 1983.
- 3.Кононов А.Н. "Грамматика современного узбекского литературного языка» 1960.
- 4.Поливанов. Е.Д. Русская грамматика в сопоставлении с узбекским языком. Ташкент,1933.4.
- 5.М.У.Турниязова.Курс лекций по сопоставительной грамматике русского и узбекского языков.
- 6.Талипова Р. Т. Сопоставительный курс грамматики русского и узбекского языков (для самостоятельного изучения). — Ташкент: Chashmaprint, 2009.
- 7.Томчани Л. В. Типологические контрасты русского и узбекского языков в методическом аспекте // Молодой ученый. — 2017. — №14. — С. 736-738.

*Умурзакова Г.К., преподаватель
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

ИНТЕГРИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ ЗАВЕТОВ МАНАСА И ТВОРЧЕСТВА Д.САДЫРБАЕВА В ЦЕЛЯХ ВОСПИТАНИЯ ПАТРИОТИЗМА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В данной статье рассматривается возможность проведения интегрированного занятия изучения 7 заветов Манаса и проведения параллелей между стихотворением Садырбаева «Мертинuu» для студентов – историков.

Ключевые слова: единая идеология, интеграционный урок, интеграционные возможности, интеграция уроков русской литературы с историей, иллюстративные средства.

ОРУС САБАКТЫНДА ПАТРИОТТУУЛУККА ТАРБИЯ БЕРУУ МАКСАТЫНДА Д.САДЫРБАЕВДИН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫН ЖАНА МАНАСТЫН АЙТЫШТАРЫН КИРГИЗИЛГЕН УЙРОНУУ

Аннотация

Бул макалада тарых факультетинин студенттери үчүн Манастын 7 осуятын изилдөө жана Садырбаевдин «Мертинүү» поэмасынын ортосунда параллелдерди түзүү боюнча комплекстүү сабак өтүү мүмкүнчүлүгү талкууланат.

Түйүндүү сөздөр: бирдиктүү идеология, интеграциялык сабак, интеграциялык мүмкүнчүлүктөр, орус адабияты сабактарын тарых менен интеграциялоо, иллюстративдик каражаттар.

INTEGRATED LEARNING OF THE MANAS STATEMENTS AND THE CREATIVITY OF D. SADYRBAYEV FOR THE PURPOSES OF EDUCATION OF PATRIOTISM IN THE RUSSIAN LANGUAGE LESSONS

Annotation

This article examines the possibility of conducting an integrated lesson of studying the 7 precepts of Manas and drawing parallels between Sadyrbaev's poem "Mertinu" for students - historians.

Key words: common ideology, integration lesson, integration opportunities, integration of Russian literature lessons with history, illustrative means.

Дооронбек Садырбаев, безусловно, сильная личность и великий человек. Его талант многогранен. Талантливый кинорежиссер, писатель, поэт, публицист, артист. Человек, который одним из первых в кыргызском киноискусстве, запечатлел великих деятелей кино и театра, балета, композиторов, певцов. Им снято более 86 фильмов. Во многих фильмах он выступил как талантливейший киносценарист. Его яркие неоднозначные статьи всегда вызывали у читателей эмоции, многим нынешним журналистам стоило бы поучиться у Д.Садырбаева написанию острых статей, умению разговаривать человека во время интервью. Наверное, его абсолютное неприятие несправедливости, его искренняя любовь к своей земле, его боль за свою Отчизну, его искренние переживания за судьбу народа и будущее страны и вызывало у собеседника особый дух доверия, поэтому публицистика Д.Садырбаева так неординарно ярка и остра. Когда перечитываешь его публицистику, его стихи, прозу, киносценарии ощущение, что все это происходит сейчас, в эти дни. Насколько нужно быть сильной личностью умеющим анализировать, подмечать все, чтобы все тобой написанное не теряло актуальности у потомков. Вся жизнь Д.Садырбаева - это яркий пример служения своей стране. Сегодня Кыргызстан нуждается в таких людях, каким был ДооронбекСадырбаев – честных, справедливых, добросовестных. Патриотов, созидателей своей страны. И, для нашего подрастающего поколения это яркий пример служения своему народу. К сожалению, студенты почти уже не знают об этом великом сыне Жалал – Абада. Если сравнивать молодежь Бишкека и Жалал – Абада, то в Бишкеке положительных ответов о Д.Садырбаеве, когда респондент знал о ком идет речь было больше, нежели в Жалал – Абаде. Именно поэтому, решила знакомить с творчеством Д.Садырбаева на своих занятиях.

Занятия русского языка представляют собой два пласта – грамматические и лексические темы. На лексических занятиях мы подбираем темы, чтобы знакомить с жизнью великих людей, знакомство с окружающей средой, знакомство с культурными и архитектурными памятниками страны, т.е. целью наших занятий является воспитание патриотизма, любви к своей Родине и уважении к историческим личностям.

Каким и является Д.Садырбаев – видный общественный деятель, депутат трех созывов Жогорку Кенеша.

Не случайно нами выбрана тема «7 заветов Манаса», на которой мы вводим стихотворение Д.Садырбаева «Мертинуу» (Боль).

Любое суверенное государство не может существовать без государственной идеологии. Если нет идеологии, то нет и государства. Государственная идеология – основа стабилизации общественной системы. Трилогия «Манас» является не только устным народным творчеством, генной передачей информации кыргызов, но и преемственным духовным наследием, близким по духу и природе основной массе населения Кыргызстана, поэтому и послужила фундаментом государственной идеологии. Сама трилогия является неисчерпаемой сокровищницей кыргызской культуры, раскрывает всю общественную жизнь кыргызов и соседних народностей. В нем отражены не только мировоззрения, сформировавшиеся в течение веков (суждения об окружающем мире, нравственности и доброте, любви и ненависти, справедливости и несправедливости и так далее), но и особенно ярко освящены национальные обычаи и традиции, которые требуют изучения и широкой пропаганды. Изучая эпос «Манас», знакомясь с мировоззрением людей того времени, их философией миропонимания, этическими установками, воздействующими и регулирующими общественные отношения, с социально – политической, государственной жизнью древних кыргызов, были выработаны 7 заповедей Манаса.

1.Национальная честь и патриотизм.

Многие Герои Советского Союза в Великой Отечественной войне (Ч.Тулебердиев, Д.Асанов) с именем Манаса совершали немеркнущие подвиги. "Манастынарбагыколдосун» (Да защитит и благословит вас дух Манаса) - с таким напутствием отправляли на фронт родители своих детей. Защита национальной чести и патриотизм должны стать основным содержанием государственной политики, становления которой необходимо использовать национальную атрибутику, традиции и обычаи.

2.Единство и сплоченность нации.

Необходимость единства и сплоченности нации проходит красной нитью по всей трилогии. Государственная идеология должна провозглашать идею объединения народностей в Кыргызстане, без которого невозможно существование его государственности. Только общность целей и интересов людей позволила легендарному Манасу создать кыргызское государство и противостоять иноземным захватчикам и поработителям (Конурбаю, Жолою и др.). Так, в современных условиях данные положения послужат основой преодоления трудностей общественной жизни.

3.Межнациональное согласие, дружба и сотрудничество.

Государственная идеология должна объединять людей разных национальностей и народностей, которая предполагает тезис, что только через развитие традиций и обычаев как кыргызского, так и других этносов возможен прогресс общественной системы в целом. Дух Манаса, который объединял людей разных национальностей (Алмамбет, Көкчө, Каныкей), должен послужить основой в формировании добрососедства, открытости и дружбы с другими народами.

4.Укрепление и защита кыргызской государственности.

Основным содержанием любой идеологии является защита государственной системы. Все содержание трилогии проникнуто возрождением государства и его защитой. Укрепление государственности в условиях перехода Кыргызстана является сложной, но разрешимой задачей, в которой неоднозначное значение имеют идеи эпоса "Манас". Эпос "Манас" может

быть духовным и нравственным источником в формировании не только идеологии, но и суверенного государства Кыргызстан.

5. Гуманизм, великодушие, терпимость.

Многие восточные азиатские религии и идеи отражают нравственность и поведение людей как основу человечности. Любовь, терпимость и гуманизм проявляются в отношениях Манаса не только с друзьями и соратниками, но и плененными врагами, которые часто становятся его друзьями. Государственная идеология вместе с интересами общественной системы должна основываться на гуманизме и человечности.

1. Гармония с природой.

2. Эпос "Манас" является кладью народной мудрости в отношении с природой, где герои и природа показаны в единстве. Не случайно отношения коня (Аккула), птицы (Ак-Шумкар), собаки (Кумайык) раскрываются через внутренний мир Манаса. Поэтическая образность и красота эпоса "Манас" связаны с величием природы. Государственная идеология должна отразить отношение к матери-природе, т.е. экологическую культуру для нравственного и патриотического воспитания молодого поколения.

3. Неутомимый труд, стремление достичь всех благ за счет умения и знаний.

Прогресс любого государства основывается на вдохновенном труде людей. Только через кропотливый труд человек познает и проявляет себя как личность и вождь - о чем прекрасно знал Манас. Любая государственная идеология провозглашает труд как основу процветания. Эпос "Манас" говорит о культуре кыргызов {жилища, одежда, пища и т.д.}, народной медицине, о традициях и обычаях, свидетельствующих о широком кругозоре и плодотворном труде кыргызов. Выход из тяжелого состояния общественной системы возможен только посредством знаний, инициативы, труда, которые необходимо отразить в государственной идеологии.

Таким образом, основным содержанием любой идеологии является защита государственной системы. Все содержание эпоса проникнуто возрождением государства и его защитой. Сегодня мы познакомимся с творчеством нашего земляка Д. Садырбаева. И проведем сопоставление – какие пункты из заповедей Манаса автор имел в виду в своем стихотворении «Мертинуу»

Дагы мерчемсиз мертинди белим

Дагы сынды сыпаттуу кебим

Кирнелуу коздон калкалай албадым

Киндик кан тамган атамдын жерин.

Алдырып тындым, акыры, жалгыз уулумдун

Жайкалган таала, саймалуу торун.

Дагы кашайды, кашайма козум

Дагы оксудуу каадалуу созум

Жудотуп – какатып ар – намысымды

Жүрок муздатты ызаалуу сезим

Обоктой турган журттум жоктугунан

Очуп келетам озумдон озум.

Вольный перевод.

Опять повреждена моя спина

Опять не нужны мои мудрые слова

Не смог уберечь, от зависти полных, глаз

Землю, что кровью отцов орошена

Не отстоял, для единственного сына,

Отцовы ущелья да безбрежные поля

Опять закрыли нам глаза

Опять унижена достойная речь моя

Растоптана гордость моя

Горечи стало сердце полно.

Оттого, что разрознен мой народ
Медленно угасаю я
О чем говорится в стихотворении?
Почему автор написал:
“Опять повреждена моя спина
Опять не нужны мои мудрые слова..”

У здорового человека стройный, прямой стан, но, когда человек болен или на нем слишком большой груз, то стан человека начинает клониться к земле. Его спина не выдерживает нагрузки (ноши). Автор данными строками говорит о моральной ноше перед потомками, о том, что правительство отдав ущелье Узонгу кууш, нанесло большой удар по всему народу Кыргызстана. Олицетворяя свою боль с болью всего народа. У кыргызов акыны всегда были в почете и к ним прислушивались правители, здесь же не только акыны не были услышаны, не был услышан весь народ. В стихотворении говорится об оскорблении и унижении всего народа и идет сожаление, что не смог народ объединиться и отстоять землю отцов. От осознания, что нет единства у народа, автор говорит об угасающей надежде. Если провести параллель с народом, то можно сказать, есть опасение потерять землю, а значит суверенность и остаться номинальным народом лишь на бумагах. Т.е. если мы попробуем отметить связь с заветами Манаса, то выбрали бы следующие заветы:

1. Национальная честь и патриотизм.

Опять унижена достойная речь моя
Унижена и оскорблена гордость моя

2. Укрепление и защита кыргызской государственности

3. Гармония с природой

Кирнелуу коздон калкалай албадым
Киндик кан тамган атамдын жерин.
Не смог уберечь, от зависти полных, глаз
Землю, что кровью отцов орошена
Не отстоял, для единственного сына,
Отцовы ущелья да безбрежные поля

4. Единство и сплоченность нации.

Обоктой турган журттум жоктугунан
Очуп келетам озумдон озум
Оттого, что разрознен мой народ
Угасаю медленно я

Стихотворение Д. Садырбаева актуально и сегодня. И на сегодняшний день повторение Узонгу – Кууша продолжают, поэтому вам домашнее задание – найти карту Кыргызстана 1924 г., карту 1970 г. И карту современного суверенного Кыргызстана 1990 г., 2020 г. На следующем занятии мы сравним – какие земли уже не принадлежат Кыргызстану.

Использованная литература:

1. Эпос «Манас» источник изучения этикета кыргызов // Из книги: Этикет кыргызов.
2. Эпос «Манас» как источник изучения духовной культуры кыргызского народа
3. Проблемы и актуальность национальной идеологии
4. Т. А. Жумабекова Идеология эпос «Манас»

*Мамбеталиева Г.М., ст.преподаватель
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова
Умурзакова Г.К., преподаватель
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

УСТАРЕВШИЕ СЛОВА В КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В статье говорится о устаревшей лексике на примере кыргызского языка. К пассивному словарному запасу кыргызского языка относятся те слова, которые малоупотребительны или значения слов неясны без контекста, поэтому выходят из употребления. Процесс перехода слов из одного лексического пласта в другой протекает непрерывно, но оставляет свой след в языке.

Ключевые слова: устаревшие слова, активный словарный запас, пассивный словарный запас.

КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ ЭСКИРГЕН СӨЗДӨР

Аннотация

Макалада кыргыз тилинин мисалында эскирген лексика жөнүндө сөз болот. Кыргыз тилинин пассивдүү лексикасына көп колдонулбаган же сөздөрдүн маанилери контекстсиз түшүнүксүз, ошондуктан алар колдонулбай калган сөздөр кирет, бирок өз изин тилде калтырат.

Түйүндүү сөздөр: эски сөздөр, активдүү лексика, пассивдүү лексика.

OBSOLETE WORDS IN THE KYRGYZ LANGUAGE

Annotation

The article talks about outdated vocabulary on the example of the Kyrgyz language. The passive vocabulary of the Kyrgyz language includes those words that are not commonly used or the meanings of words are unclear without context, therefore they are out of use. trace in the language.

Key words: obsolete words, active vocabulary, passive vocabulary.

Мир вокруг стремительно меняется, то, что вчера было основным-сегодня кажется уже устаревшим. И, конечно, вместе с постоянно меняющимся миром меняется и язык. Так между древним языком и современным языком появляется разница. Вместе с новыми предметами появляются и новые слова для обозначения событий, вещей, тенденций. Конечно, слова не сразу выпадают из лексики языка, сперва слово из активного словарного запаса переходит в пассивный, затем постепенно забывается и исчезает из языка. И, очень жаль, что современное поколение вбирает в себя неологизмы, подчас забывая о аналогах слов на родном языке. Много споров о том, что это нормально, когда язык обогащается за счет заимствованных слов. Это с одной стороны очень хорошо, но хорошо когда и язык сам развивается. А переход кыргызских слов из активного запаса в пассивный запас, вызывает опасение, что из пассива эти слова перейдут в неиспользуемое. Приходя из других языков, они становятся освоенными словами. Даже если есть синонимы этих слов. Возьмем, к примеру, слово «троллить», в русском языке есть синонимы этого слова – «поднимать на смех», «издеваться» или же в более безобидном варианте – «иронизировать», «подкалывать», тем не менее, все пользователи перешли сугубо на «троллить». Это вызывает определенные опасения, ибо со временем, многие слова забудутся, а новые войдут в язык, а там язык полностью забудется или же мы будем знать название чего-то, но забудем его истинное лексическое значение. Так, например, произошло с древним кыргызским словом «битик». Вместо этого слова в кыргызский язык, в свое время, вместе с арабским алфавитом вошло слово «китеп», но, это слово почти не встречается в орхоно-енисейских текстах в интерпретации Радлова и Томсена, как и в эпосе «Манас». Сейчас слово «битик» вошло в кыргызский язык, но мы его знаем как кыргызский алфавит. Это произошло потому что устаревшие слова отличаются между собой степенью своей устарелости. И рядовому носителю языка без перевода на современный кыргызский язык непонятны. В число этих слов входят и слова известные из эпоса «Манас», «Семетей» и других произведений. Также

для кыргызской молодежи, особенно, кто вырос в городе знакомы только бытовые слова, литературный кыргызский язык им незнаком. И здесь речь не идет даже о диалектных словах. В кыргызском языке было слово «үт», оно обозначало свет, солнечные лучи. "Үйгө үт киргенде, желинге сүт кирет", что означало в переводе «Когда в дом войдет свет, то вымя наполнится молоком». Это слово перешло в пассивный запас, следующие несколько слов, которые мы рассмотрим сегодня так же находятся в пассивном запасе. Но прежде дадим понятие – что же такое устаревшие слова.

Слова, вышедшие из активного, повседневного употребления, называются устаревшими словами. Устаревшие слова возникают в связи с выходом из обращения предметов быта, одежды, явлений и представлений, которые эти слова называют. Лексические значения устаревших слов часто забываются людьми. Устаревшие слова можно встретить в художественной литературе, пословицах и поговорках, исторических фильмах, научных статьях, описывающих быт людей в прошлом.

В разряде устаревших слов выделяют архаизмы и историзмы. Рассмотрим их подробнее.

Архаизмы - устаревшие слова, на смену которым пришли новые синонимические слова, называющие те же самые вещи и понятия. Это означает, что архаизмы имеют слова-аналоги в современном языке.

По способу устаревания и замене архаизма новым словом выделяются следующие группы:

- Собственно лексические архаизмы - полностью вышедшие из употребления слова, на их смену пришли слова с другими корнями (Айчык, бурук);

- Лексико-семантические архаизмы - потерявшее одно или несколько лексических значений («Назар»), а также получившие новое значение (позор - значение «зрелище» изменилось на «стыд», урод - значение «красота» изменилось на «с физическими недостатками»);

- Лексико-фонетические архаизмы - поменявшие фонетическое звучание слова за счёт замены, отпадания отдельных звуков (боток-бото, сычкан-чычкан). Выделяются акцентологические архаизмы, у которых изменилось место ударения в слове (музыка - мұзыка, философ - филóсоф); В кыргызском языке фиксированное ударение на последнем слоге, поэтому мы не можем выделить акцентологические архаизмы. В заимствованных словах ударение сохраняет свое место.

- Лексико-словообразовательные архаизмы - устаревшие слова, из которых появились новые путём прибавления к корню устаревшего слова новых словообразующих морфем (дружество - дружба, фантазм - фантазия).

АЙРӨК - слово, используемое в случаях спора, ссоры или спора, имеющее значение оскорбления, унижения или лести. В данное время это слово используется только представителями старшего поколения.

АЙЧЫК – полумесяц. Международную Федерацию обществ Красного Креста и Красного полумесяца перевели как Кызыл крест жана Кызыл Жарым Ай, хотя логичнее было бы использовать слово «Айчык». Получилось бы Кызыл Крест жана Кызыл Айчык. Видимо, человек, переводивший название общества не был знаком со словарем из эпоса Манас.

АКСИ- способности (экстрасенсорные). Активно употребляется слово «касиет», что является синонимом слова «акси», а само слово «акси» совсем вышло из употребления.

АЛБАРС — албарс болот – прочная сталь, острый нож. Слово употреблялось в двух значениях: 1. характеристика качеств человека. 2. характеристика оружия

БААР - ранняя весна. Иногда использовалось в общем смысле весны.

БАДИРЕК – умный, проницательный, сообразительный

ВАРБАНА - (Барбана болду башына). - (ир.) - бабочка, бабочка-сирота. В переносном смысле употреблялось в значении тени, щита, опоры

БҮРҮК - (Оозуна келген кепти айтын Оолугасың сен бүрүк). -половой признак необрезанного мальчика. В переносном смысле использовалось в уничижительной форме мусульманами в отношении неверных.

НАЗАР - на арабском оно в зависимости от написания в одном случае означает «обет», во втором – «Взор,взгляд,видение».Не зная этой тонкости, у нас при переводе имен Назарали, Абдыназар, Назарбай и подобных исходят из значения «видение», хотя на самом деле в них как –раз таки вложен первый смысл. В частности,имя Назарали буквально переводится как «обет Али». Слово «Назар» находится в активном запасе слов,но употребляется только во втором значении.

Естественно, что большое значение в степени устарелости того или иного слова и отдельного значения имеет время выхода его из активного употребления. Однако она не определяется целиком только этим. В большой мере степень архаичности слов определяется также и другими факторами, среди которых наиболее важными являются:

1) место данного слова с соответствующим значением в номинативной системе общенародного языка, 2) первоначальная распространенность слова и длительность употребления в качестве факта активного словаря, 3) наличие или отсутствие ясной и непосредственной связи с родственными словами и т. д.

Нередко слово, давно вышедшее из активного употребления, все же до сих пор не забыто говорящими, хотя и встречается в их речи очень редко; и наоборот, наблюдаются случаи, когда забывается и выпадает из языка слово, переместившееся в пассивный словарный запас языка сравнительно недавно. К сожалению, кыргызский язык потерял очень много слов и продолжает терять. Даже те слова, которые вошли в кыргызский язык вместе с исламским течением, сегодня подменяются арабскими синонимами, например, куудай буюрса – иншаллах, ширк - күнөө (хотя изначально понятие слова «ширк» немножко другое).

Султан Раев в беседе с Ч.Т.Айтматовым сказал: « По последним данным, мы ежегодно наблюдаем исчезновение наций и языков по всему миру. С этой точки зрения, самым священным сокровищем любого народа является его язык. Многочисленные примеры показывают, что язык тех народов, которые потеряли свой язык, был утерян, потому что он перестал использоваться в быту». Надо беречь свой язык, чтобы половина лексики не перешла в пассивный состав языка, а затем и в небытие.

Использованная литература:

- 1.Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. - М., 1985.-295с.
- 2.Валгина Н.С., Розенталь Д.Э., Фомина М.И. Современный русский язык. - М., 2002.-529с.
3. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография. - М., 1977. - 318 с.
- 4.Грамматика современного русского литературного языка. - М., 1970.-767с.
- 5.Шанский Н. М. Устаревшие слова в лексике современного русского литературного языка// Русский язык в школе. - 1954,№ 3.- 240с.
- 6.Шмелев Д.Н. Стилистическое употребление форм лица в современном русском языке. - В кн.: Вопросы культуры речи. Вып. 3. - М.,1961. -295с.

Дөөлөтбекова Г.С., окутуучу
К.Ш. Токтомаматов атындагы ЭАУ

ЭЛ АРАСЫНДАГЫ БЕШИК ЫРЛАРЫНЫН ИНСАН ТАРБИЯЛООДОГУ РОЛУ ЖАНА МЫКТЫ ҮЛГҮЛӨРҮ

Аннотация

Бешик ырлары - дүйнөнүн көпчүлүк элдеринде кездешүүчү элдик оозеки поэзиянын лирикалык жанры. Бешик ыры баланы уктатуу, сооротуу, алаксытуу, тарбиялоо максатында айтылат. Кайсы жана кандай турмуштук шартта, кандай чөйрөдө жаралганына жараша түрдүүчө баяндалат. Бешик ыры – бул наристенин эне тилинин биринчи сабагы, эне мукам, коңур үнү менен бешик менен ааламды кошо термекендей тили жөнөкөй жана жагымдуу. Бул ырды угуп чоңойгон баланын социалдык-психологиялык өнүгүүсү бир топ жогору экендиги практикада далилденген. Андыктан бул макалада даде болсо улуу муундун кийинки муунга өткөрүүчү мурасы деген бешик ырлары кандайча жашап жаткандыгы, колдонулуш өзгөчөлүгү, актуалдуулугу, инсан тарбиялоодогу орду боюнча сөз болмокчу. Эл арасынан чогултулган мыкты үлгүлөр, алардын маани мазмундары, түпкү берилүүчү маселелери изилденген. Изилдөөбүз түштүк региондо жашаган өкүлдөрдүн жеке чыгармачылыгын чагылдырууда эң сонун табылгаларга негизделген.

Түйүндүү сөздөр: бешик ыры, фольклор, бала тарбиялоо, салт, мурас, ымыркай, жыйналган тексттер.

РОЛЬ И ЛУЧШИЕ ОБРАЗЦЫ КОЛЫБЕЛЬНЫХ ПЕСЕН В ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ

Аннотация

Колыбельные - лирический жанр народной устной поэзии, встречающийся у многих народов мира. Колыбельная поется, чтобы успокоить, утешить, отвлечь и обучить ребенка. Его описывают по-разному в зависимости от условий, в которых он был создан. Колыбельная – это первый урок для ребенка на родном языке, который является простым и приятным. Практика показала, что социально-психологическое развитие ребенка, который растет на этой песне, считается намного интеллектуальнее. Поэтому в этой статье будет продолжено обсуждение того, как живут колыбельные песни, наследие великого поколения следующему поколению, их использование, актуальность и роль в личностном развитии. Были изучены лучшие образцы, собранные от населения, их содержание и основные вопросы. Наше исследование основано на лучших находках в отражении личностного творчества представителей южного региона.

Ключевые слова: колыбельные песни, фольклор, воспитание детей, обычай, наследование, детка, собранные тексты.

THE PLACE OF CRADLE SONGS IN CHILDREN'S EDUCATION AND THE BEST MODELS

Annotation

Lullabies are a lyrical genre of folk oral poetry found in many peoples of the world. Lullaby by to soothe, comfort, away special and educate the child. It is described in terms of the context in which it was created. A lullaby is the first lesson for a child in their native language, the language is simple and pleasant. Practice has shown that the socio-psychological development of a child who grows up on this song is much higher. Therefore, this article will continue the discussion of how lullabies live, the legacy of a great generation to the next generation, their use, relevance and role in personal development. The best samples collected from the population, their content and main issues were studied. Our study is based on the best findings in reflecting the personal creativity of representatives of the southern region.

Key words: lullaby songs, folklore, parenting, custom, inheritance, baby, collected texts.

Кыргыз тили – асман менен жердин ортосундагы байланышты түзгөн куттуу тил. (Ж. С.)

Кыргыздар - дүйнө элдеринин ичинде сан жагынан аз болсо да, руханий дүйнөсү менен бай, күчтүү, касиеттүү элдердин бири. Кыргыз элинин жаралуу, өнүгүү тарыхы канчалык терең болсо, анын элдик оозеки чыгармачылыгы ошончолук көөнө экендиги маалым.

Темабызга байланыштуу элибиздеги канга синген «бешик ырлары» жөнүндө айтар маалыматыбыз бешик деген эмне жана бешиктин жасалышы, тарыхы, бешиктин колдонулушу, бешикке байланыштуу жөрөлгөлөр, эл оозунан жыйналган бешик ырларынын учурдагы тагдыры, колдонулушу, сакталышы жана айтылышындагы тилдик өзгөчөлүктөрү туурасында сөз кылмакчыбыз.

Бешик деген эмне?

Бешик – бул ымыркайды жумшактап бөлөп жаткырууга, терметип сооротууга ыңгайлуу, кооздолуп жасалган жыгач орундук. Бешиктин ичинде олпогу, ороо-чулгоосу, күлтүгү жана тануусу, ал эми үстүндө жабуусу ж.б. болот.

Эзелтен энелер алдей ырын ырдап, бешик терметишкен. Бешик - көптөгөн Орто Азия элдеринин, анын ичинде кыргыз энелеринин алмашкыс жардамчысы болгон. Бул ыйык буюмдун пайда болуу тарыхында эң алгачкы бешик биздин замандын биринчи жүз жылдыгына таандык. Орто Азиянын Жети-Суу өрөөнүндө археологиялык казуулар учурунда табылган. Бешиктин пайда болуусуна таасир эткен бирден-бир тарыхый фактор көчмөн калктардын жер которуудагы наристеге түзгөн ыңгайлуулукту жаратуу болчу. Себеби көч учурунда уктап жаткан наристени аярлап, бешикке салып, атка же төөгө артып алып көчүп-конушкан.

Бешикке байланышкан “бешик” деген сөздүн маанилерине кайрылсак:

1. Жаш баланы бөлөп, терметүүгө ылайыкталып, жыгачтан жасалган буюм.

2. Туулуп өсүп, чоңойгон жер.

3. Балтыр бешик – бешиктен бели чыга элек жаш бала жөнүндө айтылган сөз.

4. Бешик бооң бек болсун! – жаңы төрөлгөн баланын ата-энесине куттук айтуу, баланын амандыгын тилөө.

5. Бешик той – баланын төрөлгөнүн белгилеп берилген той.

Бешикке байланышкан ишенимдер:

Сатып аларда соодалашпайт. Бешикти сатып аларда устанын айткан акчасын берет. Өз кезегинде ал да ашыкча пул сурабашы керек.

Куру терметпейт Куру терметилген бешик жамандыктын белгиси, баласыз өтүп, наристе токтобой калат деген ишеним жашаган.

Жабуусуз калтырбайт. Бешиктин бети дайыма жабылып турган. Бөбөктүн бетине айдын нуру да төгүлбөшү керек деген ишеним бар. Баса, караңгыда бешикти алып чыкпайт, жылдызга көрсөткөнгө болбойт дешкен.

Баланы сол жагынан бөлөбөйт Бөбөктү бешиктин оң тарабынан бөлөп, кайра оң жагынан чечип алуу зарыл.

Аттабайт, бут менен терметпейт. Бешик наристе жаткан ыйык буюм катары эсептелгендиктен, аны аттап өтүүгө, тепкенге болбойт.

Экөөлөп көтөрбөйт Табытты көтөргөн сыяктуу болуп калат деген сактануу менен бешикти эки адам көтөргөн эмес. Ошондой эле аны экөөлөп бир убакта терметпейт.

Бешикке өбөктөбөйт Наристе жаткан бешикке өбөктөп, күч салган туура эмес. Мындан сырткары, кичине балдардын тебелеп-тепсеп, үстүнө чыгып алып ойноосуна да жол бербеш керек.

Тышка чыкпай тургула Баланы бөлөп жатканда эч ким сыртка чыкпаш керек. Баланын уйкусун алып чыгып кетет.

Илимий маалыматтарга таянсак, бала эненин курсагында эле өзүнө эң жакын жүргөн энесинин үнүн угууга жөндөмдүү болот. Ошондуктан ал жарык дүйнөгө келген алгачкы минуталарда эле өз энесинин үнүн тааный алат. Баланы соорутуп, тынчтандыруу гана эмес мазмунунда эненин балага карата аруу сезимдери, жакшы ниеттери камтылган. Наристенин акыл-эстүү, өнөрлүү, баатыр, таланттуу болуп чоңоюшун, элдин керегине жараган азаматтардын катарына кошулушун каалаган улуу үмүт-тилектер образдуу чагылдырылат. Мисалы эл оозунда жатка айтылып салтка айланган төмөнкү саптар:

Алдей, алдей, ак бөбөк,
Ак бешикке жат, бөбөк.
Кунан койду сой, бөбөк,
Куйругуна той, бөбөк.
Алдей, бөпөм, ыйлаба,
Менин жаным кыйнаба.
Атаң тойго кетиптир,

Энең тойго кетиптир,
Эмчеги толо сүт келет», деген
шекилдүү жай жүрүштөгү
Алдей, алдей кулунум,
Энең сени төрөгөн,
Эмгекчил уул болот деп
Ак бешикке бөлөгөн.

Ак кесе толгон эт келет.

Алдей, алдей бөбөгүм,
Колунан көөрү төгүлгөн,
Уста болгун бөбөгүм-деп

келечектен көпту умуттөнгөн ой тилектерин ырга кошкон. Улуу мурасыбыз тилибиздин туу чокусу болгон “Манас” эпосунун каармандары жана алардын духунда тарбиялоо

Алдей, алдей бөбөгүм,
Алдей, алдей бөбөгүм.
Бабан аякөл Манастай,
Баатыр болгун, эр болгун.
Кабылан болгун, шер болгун!
Же:

Ата салтын уланткан,
Ардактап элин кубанткан,
Семетей, Сейтек бабандай
Кызыл жалын чок болгун
Атылып турган ок болгун-деген
саптарда чагылдырылган

Алдей, алдей бөбөгүм,
Алдей, алдей бөбөгүм,
Илимдин кенин издеген
Илимпоз болгун бөбөгүм.
Ырдын кенин ыргаган
Ырдаса эли жырдаган
Ырчы болгун бөбөгүм.
Адамга тийип пайдасы,
Табып болгун бөбөгүм.

Ошондуктан бешик ырлары – аялзатынын чыгармачылыгынын бир өңүтү. Кыргыз элинин салттуу коомунда аялдар өздөрүнүн көркөм чыгармачылык талантын эки гана жерде ача алышкан. Алар, бешик ырларын ырдаганда жана кошок кошкондо. Экөөндө тең аялзаты көзүнө жаш чайып, көкүрөгүндөгү тилегин, үмүтүн, муңун, кусасын чыгарып үн чыгарган. Аялдардын ырлары үн менен коштолуп, күнүмдүк жашоодогу анын кайгы-кубанычын, ызасын, сагынычын чагылдырып турган. Айрыкча, бешик ырларын энелер ар кандай социалдык мотивдерди, тигил же бул кырдаалды чагылдырып, ар дайым сөздөрүн жаңылап ырдашкан. Бешик ыры эне менен баланын ортосундагы бекем эмоционалдык байланышты камсыздаган.

Ушул процесс бешик ырында айкын сүрөттөлгөн. Бешик ырлары коом турмушуна ылайык социалдык мотивге ээ болот. Себеби, күндөлүк жашоодогу турмуш, ата-эненин тойлордо, ар кандай иштерде жүргөнү, жашап жаткан заманы, келечеги ж.б. темалар баяндалган. Алар «Бешик ыры», «Алдей, алдей», «Сал билек» деген аттарда ырдалган.

Алдей, алдей ак бөбөк эй
Ак бешикке жат бөбөк эй
Энең келет жумуштан эй
Уйку даамын тат бөбөк ай
Өлай, өлай бөбөк жан эй
Ыйлабачы ай садага ай
Алдей, алдей бөбөк жан эй
Ыйлабачы ай садага ай
Өлай, өлай, өлай ай
Өлай бала өлай ай

Өйдө тартса өбөгүм эй
ылдый бассам жөлөгүм эй
Айланайын бөбөгүм эй
Өлай, өлай бөбөгүм эй
Ыйлабачы садага эй
Бактылуу күндө төрөлдүң эй
Өлай, өлай ак бешик эй
Тегеренип кетейин эй У
Улуу күндүн улугу эй

Мына ошол себептен элдик оозеки чыгармалар анын ичинде бешик ырлары жалаң гана маданий байлык катары эсептелбестен, өсүп келе жаткан жаш муундарды тарбиялоодо өткөн доордогу элибиздин бай тажрыйбасын жыйнаган, педагогикалык казына катары бааланат да элибиздин тарбия таалим системасын окуп үйрөнүүдөгү бирден бир илимий булак болуп саналат. Жогоруда белгилеп кеткенибиздей бешик ырларынын майда тематикалык өзгөчөлүктөрү да бар экенин баса белгилегибиз келет. Кыз баланы терметкенде, уул балага арналган, заман шарына ылайык илимпоз, адамдык бардык сапаттарды сыпаттаган түрдүүчө

мазмунга бай. Алар өмүр бою боз үйдө күн кечирген примитивдүү, жөнөкөй кыргыз турмушунан баштап кийинки илим-билим өсүп-өнүккөн цивилизациялуу жашоону, прогрессивдүү көз караштарды өз ичине камтып учурдун мин кырдуу өзгөчөлүктөрүнө сынбоого шыктандырган, заманбап үлгүлөрү эл арасында дале бар экенине күбө болобуз. Улам мезгилге жараша өзгөрүлүп, улам жаңыланган түрлөрү да айтылып жүрөт.

Өлкөбүздүн түштүк регионунда сөзгө чебер улуу муундары айткан “Бешик ырларынын” үлгүлөрүнөн мисал келтиребиз. Тилдин ички күүсүнө анча шайкеш келбеген диалектилик өзгөчөлүктөргө карабай ырдын саптарындагы рифма, ритм, мукам үн коштогон өзүнүн эрежелери сакталган. Байкалбаган элдик таланттардын өнөрлөрү казылбай жаткан кенч сымал дале болсо “дын” бойдон турат.

Акматакулова Зымырат

Туулган жылы: 1951.05.28

Алдей бөбөк, ай бөбөк
Ак бешикке жат бөбөк,
Ала койду сой бөбөк,
Куйругуна той бөбөк.
Көпөлөк иттин куйругун,
Көлөкө кылып берейин.
Алла козум алла,
Алла козум алла.
Алла козум ак бөбөк,

Ак бешикке жат бөбөк.
Кара койду сойолу,
Куйругуна тойолу.
Алла козум алла,
Очок башында калла.
Каллани мышык алып кетти,
Аллайов алла.
Алла козум алла,
Алла козум алла.

Жашаган жери: Базар-Коргон району, Акман айылы

Бул бешик ырында баланы эркелетүү сөздөрү айтылган. Бешик ырынын үй бүлөөнүн мал-жандуу, жакшы, токчулукта жашагандыгын билдирип турат. Койлору көп болгондуктан кара койду союп, куйругуна тогуз тойгузаары айтылып жатат. Көпөлөк, иттин куйругунан көлөккө кылып берейин ошол калың көлөкөдө, салкын жайда уктасын деген мааниде айтылган. Алдей эмес **алла** деп айтылганынын себеби өзбек элдери менен жакын жашагандыгынын белгиси. Өзбек элдеринде бешик ыры "**алла**" деп айтылат, коңшулаш элдердин тилдик таасири, диндик көз караштан алсак "**Аллаа**" деп “аллах” сөзүнүн тыбыштык өзгөрүлүү себеби менен шартталат.

Аты жөнү: Закиров Шырман

Турган жылы: 1938.05.05

Жашаган жери: Базар-Коргон району, Сейит-Казы айылы

Билими: Орто

Алла балам алла,
Көтөрүп катта кылайын,
Алла балам алла.
Коён кошту кош билек,
Кошуп алган ак билек.
Сары майга мал билек,
Кошуп алган ак билек.
Алла балам алла,
Көтөрүп катта кылайын,
Козу чагым алла.
Набатым балам алла.

Аты жөнү: Калыкова Ширин

Туулган жылы: 1953.01.15

Жашаган жери: Сузак району, Алмалуу-Булак айылы

Билими: Орто

Уруусу: Мундуз

Алдей, алдей ак козум,

Алдей, алдей бөбөгүм,

Ак бешикке жат козум.
Кунан койду сойгондо,
Куйругуна той козум.
Алдей, алдей бөбөгүм,
Кырма табак кырдырба,
Кыр суу менен куйдурба,
Куру кыйнап апанды,
Кокуйлатып кыйнаба.

Жапкан нандын ортосу,
Жүрөгүмдүн толтосу.
Алдей, алдей бөбөгүм,
Садагасы кетейин,
Сарысына жетейин.
Ат тээп ийгенсип
Томолонуп кетейин.
Алдей, алдей ак козум,
Ак бешикке жат козум.

Баланы бешикке бөлөп уктатып жатканда, балага оң таасирин тийгизе турган сөздөрдү айтышкан "кунан койду сойгондо" жаш, эти жумшак козуну билдирет. "Кырма табак кырдырба" тамагы жок бош табакты кырып, жокчулуктун белгисин байкатпа, апакеңди кыйнап ыйлаба деген сөздөрдү айтышкан. Нандын ортосундай бекем болсун деп нанга тенешкен. "ат тээп ийгенсип, томолонуп кетейин" бул сөздөр менен баланын ата-энеси көзүнүн кареги менен тең айланып, бөпөлөп бакканын билдирип турат.

Аты жөнү: Абдиназарова Зымырат

Туулган жылы: 1957.03.17

Жашаган жери: Сузак району, Алмалуу-Булак айылы

Билими: Орто

Аталган каарманыбыздын текстти сал билек ырынын үлгүсүнө дал келет, себеби, баланы эркелетүүдө ата – эне же ага - эжеси бөбөгүн алдына алып олтуруп, анын эки бутун эки колу менен сал билек кылып кармап, төмөндөгүдөй ырларды айтышкан.

Алдей, алдей ак бөбөк,
Айран кымыз ич бөбөк.
Сал, сал, сал билет,
Сары майга мал белек.
Алдей, алдей ак бөбөк,
Коён эки кош белек,
Ак бешикке жат бөбөк,
Алдей, алдей ак бөбөк.
Кунан койду сой бөбөк

Алдей, алдей ак бөбөк,
Баатыр болгун шер болгун,
Кабылан Манас атамдай.
Алдей, алдей ак бөбөк,
Бабан Манас баатырдай,
Кабылан болгун шер болгун.
Алдей, алдей ак бөбөк,
Ак бешикке жат бөбөк.

Аты жөнү: Абсабирова Камар

Туулган жылы: 1954.11.02

Жашаган жери: Сузак району, Ак-Баш айылы

Билими: Орто

Алдей
Бешик бооң бек болсун,
Бешиги кенен,
Ырыскысы белен,
Пейили терең,
Акылы айкын,
Өмүрү узун болсун.
Жаман ниеттенген,
Умай энебиз колдосун.
Жаратканым жар болсун,
Сансыз кылсын жолдошун- деп

Өскөнүнө өркүндөп,
Көз арткандар оңбосун.
Алдей, алдей ак бөбөк,
Ак бешикке жат бөбөк.
Кунан койду сой бөбөк,
Куйругуна той бөбөк.
Көпөлөк иттин куйругун,
Көлөкө кылып берейин.
Алдей, алдей ак бөбөк,
Ак бешикке жат бөбөк

балага көз арткандар жөнүндө, келечеги көз тийбегендер тегиз болуусун баяндап айткан.

Аты жөнү: Закирова Тургунжан

Туулган жылы: 1931.10.25

Жашаган жери: Базар-Коргон району, Сейит-Казы айылы

Алла балам алла,

Кубатым балам алла,

Укта балам алла.
Сен уйкудан,
Үнсүр балам алла.

Түн уйкудан кечкен апан,
Алла балам алла.
Багып катта кылайын,
Алла,алла.

Айтайын дегенибиз эл арасында чыгармачыл инсандардын фольклорго кошкон салышы зор. Унутулбас элдик нарктарды кийинки муунга жеткирүүдө эл аралап жыйноо, системалаштырып илимий, тилдик анализдерди жүргүзүү диалектология, фольклор таануу, адабият таануу, тарых илимдери үчүн актуалдуу бойдон кала бермекчи. Бул маселелердин алкагында кийинки изилдөөлөрүбүздө теренирээк токтолмокчубуз. Андыктан, кыргыз тилинин адамзатка бере турган артыкча касиети, энергиясы бар экенинен билүү ар бирибиздин милдетибиз. Ошол “бешик ырындагы» сөздөр наристенин өмүр бою эсинде калат. Муну унутпашыбыз керек.

Колдонулган адабияттар

- 1.“Балдар фольклору” Эл адабияты сериясынан. Студенттер жана мектеп мугалимдери үчүн. Б.,2010
- 2.Бабалардын мурасынан. Бешик ыры - Азаттык<https://www.azattyk.org> ›
- 3.Каратаев О, Эралиев С. Кыргыз этнографиясы боюнча сөздүк.Бишкек.
- 4."Бийиктик" - 2005-ж. ISBN 9967-13-159-4
- 5.Калдыбаева А.Т Б.К.Үкүева. «Элдик акындар жана тарбия». Б,. 2006.

Джолдошева А.А., магистрант
Б.Осмонов атындагы ЖАМ,

И.АБДУВАЛИЕВДИН ОКУУ КИТЕБИНДЕ (2015) ОТКОН ЧАКТЫН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ

Аннотация

Кыргыз тилиндеги этиштин өткөн чагынын түрлөрү, алардын маанилери окумуштуулардын эмгектеринде ар түрдүүчө берилет. Макалада илимий адабияттардагы (С.Давлетов, С.Кудайбергенов, Б.Орузбаева, А.Турсунов) этиштин чактарынын бөлүштүрүлүшү, алардын маанилери талданат.

Бул эмгекте профессор И.Абдувалиевдин кыргыз тилинин морфологиясына арналган эмгектериндеги өткөн чактын маанисинин берилиш өзгөчөлүгү каралды. Чактын берилген маанилери боюнча көркөм адабияттардан мисалдар келтирилди. Окумуштуунун эмгектери менен мектеп окуу китептериндеги этиштин өткөн чак категориясы салыштырылды.

Түйүндүү сөздөр: этиштин өткөн чак категориясынын кыргыз тил илиминде изилдениши, анын түрлөргө бөлүштүрүлүшү, маанилик өзгөчөлүгү, И.Абдувалиевдин илимий көз карштары, мектеп грамматикасы.

УЧЕБНИК И. АБДУВАЛИЕВА (2015) ОТРАЖЕНИЕ ПРОШЕДШЕГО ВРЕМЕНИ

Аннотация

Прошедшее время глаголов в кыргызском языке и их значения по-разному представлены в работах ученых. В статье анализируются особенности зрелости в научной литературе (С. Давлетов, С. Кудайбергенов, Б. Орузбаева, А. Турсунов) и их значение.

В данной работе рассматриваются особенности значения прошедшего времени в работах профессора И.Абдувалиева по морфологии кыргызского языка. Приведены примеры из литературы по заданным значениям времени. Категория прошедшего времени глагола в школьных учебниках сравнивалась с работами ученого.

Ключевые слова: Изучение прошедшего времени глагола в кыргызском языкознании, его деление на виды, семантические особенности, научные взгляды И. Абдувалиева, школьная грамматика.

ABDUVALIEV'S TEXTBOOK (2015) REFLECTION OF THE PAST

Abstract

The past tense of verbs in the Kyrgyz language and their meanings are presented differently in the works of scientists. The article analyzes the distribution of verb tenses in the scientific literature (S. Davletov, S. Kudaibergenov, B. Oruzbaeva, A. Tursunov) and their meanings.

In this work, the peculiarities of the meaning of verbs in the past are given. In the works of Professor I. Abduvaliev on the morphology of the Kyrgyz language are considered. Examples and meanings from the literatures are given in this work. The past tense category of the verbs in school textbooks was compared with the works of the scientists.

Keywords: The study of the past tense of the verb in Kyrgyz linguistics, its division into types, semantic features, scientific views of I. Abduvaliev, school grammar.

Тил илиминде ал-абалды, кыймыл-аракетти туюндуруучу сөз түркүмү катары этиш сөздөр эсептелинет. Тил жандуу, кыймылдуу, демек аны туюндурган этиш сөз түркүмү бардык тилдердин сөздүк составындагы эң көп сөздөр болуп саналат. Кыймыл-аракет убакыт менен ченелгендиктен, алар кыймыл-аракеттин болуп өткөндүгүнө, болуп жаткандыгына, боло тургандыгына карай ар чакта айтылган этиш сөздөргө бөлүнөт. Кыргыз тилинде этиштер үч чакка бөлүнөт:

Кыргыз тилинде этиш сөздөр боюнча улуу тилчи жана мамлекеттик ишмер Касым Тыныстановдун эмгектеринен башталат. Кыргыз тилинин грамматикасы боюнча алгачкы окуу китептер улуу окумуштуулардын китептеринде грамматикалык жагынан талданып чыгып, сөздөр түркүмдөргө ажыратылып, анын катарында этиш сөз түркүмүнө түшүндүрмөлөр берилген. Этиш сөз түркүмүнүн өткөн чак, учур чак, келер чак болуп бөлүнүшү жана терминдин аталышы Касым Тыныстанов тарабынан сунушталып, азыркы мезгилге чейин окуу китептерде жана ар кайсы илимий эмгектерде ушинтип айтылып, ушундай терминдер менен жазылып келе жатат. Кыргыз тилинин грамматикасындагы этиш,

анын чактары К.Тыныстановдон кийин чыккан окуу китептерде айтылып, кийинки жарыкка чыккан окуу китептеринде илимий изилдөөлөр, ойлор өнүгүп жазылып келген.

И.А. Батмановдун кыргыз тилинин морфологиясы боюнча “Части речи в киргизском языке” (1964, “Жогорку окуу жайларынын филология факультеттеринин студенттерине арналган окуу китеби”) деген эмгеги жарыкка чыккан. Окумуштуу эмгекте кыргыз тилиндеги сөз түркүмдөрү, анын ичинен этиш сөз түркүмүнө аныктама берип, мүнөздөмө берген. Авторлоштор менен биргелешип жазылган окуу китеп кыргыз тилинин грамматикасынын изилденишинде орду чоң.

Кыргыз тилинин морфологиясынын изилденишине салым кошкон кыргыз филологиясынын алптары, белгилүү окумуштуулар К.Тыныстанов, К.Дыйканов, Б.О.Орузбаева, С.Давлетов, С.Кудайбергенов атайын изилдөөгө алып, сөз түркүмдөрүнүн бөлүштүрүлүшүн, алардын грамматикалык маанилерин жана формаларын кеңири талдоого алышкан. К.Дыйканов С.Кудайбергенов менен биргеликте “Кыргыз тилинин морфологиясы (Фрунзе, 1957), К.Дыйканов, Г.Бакинова, Б.Суранчиева, С.Давлетов, Б.Орузбаева, С.Кудайбергенов, Э.Абдулдаевдер “Азыркы кыргыз тили. 2-бөлүк: Сөз түркүмдөрү (Ф., 1958), Ү.Бактыбаевдин “Кыргыз тилинин грамматикасынын этиш бөлүгү (морфология)”, Б.Орузбаева “Этиш//Азыркы кыргыз тили: (сөз түркүмдөрү: 2-бөлүм) (Ф., 1958), “Кыргыз тилиндеги этиштин өткөн чагынын формалары. (канд.дисс.автореф.) (Ф., 1952), “Кыргыз тилиндеги сөз жасоочу аффикстер: (Кыскача маалымат)(Ф., 1958) жана “Кыргыз тилинин грамматикасы: Морфология (Ф., 1964. Авторлоштору К.К.Сартбаев, Ж.Шүкүров, С.Кудайбергенов, А.Турсунов, б.Умөталиева, Ж.Мураталиева, М.Мураталиев), “Кыргыз тилиндеги сөз жасоо” (Ф., 1964), “Кыргыз тилиндеги сөз жасоо: (доктор.дисс.автореф.) (Ф., 1964), Кыргыз адабий тилинин грамматикасы: (авторлоштор менен, Ф., 1980), “Сөз курамы (Б., 2000), А.Турсунов “Кыргыз тилиндеги этиштин келер чагы жана учур чагы” (Ф., 1959), Азыркы кыргыз тилиндеги чакчылдар (Ф., 1960) . да ушул темада коргогон, “Кыргыз тилинин грамматикасы: Морфология (Ф., 1964. Авторлоштору К.К.Сартбаев, Ж.Шүкүров, С.Кудайбергенов, Б.Орузбаева, б.Умөталиева, Ж.Мураталиева, М.Мураталиев), “Кыргыз тили: (пединституттардын педфактарынын студенттери үчү окуу китеби, Ф., 1986, авторлоштору менен), Грамматика киргизского языка: Часть 1. (Фонетика и морфология). Ф., 1987, авторлоштору менен ж.б. Сөз түркүмдөрүнүн бөлүштүрүлүшү боюнча эмгектерди жазып, кыргыз тилинин грамматикасына чоң салым кошкон тилчи окумуштуулардын саны арбы.

Окумуштуулар С.Давлетов, С.Кудайбергеновдор [1, 175-б.] өз эмгегинде этиштин өткөн чагына мындай аныктама беришет: “Өткөн чак сүйлөнүп жаткан мезгилден мурун болгон кыймыл-аракетти билгизет, кыймыл-аракет ар түрдүү кырдаалда жана ар кандай мезгилде болгондугуна карата өткөн чак өз ара төмөндөгүдөй бөлүштүрүшөт”: айкын, белгисиз, капыскы, адат.

Эмгекте айкын өткөн чакты уюштуруучу *-ды* мүчөсүнүн кыймыл-аракеттин аткарылгандыгы сүйлөөчү үчүн айкын-ачык болгон учурда колдонуларын, өткөн чактын бул түрү аркылуу баяндалган иш, өзү катышкандыктан же башка бирөө тарабынан иштелсе да, көз алдында болуп өткөндөй, ал ишти сүйлөөчү да өз көзү менен көргөндөй, өзү катышып жүргөндөй таасын билерин, башка түрлөрүнөн ырастыгы, айкын-ачыктыгы менен айырмалангандыгын, кыймыл-аракеттин жакын арада, же сүйлөнгөн учурдан алда канча мурун болуп өткөндүгүн, же сүйлөнгөн мезгилге эч бир тиешеси жок эле, жалпы эле кыймыл-аракетти билдирерин белгилешкен.

Белгисиз өткөн чакты *-ган* мүчөсү уюштурарын, анын жалпы мааниси кыймыл-аракеттин мурун баяндалгандыгы, анын фактысы, натыйжасы сүйлөнгөн мезгилде, азыркы учурда баяндалганда колдонуларына токтолушат. *-ды* жана *-ган* мүчөлөрүнүн айырмасы *-ды* мүчөсү сүйлөнгөн учурдан бир аз мурун болгон кыймыл-аракетти билдирсе, *-ган* мүчөсү алда качан мурун болгон кыймыл-аракет экендигин белгилешет.

Капыскы өткөн чакты уюштуруучу мүчө *-ып*, *-ыптыр*. Жогорудагы авторлор белгилегендей, өткөн чактын бул түрүнүн биринчи мааниси кыймыл-аракеттин качандыр

бир убакта болгондугун, кыймыл-аракет жөнүндө маалымат башка бирөөдөн алынгандыгын, *-ыптыр* мүчөсү кээде кыймыл-аракеттин сүйлөнгөн мезгилге жакын-алыстыгын көрсөтүү эмес, иштин жыйынтыгын билдирүү экендиги айтылат. Экинчи мааниси корутундулоодон келип чыккан кыймыл-аракетти билдирерин, үчүнчү мааниси кыймыл-аракеттин натыйжасын билдирерин, мурунку болуп өткөн иштин жыйынтыгы кийинки фактылардын негизинде экендиги, бешинчи мааниси турмуштук практикадан алынган жыйынтыкты билдиргендиги.

Адат өткөн чакты *-чу* мүчөсү уюштурат, өткөн чактын бул түрү адаттанган сыяктуу кыймыл-аракетти билдирет деп айтылат эмгекте [1, 176-б.].

Белгилүү окумуштуу, профессор И.Абдувалиев өткөн чакка төмөндөгүдөй аныктама берет: “Кыймыл-аракеттин биз сүйлөп жаткан мезгилден мурда болгонун билдирген этиштин өзгөргөн формалары өткөн чак деп аталат” [1, 217-б.]. Аны уюштуруучу мүчөлөр *-ды*, *-ган* (*-гандыр*), *-ыптыр* (*-ып*), *-чу* мүчөлөрү уюштурарын белгилеп, төрт топко бөлөт: айкын (*-ды*), жалпы (*-ган*), капыскы (*-ып*, *ыптыр*, *-тыр*), адат (*-чу*, *-уучу*).

Айкын өткөн чактын маанилери кыймыл-аракеттин жакын эле арада болгондугун, былтыр, өткөн жылы, баягында, илгери деген сыяктуу бир топ мурда өткөн мезгилди туюнткан кыймыл-аракетти билдиргендигин, биз сүйлөп жаткан учурга тиешеси жок эле өткөн мезгилди билдирерин, айкын өткөн чак маани менен кошо кыймыл-аракеттин үзгүлтүксүздүгү да туюндурулары айтылат. Мындай этиштерге *эле*, *бейм*, *окишойт*, *шекилди*, *көрүнөт*, *беле* ж.б. бөлүкчөлөр менен айкашып келип, кыймыл-аракеттин аткарылышындагы аткарылышындагы, болуп өткөнүндөгү күмөндүүлүктү билдирет [1, 214-219-бб.]. М., *Кара кыргыздардын урушка катышпай коюшканын, аларды баштаган Алымбек датканын ошол тапта орустун пайдасына кеткен табышмак мүнөзүн аскер губернаторуна саласал кылды Колпаковский* (Т.К. Келкел, 52) Мындагы *-ды* мүчөсү менен берилген айткын өткөн чак кыймыл-аракеттин биз сүйлөп жаткан учурга тиешеси жок эле өткөн мезгилдик маанисин туюндурду. М., *Ошол учурда суу бирде онтогондой, бирде кармашууга ат койгон жоокерлердей күрөш күүсүн чалып, каардуу үндөрдү чыгарып жатты*. (Ч.Айтматов, Асма көпүрө, 37) Бул сүйлөмдө кыймыл-аракеттин үзгүлтүксүздүк мааниси берилди. М., *Жанагы долу жиним дагы ойгонду белем, бир маалда: - Ха! Көрдүңбү! – деп тиги шоферду ийинге бир салсам ал байкуш очорулуп калса болобу*. (Ч.Айт. Делбирим, 297) Мында *-ды* мүчөсү аркылуу кыймыл-аракеттин аткарылышындагы күмөндүүлүк, божомолдуулук туюнтурулду.

Жалпы өткөн чак кыймыл-аракеттин биз сүйлөп жаткан учурдан мурда болгондугун аныктап, жалпылап баяндап берген өткөн чак формасы экендигин, анын түрлөрүнүн маанилери, биринчиден, мезгилди билдирген *кечээ*, *азыр*, *азыр эле*, *жана*, *жана эле*, *эми эле*, *бүгүн*, *өгүнү*, *былтыр*, *өткөн жылы*, *илгери*, *баягыда*, *атам заманда* ж.б. сөздөр катышпаган учурда өткөн чактын берирээк, жакыныраак жана кыймыл-аракеттин биротоло аяктаганы байкалбай тургандыгы, экинчи мааниси кыймыл-аракеттин болуп өткөндүгүнүн ырастыгы, ишенимдүүлүгү биринчи орунда, кыймыл-аракеттин аткарылгандык фактысы менен натыйжасы экинчи планда экендиги мисалдар менен далилдеген.

И.Абдувалиевдин эмгегинде капыскы өткөн чакка “мурун болуп өтүп, биз сөз кылып жаткан убакта эсибизге түшө калган кыймыл-аракет, ал-абалдарды билдирген этиштин өзгөргөн формалары” [1, 226-б.]. деп аныктама берилет. Аны уюштуруучу мүчөлөр *-ып*, *-ыптыр* (*-ып*, *-тыр*). Чакчылдын *-ып* мүчөсү менен сөз сүйлөмдүн аягында келсе, ал баяндоочтук милдет аткарып каларын жана чакчыл болбой капыскы өткөн чак болорун белгилейт. Ал биринчи жана экинчи жактарга карата гана айтыларын, үчүнчү жакта *-ыптыр* мүчөсү (*-тыр*) мүчөсү толук колдонулары айтылып, анын мааниси божомол, шек саноону (болуп өткөнү бизге билинбей, бирок аткарылганы жөнүндө биз кабардар болгон кыймыл-аракетти эске түшүрүү мааниси, биздин эсибизге түшкөн, же бизге белгилүү болгон кыймыл-аракеттин ушул күнгө чейин уланып келе жатканын, болуп өткөн кыймыл-аракеттин, иштин жыйынтыгын билдирери, болуп өткөн окуяны, кыймыл-аракетти капысынан эстеп же капысынан билип алып, ишенүү, таңдануу, ыраазы болуу маанилерин билдирерин) алып жүрөт.

Адат өткөн чак “өтүп кеткен, аткарылган кыймыл-аракеттин көп жолу кайталанганын, же көнүмүшкө айланып калганын билдирет” [1, 228-б.]. Аны -чу, -оочу (-уучу), -ыпчу мүчөлөрү уюштурат. Анын өнөкөт болуп, улам кайталана берип өтүп кеткен кыймыл-аракеттик маанини, же жалпы эле адаттагы сыяктуу ишти билдирерин окумуштуу белгилейт.

Жалпы орто мектептердин 5-10-11-класстарынын кыргыз тили боюнча окуу китептеринде этиштин чактары, өткөн чак, анын түрлөрү, туюнткан маанилери жөнүндө сөз болот.

Кыргыз тилинде окутулган билим берүү мекемелеринин 5-класс үчүн “Кыргыз тили” окуу китебинде (авторлору: Койлубаева Айгүл, Койлубаева Айнура, Орузбаева Барчын, Б., 2015, 1-басылышы. 2018, 2-басылышы) этиштин чактары окутулат. Анда өткөн чакка мындай аныктама берилет: “Өткөн чак сүйлөп жаткан мезгилден мурун болгон кыймыл-аракетти билгизет.” [3, 146-152-бб.] Китепте өткөн чактын түрлөрү катары айкын өткөн чак, мүчөлөрү -ды, -ди, -ду, -дү, ты, -ти, ту, -тү, капыскы өткөн чакты -ып, -ип, -уп, -үп, -ыптыр, -иптир, -уптур, -үптур, жалпы өткөн чакты -ган, -ген, -гон, -гөн, -кан, -кен, -кон, -көн, адат өткөн чакты -чу, -чү мүчөлөрү уюштуруу айтылат. Өткөн чактын формаларынын экен, эле, эмес деген жардамчы этиштердин айкаша келиши аркылуу жасалышынан маалымат берилип, мисалдар келтирилген, көнүгүү, тапшырмалар берилген. М., 479-көнүгүүнүн тапшырмасы мындай: *бардың бекен, бардыңар бекен, барышты бекен, иштеген экен, болгон экен, көрдүң беле* деген сөздөрдү катыштыруу менен сүйлөм түзгүлө. Негизги этиштерди унгу, мүчөгө ажыраткыла. 485-486-489-490-көнүгүүлөрдө сүйлөмдөрдөн жана тексттен өткөн чак формасындагы этиш сөздөрдү таап, унгу, мүчөгө ажыраткыла деген тапшырма берилген.

Кыргыз мектептеринин 10-11-класстары үчүн “Кыргыз тили” окуу китебинде (2003) [5, 139-160-бб.] этиштик татаал формалардын түрлөрү мааниси боюнча төмөнкүдөй топторго бөлүштүрүлгөн: кыймыл-аракеттин узакка созулушун билдирүүчү, кыймыл-аракеттин тездик менен капыстан болуп өткөндүгүн билдирүүчү жана кыймыл-аракеттин аз жерден ишке ашпай калгандыгын билдирүүчү, кыймыл-аракеттин максатка багытталгандыгын билдирүүчү, кыймыл-аракеттин ишке ашууга даяр экендигин билдирүүчү, кыймыл-аракеттин жасалма мүнөздө экендигин билдирүүчү жана кыймыл-аракеттин бүткөнүн, толук ишке ашканын билдирүүчү ж.б. этиштик татаал формалар жөнүндө сөз болот. Анда кыймыл-аракеттин узакка созулушун, тездик менен капыстан болуп өткөндүгүн, аз жерден ишке ашпай калгандыгын, бүткөнүн, толук ишке ашканын туюнтууда этиштин өткөн чакты уюштуруучу мүчөлөрү катышкандыгы, б.а. мындай маанилердин тилде этиштин татаал формалары аркылуу ишке ашырылары жөнүндө кеңири сөз болот, көнүгүү, тапшырмалар берилген.

Натыйжада, өткөн чакты топторго бөлүштүрүүдөгү И.Абдувалиевдин классификациясы 5-класс үчүн жазылган кыргыз тили боюнча окуу китептери менен дал келет, негиз болгон. Башкача айтканда, акыркы жылдары чыккан илимий адабияттарды пайдалануу менен түзүлгөндүгүн байкоого болот. И.Абдувалиев соңку жылдарда азыркы кыргыз тилинин морфология курсу боюнча бир топ илимий адабияттарды даярдап, илимий чөйрөдө жылуу кабыл алынып, колдонулуп жаткандыгы мисал боло алат.

Этиш сөз түркүмүнүн өткөн чагы, анын түрлөрү жана маанилери тууралуу тилчи И. Абдувалиев бир канча кенен изилдеп, терең түшүндүргөн. Өткөн чак этиштерде кыймыл-аракеттин болгон, боло турган кырдаалдары ар кандай болорун, өткөн чак мүчөлөрү ар башка кырдаалдарда өткөн чакты билдирүүчү маанилери боюнча бири-биринен ар кандай өзгөчөлүктөргө ээ болуп, башка-башка маанилерди билдирерин белгилейт. [1, 218-б.]

Колдонулган адабияттар:

1. Абдувалиев И. Азыркы кыргыз тили: (Морфология) [Текст]: ЖОЖдор үчүн. – Б.: “Бийиктик плюс”, 2015. – 324 бет.

2. Кудайбергенов С. Азыркы кыргыз тили: Морфология. [Текст]: Жогорку окуу жайларынын филология факультеттеринин студенттери үчүн окуу китеби. /Давлетов С., Кудайбергенов С. – Ф.: Мектеп, 1980. – 236 бет.

3.Койлубаева А.К., ж.б. Кыргыз тили: 5-кл: Окутуу кырг.тил. жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү мектеп. Үчүн окуу китеби./Койлубаева А.К., Койлубаева А., Орузбаева Б.С. 2-басылышы. – Б.: Билим-компьютер, 2018. – 168 б.

4.Койлубаева А.К, Койлубаева А.. Кыргыз тили. Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн орто мектептердин 5-классы үчүн окуу китеби. 1-басылышы. 2015, 184-187-беттер

5.Сапарбаев А. ж.б. Кыргыз тили. Кыргыз мектептеринин 10-11-класстары үчүн окуу китеби (кыргыз тилинде).Сапарбаев А., Өмүралиева С., Эгембердиев Р., Мусаева В. -Б.: Мектеп, 2003, - 193 бет

Омошев Т.Т., п.и.к., профессор
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Куваков Ж., мугалим
Сузак районундагы Көк-Арт орто мектеби
Куваков С., т.и.к., доцент
Б.Осмонов атындагы ЖАМУ
Сулайманова Д.К., э.и.к., доцент
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

КЫСКАЧА КӨБӨЙТҮҮНҮН ФОРМУЛАЛАРЫН ОКУТУУ УСУЛДАРЫ

Аннотация

Макалада окуучулардын формулаларды курулай жаттап албастан анын зарылчылыгы эске алып, турмушта колдонулушуна маани берүү жагын окуучуларга түшүндүрүү жагына басым жасалмакчы. Аны ишке ашыруу турмушта аткарылып жүргөн иштер аркылуу байланышат. Эсептөөгө мисалдарды окуучулар өздөрү чыгарууга берилүү, ынтызарлык аркылуу түшүндүрүлөт. Формулаларды окуучулар практикалык турмушта колдоно биле алганда гана үй-бүлө жумуштары аркылуу киреше алып келүү жагы аткарыларын жана сабак жакшы денгээде өтүлгөн деп айтууга болот.

Түйүндүү сөздөр: квадрат, аны керектүү тилкелерге бөлүү, каралуучу шарттар, жашылча өсүмдүктөрү, аянт, эсептөө, тактык, киреше, формула, натыйжа, көбөйтүүнүн кошууга карата закону, эреже, теорияны – практикага колдонуу.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ КРАТКИМ ФОРМУЛАМ УМНОЖЕНИЯ

Аннотация

В статье акцент будет сделан на разъяснение учащимся важности использования формул в жизни с учетом их необходимости, а не на простое заучивание формул. Ее реализация связана через деятельность, совершаемую в жизни. Расчеты объясняются тем, что учащиеся сами придумывают примеры. Только когда учащиеся смогут использовать формулы в практической жизни, можно будет сказать, что аспект получения дохода за счет семейного труда выполнен и урок проведен на хорошем уровне.

Ключевые слова: квадрат, деление его на необходимые участки, рассматриваемые условия, овощные растения, площадь, расчет, точность, доход, формула, результат, закон умножения по отношению к сложению, правило, применение теории к практике.

METHODOLOGY FOR TEACHING SHORT FORMULA FORMULTIPLIATION

Annotation

The article will focus on explaining to students the importance of using formulas in life, taking into account their necessity, and not on simply memorizing formulas. Its realization is connected through the activities performed in life. Calculations are explained by the fact that students themselves come up with examples. Only when the students are able to use the formulas in practical life, it can be said that the aspect of earning income through family work has been completed and the lesson has been conducted at a good level.

Keywords: square, dividing it into necessary sections, conditions under consideration, vegetable plants, area, calculation, accuracy, income, formula, result, law of multiplication with respect to addition, rule, application of theory to practice.

I. Эки сандын суммасынын квадраты. 1°. Узуну $(a+b)$, туурасы $(a+b)$ болгон квадратты алалы, б.а. ченеми $(a+b)$ болгон квадрат формасындагы $(a+b)^2$ жер аянтын алалы. Биз $a > b$ болгон шарттын канааттандырган учурун карайлы. Квадрат формасындагы жер аянтын чиймеде көрсөтүлгөндөй тилкелерге бөлүп алалы, ага бакча өсүмдүктөрүн эгүүнү пландаштыралы. 1-чийме.

a		b	
S ₁		S ₂	

S_3	S_4
-------	-------

$S_1 = a \cdot a = a^2$ - тилкедеги аянтчага сабиз; (1)

$S_2 = a \cdot b$ - тилкедеги аянтчага пияз; (2)

$S_3 = b \cdot a$ - тилкедеги аянтчага помидор; (3)

$S_4 = b \cdot b = b^2$ - тилкедеги аянтчага бадыраң (4) уруктарын септик дейли.

Жогоруда формулада көрүнгөндөй пияз менен помидор барабар аянтка эгилген болот б.а. $S_2 = S_3$. Берилген аянтты чектүү сандагы тилкелерге бөлсөк, анда аянт теориясынын негизинде: **бөлүнгөн тилке аянттарынын суммасы алгачкы аянттын суммасына барабар**. Биздеги шарт боюнча: $S = S_1 + S_2 + S_3 + S_4$ болот. (1), (2), (3), (4) түн маанилерин ордуна койсок, анда төмөнкү формулага ээ болобуз: $S = a^2 + a \cdot b + b \cdot a + b^2$. $a \cdot b = b \cdot a$ экенин эске алып, окшош кошулуучуларды жыйнасак, анда: $S = a^2 + 2 \cdot a \cdot b + b^2$ (5).

Квадраттын аянты $S = (a+b) \cdot (a+b) = (a+b)^2$ экенин эске алсак, анда $S = (a+b)^2$. Акыркы барабардыктын оң жагын (5) формуланын сол жагына ордуна койсок, анда төмөнкү теңдештикке ээ болобуз:

$(a+b)^2 = a^2 + 2 \cdot a \cdot b + b^2$ (6) формула эки сандын суммасынын квадраты.

Эреже. Эки сандын суммасынын квадраты – **биринчи сандын квадратына эки сандын көбөйтүндүсүнүн эки эселенишин кошуп, ага дагы экинчи сандын квадратын кошкондогуга барабар**.

Эки сандын суммасынын квадраты $(a+b)^2$ - үч мүчөнүн суммасына барабар. (6) барабардыктын мүчөлөрүн орун алмаштырып жазсак, анда ага тең күчтө болгон (7) барабардыкты алабыз: $a^2 + 2 \cdot a \cdot b + b^2 = (a+b)^2$. (7)

Айрым мисалдардын чыгарылышына назар салалы:

$$11^2 = (10+1)^2 = 10^2 + 2 \cdot 10 \cdot 1 + 1^2 = 100 + 20 + 1 = 121.$$

$$101^2 = (100+1)^2 = 100^2 + 2 \cdot 100 \cdot 1 + 1^2 = 10\,000 + 200 + 1 = 10201.$$

$$1001^2 = (1000+1)^2 = 1000^2 + 2 \cdot 1000 \cdot 1 + 1^2 = 1\,000\,000 + 2000 + 1 = 1002001.$$

$$32^2 = 32 \cdot 32 = (30+2)^2 = 30^2 + 2 \cdot 30 \cdot 2 + 2^2 = 900 + 120 + 4 = 1024.$$

$$73^2 = 73 \cdot 73 = (70+3)^2 = 70^2 + 2 \cdot 70 \cdot 3 + 3^2 = 4900 + 420 + 9 = 5329.$$

2°. $(a+b)^2 = (a+b) \cdot (a+b)$. Көбөйтүүнү аткаруунун 1-этабда жөнөкөй түрдө түшүндүрүү максатында: $a+b = c$ деп алабыз, анда: $(a+b)^2 = c \cdot (a+b) = c \cdot a + c \cdot b$ болот. Мында биз бир мүчөнү көп мүчөгө көбөйтүү эрежесинин колдонуу менен иштегенибизди окуучуларга эске салуу менен айтабыз. 2-этабда c нын ордуна $(a+b)$ ны коюп эсептөөлөрдү жүргүзөбүз. $(a+b)^2 = c \cdot (a+b) = c \cdot a + c \cdot b = (a+b) \cdot a + (a+b) \cdot b = a^2 + b \cdot a + a \cdot b + b^2 = a^2 + 2 \cdot a \cdot b + b^2$. Ошентип биз: $(a+b)^2 = a^2 + 2 \cdot a \cdot b + b^2$ формуласына ээ болдук. Жалпысынан алганда биз 2-жол менен чыгарганда көп мүчөнү көп мүчөгө көбөйтүү жолу менен далилдегенибизди окуучуларга алдын ала айтып эскертебиз.

3°. Көбөйтүүнүн бөлүштүрүү законунун негизинде дале түшүндүрсөк болот. $(a+b)^2 = a^2 + 2 \cdot a \cdot b + b^2$ формуласынан төмөнкү барабардыктарды алабыз:

$$1. a+b = \frac{(a+b)^2}{a+b}.$$

$$2. a+b = \frac{a^2 + 2 \cdot a \cdot b + b^2}{a+b}.$$

II. Эки сандын айырмасынын квадраты. 1. Жагы a га барабар болгон квадратты алабыз. Анын узунун да туурасын да эки тилкелерге бөлүп, төрт аянтчага ажыратабыз. Квадраттын аянтын $S = a^2$ дейли. Бөлүнгөн аянтчаларды белгилеп, ар бир аянтчанын эмнеге барабар экенин чиймеден көрүп, тик бурчтуктун аянты - узунун туурасына көбөткөн көбөйтүндүсүнө барабар - деген эрежени эске алуу менен жазалы:

$S_1 = (a-b)^2$ – картошка эгилген аянт болсун,

$S_2 = (a-b) \cdot b$ – пияз эгилген аянт болсун,

$S_3 = (a-b) \cdot b$ – помидор эгилген аянт болсун,

$S_4 = b \cdot b = b^2$ – бадыраң эгилген аянт болсун дейли.

2-чийме.

$a-b$	b
S_1	S_2
S_3	S_4
$a-b$	b

Бизге картошка эгилген аянтты табуу талап кылынсын. Аянттар теориясынын негизинде: $S=S_1+S_2+S_3+S_4$ (1) деп жазабыз. Анткени аянт бөлүнгөн аянтчалардын суммасына барабар. (1) формуладан S_1 ди табалы.

$S_1=S-(S_2+S_3+S_4)$ (2). S, S_2, S_3, S_4 түн маанилерин ордуна коёбуз.

$S_1 = a^2 - ((a-b) \cdot b + (a-b) \cdot b + b^2)$. Бир мүчөнү - көп мүчөгө көбөйтүү аркылуу ажыратып, окшош кошулуучуларды жыйнап, кашааны ачабыз.

$$S_1 = a^2 - ((a-b) \cdot b + (a-b) \cdot b + b^2) = a^2 - (a \cdot b - b^2 + a \cdot b - b^2 + b^2)$$

$$(3). (a-b)^2 = a^2 - (a \cdot b - b^2 + a \cdot b - b^2 + b^2) = a^2 - a \cdot b + b^2 - a \cdot b + b^2 - b^2 = a^2 - 2 \cdot a \cdot b + b^2.$$

$$(a-b)^2 = a^2 - 2 \cdot a \cdot b + b^2 \quad (8) \text{ Эки сандын айырмасынын квадратынын формуласы.}$$

Эреже. Эки сандын айырмасынын квадраты **биринчи сандын квадратынан эки сандын көбөйтүндүсүнүн эки эселентип кемитип, ага экинчи сандын квадратын кошконго барабар.** (8) формуланан келтирип чыгаруунун

2-жолун карайлы. Алгач эки сандын суммасынын квадратынын формуласын алабыз да $(a+b)^2 = a^2 + 2 \cdot a \cdot b + b^2$, b нын ордуна $(-b)$ ны коюп эсептөөлөрдү жүргүзөк: $((a+(-b)))^2 = a^2 + 2 \cdot a \cdot (-b) + (-b)^2 \rightarrow (a-b)^2 = a^2 - 2 \cdot a \cdot b + b^2$ келип чыгат.

(4) формуладагы оң жактагы эки мүчөнүн квадраты менен барабардыктын сол жагындагы үч мүчөнү алмаштырып койсок: $a^2 - 2 \cdot a \cdot b + b^2 = (a-b)^2$ (9) (4) формуланы колдонуп айрым мисалдарды чыгаралы:

$$11^2 = (10 - 1)^2 = 10^2 - 2 \cdot 10 \cdot 1 + 1^2 = 100 - 20 + 1 = 81.$$

$$101^2 = (100 - 1)^2 = 100^2 - 2 \cdot 100 \cdot 1 + 1^2 = 10\,000 - 200 + 1 = 9801.$$

$$1001^2 = (1000 - 1)^2 = 1000^2 - 2 \cdot 1000 \cdot 1 + 1^2 = 1\,000\,000 - 2000 + 1 = 998001$$

$$48^2 = (50 - 2)^2 = 50^2 - 2 \cdot 50 \cdot 2 + 2^2 = 2500 - 200 + 4 = 2304.$$

$$97^2 = (100 - 3)^2 = 100^2 - 2 \cdot 100 \cdot 3 + 3^2 = 10\,000 - 600 + 9 = 9409.$$

(4) формуладан төмөндөгүдөй барабардыктарды алабыз:

$$1. a-b = \frac{(a-b)^2}{a-b}. \quad 2. a-b = \frac{a^2 - 2 \cdot a \cdot b + b^2}{a-b}.$$

$$2. (a-b) \cdot (a-b) = (a-b) \cdot a - (a-b) \cdot b = a^2 - b \cdot a - a \cdot b + b^2 = a^2 - 2 \cdot a \cdot b + b^2.$$

$(a-b)^2 = a^2 - 2 \cdot a \cdot b + b^2$. Мында көп мүчөнү бир мүчөгө көбөйтүүнү эки жолу кайталап аткаруу менен жыйынтык алдык.

III. Эки сандын суммасы менен айырмасынын көбөйтүндүсү. 1°. Эки сандын $(a+b)$ суммасы менен эки сандын $(a-b)$ айырмасынын көбөйтүндүсү эмнеге барабар деген маселесин төмөндөгүчө чечүүгө аракет жасайбыз. 3-чийме.

$a + b$

S_1	S_2
S_3	S_4

3-чийме

$S_1 = a \cdot (a-b)$ – картошка эгилген аянт болсун,

$S_2 = (a-b) \cdot b$ – пияз эгилген аянт болсун,

$S_3 = a \cdot b$ – помидор эгилген аянт болсун,

$S_4 = b \cdot b = b^2$ – бадыраң эгилген аянт болсун дейли.

Биз картошка менен пияз экөө биригип канча аянтка эгилгенин табууну $S_1 + S_2 = (a + b) \cdot (a - b)$ менен байланыштырабыз. Жалпы аянт: $S = (a + b) \cdot a$ же б.а. $S = S_1 + S_2 + S_3 + S_4 \rightarrow$

Жогорудагы эки барабардыктын оң жактарын барабарлап $(a + b) \cdot a = S_1 + S_2 + S_3 + S_4$ барабардыгына ээ болобуз.

$$S_1 + S_2 = (a + b) \cdot (a - b). \quad S = S_1 + S_2 + S_3 + S_4 \rightarrow S_1 + S_2 = S - (S_3 + S_4).$$

$$S_1 + S_2 = S - (S_3 + S_4) = (a + b) \cdot a - (a \cdot b + b^2) = a^2 + b \cdot a - a \cdot b - b^2 = a^2 - b^2.$$

$$\text{Ошентип: } (a + b) \cdot (a - b) = a^2 - b^2 \quad (10) \quad \text{же} \quad a^2 - b^2 = (a + b) \cdot (a - b) \quad (11).$$

Картошка менен пияз эгилген аянт: ошол сандардын квадраттарынын айырмасына барабар.

Эреже. Эки сандын суммасы менен айырмасынын квадраты – ошол сандардын квадраттарынын айырмасына барабар: $(a + b) \cdot (a - b) = a^2 - b^2$.

Эреже. Эки сандын квадраттарынын айырмасы – ошол эки сандын суммасы менен айырмасынын көбөйтүндүсүнө барабар:

$$a^2 - b^2 = (a + b) \cdot (a - b).$$

Жогорку барабардыктардан төмөнкү теңдештиктерди алабыз:

$$1. a + b = \frac{a^2 - b^2}{a - b}, \quad 2. a - b = \frac{a^2 - b^2}{a + b}.$$

$$2. (a + b) \cdot (a - b) = (a + b) \cdot a - b \cdot (a + b) = a^2 + a \cdot b - a \cdot b - b^2 = a^2 - b^2.$$

Формулары колдонулушуна мисалдарды келтирели:

$$1. 14^2 - 6^2 = (14 + 6) \cdot (14 - 6) = 20 \cdot 8 = 160.$$

$$2. 86^2 - 14^2 = (86 + 14) \cdot (86 - 14) = 100 \cdot 72 = 7200.$$

$$3. (40 + 25) \cdot (40 - 25) = 40^2 - 25^2 = 1600 - 625 = 975.$$

Жогорудагы келтирилип чыгарылган формулаларды чаташпоо жана ката кетирбөө үчүн алдын ала окуучуларга эскертүүлөрдү жүргүзөбүз.

$$1. (a+b)^2 = a^2 + b^2 \quad \text{М: } (5+3)^2 = 5^2 + 3^2 \rightarrow 8^2 = 25 + 9 \rightarrow 64 \neq 33 \text{ натура.}$$

$$2. (a-b)^2 = a^2 - b^2 \quad \text{М: } (10-3)^2 = 10^2 - 3^2 \rightarrow 7^2 = 100 - 9 \rightarrow 49 \neq 91 \text{ натура.}$$

$$3. a^2 - b^2 = (a - b) \cdot (a + b). \quad \text{М: } 9^2 - 6^2 = (9 - 6) \cdot (9 + 6) \rightarrow 81 - 36 \neq 3 \cdot 3 \text{ натура.}$$

$$4. a^2 + b^2 = (a + b) \cdot (a + b). \quad \text{М: } 20^2 + 10^2 = (20 + 10) \cdot (20 + 10) \rightarrow 400 + 100 \neq 30 \cdot 30 \text{ натура.}$$

Жогорудагы жазылыштардын ката экенин окуучулар оозеки эсептөөнүн натыйжасында өздөрү жыйынтык чыгарышат. Демек формулалар натура жазылган. Мындай формализмден этият болуу керектигин айтуу менен ката кетируү, чала сабаттуулукка себепкер болорун алдын ала эскертүү жолу менен айтабыз.

IV. Эки сандын суммасынын жана айырмасынын квадраты. Узуну $(a+b)$, туурасы $(a+b)$ болгон квадратты алалы, б.а. ченеми $(a+b)$ болгон квадраты $(a+b)^2$ алабыз. Биз $a > b$ болгон шартта карайлы. Бул квадраттын үстүнө бийиктиги $(a+b)$ ченемдеги куб жасайбыз. Кубду көрсөтүлгөн тилкелерге бөлүп алсак майда параллелепипеддерге ажырайт. Ажыраган параллелепипеддердин көлөмдөрүнө маани берүү менен суммалайбыз. Окуучулар көлөм түшүнүктөрүн толук өтпөгөндүктөн бул теманы аналитикалык жол менен түшүндүрүүгө аракет жасайлы:

$$(a+b)^3 = (a + b) \cdot (a + b) \cdot (a - b) = (a^2 + 2 \cdot a \cdot b + b^2) \cdot (a + b) = a^2 \cdot a + 2 \cdot a \cdot b \cdot a + b^2 \cdot a + a^2 \cdot b + 2 \cdot a \cdot b \cdot b + b^2 \cdot b = a^3 + 2 \cdot a^2 \cdot b + a \cdot b^2 + a^2 \cdot b + 2 \cdot a \cdot b^2 + b^3 = a^3 + 3 \cdot a^2 \cdot b + 3 \cdot a \cdot b^2 + b^3.$$

Эреже. Эки сандын суммасынын кубу – биринчи сандын кубуна (a^3) экинчи сан (b) менен биринчи сандын квадратынын (a^2) көбөйтүндүсүнүн үч эселентип кошобуз, ага биринчи сан (a) менен экинчи сандын квадратынын (b^2) көбөйтүндүсүн үч эселентип кошобуз, ага экинчи сандын кубун (b^3) кошобуз:

$$(a+b)^3 = a^3 + 3 \cdot a^2 \cdot b + 3 \cdot a \cdot b^2 + b^3 \quad (12) \quad \text{же} \quad a^3 + 3 \cdot a^2 \cdot b + 3 \cdot a \cdot b^2 + b^3 = (a+b)^3 \quad (13).$$

Эки сандын айырмасынын кубун b нын ордуну ($-b$) ны коюу аркылуу жөнөкөйлөтүү жолу менен төмөндөгүдөй формуланы алабыз:

$$(a-b)^3 = a^3 + 3 \cdot a^2 \cdot (-b) + 3 \cdot a \cdot (-b)^2 + (-b)^3 = a^3 - 3 \cdot a^2 \cdot b + 3 \cdot a \cdot b^2 - b^3.$$

Эреже. Эки сандын айырмасынын кубу - биринчи сандын кубунан (a^3) экинчи сан (b) менен биринчи сандын квадратынын (a^2) көбөйтүндүсүнүн үч эселентип кемитебиз,

ага биринчи сан (a) менен экинчи сандын квадратынын (b^2) көбөйтүндүсүн үч эселентип кошобуз, андан экинчи сандын кубун (b^3) кемитебиз:

$$(a+b)^3 = a^3 - 3 \cdot a^2 \cdot b + 3 \cdot a \cdot b^2 - b^3 \quad (14) \text{ же } a^3 - 3 \cdot a^2 \cdot b + 3 \cdot a \cdot b^2 - b^3 = (a+b)^3 \quad (15).$$

Формуланы колдонуп айрым мисалдарды иштөө жолун көрсөтөбүз:

$$101^3 = (100+1)^3 = 100^3 + 3 \cdot 100^2 \cdot 1 + 3 \cdot 100 \cdot 1^2 + 1^3 = 1\,000\,000 + 30\,000 + 300 + 1 = 1\,030\,301.$$

$$99^3 = (100-1)^3 = 100^3 - 3 \cdot 100^2 \cdot 1 + 3 \cdot 100 \cdot 1^2 - 1^3 = 1\,000\,000 - 30\,000 + 300 - 1 = 970\,299.$$

Биз жаңы сабак өтүүнүн натыйжасында төмөндөгүдөй формуларды келтирип чыгардык:

$$1. (a+b)^3 = (a+b) \cdot (a+b) \cdot (a+b) = (a+b)^2 \cdot (a+b) = (a^2 + 2 \cdot a \cdot b + b^2) \cdot (a+b) = a^3 + 3 \cdot a^2 \cdot b + 3 \cdot a \cdot b^2 + b^3.$$

$$2. (a-b)^3 = (a-b) \cdot (a-b) \cdot (a-b) = (a-b)^2 \cdot (a-b) = (a^2 - 2 \cdot a \cdot b + b^2) \cdot (a-b) = a^3 - 3 \cdot a^2 \cdot b + 3 \cdot a \cdot b^2 - b^3.$$

Теориянын маңызын практика аркылуу ачууга аракет жасадык. Теориянын маанисин практиканын натыйжасы аркылуу көрүп биле алабыз. Ошондуктан сабакта теориянын турмуштук колдонулушуна басым жасаганыбыз окуучулардын кенен түшүнүүсүнө өбөлгө. Ар дайым зарылчылыкты эске алуу менен сабак өтүлсө, максатка жетүүгө болот деген пикирдебиз.

Колдонулган адабияттар:

1. Н.Ибраева, А.Касымов Алгебра 7 Бишкек – 2009.
2. Ю.Н.Макарычев, Н.Г.Миндюк. 7-класстын окуу китеби.
3. Составители: Ю.Н.Макарычев, Н.Г.Миндюк Алгебра в 6-х классах.
4. Пособие для учителя Москва “Просвещение” 1988.

Орунбаева Т.З., окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

САБАКТАГЫ САЛТТУУ ЖАНА ИНТЕРАКТИВДҮҮ УСУЛДАРДЫН ОРДУ

Аннотация

Бул макалада интерактивдүү усулдардын сабактагы игиликтери, бул усулдун балдардын билиминин өркүндөшүнө таасири, интерактивдүү сабак демократиялык тарбия усулу менен гармонияда болушу, ошол эле учурда салттуу усулдун жакшы жактары каралат.

Түйүндүү сөздөр: Интерактивдүү усул, салттуу сабак, усул, окуучулардын активдүүлүгү, окутуунун активдүүлүгү, акыл чабуулу, инсерт, клдасстер, техникалык каражаттар, пассивдүү усул, активдүү усул.

МЕСТО ТРАДИЦИОННЫХ И ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ НА УРОКЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются успехи интерактивных методов на уроках, влияние этого метода на развитие знаний детей, гармония интерактивных уроков с методом демократического обучения, а также преимущества традиционных методов.

Ключевые слова: интерактивный метод, традиционный урок, метод, активность учащихся, учебная деятельность, мозговой штурм, вставка, класс, технические средства, пассивный метод, активный метод.

THE PLACE OF TRADITIONAL AND INTERACTIVE METHODS IN THE LESSON

Abstract

This article discusses the success of interactive methods in the classroom, the impact of this method on the development of children's knowledge, the harmony of interactive lessons with the method of democratic learning, as well as the advantages of traditional methods.

Key words: interactive method, traditional lesson, method, student activity, learning activity, brainstorming, insertion, class, technical means, passive method, active method.

Эгемендүүлүк доор Кыргыз Республикасынын бардык жашоосунда демократиялык жашоо образына өтө баштадык. Демократиялык көрүнүш билим берүүдө да өз ордун таба баштады. Эми авторитардык таалим - тарбия акырындап сүрүлүп четке чыга баштады. Баланын укугу жөнүндөгү түшүнүктөр коомчулукка окутулуп тарай баштады. Кыргыз Республикасында да жалпы Эл аралык “Балдар укугунун декларациясына” кол койгондугуна байланыштуу төмөндөгүдөй документтер кабыл алынды. Анын ичинде билим берүү боюнча мындай делет:

1. Ар бир бала билим берүү чөйрөсүндөгү мыйзамдарда каралган тартипте камсыз кылынуучу билим алууга укуктуу жана ага мамлекеттик жана муниципалдык билим берүү уюмдарында акысыз башталгыч, негизги, орто жана акысыз башталгыч кесиптик билим алуу кепилденет.

2. Баланын мамлекеттик билим берүү стандарттарынын чектеринде милдеттүү башталгыч жана негизги билим алууга укугу мыйзамдарда аныкталат. Баланы негизги билим алганга чейин мамлекеттик же муниципалдык билим берүү уюмунан чыгарып жиберүүгө жол берилбейт. Балага анын жашаган жана иш жүзүндө турган жери боюнча мамлекеттик же муниципалдык билим берүү уюмунан негизги билим алуусу кепилденет”

5-беренде берилген негизги түшүнүктө – “ коомдун тең укуктуу мүчөсү катары баланын укуктарын жана эркиндиктерин сыйлоо жана камсыз кылуу” – делсе, 11-беренде Баланын өз пикирин эркин билдирүү укугунун негизги кепилдиктери боюнча – “ Бала анын таламдарына тиешелүү болгон бардык маселелер боюнча өз пикирин эркин билдирүүгө укуктуу” - деп айтылат.

Мектептерде жана ЖОЖдордо сабак өтүүдө да стандарттык салттуу сабак өтүү усулунан интерактивдүү усул аркылуу өтүү, тааным процессиндеги жакшы усул экендиги таанылып, окутуучулар, мугалимдер тарабынан кеңири колдонула баштады. Ошого карабай реалдуу жашоодо студенттердин жана окуучулардын билим деңгээлинин жыйынтыгы,

кооптондурууну пайда кылып, **актуалдуу маселе** катары иликтенүүгө муктаж экендиги көрүнүп турат.

Жаңыдан билим берүүдө кенен жайыла баштаган интерактивдүү усул деген эмне? Маалымат каражаттарынан карап көрөлү. Анда–“ Интерактивдүү методдорбул– **окуучулар ортосунда, ошондой эле окуучулар менен мугалимдер ортосунда өз ара аракеттешүүнү** талап кылган методдор. «*Интерактив*» англис тилинин «*interact*» деген сөзүнөн алынган. «*Inter*» – бул «*өз ара*», «*act*» – «*аракеттенүү*». Сабак берүүнүн интерактивдүү методдору билим алуучунун зор активдүүлүгүн, анын алынган маалыматтарды өзүнүн ой элегинен кайра чыгармачыл түрдө өткөрүп чыгуусун эске алат. Окутуунун интерактивдүү моделинин негизги критерийлери: формалдуу эмес талкуунун мүмкүндүгү, материалды эркин баяндоо, семинарлардын көптүгү, лекциялардын аздыгы, окуучунун демилгеси, коллективдүү аракеттердин талап кылган топтук тапшырмалардын бардыгы, жазуу жүзүндөгү иштерди аткаруу”-деп жазылат.

Ал эми стандарттык сабак жөнүндө Э. Мамбетакуновдун айтуусу боюнча – “Стандарттык сабак – нормативдик документтер менен максаты, маселери, милдеттери жана өтүү удаалаштыгы алдын ала аныкталган окуу формасы...”

Өз учурунда стандарттык сабактарды төмөндөгүдөй түрлөргө бөлүүгө болот:

- аралаш сабак;
- жаңы сабакты өздөштүрүү сабагы;
- алынган билимдерди бекемдөө сабагы;
- билгичтиктерди, көндүмдөрдү өздөштүрүү сабагы;
- алынган билимдерди толуктоо, жалпылоо жана системага келтирүү сабагы;
- билгичтиктерди, көндүмдөрдү текшерүү жана баалоо сабагы жана башка – делет.

“Усул” же болбосо “метод” деген грек тилинен которгондо “методос” ыкма, каражат деген сөзүнөн алынып, кандайдыр бир ишти аткаруу каражаты, жолу деген маанини берет.

Окутуу методу деп, окуучуларга билим, билгичтик, көндүмдөрдү берүүгө, аларды тарбиялоого жана өнүктүрүүгө багытталган мугалим менен окуучулардын биргелешип аракеттенүү ыкмасын айтабыз.

Ө.Саалаев өзүнүн “Окуу иштерин уюштурууда интерактивдүү методдорду колдонуу” деген эмгегинде – “Интерактивдүү методдо окуучу пассивдүү угуучудан, активдүү катышуучу болот” – деп жазат.

Көптөгөн адабияттарда салттуу жана интерактивдүү сабактардын айырмачылыктарын төмөндөгүдөй беришет.

Салттуу жана интерактивдүү сабактардын өзгөчөлүктөрү

№	Салттуу сабак	Интерактивдүү сабак
1	Мугалимдер «билим булагы» болуп эсептелет, маалымат дайым мугалимден	Мугалимдерге фасилитатор (багыттоочу) ролу берилет
2	Мугалимдер активдүү, окуучулар пассивдүү болушат, көп түшүндүрөт	Мугалимдер пассивдүү, окуучулар активдүү болушат
3	Мугалимдин окуучуга жардамы	Окуучулардын бири-бирине жардамы
4	Алдын ала түзүлүп бекитилген окуу планы менен окутуу	Окуу программаларынын, окуу китептеринин жана колдонмолорунун альтернативдүүлүгү
5	Класстык бөлмөдөгү катуу тартип жана эрежелер, сабактын регламенти	Класстык бөлмө менен гана чектелбеген окуу, убакыт, темп жана орун
6	Окуучунун жекече иштөөсү	Окуучунун топтордо, командаларда иштөөсү
7	Бир типтүү окутуу усулдары	Аралаш типтүү окутуу усулдары
8	Пайдалануу үчүн атайын даярдалуучу ресурстар	Маалыматтык – коммуникациялык технология (МКТ)

Ооба интерактивдүү усул ары кызыктуу, ары жугумдуу. Мындай ыкмалар бүгүн эле пайда боло калган жок, ар учурда ар кандай чеберчиликтер менен окутуу тактикалары колдолунуп келген. Учурунда советтик новатор – педагог В. Сухамлинский – “ Педагогдун иши жемиштүү болсун десениз, ага эркин чыгармачылык менен иштөөгө мүмкүнчүлүк бериниз” – деген экен.

Ө.Саалаев Нурмолдо мударистин интерактивдүү усулун мындай сүрөттөйт – “ Усулдук ийкемдүүлүк маселеси Нурмолдо муцдаристин ар дайым көңүлүнүн борборунда болгон. Ошондуктан, ал табышмактардын системасында негизделген “Ким табат” деген усулду иштеп чыгып, өз сабагында ийгиликтүү пайдаланган. Окуучулар табышмактардын жоопторун ылдам табууга аракеттенишип, сабак акыл калчап, ой жүгүртүүнүн, изилдөөлөрдүн кырдаалында өткөн”.

Студенттер практикада өткөн сабактарын көбүнчө интерактивдүү усулда өтүү менен отчет беришет, анда ары кызыктуу, ары окуучулар активдүү, шандуу маанайда өтөт. Бирок ар дайым эле ушул усулда өтө берүү да туура эмес. Салттуу сабактын да өз артыкчылыктары бар. Көп адабияттарда биздин сөздү тууралап төмөндөгү түшүндөрмөлөрдү айтышат – “ Кээ бирөөлөр интерактивдүү методдорду колдонуунун негизги себебин алардын «кызыктуу» экени менен түшүндүрүшөт. Бул жаңылыш пикир. Кайсыл сабакты албайлы, анын максаты – жөн гана кызыгууну ойготуудан көп эсе кенен. Бул методдорду тандоонун себеби, алардын бир нерсеге окутуунун натыйжалуу жолдору болуп саналышканы менен түшүндүрүлөт. Натыйжалуу делип, окуучулардын белгилүү бир окуу максатына жетүүсүндө убакыт, жабдуу өндүү ресурстардын эң аз сарпталышын талап кылган метод эсептелет. Методду тандоодон мурун сиз эмнеден сабак береринизди жана эмнеге үйрөткүңүз келерин (сиздин окуу максатыңыз кандай экенин) так билип алышыңыз зарыл”.

Жыйынтыктап айтканда интерактивдүү усулдарды өркүндөтүү менен катар салттуу усулдун жакшы жактарын четте калтырбообуз керек. Салттуу усулда эрежелерди так жаттоо деген талап күчтүү эле, аны кийин “зубрёшка” деп танып жиберип, натыйжада студенттер жообун айтпастан, альтернативдүү варианттарын издөөгө өтүшкөн көндүмдөр адатка айланып баратат. Ошол эле салттуу усулдун негизинде окуган советтик студенттердин билими азыркы студенттерге караганда жогору болгон. Ал учурдагы студенттер мамлекеттин чарбасында көп убактысын коротуп, аз гана убакыттын ичинде жакшы жыйынтыктарга жетишкен.

Колдонулган адабияттар:

- 1.Э. Мамбетакунов. Педагогиканын негиздери. Бишкек., 2019-ж.
- 2.М. Рахимова. Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы. Бишкек., 2009-ж.
- 3.Ө.Саалаев. Окуу иштерин уюштурууда интерактивдүү методдорду колдонууБишкек., 2017-ж.
- 4.<https://ky.wikipedia.org/wiki>
- 5.<http://arabaev.kg/akt/page5.html>
- 6.<https://ky.wikipedia.org/wiki> Окутуунун жаңы технологияларын пайдалануу
- 7.<https://ky.wikipedia.org/wiki> Окутуунун техникалык каражаттары
- 8.<http://www.science-journal.kg/media/Papers/ivk/2017/10/175-177.pdf>
- 9.<https://sites.google.com/a/schysykkol.info/1-ysyk-k-l-orto-mektebinin-internet-portaly-isfana-saary/>
- 10.<https://multiurok.ru/files/interaktivduu-metoddor-1.html>
- 11.<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg> КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ НЫН БАЛДАР ЖӨНҮНДӨ КОДЕКСИ. 2012-жылдын 10-июлу № 100.

*Мырзабаева Н.С., т.и.к., доцент
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Сулайманов К.А., окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

КЫРГЫЗСТАНДА СОВЕТ БИЙЛИГИНИН ЖЫЛДАРЫНДА ЫЙЫК ЖАЙЛАРГА АТЕИЗМ ИДЕОЛОГИЯСЫНЫН ТААСИРЛЕРИ

Аннотация

Макаланын маңызы – бүгүнкү күндө биздин жашоо турмушубузда психологиябызга сиңип келген ыйык жайларга аяр мамиле кылуу. Зыярат кылуу менен кандайдыр бир ритуалдарды өткөрүү иштери болгондугун жана алардын Совет бийлигинин жылдарында атеизмдин күч алышы кугунттука алынгандыгы маалымдалат. Ислам дининин жайылышы мезгилинде курулган айрым архитектуралык күмбөздөрдү буздуруу, мазарларды сүрдүрүү иштери жүргүзүлгөндүгүн коомчулука архивдик жана информаторлордун маалыматтары менен далилдерди беребиз. Мындай иш-чаралар өз кезегинде терс көрүнүштөрдү жараткан. Макаланын түп нускасында атайын изилденген материалдардын негизинде далилдүү фактылар менен берилет.

Түйүндүү сөздөр: атеизм, совет бийлиги, идеология, дин.

ВЛИЯНИЕ АТЕИСТИЧЕСКОЙ ИДЕОЛОГИИ НА СВЯТЫЕ МЕСТА КЫРГЫЗСТАНА В СОВЕТСКОЕ ВРЕМЯ

Аннотация

Суть статьи – бережное отношение к священным местам, которое укоренилось в нашей психологии сегодня в нашей жизни. Сообщается, что во время паломничества совершались некоторые обряды, и они преследовались в советское время за рост атеизма.

Мы предоставляем общественности информацию из архивов и информаторов о том, что некоторые архитектурные мавзолеи, построенные во время распространения ислама, были снесены, а также снесены мазары. Такие меры, в свою очередь, имели негативные последствия. В оригинале статьи представлены фактические доказательства, основанные на специально исследованных материалах.

Ключевые слова: атеизм, советская власть, идеология, религия.

Кыргыз эли өзүнүн тарыхында ар кандай геосаясий шарттарга жараша, ар кайсы диндерди тутуп, жашоо тажрыйбасында диний идеологияларды башынан кечирди. Элдин арасында жашап келген байыркы диний түшүнүктөрдүн көп сандаган калдыктары, ислам дини менен үстүртөн өздөштүрүлгөнү айгинелеп турат. Кыргызстанда Совет мезгилинде жана Эгемендүү мамлекет болгондон баштап ислам динине болгон мамиле өзгөрдү. Айрыкча Эгемендүүлүктөн кийин кээ бир кыргыз жаштарынын башка диний агымдарга өтүп кетиши аянычтуу, кыргыз эли дин жагынан бөлүнүп-жиктелип кетүү коркунучу турууда. Анткени, миссионердик кыймылдар өздөрүнүн иш аракеттерин өлкөбүздө кеңири таркатууда. Алар баптистер, адвентистер, иегова, күбөлөрү, муниттер, пятидесятниктер, саентологдор жана башка жаңы пайда болгон диний кыймылдар. Булар мамлекетибиздин дин эркиндиги жөнүндөгү жобонун негизинде коргоого алынган дегенге таянып, диний ишенимдерин, көз караштарын, диндик салттарын биздин элдин улуттук аң-сезимине туура келбегендигине карабастан жайылтууга аракет жасашууда. Бул көрүнүштөрдүн себеби болуп, бүгүнкү күндөгү экономикалык оор абал, жумушсуздук, турмуш деңгээлинин төмөндөшү, социалдык катмардык бөлүнүүнү кароого болот. Заманына нараазы болгон жаштар руханий баалуулуктарды издөө максатында, даваатчылардын (миссионер) курманы болушууда. Азыркыга чейин курч талкууга алынып келе жаткан кыргыз элинде ислам дининде болуу менен маданиятка чоң таасирин тийгизгендигин таанып кете албайбыз. Ал өзүнүн байыркы тарыхынан бери бир канча окуяларды башынан өткөрдү. Ал эми орус империясы менен совет доорундагы ислам динин абалы барыбызга белгилүү. Айрыкча совет доорунда мамлекетти башкарууда исламдын принциптерине каршы атеизм идеологиясын колдонууга жол берилген. Коммунисттик идеологиядан баш көтөрө албай келгенбиз. Көрсө, идеология дегендин күчү ушунда экен, сыйкырлап көзүндү таңып, көкүрөк туюмунду толтуруп, мээнди бузуп кычтып коет турбайбы. [1.63]. Кыргызды бир кылымдан убакыттан бери өз жолунан

адаштырган саясат жүргүзүлүп келди. Кыргызды кемсинткен, басыткан, мазактаган саясат үстөмдүк кылып келди. Эскинин баарын уратып талкалайбыз, Кудай жок, жан жок, ыйман жок, салтты унутуш керек жана башка деп келдик.[2.]. Ошондой эле Советтик коммунисттик доордун пайдалуу жактары да болгон, азыркы учурда колдонсок мамлекетибиз үчүн да пайдасы чоң. Бир эле маселени айталы кадр тандоо, жайгаштыруу жогорку деңгээлге көтөрүлгөн. Ал эми совет бийлиги келген мезгилде чыгыш мусулман аялдарын азаттыкка чыгаруу саясатында паранжыларын чечкен. Бизди шыктандырган незги темага кайырылып, өткөн тарыхыбызга көз чаптыралы. Ал эми Совет бийлигинин жылдарында “диний саясатта” идеология түп тамырынан бери өзгөргөн, “атеизм” күч алып коомчулуктун көңүлүн өзүнө бурган. 1918-жылдын 20-январында Совнарком «Чиркөөнү мамлекеттен жана мектептерди чиркөөдөн бөлүү тууралуу» декрет кабыл алынып, ага ылайык бардык диний, кайрымдуулук, билим берүү уюмдары юридикалык укуктан ажыратылган, ошол эле учурда бардык жарандарга өзү каалаган динди тутунуу, же болбосо эч кандай динге ишенбөө укугу берилген. Теологиялык мекемелерден башка билим берүү мекемелеринде диний сабактарды берүүгө тыюу салынган. Түркстан республикасынын элдик билим берүү комиссариатынын буйругуна ылайык, «динди коомдук жашоого аралаштырууга тыюу салынып, бардык дин кызматкерлерин билим берүү мекемелеринен иштен чыгарып, мындан кийин аларды жумушка албоо буйрук кылынган.»[6.]. 1923-жылы Кыргызстанда сүнниттердин укугун коргоо үчүн ишанизм (эшенизм) ж.б. диний агымдар менен күрөшүү тууралуу кат жарыяланган. Оштун угоркому исламды «зыяндуу» жана «зыянсыз» деп экиге бөлгөн партиясыз резолюцияга түз караган. Резолюцияда эшендер жана алардын жолун жолдоочулары исламдын негизги мыйзамдарын бузуп жаткандыгы үчүн өзүлөрүнүн билим берүүсүн токтотушу талап кылынган.[7.] 1925-жылы болгон Кыргызстандагы айылдык партияларды текшерүүдө көптөгөн текшерилип жаткан партиялардын мүчөлөрү намаздын убагы болуп калса, процессти тездетүүнү, мечиттерди ыңгайлаштырууну жана көпчүлүктү мечитке чакырууну, ал эми каршы чыккандарды атуу жолу менен болсо да жазаландырууну талап кылышкан.[8.108-122]. Ушул максатта «Антирелигиозник» журналында «Секталар тууралуу маалымат топтоо тууралуу методологиялык көрсөтмө жана анкета» иштелип чыгып жарыяланган. 1922-1923-жылдары уюшулган кудайсыздардын уюму тарабынан бул сурамжылоолор аябай көп жүргүзүлгөн. 1924-жылдын августунда «Безбожник» газетасы жарык көрүп жатканда газетанын досторунун уюму түзүлгөн, ал эми 1925-жылы апрелде «безбожниктердин кеңеши» түзүлгөн. Кийинчерээк алар Кыргызстан аймагына жана жалпы эле Орто Азия аймагына тараган. Бул кеңеш 1925-жылдан 1947-жылга чейин турган, андан кийин абалдын өзгөргөндүгүнө байланыштуу ал «знание» уюму менен алмаштырылган. Советтик мамлекеттин динге болгон мамилеси диний мекемелерди кыйратууга жана диний адамдардан кутулууга багытталган.

Ошентип азыркы мезгилде советтик бийликтин кулашы менен дүйнөлүк өнүгүүдө ар кандай көз караштар мүнөздөлөт. Дүйнөдө батыш цивилизациясы гана үстөмдүк кылат десе башкалары келерки доор цивилизациялардын кагылышы менен мүнөздөлөт деп билдиришет. Орчундуу маселелерден болгон цивилизациянын негизги факторунун бири тилдик, маданий жана диний негизде коомдогу руханий бирдиктүүлүктүн пайда болушу эсептелет. Ар кандай объективдүү жана субъективдүү себептерден улам Батыш өзүнүн маданиятын Чыгыш элдерине таңуулоодо. Ал эми алгачкылардан болуп, XIX кылымдн аягы XX кылымдын башында кыргыз заманчы акындарыбыз Чыгыш-Батыш маданиятынын келишпестигин жана орус маданиятынын келишин “зар заман”, “тар заман”, “акыр заман” деп ырларында чагылдырылган. Орус оторчуларынын келиши менен кыргыз элинин дининде, коомдук ойлорунда бир топ өзгөрүүлөр болгон, айрыкча кат сабаты бар адамдардын түшүнүгүндө орус оторчуларынын саясатын сындаган, карама-каршы ойлор айтыла баштаган. Ошол эле кезде орус отордук бийлиги молдолордон орус падышалык бийлиги колдоо табууга аракет кылган, бирок орус бийлигин айрым молдолор жактыра бербеген, анткени диндик карама-каршылыктардын келип чыгышынан орус падышалыгы чочулаган. Жамаатташтыруу жылдарында дин кызматкерлерин да «кулака тартышкан». Бардык жерлерде чиркөөлөрдү,

мечиттерди жана намаз окулуучу жайларды жаба башташкан. Алардын көпчүлүгү ал тургай архитектуранын таанымал эстеликтери уратылып, бир бөлүгү гана чарбалык муктаждыктар үчүн пайдаланылган.

Белгилүү этнограф С.М.Абрамзондун изилдөөлөрүндө “Диний караңгылыктын башкы борбору Ош шаарындагы“ тахти Сулейман “ыйык” тоосу болгон. Мындан башка да Азрети Айыптун “ыйык” дары булагы, Арстанбаб Ата күмбөзү (азыркы Жалал-Абад шаарында).Ала Бука районундагы Сафед Булан кыштагынын жанындагы Шах Фазил күмбөзү, Чаткал өрөөнүндөгү Идрис пайгамбардын күмбөзү ж.б.зыяратчылыктын жана мусулман идеологиясын жайылтуунун борбору болгондугун” белгилеген.[3.191]. Андан сырткары Аксы өрөөнүндөгү “Падыша-Ата” ж.б ушул сыяктуу жер-жерлердеги ыйык жайларды да атоого болот.Ушул комплекстердин ичинен Жалал-Абад областында ыйык деп эсептелген азыркы Ала-Бука районунун Гулистан айылындагы (1976 ж. Мазар д.а.) Сафед Булан (Шах Фазил) күмбөзүн мисал келтирүүнү чечтик.Себеп, 2003 жылы бизге жергиликтүү эл арасында узак убакыттардан бери айтылып келген көп кырдуу уламыштардын дээрлик көпчүлүгү Сафед Булан күмбөзү тууралуу көп эскерилет. Ал жердеги шайыктар бул жерге зыярат кылып келген инсандын ибадаты Меккеге барган менен барабар деп айтышат. Анткени ислам динге кызмат кылган сахабалар жана табеиндер шейит болгон ыйык жер деп айтышканын күбөсү болдук. Сафед-Булан күмбөзүндөгү архитектуралык курулушу илимпоздор арасында да талаш-тартыш маселени туудурган. Ушундай эле айтымды Чаткал өрөөнүндөгү Ыдыс пайгамбардын атындагы күмбөзүнө барганда дагы жергиликтүү элдерден да ушундай эле маалыматты уктук.

Белгилей кетсек,1942-жылы 27-майдагы Чаткал райисполкомунун чечиминде төмөндөгүдөй берилет. Жаңы-Базар кыштагындагы Мазар-Сай суусунун жанындагы күмбөздү райондук НКВДынын пайдасына берүү маселеси каралат.”Мазар-Сайда” үч күмбөз болсо анын бирөө бузулган.Ошондуктан жаңыдан салынып жаткан камак үйү үчүн үч даана күмбөздүн бирөөсү НКВДынын пайдалануусуна берилсин.Жалалабат облустук исполком, Кыргызстан Совноркомунан бир даана бузулган күмбөздү бузууга уруксат берүү жагы суралсын” деп жазылган.[4.43] Дагы бир мисал Ош шаарындагы Сулейман Тоодогу Бабурдун хужрасы тууралуу берилет: совет мезгилинде бийлик тарабынан тыйюу салынганы менен Сулейман Тоо культтук борбор болуп келген. Муну мамлекеттик структуралар менен тагыраак айтканда илимий атеизм менен алектенген окумуштуулар моюнга алышкан.1968-ж Г.К.Касымов Ош менен Тоону баяндап жазган ишинде, көптөгөн адамдар өздөрүнү шейхтер деп аташканын жана алар (Шейхтер-Гузар же махалла, түштүк боорунда, Курманжан-Датка заманбап көчөсүндө) чоң бир көчөнү түзүшкөнүн көрсөтөт. Азыркы убакта бул көчө баяндап берилген объекттин табигый жана юридикалык чек арасы болуп саналат.Сулайман-Тоонун зонасында жайгашкан мазарлар, мечиттер, медреселер 60-ж көчүрүлгөн. Алардын ичинен аз сандагысы гана сакталып калган. Тарых илимдеринин кандидаты, доцент жана Ош мамлекеттик университетинин археология жана этнография кафедрасынын башчысы болуп эмгектенген К.Ж.Малтаев “Сулайман-Тоону диний – культ катары изилдегенде, Ю.Г.Петраштын ”Легенда Гора” китеби атеисттик күрөшүү жана тарыхый материализм көз карашынан караганда өзүнчө өзгөчөлөнүп турат деп белгилеген.Ал Ю.Г.Петраш кээ бир маанилүү жана туура тыянактарды өзүнүн факттык жана тарыхый билим берүү негиздери менен белгилеген.Тарых илимдеринин доктору, Кавказдагы Н.Н. Миклухо-Маклая атындагы этнология жана антропология РАН институнун негизги илимий жетекчи окумуштуусу А.О. Булатов “ Совет бийлиги мезгилинде Тахти-Сулайман тоосунун культу ар дайым аёосуз критикаларга кабылып келген. Эгерде газеталарда эске алынып,жазылган болсо,сөзсүз кемситкен абалда жазылган. Айрыкча компромиссиз культ күрөшүүчүсү Ю.Г.Петраш Сулайман-Тоо “жаркын келечекти” түзүүгө жолто болуп жатат деген жергиликтүү партия органдарынын буюртмасын аткарган,өзүнүн көптөгөн цитаталары менен лозунга жана транспаранттарга өтүнүч менен жазылган: ”Оштуктарда Өзбекстандан келген меймандар көп болот. Тилекке каршы көп түрдүү уламыштарды угушуп, Сулайман-Тоого сыйынууну мусулмандардын милдети катары

түшүнүп алышат. Ошондон улам ал “ыйык” жер жөнүндө илимий чындыкты билишсин жана алардын Ошто мейман болуусу сыйынууга айланбасын... Бул жалган элестетүүлөр менен жарык дүйнө менен кош айтышкандар-активдүүлөрдүн, коммунисттик партиянын түзүүчүлөрүнүн жана совет адамдарынын башын жана сезимдерин айландырбашы керек”. Философия илимдеринин кандидаты, тарых илимдеринин доктору, диний изилдөөчү жана культуролог В.Л.Огудин белгилеген: Петраш өзүнүн макаласында Фергана өрөөнүндө жайгашкан сыйлуу Сары-Колот үңкүрү жана ыйык даракчалары, Мойыл мазары, Абшир-Ата шаркыратмасы жөнүндө кабарлаган. Жыйынтыгында Ю.Г.Петраш ыйык культка каршы күрөшүүчүлөрдүн бири болуп калган.

Жер-жерлердеги ыйык жайларга зыярат кылдык деп айтышат. “Зыярат” фарс тилинен которгондо “көрүп келүү” деген маанини берет, ошонун менен бирге эле бала тилөө, көкүл алуу, курмандык чалуу, ж.б.у.с. ырым-жырымдарды жасашат. Абу Хурайра риваят кылган хадисте – “жок кылып жиберүүчү жети күнөөдөн алыс болгула, алар: Аллага шерик кошуу, сыйкырчылык кылуу, адамды өлтүрүү, сүткорлук, жетимдин акысын жеп алуу, уруш талаасынан артка качуу жана таза мусулман аялга жалган жалаа жабуу” [5.] деп айткан.

Албетте, зыярат кылып табияттын кооздугун, өткөндөн калган тарыхый-маданий эстеликтерди көрүп келүүгө болот. Бирок, мусулманчылыкта куран окулуп, ниет кылынган нерсени жараткандан гана сураш керек, ал жердин ээси же колдоочусунан эмес деп эскертилет. Кыргыз дүйнө таанымында кайып касиеттер жөнүндөгү тема илимий нукта изилденбеген маселе катары каралып келет. Кыргыз элинин улуу эпос, дастандары, жомоктору, уламыштарында “кут”, “аян”, “кызыр ата”, “умай эне”, “кырк чилтен”, “арбак”, “кайып”, “колдоочу” деген түшүнүктөр бар. Бүгүнкү күнү бул тема эзотерикалык (биоэнергетика, космоэнергетика, парапсихология, психоанализ) илим катары каралат. Көпчүлүк инсандар ал эрежени так сактабай көбүнесе исламга чейинки ибадаттарды жасашат. Мисалы, жети тооч салуу, наристеги коюлган ыйык көкүлдү (жандык союуп) алып, баласыз аялдардын ырым катары сатып алуусу; баласыз аялдардын күмбөздөгү таш, дарак ж.б. кучактап ар кандай көрүнүштөрдү жасап ошолордон сурануусу; байлык, ден-соолук, бала тилеп курмандык чалуу ж.б. Коомчулукта ыйык жерлерге барып, ырым-жырым жасап сыйынса тилектери аткарылат деген түшүнүк муундан-муунга өтүп келген. Натыйжада жаш бала ата-эненин жасаганын көрөт да, ал дагы качандыр бир убакта ошол нерсени кайталайт.

Айтайын деген оюубуз ислам дини менен катар байыркы диний культтар биздин аң сезимибизде жашап келет. Бир чөлкөмдө табиятынан сырдуу жайларыбыз, үңкүрлөр өзүнө чакырып сырымды ача аласыңбы дегенсип турса, дагы бир чөлкөмдө өтүп кеткен ата-бабалардын тарыхы менен салт-санаасын эске салып, кабар берген жерлер кездешет. Адатта элибиз мындай сырдуу, табышмактуу, касиети бар жерлерди ыйык сактап, ал жерге барып тайынып, каалоо-тилектерин айтып, өздөрүнө ишеним алып кайтышаары жашыруун эмес. Мына ушундай ыйык жайларды изилдеп, алардын мындан ары урпактарга кызмат кылуусуна өздөрүнүн бараандуу салымдарын кошуп, изилдеп, иликтөө жүргүзүп келген “Айгине” маданий изилдөө борбору бар. 2005-2014-жылдар аралыгында Кыргызстандын бардык облустарында ыйык жайларды, оргуштаган булактарды, мазарларды аныктап ал жерди кайтарып, барктап баалап, жардам сурап келген шайыктар менен кароолчулардын аңгемелерин китеп кылып чыгарышты. Азыркы учурда “Ыйык жерлер географиясына” 1100дөн ашуун ыйык жерлер киргизилди, алардын негизги белгилери жана функциялары жазылды. Ыйык жерлер физикалык жана санариптик карталарга түшүрүлдү, көп жылдар бою атеистик тарбияда келген элибиздин ыйык жайларга болгон мамилеси солгундап кеткен эле.

Эң кыйын учурлар 1920-30-жылдар болду. Бул учурда тоталитардык режим бекемделип, дин жана ага ишенгендер башкача көз-караштагылар катары каралган. Алар дайыма куугунтукка алынды. Мунун натыйжасында маданий баалуулуктардын жоголушу жана коомдун интеллектуалдык тараптан чөгүшүнө алып келди. 20-30-жылдары бүткүл Орто Азияда анын ичинде Кыргызстанда көрүнүктүү дин кызматкерлери: жадиддер, молдолор, эшендер жана пирлер өлтүрүлгөн. Диний имараттар: собордук мечиттер, медреселер,

китепканалар, ислам кол жазмалары сакталган кампалар, диний мазарлар, мавзолейлер, белгилүү пирлердин жана эшендердин күмбөздөрү (көптөгөн мусулмандардын сыйынуучу жерлери) ж.б. кыйратылып жок кылынган. Советтик коомдо кыргыз мүнөз оруска айланып келсе, эгемендүүлүк алгандан кийин европалык мүнөз пайда болду.

Ошондуктан жаш муунду тарбиялоодо чыныгы салттык ислам деген эмне экендигин туура жана так билдирүү менен коомчулукта чыныгы аң сезимдүү, өлкөнү сүйгөн, патриот инсанды тарбиялоо милдетибиз. Ислам дининин идеологиясы тазалыкка, чынчылдыкка, боорукерликке үндөйт эмеспи. Ушул ыйык жайларга балдарды ырым-жырымдарды колдонуу үчүн эмес, ал жердин чыныгы тарыхын үйрөтүү, тарыхый эстеликтерди коргоо үчүн алып баралы. Ошондуктан азыркы биздин милдет аларга туура баа берүү. Ыйык жайлар туралуу маалымат каражаттары аркылуу элге жеткирип өлкөбүздө жаңыдан күч ала баштаган экотуризмдин өнүгүшүнө да салым кошууга болот.

Учурда бул кемчиликти четке сүрүп, ыйык жайлар тарыхый маанилүүлүгү менен баалуу экендигине да, элдин көңүлү бурула баштады. Андыктан бул маселеге диний көз караш менен болсо да Ата журутубуздун ыйык жайлары, тарыхта басып өткөн жолдоруна туура баа берүү менен сактап, бүлгүнгө учуратпай урпактарга калтырууга кам көрүлүп жатат.

Шилтемелер:

1. К.Кошалиев. Аруулук адамды сактайт. Бишкек-2007. 63-бет.
2. Д.Сарыгулов коомдук ишмер. Аалам. №56. 26.08.2003-ж.
3. С.М. Абрамзон. Кыргыз жана Кыргызстандын тарыхы боюнча тандалма эмгектер. Бишкек., 1999. 191-бет
4. Ф.723, оп-1. ед. Хр-17 стр. 43
5. Алайчы Сеитбеков. 70 күнөө. 1-китеп. Бишкек., 2011. 10-11 бб.
6. ЦГА КР.-Ф.653.-Оп.1.-Д.56.-Л.38
7. ЦГА ПД КР, ф.6, оп.1, д.193, л.22
8. Табышалиева А. Вера в Туркестане.-Б., 1993.-С.108-122

Колдонулган адабияттар:

1. Абрамзон С.М. Кыргыздар жана кыргызстандын тарыхы боюнча тандалма эмгектер. Бишкек., 1997.
2. Кыргызстан тарыхы. Бишкек, 1998.
3. Бухарий Муслим; Алайчы Сеитбеков. 70 күнөө. 1-китеп. Бишкек., 2011.
4. Урманов Э.А. Ислам и кыргызы. Бишкек. 2001
5. Религиозные традиции мира. Москва, 1996.
6. ЖалалАбад обусунун энциклопедиясы.
7. Ош облусунун энциклопедиясы.
8. Уй бүлө. Бишкек., 2003.
9. Набиев Т. Касиеттуу Сафетбулан. Бишкек., 2004.
10. Информатор. Жамолдинова М. Ала Бука району. Гулистан айылы. 2003 жыл. Суленов. КСузак району.
11. Д.Сарыгулов коомдук ишмер. Аалам. №56. 26.08.2003-ж.
12. Ч.Абыкеев жазуучу. К.Кошалиев. Аруулук адамды сактайт. Бишкек-2007. 63-бет.

Султанова А.Т., окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

КЫРГЫЗСТАНДА ОРУС ГРАФИКАСЫН РЕФОРМАЛООНУН ТАРИХЫ: ЖЕТИШКЕНДИКТЕР ЖАНА КӨЙГӨЙЛӨР (1940–50-ЖЖ.)

Аннотация

Кыргыз жазуусун кириллицанын негизинде реформалоо жана илимий иш-чараларды жүргүзүү иштеринде кыргыздын жана орустун көрүнүктүү окумуштуулары чоң эмгектерин жумшаган. Чыгаан окумуштуулардын өмүр жолу, алардын кыргыз тил илиминин жана улуттук жазуусунун өнүгүшүнө кошкон салымдары тарыхта татыктуу бааланууга тийиш.

Ачкыч сөздөр: улуттук, советтик, алфавиттик реформа, маданий революция, лексикография, лингвистика, орфография.

ИСТОРИЯ РЕФОРМЫ РУССКОЙ ГРАФИКИ В КЫРГЫЗСТАНЕ: ДОСТИЖЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ (1940-50-Е ГГ.)

Аннотация

Видные кыргызские и российские ученые много работали над реформированием кыргызской письменности на основе кириллицы и ведением научной деятельности. Жизненный путь выдающихся ученых, их вклад в развитие кыргызского языкознания и национальной письменности должны быть оценены в истории.

Ключевые слова: национальный, советский, алфавитная реформа, культурная революция, лексикография, языкознание, орфография.

THE HISTORY OF THE REFORM OF RUSSIAN GRAPHICS IN KYRGYZSTAN: ACHIEVEMENTS AND PROBLEMS (1940-50Y)

Annotation

Prominent Kyrgyz and Russian scientists worked hard on reforming the Kyrgyz writing system based on the Cyrillic alphabet and conducting scientific activities. The life path of outstanding scientists, their contribution to the development of Kyrgyz linguistics and national writing should be evaluated in history.

Keywords: national, Soviet, alphabetical reform, cultural revolution, lexicography, linguistics, spelling.

Белгилей кетчү нерсе, Кыргызстандын социалдык, руханий жана маданий турмушунда алфавиттик реформалардын үчөө тең өз мезгилинин кызматын аткарган десе болот. Мисалы, реформаланган араб алфавити менен эң алгачкы улуттук гезит, окуу куралдары жаралып, аны менен бирге кат-сабат массалык түрдө жайылтыла баштаган болсо, латын алфавитинин негизинде калктын калың катмарынын сабатсыздыгы өтө тездик менен жоюлуп, республикада мектептердин саны арбып, китеп, окуу куралдары, гезит-журналдар басылып, бир канча орто жана жогорку окуу жайлар, маданий борборлор пайда болгон.

Мындай эмгектердин башында тилчи-окумуштуу **Жапар Шүкүров** турат. Ж.Шүкүров жогорку окуу жайларда окуп жүргөн мезгилде эле “Эркин-Тоо” газетасына штаттан тышкары кабарчы катары макала жазууга киришет. 1934-37-жылдарда Фрунзеге келип “Кыргызстан” басмасынын редакторунун орун басары, андан кийин директору болуп иштеп, 1938–1940-жылдарда илим-изилдөө ишинде тил жана адабият институтунун директорлук кызматына дайындалат[1.366].

Ушул жылдары Ж.Шүкүров латын алфавитинен орус алфавитине өтүү боюнча илимий доклад жасап, бул илимий ишти турмушка ашырууга көп эмгегин жумшаган. Өзгөчө жогоруда айтылгандай Кыргызстанда үч алфавиттик реформалардын жүргүзүлүшү боюнча көлөмдүү илимий- изилдөө ишин Ж.Шүкүров жазгандыгы белгилүү.[2.356].

Кыргыз улуттук жазуусунун калыптанышында өзгөчө академик **Болот Юнусалиевдин** эмгегин жогору бааласа болот.

Ал 1936-ж. февралда Кыргыз обкомунун чечими менен Б.М.Юнусалиев Кыргыз Республикасынын эл агартуу комиссариатына жиберилип, окуу китептерин жана программаларын басып чыгаруу боюнча орун басары болуп иштейт. Ал алгачкылардан

болуп “Алиппе” китебин түзүп, министирликтин бекитүүсү менен 1935 жана 1937-жылдары үч жолу басылып чыгат [3.36].

Б.М.Юнусалиев кыргыз жазуусун орус графикасынын негизинде түзүлгөн жаңы алфавитке өтүү жөнүндөгү талкууга катышып, “Жаңы алфавиттин проектиси тууралуу” деген макаласын “Кызыл Кыргызстан” (1939) газетасына жарыялап, бул алфавит жөнүндө өзүнүн иштиктүү сунуштарын берген [4.36].

Кыргыз алфавитинин реформасын иштеп чыгууда салымдуу иш жүргүзгөн окумуштуу катары **Константин Кузьмич Юдахиндин** ысымын атаса болот.

К.К.Юдахиндин азыркы түрк тилдеринин диалектилерин жана говорлорун эң жакшы билгендиги окумуштууга байыркы түрк жазуу эстеликтерин, өзгөчө чагатай (эски өзбек) жазуусун окууга, талдоого мүмкүнчүлүк берген. К.Юдахин “Чыгыштын маданияты жана жазуусу” журналынын 1929-ж. 4-санына “Чагатай тилинин тыбыштык составынын маселелери боюнча материалдар” деген макаласы жарыяланган[5].

Кыргыз жазуусунун калыптанышына өз салымын кошуп, 1930-жылдардын аягынан баштап, орус графикасынын негизинде кыргыз алфавитин иштеп чыгууга катышкан. К.К.Юдахинди Совет бийлигинин алгачкы жылдарындагы түрк лексикографиясынын пионерлеринин бири дешке мүмкүнчүлүк берет. Буга анын 1940-ж. жарык көргөн эмгеги – “Кыргызча-орусча сөздүгү” болуп эсептелет. Ал чындыгында СССР элдеринин, анын ичинде түрк элдеринин тилдеринде жарык көргөн, жаңы типте түзүлгөн биринчи сөздүк болуп эсептелет[6.2616].

Улуу Ата Мекендик согуш аяктагандан баштап кыргыз тилинин алфавит, орфография, диалектология маселелери боюнча тынымсыз эмгектер жүргүзүлгөндүгү белгилүү. Өз учурунда кыргыз тилинин илимий теориялык маселелерине негиз салган окумуштуулардын бири катары **Игорь Алексеевич Батмановдун** ысымы дагы татыктуу.

И.Батманов 1930-ж. башында Кыргызстанга келип К.Тыныстанов, К.Карасаев ж.б. агартуучулар менен биргелешип эмгектенген. Батманов кыргыз лингвистикасынын үстүндө тынымсыз эмгектенип, “Кыргыз тилинин түндүк диалектисинин очерктери” (1938-ж.) аттуу эмгегин жазат. Кыргыз тилинин грамматикасы боюнча илимий жактан изилдөөдөгү алгачкы эмгек болуп автордун 1939–40-жылдары чыккан “Грамматика киргизского языка” деген басылмасы эсептелет.

Заманыбыздын залкар окумуштуусу катары таанылып, XX кылымдын Махмуд Кашгариси деген ысымга татыган чыгаан илимпоз, профессор **Хусеин Карасаев** кыргыз лингвистикасынын, анын ичинде кыргыз улуттук жазуусунун түптөлүшүнө зор салымын кошкон инсан. Кыргыз улуттук жазуусунун бардык реформаларына катышкан автор дал ушул Х.Карасаев болгон.

1931-1940-жж. Кыргыз маданий курулуш илимий изилдөө институтунда (КирНИКС; кийин тил, адабият, андан кийин тил, адабият жана тарых илимий изилдөө институту) илимий кызматкер болуп эмгектенген [7].

Х.Карасаев кыргыз алфавитинин бардык түрүн түзүүгө катышып, чоңдор үчүн “Жаңылык” (1927-ж.) деген туңгуч алиппе жазган, өзү да “Сабат ачкыч” (1927-ж.) алиппесин жазган.

Башында айтылгандай, латын алфавитине негизделген кыргыз орфографиясынын долбоору биринчи жолу К.Тыныстанов тарабынан 1934-ж. иштелип чыгып, 1935-ж. башынан тарта колдонула баштаган. Орфографиялык эреже негизинен морфологиялык-фонетикалык принциптин негизинде түзүлгөн. Ал долбоор 1936-ж. “Кыргыз тили имласынын маселелери” деген жыйнакка жарыяланган. Ошол жыйнакта К.Тыныстанов менен Х.Карасаевдин “Кыргыз жана орус тилдериндеги адам аттарын, фамилияларын бир түрдүү жазуу эрежелери жөнүндө” деген макаласы да басылып чыкты [8.246].

Белгилүү окумуштуу А.Турсунов белгилегендей Х.Карасаев алфавит маселелери менен тыгыз байланышта болгон орфография маселесине дагы зор салымын кошкон. Айта кетсек, 1938-ж. кыргыз тилинин жаңы орфографиясы иштелип чыккан (К.Бакеев, И.Батманов, У.Бактыбаев, “Кыргыз тилинин жаңы орфографиясы”, Фрунзе, 1938-жыл). Бул жаңы

орфографияга негизинен К.Тыныстанов тарабынан түзүлгөн эрежелер кирген, бирок айрым тактоолор, толуктоолор дагы кошумчаланган. 1939- ж. тартып, латын алфавитинен кириллицага туураланган жаңы алфавити түзүлүп, анын негизинде иштелип чыккан “Кыргыз орфографиясынын эрежелеринин долбоору” кабыл алынат. Советтик интернационалдык сөздөрдү орус орфографиясы боюнча жазуу белгиленген. Революцияга чейин кирген айрым сөздөрдү эки түрдүү жазууга жол берилген: самоор – самовар, бөтөлкө – бутылка, керебет – кровать, бөлкө – булка [9.256].

Кириллица алфавитин кабыл алган алгачкы жылдарында кыргыз коомчулугу үчүн эң биринчи кезекте орус тилин жайылтуу иштери тездеген. Улуу Ата Мекендик согуш башталарынын астында кыргыз жазуусу кириллицага өтүп анын жайылтылышы кыйын учурга туш келди. Бирок күжүрмөн кыргыз эли бир тууган орус элинин түздөн түз жардамы менен илим, билим, агартуу, маданият ж.б. тармактарын өнүктүрүп жатты. Бүгүнкү күндө “өнүгүп” келди деп айтуу кээде сын көз караштар менен каралса дагы, ошол кездеги саясий документтердин негизине көз чаптырганда, сөзсүз түрдө кыргыз коомунун 1940–50-жж. ичинде бир топ алдыга жылгандыгы байкалат. Бардык иш-чаралар командалык-административдик буйруктардын негизинде ишке ашырылса дагы, болгону жыйырма беш жыл мурун Түркстан аймагында саясий-социалдык өнүгүшү жагынан эң артта калган кыргыз жергеси бул жылдары агрардуу-индустриалдык республикага айланган.

Башында айтылгандай, СССР Эл Комиссарлар Советинин 1938-ж. 13-мартта чыгарган токтомунун негизинде 1938-ж. 9-апрелде Кыргыз ССРинин Борбордук аткаруу комитетинин президиумунда “Об обязательном изучении русского языка в киргизских и других нерусских школах Киргизской ССР” деген чечими кабыл алынат, анда мындай айтылган:

1.1938-ж. 1-сентябрдан баштап кыргыз жана башка тилдеги мектептерге орус тилин окуп үйрөнүү предмети катары бекитүү, башталгыч мектептеринде 2-класстан, жети жылдык жана орто мектептеринде 3-класстан киргизүү.

2.Орус тилин улуттук мектептерде милдеттүү түрдө окутуу үчүн жүргүзүлгөн бардык иш-чараларын иштеп чыгып, аны турмушка ашыруусу Кыргыз ССР Эл Комиссарлар Советине жүктөлөт” [10.2176].

Кыргыз ССРинин Эл Комиссарлар Совети жана К(б)П БКнын чечими менен кыргыз мектептеринин окуу планында орус тилин окутуу боюнча жумасына II класска 2-саат, III класска 4-саат, IV класска 4-саат, V класска 5- саат, VI класска 5-саат, VII класска 5-саат, VIII класска 4-саат, IX класска 4- саат жана X класска 4-саат бөлүнгөн. Орусча-кыргызча сөздүк, кыргыз мектептеринде орус тилин окутуу боюнча методика, орфографиялык таблицаларды иштеп чыгуу жана 600 кишиден турган орус тил мугалимдерин даярдап чыгуу үчүн үч айлык курс уюштурууну Эл Агартуу Комиссарына сунушталган.

1940–1941-окуу жылдарында кыргызча окуу куралдары кайрадан каралып, жаңы алфавиттин негизинде басыла баштаган. Башталгыч класстарга жаңы алфавитти киргизип, үйрөтүү иштери үчүн республика боюнча 2220 мугалим кайрадан даярдалып чыгат.

1941-ж. 22-июнда фашисттик Германия СССРге кол салып, Улуу Ата Мекендик согуш башталат. Жаңыдан гана баш көтөрүп келе жаткан жаш Кыргызстан үчүн жана башка республикалар үчүн дагы чоң сокку болду.Кыргызстандын экономикалык, маданий жана социалдык жашоосуна кескин таасирин тийгизген. Кыргызстандыктар дагы согуш майданына аттанып, мекен астында ыйык милдетин аткарып жатышты. Орукта калгандар алардан кем эмес кызматын өтөшүп, фронт үчүн болгон күч-аракетин жумшашты.

Муну менен катар Кыргызстанга эвакуацияланып келген элдердин илимпоздору, педагогдору, өнөрпоздору республикада илим менен маданияттын өнүгүшүнө, улуттук кадрларды даярдоого чоң салым кошконун белгилөө абзел. Согуш учурунда Ленинграддан, Харьковдон, Ростовдон эвакуацияланып келген жогорку окуу жайлары жергиликтүү калктын жүздөгөн уул-кыздарын медициналык, инженердик, дене тарбиялык кесиптерине окутушкан [12.286].

Жалпысынан алганда институтта латын алфавитинен орус алфавитине өтүү иштери аяктагандан кийин, алдыда башка маселелерди чечүүчү убакыт келди. Мисалы, эң ири

жумуштарды атасак, кыргыз элинин маданиятынын жана илиминин өнүгүшүндө 1944-жыл айрыкча жыл болду. Анткени ушул жылы Орто Азия республикаларына белгилүү тилчи, окумуштуу, академик К.К.Юдахин, профессор Х.Карасаев жана Ж.Шүкүров көп жылдар бою даярдаган көлөмү 61,5 басма табак “Орусча-кыргызча сөздүгү” Москвадагы мамлекеттик басмадан басылып чыгат. Бул китеп кыргыз эмгекчилеринин орус тилиндеги китептерди окуп, аң-сезимин көтөрүүдө чечүүчү ролду ойноду. Х.Карасаев тарабынан “Лингвистикалык терминдердин сөздүгү” түзүлдү. Институтта илимий кызматкерлердин саны арбып, кыргыз илими ар тараптуу изилдене баштады. Мисалы, К.Рахматуллин “Манас” эпосунун “Чоң казат” үзүндүсүн орусчага которгон, М.И.Богданова фольклордук хрестоматиясын түзүп чыгат, Т.Саманчин, У.Жакишев, К.Рахматуллин кыргыз адабиятынын тарыхын системалап, анын антологиясын түзүшөт, тарыхчылар А.Н.Бернштам, С.М.Абрамзон, Б.Жамгырчиновдор археологиялык, этнографиялык материалдарды топтоп, биринчи окуу куралдарын жана илимий эмгектерин жаратышкан[13.3186].

Белгилүү, тилчи-окумуштуулар К.К.Сартбаев, Ж.Мукамбаев, С.Кудайбергенев, Т.К.Ахматов, Б.Орузбаева, А.Иманов, А.Жапаров ж.б. кыргыз лингвистикасына зор эмгектерин жумшашты. Муну менен катар кыргыз адабияты өзүнүн бийик деңгээлине жетип, проза, поэзия, драматургия жанрлары боюнча белгилүү акын-жазуучулар өз ысымдарын кыргыз адабиятынын тарыхына алтын тамгалар менен калтырып кетишти. Мисалы, А.Токомбаев, М.Элебаев, Ж.Турусбеков, К.Баялинов, Ж.Бөкөмбаев, К.Маликов, А.Осмонов, М.Алыбаев, Т.Абдымомунов, Т.Үмөталиев, Н.Байтемиров, Ш.Бейшеналиев, Т.Сыдыкбеков, Р.Шүкүрбеков 40–50-жылдарда өз жылдыздарын жандырса, андан кийинки 60–70-жылдар аралыгы да жемиштүү болуп, жогоркулардын катарын Ч.Айтматов, К.Акматов, Т.Касымбеков, Б.Жакиев, С.Эралиев, К.Бобулов ж.б. толукташты.

Кыргыз мамлекетинин илиминин, тарыхынын, тил жана адабиятынын, философиясынын, экономикасынын, медицинасынын өсүшүнө Э.Арабаев, К.Тыныстанов, И.К.Ахунбаев, М.М.Адышев, Б.Данияров, М.Н.Лушихин, К.К.Юдахин, Б.Юнусалиев, Х.Карасаев, К.Г.Каракеев, М.М.Миррахимов ж.б. өз салымдарын кошушкан.

Республикада чыгармачыл интеллигенциянын профессионалдык деңгээлинин өсүшүн 1958-ж. октябрь айында Москвада өткөн кыргыз искусствосу менен адабиятынын Экинчи Декадасы далилдеген. Анда театр, музыка, көркөм искусство, адабият жаатындагы республиканын акыркы жетишкендиктери көрсөтүлүп, Декада эң жогорку баага татыган. Бүбүсара Бейшеналиева, Сайра Кийизбаева, Муратбек Рыскулов сыяктуу атактуу инсандарга бийик наамдар ыйгарылган.

Жазуучу Чыңгыз Айтматов 60-жылдардын башында бүтүндөй СССР эмес, дүйнө жүзүнө кыргыздын атын биринчилерден таанытты.

Мына ошентип, Кыргызстанда 1950-жылдары билим берүү, илим, маданият ж.б. чөйрөсүндө жогорудагыдай прогрессивдүү өнүгүүлөр орун алгандыгын белгилесе болот. Ушул сыяктуу маданий-социалдык өнүгүүлөрдүн негизги куралдарынын бири катары кыргыз улуттук жазуусу өз функциясын татыктуу аткарып жатты.

Мына ушундай шартта Кыргызстан үчүн эле эмес, башка союздук республикаларда дагы жаңы тилдик практика пайда боло баштаган, бул - улуттук-орустук кош тилдүүлүк. Ошентип, бүткүл союздук масштабдагы коомдук-саясий жана маданий-экономикалык жашоодогу интеграция менен интернационалдаштыруу процесси кош тилдүүлүктү жаратып, учурунда кыргыз коомчулугунун бардык чөйрөсүндө орун алган, мисалы: үй-бүлөөдө, эмгек коллективинде, эл агартууда, медицина чөйрөсүндө, саясатта, илим менен техникада, маданият менен искусстводо, иштиктүү кагаздарда, чарба кызматтарында, транспортто, массалык-информациялык коммуникацияда ж.б.

Кош тилдүүлүк шартында кыргыз тилинин мааниси башкы орунда турбай, кадыр баркынын төмөндөшүнө алып келген. 60-жылдардан тарта Кыргызстандын булуң-бурчуна чейинки ишкана, мекемелерде, мамлекеттик жана коомдук органдарда иш жүргүзүүлөр, документациялар жалгыз орус тилине өтүп кетти, республиканын региондорунда кыргыз мектептеринин саны кыйла басымдуу болсо да, борбор шаарыбызга келгенде бала бакча,

мектеп, кесиптик окуу жайлар, жогорку окуу жайлар орус тилинде гана окутулгандыктан айыл жергесинен келип окугандар үчүн оор эле болуп калган, жогорку жана атайын орто окуу жайларга өтүү экзамендери жана алардагы окутуу орус тилинде гана жүргүзүлүп калды. Орус тилин начар билген элеттик нечендеген зирек, таланттуу улан, кыздар окуу жайларга өтө албай, колхоз-совхоздордо, ишканаларда кара жумуш менен гана калган учурлар кездешен.

Дегеле, Советтер Союзунун мезгилинде ар бир кыргыз жаранынын карьералык өсүшү бир гана орус тили менен байланыштуу болгон. Жогорку даражалуу партиялык-чарбалык кызматтар эле эмес, анча-мынча өйдөрөөк кызмат ордуна жетүү орус тилин билгенге гана жараша ишке ашкан.

Кош тилдүүлүктөн бир беткей орус тилине ооп кеткен жогорудагыдай коомдук-социалдык тенденциялар кыргыздардын жашоосунда эгемендүүлүк күндөрүнө чейин орун алгандыгын көрө алабыз. Айтылган тенденциялар менен катар кириллица алфавитин колдонууда кыргыз тилинин ички өнүгүшүнө дагы айрым учурда терс таасирин тийгизгендиги байкалган. Мына ушундай лингвистикалык маселелер тууралуу айта кетүү максатка ылайыктуу.

Бул боюнча Э.Абдулдаев мындай деген: “Жаны кыргыз алфавитин жаратууда ата мекенибиздин фонологиясы жазуу теориясынын негизин түзүүчү роль аткарган. Бирок бул маселелер боюнча айрым окумуштуу, жазуучулардын пикирлери ар тараптуу болгон, мисалы Түгөлбай Сыдыкбеков бул боюнча мындай ойун айткан эле: “Тарыхты тануу – калктын бардык мезгилдеги касиетин тануу! Кылымдар бою жаралган элдик маданиятка акаарат кылуу.

Ушуну менен катар дагы бир маселе – терминология маселесин айтсак болот. Орус тилинен жеке эле кээ бир жазуу принциптерин өздөштүрүп алуу менен чектелбей, мурда кыргыздар тааныш эмес илим-билимдин толуп жаткан түшүнүктөрүнүн туюнтмаларын, аталыштарын орус тилиндегидей шыгырата кабыл алып кирди.

Бул тууралуу Т.Сыдыкбековдун төмөндөгү пикиринин чынында мааниси чоң: “Ар бир тилдин ички өзгөчөлүгү бар, ага зомбулук кылууга болбойт деп этият айтышкан кишилерге “улутчулдук” тикелей жабылды. Чектелген тамгалардын керектигин ашкере акын-жазуучулардан Жоомарт Бөкөнбаев, Кубанычбек Маликовдорго шек кетти. Молдо Кылычтын тилин изилдегени үчүн Жапар Шүкүров, сөздүккө столду-үстөл, ситепти-чыт деп бергени үчүн Хусеин Карасаевди кашкайган улутчул катары илимге жолдору бөгөлдү. Жылдар бою ишсиз калышты. Ушундай зомбулуктан кийин айрыкча орус тилинен кирген сөздөрдү, терминдерди эне тил мыйзамына ылайыктоо “кылмыш” катары каралды”.

Автор туура баамдагандай бардык замандарда ар бир тил четтен келген сөздөрдү өз мыйзамына багындырганда гана жандуу сөзгө айланган. Тил маданиятына үлүш кошуп, өз казынасын байыткан. “Эске алар нерсе, жаңылануу тек тегинде кандай болсо ошондой келген эмес. Араптан, фарсиден, кытайдан, моңголдон деле кабыл алынган сөздөр эне тилибиздин ички мыйзамына багынды”, – деп жазат Т.Сыдыкбековт [14.12-206].

Бирок ушул эле маселени кыргыз тил илиминин калыптанышын изилдеген лингвист-окумуштуу Э.Абдулдаев орус тилинин колдонуу сферасы кеңейип, кош тилдүүлүк өскөн сайын кыргыз тилине кирген эл аралык, анын ичинде орус тилинен кирген сөздөрдү так өзүндөй эле кабыл алуу зарыл деп эсептеген. Анын төмөндөгү пикирине көз чаптырсак: “Сөздөрдүн чыныгы маанисин бузган “калькировании” жолу менен улуттук эквиваленттерди издөө тенденциясы тил практикасынын 20–30-чу жылдарына таандык. 30-жылдардын аягында ал жок боло баштайт. Ошонун натыйжасында: “төңкөрүш”, “көңтөрүш”, “өзгөрүш” деген сөздүн ордуна – революция, “кеңеш” дегендин ордуна – совет, “төрага” дегендин ордуна – председатель, “катчы” дегендин ордуна – секретарь ж.б. сөздөр кадимкидей эле кызмат кылып калды” – дейт.

Термин же айрым сөз эне тил корунда жок болсо, аны чет тилден алуу закон ченемдүү иш. Бирок совет мезгилинде көп эле орус терминдери “интернационалдуу” өнүткө айланып

кеткендиги белгилүү. Мисалы **ата мекен, ата журт, ата конуш** деген сөздөрдүн ордуна **родина** деген орустун сөзү оозеки жана жазма түрүндө көп эле колдонулган.

Ошондуктан, кыргыз коомчулугунда өз эне тилин жоготуп, барган сайын орусташып бараткан кийинки муундарды көргөн улуу инсан Т.Сыдыкбеков бир канча сунуштарын жазган: “Советтер Союзунун коммунисттик партиясынын программасында “эне тилдеринин эркин өнүгүшү жана алардын СССРдин бардык граждандарынын тең укуктуу пайдаланылышы камсыз кылынат” деп аныкталган мааниси чоң тил маданиятына тажрыйба жүргүзүү кемчилик эле эмес, элдин рухуна чоң залал келтирүүчү кечиримсиз ката экендигине бул жарамсыз тажрыйба өзү далил болду.

Бул тууралуу кыргыздын көрүнүктүү тилчи-окумуштуусу Карбоз Дыйканов дагы мындай деген: “Азыркы кыргыз алфавити 1941-ж. 12-сентябрда орус тилинен алынган. 1954-ж. Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун указы боюнча алфавиттеги тамгалардын составы бекитилген...Кыргыз тилинин жаңы орфографиясында айрым тамгалардын, сөздөрдүн жазуу эрежеси тилдик законго туура келбейт. Ошентип, жогоруда айтылгандай, орус графикасы эки жактуу таасирин тийгизип, оң жагы катары 1940–1950-жж. аралыгында Кыргызстандын илим, билим, маданият чөйрөсүнүн өнүгүшүнө бир топ пайда алып келгендигине күбө болдук. Окуу процессинин тезделиши, кыргыз илиминин өсүшү, профессионалдуу адабияттын өнүгүшү, массалык информация каражаттарынын жайылтылышы жаңы деңгээлге чыккан.

Бирок бул процесс бир беткей эле ийгиликтерге алып келбестен, көп мезгилдер бою созулуп келе жаткан тил маселесин жараткан. Тил саясаты бардык потенциалын орус тилинин өнүгүшүнө жумшап, бара-бара кыргыз тилинин мааниси төмөндөй берди. Мындай тенденция кыргыз коомчулугунда дээрлик 1970–1980-жж. аралыгына чейин туруктуу орун алып келген. Бирок бардык шарттар СССРде 80-ж. ортосунда башталган кайра куруу процессинин шарапатынан, андан соң 1989-ж. 23-сентябрда кыргыз тили – Мамлекеттик тил макамын алгандан тарта өзгөрүлө баштагандыгы жалпыга маалым. Ошондон баштап кыргыз тилинин жаңы мезгили, жаңы доору башталган. Ал учур Кыргызстандын эгемендүүлүк күндөрү менен тыгыз байланыштуу. Бул саясат өзгөчө улуттук алфавиттерди өнүктүрүүдө өзүн көрсөтө алды. Советтик бийлик СССРде жашаган ондогон улуттарга бир гана жолду белгилеп берди, бул ар улуттун маданиятын орус жазуусунун (кириллицанын) негизинде гана өнүктүрүү болчу.

Мындан ары орус алфавити кыргыз тил илиминин өнүгүшүнө, адабий тилдин калыптанышына прогрессивдүү рол ойносо да кемчиликтери болуп келген. Улам жыл өткөн сайын бул кемчиликтер көзгө даана көрүнүп, орус тили аркылуу четтен келген көп терминдер, сөздөр эрежеге багынбады. Бирок жалпылап алганда кыргыз коомчулугунун маданий, илимий чөйрөсү үчүн прогрессивдүү көрүнүштөрү басымдуу болгон.

Колдонулган адабияттар:

1. Шүкүров, Д.Ш. Из истории киргизской письменности [Текст] / Д. Шүкүров // Тр. ИЯЛ Кирг. ФАН СССР. – Фрунзе, 1948. – Вып.
2. Шүкүров, Д.Ш. Чыгармалар жана материалдар [Текст]: моногр. / Д.Ш. Шүкүров. – Бишкек: ИД “Printhouse”, 2003. – 237 б.
3. Эркебаев, А. Кыргыз адабиятынын аз изилденген барактары [Текст] / А. Эркебаев. – Бишкек, Учкун, 2004. – 256б.
4. Юнусалиев, Б.М. Отражение диалектических особенностей в санатах Молдо Нияза [Текст] / Б.М. Юнусалиев // Тюркологические исследования. – Фрунзе, 1970. – С. 49-50.
5. Юнусалиев, Б.М. Кыргыз диалектологиясы [Текст] / Б.М. Юнусалиев. – Фрунзе: Мектеп, 1971. – 278 б.
6. Из протокола №40 заседания коллегии областного отдела народного просвещения Киргизской автономной области о решении командировать на съезд тюркологов в Баку И. Арабаева и К. Тыныстанову [Текст]. Центр. гос. арх. Кырг. Респ., ф. 647, оп. 1, д. 118, л. 123.
7. Протокол №4 заседания коллегии Научной комиссии при ОблОМП 24 декабря 1925 г. [Текст]. Центр. гос. арх., ф. 647, оп. 1, д. 92, л. 2.

- 8.Постановление исполбюро Киробкома ВКП(б) от 11 февраля 1926г. [Текст]. Центр. гос. арх. ПД Кырг. Респ., ф. 10, оп. 1, д. 46, л.186.
- 9.Ахматов, Т. Талыкпаган илимпоз, даанышман тарбиячы (К.К. Юдахиндин туулган күнүнө - 100 жыл) [Текст] / Т. Ахматов // Сов. Кыргызстан. –1990. – 31 май.
- 10.Маанаев, Э. “Э. Арабаев – кыргыз элинин алгачкы агартуучусу -окумуштуусу жана саясий-коомдук ишмери” [Текст] / Э. Маанаев // Эркин-Тоо. – 2007. – №104. – 25-декабрь.
- 11.Плоских, В. Ранние киргизские письменные документы [Текст] / В. Плоских, С. Кудайбергенов // Изв. АН Кирг. ССР. – 1968. – №4. – С. 75-82.
- 12.Тил улуттук маданият, улуттук байлык, улуттук мурас [Текст]: / түз. А. Ишеналиева. – Бишкек: Б-сыз, 2012. – 49 б.
- 13.Алпатов, В.М. 150 языков и политика. 1917-2000. Социолнгвистические проблемы СССР и постсоветского пространства [Текст] / В.М.Алпатов. – М.: Крафт + ИВ РАН, 2000. – 225 с.
- 14.Токтогонов, С.А. Становление и развитие социолнгвистической культуры Советского Киргизстана (1918-1958гг.) [Текст] / С.А. Токтогонов. – Фрунзе: Мектеп, 1972. – 207 с.

*Таибаева Н.К., ага окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

КЫРГЫЗСТАНДА ИСЛАМДЫК ДИНИЙ БИЛИМ БЕРҮҮ

Аннотация

Бул макалада мамлекетте ислам жана мусулман коомчулугуна болгон концептуалдуу илимий негизделген саясат жана диний билим берүүдөгү көйгөйлөр каралат.

Ачкыч сөздөр: жарандык коом, дин, ислам, мусулман, теология, билим берүү, муфтият, даават, атымча, аажы.

РЕЛИГИОЗНЫЕ ОБУЧЕНИЯ ИСЛАМА В КЫРГЫЗСТАНЕ

Аннотация

В этой статье говорится о концептуальности для мусульманской общества в государстве и о проблемах в передаче религиозных знаний

Ключевые слова: гражданское общество, религия, мусульман, теология, передача знаний, муфтият, даават, религиозный просветитель, аажы.

THE RELIGIOUS TEACHINGS OF ISLAM IN KYRGYZSTAN

Annotation

This article refers conceptualization of the Musulman community I the country and the problems in the transfer of knowledge.

Keywords: civil society, religion, musulman, theology, knowledge transfer, muftiyat, daavat

Диний билим берүүнү илимий жактан изилдөө, өлкөдөгү исламдык билим берүү мекемелеринин абалын, көйгөйлөрүн ачып көрсөтөт жана реформалык алдын алууларды сунуштоо менен карама-каршылыктардын пайда болуусуна жол бербейт. Учурда Кыргызстан диний билим берүү мекемелеринин саны боюнча Борбордук Азия мамлекеттеринин ичинде алдыңкы орунду ээлейт.

Кыргызстан мусулман коомчулуктуу өлкө катары башка диний конфессияларга караганда көптөгөн исламдык диний билим берүү тутумдары түзүлүүдө. Кыргызстанда диний билим берүүнүн кайра жаралуу жараянынын өнүгүү жолун улуттук кызыкчылыктардын чегинде жүргүзүү, мамлекеттин негизги стратегиялык милдети болуп эсептелет. Республикада диний билим берүүнүн өнүгүүсү жана көйгөйлөрү менен кошо ар түрдүү конфессиялардын таасири күчөп жатса да, исламдык билим берүүгө илимий жактан комплекстүү изилдөө жүргүзүлө элек.

Жогорудагы көрсөтүлгөн маселелердин жана коюлган көйгөйлөрдүн курчтугу, республикада заманбап диний билим берүү тутумун түзүүнү, жолго коюну жана илимий чечмелөөлөрдүн негизинде алардын маани-маңызын ачып көрсөтүүнү талап кылууда.

Кенеш доорунда Кыргызстанда бир да диний окуу жай болбосо, учурда алардын саны боюнча Орто Азияда алдыңкы орунга чыкты [1.83,82.6]. Бүгүнкү күндө Өзбекстанда жана Тажикстанда бирден ислам университеттери бар. Атап айтсак, Өзбекстанда 10, Тажикстанда 20 медресе иш жүргүзүүдө [2.168,276.6]. Кыргызстанда болсо 1 ислам университети, 8 институт жана 57 медресе бар [3.14,1-2.6].

КРдагы исламдык диний билим берүү тутумунун жаралышын талдоо маселесине өтөөрдөн мурда, анын коомдогу аткарып жаткан ордуна көңүл буруу керек.

ЮНЕСКОнун маалыматы боюнча, дүйнөдө мамлекеттик билим берүү тутумунда динди окутуу бүгүнкү күндө көбүрөөк орунду ээлейт. Айырмачылыктарды жана мүнөздөрдү эске алганда диний билим берүүдө эки принципиалдуу учур бар: Биринчиси – диний билим берүү өз жаратылышы боюнча эки деңгээлде болушу керектиги менен байланышкан: дин кызматчыларын даярдоо жана диний билимди жарандарга жалпы билим берүү максатында колдонууга берүү. Экинчиси – динди окутууну жалпы билим берүү сабагы катары колдонуу. Эгерде чет өлкөлөрдүн тажрыйбасына кайрылсак, экинчи учурда билим берүүнүн үч негизги

үлгүсү бар экендигин көрүүгө болот : а) мамлекеттик жана мамлекеттик эмес мектептерде окутуу; б) диний мектептерде гана окутуу; в) мамлекеттик жана мамлекеттик эмес мектептерде окутууга тыюу салуу.

Кыргызстанда акыркы жылдары заман шарттарына жараша биргелешкен мамлекеттер аралык окуу жайлары: Кыргыз-Иран жана Кыргыз-Кувейт университеттери түзүлгөн. М.Кашгари атындагы Кыргыз-Кувейт университети толугу менен Кувейт мамлекети тарабынан каржыланат. Окуу жайда билим берүү акысыз жүргүзүлөт. Мындан тышкары башка окуу жайларга салыштырмалуу мугалимдердин маяналары да жогору [4.168,193.6].

Ош мамлекеттик университетинде 1993-жылдан бери Борбордук Азияда биринчилерден болуп ачылган теология (ислам) факультети иш жүргүзүүдө. Ал “Дианет Вакфы” түрк фонду тарабынан каржыланып, Түркиянын окуу жайлары менен тыгыз кызматташып турат. Ушундай эле багыттагы факультет Кыргыз-Түрк Манас университетинде да түзүлгөн. Окуу жай ачылгандан тартып студенттер бюджеттик гана негизде окутулуп, каржынын 60% Түркия өкмөтү тарабынан камсыздалат. 2008-жылдан бери И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинде да теология факультети ачылып, студенттерге билим берүүдө.

Өлкөдөгү биринчи ислам жогорку окуу жайы – Хазрети Умар атындагы Ислам институту эсептелет. Ал 1993-жылы 13-майда Бишкек шаарында Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгынын алдындагы медресенин базасында ачылган. Кийинчерээк, Кыргызстан мусулмандарынын II курултайынын токтомуна ылайык, 2003-жылдын 19-июнунда муфтияттын өзүнчө буйругу менен, Ислам институту Хазрети Умар атындагы Кыргызстан ислам университети болуп өзгөртүлгөн.

Бирок, диний окуу жайларындагы окутуу тутумуна салыштырганда мамлекеттик окуу жайлардын теология факультетиндеги окутуу тутуму азыркы заманга төп келет. Анткени, алар азыркы билим берүү стандартына ылайык билим беришет.

КРда диний багыттагы 9 жогорку окуу жайы ачылган, алардын экөө Чүй өрөөнүндө, бир-бирден Баткен, Нарын жана Жалал-Абад облустарында, Ош облусунда экөө, Бишкек шаарында бир Ислам университети жана Ислам институту жайгашкан. Аларда 2010-жылдын февраль айына карата КРнын Өкмөтүнүн алдындагы Дин иштери бонча мамлекеттик комиссиянын маалыматы боюнча 782 студент билим алууда.

Кыргызстан боюнча билим берүү жана заман талабына ылайык шарттары боюнча Өзгөн шаарынын Мырзаке айылында жайгашкан Имам аль-Бухарий атындагы Ислам институту алдыңкы орунда турат. 2001- жылдын 21-декабрында КРнын Өкмөтүнүн алдындагы Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын каттоосунан өткөн [5.197,4.6].

Эгемендүү өлкөбүздөгү коомдун демократиялуулугу жана дин туурасындагы мыйзамдын либералдуулугу кыргыз жарандары үчүн, жогоруда аталган жогорку исламдык окуу жайлардан сырткары, чет өлкөлөрдө билим алууга да мүмкүндүк берди. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн алдындагы Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын маалыматы боюнча, 2010-жылга карата ар кайсы чет өлкөлөрдөгү ислам окуу жайларында 707 студент билим алышууда (Пакистанда -90, Түркияда – 209, Египеттеги «Аль-Азхар» Эл аралык ислам университетинде – 300, Сирияда – 13, Сауд Аравиясында – 83, Иорданияда -9, Ливияда – 3.

Ал эми мусулмандардын классикалык окуу жайы болуп Египеттин Каир шаарындагы «Аль-Азхар» эл аралык ислам университети саналат. Ал университет 971-жылы Египеттен чыккан «фатимид» тутуму тарабынан түзүлгөн. Билим берүү чөйрөсүнүн окутуучуларына талап кылынган эл аралык стандарттардын талабына жооп берген бардык даражадагы окумуштуулар иштешет. Анда 41 факультетте дин негиздери, теология, ислам, араб тили жана адабиятынан тышкары жарандык дисциплинадагы көптөгөн сабактар окутулат.

Айрым исламдык диний билим берүүчү окуу жайлардын мамлекет тарабынан көзөмөлгө алынбагандыгы менен да кырдаал татаалданып жатат. Мисалы, ислам миссионерлерин даярдаган 1990-жылдардын акырында Кыргызстанга жакынкы жана алыскы чыгыштагы диний билим берүү борборлорунан жана окуу жайларынан бүтүрүүчүлөр кайтып

келе башташты. Алар өздөрү менен бир гана дин туурасындагы билимди гана эмес, исламдын саясий идеологиясын да ала келишти. Көпчүлүгүнүн маданий жүрүм-турум, адеп-ахлак жааттарындагы тутунуп жаткан ыкмалары жергиликтүү маданиятка жана салттарга туура келбей, курчтугу (радикалдуулугу) менен айырмаланып турду. Бир тараптуу билим алуу менен, айрым учурда эскичил (реакциячыл) мүнөздөгү өлкөлөрдүн идеяларын алып жүрүүчүлөр катары, алар көпчүлүк учурда өз мекенине кайтышканда өз өлкөсүнүн диний салттарын эске алышкан жок [6.75,34.6]. Натыйжасында исламдын салттуу үлгүсүн мамлекет менен кагылыштырууга алып келди.

Мисалга, көпчүлүк ислам окуу жайларында дин сабактарынын арасында тафсир (Куранды чечмелөө), акида (дин ишеними), фикх (дин укугу), сулук (ислам этикасы), сира (Мухаммед пайгамбардын жашоосун сүрөттөө), мантик (логика), даават (ислам чакырыгы жана аны жайылтуу) ж.б. окутулат [7.214,1-2.6].

Өлкөбүз эгемендүүлүктү алгандан бери дин коомчулугунда саясаттан тышкары турган диний топтор: атынчалар, дааватчылар, ажылар жамааты, пайда болду. Алар жөн гана пайда болуп эле калбастан кандайдыр бир деңгээлде коомдук мамилелерге, диндин кайра жаралуусуна өз таасирлерин беришүүдө [8.89,14-15.6]:

Мусулмандардын расмий эмес коомчулугу-ажылардын тобу – бул Меккеге ажылыкка барып келип, андан соң жалпы кызыкчылыктарына жараша өз тобун уюштурган адамдар. Алар саясий маселелерге кийлигишпейт, калкка исламдын эреже тартиптерин жеткирүүнү каалашат. Калк арасында ислам баалуулуктарын үгүттөөлөрү айрым учурларда чыр-чатактуу жагдайларга алып келет. Мындай көйгөлөрдүн себеби аталган топтун бул чөйрөдө түшүндүрүү аракеттерин жүргүзүү үчүн билимдеринин жетишсиздиги эсептелет. Ошондой эле *“Атынча”* (мусулман аялдар) тобуда пайда болду [9.184]. Негизги максаты – аймактын аялдарынын арасында исламдын баалуулуктарын жайылтуу. Азыркы кезде Кыргызстандын түштүгүндөгү жаштар арасында “масала” кеңири жайылып, аларда аз сандагы адамдардын арасында Курандын жана ислам баалуулуктарынын негиздери окутулуп таанылат. Мындай билим берүүлөр негизинен айыл жерлеринде, кээде шаардын ичинде кыш жана рамазан айларында жүргүзүлөт.

Жогорудагы белгиленген топтор менен коомчулук ортосундагы мамилелерди, ислам билим берүү тутумун заман талабына ылайыкташтыруу аркылуу жөнгө салуу республикадагы мусулман конфессиясынын алдында турган актуалдуу милдеттердин бири.

Дин коомчулугунун үгүт иштериндеги көйгөйлөрдү чечүү максатында 2009-2010-жылдар аралыгында Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгы дин чөйрөсүн жөнгө салууга иштиктүү катышуучу катары даават иштерин жүргүзүү жана көзөмөлдөө боюнча жобо иштеп чыккан. Андагы дааватка чыгуу милдеттери бөлүмүнүн үгүт иштерин жөнгө салуучу кээ бир эрежелери каралган. [10.21,2.6]:

Дин Башкармалыгынын курамында жети областтын казыяттарынын алдында катталган 1850 жана катталбаган 471 мечиттер, ошондой эле Ош жана Бишкек шаарларында 1 «Азрети Умар» атындагы Ислам Университети, 9 исламий жогорку окуу жайлары, 67 медресе бар [11,2013].

КРнын Конституциясына ылайык, ар бир жаран сапаттуу билим алууга укуктуу. Жогорудагы окуу жайларды иликтөөдөн айкын болгондой эгемендүүлүктөн бери диний билим берүү жанданган. Бирок арабдар, түрктөр, муфтият жана жергиликтүү фонддор колдогон исламдык билим берүүчү окуу жайлардын окуу программаларында андан сырткары тартууланып жаткан концепцияларында да, кыргыздын өзүнүн улуттук кыртышындагы сабак берүү ыкмаларына көңүл бөлүнбөй келет.

XXI кылымда ишмердүүлүгүн жүргүзүп жаткан диний окуу жайлар менен өткөн муундардын билим берүүлөрү менен салыштырып көрөлү. Изилдөөлөрдө акын-педагог Нурмолдо Наркул уулунун кыргыз балдарына биринчи жолу “Манас” жана “Нускоо” сабактарын кыргыздын улуттук маданиятынын негизинде өткөн. Биз жаңы сабак деп жүргөн “адеп” сабагын Нурмолдо “нускоолор” сабагы деп киргизген. Андан кийин балдарга эски диний схоластикалык ыкманы таштап, жаңы *“усули -жадид”* ыкмасын колдонгон жазгыч

акын Молдо Кылыч болуп эсептелет [12.38,57-58.6]. Биз бүгүнкү күнгө чейин кыргыз агартуусунун башталышын XX к. башындагы мезгил менен байланыштырып келдик. Алардын катарында биринчи Ишеналы Арабаев, Касым Тыныстановдун ысымдарын атайбыз.

Дин инсанга кандай керек болсо, коомго да ошондой зарыл. Инсан коомдук жарандык жана аны менен бирге жашай алат. Жашоодо адамзаттын милдеттүү түрдө бири-бирине укук жана жоопкерчиликтери бар. Белгиленген өзгөчөлүктөрдү жана Кыргызстандын маданий-тарыхый өзгөчөлүктөрүн эске алып, өлкөбүздөгү жалпы диний билим берүү тутумун түзүүнүн бүткүл төмөнкүдөй себептери бар: антропологиялык, коомдук, маданий, ааламдаштыруу, илимий философиялык, укуктук себептерди атоого болот.

Диний билим берүү моделин иштеп чыгаардан мурда Кыргызстанга тарыхый, социалдык, маданий жана этнопедогогикалык маанилүү болгон өзгөчөлүктөрдү же факторлорду эске алуу зарылдыгын белгилөө менен өзгөчөлүктөрдү аныктоого болот.

Кыргызстанда көптөгөн улуттардын, диний жана дүйнө таанымдын тайпаларынын өкүлдөрү жашашат. Мамлекеттик, жергиликтүү билим берүү тутумунда алардын баары өздөрүнүн билим алуу таламдарын ишке ашырууда тең укуктуу. Дин таануунун максаты Кыргызстандын бүтүндүгүн сактоо менен жарандарды, мекенди сүйүүгө өлкөдөгү улуттардын ар түрдүү диний ишенимдерге ээ экендигин түшүндүрүү жана аларга сыйлоо менен мамиле жасоого үйрөтүү.

Ошентип бул теманы жыйынтыктап жатып, илимий изилдөөлөргө жана жогоруда келтирилген маалыматтарга таянуу менен азыркы коомдук, саясий, маданий, тарыхый өзгөчөлүктөргө жараша дин таануу сабагына мамлекеттик көзөмөл болуусу шарт.

Колдонулган адабияттар:

- 1.Курбанова, Н.У. Ислам в современном Кыргызстане[Текст] / Н.У. Курбанова. – Б., 2008. – 212с.
- 2.Курбанова, Н.У.Ислам в общественно-политической жизни Кыргызстана [Текст] / Н.У. Курбанова. – Б.,2009. – 214с.
- 3.Абдырахманов, Т.А. Высшее профессиональное образование Кыргызской Республики, как важнейший фактор в решении социальных задач переходного общества [Текст]: дис....д-ра. ист. наук: 07.00.02. / Т.А. Абдырахманов. – Бишкек, 2010. – 319 с.
- 4.КР Өкмөтүнүн алдындагы Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын архивинен[Текст]: 01.02.2010. карата диний уюмдарды жана бирикмелерди эсептик каттоо. – 2010. – 6 б.
- 5.Өзгөн шаарынын Мырзаке айылындагы Имам аль-Бухарий атындагы Ислам институту[Текст]/Ш.Шеров. – Ош, 2011. - № 9. – Б.1-10.
- 6.Ислам в Кыргызстане: тенденции и развития [Текст]/ О.Ш.Мамаюсупов, К.С.Мурзахалилов, К.К.Маматалиев и др. – Ош.,
- 7.КР Дин иштери боюнча мамлекеттиик агенттиктин башкы адиси Балтабаев Жусуп Анарбаевич менен болгон маек[Текст] / Ш.Шеров. – Бишкек, 2011. - № 26. – Б.1-2.
- 8.Маликов, К. Кыргызстандагы мусулмандар коомчулугунун азыркы мезгилдеги социалдык активдүүлүгү [Текст]/ К. Маликов. – Б.: Шам, 2010. – 30б.
- 9.Атынча диний билимге ээболгон аял болуп, негизиненмөөлүт, мүшкүл күшөт салттарын өткөрүп аялдар арасында динди таркатуучу болуп эсептелет.
- 10.КМДБ архивинен: КМДБнын Даават бөлүмүнүн иш жүргүзүү боюнча (үгүт-насаат) жобосу[Текст] / КМДБ архивинен. – 2009. – 10фев. – 3
- 11.КРнын архиви 2013.
- 12.Байгазиев, С. Ала-Тоодогу агартуунун кыскача очерки XVII кылымдан 1917-жылга чейин [Текст]/ С. Байгазиев. - Бишкек.:Б.и., 2005. – 60 б.

*Атаканов Б.К., к.э.н., доцент
МНУ имени К.Ш. Токтомаматова
Разаева Д.Т., магистрант
МНУ имени К.Ш. Токтомаматова*

КОММЕРЧЕСКИЙ БАНК – ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ, ФУНКЦИИ И ПРИНЦИПЫ

Аннотация

В этой статье рассматривается о создании коммерческого банка, с целью привлечения клиентов ихний изменений или же усовершенствование коммерческих банков потребность в них.

Ключевые слова: банк, НБКР, история создания коммерческого банка, потребность, клиентура.

КОММЕРЦИЯЛЫК БАНК - ӨНҮГҮҮ ТАРЫХЫ, ФУНКЦИЯЛАРЫ ЖАНА ПРИНЦИПТЕРИ

Аннотация

Бул макалада коммерциялык банкты түзүү маселеси каралат, анын максаты кардарларды өзгөртүүгө тартуу же коммерциялык банктардын аларга болгон муктаждыгын жакшыртуу.

Түйүндүү сөздөр: банк, Улуттук банк, коммерциялык банктын түзүлүш тарыхы, муктаждык, кардарлар.

COMMERCIAL BANK - HISTORY OF DEVELOPMENT, FUNCTIONS AND PRINCIPLES

Annotation

This article deals with the establishment of a commercial bank, with the aim of attracting customers to their change or improvement of commercial banks' need for them.

Key words: bank, NBKR, history of the establishment of a commercial bank, need, clientele.

Банк — это кредитная организация, исключительно осуществлять в совокупности следующие банковские операции: открытие в ведение банковских счетов для физических и юридических лиц, привлечение также для вкладов физических и юридических лиц, их размещение от своего имени и за свой счет в условиях возвратности.

При учете того что ранее Кыргызская Республика входило в состав СССР. На данном статье будет рассматриваться и историко-развития СССР. До 1987 года в условиях административно-командной системы управления экономикой кредитные отношения имели формальный характер т.е. роль кредитных учреждениях на местах сводились по сути распределение кредитов между конкретными заемщиками в соответствии с инструкциями на цели, банковское учреждение несли ответственность главным образом перед вышестоящими организациями, а не клиентами. Также в это этого времени банковская система включала три банка монополиста:

1. Госбанк СССР;
2. Стройбанк СССР;
3. Внешторбанк СССР.

Из них главенствующее положение банковской системе занимал Госбанк СССР, он почти обладал практически неограниченной монополией.

В 1987 году в условиях перехода к рынку (децентрализация управления экономикой), потребовалось изменение роли банковской системы в механизме управления экономикой.

На первом этапе реорганизации была создано новая структура государственных банков, модель реорганизации включало в себя создание двухуровневой банковской системы (центрального и государственных специализированных банков), перевод специализированных банков на полное самофинансирование и хозрасчет. Главным мотивом преобразований было стремление приблизить банки к интересам хозяйства. Кредитная система не приобрела необходимой гибкостью, позволяющей осуществлять перелив

кредитных ресурсов в народном хозяйстве. Что означало необходимо перейти на новый уровень, что, следовательно, позволило бы приобретать необходимой гибкостью.

Второй этап банковской реформы был начат в 1988 году созданием первых коммерческих банков, и направленных на комплексную реконструкцию системы экономических отношений в области кредита. Создание такого рынка означает замену административно-командных отношений на гибкие экономические методы перемещение своих финансовых ресурсов в сфере наиболее эффективного применения. Характерной особенностью коммерческого банка заключается в том, что он начался по инициативе снизу. Банки превращаются в опорные пункты развития и регулирования рыночных отношений. Целью коммерческого банка является главным образом получение прибыли. Еще одним из главных преимуществ коммерческого банка в определении целей, условий и сроком кредитования, уровня процентных ставок. При создании коммерческого банка решались сразу две задачи:

Первое это создания нового механизма денежно-кредитного регулирования, позволяющего экономическими методами воздействовать на макроэкономические пропорции общественного воспроизводства.

Вторая задача – это создание условия для свободного перелива финансовых ресурсов где ихний использования дает наилучший эффект. В целях создания системы денежно-кредитного регулирования, адекватной складывающиеся рыночным отношениям, были изменены на новый статус Государственного банка и его роль в экономике страны, банк был выведен из подчинения правительства и получил таким образом необходимую экономическую независимость. Был создан Национальный (Центральный) банк. В результате сформировалось двухуровневая банковская система:

- 1.Национальный банк (Центральный банк):
- 2.Коммерческие банки и другие финансово-кредитные учреждения.

Центральный банк представляет собой ось кредитной системы, т.е. можно понять, как субъект денежно-кредитного регулирования экономики страны, наделенный монопольный правом эмиссии банкнот, кредита и валютного рынка. Оно не подчиняется государству, существует как независимая организация.

Основное назначение банка- посредничество в перемещении денежных средств от кредиторов к заемщикам, также отличие от других финансово-кредитных учреждений банк принимает на себя безусловных обязательств с фиксированной суммой долга перед юридическими и физическими лицами. Создание коммерческих банков основывается на законе «О Банках и банковской деятельности». В настоящее время в Кыргызстане согласно Постановлению, правлению НБКР установлен минимальный размер уставного капитала для вновь создаваемых коммерческих банков не менее 600 млн сомов. По способу формирования уставного капитала банки подразделяется на акционерные (открытого и закрытого типа) и банки созданные в форме общества с ограниченной ответственностью либо общества с дополнительной ответственностью. В нашей стране в настоящее время имеется 22 банков все из них по способу формирования уставного капитала относятся либо «ОАО», либо «ЗАО». При формировании банков в форме АО общее руководство деятельностью банка осуществляется совет директоров, которые будут наблюдать и контролировать за работой правления банка. Порядок и выбор состава совета определяются уставом коммерческого банка. А за деятельностью коммерческого банка руководит непосредственно правления. Правления действует на основании Положения и Устава банка. Каждый год публикуются в печати об их финансовом положении их годовые балансы и отчет о прибылях убытков.

Принципы деятельности коммерческих банков:

- 1.Основополагающим принципом финансировании и банковских услуг является работа в пределах реального имеющихся ресурсов- это означает что коммерческий банк должен обеспечивать не только количественное соответствие между своими имеющимися ресурсами, но и добиваться соответствия характера банковских активов специфике мобилизованных им ресурсов, кроме этого возрастает заинтересованность банка в привлечении депозитов;

2. Также еще одним из важнейших функций, на котором базируется деятельность коммерческого банка предоставляя услуг, является полная экономическая самостоятельность, которая означает свободу распоряжаться собственными средствами банка и привлеченными ресурсами;

3. Взаимоотношения коммерческого банка со своими клиентами строятся как обычные рыночные отношения. Например, учитывая риски банки выдает ссуды, обслуживают счета клиентов таких как физических и юридических лиц;

4. Предоставления услуг коммерческого банка заключается в том, что регулирования его деятельности может осуществляться только косвенными экономическими методами.

В условиях рыночной экономики банки выполняют следующие важные функции:

- посредничество в предоставлении кредита между денежными и функционирующим капиталистами;

- посредничество между платежами;

- мобилизация денежных доходов и сбережений и превращение их в капитал;

- создание кредитных орудий обращения.

Методика национального банка отличается комплексностью анализа. В то же время она основано на анализе данных форм отчетности, предоставляемых коммерческими банками. Что значительно влияет на качество и объективность анализа. Существует свои нормы сдачи отчетов коммерческими и государственными банками, существует различные сроки сдачи отчетов по требованию НБКР.

После сдачи всех форм отчетности банками НБКР может анализировать состояние банков и дать оценку о нынешних состояниях банков. Финансовый отчетность должен формироваться на существующими данными также должен соблюдать требования НБКР. Любое скольжение в отчетности банков, несет собой меру наказания или штрафов со стороны Национального Банка Кыргызской Республики.

Финансовые результаты деятельности коммерческих банков. Главной целью коммерческого банка является получение максимальной прибыли при условии его стабильного положения и длительного функционирования на рынке. Величина полученной банком прибыли или убытка отражает результаты всех видов его деятельности. Рост прибыли для банка создает условия для дальнейшего развития своей деятельности, а убыток для банка это для начала говорит о том, что необходимо менять концепцию своих шагов в рамках своей деятельности целью дальнейшего развития, по мере необходимости. Для государства рост прибыли банков для начала это не только источник получения налогов, но и в определенной степени показатель надежности банка.

Источниками доходов коммерческого банка является все виды его деятельности, и оно подразделяется между собой на основными и побочными:

Основной деятельностью коммерческого банка является совершение банковских операций и оказание банковских услуг клиентам. А вся остальная деятельность, от которой банк получает доход является побочными.

Банковские доходы можно подразделить на стабильные и нестабильные.

Стабильными доходами называют доход которые получают постоянно на протяжении длительного периода времени. К нестабильному доходу относятся доходы от валютных операций, от операций ценных бумаг.

Доходы коммерческого банка обязательно должны обязательно покрывать его расходы, чтобы образовать прибыль, при этом часть доходов банковских учреждений направляются на создание резервов на покрытия имеющихся рисков. Кроме того, для эффективного функционирования банка необходимо обеспечивать регулярные поступления доходов, чтобы он не имел не только объем доходов.

Доходы банка по форме получения подразделяется на три группы:

- Процентные доходы;

- Комиссионные вознаграждения;

- Прочие виды доходов.

Из них преобладающей частью доходов является процентным доходом, а именно доходам от платного размещения привлеченных и собственных средств (это доходы от предоставления кредитов или финансирования).

Комиссионным доходам относятся доходы, полученные от оказания банковских услуг физических и юридических лиц не кредитного характера. В практике учета к комиссионным доходам относятся также от тех видов услуг, плата за которые установлены в виде определенной суммы (плата за отдельные услуги установлено в тарификациях банков, у каждого банка тарификация устанавливается отдельно). К числу основных банковских услуг, которые образуют комиссионный доход относятся: расчетно-кассовое обслуживание, предоставление банковских гарантий.

Прочие доходы — это доходы, полученные непредвиденного характера, обычно при составлении прогноза не учитывается, обычно к ним относятся пени, неустройки, доходы от операции банков по реализации ценных бумаг и штрафы.

Использованная литература:

1. Закон о бухгалтерском учете от 29. 04. 2020 года, № 76;
2. Банковское дело, учебник/ Под.ред. В.И. Колесникова; Л.П. Кроливецкой — М. «Финансы и статистика» 1998;
3. Банковское дело/ Под. Ред. Е.Ф. Жукова; Н.Д. Эриашвили- М. 2006;

*Кадырбекова Ч.К., э.и.к., доцент
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ МАМЛЕКЕТТИК КЫЗМАТ КӨРСӨТҮҮЛӨР: МАЦЫЗЫ ЖАНА КЛАССИФИКАЦИЯСЫ

Аннотация

Макалa Кыргызстандын аймагында көрсөтүлүүчү мамлекеттик кызматтардын мацызын ачып көрсөтүүгө арналып, анда бул кызматтарды автордук классификациялоого далалат жасалган. Макалада мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарды уюштуруу жана көрсөтүү жараянын башкаруу мамлекеттик жана муниципалдык башкаруунун эң маанилүү курамдык бөлүгү болуп саналаары белгиленген. “Мамлекеттик кызмат көрсөтүү” түшүнүгүн аныктоого болгон түрдүү окумуштуулардын көз-караштары кеңири мазмунда талданып, ар бир ойго карата автор өз пикирин белгилеп өткөн. Автор илимий адабияттарга карата жүргүзгөн талдоосунун негизинде мамлекеттик жана муниципалдык кызмат көрсөтүү жараянына карата болгон аныктамаларда бир маанилүүлүктүн жок экендигин белгилейт. Кыргыз Республикасынын “Мамлекеттик жана муниципалдык кызмат көрсөтүүлөр жөнүндөгү” мыйзамында келтирилген аныктама жана мындай кызмат көрсөтүүлөрдүн негизги принциптери ачып көрсөтүлдү.

Түйүндүү сөздөр: Мамлекеттик жана муниципалдык кызмат көрсөтүү, башкаруу, социалдык-экономикалык шарттар, керектөө, камсыз кылуу, компетенция.

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ УСЛУГИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ: СУЩНОСТЬ И КЛАССИФИКАЦИЯ

Аннотация

Статья посвящена раскрытию сущности государственных услуг, оказываемых на территории Кыргызстана, в ней предпринята попытка формирования авторской классификации данных услуг. В статье отмечается, что управление процессом организации и предоставления государственных и муниципальных услуг является важнейшей составляющей государственного и муниципального управления. Подробно проанализированы взгляды различных ученых на определение понятия «государственный услуги», автор выразил свое мнение по каждому пункту. На основе проведенного анализа научной литературы автор отмечает, что определения процесса предоставления государственных и муниципальных услуг не однозначны. Раскрывается определение, данное в Законе Кыргызской Республики «О государственных и муниципальных услугах», и основные принципы таких услуг.

Ключевые слова: Государственные и муниципальные услуги, управление, социально-экономические условия, потребление, обеспечение, компетенция.

PUBLIC SERVICES IN THE KYRGYZ REPUBLIC: ESSENCE AND CLASSIFICATION

Annotation

The article is devoted to the disclosure of the essence of public services provided on the territory of Kyrgyzstan, it attempts to form the author's classification of these services. The article notes that managing the process of organizing and providing state and municipal services is an essential component of state and municipal government. The views of various scientists on the definition of the concept of "public services" are analyzed in detail, the author expressed his opinion on each item. Based on the analysis of the scientific literature, the author notes that the definitions of the process of providing state and municipal services are not unambiguous. The definition given in the Law of the Kyrgyz Republic "On State and Municipal Services" and the basic principles of such services are disclosed.

Keywords: State and municipal services, management, socio-economic conditions, consumption, provision, competence.

Жашоо-тиричилик жараянында жарандар мамлекеттик жана муниципалдык бийлик органдарына айрым мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарды алуу үчүн кайрылышат, аларды көрсөтүү функциясы мамлекеттик жана муниципалдык бийлик органдарынын иш-аракетинде биринчи орунда турат. Мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарды уюштуруу жана көрсөтүү жараянын башкаруу мамлекеттик жана муниципалдык башкаруунун эң маанилүү курамдык бөлүгү болуп саналат. Мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөрдүн сапатын жогорулатуу бүгүнкү күндө жалпы өлкөнү өнүктүрүүнүн приоритеттүү багыттарынын бири болуп саналат. “Мамлекеттик кызмат көрсөтүү” түшүнүгүнүн өзү Кыргыз Республикасында СССР кулагандан кийин, өлкөнүн рыноктук

экономикага багыт алуу жараняны ишке түшкөн убакыттан баштап колдонула баштады. Ал эми көптөгөн чет өлкөлөрдө болсо мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөр буга чейинки эле узак мезгил аралыгында жарандын, юридикалык жактын жана бийлик органдарынын ортосундагы мамилелердин негизги формаларынын бири болуп саналып, мамлекет кызмат көрсөтүүчү катары каралып келген.

“Кызмат көрсөтүү” терминин эң жалпы түрдө пайдалуу таасири бир буюм (нерсе) түрүндө эмес, бир буюмга же адамга багытталган иш-аракет түрүндө пайда болгон эмгек продукту катары аныктоого болот.

“Кызмат көрсөтүү” деп, адатта, пайдалуу ишмердүүлүктүн материалдык баалуулуктарды же өз алдынча материалдык продуктту түзбөгөн түрү түшүнүлөт. ISO 9004-2 эл аралык стандартына ылайык, кызмат көрсөтүү аткаруучу менен керектөөчүнүн түздөн-түз өз ара аракеттенүүсүнүн натыйжасы, ошондой эле кызмат көрсөтүүчүнүн кызмат көрсөтүүлөрдү керектөөчүнүн керектөөлөрүн канааттандырууга багытталган өздүк ишмердүүлүгүнүн натыйжасы катары аныкталган.

“Кызмат көрсөтүү” сөзүн чечмелөөдө биринчи кезекте бул түшүнүктүн экономикалык мазмуну менен таанышуу болот. Заманбап экономикалык сөздүктө берилген аныктамага ылайык, кызмат көрсөтүүлөр – бул “иштин, жумуштун түрлөрү болуп эсептелет, анын жүрүшүндө жаңы, мурда жок материалдык продукт түзүлбөйт, бирок мурда болгон, жаратылган буюмдун сапаты өзгөрөт. Булар нерсе түрүндө эмес, ишмердүүлүк түрүндө берилген жыргалчылыктар» [1, 362-б.].

Илимий адабияттарга жүргүзгөн талдообуз көрсөткөндөй, мамлекеттик кызмат түшүнүгү дүйнөлүк практикада бир маанилүү аналогго ээ эмес. Бул термин “public services (мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөр)” термининин котормосунун варианттарынын бири болуп саналат. Ошол эле учурда “public” сөзүнүн контекстине жараша жогорудагы сөздөрдү “мамлекеттик жана муниципалдык”, “коомдук” деп которууга болот. Каралып жаткан маселе боюнча теориялык изилдөөлөрдүн көбү анын негизине бийликтин коомдук кызыкчылыктарды канааттандырууга багытталган функцияларына карата социалдык-экономикалык мамилелерди коюу менен «коомго кызмат көрсөтүү» катары чечмелеп келишет.

Көп функционалдуу борборлордо мамлекеттик кызматтарды көрсөтүү практикасы көрсөткөндөй, мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөрдүн эң көп талап кылынган тобу болуп калкты социалдык жактан коргоо чөйрөсүндөгү кызмат көрсөтүүлөр саналат, суроо-талаптуулугу боюнча экинчи орунда турак-жай секторундагы кызматтар, андан кийин билим берүү тармагындагы, башка тармактардагы калкты тейлөө боюнча мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөр турат. Кызматтардын акыркы тобу өтө ар түрдүү: болуп саналып, өз ичине архивдик маалымкаттарды берүүнү; жаштар саясаты жана коомдук уюмдар менен өз ара аракеттенүү жаатындагы кызматтарды; мүлк жана жер мамилелери жаатындагы кызматтарды; соода кызматтарын; дене тарбия жана спорт тармагындагы кызматтарды; транспорт тармагындагы кызмат көрсөтүүлөрдү жана башкаларды камтыйт [2, 54-б.].

Муниципалдык кызматтарды көрсөтүү муниципалдык башкаруунун маанилүү бөлүгү болуп саналат, ошондуктан муниципалдык кызмат көрсөтүү маселеси жергиликтүү деңгээлде болуп жаткан бардык социалдык-экономикалык жараяндарды түшүнүү үчүн негизги болуп саналат. Муниципалдык ишмердүүлүктүн негизги максаттарына жарандардын жашоо шарттарын жакшыртуу, муниципалитеттин калкынын жашоосу үчүн жагымдуу шарттарды түзүү кирет. Аларга жетишүүдө жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жергиликтүү инфратүзүмдү өнүктүрүүнү, калкты тейлөөнү уюштурууну камтыган жарандардын негизги турмуштук керектөөлөрүн канааттандыруу боюнча иш-аракеттери маанилүү роль ойнойт.

Илимий адабияттарда камтылган материалдарды окуп-үйрөнүүдө биз муниципалдык кызмат көрсөтүү термининин бир маанилүү түшүнүү жок экендигин байкадык. Авторлордун ар бири өз аныктамаларын сунуштап, алардын мазмунун жана чектерин тактап, эң маанилүү болуп көрүнгөн тараптарды жана аспектилерди баса белгилешкен.

Алсак, С.А.Кирсановдун айтымында, муниципалдык кызмат көрсөтүү деп муниципалдык кызмат көрсөтүүнү камсыз кылуу милдети өлкөнүн мыйзамдарына, ошондой эле муниципалитеттин уставына ылайык муниципалитетке жүктөлгөн жана жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү менен байланышкан кызматтарды түшүнүү керек [4, 31–32-бб.].

Биздин оюбузча, бул көз караштан алганда муниципалдык кызмат көрсөтүүлөр жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын да, менчигинин түрүнө карабастан чарба жүргүзүүчү субъекттердин да ишмердүүлүгүнүн натыйжасы болушу мүмкүн.

Терещенко Л.К. муниципалдык кызмат көрсөтүүлөрдү бөлүштүрүүнүн критерийи болуп кызмат көрсөтүүчү субъект – жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары саналат деп эсептейт [5, 16-б.].

Мындай аныктама, биздин оюбузча, кыйла тар, анткени талдоо чөйрөсүнөн жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан түздөн-түз көрсөтүлбөгөн, бирок бул органдар муниципалитеттин калкынын алдында жоопкерчиликтүү болгон кызматтарды чыгарып салып жатат. Мисалы, жарандарды дары-дармек менен камсыздоо кызматын дарыкана тармагы көрсөтөт, бирок дары-дармектер менен камсыз кылуунун өнүгүшү жана жеткиликтүүлүгү үчүн шарттарды түзүү жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан ишке ашырылат.

Мартынова С.Е. кызмат көрсөтүү ишинин мазмунун ачып берүүчү төмөнкүдөй аныктаманы сунуштайт: муниципалдык кызмат – бул тиешелүү жергиликтүү өз алдынча башкаруу органынын компетенциясынын чегинде муниципалитеттин калкынын жашоо-тиричилгин камсыз кылуу боюнча керектөөлөрүн канааттандырууга багытталган ишке ашырылуучу иш-аракеттер [6, 51-б.]. Бул аныктамада ЖӨБ органдарынын компетенциясында белгиленген муниципалдык кызмат көрсөтүүлөрдүн чөйрөсүндөгү чектөөлөрдү жана аларды көрсөтүү ыкмаларын баса белгилөө маанилүү.

Биздин оюбузча, мамлекеттик кызматтарды, негизи, мамлекеттен башка эч ким көрсөтө албайт. Ал өз ичине өлкөнү коргоо, коомдук коопсуздукту сактоо, жарандардын эсебин жүргүзүү, транспорт каражаттарын каттоо, коммерциялык операцияларды мамлекеттик каттоо (мисалы, кыймылсыз мүлк менен операциялар) боюнча кызматтарды камтыйт.

Кыргыз Республикасында мамлекеттик кызмат көрсөтүү процедуралары Кыргыз Республикасынын 2014-жылдын 17-июлу № 139 Мамлекеттик жана муниципалдык кызмат көрсөтүүлөр жөнүндөгү мыйзамы менен тескелет. Бул мыйзамдын 3-беренесине ылайык, **мамлекеттик кызмат көрсөтүү** – жеке жана юридикалык жактардын суроо-талаптарын аткаруу боюнча алардын компетенциясынын чегинде жүзөгө ашырылуучу жана кызмат көрсөтүүлөрдү керектөөчүлөрдүн укуктарын ишке ашырууга, мыйзамдуу кызыкчылыктарын канааттандырууга, же болбосо жарандык-укуктук мамилелердин натыйжасында пайда болуучу милдеттерди аткарууга багытталган мамлекеттик мекемелердин ишинин натыйжасы деп аныкталган [7].

Аталган мыйзамдын 4-беренесинде мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөрдүн принциптери баяндалган. Ага ылайык, Кыргыз Республикасында мамлекеттик жана муниципалдык кызмат көрсөтүүлөр: кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүгү, кызмат көрсөтүүлөрдүн коопсуздугун жана сапатын камсыз кылуу, керектөөчүгө багыт алуу, ак ниеттүүлүк, отчеттуулук, ачык-айкындык, жынысына, расасына, тилине, майыптыгына, этностук таандуулугуна, дин тутуусуна, жашына, саясий же башка ынанымдарына, билимине, ата тегине, мүлктүк же башка абалына, ошондой эле башка жагдайларга, кызмат көрсөтүүлөрдү пландаштыруунун, көрсөтүүнүн, сапатын жана натыйжалуулугун баалоонун бардык стадияларында алардын укуктарына жана кызыкчылыктарына тиешелүү бардык маселелер боюнча чечимдерди кабыл алууга кызмат көрсөтүүлөрдү керектөөчүлөрдүн катышуусу принциптерине негизделет жана жүзөгө ашырылат.

Мамлекеттик жана муниципалдык кызмат көрсөтүүлөрдүн ар түрдүүлүгү аларды классификациялоонун төмөнкүдөй негиздерин бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет:

1. Тармактары боюнча:

- а) билим берүү кызматтары;
- б) саламаттык сактоо кызматтары;
- в) жашоо чөйрөсүн камсыздоо боюнча кызмат көрсөтүүлөр;
- г) транспорт жана байланыш кызматтары;
- д) соода, коомдук тамактануу, турмуш-тиричилик жактан тейлөө кызматтары;
- е) турак-жай-коммуналдык чарба кызматтары.

2. Муктаждык критерийи боюнча:

- а) негизги (белгилүү бир муктаждыкты түздөн-түз канааттандыруу үчүн);
- б) кошумча (көмөкчү кызматтар).

3. Көрсөтүү негизи боюнча:

- а) бүткүл калк үчүн акысыз кызмат көрсөтүүлөр;
- б) жарандардын айрым категориялары үчүн акысыз кызматтар.

4. Кызмат көрсөтүүлөрдү керектөөчүлөрдүн максаттарына ылайык:

а) жарандардын конституциялык укуктарын ишке ашырууга багытталган жана алуу мүмкүнчүлүгү Кыргыз Республикасынын Конституциясында белгиленген жана ар бир жаранга анын материалдык байгерчилик деңгээлине карабастан мамлекет тарабынан кепилденген кызмат көрсөтүүлөр;

б) кызмат көрсөтүүлөрдү алуучуларга алардын мыйзамдуу милдеттерин аткарууга көмөк көрсөтүүчү кызматтар;

в) кызмат алуучулардын мыйзамдуу кызыкчылыктарын акы төлөнүүчү негизде ишке ашыруучу кызматтар.

Ошентип, Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бийлик органдарынын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын иши негизинен жеке жана юридикалык жактарга ар кандай мамлекеттик (муниципалдык) кызматтарды көрсөтүү менен байланышкан, б.а. мамлекеттик (муниципалдык) кызмат көрсөтүүлөр мамлекеттик функциялардын курамдык бөлүгүнүн бири болуп саналат жана аларды камсыз кылуу айрым мамлекеттик функцияларды же муниципалитеттердин ыйгарым укуктарын жүзөгө ашыруу менен байланышкан.

Колдонулган адабияттар:

1. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 495 с.
2. Давыдова И. Совершенствование организации предоставления государственных и муниципальных услуг на базе многофункциональных центров / И. Давыдова // Городское управление. – 2013. – № 1. – С. 51–55.
3. Кирсанов С. А. Муниципальные услуги как вид публичных услуг / С. А. Кирсанов // Управленческое консультирование. – 2008. – № 4. – С. 30–42.
4. Терещенко Л. К. Услуги: государственные, публичные, социальные / Л. К. Терещенко // Российского права. – 2005. – № 10. – С. 16–17.
5. Мартынова С. Э. Муниципальной услуги в контексте оценки удовлетворенности населения деятельностью органов местного самоуправления / С. Э. Мартынова // Вестник томского государственного университета. – 2011. – № 343. – С. 51–54.
6. Кыргыз Республикасынын “Мамлекеттик жана муниципалдык кызмат көрсөтүүлөр жөнүндөгү” мыйзамы, 2014-жыл, 17-июль, № 139. Жеткиликтүүлүк режими - <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/205360/45?cl=ky-kz&mode=tekst>

*Абсаматова Г.Н., ага окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Хасанова Б.А., ага окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

КЫРГЫЗСТАНДЫН МӨЦГҮЛӨРҮНҮН БОРБОР АЗИЯ МАМЛЕКЕТТЕРИНИН СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК ЖАШООСУНДАГЫ РОЛУ ЖАНА ОРДУ

Аннотация

Бул макалада авторлор Кыргызстандагы мөңгүлөргө кыскача талдоо жүргүзүп, глобалдык жылуулуктан кийин бүгүнкү күндө болуп жаткан алардын деградациясына байланыштуу келип чыккан көйгөйлөрдү аныкташкан. Кыргызстандын муз катмарынын инвентаризациясынын маалыматтары, мөңгүлөрдүн эрүүсүнүн тездешинин мүнөздөмөлөрү келтирилген. Суу ресурстарынын жетишсиздигинен улам социалдык-экономикалык көйгөйлөрдүн келип чыгышынын негизги себептери жана анын кесепеттери аныкталды. Бул тармактагы көптөгөн абройлуу окумуштуулардын пикирлери изилденип, мөңгүлөрдүн тез эрүүсүнөн келип чыгуучу тобокелдиктер көрсөтүлгөн. Бул процесстин аймактагы айыл чарба иштерине тийгизген таасиринин кесепеттери изилденди.

Түйүндүү сөздөр: мөңгүлөр, суу ресурстары, глобалдык жылуулук, суунун тартыштыгы, айыл чарбасы, калк, аймактар аралык чыр-чатактар.

РОЛЬ И МЕСТО ЛЕДНИКОВ КЫРГЫЗСТАНА В СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКИХ СТРАН

Аннотация

В настоящей статье авторами проведен краткий анализ существующих ледников Кыргызстана, выявлены проблемы, возникающие в связи с их деградацией, происходящей сегодня впоследствии глобального потепления. Приведены инвентаризационные данные ледяного покрова Кыргызстана, характеристики ускорения таяния ледников. Определены первопричины появления социальных и экономических проблем в связи с нехваткой водных ресурсов и их последствия. Изучены мнения многих авторитетных ученых в данной области и указаны риски, появляющиеся в результате тускоренного таяния ледников. Исследованы последствия влияния данного процесса на сельскохозяйственную деятельность в регионе.

Ключевые слова: ледники, водные ресурсы, глобальное потепление, водный дефицит, сельское хозяйство, население, межрегиональные конфликты.

THE ROLE AND PLACE OF THE GLACIERS OF KYRGYZSTAN IN THE SOCIO- ECONOMIC LIFE OF THE CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Annotation

In this article, the authors carried out a brief analysis of the existing glaciers in Kyrgyzstan, identified the problems that arise in connection with their degradation, which is occurring today after global warming. The inventory data of the ice cover of Kyrgyzstan, the characteristics of the acceleration of glacier melting are given. The root causes of the emergence of social and economic problems due to the lack of water resources and their consequences are determined. The opinions of many authoritative scientists in the field have been studied and the risks that appear as a result of the accelerated melting of glaciers are indicated. The consequences of the influence of this process on agricultural activity in the region are studied.

Key words: glaciers, water resources, global warming, water deficit, agriculture, population, interregional conflicts.

Кыргызстан Борбордук Азиядагы чоң өлчөмдөгү мөңгүлөрү менен мүнөздөлгөн ири аймактардын бири. Анын аймагында Тянь-Шань жана Памир-Алай сыяктуу тоо системаларынын бөлүктөрү жайгашкан. Иш жүзүндө бүгүнкү күндө өлкөнүн бардык тоо кыркаларында мөңгүлөрдүн борборлору бар. Кыргызстандын тоо кыркаларынын мөңгүлөрү ландшафттын элементи гана эмес, нымдуулуктун олуттуу аккумуляторлору да болуп саналат. Аларда топтолгон кар жана муз ресурстары жылдын жылуу мезгилдеринде сарпталат. Алардын ролу айрыкча нымдуулук жетишсиз болгон жылдарда жогорулайт, ал эми кургакчыл жылдарда мөңгүлөр көптөгөн дарыялардын бирден-бир

жалгыз азык булагы болуп, түпкү өрөөндөр менен түздүктөрдү суу ресурстары менен камсыз кылат.

Биздин макаланын максаты болуп Кыргызстандагы мөңгүлөргө кыскача талдоо жүргүзүү, алардын эришинен улам бүгүнкү күндө болуп жаткан деградациясына байланыштуу келип чыккан көйгөйлөрдү аныктоо саналат.

Кыргызстандагы мөңгүлөрдү акыркы жолу инвентаризациялоо 2018-жылы спутниктердин жардамы менен жүргүзүлгөн. Спутниктен алынган сүрөттөрдүн негизинде бүгүнкү күндө Кыргызстанда жалпы аянты 6683,9 км² болгон 9959 мөңгү бар, анын ичинде: аянты 0,1 км² ден чоң жана жалпы аянты 6494,0 км² болгон 6227 мөңгү, ошондой эле аянты 0,1 км² ден кичине жана жалпы аянты 189,9 км² болгон 3732 мөңгү бар. СССРдин мөңгүлөр каталогу боюнча (XX кылымдын 40-70-жылдары) Кыргызстандын аймагында жалпы аянты 7944,2 км² болгон 8164 мөңгү болгон, анын ичинде: аянты 0,1 км² ден чоңураак жана жалпы аянты 7866,6 км² болгон 6719 мөңгү, ошондой эле аянты 0,1 км² ден кичине жана жалпы аянты 77,6 км² болгон 1445 мөңгү катталган эле. Мөңгүлөрдүн жалпы саны 22% көбөйдү. Бул майда мөңгүлөрдүн санынын (өлчөмү 0,1 км² ден аз) эки жарым эсеге (258%га) көбөйгөндүгүнө, ал эми чоң мөңгүлөрдүн санынын (өлчөмү 0,1 км² ден ашык) 7,5%га азайгандыгына байланыштуу. Кыргызстандын мөңгүлөрүндө болжол менен 590 км³ муз бар, бул 590 млрд куб метр таза сууга барабар. Республиканын аянтына (198,5 миң км²) барабар жер аянтында алар дээрлик 3 метрлик суунун катмарын түзө алышмак [2].

Учурда глобалдык жылуулуктун натыйжасында мөңгүлөрдүн бат эриши Кыргызстанды гана эмес, бүтүндөй Борбордук Азияны жана Казакстанды суу ресурстары менен камсыздоодо чоң көйгөйгө айланууда. Р.А.Усубалиев белгилегендей, болжолдуу акыркы 70 жылда мөңгүлөрдүн аянты 16%га кыскарган, ал эми ири мөңгүлөрдүн аянты ушул эле мезгилде 17%га кыскарган, ал эми майда мөңгүлөрдүн аянты эки жарым эсеге (245%ке) көбөйгөн [1]. Бул мөңгүлөрдүн жалпы деградациясы менен шартталган, мында ири мөңгүлөрдүн деградациясы алардын аянтынын кыскарышына гана эмес, ошондой эле өз алдынча майда мөңгүлөрдүн катарына кошулган өзүнчө бөлүктөргө ыдырап кетишине алып келет.

Суу – бул жашоонун булагы, ал эми Борбордук Азия үчүн ал тынчтыктын, туруктуулуктун жана гүлдөп өнүгүүнүн булагы да болуп саналат. Анын жоктугу социалдык-экономикалык көйгөйлөргө гана эмес, чыр-чатакка да алып келиши мүмкүн... Буга мисал катары жакын арада эле Кыргызстан менен Тажикстандын чек араларында болгон чыр-чатакты кел-тирсек болот. География илимдеринин доктору, профессор Э.Ж.Шүкүровдун айтымында, бул айтылгандарга төмөнкүдөй негиздер бар [3].

Биринчиден, Борбор Азиядагы мөңгүлөр тез эрип жатат. Аймакта калктын санынын өсүшүнүн фонунда мөңгүлөрдүн эриши суунун кескин түрдөгү тартыштыгына алып келет. Мисалы, Сыр-Дарыянын ресурстары анын суусу менен азыктанган аймакта жашаган 25 миллион элдин баарына жетпей бара жатат. Тажикстандын энергетика жана суу ресурстары министринин биринчи орун басары Султон Рахимзоданын айтымында, "Сырдарыянын табигый агымы болжол менен 37 куб километрди түзөт, ал эми суу ресурстарынын жалпы пайдалануу учурда табигый жаратылыш агымынын 130 пайыздан ашыгын түзүүдө. Бүгүнкү күндө жашоочулардын сууга болгон муктаждыгы суу топтоочу булактардын эсебинен камсыздалууда. Суу сактагычтарсыз Сыр-Дарыя бассейнинде элди суу менен камсыз кылуу мүмкүн болбой калды».

Ушундай эле абал Арал деңизинин бассейнинде да байкалууда, ал жылына орточо 148,5 куб км берет, анын ичинен 116,7 куб км суу дарыялардын агымынан куралат. Бул суунун көлөмүндө Кыргызстандын үлүшүнө 47,5 куб.км суу туура келет (Кузьмиченок, 2007). Кыргызстандын 5,7 миң чарчы километр аянтты ээлеген мөңгүлөрүндө жана карлуу талааларында 13кө жакын жылдык агын топтолот.

Экинчиден, аймактагы өлкөлөрдө туруктуу демографиялык өсүштү байкоого болот. Калкты аныктоо бюросу (Population Reference Bureau) эл аралык уюмунун божомолуна

ылайык, 2050-жылга карата Борбор Азиянын жашоочуларынын саны 96 миллион адамга жетет. Башкача айтканда, 2015-жылга салыштырмалуу 30 миллион адамга көбөйөт. (Калктын маалымдоо бюросу, 2015-ж.). Калктын көбүрөөк санына ичүүчү, өнөр жайлык жана ирригациялык сууга тиешелүү түрдө көбүрөөк көлөмдөгү сууну талап кылынат. Демографиялык өсүш агымдын төмөн жагындагы өлкөлөрдө чектелген суу ресурстарына кошумча жүк келтирет.

Үчүнчүдөн, Борбордук Азия өлкөлөрүнүн негизги экономикалык тармактарынын бири болуп айыл чарбасы саналат. Борбордук Азия үчүн негизги экономикалык ишмердүүлүк катары болгон айыл чарбасы жылдан жылга өсүүдө. Тилекке каршы, Борбордук Азия өлкөлөрүнүн айыл чарбасында тамчылатып сугаруу сыяктуу жаңы технологияларды колдонууну али жетиштүү деңгээлде өнүгө элек, ал эми артыкчылык ушул убакытка чейин суу ресурстарынын эбегейсиз көлөмүн талап кылган экстенсивдүү сугаруунун салттуу ыкмаларына берилип келүүдө. Калктын көбөйүшү айыл чарба продукциясына болгон суроо-талапты андан ары стимулдайт, бул суу ресурстарын пайдаланууда кошумча жүктү жаратат дегенди билдирет. Аймактын агрардык райондорунда кыртыштар бузулуп, түшүмдүүлүк төмөндөөдө, бул жумушсуздуктун өсүшүнө алып келүүдө. Мунун кесепетинен калк чындыгында элеттен шаарга «түртүлүп» чыгарылып жатат.

Ошентип, мөңгүлөрдүн тез эриши, туруктуу демографиялык өсүш жана айыл чарбасына альтернативалуу экономикалык ишмердүүлүктүн жоктугу Борбордук Азиядагы айыл чарба, экология, саламаттыкты сактоо жана аймактык коопсуздук жаатындагы тобокелдиктерди күчөтүүдө. Борбордук Азия 4 миллион чарчы километрден ашык аянтты ээлейт, бирок ошол эле учурда чөлдөр, жарым чөлдөр жана кургак талаалар бүткүл аймактын 70%дан ашыгын каптаган, бул тоолуу аймактарды кошпогондогу жалпы аймакта нымдуулуктун жетишсиздигинен кабар берет. Ал эми тоолуу аймактардын өзүндө да учурда токой аянтынын кыскаруусу байкалууда. Өзгөчө агымдардын ылдый жагындагы өлкөлөрдөгү суу ресурстарынын мындан аркы жетишсиздиги, калктын агымдардын жогору жагындагы өлкөлөргө, өзгөчө Фергана өрөөнүнө болгон миграциясынын келечектеги тенденциясына алып келүү коркунучун жаратып, жашоодогу өтө маанилүү суу ресурсу үчүн болгон мамлекеттер аралык жана локалдык жаңжалдарга алып келүүсү мүмкүн.

Жыйынтыктап жатып, өлкөнүн мөңгүлөрү таза суунун уникалдуу кампасы, Борбордук Азия менен Казакстандын суу ресурстарынын негизги запасы жана булагы экендигин баса белгилеп өткүбүз келет. Дарыяларды пайда кылгандыктан алардын эл чарбасындагы мааниси абдан чоң. Кыргызстандын, Өзбекстандын жана Казакстандын көптөгөн оазистери өз өмүрү үчүн ушул мөңгүлөргө милдеттүү, а демек, аларды сактап калуу үчүн чара көрүү болсо биздин милдетибиз.

Колдонулган адабияттар:

1. Усубалиев Р.А. Ледники Кыргызстана: как исчезает ледяной покров. Режим доступа <https://www.kg.undp.org/content/kyrgyzstan/ru/home/blog/2021/glaciers-kyrgyzstan.htm>
2. Ледники Кыргызстана. Режим доступа - <https://tourstokrgyzstan.com/ru/blog/priroda-kyrgyzstana/ledniki-kyrgyzstana.html>
3. Шукуров Э.Дж., Темиркулов А.А. Таяние ледников Кыргызстана: причины, последствия и пути их решения. Режим доступа - <https://center.kg/article/32>

*Топчубаева Г.И., ага окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

КЫРГЫЗСТАНДЫН УЛУТТУК ЭКОНОМИКАСЫ: УЧУРДАГЫ АБАЛЫ, КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖАНА АЛАРДЫ ЧЕЧҮҮНҮН ЖОЛДОРУ

Аннотация

Макалa өлкөбүздүн улуттук экономикасынын учурдагы абалын талдоого, анда орун алган көйгөйлөрдү аныктоого жана аларды чечүүнүн жолдорун изилдөөгө арналган. Улуттук экономиканын түптөлүүсүнүн тарыхый жолун кыскача баяндоо менен автор андагы көйгөйлөрдүн жаралуусунун глобалдык себептерин келтирген. Кыргызстандын экономикасынын өсүүсүндөгү өлкөнүн эгемендүүлүккө ээ болгондон кийинки орун алган кыйынчылыктар талданып, ушул эле мезгил ичиндеги ачык экономика жана ачык коом сыяктуу жетишкендиктери да белгиленген. Бүгүнкү күндө өлкөнүн экономикалык өсүүсүн камсыз кылуунун автор тарабынан аныкталган милдеттери жана бул үчүн зарыл болгон реформалык иш-чаралар белгиленди.

Түйүндүү сөздөр: улуттук экономика, коомдук жана саясий-экономикалык турмуш, ааламдашуу, атаандаштыкка жөндөмдүүлүк, ачык экономика, экономикалык өсүш, реформа.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА КЫРГЫЗСТАНА: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Аннотация

Статья посвящена анализу современного состояния национальной экономики страны, выявлению существующих проблем и выявлению путей их решения. Кратко описывая исторический путь формирования отечественной экономики, автор приводит глобальные причины возникновения ее проблем. Проанализированы трудности в экономическом росте Кыргызстана с момента обретения им независимости, а также его достижения за этот же период, такие как открытая экономика и открытое общество. Приведены определенные автором задачи по обеспечению экономического роста страны на сегодняшний день и необходимые меры реформирования.

Ключевые слова: национальная экономика, общественная и политико-экономическая жизнь, глобализация, конкурентоспособность, открытая экономика, экономический рост, реформы.

NATIONAL ECONOMY OF KYRGYZSTAN: CURRENT SITUATION, PROBLEMS AND SOLUTIONS

Annotation

The article is devoted to the analysis of the current state of the national economy of the country, the identification of existing problems and the identification of ways to solve them. Briefly describing the historical path of the formation of the domestic economy, the author cites the global causes of its problems. The difficulties in the economic growth of Kyrgyzstan since its independence, as well as its achievements over the same period, such as an open economy and an open society, are analyzed. The tasks defined by the author to ensure the economic growth of the country today and the necessary reform measures are given.

Keywords: national economy, social and political-economic life, globalization, competitiveness, open economy, economic growth, reforms.

Акыркы жылдарда Кыргызстандын коомдук, саясий жана экономикалык турмушунда өлкөнүн келечегин аныктаган маанилүү өзгөрүүлөр болду. Кыргызстандын жаңы тарыхында мамлекеттүүлүктү калыбына келтирүүгө, өз экономикасын түзүүгө жана улуттук маданиятты кайра жаратууга алгачкы кадамдар 20-кылымда мурдагы СССРдин курамында жасалган. Совет доорунда элибиз көп жетишкендиктерге жетишти, бирок ал доор түбөлүккө тарыхта калып кетти.

1990-жылдары Кыргызстанда мамлекеттин бардык негизги институттары калыптанды. Биздин өлкө көптөгөн ири эл аралык уюмдардын ишмердүүлүгүнө катыша баштады.

Ааламдашуунун жараянындагы улам күчөп бара жаткан карама-каршылыктардын шарттарында улуттук экономикалардын атаандаштык, атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү көйгөйлөрү өзгөчө мааниге ээ болуу менен биринчи планга чыгууда. Бул маселелерди изилдөө актуалдуу болуп саналат, анткени алынган натыйжалар атаандаштыкка жөндөмдүүлүктүн дүйнөлүк деңгээлине жетишүүгө багытталган мамлекеттик бийлик жана

экономиканы тескөө тутумунда улуттук саясатты жана институционалдык кайра түзүүлөрдү түптөө үчүн негиз болуп кызмат кылат [1, 5-б.].

6 миллиондон бир аз ашык калкы жана баасы болжол менен 7 миллиард АКШ долларын түзгөн экономикасы менен Кыргыз Республикасы Борбор Азиядагы эн интеграцияланган экономикалардын бири болуп саналат. 1991-жылы Советтер Союзу кулагандан кийин өлкө экономикалык өткөөлдүн жана эгемен мамлекетти түзүүнүн татаал жолуна түштү. 1990-жылдардын биринчи жарымында Кыргыз Республикасы географиялык обочолонгон жана «деңизге чыга ала турган эч бир жолу жок» өлкө болгондугуна жараша, адагы элдин жашоо деңгээли кескин төмөндөп кеткен эле.

Мындай кыйынчылыктарга карабастан, Кыргыз Республикасы көптөгөн олуттуу жетишкендиктерге ээ. Азия өнүктүрүү банкынын 2018-жылдагы изилдөөлөрүнө ылайык, акыркы чейрек кылымдын ичинде элдин жашоо деңгээли советтик доордун аягындагы деңгээлге кайтып келди. Социалдык көрсөткүчтөр калктын жан башына кирешесинин бирдей деңгээлинде турган өлкөлөр менен салыштырууга жарай турган деңгээлге жетти. Бүгүнкү күндө өлкөбүз Борбор Азиядагы мурдагы советтик республикалардын ичинен эң ачык экономика жана коом катары бааланууда. Кыргыз Республикасы кирешеси ортодон төмөн деңгээлде болгон экономикага өтүүнүн алдында турат [2].

Бүгүнкү күндүн негизги милдети — бул бардык жетишкендиктерди жана мүмкүнчүлүктөрдү тездетилген экономикалык өсүшкө жана жумуштуулуктун санын көбөйтүү болуп саналат. Жөнөкөй тил менен айтканда, экономика өлкөнүн калкынын керектөөлөрүн канааттандыра ала тургандай тездик менен өспөй жатат. Калктын дээрлик алтыдан бири чет өлкөдөн жумуш издөөгө аргасыз болууда. Бул дүйнөдөгү эң жогорку терс көрсөткүчтөрдүн бири.

Эгемендүүлүк жылдарында Кыргыз Республикасы бир катар чечилбеген терең социалдык апааттардын, күчтүү бийликтин жоктугунун, коррупциянын жогорку деңгээлинин, өнүгүүнүн натыйжаларын бөлүштүрүүдөгү адилетсиздиктин натыйжасы болуп саналган бир катар саясий өзгөрүүлөрдү башынан өткөрдү. Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасы адамдык өнүгүү индексинин рейтинги боюнча 189 өлкөнүн ичинен 120-орунда, ал эми глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүк индекси боюнча 141 өлкөнүн ичинен 96-орунда турат. Акыркы жылдары өлкөнүн бул көрсөткүчтөрдөгү абалы мындан да начарлап барууда [3].

Кыргыз Республикасынын экономикасы 2020-жылы ИДП өндүрүшүнүн 8,6%га тең болгон кризистик төмөндөөсүн башынан өткөрдү, бул акыркы эки он жылдыктагы эң начар көрсөткүч. Жан башына туура келген ИДП 1224 АКШ долларын түздү жана ЕАЭБ өлкөлөрүнүн ичинен эң төмөн болду.

Мындай олуттуу начарлоо COVID-19 пандемиясынан улам келип чыккан экономикалык апаат жана өлкөнүн тышкы факторлордон көз карандылыгынын жогорку деңгээли менен байланыштуу. Биринчиден, коронавирус инфекциясынын жайылышын алдын алуу боюнча көрүлгөн карантиндик чаралар ишкердик активдүүлүктүн кескин төмөндөшүнө алып келди. Аталган мезгилде чакан жана орто бизнестин, курулуштун, транспорттун, бир катар өнөр жай ишканаларынын иши дээрлик толугу менен токтотулду, тейлөө тармагы олуттуу жабыркады.

Экинчиден, Россия Федерациясындагы жана Казакстан Республикасындагы экономикалык жигердүүлүктүн басандашы акча которуулардын кыскарышына жана ички суроо-талаптын төмөндөшүнө алып келди. 2020-жылы трансферттердин жалпы көлөмү 1,4%га азайган, ал эми калктын реалдуу кирешеси 5,1%га кыскарган, бул ички керектөө жана курулуш иштерине олуттуу таасирин тийгизди.

Үчүнчүдөн, Кытай Эл Республикасынан келип жаткан импорттун кескин түрдө 2 эседен ашык кыскарышы ата мекендик өндүрүшкө, реэкспорттук ишмердүүлүккө терс таасирин тийгизип, натыйжада мамлекеттик бюджеттин киреше бөлүгүндөгү олуттуу жоготууга алып келди.

Төртүнчүдөн, иштеп жаткан инвестициялык долбоорлор токтоп, инвестициялардын агып кетүүсү катталган. Экономиканын тармактары боюнча алганда ИДПнын 8,6%га төмөндөшү курулушта өндүрүштүн 15,9%га, чекене товар жүгүртүүнүн 15,7%га төмөндөшүнүн эсебинен орун алды. Мейманкана жана ресторан кызматтары, ошондой эле жүргүнчүлөрдү ташуу сыяктуу тармактарда көрсөтүлгөн кызматтардын көлөмү дээрлик эки эсеге кыскарган. Өнөр жай өндүрүшү 7,5% кыскарса, тоо-кен өндүрүшү 22,4%га төмөндөгөн. Айыл чарбасында дээрлик эч кандай өзгөрүүлөр болгон жок.

Өлкөнүн экономикасынын акыркы 20 жылдын ичиндеги өзгөргөн түзүмүн да белгилей кетүү керек. Айыл чарбасынын үлүшү 37%дан 14%га чейин төмөндөгөн, ал эми соода жана тейлөө чөйрөсүнүн үлүшү 32%дан 46%ке чейин олуттуу өскөн [2].

Кыргыз Республикасын өлкөнүн деңгээлинде диагностикалык изилдөө негизги тармактарга терең талдоо жүргүзүүнү, өлкөнүн өнүгүү жаатындагы жетишкендиктерин жана жүргүзгөн саясатынын милдеттерин келечекке карай талдоону камсыз кылат. Өлкөнүн географиялык обочолонуусуна карабастан, негизги экономикалык жана мамлекеттик башкаруу реформалары экономикалык өсүштүн тездетилишине алып келүүсү, ошондой эле өлкөнүн көрүнүктүү социалдык жетишкендиктерин сактап калуусу мүмкүн [3].

Биздин оюбузча, өлкөнүн туруктуу экономикалык өсүшүнө жетишүү үчүн төмөнкү реформалык чараларды көрүү зарыл:

Биринчиден, продукттар жана рыноктор көз карашынан алгандагы экспортту диверсификациялоо өлкө тарабынан мурда кабыл алынган экономикалык ачыктык шарттарында өсүштү күчөтүп, олку-солкулукту азайтат. Бул өз кезегинде бизнес үчүн зарыл болгон реформаларга басым көрсөтүүсү мүмкүн. Мисалы, айыл чарба продукцияларынын экспорту жакшыртылган айыл чарба инфратүзүмү менен кеңейиши мүмкүн. Кытай Эл Республикасынын тездик менен өсүп жаткан рыногунун эбегейсиз зор потенциалын ээлөө үчүн азык-түлүк коопсуздугунун чараларын күчөтүү зарыл. Текстильдик кийимдердин экспорту бизнес-чөйрөнү жана укуктук-ченемдик базаны оптималдаштыруу шарттарында өсүү потенциалына ээ. Туристтик кызматтардын экспорту да инфратүзүмдү өнүктүрүү менен өсүү потенциалына ээ.

Экинчиден, инфратүзүмгө келе турган болсок, 1990-жылдардан бери жол тармагында олуттуу жакшыруулар болду, бирок али көп иштерди, анын ичинде жолдорду тейлөө жана жол кыймылынын коопсуздугун камсыздоо чөйрөсүндөгү иштерди аткаруу керек. Сарптоолор жана пайда алуу мүмкүнчүлүктөрүн күчөтүү жана долбоорду баалоо өнүктүрүү максатындагы мамлекеттик жана расмий ресурстар менен жардам көрсөтүүнү натыйжалуу инвестициялоону камсыз кылат. Коңшу өлкөлөр менен жана анын чегинен алыс өлкөлөр менен байланышуу үчүн пайдалуу чек ара келишимдерин түзүү мүмкүнчүлүгү да бар. Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар (МКТ) кызматтары камтуунун жана тейлөөнүн сапатынын өсүшү менен бирге тездик менен өркүндөп барууда. Бул өзгөртүүлөр өлкөнүн географиялык обочолонуусун жана адамдар менен товарлардын ордун которуусуна болгон ички тоскоолдуктарды жоюу мүмкүнчүлүгүнө ээ. МКТны колдонуу каржы, билим берүү жана башкаруу тармактарында да өсүүдө.

Үчүнчүдөн, энергетика тармагында да реформалар керек. Өлкө каалаган убакта аварияга кабылуусу мүмкүн болгон бир нече ГЭСтин жана эки ТЭЦтин ишмердүүлүгүнөн абдан көз каранды. Чындыгында, генерациялоо, берүү жана бөлүштүрүү тармагындагы активдердин көбү эскирип, алмаштырууну талап кылат. Бирок, бул секторго болгон инвестициялар электр энергиясына болгон тарифтерди жасалма түрдө төмөндөтүү жана ири көлөмдөгү субсидиялар менен акталбайт, анткени мындай иш-чараларды экономикалык, адилеттүүлүк жана экологиялык көз караштардан алганда актоого мүмкүн эмес. Бул мамлекеттик субсидияларды абдан зарыл болгон экономикалык жана социалдык тармактарга багыттоого мүмкүн эле. Мисалы, 2016-жылы энергетика тармагына берилген субсидиялар социалдык жардамга кеткен бардык чыгымдардан дээрлик эки эсеге көп болгон.

Төртүнчүдөн, билим берүү секторун реформалоо жалпыга бирдей мамлекеттик билим берүүнүн тарыхый куралган күчтүү жактарын сактап калуу үчүн да, билим берүү тутуму

эмгек рыногун мыкты билимдүү, заманбап МКТны өз жумушунда колдонууга жөндөмдүү бүтүрүүчүлөр менен камсыз кылуусу үчүн да зарыл.

Бешинчиден, каржы секторундагы реформалар акча которуулардын ири агымын өндүрүштүк экономикага жана социалдык өнүгүүгө инвестицияга багыттоо үчүн зарыл. Каржылык ортомчулукту кеңейтүү потенциалдуу динамикалуу чакан жана орто бизнес секторуна экономиканын расмий секторунун насыяларын жакшыраак пайдаланууга мүмкүндүк бермек.

Сөзүбүздү жыйынтагында, Кыргыз Республикасы бүгүнкү күндө татаал кыйынчылыктарды жеңип чыгып, азыр Борбордук Азиядагы эң ачык экономикалардын бири экендигин баса белгилегибиз келет. Кыргыз Республикасы үчүн негизги келечектүү маселе болуп аталган жетишкендиктерге таянуу менен күчтүү, кеңири экономикалык өсүштү стимулдаштыруу саналат.

Колдонулган адабияттар:

1. Камчыбеков А.Т., Атышов К., Бакас уулу Б. Экономика Кыргызской Республики. Б., 2018, с. 107

2. Т. Ямано, Х. Хилл, Э. Гинтинг, Дж. Самсон. Кыргызская Республика: улучшение потенциала роста. Исследование Азиатского банка развития (АБР). 2018. Режим доступа - <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/648501/kyrgyz-republic-growth-potential-ru.pdf>

3. Национальная программа развития Кыргызской Республики до 2026 года. Режим доступа - <http://www.stat.kg/media/files/3d033353-7e05-42ec-a282-8722459f5c31.pdf>

Маматова А.Б., ага окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

КҮН ЭЛЕКТР СТАНЦИЯЛАРЫНЫН ӨНҮГҮШҮ ЖАНА ТААСИРИН КЫРГЫЗСТАНДЫН ЭКОНОМИКАСЫНДА

Аннотация

Макалa керектөөчү үчүн энергиянын негизги булагы катары күн энергиясын колдонуунун актуалдуу көйгөйүнө арналган. Автор күн энергиясын энергиянын башка түрлөрүнө айландыруу жолдоруна жалпыланган мүнөздөмө берет. Ошондой эле ар кайсы өлкөлөрдө күн энергетикасын өнүктүрүү боюнча мамлекеттик пландарды карап, Кыргызстанда күн батареяларын орнотуу үчүн ыңгайлуу шарттарды карашты. Макалада күн энергиясынын белгилүү бир убакытка карата атаандаштыкка туруштук бербөө көйгөйлөрү жана аны кантип чечүү керектиги көрсөтүлгөн.

Түйүндүү сөздөр: күн энергиясы, альтернативалык булак, экономика.

РАЗВИТИЕ СОЛНЕЧНЫХ ЭЛЕКТРОСТАНЦИЙ И ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ СТРАНЫ КЫРГЫЗСТАНА

Аннотация

Статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме использования солнечной энергии как основной источник питания потребителя. Автор даёт обобщенную характеристику способам преобразования солнечной энергии в другие виды энергии. А также рассмотрены государственные планы развития солнечной энергетики в различных странах и были рассмотрены благоприятные условия установки солнечных панелей в Кыргызстане. В статье раскрываются проблемы неконкурентоспособности солнечной энергетики относительно данного времени и как с этим можно бороться.

Ключевые слова: солнечная энергетика, альтернативный источник, экономия.

SOLAR POWER PLANTS DEVELOPMENT AND INFLUENCE TO THE ECONOMY OF THE COUNTRY OF KYRGYZSTAN

Annotation

The article is devoted to the issue date, the use of solar energy as the main source of consumer power. The author gives a generalized description of the ways of converting solar energy into other types of energy. They also considered state plans for the development of solar energy in various countries and considered favorable conditions for the installation of solar panels in Kyrgyzstan. In the article the problem of lack of competitiveness of solar energy relative to a given time and how this can be combated.

Keywords: solar power, alternative sources, savings.

Жыл сайын тургундар технологияга көбүрөөк таянышат, аларсыз бир күндү элестете алышпайт. Ошол эле учурда технологиялардын өнүгүшү токтоп калбайт, алар компакттуу жана электр энергиясынын сапатына өтө талапты талап кылат. Демек, электр энергиясын керектөө көбүрөөк болуп калды жана барган сайын көбөйөт. Ал эми өлкөдөгү экономиканын туруксуздугунан улам керектелүүчү энергиянын баасы өсүүдө. Маселен, бүгүнкү күндө Кыргызстанда эл керектеген электр энергиясынын өздүк наркында секирик байкалды. Анын баасынын жыл сайын 10-15%га көтөрүлүшүнө кошумча катары жалпы тиричилик техникасынын (интернет-провайдерлер, домофон жана кабелдик тармактар, юридикалык жактар) электр энергиясын керектөө үчүн төлөм кошулду.

Эгер мындай улана берсе, анда жакын арада тургундар блоктук трансформаторлордогу, электр чубалгыларындагы ж.б.у.с. энергия жоготууларын төлөп беришет. Ал эми бул ири шаарлардан алыс жайгашкан калктуу конуштарга жана айылдык өнөр жайларга тиешелүү. Бүгүнкү күндө планетанын жаратылыш ресурстарын жырткычтык менен эксплуатациялоого жана калктын суроо-талаптарын керектөөчү стимулдаштыруудан ашкан мамлекеттик өнүгүүнүн эски экономикалык модели натыйжасыз иштеп жатканын моюнга алуу керек.

Мурда экономикалык өнүгүү физикалык жана адамдык капиталдын тез топтолушуна алып келиши мүмкүн болчу, бирок мунун бардыгы табигый капиталдын ашыкча түгөнүшүнүн жана деградациясынын эсебинен жетишилген.

Чектелген жердеги мейкиндикте адамдын таасиринин чейресун чексиз кеңейтуу, жер ресурстарынын чектелуу шарттарында адамдардын тынымсыз есуп жаткан керектеелерун канааттандырууну талап кылуу мумкун эмес. Жер бетинде бардыгы бири-бири менен байланышкан деген түшүнүк болушу керек.

XX кылымда эл: "Биз табияттан жакшылык күтө албайбыз, аны андан алуу - биздин милдет" деп айтышкан. Ал эми адамзат бул жагынан олуттуу ийгиликке жетишти - ал эбегейсиз зор материалдык пайда алды, бирок жер табиятын жок кылуу үчүн жогорку бааны төлөдү. Балким, адамзаттын кандайдыр бир бөлүгү каржылык жактан байыгандыр, бирок анын ордуна ар бир адам көйгөйлөргө туш болгон - абанын булганышы (айрыкча мегаполистерде), токой плантацияларынын кыскарышы, дүйнөлүк океандардын булганышы, таза суунун азайышы, кыртыштын эрозиясы жана азайышы, чоң таштанды таштандылар, глобалдык жылуулук жана мөңгүлөрдүн эриши, жаныбарлардын жана өсүмдүктөрдүн биологиялык ар түрдүүлүгүнүн олуттуу кыскарышы.

Бул бардык аймактарда байкалбаса да, биз келечек дүйнөсүндө жашап жатабыз. Кандай болгон күндө да жаңы энергия булактарын иштеп чыгуу мүмкүнчүлүгү бүгүн прогрессивдүү чөйрөлөрдө олуттуу талкууланууда. Күн энергиясы келечектүү багыттардын бири. Учурда Жердеги электр энергиясынын 1%ке жакыны күн радиациясын иштетүүдөн келип чыгат. Анда эмне үчүн биз дагы эле башка “зыяндуу” ыкмалардан баш тарта элекпиз жана андан такыр баш тартабызбы? Биздин макала менен таанышып чыгууну жана бул суроого өзүңүз жооп берүүгө аракет кылууну сунуштайбыз.

Энергияны керектөөнүн көбөйүшү менен ресурстар тез түгөнүп, энергиянын жаңы альтернативдүү булактары барган сайын көбүрөөк суроо-талапка ээ болууда. Альтернативалардын арасында күн энергиясы эң келечектүү деп эсептелет. Заманбап иштеп чыгуулар күн батареяларынын эффективдүүлүгүн жогорулатууга жана ошону менен бирге аларды массалык түрдө чыгарууга кеткен чыгымдарды кыскартууга мүмкүндүк берди, бул өз кезегинде күн батареяларынын негизинде электр станцияларын курууга жол ачты. Эгерде Японияда жана башка бир катар өлкөлөрдө энергияны үнөмдөө үчүн, мисалы, асман тиреген имараттарда күн батареяларын пайдалануу практикасы эбактан бери колдонулуп келе жаткан болсо, анда электр станцияларын куруу бул райондо салыштырмалуу жаны тенденция болуп саналат, ал тездик менен куч алып баратат.

Мындай электр станциялары азыркы учурда көптөгөн өлкөлөрдө, анын ичинде Германияда, АКШда, Бразилияда, Испанияда, Россия Федерациясында, Канадада, Италияда жана башкаларда бар. Алардын эң күчтүүсү АКШда, Калифорния штатында жайгашкан. «Топаз» деп аталган станциянын кубаттуулугу 550 мегаватт, бул стандарттуу атомдук электр станциясы менен салыштырууга болот.

“Топаз” 10 чарчы километр аянтты ээлейт жана тогуз миллион панелден турат. Станцияны курууга 9 миллиард доллар сарпталган. 2014-жылдын башында ошол эле Калифорнияда мунара тибиндеги дүйнөдөгү эң кубаттуу күн электр станциясы ачылган жана жакынкы келечекте Топаз менен атаандаша турган кубаттуулугу 550 жана 580 мегаватт болгон дагы эки станцияны ачуу пландалууда. Белгилей кетсек, Казакстан Республикасында чакан кубаттуулуктагы бир нече күн электр станциялары бар. Быйыл Астанада кубаттуулугу 50 мегаватт болгон дагы бирөөнү ишке киргизүү пландалууда.

Ошол эле учурда энергияны үнөмдөө максатында энергияны үнөмдөөчү үйлөр уламдан-улам көп курулууда. Технология тармагындагы флагманы - Япония - бүтүндөй энергияны үнөмдөөчү шаарчанын курулушу менен дүйнөнү дагы бир жолу таң калтырды. "Келечектин шаары" деп аталган долбоордун авторлору Фудзисава шаарына жакын жерде 19 гектар аянтка жабдылган. Бир нече жыл мурун, бул аймак анын ишканалары жайгашкан Panasonic тарабынан колдонулган. Кийинчерээк, Panasonic компаниясына ээлик кылган Мацушита электр корпорациясы анын негиздөөчүнүн 120 жылдыгына карата бул аймакты

Келечек шаарынын курулушу үчүн бошотуп берүүнү чечти, ал аткарылган. Шаар 1000 үй-бүлөгө ылайыкталган, долбоордун жалпы баасы 1,5 миллиард долларды түзгөн. Шаар колдонгон электр энергиясынын дээрлик үчтөн бир бөлүгү күн батареялары тарабынан өндүрүлөт, ал эми колдонулган өнөр жай суунун 30% жамгыр суусу. Электр энергиясын үнөмдөө үчүн үйдү жарыктандыруу светодиоддук лампалар менен камсыздалып, бардык тиричилик электр шаймандарын смартфон аркылуу башкарып, энергияны үнөмдөө үчүн конфигурациялоого болот.

Шаардын көчөлөрүн жарыктандыруу да күн батареяларынан чогулган заряддын эсебинен иштейт. Шаар коомдук транспорт катары электр унааларын жана электр велосипеддерин колдонот. «Келечек шаарынын» өзүнүн интернет сайты бар, ал аркылуу ар бир жашоочу конкреттүү кырдаалды оптималдаштыруу боюнча өз сунуштарын киргизе алат же жалпы маселелер боюнча пикир алмаша алат. Жапон өкмөтү бул долбоорду ишке ашыруу менен эле чектелбейт – бүтүндөй Фудзисаваны «Келечектин шаарына» айландыруу пландаштырылууда.

Кыска мөөнөттө Кыргызстанда ири көлөмдөгү күн электр станцияларын куруу рентабелдүү көрүнбөйт, анткени өлкөдө гидроэнергетикада чоң потенциал бар, бул ресурс учурда толук пайдаланыла элек. Чакан ГЭСтерге инвестициялар инвесторлор үчүн кыйла негиздүү – курулушка кеткен чыгымдар азыраак, ошол эле учурда өздүк наркы өндүрүлгөн энергиянын рынокто атаандаштыкка жөндөмдүү болушуна мүмкүндүк берет, ал эми күн батареяларына негизделген электр станцияларынын чыгымдары учурда жогорку чыгымдарды талап кылат жана өндүрүлгөн электр энергиясы болгон сунуштар менен атаандаша албайт. Кыргызстанда күн энергетикасын өнүктүрүүнүн узак мөөнөттүү перспективаларынын ыктымалдыгы кыйла жогору, буга мындай технологияларды киргизүү үчүн негиз түзүүчү көптөгөн факторлор көмөктөшөт: жылына күн ачык күндөрдүн көп болушу, жогорку технологиялуу Кытай, аймакта электр энергиясын керектөөнүн өсүшү, электр энергиясынын наркынын акырындык менен өсүшү. Бирок, электр энергиясынын үзгүлтүккө учурашы жана алыскы аймактарда электр энергиясынын жетишсиздигин эске алганда, күн энергиясы бирден-бир жеткиликтүү альтернатива болуп калууда. Бензин, дизель жана газ генераторлорун колдонуу анчалык кеңири таралган эмес, анткени мындай жабдууларды тейлөөгө чыгымдар өтө жогору. Мисалы, азыртадан эле жетүүгө кыйын жерлерде жайгашкан уюлдук операторлордун базалык станциялары күн батареялары менен жабдылып, автономдуу иштешет. Турмуш-тиричилик керектөөчүлөрүнө кайрылып, Германиянын тажрыйбасын эстеп көрөлү, анда ар бир жаран күн батареяларын үйүндө өз муктаждыктары үчүн колдоно алат. Ошол эле маалда панелдер колдонуучу керектөөсүнөн ашык ток чыгарса, ашыкчасы жалпы тармакка жөнөтүлөт, ал эми энергокомпания жаранга чыгымды төлөйт. Ошентип, колдонуучу панелдерди орнотууга кеткен чыгымдарды төлөйт, ал эми энергетикалык компания үйүндө күн батареяларын орноткон көптөгөн адамдардан энергия алып, жүктү азайтат. Бул тажрыйба Кыргызстан үчүн өтө пайдалуу болмок, бирок аны эмнегедир эч ким олуттуу ойлонбойт. Күндүн энергиясы электр жана жылуулук энергиясынын булагы катары колдонулат. Ал экологиялык жактан таза жана аны трансформациялоодо эч кандай зыяндуу калдыктар пайда болбойт. Электр энергиясын өндүрүүнүн бул салыштырмалуу жаңы жолу 2000-жылдардын орто ченинде, ЕБ өлкөлөрү электр энергиясын өндүрүүдө углеводороддордон көз карандылыкты азайтуу саясатын ишке ашыра баштаганда тездик менен өнүккөн. Дагы бир максат парник газдарын чыгарууну азайтуу болчу. Дал ушул жылдарда күн батареяларын чыгаруунун езуне турган наркы темендеп, алардын эффективдуулугу жогорулай баштаган. Күндүзгү жарыктын узактыгы жана жыл бою күн нурунун агымы боюнча эң ыңгайлуу болуп тропикалык жана субтропиктик климаттык зоналар саналат. Мелүүн кеңдиктерде жай мезгили эң ыңгайлуу, ал эми экватордук зонага келсек, күндүн ортосунда булуттуулук терс фактор болуп саналат. Күн энергиясын электр энергиясына айландыруу аралык жылуулук процесси аркылуу же түздөн-түз - фотоэлектрдик өзгөрткүчтөр аркылуу ишке ашырылышы мүмкүн. Фотоэлектрдик станциялар электр энергиясын түздөн-түз тармакка берет, же керектөөчүнү

автономдуу электр менен жабдуунун булагы катары кызмат кылат. Жылуулук күн станциялары негизинен суу жана аба сыяктуу ар кандай жылуулук алып жүрүүчүлөрдү жылытуу аркылуу жылуулук энергиясын алуу үчүн колдонулат.

Жалпысынан энергетика акырындык менен бөлүштүрүлгөн моделге карай жылып жатат. Керектөөчүлөр өз муктаждыктары үчүн жергиликтүү энергия булактарын өз алдынча курушат жана ашыкча электр энергиясын жалпы тармакка жөнөтүшөт. Айрым эсептөөлөр боюнча, 2020-жылга карата бардык электр энергиясынын 20% локалдык орнотуулардан глобалдык тармакка түшөт, ал эми 2030-жылга карата бул көрсөткүч 30%га чейин өсөт. Күн өнөр жайы, экинчи жагынан, борборлоштурууга умтулат. Күн станциялары - бул бир нече километрге созулган кубаттуу күн панелдеринин масштабдуу талаалары. Ошентип, Негев чөлүндө Израил тарабынан курулуп жаткан кубаттуулугу 300 мегаватт болгон ферма 4 км² аянтты ээлейт жана Сауд Аравиядагы тоңуп калган 200 гигаватттык күн электр станциясы миң чарчы километр. "Гигантташтырууга" умтулуу өзүнүн артыкчылыктарына ээ: бир чон станция электр энергиясын кайра жаралуучу булактардан көптөгөн керектөөчүлөрдү камсыз кылат. Бирок, бул ыкма да бир катар кыйынчылыктарга алып келди. Күн панелдерин фасаддык жайгаштырууну өнүктүрүүгө адистештирилген түзүлүштөрдүн технологиялык өзгөчөлүктөрү да тоскоол болууда. Биринчи өнөр жай модулдары ортосунда кремний клеткалары бар эки көз айнек, алюминий алкагы жана ток коллектору болгон.

Гигаватттык чарбаларды өнүктүрүү алюминий, айнек жана компоненттерди өндүрүүчүлөрдү өзүнө тартты. Технологиялык инновацияларга начар кабылган солгун өнөр ушундайча калыптанган. Ушундан улам акыркы 30 жылда күн панелинин дизайны олуттуу өзгөргөн эмес. Бирок бүгүнкү күндө нерселер ордунан жылды: жаңы композиттик материалдар жана полимердик күн батареялары пайда болууда. Алар классикалык кремний панелдерине окшош, бирок композиттик панелдин негизги артыкчылыгы арзан баада, жеңилдикте жана ийкемдүүлүктө. Натыйжада, аны ар кандай беттерге жайгаштырууга болот. Мисал, атүгүл бир гана күн панелдеринде иштеген поезд болот. Өткөн жылдын 16-декабрында Австралияда үч чакырымдык маршрутка мындай поезд кирген. Ийкемдүү панелдер вагондун чатырына жана поездди кошумча кубаттай ала турган аралык парковкаларга жайгаштырылды. MPower Technology жана Sandia бир нече жыл мурун Dragon SCALE технологиясын - ийкемдүү жана кагаздай жука күн панелдерин киргизген. "Таразалар" суу түтүктөрүн, ар кандай тирөөчтөрдү, атүгүл мамыларды жана бак-дарактарды таңуу үчүн колдонсо болот. Күн электр станцияларынын саны тынымсыз өсүүдө. Бирок, алар чындап атаандаштыкка жөндөмдүү болушу үчүн, орнотуулар учурдагы кесиптештерине караганда натыйжалуу жана ыңгайлуу болушу керек. Бул форма жана жайгаштыруу жагынан көбүрөөк ийкемдүүлүктү камсыз кылуу үчүн ар тараптуу болгон жаңы материалдар жана конструкциялар аркылуу жетишилет. Мындай мүмкүнчүлүктөрдү колдон чыгарбоо жана орнотууларды жайгаштыруу үчүн жарактуу даяр конструкцияларды колдонуу гана калды. Жүрүм-турум боюнча изилдөөлөрдүн негизинде жыйынтык чыгарууга болот. Күн энергиясы атаандаштыкка жөндөмдүү болушу үчүн, батареялардын кубаттуулугун жогорулатуу жана кубаттуулукту жогорулатуу жана алардын эффективдүүлүгүн жогорулатуу жана өзүн актоо мөөнөтүн кыскартуу үчүн күн нурун күн панелдерине топтоо боюнча көбүрөөк изилдөөлөр керек. Инновациялык дүйнөлүк технологияларды колдонуу менен күн энергиясын тез өнүктүрүү негизги атаандаш болуп саналат жана 2050-жылы жылдын аягына чейин калктын бардык керектөөлөрүн электр энергиясы менен камсыз кыла турган энергетикалык таза технологиялар рыногунда үстөмдүк кылат. кылым. Жыйынтыктап айтканда: Дүйнөдө ЭКБнын ИДПга жана блогдун абалына оң таасирин көрсөткөн билимдердин чоң көлөмү топтолгон. Ошол эле учурда Кыргызстан үчүн экономикалык модель, энергиянын кайра жаралуучу булактарын өнүктүрүүнүн өз ара мамилелерин сүрөттөгөн. Энергетика жана өнөр жай секторлорунда жана өлкөнүн макроэкономикалык жана социалдык параметрлери түзүлө элек.

Колдонулган адабияттар:

1.Ата мекендик экономиканын энергетикалык ресурстарга болгон керектөөсүн анын өсүшүн эске алуу менен аныктоо боюнча изилдөө жүргүзүү. «Энергетика» КСТТнын отчету. –Бишкек 2015ж

2.2008-2010-жылдарга Кыргыз Республикасынын Улуттук энергетикалык программасы жана 2025-жылга чейин отун-энергетикалык комплексин өнүктүрүү стратегиясы. - Бишкек, 2009-ж.

3.Кыргыз Республикасынын отун-энергетикалык комплексин 2040-жылга чейин өнүктүрүү Концепциясынын долбоору. - Бишкек, 2019-жыл.

4.Жаңы технологияларды колдонуунун жана илимий акыркы жетишкендиктерди киргизүүнүн негизинде отун-энергетика комплексин натыйжалуу жана туруктуу өнүктүрүү боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүү жана илимий жактан негизделген сунуштарды иштеп чыгуу. Кыргыз Республикасынын Жаратылышты коргоо боюнча мамлекеттик комитетинде NIIIE илимий-изилдөө иштери боюнча отчет. - Бишкек, 2017-жыл

5.2007-2010-жылдарга Кыргыз Республикасынын Улуттук энергетикалык программасы жана 2025-жылга чейин отун-энергетикалык комплексин өнүктүрүү стратегиясы. Бишкек, 2007.

Тыныбекова Г.Т., преподаватель.
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова

МАРКЕТИНГОВЫЕ ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ

Аннотация

Сегодня почти все предприятия имеют свои страницы в социальных сетях благодаря интернет-технологии организации строят прочные отношения со своими конечными потребителями. В последние двух лет маркетинговые инструменты становятся еще более технологичными особенно с учетом ускорившейся цифровой трансформации и совершенствования интернет технологий.

В статье рассматриваются определение перспективных направлений исследования маркетинговых интернет технологии и инструменты в области малых средних предприятиях.

Ключевые слова: малый средний бизнес, цифровой маркетинг, таргетинг, контент, лендинг, лид, SMM «social media marketing», трафик, целевой аудитория, диджитал-маркетинг.

ИШКЕРДИКТЕ ИНТЕРНЕТ МАРКЕТИНГ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Аннотация

Бүгүнкү күндө дээрлик бардык ишканалардын социалдык медиа баракчалары бар интернет технологиясынын жардамы менен уюмдар акыркы керектөөчүлөрү менен бекем мамиле түзүп жатышат. Акыркы эки жыл ичинде маркетинг куралдары, айрыкча, тездетилген санариптик трансформацияны жана интернет технологиясын өркүндөтүүнү эске алуу менен дагы технологиялар онугуп баратат.

Макалада чакан орто ишканалардын тармагында интернет-технологияларды жана инструменттерин маркетинг изилдөө келечектүү багыттарын аныктоо каралат.

Түйүндүү сөздөр: чакан орто бизнес, санариптик маркетинг, максаттуу, мазмун, ландинг, коргошун, "өтүү", трафик, максаттуу аудитория, ди-маркетинг.

MARKETING INTERNET TECHNOLOGIES IN BUSINESS

Annotation

Today, almost all businesses have their own pages on social networks, thanks to Internet technology, organizations are building strong relationships with their end users. In the past two years, marketing tools have become even more technological, especially given the accelerated digital transformation and the improvement of Internet technology.

The article discusses the identification of promising areas of research marketing Internet technologies and tools in the field of small medium-sized enterprises.

Key words: small medium business, digital marketing, targeting, content, landing page, lead, social media marketing SMM, traffic, target audience, digital marketing.

Что бы не отставать от быстро растущего цифровых технологии предприниматели ведет закономерные изменения в структуре ведения бизнеса, контингенте его участников, трансграничном расширении экономических отношений и коммуникаций. Традиционное торговля сокращаются, а согласно тайм менеджменту в связи цифровизацией и IT технологиями торговля цифрового формата увеличивается. Такие средства, как реклама и витрины, на сегодняшний день требуется трансформации в коммуникационной политике и стали использоваться на цифровом маркетинге как (англ. *digital marketing*, диджитал-маркетинг).

Преимущества цифрового маркетинга

1. Цифровой маркетинг позволяет вам охватить онлайн и оффлайн потребителей, которые используют планшеты и мобильные телефоны, играют в игры и загружают приложения. Таким образом, бренд может понравиться широкой аудитории, не ограничиваясь Интернетом.

2. Возможность сбора четких и подробных данных. Почти все действия пользователя в цифровой среде регистрируются аналитической системой. Это позволяет не только делать точные выводы об эффективности различных рекламных каналов, но и создавать точный портрет покупателя.

3. Гибкий подход - Цифровой маркетинг позволяет привлекать офлайн-аудиторию на онлайн-рынок и наоборот. Например, вы можете использовать QAL-код на листовке, чтобы направлять пользователей на веб-сайт. В то же время, благодаря электронной рассылке подписчиков можно приглашать на семинары или другие офлайн-мероприятия.

Маркетинговый комплекс, также известный как модель маркетингового комплекса (marketing mix model) или теория 4-P, является основным элементом любой бизнес-стратегии. Эта модель проста и универсальна в использовании и является своего рода контрольным списком для эффективного продвижения продуктов компании на рынке. Первоначально комплекс маркетинга состоит из четырех элементов (4p):

Продукт (product) - тип продукта, изображение, торговая марка, дизайн, упаковка, гарантия, сервис; цена (price) - Скидка, условия оплаты, условия кредита; место (канал распространения) - Логистика, транспорт, ресурсы; продвижение (увеличение продаж) - увеличение розничных продаж, реклама, продвижение по службе. После этого он стал более сложным, и в результате его передали в маркетинговые комплексы 5-P и 7-P.

Люди - это горячие клиенты, это человек, который проявил интерес к тому, что вы делаете - к вашей компании, продукту или услуге. Если вы каким-то образом реагируете на маркетинговые сообщения, вы становитесь потенциальным клиентом.

Процесс - процесс и скорость обслуживания в сетевых процедурах, механизмах и наборах задач, которые обеспечивает маркетинг. Цель состоит в том, чтобы покупать и пользоваться услугами как можно более комфортно для потребителей.

Вещественные доказательства - (ситуация, обстановка, в которой предоставляется услуга, продажа товаров).

Из чего состоит интернет-маркетинг?

Наиболее распространенные инструменты и каналы цифрового маркетинга:

- Цифровое телевидение и онлайн-радио (блоггер, целевая аудитория и т.д.)
- Контент-маркетинг (публикации на тематических сайтах, блогах и т.д.)
- Реклама приложений, мессенджеров, онлайн-игр;
- Текстовые сообщения и рассылка текстовых сообщений;
- Интерактивность и реклама на наружном светодиодном экране, терминале самообслуживания;
- Поисковая оптимизация и SEO-Маркетинг в поисковых системах в Интернете;
- Контекстная реклама, баннеры и тизерные объявления;

- Маркетинг в социальных сетях;
- Маркетинг по электронной почте;
- Партнерский маркетинг, при котором веб-мастер получает плату за привлечение каждого посетителя или покупателя.

Работа с блогерами - это полноценный независимый инструмент продвижения. Раньше бьюти-блогеры в основном использовались в определенных отраслях, рекламируя косметику, фуд-блогеры-рестораны и т.д. Сегодня маркетологи уже поняли, что влиятельных маркетологов можно применить практически к любой нише — нужно просто найти правильный подход к лидерам общественного мнения и выстроить долгосрочную стратегию работы с ними.

Реклама в онлайн-радио до недавнего времени не рассматривалась как перспективный метод маркетинга. Однако сегодня почти все вещатели вещают через Интернет, предоставляя удобный канал коммуникации лояльной аудитории. Реклама на интернет-радио - это тренд и возможность охватить онлайн-аудиторию

Контент-маркетинг помогает вам выстраивать долгосрочные отношения с вашей целевой аудиторией. С его помощью привлекайте потенциальных клиентов и удерживайте существующих. Например, компания с блогом привлекает на 55% больше посетителей. Исследование Demand Generation Report показало, что 47% покупателей просматривают от трех до пяти постов, прежде чем купить товар или услугу.

Маркетинга приложений становится все больше и больше, а это значит, что пользователи тратят все больше и больше времени (по последним данным, 86% от общего времени держат смартфон в руках). Все телефоны современные, большая память, на них можно загружать десятки и сотни приложений, видео- и аудиосообщения повышают восприятие информации абонентами, а значит, информация достигает цели. Уникальные рабочие инструменты в виде списков рассылки улучшают имидж компании, повышают лояльность аудитории и увеличивают продажи.

Реклама на интерактивных наружных светодиодных экранах уже сегодня знакома потребителям. Этот тип носителей лучше размещать в тех местах, где потенциальным клиентам приходится смотреть на экран.

Одним из преимуществ терминальной рекламы является то, что она не информирует потенциальных клиентов о рекламируемых товарах или услугах, а проводит беседы с клиентами. Прочитав информацию на баннере, пользователь может нажать на баннер и перейти на страницу, где он может получить подробную информацию о продуктах и услугах, предлагаемых компанией. Это означает маркетинг в социальных сетях или "маркетинг в социальных сетях". Специалисты в этой области сегодня очень востребованы. Это неудивительно, ведь грамотное продвижение в социальных сетях может принести значительную практическую пользу бизнесу. Согласно статистике, около 80% компаний ведут собственные страницы в социальных сетях, поскольку внимание пользователей сместилось в основном в Интернет. Однако для того, чтобы эти каналы работали, необходим эффективный маркетинг.

Основной целью продвижения малого и среднего бизнеса является привлечение новых клиентов и увеличение продаж через социальные сети. Это помогает донести информацию о ваших продуктах до вашей целевой аудитории. Это достигается различными методами, используемыми в комплексе: рекламой, привлекательным контентом и прямым взаимодействием с клиентами.

Маркетинг по электронной почте создает дополнительную коммуникацию с клиентами. С его помощью вы можете увеличить конверсию - это ключ к увеличению прибыли. Этот инструмент поможет вам создать репутацию вашего бренда и распространять информацию и коммерческий контент, повышающий лояльность аудитории. Рассылка новостей по электронной почте может быть направлена на продажу вам любого продукта, который уведомляет вас об обновлениях в этом. Продукты, которые уже используются, сообщают о новостях от производителя. Кроме того, информационные бюллетени могут содержать

полезную информацию (например, учебные материалы или выпуски новостей). Это также может быть простейшая техническая рассылка новостей, с уведомлениями об отказе или возобновлении услуг, регистрации или подписке.

Партнерский маркетинг или партнерский маркетинг (affiliate marketing на английском языке) - это концепция рекламных акций и продаж, при которой торговая компания платит сторонней компании за привлечение клиентов.

Как правило, бренд реализует специальную программу для партнеров или аффилированных лиц, и партнер получает вознаграждение за каждую покупку товара приведенным им клиентом. В большинстве случаев стоимость товаров одинакова как для продавцов, так и для партнеров, а эффективность каждого партнера основана на помеченных ссылках, которые могут отслеживать количество кликов потенциальных покупателей и количество выполненных основных действий. Поэтому эта рекламная модель в основном связана с онлайн-продажами.

Использованная литература:

- 1.Акулич, М. В. Интернет-маркетинг : учебник для бакалавров / М. В. Акулич. – Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2020. – 352 с.
- 2.Агафонов, А. Сетевой маркетинг. Система рекрутирования в Интернете / А. Агафонов. - М.: Омега-Л, 2019. - 128 с.
- 3.Загребельный, Г. Performance-маркетинг.Заставьте интернет работать на вас / Г. Загребельный. - М.: Альпина Паблишер, 2017. - 270 с.
- 4.Акулич, М.В. Интернет-маркетинг: Учебник для бакалавров / М.В. Акулич. - М.: Дашков и К, 2016. - 352 с
- 5.Винарский, Я.С. Web-аппликации в Интернет-маркетинге: проектирование, создание и применение: Практическое пособие / Я.С. Винарский, Р.Д. Гутгарц. - М.: Инфра-М, 2017. - 304 с.

Атыбаева И.Ж., окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Мамадалиева К.А., окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

ЖАЛАЛ-АБАД ОБЛАСТЫНА КАРАШТУУ АРСЛАНБАП АТА АЙЫЛЫНДАГЫ ГРЕК ЖАҢГАКТАРЫНЫН АБАЛЫ ЖАНА КӨБӨЙТҮҮГӨ ТОСКООЛ БОЛГОН МАСЕЛЕЛЕРДИ ЧЕЧҮҮ

Аннотация

Макалада изилдөөнүн предмети болуп Жалал-Абад областына караштуу Арсланбаптагы грек жаңгагынын түшүмүн көбөйтүүнүн ар тараптуу жолдору каралган.

Изилдөөнүн максаты – грек жаңгагынын түшүмү жыл өткөн сайын азаюу себептерин аныктоо. Эң негизги көйгөйлөрдүн бири аталган токой түшүмүн алууда дарактар кыйылып бара жаткандыгы кейиштүү көрүнүш.

Андыктан изилдөөнүн жүрүшүндө республиканын түштүк аймагындагы баалуу продуктунун түшүмүн жогорулатуу практикалык колдонулууга ээ болуучу илимий натыйжалар иштелип чыгылды. Алар грек жаңгак токоюнда орун алган көйгөйлөрдү бүгүнкү күндүн шарттарына жараша чечүүгө арналгандыгы менен айырмаланып, жергиликтүү бийликтердин, айыл чарба башкаруу комитеттеринин ишмердүүлүгүндө кеңири пайдалануусу мүмкүн.

Түйүндүү сөздөр: Арсланбап, токой чарбасы, грек жаңгагы, көчөт, көчөткана, ижара, нымдуулук.

СОСТОЯНИЕ ГРЕЦКИХ ОРЕХОВ В СЕЛЕ АРСЛАНБАП АТА ДЖАЛАЛ-АБАДСКОЙ ОБЛАСТИ И РЕШЕНИЕ ВОПРОСОВ, ПРЕПЯТСТВУЮЩИХ ИХ РАЗМНОЖЕНИЮ

Аннотация

Предметом изучения статьи стал комплексный подход к увеличению урожая грецких орехов в Арсланбапе, Джалал-Абадской области.

Цель исследования-определить причины, по которым урожай грецкого ореха падает с каждым годом. Одна из основных проблем-это то, что деревья вырубаются при получении указанного лесного урожая.

Поэтому в ходе исследования были разработаны научные результаты, которые будут иметь практическое применение в повышении урожайности ценного продукта в южных регионах республики. В отличие от того, что они предназначены для решения проблем, с которыми сталкиваются сегодня в ореховых лесах, они могут быть широко использованы в деятельности местных органов власти и комитетов по управлению сельским хозяйством.

Ключевые слова: Арсланбап, лесное хозяйство, грецкие орехи, саженцы, копировальный аппарат, аренда, влажность.

THE CONDITION OF WALNUTS IN THE VILLAGE OF ARSLANBAP ATA OF JALAL-ABAD REGION AND THE SOLUTION OF ISSUES PREVENTING THEIR REPRODUCTION

Annotation

The subject of the article was a comprehensive approach to increasing the yield of walnuts in Arslanbap, Jalal-Abad region.

The purpose of the study is to determine the reasons why the walnut harvest is falling every year. One of the main problems is that trees are cut down when receiving the specified forest harvest.

Therefore, in the course of the study, scientific results were developed that will have practical application in increasing the yield of a valuable product in the southern regions of the republic. In contrast to the fact that they are designed to solve the problems faced today in walnut forests, they can be widely used in the activities of local authorities and agricultural management committees.

Key words: Aslanbap, forestry, walnuts, seedlings, copy machine, rent, humidity.

Киришүү. Макалабызды даярдоонун алдынан койгон максатыбыз Жалал-Абад областына караштуу Арсланбап ата айылындагы грек жаңгактарынын учурдагы абалына баа берип, орун алган жагдайды жакшыртуу жолдорун сунуштоо болду.

Кыргыз эли байыртан эле айыл чарба жана мал чарбачылыгы менен алектенип келишкен. Үрөн өстүрүү, тоют өндүрүү, илим изилдөө институттары жана лабораториялар айыл- чарбачылыгын колдоого багытталган.

Негизги бөлүгү. Кыргызстандын түштүгүндөгү Арстанбап айыл Өкмөтү Бабаш-Ата кырка тоосунун туштук чыгыш этегинен орун алган. Арстанбап айыл Өкмөтүнүн борбордук айылы Арсланбоб айылы болуп, Жалал-Абад областтык борбордон, Аэропорт жана темир жолдон 89 км., Базар-Коргон райондук борборунан 53 км. алыстыкта жайгашкан. Арстанбап айыл Өкмөтү Кызыл-Үнкүр, Могол, Талдуу-Булак айыл Өкмөттөрү менен чектешкен. Арстанбап-Ата токой чарбасы Базаркоргон районунда жайгашкан. Токой чарбанын конторасы Гумкана айылында жайгашкан жана областтын борбору болгон Жалал- Абаттан 80 км аралыкта турат. Арстанбапата токой чарбасынын жалпы аянты 19001.5 га тузот. Токой чарба 3(уч) токой болумдон турат.Токой чарбанын мамлекттик актысын , Токой анчылыкты жайгаштыруу департаменти толук жумушун аяктап такталып Мамлекеттик акт алынды № 024058. Ал эми токой чарбанын ич ара бөлүнүшү төмөндөгү таблицадан көрүүгө болот:

Таблица 1. токой чарбанын ич ара бөлүнүшү

Токой бөлүмдөрү	Жалпы аянты, га	Токой чарбанын % түзөт	Токойчулук бөлүмдөрдүн конторасы жайгашкан	Токой чарбанын конторасынан алыстыкта жайгашкан, км
Кош-Терек	9211,5	57	Арстанбап а.	6
Гумхана	4023,4	25	Гумхана а.	-
Жай-терек	5766.6	31	Жай-Терек а.	20

Булагы: автор тарабынан токой, мал чарбасы жана балык чарбасы департаментинин маалыматтары боюнча даярдалды.

Арстанбап –Ата токой чарбасы боюнча 2021- жылы жазгы талаа иштерине бардыгы болуп 17723 даана көчөт казылып алынды. Атап айтканда, көчөтканадан, мектепчелерден казып алынган жаш көчөттөр томондогу иштерге сарыпталды: 2021- жылы экме токойлорго – 2400 даана, акыркы 5 жыл ичинде эгилген көчөттөрдү толуктоого 202 га аянтка –7060 даана, сатылганы - 4470 даана, 78760 сомдук сатылган, Казып алуу учурунда жараксыз болгону- 2000 даана. Жашылдандыруу көрктөнүрүүгө 2000 даана

Арстанбап-Ата токой чарбасы 2021- жылы жеке жактарга 78760 сомго 4470 даана ар турдуу породадагы көчөттөр сатылган:

Арстанбап-Ата токой чарбасы боюнча 2021- жылы 3,0 га аянтта жаш көчөттөрдү эгуу жумуштары жүргүзүлүп, 2400 даана көчөт сарпталды. Атап айтканда, Гумхана токойчулук бөлүмү боюнча 1,0 га аянтта аткарылды, Кош-Терек токой бөлүмүндө 1,0 га Жай-Терек токой бөлүмүндө 1,0 аткарылды. Жогорудагы иштер аткарылгандан кийин токойчулук бөлүмдөрдө жаш көчөттөр эгилген аянтчалар сьемкага алынып мамычалар орнотулду. 2021- жылда эгилген жана мурунку жылдарда эгилген жана көчөтканадагы көчөттөр жазгы техникалык кабыл алуудан(техпремка) өткөрүлгөн.

Жаны эгиле турган көчөттөрдүн проектерин түзгөндө алардын 5 жыл катары менен толуктоо жана асыроо белгиленген , ошонун негизинде 2021- жылы, Арстанбап-Ата токой чарбасы боюнча 202,0 га аянтта толуктоо жүргүзүлдү, жалпысынан 7054 даана көчөт сарпталды. 2021- жылы Үрөөн себүү жаңгак 0,025 га аянтта жүргүзүлгөн.

Арстанбап-Ата токой чарбасында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн №482-токтомунун негизинде 11434,8 га жангак токою 1180 ижарачыга ижарага берилип азыркы күндө 1414797 сом акча каражаты токой чарбанын казнасына кириштелген .Бүгүнкү күндө КР өкмөтүнүн 10-апрель 2018-жылдагы № 192 токтомунун негизинде токой чарбада атайын комиссия иштеп бүгүнкү күндө 635,0 га жангак жер аянты 409 ижарачыга ижарага берилип, андан токой чарбанын казнасына 639520 сом акча каражаты кириштелди.

Бул токойду илимпоздор, окумуштуулар жер шарындагы жалгыз жаңгак токою деп эсептешет. Анын байыркылыгын эл оозунда калган уламыштар менен тастыктап келишет. Азыркы мезгилде дүйнө элинин Арстанбап жаңгак токоюна болгон кызыгуусу күндөн-күнгө артууда. 1945-жылы америкалык ишкерлер СССРдин ошол кездеги жетекчиси И.В.Сталинден Арстанбап токоюн 50 жылдык мөөнөткө ижарага сурагандыгы белгилүү. Сталин ошондо «Токойду ижарага берүүнү Кыргыз жетекчилери өздөрү чечишсин, бирок мен билип жообун айтайын»,- дейт да токой жөнүндө кеңири маалымат алган соң, Америкалыктарга: «Кыргыз жетекчилери болбой койду»,- деп жооп кайтарган экен. Ошол окуядан кийин, 1945-жылы Жалал-Абад облусу боюнча жалпы аянты 775 миң гектарга барабар жаңгак токойлору Бүткүл союздук токой коругу болуп жарыяланат. Бул иш Кыргыз ССР Министрлер Советинин председатели Исхак Раззаковдун жетекчилиги астында ишке ашат. Тарыхчылардын айтымына караганда Арриан менен Теофрастын тарыхый эмгектеринде Македонскийдин Түркестанга болгон жүрүшүнүн учурунда анын аскерлери айыкпас бир оорууга чалдыгап калышып, анан жергиликтүү токойдун жаңгагын жеп сакайып кетишкен деген божомолдор бар. Ушул окуядан кийин Македонский бул жаңгактан алдырып өздөрүнүн жерлерине эктирип көбөйтүп бүтүн дүйнө эли андан кийин бул жаңгакты грек жаңгагы катары таанып калышкан деп айтылат. Тарыхый маалыматтарга таянсак, грек жаңгагы биздин Арстанбап жаңгак токоюнан алынып кеткен деген божомолдор чындыкка аябай жакын. Биздин жаңгак токойдун ошол мезгилдерде бар экендигин илим изилдөөчүлөр да тастыкташат. Арстанбап токоюн илимпоздор палеогон доорундагы токой дешет. Бул токой 50 миллион жыл мурун пайда болгон. Андан бери токойдогу жаңгактар миң ирет кыйылып, кайра өсүп жана көбөйүп келди. Азыр бул токойдон 800 жылдык жаңгактарды да табууга болот.

100-120 жылдык дарактан 80-90 кг, кай бир учурда 200-250 кгга чейин түшүм алууга болот. Жаңгак ным жана жылуулукту сүйгөн өсүмдүктөрдүн катарын толуктайт. Нымдуу жерлерде жаңгак бийик жана көркөмдүү болуп өсөт. Таштуу кургак жана күнгөй беттерде жаңгак бадал сымал бутактанып жерге жакын өсүп, анча бийик көтөрүлө албайт жана өтө көркүнө да чыга албайт. Токойдо жаңгактын жерге түшкөн мөмөсүнөн шарты туура келсе, жаңы көчөттөр өнүп чыгып токойдогу жаңгактардын катарын толуктайт. Жаңгактын мөмөсү данектүү, тоголок же сүйрү болот.

Жаңгак менен адам жана жапайы жандыктар да азыктанышат. Данектин 45-70 пайызы май, 8-21 пайызы белоктон турат. Жаңгактын данеги - өтө жогору калориялуу азык болуп эсептелинет. 1 кг данеги 8000-8500 калорияга чейин энергия берет. Ал А, В витаминдерине бай. Чала бышкан жаңгакта С витамини көп, андан кыям кайнатууга болот. Жаңгак кулинария жана кондитер өндүрүшүндө да кеңири колдонулат. Кыргызстандагы жаңгактардын данегинин майлуулугу да өтө жогору. Маселен, биздеги жапайы токойлордогу өскөн жаңгактын данегиндеги май орто эсеп менен 70,8 пайызга барабар болсо, Францияда эгилме жаңгактын майлуулугу орточо 55,5 пайыздан ашпайт. Жаңгак өтө пайдалуу.

Анын жалбырагынан жыттуу заттар жана С витамини алынат. Кабыгы боёк катары колдонулган учурлар да көп кездешет. Ошондой эле жаңгактын сөңгөгүнөн бешик, комуз, үй эмеректери жасалат. Ал эми медицинада дары-дармек жасоодо жана көптөгөн ооруларды айыктырууда жардам берери да далилденген. Азыркы мезгилде жаңгактын баасы 75-100 сомго чейин жетет.

Жалпысынан токой тилкелерин ижарага алып иштетип жаткан 20 миңден ашуун адам болсо, анын 14 миңи Жалал-Абад облусунда катталгандыгы анык. Бул жерде Арстанбап жаңгак токою бар, ижарачылардын көпчүлүгү мына ушул жаңгак жана мисте токойлорун ижарага алып иштетип келишет. Биздин мыйзамда көрсөтүлгөндөй, алар ижарага 5 жылдан 49 жылга чейинки мөөнөткө токойду сактоо жана көбөйтүү шарты менен алышат.

Азыркы мезгилде жалпы токой аянтынын 50 пайызы эскирген. Мунун бир канча себебтери кездешет. Мисалга алсак, эскирген токойлордун көпчүлүгү кыйылууга жана отунга кетип, а кээ бир ижарачылар алган жаңгактардан туура пайдалбастан кароосуз таштап

чет жака кеткендерин жана жаңгактарды көбөйтүүнүн ордуна ал жерлерге үй куруп алгандарын да кездештирүүгө болот.

Ижара акысынан жыл сайын 60 миллион сом түшүшү керек, азыркы күндө 29 миллион сому төлөнбөй келе жатат.

Ошондуктан Айыл чарба министри жана ушул тармакта иштеген адистерибизге сунушубуз ижарага алып иштетип жаткан ар бир жаранды кылдаттык менен текшерип эрежени бузуп, үй салып алган болсо, жерди ижарага алып иштетпей чет жака кеткен болсо же дагы келишимдеги шарттар бузулган болсо ал жерлерди мамлекетке кайтарып донорлорго сунуштап мамлекетибизге көбүрөөк пайдасын тийгизсек жакшы болот эле. Анткени азыркы күндөрдө дүйнө жүзүндө өзгөчө табигый баалуулук, улуу жаңгак токою катары биздин жаңгак токой бааланат.

Мындан сырткары, азыркы учурда, жазында жана күзүндө малдарды адамдар өздөрүнүн конуштарына жакын жайышат, ошол себептен дарактарга да зыян келип жалбырактарын жеп салышат. Ошондой эле аба-ырайы да таасирин тийгизүүдө мисалы: жаз мезгилинде гулдөп калган грек жаңгактарына кар жаап үшүк алып көптөгөн бак дарактар мөмөсүз калган учурлар да кездешет. Айыл тургундары жана жакын айылдардан келип дарактарды кескилеп отун кылып алып кеткендерин да учураттууга болот.

Жогоруда айтылгандардын негизинде, жаңгак токойлорунда учурда орун алган абалдан чыгуу үчүн төмөнкүдөй иш-чараларды колдоп, сунушталат:

Бош көчөт экчү жайларды караштырып жаңгак көчөттөрүн көптөгөн санда эгүү, жаңгак токоюбузду көзөмөлгө алуу(ижарага алып туура максатта пайдаланбай үй куруп ж.б.)

Малдардын жаңы жана эски көчөттөрдүн жеп салуусунан коргоо. Донорлор менен байланышып жаңы жаңгак токойлорунун жаралышына шарт түзүп берүү.

Жыйынтык. Жаңгак токою боюнча билим жана тажрыйба алмашуу үчүн бирдиктүү жана жеткиликтүү жалпы аянтчаны түзүү. Кыргыз Республикасынын аймагындагы токой чарбаны пайдалануу жана болгон токойлорубузду сарамжалдуу пайдалануу маселелери боюнча билим базасын өнүктүрүүдө зарыл болгон деңгээлге жана биримдикке жетүү үчүн тармактарды түзүү зарыл. Бүгүнкү күндө донорлор тарабынан каржыланган ар кандай көптөгөн долбоорлор өлкө боюнча жаңгак токой чарбасын өнүктүрүү, туруктуу пайдаланууну камсыз кылуу иш-аракеттеринин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн бир аянтчага бириктирилүүсү керек. Донорлор менен биргеликте жаңы жаңгак токойлорун жаратуу үчүн, ыңгайлуу жерлерди караштырып, көчөттөрдү эгип аларга кам көрүүгө бүт мүмкүнчүлүктөрдү түзүп берүү. Жаңгак токойлорун көбөйтсөк бир гана мамлекетибиздин бюджетине гана салым кошпостон, калкыбыздын ден-соолугуна да кам көргөн болобуз. Анткени жогоруда айтып өткөндөй жаңгактын көптөгөн дартка шыпаа болорун эскертип кетебиз. Бул ыктоо донорлор жана башка кызыкдар тараптар үчүн координация жана байланыш борборунун милдетин да аткара алат.

Колдонулган адабияттар:

1.Эргешов, К.А. Повышение эффективности сельскохозяйственного производства за счет улучшения использования основных фондов [Текст] / К.А.Эргешов, Г.А. Маметова // Наука. Образование. Техника. – Ош: КУУ, 2017.

2.Кадыров, А.А.Тенденции развития органического сельского хозяйства [Текст] / [А.А. Кадыров, А.О. Кожошев, А.М. Абарбекова] // Наука. Образование. Техника. – Ош: КУУ, 2019.

*Абдыкалыков М.А., аспирант
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

ОШИБКИ НАЛОГОВОГО КОДЕКСА КР ПРИ РАСПРЕДЕЛЕНИИ НАЛОГОВОГО БРЕМЕНИ ОТ ПОДОХОДНОГО НАЛОГА

Аннотация

В статье подробно рассмотрены вопросы по несправедливости распределения налогового бремени при пропорциональной шкале налогообложения в Кыргызской Республике. На сегодняшний день в странах СНГ обсуждаются вопросы перехода на прогрессивную шкалу налогообложения. Принимая во внимание успешный международный опыт налогового администрирования Правительству КР необходимо провести реформы в налоговой системе для эффективного роста экономики.

Ключевые слова: Прогрессивная шкала ставок, плоская шкала налогообложения, коррупция, теневой сектор, налоговая политика.

ERRORS OF THE TAX CODE OF THE KYRGYZ REPUBLIC IN THE DISTRIBUTION OF THE TAX BURDEN FROM INCOME TAX

Annotation

The article discusses in detail the issues of inequity in the distribution of the tax burden in the proportional scale of taxation in the Kyrgyz Republic. Today, the CIS countries are discussing the transition to a progressive tax scale. Taking into account the successful international experience of tax administration, the Government of the Kyrgyz Republic needs to carry out reforms in the tax system for effective economic growth.

Keywords: Progressive scale of rates, flat scale of taxation, corruption, shadow sector, tax policy.

До 2001 года подоходный налог в Кыргызской Республике (КР) долгое время основывался на прогрессивной шкале ставок. Отрицательно повлияла на доходную часть бюджета введенная плоская шкала налогообложения. Всего лишь мизерный процент людей уплачивал налог по максимальной ставке, так как средняя заработная плата не достигала 9800 сом в месяц. Данная шкала оказалась неспособной эффективно выполнять перераспределительную функцию доходов. Вследствие чего страна начала использовать фиксированную ставку подоходного налога, которая составляет 10% (ст.173 НК КР “Ставка подоходного налога”).[1] Это решение мотивировалось необходимостью легализации доходов граждан которая повлекла бы рост объема налоговых поступлений в бюджет.

На сегодняшний день в странах СНГ обсуждаются вопросы перехода на прогрессивную шкалу налогообложения. Невозможно назвать действующую систему эффективной, так как статистика показывает что социальное расслоение растет с каждым годом. Растет уровень теневого бизнеса, а что еще хуже, то что средний класс все больше переходит на уровень бедного слоя.

Принимая во внимание успешный международный опыт налогового администрирования Правительству КР необходимо провести реформы в налоговой системе для эффективного роста экономики.

Налоговая система КР является главным фактором, влияющим на перспективы и состояние развития экономики. Несовершенство налогового законодательства приводит к неэффективности производства и бизнеса, ухудшению инвестиционного климата, увеличению уровня теневой экономики и др. На сегодняшний день коррупция создала препятствия для развития экономики и общества, также наблюдается снижение доверия общества к государственной власти. Государство принимает меры по борьбе с коррупцией (Государственная Стратегия антикоррупционной политики КР от 02.02.2012г.№26) [2], но несмотря на предпринимаемые меры уровень коррупции растет. В настоящее время уровень теневой экономики по официальным данным составляет около 39% ВВП, а по данным экспертов доходит до 60%. Как показывают отчеты международных финансовых институтов, в развитых странах объем теневой экономики невысок около 10% ВВП, в таких странах как

США, Швейцария и Великобритания, в развивающихся странах достигает до 50% и более [3].

Тревогу вызывает и уровень коррупции в стране, борьба с которой направлена не на устранение ее причин, а последствий. На основании анализа индекса восприятия коррупции проводимой международной организацией “Transparency International” КР занимает 136 место среди 175 стран [4].

Борьба с коррупцией была актуализирована на страновом уровне в Национальной стратегии устойчивого развития КР на 2013-2017 годы [5]. Согласно пункту 2.5 по противодействию коррупции в рамках стратегии 2013-2017, коррупция по-прежнему является реальной угрозой национальной безопасности КР, так как:

1. Дискредитирует или тормозит экономические и социальные преобразования;
2. Расширяет теневой сектор экономики, уменьшает налоговые поступления в бюджет и снижает эффективность использования бюджетных средств;
3. Ухудшает инвестиционный климат;
4. Увеличивает неравенство граждан (социальное расслоение) и другие.

В Кыргызстане также как и на всей территории СНГ процветают коррупция и бедность, которая влечет социальное неравенство. Социальное расслоение, начавшееся со времени обретения Кыргызстаном государственной независимости, характеризуется невиданным увеличением масштабов поляризации общества, значительным снижением в составе населения количества людей, относящихся к категории среднего класса. Поляризация общества происходит в результате несправедливого и неравномерного распределения доходов. По данным Нацстаткома в 2010 году разница между доходами 10% самых богатых и самых бедных кыргызстанцев составила 15 раз, такие данные остаются и сегодня [6]. Бедных в Кыргызстане значительно больше. Во-первых, величина прожиточного минимума, которая является определяющим критерием уровня бедности, по утверждению ученых-экономистов, не совсем соответствует стоимости товаров, необходимых для удовлетворения минимальных потребностей человека. Не может прожиточный минимум составлять 4 900 сомов, когда по данным того же ВБ около 15 % населения недоедает. Во-вторых, многочисленные социологические исследования, проводимые различными исследовательскими организациями, показывают гораздо большее количество бедных, а также не уменьшение, а увеличение их за последние годы. В КР социальное расслоение идет не только и не столько по имущественному признаку. Малоимущие слои населения: пенсионеры, инвалиды и многодетные семьи находятся не в лучшем положении из-за низкого финансирования с гос.бюджета, учитывая что данные показатели в два раза отстают от прожиточного минимума в два раза.

С каждым годом социальный контраст становится все более заметным. Разрыв между малоимущим населением и населением высоким уровнем дохода становится все более угрожающим. А это, как известно, чревато социальными напряжениями, очередными «цветными революциями».

По данным Национального статистического комитета КР в 2017 году уровень бедности составил 25,6%. Черта бедности - это 32093 сомов в год на душу населения. То есть почти треть населения - 1,6 млн. человек – живут за чертой бедности.

Среднемесячная номинальная зарплата на одного работника в 2017 году составила 15 670 сомов. По сравнению с 2016 годом (14847 сом) она стала чуть больше. Надо учитывать еще минимальную заработную плату, которая составляет 1200 сом. Размер прожиточного минимума в 2017 году составил 4900 сом. Уровень инфляции в 2017 году составил 3,7% и на 2018 год прогнозируется в коридоре 4-4,5%.

Таблица 1. Заработная плата по территории

Наименование показателей	Заработная плата по территории (сом)					2013-2017 гг. в %
	2013	2014	2015	2016	2017	

Кыргызская Республика	11 341	12 285	13483	14847	15670	27%
Баткенская область	8 593	8 903	9468	10093	10486	18%
Джалал-Абадская область	9 993	10 877	12035	13277	13939	28%
Иссык-Кульская область	15 507	17 192	17979	19800	21543	28%
Нарынская область	10 378	11 013	12724	13991	14339	28%
Ошская область	7 747	8 141	8708	9950	10180	23%
Таласская область	8 829	9 192	9882	10625	11295	22%
Чуйская область	9 313	10 303	11288	12554	13391	30%
г.Бишкек	13 875	14 865	16526	18185	19336	28%
г. Ош	9 417	10 578	11894	13008	13274	29%

Как указано в таблице 1 в Кыргызской Республике показатель средней заработной платы в период 2013 – 2017 годы вырос на 4329 сом или на 27%. В норме минимальная заработная плата, получаемая за неквалифицированный труд должна быть выше прожиточного минимума, но в странах, где трудящиеся не могут отстаивать свои интересы или бушует экономический кризис, минимальная зарплата может упасть ниже прожиточного минимума. Или вообще превратиться в некий расчетный показатель для определения размера других платежей или штрафов. До 2006 года минимальный размер оплаты труда (МРОТ) в Кыргызстане составлял 100 сомов, в 2008 году – 340 сомов. На 2017 год «минимальная заработная плата» установлена в размере 1200 сомов. Это составляет 24,4% от стоимости минимальной потребительской корзины.

Введение прогрессивной шкалы подоходного налога позволило бы перераспределить налоговое бремя, практически освободить от налогов людей, находящихся на грани выживания, и в то же время сделать основной упор на налоговое обложение сверхдоходов.

На наш взгляд, налоговая политика государства в нынешних условиях должна быть нацелена в первую очередь на стимулирование спроса, как со стороны населения, так и хозяйствующих субъектов. Поэтому нужны иные меры в области налогообложения. В этих целях должно быть обеспечено реальное снижение налоговой нагрузки для подавляющего большинства налогоплательщиков - физических лиц, которое позволит существенно увеличить покупательский спрос основной массы населения страны

Некоторые элементы подоходного налога, используемые в зарубежных странах, могут быть применены в практике подоходного налогообложения в Кыргызской Республике, при этом внедрение данных элементов в налоговое законодательство необходимо осуществлять поэтапно. Переход к прогрессивной шкале налоговых ставок в настоящее время очевидно требуется, однако данное нововведение следует реализовывать постепенно, и представляется целесообразным начать с установления необлагаемого минимума, соответствующего на начальных этапах реформы прожиточному минимуму, официально установленному для соответствующего субъекта [7].

Много внимания со стороны налоговых властей в зарубежных странах уделяется уровню собираемости налога, для повышения которого устанавливаются высокие штрафы за неполную или несвоевременную уплату, а также применяется поощрение в виде выплаты процентов на переплаченную в течение года сумму налога (Дания).

В КР появляются идеи о введении прогрессивного налогообложения. Мы считаем, что налоговая система, готова к введению прогрессивного налогообложения. Прогрессивное налогообложение должно способствовать усилению поддержки граждан с низкими доходами за счёт увеличения налоговой нагрузки на граждан с высокими доходами. Несмотря на перечисленные преимущества, необходимо отметить, что отношение к прогрессивной шкале налогообложения остаётся неоднозначным. При этом существуют противоположные взгляды относительно этого вопроса [8].

Во-первых, увеличение налогов может привести к тому, что налогоплательщики будут скрывать свои доходы, а такие массовые нарушения могут способствовать не увеличению

поступлений в бюджеты, а их снижению. Именно это является основной причиной ввода плоской шкалы. Решение данной проблемы связано с развитием правовой культуры граждан и преодолением правового нигилизма.

Во-вторых, крупные налогоплательщики обычно получают доходы в более развитых регионах страны, что приводит к ещё большему неравенству в случае, когда налоги остаются в этом «богатом» регионе. Преодоление данной проблемы возможно путём принятия соответствующих законодательных установлений, позволяющих перераспределить денежные средства.

Что касается мнения простых граждан, то учитывая, что цель введения прогрессивной шкалы — это достижение социальной справедливости, соответственно были получены положительные отзывы. В 2009 году правительством КР был рассмотрен проект введения, но не был принят.

Главной целью решения данной проблемы выступает создание эффективного механизма налогового администрирования, и распределения налогового бремени в зависимости от полученных доходов (см.рис.1)

Рис. 1 Формулировка цели (целей) решения проблемы

Ожидаемыми результатами являются справедливость налоговой системы, увеличение бюджетных доходов, сокращение уровня социального расслоения, доступность восприятия налоговой системы, как налогоплательщиками, так и налоговыми органами, повышение индекса доверия населения к органам государственной власти, увеличение количества населения среднего класса, повышение уровня правовой культуры населения и улучшение инвестиционного климата

Использованная литература:

1. Налоговый кодекс Кыргызской Республики www.sti.gov.kg
2. Государственная стратегия антикоррупционной политики КР от 02.02.2012 года №26 www.cbd.minjust.gov.kg
3. Савин В.Е., Гапурбаева Ш.Р. Масштабы теневой экономики и определение размеров теневой занятости населения в КР. Russian Journal of Entrepreneurship 18(24):4351, 2017
4. Антикоррупционные реформы в Кыргызстане. Отчет Организации экономического сотрудничества и развития, 2015 год
5. Национальная стратегия устойчивого развития КР на период 2013-2017 годы, утв. Указом Президента КР от 21.01.2013 года № 11.
6. Государственный статистический комитет КР www.stat.kg

- 7.К.М. Уразбаев «Налоговая система и финансовое обеспечение плана» Б. 2005 г
- 8.Экономическая реформа в Кыргызстане: позитивы и негативы. /ИЭИ, -Б., 2007

*Мамыркулова Дж.Р., аспирант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ МАЛ ЧАРБАСЫН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аннотация

Макалада Кыргыз Республикасында мал чарбасын өнүктүрүүнүн теориялык жана практикалык концепциясы талкууланат. Бул маселени чечүүдө Кыргыз Республикасынын айыл чарбасынын жоболорун жана андан ары өнүгүү мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен мал чарбасын өнүктүрүүнүн келечегин илимий негиздөө зарыл. Бул биздин рынокту барган сайын арзан жана ар түрдүү өнүмдөр менен камсыз кылуу үчүн чет элдик өндүрүүчүлөрдүн атаандаштык кысымынын акырындык менен өсүшүн сүрөттөйт. Учурдагы Агрардык саясат кырдаалды тереңдетип, дыйкан чарбаларында жакырчылыктын өсүшүнө алып келиши мүмкүн. Фермерлердин жер үлүшүнүн төмөндүгү, жерди ирилештирүүнүн төмөн деңгээли айыл чарбасын өнүктүрүүдөгү көйгөйлөрдүн маанилүү топторунун бири болуп саналат. Өндүрүштүк потенциалдын начардыгы каржы ресурстарына жетүүнү жана өндүрүш процессинде аларга жетүүнү билдирет (күйүүчү-майлоочу материалдар, жер семирткичтер, жабдуулар, ветеринардык кызматтар ж. б.). Айыл чарба кооперативдерин, агроөнөр жай кластерлерин, Айыл чарба кооперативдерин, өндүрүш өнөр жайын жана сооданы түзүү боюнча көптөгөн аракеттер ийгиликтүү болгон жок жана күтүлгөн натыйжаларды берген жок. Бул көйгөйлөрдүн, ошондой эле айлана-чөйрөнүн факторлорунун айкалышы өндүрүштүн өсүшүнө жана айыл чарба менен мал чарбасынын натыйжалуулугуна тоскоол болгон көйгөйлөрдүн жыйындысы. Бул мал чарбасын жана жалпысынан айыл чарбасын инновациялык өнүктүрүү стратегиясын иштеп чыгууну талап кылат.

Түйүндүү сөздөр: Айыл чарба, мал чарбачылыгы, инновациялык технологиялар, өнүгүү перспективалары, финансылык ресурстар, өндүрүштүк потенциал, агроөнөр жай кластери, айыл чарба кооперативдери.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЖИВОТНОВОДСТВА В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Аннотация

В статье обсуждается теоретическая и практическая концепция развития животноводства в Кыргызской Республике. При решении данного вопроса необходимо научное обоснование перспектив развития животноводства с учетом положений сельского хозяйства Кыргызской Республики и возможностей дальнейшего развития. Это описывает постепенное увеличение конкурентного давления со стороны иностранных производителей, чтобы обеспечить наш рынок все более дешевыми и разнообразными продуктами. Нынешняя Аграрная политика может углубить ситуацию и привести к росту бедности в фермерских хозяйствах. Низкая земельная доля фермеров, низкий уровень укрупнения земель являются одними из важнейших групп проблем в развитии сельского хозяйства. Слабый производственный потенциал означает доступ к финансовым ресурсам и доступ к ним в процессе производства (горюче-смазочные материалы, удобрения, оборудование, ветеринарные услуги и т. д.). Многие усилия по созданию сельскохозяйственных кооперативов, агропромышленных кластеров, сельскохозяйственных кооперативов, обрабатывающей промышленности и торговли не увенчались успехом и не дали ожидаемых результатов. Это совокупность проблем, при которых сочетание факторов окружающей среды препятствует росту производства и эффективности сельского хозяйства и животноводства. Это требует разработки инновационной стратегии развития животноводства и сельского хозяйства в целом.

Ключевые слова: Сельское хозяйство, животноводство, инновационные технологии, перспективы развития, финансовые ресурсы, производственный потенциал, агропромышленный кластер, сельскохозяйственные кооперативы.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF ANIMAL HUSBANDRY IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Annotation

The article discusses the theoretical and practical concept of animal husbandry development in the Kyrgyz Republic. When solving this issue, it is necessary to scientifically substantiate the prospects for the development of animal husbandry, taking into account the provisions of agriculture of the Kyrgyz Republic and the possibilities of further development. This describes the gradual increase in competitive pressure from foreign manufacturers to provide our market with cheaper and more diverse products. The current agrarian policy may deepen the situation and lead to an increase in poverty in farms. The low land share of farmers, the low level of land consolidation are among the most important groups of problems in the development of agriculture. Weak production potential means access to financial

resources and, accordingly, access to them in the production process (fuels and lubricants, fertilizers, equipment, veterinary services, etc.). Many efforts to create agricultural cooperatives, agro-industrial clusters, agricultural cooperatives, manufacturing and trade have not been successful and have not yielded the expected results. The combination of these problems, as well as environmental factors, is a complex of problems that hinder the growth of production volumes and the efficiency of agriculture and animal husbandry. This requires the development of a strategy for the innovative development of animal husbandry and agriculture in general.

Keywords: agriculture, animal husbandry, innovative technologies, development prospects, financial resources, production potential, agro-industrial cluster, agricultural cooperatives.

Мал чарбачылыгын өнүктүрүү перспективалары, өзгөчө инновациялык стратегиялар Европанын жана Американын өнүккөн өлкөлөрүнүн айыл чарбасында кенири жайылууда. Бул мал чарбачылыгынын жана өсүмдүк өстүрүүнүн продуктуулугун жана эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууга алып келет. Инновациялык стратегияны ишке ашыруунун аныктоочу шарты экономиканын агрардык секторун өнүктүрүү үчүн айыл чарбасын улуттук экономиканы өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыты катары таануу жана ошонун негизинде бул тармакка инвестиция тартуу болуп саналат. Мал чарбасынын стратегиялык өнүгүүсүн инновациялык багыттоо маселелерин чечүү бул тармактын потенциалын пайдаланууну жана инвестициялык ресурстарды кошумча тартууну камтыйт.

Заманбап мааниде айыл чарбасын инновациялык өнүктүрүү стратегиясы – бул айыл чарбаны өнүктүрүү стратегиясындагы инновация, айыл чарба экономикасына инвестициялоо менен байланышкан инновациялык өнүгүүнүн акыркы натыйжасы, ал техниканын, технологиялардын муундарын алмаштырууну жана жаңы технологиялардын, малдын породадарын жана жаны продуктыларды пайда болушун камсыз кылат.

Түзүлгөн кошумча нарктын көлөмү боюнча да, тармакта иштеген адамдардын саны боюнча да айыл чарбасы салттуу түрдө Кыргыз Республикасынын экономикасынын алдыңкы тармагы болуп саналат. 2012-жылы ИДПдагы тармактын үлүшү 18,6%ды, иштегендердин саны 31,3%ды түздү. Ошентип, 2005-2012-жылдары ИДП 26% өссө, айыл чарба продукциясы 9% гана өскөн.

Учурда Кыргызстан азык-түлүктүн негизги түрлөрү менен өзүн-өзү камсыз кылуунун жетиштүү деңгээли жок, анткени алардын көбү сырттан ташылып келет. Мисалы, ички рынок өздүк өндүрүш менен камсыздалган: картошка - 161,1%, жашылча - 130,8% жана сүт - 112%, кант - 38,5%, эт - 56,8% жана нан азыктары - 88%, .9%. Ички рынокто керектелген канттын жалпы көлөмүндө импорт 82%, жумуртка - 12%, эт (негизинен ветчина) - 27%, өсүмдүк майы - 62%, мөмө-жемиштер (негизинен цитрус) - 15%ды түздү.

Дыйкандардын жер үлүшүнүн аздыгы, жерди ирилештирүүнүн төмөн деңгээли айыл чарбасын өнүктүрүүдөгү көйгөйлөрдүн маанилүү топторунун бири болуп саналат. Өндүрүштүк потенциалдын начардыгы финансылык ресурстарга жетүүнү жана ага жараша өндүрүш процессинде (күйүүчү-майлоочу материалдар, жер семирткичтер, жабдуулар, ветеринардык кызматтар. Айыл чарба кооперативдерин, агроөнөр жай кластерлерин, айыл чарба жана кайра иштетүү өнөр жайын жана соода кооперативдерин түзүү боюнча көптөгөн аракеттер ийгиликтүү болгон жок жана күтүлгөн натыйжаларды бере элек.

Бул көйгөйлөрдүн айкалышы, ошондой эле экологиялык факторлор өз кезегинде өндүрүштүн көлөмүнүн өсүшүнө жана айыл чарбасынын жана мал чарбачылыгынын натыйжалуулугуна тоскоол болгон көйгөйлөрдүн комплексин түзөт. Бул мал чарбачылыгын жана жалпы эле дыйканчылыкты инновациялык өнүктүрүү стратегиясын иштеп чыгууну талап кылат.

1991-жылы башталган агрардык реформа жер маселесин чечүү жана өндүрүштү уюштуруунун социалдык-экономикалык формаларын реформалоо максатын көздөгөн. Реформа жеке менчик негиз болгон айыл чарба өндүрүшүн уюштурууну өзгөртүүгө мүмкүндүк берди, рыноктук баа механизмдин киргизди жана сатуу боюнча административдик регламенттөөдөн эркиндик берилди [1]. Айыл чарбасын колдоо үчүн мамлекеттик бюджетте жыл сайын олуттуу каражаттар каралат.

Тармак тышкы жеңилдетилген финансылык жардамга туруктуу көз карандылыктан чыга албайт. Чет өлкөлүк өндүрүүчүлөрдүн атаандаштык басымы акырындык менен өсүп, биздин рынокту барган сайын арзаныраак, ар түрдүү буюмдар менен камсыз кылууда.

Бүгүнкү айыл чарба саясаты кырдаалды тереңдетип, өзгөчө дыйкан чарбаларында жакырчылыктын өсүшүнө алып келиши мүмкүн. Кыргызстан бир нече глобалдык чакырыктарга, айыл чарбасын өнүктүрүүгө таасир этүүчү негизги факторлордун алдында турат:

-рыноктордун глобалдашуусу. Өлкө башка мамлекеттер менен соода байланыштарын кеңейтүүдө. Кыргызстан Бажы биримдигинде, келечекте Бирдиктүү экономикалык мейкиндикке мүчө болууга умтулууда. Бул өлкөлөр экономикалык көлөмү боюнча Кыргызстандан бир топ чоң. Алар өздөрүнүн айыл чарба тармагына зор колдоо көрсөтүшөт. Бул жагдай карап чыгуу жана башка шарттарга ылайыкташуу үчүн сөзсүз болот;

-Климаттын глобалдык өзгөрүүсү Кыргыз Республикасы үчүн кезектеги негизги чакырык болуп саналат. Кийинки 20 жылда дарыялардын агымынын 10%га көбөйүшү болжолдонууда [2].

Кыргызстан айдоо аянты аз мамлекеттердин катарына кирет. Айдоо жерлеринин жалпы көлөмү 1202,6 миң га (бир кишиге 0,25 га), анын 0,18 га жери сугарылат.

Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы төмөн инвестициялык жагымдуулукка ээ. Биринчиден, айыл чарбасы табигый-климаттык шарттарга абдан көз каранды. Ыңгайлуу жылдар арык жылдар менен алмашып турат: кургакчылык, үшүк, жаан-чачындын көп жаашы ж.б.[3].

Экинчиден, айыл чарбасы аз кирешелүү жана туруксуз тармак болуп саналат, ал акыры тышкы жеңилдетилген каржылоого туруктуу көз карандылыкты жаратат. Төмөн кирешелер өндүрүштү модернизациялоого жана инновацияга тоскоолдук жаратат.

Үчүнчүдөн, Кыргыз Республикасында жөнгө салуу жана уруксат берүү системасы натыйжасыздык, ашыкчалык жана коррупция менен мүнөздөлөт. Бул жерде продукцияны кайра иштетүү жана сатуу (анын ичинде экспорт-импорт катышы) тарифтик жана тарифтик эмес жөнгө салуу механизмдерине толугу менен баш ийет.

Төртүнчүдөн, Кыргыз Республикасында продукцияны эл аралык стандарттарга ылайык сертификациялоонун өнүккөн системасы жок. Бул факторлор биргелешип айыл чарба өндүрүшүнүн инвестициялык жагымдуулугун төмөндөтөт. Кыргызстандын негизги атаандаштык артыкчылыгы суунун жана жылуу климаттын болушу жана экологиялык жактан таза айыл чарба продукциясын өндүрүү мүмкүнчүлүгү болуп саналат.

Кыргызстандын айыл чарбасын өнүктүрүүнүн перспективдүү альтернативалары:

1.Чарбаларга ар кандай кызматтарды көрсөтүүчү (материалдык, лизингдик, финансы, маркетинг ж.б.) кубаттуу мамлекеттик ишканаларды түзүү. Алар финансылык жана башка кызматтарды, техниканы жана технологияларды ыкчам көрсөтүү механизмин гана түзбөстөн, ички жана тышкы рынокто продукцияны сатуу үчүн дыйкандар менен келишимдерди тузө алат. Бирок бул рынокто мамлекеттик ири компаниялар көзөмөлдөп, баа түзүүнү иш жүзүндө алардын көзөмөлүндө болот дегенди билдирет. Мындан тышкары, чарбалардын санынын көбүрөөк экендигин эске алганда, мындай ири ишканаларды эффективдүү башкаруунун механизмин түзүү өтө кыйынга турат жана алардын натыйжалуулугу сөзсүз түрдө төмөндөп, күнүмдүк өндүрүштүк чечимдерди жогорку борборлоштуруунун эсебинен чыгымдар көбөйөт.

2.Бул фермерлердин жеке кызыкчылыгын жогорулатууга, өндүрүштү жана сатууну көбөйтүүгө, пайданы жана кирешени көбөйтүүгө багытталган реформаларды акырындык менен ишке ашыруу. Атаандаштыкка жөндөмдүү жана жетиштүү көлөмдөгү продукцияны өндүрүүгө жана өндүрүштө колдо болгон ресурстарды натыйжалуу пайдаланууга жөндөмдүү болгон кызмат көрсөтүүлөрдү жана продукцияны өндүрүүчүлөр пайда алышы керек. Алардын негизинде өндүрүштү концентрациялоо ишке ашат - бул ири чарбалар, холдингдер ж.б. Бул ыктыярдуу жана экономикалык мотивдерге негизделиши керек. Мал чарбасын инновациялык өнүктүрүү (айыл чарбасы) стратегиясында миссия, көз караш жана максат

болушу керек. Кыргызстандын мал чарбасынын милдети — өлкөнүн жашоочуларын өз продукциясынын сапаттуу жана жогорку сорттуу мал чарба продуктылары менен мол камсыз кылуу.

Мал чарбасы рынокко багытталган өндүрүшү менен туруктуу, жашоого жөндөмдүү субсектор болуп калышы керек. Мал чарбасы Кыргызстандын айыл чарбасынын негизги тармагы болуп саналат. Келечекте айыл чарбасынын негизин фермердик чарбалар, кооперативдер, ири айыл чарбалары, продукциянын түрлөрү боюнча адистештирилген кластерлер, ошондой эле үй чарбалары (жеке көмөкчү чарбалар) түзөт.

2013-2020-жылдары. Мал чарбасын өнүктүрүү төмөнкү максаттарга баш ийдирилет.

- өндүрүш көлөмүнүн өсүшү, продукциянын сапатын жана мал чарбачылыгынын натыйжалуулугун жогорулатуу, өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу;

- мал чарба тармагын башкаруу системасын өркүндөтүү жана мамлекеттик жөнгө салуунун эффективдүүлүгү.

Максаттарга жетүү төмөнкү милдеттерди чечүү аркылуу ишке ашырылат:

- мал чарбасынын келемун жана натыйжалуулугун жогорулатуу;
- мал чарба продукциясын кайра иштетүү секторун өнүктүрүү;
- кызматташтыкты, альянстарды, кластерлерди өнүктүрүү;
- финансы-кредит системасын өнүктүрүү;
- инновацияларды, жаңы технологияларды киргизүү.

Максаттарга жетүү төмөнкү артыкчылыктардын алкагында ишке ашырылат.

1. Малдын продуктуулугунун өсүшү.

2. Кооперацияны, кайра иштетүүнү, тейлөөнү, логистикалык борборлорду өнүктүрүү, мал чарба тармагынын инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуу.

3. Айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн финансылык ресурстарга жана айыл чарба техникаларына (лизинг, кредит ж.б.) жетүүсүн жогорулатуу.

4. Органикалык айыл чарбасын өнүктүрүү, тоют өндүрүү.

Жогорудагы максаттардан, милдеттерден жана өнүгүүнүн приоритеттүү багыттарынан биз мал чарбачылыгындагы кырдаалдын татаалдыгын түшүнүү менен, 2010-жылдан 2020-жылга чейин эки этапта инновациялык өнүгүү стратегиясын түшүнөбүз. Ошондуктан, этап-этабы менен өнүктүрүү зарыл. айыл чарбасынын ар бир тармагы боюнча ченемдик-укуктук, өндүрүштүк жана технологиялык шарттар, негизги аралык натыйжаларга жетишүү жана консолидациялоо [4].

Биринчи этап (2010-2014-жж.) туруктуу өндүрүшкө жана өсүү потенциалын түзүүгө багытталган эң маанилүү пункттарды даярдоо менен турукташтыруу жана өнүктүрүү этабы (асыл тукум малды сатып алуу, логистика). Ал мал чарбачылыгын модернизациялоо жана туруктуу өнүктүрүү үчүн зарыл болгон ченемдик-укуктук, материалдык-техникалык базаларды, инновациялык моделдерди түзөт. Өнүктүрүүнүн (инновациялык) ушул баскычынын эң маанилүү жетишкендиктеринин бири өндүрүшкө, кайра иштетүүгө, кызмат көрсөтүүгө, продукцияны сатууга жана илимий-техникалык жактан камсыздоого багытталган кластерлерди, субкластерлерди түзүү болуп калат.

Экинчи этап (2015-2020-жылдар) - активдүү модернизациялоо, инновацияларды (техникалык жана технологиялык) киргизүү, өндүрүш ыкмасын өркүндөтүү жана өсүштүн туруктуу динамикалык тенденцияларын, өнүгүүдө жетишилген натыйжаларды консолидациялоо этабы. Бул этапта алынган жана жаңыдан пайда болгон атаандаштык артыкчылыктар кеңейет, мал чарба тармагында инновациялык бурулуш ишке ашат, мал чарба продукциясын жана кайра иштетүүнүн ички жана экспорттук потенциалынын өсүшү камсыз кылынат. Мында мал чарба продуктыларын өндүрүүдө сапаттык кайра өзгөртүү («мрамор этинин» пайда болушу) жана асыл тукум малдын санын көбөйтүү улантылат. Өндүрүштүн сапаттык өсүшү жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү өндүрүштү адистештирүүдө жана диверсификациялоодо жетишилген натыйжалардын жана өндүрүштүн заманбап технологияларын өздөштүрүүнүн негизинде ишке ашырылат.

Мал чарбасындагы абалды талдоо. 2010-жылы мал чарба продукциясынын дүн продукциясы 52874,9 млн сомду түздү (ставка 1 рубль = 1,5 сом). 2005-2010-жылдары физикалык жактан алганда эт өндүрүү (союлган салмакта) 3 процентке көбөйдү. 2010-жылы бардык айыл чарба жаныбарларынын саны, чочколорду кошпогондо, акыркы 15 жыл ичинде максималдуу мааниге жеткен. Бирок 2008-жылы бодо малдын саны 1990-жылдын деңгээлинен ашып кете алган. 2010-жылы кой-эчкилердин саны 1990-жылдагыга караганда 74%ды гана түзгөн. 2010-жылы жалпы эт өндүрүүдө (186,9 миң тонна), уйдун эти жана торпок эти 52,1%, козу жана эчкинин эти 27%, жылкынын эти 10,2%.

Кыргызстанда 2010-жылы канаттуулар чарбасы 4,4 миң тонна канаттуулардын этин жана 373 миллион даана жумуртка өндүрүүнү камсыз кылган. Канаттуулардын этинин импорту 87,6 миң тоннаны, тооктун жумурткасынын импорту 56,6 млн даананы түздү.

Малдын продуктуулугу. Мал чарбасы негизинен малды багуунун салттуу ыкмаларына багытталган. 2010-жылы Кыргыз Республикасында ар бир уйдан орточо сүт саап алуу 2036 кг түзсө, бир жумурткадан 116 жумуртка алынган.

2005-2010-жылдарга продуктуулугунун бардык уч көрсөткүчтөрү боюнча динамикасы терс: сүт саап алуу 5 %, жун кыркып алуу — 24%, жумуртка тооктордун продуктуулугу 6 % кыскарган. Малдын продуктуулугунда чоң аймактык диспропорциялар бар.

Асылдандыруу иши кейиштүү абалда. 2010 жылы асыл тукум жаныбарлардын салыштырма салмагы 99 %-10 %га чейин төмөндөгөн.

Акыркы жылдары асыл тукум жаныбарлардын салыштырма салмагы жалпы санынын 1,1% түзөт, мурда текстиль, килем жана кийиз өнөр жайы үчүн чийки заттын негизин түзгөн жүн породасындагы койлордун өзгөчө баалуу породадары жоголуп кетүү алдында турат. Кыргыз ичке жүндүү породасындагы койлордун республикадагы бардык санынын 5-7% дан көбү калган жок.

Селекциялык-асыл тукум ишин Айыл чарба жаныбарларын өстүрүү жана өстүрүү менен алектенген 153 субъект жүргүзөт. Бир катар чарбаларда малдын сапатын генетикалык жактан жакшыртуу боюнча өзүнчө программалар ишке ашырылууда.

Кыргызстанда мал чарбасын өнүктүрүүгө бир катар факторлор тоскоол болууда. Бир жагынан, акыркы мезгилде өндүрүштү датага алган өлкөлөрдөн импорттолгон мал чарба продукцияларынын атаандаштык деңгээли кыйла жогорулады. Башка жагынан алганда-ата мекендик продукцияны экспорттоого өлкө ичиндеги жагымсыз эпизоотиялык кырдаал тоскоол болууда. Кыргызстан табигый жайыттардын чоң аянттарына ээ, бирок келечекте климаттын жагымсыз өзгөрүүлөрү табигый жайыттардын көлөмүн жана түшүмдүүлүгүн төмөндөтүшү мүмкүн [4]. Акыркы жылдары мал чарбасына, айрыкча эт азыктарына суроо-талап кыйла көбөйдү, бул өндүрүштүн өсүшү үчүн кошумча стимулдарды жаратууда.

Мал чарбасынын негизги көйгөйлөрү:

1.Мал сарайга салыштырмалуу жаныбарларды багуунун алыскы жолу аз өндүрүмдүү жана демек, өндүрүш чыгымдары көбүрөөк.

2.Бир катар суб-тармактардын атаандаштыкка жөндөмсүздүгү.

3.Продукцияны сертификациялоонун жоктугу жана эт иштетүүчү ишканалардын жетишсиздиги.

4.Учурдагы тоют базасы жаныбарларды жана канаттууларды натыйжалуу азыктандыруунун зарыл деңгээлин камсыз кылбайт.

5.Ветеринардык кызматтын деңгээли бүгүнкү чындыкка дал келбейт.

6.Асыл тукум чарбалары тармакты гүлдөп-өсүүчү асыл тукум жаныбарлары жана сапаттуу асыл тукум азыктары менен камсыз кыла алышпайт.

2022-жылга чейинки мезгилдеги негизги милдет: өлкөнүн калкынын мал чарба продукциялары менен камсыз болушун жогорулатуу, тармакты турукташтыруу, экспорттук потенциалды жогорулатуу жана ички жана тышкы рыноктордо мал чарба продукцияларынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу. Жыйынтык:

1.Белгилүү багыттар боюнча жана мал чарба азыктарын өндүрүү боюнча кластерлерди түзүү зарыл.

2.Инвестициялык капиталды жана мамлекеттик колдоону салуу менен чыгарылган продукциянын потенциалын Айыл чарба тармагынын ИДПнан 10% га чейин жана өндүрүштүн жылдык өсүшүнөн 3-4% га жогорулатуу.

3.Азыркы учурда, тармак натыйжалуу реформаларды жүргүзүү менен гана жүргүзүлө турган динамикалык түртүүгө муктаж.

4.Бул программаны ишке ашыруунун узак мөөнөттүү натыйжалары Айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн көлөмүнүн өсүшү жана Кыргыз Республикасынын азык-түлүк коопсуздугунун деңгээлин жогорулатуу, айылдык товар өндүрүүчүлөрдүн кирешелеринин көбөйүшү, региондордун экономикалык өнүгүүсүн теңдөө, калкты туруктуу жашаган жерлерге бекитүү болот.

Колдонулган адабияттар:

1.URL: www.mct.kg.

2.Второе Национальное сообщение КР по Рамочной конвенции ООН об изменении климата. — Бишкек, 2009. — С. 134—140.

3.Закиров А.З. Мировой финансовый кризис и его влияние на аграрный сектор Кыргызстана // Материалы III Межд. научн.-практич. конф. «Бизнес и образование: взаимодействие и развитие в Бишкекской финансово-экономической академии». — Бишкек, 2009. — С. 343—351.

4.Мировая экономика: прогноз до 2020 г. / под ред. А.А. Дынкина. — М.: Магистр, 2007.

Кудаярова Б.А., окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Чонатаева М.С., окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ

БАЛАЛУУ АЯЛДАРДЫН ЭМГЕК МЫЙЗАМЫНДА УКУКТАРЫН КОРГОО

Аннотация

Аялдын эмгекке болгон укугу – бул өз алдынча укуктук категория жана коомдун бардык чөйрөлөрүндө аялдардын бирдей укуктарын камсыз кылуу талаптарынын ажырагыс бөлүгү. Аялдардын эмгек укуктары эркектер менен теңдештирилгенине карабастан, алар организмнин физиологиялык өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу, ошондой эле эне болуу менен байланыштуу кошумча коргоого муктаж экендигин эске алуу керек. Бул макалада аялдардын негизги эмгек укуктары талданат.

Түйүндүү сөздөр: эмгек укуктары, теңдик, кош бойлуулук, энелик, эмгек келишими.

ЗАЩИТА ПРАВ ЖЕНЩИН С ДЕТЬМИ ПО ТРУДОВОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ

Аннотация

Право женщины на труд на является самостоятельной правовой категорией и неотделимой частью требований равноправия женщин во всех областях жизни общества. Несмотря на уравнивание женщин в трудовых правах с мужчинами, следует учитывать, что им в связи с физиологическими особенностями организма, а также в связи с материнством, необходима дополнительная охрана. В данной статье анализируется основные трудовые права женщин.

Ключевые слова: трудовые права, равенство, беременность, материнство, трудовой договор.

PROTECTION OF THE RIGHTS OF WOMEN WITH CHILDREN UNDER LABOR LEGISLATION

Annotation

The right of a woman to work is an independent legal category and an inseparable part of the requirements for the equality of women in all areas of society. Despite the equalization of women's labor rights with men, it should be borne in mind that they need additional protection due to the physiological characteristics of the body, as well as in connection with motherhood. This article analyzes the basic labor rights of women.

Key words: labor rights, equality, pregnancy, motherhood, employment contract.

Азыркы учурда үй-бүлө, энелик жана балалык – Кыргыз Республикасынын Конституциясында бекемделген конституциялык баалуулуктары. Балдарды жана аларды тарбиялап жаткан жарандарды социалдык жактан колдоону жакшыртуу, билим берүүнүн жеткиликтүүлүгүн жогорулатуу чөйрөсүндө белгилүү он натыйжаларга карабастан, жашы жете электердин, алардын ата-энелеринин, ошондой эле алардын укуктарын камсыз кылуу жана коргоо маселелери, ошондой эле үй-бүлө институтун коргоо маселелери чечилбеген бойдон калууда.

Эмгек мамилелеринин субъекттери катары аялдардын өзгөчө укуктук статусу эки фактор менен аныкталат: аялдардын организмнин психологиялык жана физикалык өзгөчөлүктөрүн, ошондой эле үй-бүлөлүк милдеттерди эске алуу менен. Аялдардын эмгегин өзгөчө жөнгө салуунун зарылдыгы алардын жумушка орношуу үчүн башка талапкерлердин арасындагы орду, үй-бүлөлүк милдеттерди эске алуу менен эмгек процессин куруу зарылчылыгы менен байланышкан.

Аялдардын өзгөчө укуктук статусу алар жумушка алынганда эле белгиленет. Мыйзам кош бойлуу аялдарды, ошондой эле жаш балдары бар аялдарды ишке орноштуруунун белгилүү тартибин жана укуктук кепилдиктерин белгилейт.

Организмдин өзгөчөлүгүнө байланыштуу аялдардын иштөө шарттарына өзгөчө талаптар коюлат. Мамлекеттин позициясынан алганда, бул өндүрүш шартында аялдардын эмгегин пайдалануунун терс кесепеттерин алдын алуу, иштеген аялдардын ден соолугун сактоо жана алар үчүн коопсуз эмгек шарттарын түзүү менен шартталган. [1]

Аялдардын, ошондой эле болочок балдардын ден соолугун коргоо үчүн эмгек мыйзамдары аларга белгилүү кепилдиктерди жана иш берүүчүлөр үчүн айрым чектөөлөрдү белгилейт.

Мыйзамда, жынысы кандай экенине карабастан бардык кызматкерлерге карата колдонулуучу жалпы ченемдерден тышкары, организмдин физиологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен аялдардын өзгөчө эмгек тартиби каралган.[2]

Аялдардын эмгек шарттарын жөнгө салуучу атайын эрежелер төмөнкү жоболорду камтыйт:

1. аялдардын эмгегин шарттары кооптуу жана зыяндуу жумуштарда, ошондой эле жер астындагы жумуштарда пайдалануу, физикалык эмес жумуштарды же санитардык-тиричилик жактан тейлөө боюнча жумуштарды кошпогондо, Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин 303-беренеси менен чектелген;

2. белгиленген нормалардан ашкан салмакты кыймылдатуу же алып жүрүүсүнө тыюу салынат (Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин 303-беренеси);

3. бийик тоолуу райондордо, ошондой эле аларга теңештирилген аймактарда иштеген аялдар үчүн, эгерде мыйзамда кыскартылган иш жумасы каралбаса, 36 сааттык жумуш жумасы эмгек же жамааттык келишим менен белгиленет. Мында эмгек акы толук иш жумасы үчүн төлөнөт (Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин 96-беренеси);

4. аялдарды кош бойлуулугуна же балдарынын болушуна байланыштуу себептер боюнча жумушка алуудан баш тартууга тыюу салынат (Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин 305-беренеси).

Энеликти коргоо максатында аялдарга кош бойлуу кезинде, төрөттөн кийинки мезгилде жана жаш балдарды багуу мезгилинде кошумча социалдык-эмгектик кепилдиктер берилет. Ошентип, кош бойлуу мезгилде аялдар үчүн кошумча кепилдиктер алардын эмгегин колдонууда, эмгек келишимин түзүүдө, эмгек милдеттерин аткарууда, ошондой эле жумуштан бошотууда белгиленет.

Кош бойлуу аялга, анын каалоосу боюнча, толук эмес жумуш күнү же толук эмес жумуш жумасы берилиши мүмкүн. Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинде ошондой эле кош бойлуу аялдарды түнкү жумуштарга тартууга болбойт (97-берене), медициналык каршы көрсөтмөлөр жок болгондо гана ашыкча жумушка тартууга болот (100-берене, 304-берене) деп белгиленет. Командировкаларга, дем алыш жана жумуш эмес майрам күндөрүндө иштөөгө өндүрүштүк-техникалык шарттарга (үзгүлтүксүз иштеп жаткан уюмдарга), калкты тейлөө зарылчылыгынан улам келип чыккан жумуштарга байланыштуу токтотулушу мүмкүн болбогон жумушта жана мындай иштерге тыюу салынбаган, медициналык себептер боюнча кош бойлуу аялдарга тыйуу салынбаган учурда гана жумушка тартуу болот (304 берене). Кош бойлуу аялдарга медициналык корутундуга ылайык жана алардын арызы боюнча өндүрүштүн тарифтери, кызмат көрсөтүүлөрдүн тарифтери төмөндөтүлөт, же бул аялдар өндүрүштүк жагымсыз факторлордун таасирин жокко чыгарган башка ишке которулат, мында алардын мурунку иштеген ордунун кызматтык маянасы (тарифтик ставка) сакталып калат (Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин 306-беренеси).[3]

Аялдардын эмгек укуктарын сактабаганы үчүн иш берүүчү администрациялык жана кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартылышы мүмкүн.

Аялдардын укуктары жана мүмкүнчүлүктөрү жарыялангандыгына карабастан, алардын бузулган учурлары бар, ага байланыштуу аялдардын эмгек укуктарын коргоого багытталган төмөнкү чараларды көрүүнү сунуштайбыз:

1. ишке орноштурууда дискриминацияга жол бербөө үчүн жумуш берүүчүлөрдүн жумушка орношкон жарнактарында кызматкердин жынысы жана жашы көрсөтүлбөшү керек деген талапты мыйзамдаштыруу, ошондой эле кесиптик жөндөмдүүлүктөрүн далилдүү тастырлөө аркылуу тандоо жол-жобосун тартипке келтирүү зарыл;

2. коомдун аң-сезимине таасир этүү зарыл, ошондуктан жаш аял чыныгы көрсөткүчтөр жана эмгектин натыйжалары боюнча бааланат. Иш берүүчүлөр төрөт курагындагы аялдарды

жумушка алуу үчүн ар кандай жолдор менен шыктандыруу керек. Бул иш менен камсыз кылуу проблемасын чечет жана мыйзамда каралган гарантиялардын аткарылышын толук камсыз кылат;

3.Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин 304- беренисин текстин өзгөртүү керек. Түнкү, ашыкча жана дем алыш, майрам күндөрүндө иштөөгө бала 1,5 жашка чыкканга чейин жана бала төрөлгөндөн кийин иштөөгө тыюу салууну белгилөө зарыл. 1,5 жашка толгондо жана 3 жашка чейин аялга анын макулдугу менен жана ден соолугуна зыян келтирбестен өзгөчө режимде иштөөгө мүмкүнчүлүк берилишин белгилеш зарыл;

4.аялдардын өндүрүштө түнкү иштөөсүн толук жоюуга багытталган ченемдерди жамааттык келишимдерге жана макулдашууларга акырындык менен киргизүү керек;

5.бала 3 жашка чыкканга чейин аялдарды башка ишке которуу мүмкүнчүлүгүнүн мөөнөтүн көбөйтүүнү жана 3 жашка чейинки баласы бар аялды ага которуу боюнча иш берүүчүнүн милдетин белгилөөнү, өзүнүн арызы боюнча мурунку иштеген жериндеги орточо эмгек акысын сактоо менен башка жумушка орноштутууну максатка ылайыктуу деп эсептейбиз.

Ошентип, азыр аялдардын эмгек укуктарын коргоонун мыйзамдык базасы түзүлдү. Мыйзамдар жалпысынан аялдардын эмгек укуктарын коргоо жаатындагы эл аралык укуктук стандарттардын талаптарына жооп берет. Тиешелүү укуктук ченемдер иш жүзүндө ишке ашып, өлкөнүн мыйзам чыгаруу органдары аялдардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын натыйжалуу коргоону камсыз кылган жаңы механизмдерди консолидациялоого аракеттенет деп ишенгибиз келет.

Колдонулган адабияттар:

1.Гусев А.Ю. Социалдык камсыздоо тармагында жарандардын укуктарын коргоонун формалары жана ыкмалары // Орус мыйзамдарынын журналы.2016. № 7. С. 120 - 128.

2.Жижерина Ю. Санитарные нормы и правила: когда нужно соблюдать // Кадровая служба и управление персоналом предприятия. 2015. № 6. С. 21 - 31.

3.Кыргыз Республикасынын Эмгек Кодекси 04.08.2004 №106, Бишкек/

*Кудаярова Б.А., окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Чонатаева М.С., окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

БАЛДАРГА КАРАТА БОЛГОН ЗОМБУЛУКТУН АКТУАЛДУУ МАСЕЛЕЛЕРИ

Аннотация

Макалада жашы жете электерге карата зомбулуктун түрлөрү, үй-бүлөлүк зомбулукка каршы аракеттенүүнүн көйгөйлүү маселелери талданат, үй-бүлөлүк чөйрөдө балдарды кылмыштуу зомбулуктан коргоонун укуктук механизмдери ачылат.

Түйүндүү сөздөр: балдар, зомбулук, агрессия, үй-бүлөлүк зомбулук, алдын алуу, коргоо.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НАСИЛИЯ В ОТНОШЕНИИ ДЕТЕЙ

Аннотация

В статье анализируются виды насилия в отношении малолетних, проблемные вопросы противодействия семейно-бытовому насилию, раскрываются правовые механизмы защиты детей от преступного насилия в семейно-бытовой сфере.

Ключевые слова: дети, насилие, агрессия, семейно-бытовое насилие, профилактика, защита.

CURRENT PROBLEMS OF VIOLENCE AGAINST CHILDREN

Annotation

The article analyzes the types of violence against minors, the problematic issues of counteracting domestic violence, reveals the legal mechanisms for protecting children from criminal violence in the domestic sphere.

Key words: children, violence, aggression, domestic violence, prevention, protection.

Зордук-зомбулук турмуштун бардык чөйрөлөрүн жана калктын катмарын каптады, кылмыштар агрессивдүү жана ырайымсыз болуп баратат. Окумуштуу Д.Нордис мындай деп жазган: балким, азыркы коом өзүнүн ырайымсыздыгынын көчкүсүнүн астында жок болот. Ал эми анын сөздөрү азыр баштагыдай фантастикалык көрүнбөй калды. [1]

Зордук-зомбулук мамлекеттик деңгээлде да, жеке адамдын жүрүм-турумунун деңгээлинде да көбөйдү. Зордук-зомбулуктун өсүшүнө өлкөдөгү социал-экономикалык абал, коомдук адеп-ахлактын, мамлекеттик тартиптин кескин төмөндөшү жана башка бир катар факторлор себеп болууда. Зордук-зомбулуктун үй-бүлөнүн жашоосуна уламдан-улам тереңдеп киришинин натыйжасында адеп-ахлак бузулуп, муундар ортосундагы байланыш үзүлүп, үй-бүлөлүк тарбиянын мыкты салттары жоголуп, балдардын кароосуз калгандыгы күч алууда, зордук-зомбулуктун жазасыздыгына ишеним калыптанууда.

Коомдогу үй-бүлөлүк зомбулук көйгөйүн чечүү бул көйгөйдүн тереңдигин, анын кесепеттерин, биринчи кезекте, зордук-зомбулуктун күчөшүндө чагылдырылган коомчулуктун аң-сезиминин деңгээлине түздөн-түз көз каранды: “зордук-зомбулук зомбулукту пайда кылат” [2], демек, үй-бүлөлүк зомбулук көйгөйү, теориялык базаны түзүү, ишенимдүү статистика, зордук-зомбулуктун колдонулушунун себептерин, таралышынын даражасын, түрлөрүн талдоо аны чечүүнүн биринчи кадамы болуп саналат.

2020-жылы Кыргызстанда балдарга карата эки жүз сексен жети зомбулук фактысы катталса, анын жетимиш бири сексуалдык зомбулук болгон. Кыргыз Республикасынын Балдар укуктары боюнча ыйгарым укуктуу өкүлүнүн маалыматы боюнча, физикалык зомбулук фактыларынын кырк үч пайызы сегиз жаштан он төрт жашка чейинки балдар арасында болгон. Сексуалдык зомбулуктун, эллүү бир пайызы он беш жаштан он сегиз жашка чейинки балдар арасында, психологиялык зомбулуктун дээрлик эллүү пайызы сегиз жаштан он төрт жашка чейинки балдарга карата катталган. Зордук-зомбулук фактыларынын жалпы санынын кырк эки пайызы туугандары же тааныштары эмес тарабынан жасалган, отуз эки пайызы ата-энелер тарабынан, он төрт пайызы туугандары тарабынан жасалган. Ошентип, зомбулук фактыларынын жалпы санынын ичинен кырк сегиз пайызы колунда бар

үй-бүлөлөрдө, отуз тогуз пайызы болсо турмуштун кыйын кырдаалына туш келген үй-бүлөлөрдө болгон. Эки жүз сексен жети катталган зомбулуктардын учурларынан жүз эллүү бири кыздарга карата болгон. Катталган фактылардын жалпы санынын ичинен жүз жетимиш жетиси - физикалык зомбулук, жетимиш бири - сексуалдык зомбулук (алтымыш үч учурда кыздар жабыр тарткан). Отуз алты балага карата психологиялык зомбулук катталган.

БУУнун маалыматы боюнча, жыл сайын дүйнөдө эки миллионго жакын жашы он төрт жашка чейинки бала, ата-энелердин ырайымсыздыгынан жапа чегет. Алардын ар бир онунчусу өлөт, эки миңи өз жанын кыйышат /3. Биздин кылмыш-жаза мыйзамдарыбызда жашы жетпегендер деп өзгөчө аныкталат, б.а. он төрт жашка чейинкилер, жаңы төрөлгөн балдар жана жашы жете элек жабырлануучулар. Бирок 1989-жылы кабыл алынган «Балдардын укуктары жөнүндө конвенциясында» бала он сегиз жашка чыкканга чейин адам катары аныкталып, жашы жете элек, жаңы төрөлгөн жана жашы жетпеген балдар болуп өзүнчө укук субъектилер катары бөлүнбөйт.[3]

Балдар көбүнчө ата-энесинин кордугунан, материалдык абалынын начардыгынан, оор жана көп учурда өмүрүнө жана ден соолугуна коркунуч туудурган кырдаалга кабылып, кылмыштуу жолго түшүп, кылмыштуу кол салуулардын курмандыгы болуп калышынан улам үй-бүлөлөрүн таштап кетишет. Чоңдордун күнөөсү менен балдар табигый кырсыктардын, аскердик операциялардын аймактарында калып, физикалык, сексуалдык, эмоционалдык зомбулуктун курмандыгы болушат.

Балдарга карата зордук-зомбулук көбүнчө үй-бүлөлөрдүн төмөнкү топторунда болот: аракетчер жана наркомандар; аз камсыз болгон үй-бүлөлөр; ата-энесинин бири же экөө тең жумушсуз болгон үй-бүлөлөр, мигрант туугандарынын балдары тарбияланган үй-бүлөлөр. Бул ата-энелерге педагогикалык билим жетишпейт, ошондуктан калкка педагогикалык билим берүү менен алектенүү зарыл. Белгилей кетсек, үй-бүлөлүк зомбулук да психологиялык басым, басынтуу, обочолонуу, экономикалык көз карандылык болуп саналат, анын ар кандай формалары бар - эмоционалдык жана моралдык шантаждан тартып физикалык күч колдонууга чейин. Физикалык зомбулук бетке соку, уруу, титирөтүү, түртүү, муунтуу, тепкилөө, жабык бөлмөгө камоо, кур жана аркан менен уруу, оор нерселер менен, жада калса бычак менен жаралоо түрүндө болушу мүмкүн.

Америкалык изилдөөчүлөр балдарга карата сексуалдык зомбулукту он алты жашка чыга элек (айрым маалыматтар боюнча – он сегиз жашка чейинки) бала менен андан беш жаш улуу адамдын ортосундагы ар кандай сексуалдык тажрыйба катары аныкташат. Зордук-зомбулуктун бул түрү "көз каранды, психикалык жана физиологиялык жактан жетиле элек балдардын жана өспүрүмдөрдүн үй-бүлө ролдорунун социалдык тыюуларын бузган, алар дагы эле толук түшүнө албаган жана маанилүү макулдук бере албаган сексуалдык аракеттерге тартылышы" менен мүнөздөлөт.[4] Мындай аракеттер физикалык зомбулук менен коштолушу мүмкүн жана баланын макулдугу менен күч колдонбостон жүргүзүлүшү мүмкүн, ошондуктан "сексуалдык кыянаттык" жана "сексуалдык зомбулук" терминдери эквиваленттүү жагдайларда колдонулушу керек. Кылмыш бул сексуалдык аракеттин өзү эле эмес, порнографиялык тасмаларды, жыныстык органдарды демонстрациялоо дагы кылмыш болуп эсептелет.

Жакын, кандуу туугандардын ортосундагы сексуалдык мамилелер (инцест) сексуалдык зомбулуктун эң оор түрлөрү катары квалификацияланат, алар кылмыш гана эмес, үй-бүлөнүн иш-аракетиндеги олуттуу жана орду толгус бузуулардын далили болуп саналат.

Башка мамлекеттер менен салыштырганда Европада аялдардын алты пайыздан алтымыш эки пайызга чейин, эркектердин үч пайыздан отуз бир пайызга чейини өздөрүн жакын туугандарынын сексуалдык зомбулугунун курмандыгы болуп эсептелет /5. Кошмо Штаттарда жыл сайын жүз эллүү миңден эки жүз миңге чейин үй-бүлөдөгү сексуалдык зомбулук фактылары бийликтерге билдирилет. Ошол эле учурда он төрт жашка чейинки курактагы кыздардын жыйырма-отуз пайызы жана балдардын он пайызы контакттык зомбулукка кабылышат. Кырк без пайыз учурда зордуктоочу тууганы, отуз пайызында - үй-бүлөнүн досу болот. Токсон пайыз учурунда агрессорлор эркектер болот. [5]

Ошол эле маалда балдардагы таарыныч, стресс, психологиялык көйгөйлөр, ошондой эле мектепте кээде классташтар тарабынан рэкетчилиги көп учурда үй-бүлө мүчөлөрүнө байкалбай калат. Мурда балдары турмушта тирөөч катары кабыл алган ата-энелер өздөрүн да, балдарын да коргой албай, алсыз болуп калышат. Балдар акырындык менен өзүнө тартылып, эмоционалдык жетимдикти, кээде агрессияны баштан кечирет, өзүндө таарыныч топтолот, анын натыйжасында өлүмдөн невротикалык коркуу пайда болушу мүмкүн, бул көңүл буруунун жана эс тутумунун бузулушуна, мектепте начар окууга жана окууну каалабай калууга алып келет. Бала айлана-чөйрөгө адекваттуу жооп бербейт, бул өз кезегинде эненин же үй-бүлө мүчөлөрүнүн депрессиялык абалын начарлатат. Ал ошондой эле тескерисинче болушу мүмкүн. Балада өзүн-өзү өлтүрүү жөнүндө ойлор пайда болот/9. Бул контекстте суицидтик жүрүм-турум инсандын өз иш-аракеттеринин натыйжасында мүмкүн болгон өлүмгө болгон мамилесинин бардык аспектилерин (ойлору, эмоциялары, оозеки билдирүүлөрү, иш-аракеттери) билдирет. Өспүрүмдөрдүн мындай өзүн-өзү жок кылуу жүрүм-туруму көбүнчө турмуштук тажрыйбанын жоктугу жана турмуштук көрсөтмөлөрдү аныктай албагандыгы менен түшүндүрүлөт. Үй-бүлөдөгү жашоонун жана тарбиянын ыңгайсыз шарттары, билимди өздөштүрүү көйгөйлөрү жана ага байланыштуу окуудагы кемчиликтер, айлана-чөйрө менен мамилелерди түзө албоо жана анын негизинде келип чыккан конфликттик кырдаалдар, ден соолук абалындагы ар кандай психофизикалык четтөөлөр, эреже катары, рухтун кризисине, бар болуу маанисин жоготууга алып келет.

Кыргызстанда үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу боюнча иштерди адистештирилген кызматтар жүргүзөт (аялдар үчүн кризистик борборлор, балалуу аялдар үчүн, стационардык жана күндүзгү жатаканалар үчүн баш калкалоочу жайлар); социалдык программалардын же долбоорлордун түрлөрү боюнча адистештирилген кызматтардын жана мекемелердин ишинин айрым багыттарын ишке ашыруу процессинде (өспүрүмдөрдүн ишеним телефондору, балдар үйлөрү, жашы жете электердин социалдык реабилитациялык борборлору); калкты социалдык жактан тейлөө системасынын аймактык мекемелериндеги квалификациялуу кесиптик социалдык иш бөлүмдөрү иштейт (калкка психологиялык-педагогикалык жардам көрсөтүү, үй-бүлөлөргө жана балдарга социалдык жардам көрсөтүү борборлору, калкты комплекстүү социалдык тейлөө борборлору). [6]

Балдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо социалдык тейлөө системасынын көрсөтүлгөн уюштуруу түзүмдөрүнүн каалаганында жүргүзүлүшү мүмкүн. Бирок, тилекке каршы, артыкчылык дагы эле адистештирилген стационардык мекемелерге (баш калкалоочу жайлар жана социалдык реабилитациялык борборлор) берилет, аларда бала узак убакытка, тагыраак айтканда, түбөлүккө калат.

Мындай шарттарда балдар мамлекет тарабынан активдүү коргоого жана эффективдүү коргоого муктаж, бул үчүн ар кандай каражаттар бар – жалпы социалдык укуктан кылмыш-жаза мыйзамдарына чейин.

Заманбап коомдогу балдардын реалдуу абалы менен алардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын кепилдөөчү кабыл алынган ченемдик укуктук актылардын ортосундагы айырмачылык, аларды ишке ашыруу механизмдери толук иштелип чыкпагандыгы, ошондой эле коомдук коркунучтун жогорку даражасы, балдардын таралышы жана кечиктирилиши, алардын кызыкчылыктарына каршы кылмыштар жашы жете электерди коргоонун абалын комплекстүү изилдөөнү, аларды кылмыштуу кол салуулардан коргоо жана бүтүндөй мамлекет тарабынан алардын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча адекваттуу чараларды иштеп чыгууну талап кылат.

Колдонулган адабияттар:

1. Нордис Д. Серийные убийцы ; пер. с англ. М., 1998. С. 318.
2. Стратегия борьбы с насилием в семье: справочное руководство ООН. N.Y., 1998.
3. https://studref.com/578482/pravo/shikula_probleme_profilaktiki_semeyno_bytovogo_nasiliya_otnoshenii_detey
4. Кинард Э.М. Дети, страдающие от плохого обращения //Энциклопедия социальной работы. М. : Центр общечеловеческих ценностей, 1993. Т. 1.

5.Сафуанова О.В. Правовые аспекты проблемы «сексуального злоупотребления» в отношении детей // Групповая психотерапевтическая работа с детьми, пережившими сексуальное насилие ; пер. с англ. А.В. Байгузова. М. : Генезис, 1998.

6.Кыргыз республикасынын мыйзамы// Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө 2017-жылдын 27-апрели № 63.

7.<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112309> Уголовный Кодекс КР.

*Чонатаева М.С., окутуучу
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ
Исмаилова А.С., магистрант
К.Ш.Токтомаматов атындагы ЭАУ*

ЭМГЕК МИГРАНТТАРЫНЫН УКУКТАРЫН КОРГОО ЖААТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МЫЙЗАМДАРЫНЫН ЭЛ АРАЛЫК СТАНДАРТТАРГА ЖАНА МИЛДЕТТЕНМЕЛЕРГЕ ЫЛАЙЫК КЕЛИШИ

Аннотация

Бул макалада ички жана тышкы миграция тармагында Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын эл аралык стандарттарга жана эмгек мигранттарынын укуктарын коргоо жаатындагы милдеттенмелерге ылайык келиши талданды жана изилденди.

Түйүндүү сөздөр: миграция, ааламдашуу процесстери, мигранттар, глобалдашуу.

СООТВЕТСТВИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ О ЗАЩИТЕ ПРАВ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТАМ И ОБЯЗАТЕЛЬСТВАМ

Аннотация

В данной статье проводится анализ и исследование соответствия законодательства Кыргызской Республики в сфере внутренней и внешней миграции международным стандартам и обязательствам в сфере защиты прав трудящихся-мигрантов.

Ключевые слова: миграция, процесс глобализации, мигранты, глобализация.

COMPLIANCE OF THE LEGISLATION OF THE KYRGYZ REPUBLIC ON THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF LABOR MIGRANTS WITH INTERNATIONAL STANDARDS AND OBLIGATIONS

Annotation

This article analyzes and studies the compliance of the legislation of the Kyrgyz Republic in the field of internal and external migration with international standards and obligations in the field of protecting the rights of migrant workers.

Keywords: migration, globalization, migrants, globalization.

Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын эл аралык стандарттарга жана эмгек мигранттарынын укуктарын коргоо жаатындагы милдеттенмелерге ылайык келиши Кыргыз Республикасы ЭЭУнун 53 конвенциясын ратификациялады, алар белгилүү болгондой эмгек жана эмгек маселелерине тиешелүү ченемдик укуктук актылардын эң көп санын камтыйт. миграция. Кыргыз Республикасында эмгек миграциясы чөйрөсүндөгү колдонуудагы мыйзам болуп Кыргыз Республикасынын эл аралык келишимдеринин жана башка милдеттенмелеринин ченемдери, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын, Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин, “Эмгектик миграция жөнүндө” мыйзамдарынын ченемдери саналат. тышкы миграция», «Тышкы эмгек миграциясы жөнүндө», Өкмөттүн токтомдору, министрликтердин буйруктары, ошондой эле эрежелер жана нускамалар ж.б. басмырлоодон коргоо укугу, эркин жүрүү укугу ж.б. Бул фундаменталдык принциптер ЭЭУнун эл аралык стандарттарында, КМШ жана ЕврАзЭС мүчө-өлкөлөрүнүн өкмөттөр аралык келишимдеринде бекитилген жана, албетте, Кыргыз Республикасынын улуттук мыйзамдарында чагылдырылган. Кыргыз Республикасындагы эмгек миграциясы жаатындагы мамилелерди жөнгө салуучу негизги эл аралык документтер болуп төмөнкүлөр саналат:

Адамдын жана жарандын укуктарынын жалпы декларациясы;

-Жарандык жана саясий укуктар боюнча эл аралык пакт

-Бардык эмгек мигранттарынын жана алардын мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо боюнча эл аралык конвенция

-үй-бүлөлөр; Мамлекеттердин эмгек мигранттарынын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктук абалы жөнүндө конвенция –

-Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештигинин мүчөлөрү. Бул документтерге ылайык, Кыргызстан Кыргыз Республикасынын жарандарына, ошондой эле Кыргыз Республикасынын аймагынын чегинде турган адамдарга: Кыргыз Республикасынын чегинде эркин жүрүү жана жашаган жерин тандоо укугун тааныйт.

-ар бир штат; эмгекке, ишти эркин тандоого, адилеттуу жана жагымдуу

-эмгек шарттары жана жумушсуздуктан коргоо; эч кандай басмырлоосуз бирдей эмгек үчүн бирдей акы алуу укугу;

-камсыз кылуучу адилеттүү жана канааттандыруу сый акы алуу укугу

-зарыл болгон учурда социалдык камсыздоонун башка каражаттары менен толукталган жеке адам өзү жана анын үй-бүлөсү үчүн татыктуу жашоо. Жогоруда көрсөтүлгөн укуктар Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралгандан тышкары, Кыргызстанда эч кандай чектөөлөргө дуушар болушу мүмкүн эмес. Кыргыз Республикасы 2012-2014-жылдарга гендердик теңчиликке жетишүү боюнча эч кандай дискриминациясыз өз аймагында же анын юрисдикциясында турган бардык эмгек мигранттарынын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын урматтоону жана камсыз кылууну өзүнө милдеттендирди. 2020-жылга чейин гендердик теңчилик. Бул документтер гендердик теңчиликке жетишүү боюнча чаралардын катарында мыйзамдарды эл аралык стандарттарга ылайык келтирүү максатында гендердик талдоо жана ченемдик укуктук актылардын экспертизасын камтыйт. милдеттенмелер жана шайкеш келтирүү. Миграция процесстерин мамлекеттик жөнгө салуу.

Миграциялык кыймылдар ар бир өнүгүп келе жаткан коомго мүнөздүү жана жалпысынан анын прогрессинин күбөсү. Миграция калктын эң маанилүү көйгөйлөрүнүн бири болуп саналат жана адамдардын жөнөкөй механикалык кыймылы катары гана эмес, социалдык-экономикалык турмуштун көптөгөн аспектилерине таасирин тийгизген татаал коомдук процесс катары каралат. Миграция адамзаттын тарыхында өзгөчө роль ойноп, аны менен жердин отурукташуу процесстери, экономикалык өнүгүүсү, өндүргүч күчтөрдүн өнүгүшү, расалар, тилдер жана элдердин калыптанышы жана аралашуусу байланышкан. Мунун кесепети оң жана терс болуп, чыр-чатактын булагы болуп калат.

Миграция адамдын социалдык-экономикалык интеграциясынын максаттары, анын кесиптик амбициялары менен байланышкан. Бирок миграцияны экономикалык өнүгүүнүн стратегиясы, же үй-бүлөнүн же башка социалдык топтун жашоосу катары да кароого болот. Демек, миграция кеңири мааниде жакшыраак жашоо шарттарын табуу үчүн жеке же жамааттык чечимдердин натыйжасы болуп саналат: турак жай, экономикалык мүмкүнчүлүктөр, социалдык инклюзия же коопсуздук. Изилдөөнүн максаты - Кыргыз Республикасындагы аймактар аралык миграциянын өзгөчөлүктөрүн изилдөө. Изилдөөнүн максаты Кыргыз Республикасынын калкынын ички миграциясы боюнча статистикалык маалыматтарды карап чыгуу, ички миграция агымынын өзгөчөлүктөрүн көрсөтүү. Изилдөөнүн булактары болуп 2011-2018-жылдардын статистикалык маалыматтары, ошондой эле Ош, Жалал-Абад шаарларындагы Кыргыз Республикасынын 400 жараны, Бишкек шаарындагы жаңы курулуштар, Чүй облусунун аймагындагы 400 жаранды сурамжылоонун жыйынтыгы боюнча социологиялык изилдөөнүн маалыматтары алынды. ички мигранттардын компакттуу жашаган жерлери. Аргументтерге өтүүдөн мурда калктын миграциясы маселесине байланышкан теориялык маселелерди айткым келет. «Ички миграция» деп Кыргыз Республикасынын жарандарынын ичинен региондор аралык, райондор аралык деңгээлдеги 10 ички мигрант-мигранттын жылышы түшүнүлөт. Өлкө ичиндеги миграцияны бөлүштүрүү - бул тигил же бул өлкөдөгү калктын кыймылынын процесси, бирок калктын саны жана курамы өлкөнүн бардык аймактарында ар кандай болот.

Ошондой эле алар ыктыярдуу же аргасыз (мажбур) болушу мүмкүн болгон, улуттар аралык кагылышуулардын, куралдуу кагылыштардын, экологиялык кырсыктардын ж.б. натыйжасында келип чыккан ички миграцияны айырмалайт. калкты айылдан шаарга чейин), этникалык процесстер, калктын кайра өндүрүшү, коомдук кыймыл жана өлкөнүн айрым

аймактарынын калкынын турмушунун башка аспектилери боюнча. Кыргыз изилдөөчүсү Ч.Исраилов-Харьехузендин 2018-жылдагы изилдөөсү боюнча калктын миграциясынын жогорку деңгээли Чүй облусу, Бишкек шаары менен байланыштуу.[1]. Анан Ош шаарында, Ош жана Нарын облустарында миграциянын деңгээли жогору. Миграциянын орточо деңгээли Ысык-Көл облусунда белгиленген. Ички миграциянын төмөнкү деңгээли Баткен жана Талас облустарына мүнөздүү. Экономикалык жана структуралык реформалар айылдан шаарга миграциянын өсүшүнө алып келди, жумушсуздук менен жакырчылыкты өтө жогорку деңгээлге көтөрдү. Миграциянын төрт негизги багыты бар:

- 1.«айыл жеринен шаарга;
- 2.алыскы тоолуу аймактардан өрөөндөргө;
- 3.перифериядан административдик жана экономикалык борборлорго чейин;
- 4.Аймактардын географиялык абалына жараша, андан кийин түштүктөн түндүккө

карай» [2]. Ички миграциянын себептери төмөнкүдөй: социалдык-экономикалык төмөндөө, өзгөчө аймактардагы жумушсуздуктун жогорку деңгээли, инфраструктуранын, социалдык камсыздоонун жетишсиздиги, ошондой эле миграциянын маданий себептери. Ички миграциянын натыйжасында Кыргызстандын элет калкы жыл сайын 3-5 миң адамга кыскарууда, өлкөнүн шаарлары мындай миграцияны элеттиктердин эсебинен алышат. Бирок бул миграциянын көзгө көрүнгөн бөлүгү гана, айылдан шаарга көрүнбөгөн көчтүн масштабы тууралуу эч нерсе белгилүү эмес [3].

Калктын республика ичиндеги миграциясы. Кыргыз Республикасынын Статистика комитетинин маалыматы. 2016 Калктын айрым райондордон агып чыгышы айыл жерлерин жана жаратылыш ресурстарына бай чет-жакаларды өнүктүрүүнүн келечегин татаалдаштырат. Ички миграциянын түрткү берүүчү факторлору калктын өсүшү жана жакырчылык болуп саналат. Учурда Кыргызстанда ички миграциянын таасири астында баштапкы демографиялык өзгөчөлүктөрүн толугу менен жоготкон бир катар аймактар бар. Мындай абалдын өнүгүшүнө Баткен облусу мисал боло алат, анда акыркы он жыл ичинде калктын миграциялык кыймылынын натыйжасында, негизинен Чүй облусуна жана Бишкекке калктын саны 10-12%га кыскарган. Региондордо калган калктын болжол менен 35-40%ы “маятник” жашоо образын карманат, башкача айтканда, алар аймактан тышкары жерде иштешет же 11 соода менен алектенип, убактысынын көбүн үйдөн алыс өткөрүшөт. Бирок, социологиялык маалыматтарга ылайык

Колдонулган адабияттар:

- 1.Исраилова-Харьехузен Ч. Ички мигранттын портрети. Беш бала, каттоосу жок, турак жай ижарага алынган... // Кактус. 9-апрель, 2018-жыл. Электрондук ресурс. https://kaktus.media/doc/372852_portret_vnytrennego_migranta_piat_detey_net_propiski_semnoe_jile...html
- 2.Кожоева Б.К. Азыркы этапта калктын ички миграциясынын социалдык-экономикалык аспектилери. Конкурса диссертация. илимдин кандидаты. – Бишкек, 2010. Электрондук ресурс: <http://www.dissercat.com/content/sotsialno-ekonomicheskie-aspektyvnutrennei-migratsii-naseleniyana-sovremennom-etape#ixzz5I32d0hXw>
- 3.Кыргыз Республикасындагы ички миграцияны жөнгө салуу көйгөйлөрү. 13-январь, 2019-жыл. // IA Stanradar. Электрондук булак: <http://stanradar.com/news/full/23638-problem-uregulirovaniya-vnutrennej-migratsii-v-kyrgyzskojrespublike.html> 12
- 4.Эргешбаев У.Ж., Максимова Б.Т. Миграциянын региондун экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасири // КРСУ Вестник. - 2016. - 16-том. - No 2. Электрондук ресурс. <https://www.krsu.edu.kg/vestnik/2016/v2/a43.pdf>
- 5.Кыргызстандын ички мигранттары каяктан жана каяктан кетишет. 2-июнь, 2018-жыл // Кабар. Электрондук ресурс. <http://kabar.kg/news/otkuda-i-kuda-vyezжайut-vnutrennie-migrantykyrgyzstana-statistika/>
- 6.Эмгек миграциясы // Эл аралык миграциялык саясатта. БУУнун департаменти. экономиканын. жана социалдык иштер. калктын бөлүнүшү. БУУ, Нью-Йорк, 1998. С. 87-172;

7. Конференция: Адамдарды сатууга каршы альянс. Корголбогон жумуш, көзгө көрүнбөгөн эксплуатация: ички кулчулук үчүн адам сатуу ЕККУ, Вена, 17-18-июнь 2010-жыл;

8. Гендердик принциптерди киргизүү боюнча практикалык колдонмо. Братислава, ПРООН, 2007;

*Асилбеков Д.Т., аспирант
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова
Сапарбеков Т.С., магистрант
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

БАНКРОТТУК ИНСТИТУТУ МЕНЕН АТКАРУУ ӨНДҮРҮШ ИНСТИТУТУНУН АЙЫРМАСЫ

Аннотация

Кудуретсиздик (банкроттук) институту рынок экономикасынын ажырагыс атрибуту болуп саналат. Товар өндүрүүчү (ишкер) өзүнүн продукциясына суроо-талап токтоп калбашы үчүн колунан келгендин баарын жасашы керек, ошондо гана ал атаандаштыкка жөндөмдүү болот. Ишкердин өндүрүштүк иши ар кандай себептерден улам үзгүлтүккө учурашы мүмкүн: контрагенттердин абийирсиздиги; салык мыйзамдарынын жетишсиз өнүккөндүгү; кредиттер боюнча негизсиз жогорку пайыздык чендер; форс-мажордук жагдайлардын кыйратуучу кесепеттери (жер титирөө, бороон ж.б.); ишкердин өзүнүн каталары ж.б. Мунун баары ишкердин мүлктүк абалына терс таасирин тийгизип, кийинчерээк контрагенттер алдындагы милдеттенмелердин аткарылбай калышына алып келиши мүмкүн. Иштин мындай абалы тез арада соттон тышкаркы чечүүнү талап кылат, антпесе карызкор ишкердин финансылык милдеттенмелери кар күрткүдөй өсүп, анын кудуретсиздиги жөнүндөгү маселени соттук кароо сөзсүз түрдө уланат.

Түйүндүү сөздөр: мамлекет, өндүрүш иши, банк, банкроттук процедурасы, адаттагы укук, сот, сот актысы, мыйзам, көйгөй.

ОТЛИЧИЕ ИНСТИТУТА БАНКРОТСТВА ОТ ИНСТИТУТА ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация

Институт несостоятельности (банкротства) - неперенный атрибут рыночной экономики. Товаропроизводитель (предприниматель) должен делать все от него зависящее, чтобы не прекратился спрос на его продукцию, и только тогда он будет конкурентоспособным. Производственная деятельность предпринимателя может прерваться в силу разных причин: недобросовестности контрагентов; недостаточной разработанности налогового законодательства; необоснованно повышенных процентных ставок по кредитам; разрушительных последствий непреодолимой силы (землетрясение, ураган и др.); ошибок самого предпринимателя и др. Все это может негативно отразиться на имущественном положении предпринимателя, а впоследствии привести к определенному сбою в исполнении обязательств перед контрагентами. Подобное положение дел требует незамедлительного внесудебного разрешения, в противном случае денежные обязательства предпринимателя-должника будут разрастаться, как снежный ком, и неизбежно последует судебное рассмотрение вопроса о его несостоятельности.

Ключевые слова: государство, производственная деятельность, банк, процедура банкротства, обычное право, суд, судебный акт, закон, проблема.

Кыргыз Республикасында банкроттук институтун түзүү тарыхына өтүүдөн мурун, революцияга чейинки мезгилдеги Кыргызстандагы укуктун жалпы абалын карап көрөлү. Бул жерде адилеттүү суроо туулат: Эмне үчүн биздин көңүлүбүздүн объектиси укуктун өзү, анын белгилүү бир тармагы эмес? Анткени, банкроттук институту негизинен жарандык укук ченемдери менен жөнгө салынары жалпыга белгилүү. Революцияга чейинки мезгилде кыргыздардын бардык турмуш-тиричилиги, Орто Азияда жашаган башка элдер сыяктуу эле, кадимки (адат) жана мусулман (Шариат) укуктарына баш ийген. Аталган укуктук түзүлүштөрдүн жазма буйруктары, атап айтканда, жарандык, кылмыш, административдик, үй-бүлөлүк иштерге жайылтылган. Ошентип, Мыйзамдын көзкарандысыз тармактары жөнүндө сөз кылуу эрте болгон. К. Альчиевдин революцияга чейинки Кыргызстанда жарандык укук маселелерин чагылдыруунун негизги татаалдыгы кыргыз элинин социалдык-экономикалык жана маданий өнүгүүсүнүн деңгээлинин төмөндүгү жана баарынан мурда жазуунун жоктугу менен шартталган зарыл булак-таануу базасынын жоктугунда.

Алардын мамлекети Россия империясынын курамына киргенге чейин кыргыздардын жашоосуна олуттуу таасир тийгизген кадимки укук (адат) Шариат ченемдерине өзү дуушар болгон жана өз кезегинде радикалдуу исламдын элементтеринен, патриархалдык-феодалдык тартиптин калдыктарынан ажыратылган эмес. Коомдо өзүн-өзү сот, кан өч алуу, малды

мажбурлап уурдоо (асыл тукум дворяндардын сотунун чечими боюнча) ж.б. сыяктуу үрп-адаттар колдонулуп, төрөт башчылары (манаптар жана бийлер) уруксат жана жазасыз калышкан, ал эми аялдар аракетке жөндөмсүз деп табылган. Адат феодалдык администрациянын колунда жакыр калкты эксплуатациялоо үчүн зарыл болгон "курал" болгон. Адаттын жазуу жүзүндөгү башкы булагы бийлер соттору тарабынан белгиленген доор (эреже) болгон.

Тарыхый жактан алганда, Кыргызстандын түштүгүндөгү адамдар отурукташышкан, негизинен дыйканчылык жана кол өнөрчүлүк менен алектенишкен, бул товардык-акча мамилелеринин пайда болушун жана эволюциясын, жарандык-укуктук ченемдерди калыптандырууну жана коммерциялык ишмердикти жүзөгө ашырууда белгилүү эрежелерди белгилөөнү тездеткен. Сатып алуу-сатуу, насыя, насыя, сактоо келишимдери кеңири колдонулган, милдеттенмелерди камсыз кылуу боюнча айрым чаралар каралган. Ошону менен бирге Кыргызстандын түндүк райондорунун жашоочулары көчмөн жашоо мүнөзүндө жашап, негизинен мал багуу менен алектенишкен, бул алардын түштүктөн экономикалык артта калышын шарттады. Бирок, ошол мезгилде Кыргызстанда өнүккөн өндүрүштүк мамилелер жөнүндө сөз болгон эмес, анткени өлкөнүн экономикасы жалпысынан натуралдуу бойдон калган, ал эми өндүрүштүн негизги каражаттары ата-бабаларынын дворяндарынын менчигинде болгон. Өлкөнүн экономикасындагы оң өзгөрүүлөргө адат жана шариат тоскоол болгонун унутпаш керек, алар негизинен эркин мүлктү четке кагышкан Россия империясына 1867 - жылы анын курамына Түндүк Кыргызстан, он жылдан кийин Түштүк Кыргызстан кирген. Мурда кыргыздардын үстүнөн сот ишин адату боюнча да, шариат боюнча да аралаш ажыраткан бия тарабынан жүргүзүлгөн. Кыргызстан падышалык Россиянын курамына киргенден кийин сот тутуму аскер, орус жана элдик сот болуп экиге бөлүнгөн. Бирок, иштер боюнча өндүрүш дагы деле болсо элдик каада-салттарга ылайык жүргүзүлүп келген.

Банкроттук жол-жобосунун башталышы менен аткаруу өндүрүшү токтотулат, ошол учурдан тартып карызкордун мүлкүн сатуу менен конкурстук башкаруучу алектенет. Банк түшүнгөн аткаруу өндүрүшүнүн жол-жобосу аз изилденген, татаал жана узак банкроттук процесси менен алмаштырылат. Бул белгисиздикти күчөтүп, насыя боюнча пайыздык чендердин жогорулашына алып келет — банкирлер ушинтип айтышат. Насыянын наркына төлөнбөгөн тобокелдиктин баасы салынышы керек. Бүгүнкү күндө карызды мажбурлап өндүрүү үчүн колдонулган аткаруу өндүрүшү кээде бир нече жылга созулуп кетет. Сакчыларга кайрылуудан мурун соттун чечимин алуу керек, ал күчүнө кириши керек жана андан кийин гана аткаруу баракчасын берет. Бул жыйымдардын кийин, көп учурда карыздар, ошондой эле мүлктүн жоктугунан улам төлөнүп калган эмес. Проблемалуу карызды тейлөөнүн наркы банкка карызкор жарандын банкроттук жол-жобосун жүргүзүүнүн бардык наркынан көп суммада төгүлөт.

Карызкордун банкроттугу аткаруучу өндүрүшкө караганда насыя берүүчү үчүн пайдалуу болгон бир олуттуу себеп бар. Аткаруу өндүрүшү карызкордун мүлкүн сатуудан жана карызкордун кирешесинен кредиторго төлөө үчүн каражаттардын бир бөлүгүн кармоодон турат. Аткаруучунун приставында башка Шаймандар жок. Карызкордун мүлкүн өндүрүп алуу институту катары банкроттун өзгөчө мүнөзү иштин кыйла кеңири чөйрөсүн камтыйт. Мисалы, конкурстук менеджер конкурстук массанын азайышына алып келиши мүмкүн болгон карызкор үчүн пайдасыз бүтүмдөрдү аткаруудан баш тартууну билдирүүгө укуктуу. Бул укуктан пайдаланып, ал мүлктү сатуу учурунда анын наркын төмөндөтүүчү оорчулуктарды алып салышы мүмкүн. Конкурстук башкаруучу бүтүмдөрдү талаша алат жана карыз тараптын эквиваленттүү эмес бүтүмдөр боюнча ээликтен ажыратылган мүлкүн конкурстук массага кайтарып берет, ошондой эле кредиторлорго зыян келтирген же айрым кредиторлорду артыкчылыктуу канааттандыруу катары жасалган бүтүмдөрдү талаша алат. Жада калса, конкурстук насыя берүүчү өзү да, эгерде бул анын карыздарын төлөө көлөмүн көбөйтсө, карызкордун анча-мынча бүтүмдөрүнө каршы чыгууга мүмкүнчүлүк алат.

Жарандын банкроттоо жол-жобосун баштоо үчүн аткаруу баракчасынын кереги жок болот. Карызы жарым жылдан ашык убакытка созулган Кредитор арбитраждык

башкаруучунун же арбитраждык башкаруучулардын өзүн-өзү жөнгө салуучу уюмунун талапкерлигин көрсөтүү менен жарандын банкроттук сотуна кайрылуу укугуна ээ болот, бул ага бүгүнкү күндө көп кездешкен активдердин алынышына жол бербейт.

КР Конституциясынын 1-беренесинин 4-пунктунда мамлекеттик менчик менен катар биринчи жолу бекитилген, бул өлкөдө ишкердик иш-аракеттердин пайда болушун шарттады. Менчик формаларынын көп түрдүүлүгү, анын ичинде жеке менчик түрлөрү КР 14-апрель, 1990-жыл, "Кыргыз Республикасындагы менчик жөнүндө" 16-жылдагы Мыйзамында каралган. Бирок, менчик маселелери алардын "таанылышын" жогорку деңгээлде - Конституциянын деңгээлинде талап кылды. Кыргызстандын дагы бир негизги ченемдик укуктук актысы, ишкердик ишти жөнгө салуу үчүн негиз болуп Кыргыз Республикасынын Граждандык кодекси <1> калды. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын негизинде бир катар "рыноктук" мыйзамдар, анын ичинде 15 - жылдын 1994-январындагы "банкроттук жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы (мындан ары-1994-ж.мыйзам) кабыл алынган.

1994-жылдагы мыйзам он бөлүмдөн жана 62 макаладан турган. Мыйзамда "банкроттук" жана "кудуретсиздик" деген сөздөр бири-биринин ордуна колдонулгандыгын белгилей кетүү керек. Банкроттук деп карыз тараптын кредиторлорунун төлөө (жумуштар, кызмат көрсөтүүлөр) боюнча талаптарын анын мүлкүнөн ашып кеткендигине же ишкананын балансынын канааттандырылгы эмес түзүмүнө байланыштуу канааттандырууга жөндөмсүздүгү түшүнүлөт. Бул дефинициядан, кудуретсиздиктин критерийи болуп, төлөнбөгөндүк (сот тарабынан белгиленген милдеттенменин карызкордун активдеринен артыкчылыгы) келип чыккан, бул биздин оюбузча, кудуретсиздиктин маңызын так аныктайт. Карыз тараптын өз милдеттенмелерин аткаруудан баш тартуусу же аларды аткара албагандыгы кудуретсиздиктин белгилери деп эсептелген; белгиленген карыздын болушу (юридикалык жактар үчүн минималдуу эмгек акынын 500 өлчөмү жана жеке адамдар үчүн минималдуу эмгек акынын беш өлчөмү). Карыз тарапты банкрот деп табуу жөнүндө доо менен сотко кайрылуу үчүн төмөнкү шарттардын болушу зарыл болгон: карыз тарапты банкрот деп табуу

1997-жылдагы Мыйзамдын жаңы редакциясына ылайык, кредиторлордун талаптарын тындыруу кезеги өзгөртүлгөн. Конкурстук массаны сатуудан түшкөн каражат КР Жарандык кодексинин 99-беренесине жана Мыйзамдын 87-беренесине ылайык кредиторлордун ортосунда бөлүштүрүлө баштады. Биринчи кезекте мыйзамда белгиленген тартипте тиешелүү төлөмдөрдү капиталдаштыруу жолу менен карызкордун өмүрүнө же ден соолугуна зыян келтирүү үчүн жооптуу болгон жарандардын талаптары канааттандырылат; экинчи кезекте карызкор банкрот деп жарыяланганга чейин үч айдан ашпаган убакытта дем алыш жана социалдык жөлөкпулдарды төлөө жана эмгек акы төлөө боюнча эсептешүүлөр жүргүзүлөт; үчүнчү кезекте кредиторлордун күрөөсү менен камсыз кылынбаган негизги суммалар жана пайыздар жана милдеттүү мамлекеттик камсыздандыруу боюнча төлөмдөрдүн негизги суммалары боюнча талаптар канааттандырылат; төртүнчү кезекте бюджетке жана бюджеттен тышкаркы фонддорго милдеттүү төлөмдөрдүн негизги суммалары боюнча эсептешүүлөр жүргүзүлөт; бешинчи кезекте канааттандырылат.

Жогоруда айтылгандардын бардыгы Кыргыз Республикасындагы кудуретсиздик институту эволюция процессинде тургандыгын көрсөтүп турат.

Колдонулган адабияттар:

- 1.Альчиев К. Возникновение и развитие гражданского права в Советском Киргизстане. Фрунзе, 1975.
- 2.Андреев С.Е. Комментарий к ФЗ "О несостоятельности (банкротстве)". М., 2003.
- 3.Бончковский Н. Способы разрешения несостоятельности и наше право // Еженедельник советской юстиции. 1932. N 43.
- 4.Борубашов Б.И. Регулирование имущественных отношений кыргызов по адату // Вестник Кыргызско-Российского славянского ун-та. 2009. Т. 9. N 1.

5.Борубашов Б.И., Галиева З.И. История государства и права Кыргызской Республики: Курс лекций. Бишкек, 2003.

6.Ежов Ю.А. Банкротство коммерческих организаций. М., 2005.

Кыргыз Республикасынын ченемдик актылары. 1995. N VIII.

1.Закон Кыргызской Республики от 15 ноября 1997 г. N 74 "О банкротстве (несостоятельности)" // Ведомости Жогорку Кенеша КР 1997. N 11.

2.Закон Кыргызской Республики от 15 января 1994 г. N 1435-XII "О банкротстве" // Ведомости Жогорку Кенеша КР. 1994. N 3.

3.Закон Кыргызской Республики от 5 января 1998 г. "О введении в действие части второй Гражданского кодекса Кыргызской Республики" // Ведомости Жогорку Кенеша КР. 1998. N 6.

4.Закон Кыргызской Республики от 8 мая 1996 г. N 16 "О введении в действие части первой Гражданского кодекса Кыргызской Республики" // Ведомости Жогорку Кенеша КР 1996. N 6.

5.Закон КР от 18 июля 2003 г. N 153 "О верховном суде и местных судах" // Эркин-Тоо. 2003. N 55 - 56.

6.Закон КР от 6 февраля 1991 г. N 390-XII "О предприятиях в Республике Кыргызстан" // Ведомости Верховного Совета РК. 1991. N 3.

7.Закон КР от 16 декабря 1992 г. N 1076-II "О свободных экономических зонах" // Ведомости Верховного Совета РК. 1992. N 3.

8.Закон КР от 14 апреля 1990 г. N 16 "О собственности в Кыргызской Республике" // Ведомости Верховного Совета Киргизской ССР. 1990. N 8.

9.Закон КР от 29 июня 1992 г. N 915-XII "О товарной бирже и биржевой торговле в Республике Кыргызстан" // Свободные горы. 1992. 4 авг.

Закон КР от 28 июля 1991 г. N 536-XII "Об иностранных инвестициях в Республике Кыргызстан" // Ведомости Верховного Совета РК. 1991. N 13.

*Жумабекова А.Ш., магистрант
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова
Асилбеков Д.Т., аспирант
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

МАМЛЕКЕТ МЕНЕН САЯСИЙ ПАРТИЯЛАРДЫН ӨЗ АРА АРАКЕТТЕНҮҮСҮ: КӨЙГӨЙЛӨР ЖАНА ПЕРСПЕКТИВАЛАР

Аннотация

Парламенттик салттар кылымдар бою калыптанган өлкөлөрдө партиялардан тышкары болуп бийликке келүү дээрлик мүмкүн эмес. Ал эми бул башкаруунун бардык деңгээлдерине тиешелүү: мамлекеттик да, муниципалдык да. Мындай өз ара аракеттенүүнүн саясий компоненти жакшы түшүнүлөт. Ал бийликтин жана саясий коомдук бирикмелердин өз ара киришинен турат: мамлекет жүрүм-турум эрежелерин аныктайт. ишмердүүлүктүн параметрлерин белгилейт, коомдук бирикмелердин шайлоо кампанияларына катышуусу үчүн бирдей шарттарды камсыздайт. Өз кезегинде саясий бирикмелер мамлекеттик жана муниципалдык органдарды кадрдык камсыздоонун негизги каналдарынын бири катары иш алып барат.

Түйүндүү сөздөр: партия, мамлекет, лидерлер, шайлоо компаниясы, коомдук бирикме, мыйзам, салттар.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГОСУДАРСТВА И ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

В странах, где парламентские традиции выковывались в течение столетий, почти невозможно попасть во власть, находясь вне партий. Причем это касается всех уровней власти: и государственной, и муниципальной. Политический компонент такого взаимодействия хорошо понятен. Он состоит во взаимном проникновении власти и политических общественных объединений: государство определяет правила поведения, задает параметры деятельности, обеспечивает равные условия для участия общественных объединений в избирательных кампаниях. В свою очередь, политические объединения выступают одним из главных каналов кадрового наполнения государственных и муниципальных органов.

Ключевые слова: партия, государство, лидеры, избирательная компания, общественное объединение, право, традиции.

INTERACTION BETWEEN THE STATE AND POLITICAL PARTIES: PROBLEMS AND PROSPECTS

Abstract

In countries where parliamentary traditions have been forged over the centuries, it is almost impossible to get into power, being outside the parties. And this applies to all levels of government: both state and municipal. The political component of such interaction is well understood. It consists in the mutual penetration of power and political public associations: the state determines the rules of conduct, sets the parameters of activity, and provides equal conditions for the participation of public associations in election campaigns. In turn, political associations are one of the main channels for staffing state and municipal bodies.

Key words: party, state, leaders, election company, public association, law, traditions.

Бийлик менен коомдун системалуу байланышын орнотуу ар бир мамлекеттин өнүгүүсүнүн маанилүү шарттарынын бири болуп саналат. Эгерде жарандар өз талаптарын, каалоо-тилектерин өлкө жетекчилигине жеткирүүгө, эң маанилүү улуттук долбоорлорду иштеп чыгууга жана ишке ашырууга кошулууга мүмкүнчүлүктөрү жок болсо, мамлекеттик саясат элдин кызыкчылыгында жүргүзүлбөйт. Саясий партиялардын коомдун турмушуна катышуусу, мамлекеттик бийлик органдары менен болгон мамилеси саясат таанууда жакшы өнүккөн. Мамлекет менен партиялардын ролдорунун өз ара байланышын илимий жактан түшүнүүгө алгачкы аракеттерди 15-кылымдын аягы – 19-кылымдын башындагы дүйнөлүк саясий ой-пикирдин мындай көрүнүктүү өкүлдөрү жасаган. Э.Бёрк, Г.Болингбрук, Дж.Брайс, Ф.Гизо, Т.О.Джефферсон, Н.Макиавелли, А.Токвиль, Д.Юм сыяктуу. Мамлекет менен партиялардын байланышын изилдөөнүн жалпы теориялык негизи М.Вебер, Ю.С.Гамбаров, М.Дювергер, Р.Мишельс, М.Я.Острогорский, Т.Парсонс, Б.Н.Чичериндин эмгектери болгон⁴. Акыркы жылдары диссертациянын темасынын көптөгөн аспектилерин илимий

адабияттарда кеңири чагылдырылган, мисалы, партиялардын институционалдашуусу, алардын шайлоо процессине катышуусу жана партиялык системанын калыптанышы Чет элдик авторлордун ичинен К. фон Бейме, К.Джанда, Р.Кац, О.Кирхаймер, Р.Кул, Дж.Лапаломбара, А.Лейфарт, П.Мэйр, С.Нейман, Дж.Сартори, Т.Погунтке, Н.Жанаяб. Бул адистер өз ара мамилелердин мамлекеттик-партиялык механизмдеринин иштешинин өз теорияларын түзүүгө умтулуусу менен айырмаланат. Ошентип, Р.Кац жана П.Мейр тарабынан сунушталган «жарандык коом – мамлекет» структурасында партиялардын орду эволюциясынын концепциясы биздин изилдөөбүз үчүн маанилүү. Изилдөөчүлөрдүн айтымында, саясий партиялар өнүгүү жолунда 4 негизги этапты басып өтүшкөн. Ошол эле учурда мамлекетке түздөн-түз көз каранды жана коомдон алыстаган картельдик партиялар эн кеңири жайылган.

Азыркы мамлекеттеги партиялардын түзүлүшүнүн жана ишмердүүлүгүнүн саясий жана укуктук аспектилерин изилдөө И.Б. Борисов, Ю.А.Веденеева, Е.П.Дубровина, А.В.Иванченко, С.Д. Князев, В.В.Лапаева сыяктуу адистердин дагы бир бөлүгү мамлекет менен партиялардын ортосундагы мамилелердин тарыхый, шайлоо, аймактык жана кээ бир башка аспектилерин кароо менен алектенет. Комплекстүү теориялык изилдөөлөрдүн жетишсиздиги мамлекеттик бийлик органдары менен партиялардын ортосундагы өз ара мамилелердин реалдуу процесстерин, алардын мамлекеттик саясатты ишке ашырууга катышуусунун практикасын, саясий бирикмелердин ишине мамлекеттик көзөмөлдүн механизмдерин жетишсиз билүү менен толукталат. Бул негизинен 1990-жылдардагы мамлекет менен партиялардын ортосунда туруктуу байланыштын жоктугунан, уюштуруучулук жактан начар өнүккөндүктөн жана көпчүлүк саясий бирикмелердин аздыгынан, ошондой эле мамлекеттик чечимдерди кабыл алуу процессине алардын начар таасиринен улам келип чыккан. Ошол эле учурда, акыркы жылдары саясий партиялардын ыйгарым укуктарынын жана жоопкерчиликтиринин көлөмү кыйла өстү, ошондуктан алардын мамлекет менен болгон мамилесин изилдөө өзгөчө мааниге ээ болду.

Бүткүл коомдун кызыкчылыгын коргогон мамлекеттен айырмаланып, саясий партиялар коомдун ичиндеги айрым топтордун позицияларын жана көз караштарын коргоого чакырылган. Азыркы мамлекетте партиялардын маанилүү ролу жалпы таанылганына карабастан, окумуштуулар бул саясий бирикмелердин табияты боюнча бирдиктүү пикирге келе элек. Партиянын жалпы кабыл алынган аныктамасынын жоктугу мунун далили. Ошентип, укук таануучулар партияларды коомдук бирикмелердин спецификалык түрү катары карашат, алардын негизги максаты «конституциянын жана колдонуудагы мыйзамдардын чегинде жана негизинде» мамлекеттик бийликке жетүү жана катышуу. Саясат таануучулардын түшүнүгү боюнча партия – бул «белгилүү бир максаттардын (идеологиялардын, лидерлердин) эң активдүү жактоочуларын бириктирген жана эң жогорку саясий бийликти басып алуу жана пайдалануу үчүн күрөшкө кызмат кылган адистештирилген, уюштуруу жагынан иреттелген топ». Көп жагынан аныктамалардын көп түрдүүлүгү проблемасы ар кандай доорлордун жана өлкөлөрдүн авторлоруна, ошондой эле коомдук илимдердин ар кыл тармактарынын адистерине таандык болгон бардык учурдагы пикирлерди бир аныктамада бириктирүүнүн практикалык мүмкүн эместиги менен байланышкан. Ошол эле учурда, саясий илимде орун алган партияларды сыпаттоого мамилелер адатта структуралык, функционалдык, идеологиялык, ошондой эле комплекстүү болуп бөлүнөт. Ошол эле учурда көптөгөн факторлорду эске алуу менен негизделген кеңири аныктамалар бизге эң ийгиликтүү болуп көрүнөт. Анткени алар саясий партияларды алардын өзгөчөлүктөрүнүн жалпысынан кароого мүмкүндүк берет. Булардын арасында биз Дж.Лапаломбара сунуш кылган саясий партия деген аныктаманы кошобуз. Партиянын кароосуна мамиле кылууда окумуштуу анын уюштуруу структурасын эсепке алууну сунуш кылат, ал берүүгө мүмкүндүк берет. Мамлекеттик-партиялык жана коомдук-партиялык мамилелердин ортосунда туруктуу байланыш бар. Саясий партиянын мамлекеттик саясатка катышуу даражасы алдын ала аныкталат

Колдонулган адабияттар:

- 1.Анохина Н.В., Мелешкина Е.Ю. Эволюция структуры партийного спектра России накануне парламентских выборов 2007 года // Полис, №2, 2008.
- 2.Анчуткина Т.А. Правовые основы парламентской деятельности политических партий в Российской Федерации // Теоретические проблемы российского конституционализма (по материалам семинара). М., 2000.
- 3.Бадовский Д.В. Эволюция политической системы: от модели «тотального диалога» к «огосударствлению элиты» // «Реконструкция» государства: современные задачи и организация эффективной исполнительной власти. М., 2001.
- 4.Баев В.С. Институт парламентаризма в современной России. М.: ИСП РАН, 2004.
- 5.Барыгин И.Н., Василик М.А., Вершинин М.С. Политические партии, движения и организации современной России на рубеже веков. Аналит. справ. СПб.: Из-во Михайлов В.А., 1999.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИКВИДАЦИИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ

Аннотация

В настоящей работе сделана попытка выявить и теоретически осмыслить недостатки законодательного регулирования реорганизации и ликвидации юридических лиц и предложить пути реформирования соответствующего законодательства. Юридические лица в настоящий момент являются главными участниками гражданского оборота. В условиях развития рынка в нашей стране и все возрастающего желания субъектов гражданских правоотношений обезопасить себя и свои материальные средства правовыми способами, наибольшую актуальность приобретают вопросы регулирования создания, реорганизации и ликвидации юридических лиц.

Ключевые слова: ликвидация, правоотношений, прекращение существования, юридического значения, правопреемства.

Обозначим теоретические проблемы ликвидации юридического лица, как процедуры его прекращения.

Во-первых, проблему понятия процесса, противоречия норм закона, касающегося вопроса ликвидации, друг другу, а также отграничения от реорганизации, как формы прекращения юридического лица.

Рассмотрев понятие ликвидации до внесенных изменений, которое исключало любой вид правопреемства при ликвидации. Андрей Владимирович Габов, выделил некоторые его достоинства и недостатки, указав «... что оно:

1. не имеет аналогов в истории российского законодательства;
2. является несомненным достижением по сравнению с ранее действовавшими нормативными актами в этой области, поскольку ясно подчёркивает отличие ликвидации от реорганизации: отсутствие преемства в правах и обязанностях;
3. не акцентирует внимание на том, рассматривается ли ликвидация как юридический факт или определённый процесс, процедура, или, точнее, юридический состав.

Соответственно, изменённое определение ликвидации допускает случаи частичного перехода прав и обязанностей ликвидируемого юридического лица, т.е. сингулярного правопреемства. Такой подход не совсем обоснован, т.к. в таком случае допускается возможность правопреемства, что искажает саму сущность процедуры ликвидации, делает ее смежной с реорганизацией и, в итоге, приведет к проблемам в практическом применении установленной нормы.

В настоящее время, в сложившихся условиях, сложились различные точки зрения на содержание понятия ликвидации, также как и на определение взаимосвязи понятий ликвидации и прекращения.

Например, Трофимов К.Т. определял ликвидацию как «прекращение юридического лица, связанное с ликвидацией его имущественного комплекса, с исчезновением субъекта права без возникновения правопреемства».

Нода Е.В. предлагает понятие ликвидация юридического лица определять следующим образом: «правоотношение, существующее в развитии, которое в то же время является правовым состоянием, т.е. юридическим фактом, влекущим прекращение правоотношений, облекающихся в форму юридического лица и составляющих его содержание». Такое определение довольно поверхностно, оно не свидетельствует о важном признаке, который отличает ликвидацию, а именно отсутствие правопреемства, также не учитывает основную цель ликвидации - прекращение юридического лица как субъекта гражданского права. Также недостатком такого определения является смешение правовых категорий, таких как правоотношение и юридический факт [5, с. 61].

В диссертации Слоневской А.Ю., автор определяет ликвидацию более удачно, такое определение раскрывает правовую природу этой процедуры, а именно: «ликвидация

юридического лица является одним из видов прекращения коммерческих организаций, при котором исчезает субъект права, прекращаются его правоспособность, а также права и обязанности без возникновения правопреемства». Здесь указывается на отличительную черту ликвидации - отсутствие правопреемства, поэтому данное определение можно считать более справедливым [7, с. 14].

Такой вывод не может быть верным, т.к. он не соответствует основной цели ликвидации: полному прекращению юридического лица и его обязательств. Однако законом установлены специальные правила для исполнения некоторых обязательств ликвидируемой организации. Обязательство прекращается ликвидацией юридического лица (должника или кредитора), кроме случаев, когда законом или иными правовыми актами исполнение обязательства ликвидированного юридического лица возлагается на другое лицо (по требованиям о возмещении вреда, причинённого жизни или здоровью, и др.). Однако, возложение исполнения обязательства не может быть рассмотрено как перевод долга, т.к. перевод по определению не является возложением и обладает другим правовым режимом, и, в соответствии с этим, не может считаться преемством в правах.

Еще одной нормой, относящейся к рассматриваемой проблеме, является правило о капитализации платежей за вред жизни и здоровью, нанесенный ликвидируемым юридическим лицом. Капитализация платежей - это совокупность действий, направленных на расчет и резервирование денежных средств, подлежащих уплате, с целью полного возмещения вреда гражданам, жизни или здоровью которых причинен вред.

ГК КР, в соответствии с которой, в случае ликвидации юридического лица, признанного в установленном порядке ответственным за вред, причиненный жизни или здоровью, соответствующие платежи должны быть капитализированы для выплаты их потерпевшему по правилам, установленным законом или иными правовыми актами.

Абсолютно естественно, что в отношении установленного правопреемства по данному обязательству, у исследователей также сложились отличные друг от друга взгляды.

Так, Болдырев В.А. называет капитализацию платежей за возмещение вреда, причиненного жизни и здоровью, предпосылкой частичного перехода обязанностей ликвидируемого юридического лица, в соответствии с которым юридическое лицо, находящееся в процессе ликвидации, освободится от обязанности возмещать вред путем передачи долга лицу, которое примет на себя риски превышения размера выплат потерпевшим над капитализированной суммой.

Еще одну точку зрения высказал Князев С.А. Автор предлагает выплачивать такие платежи государству, при этом вне зависимости от того, выплачена ли уполномоченному органу ликвидированным юридическим лицом капитализированная сумма или нет. При этом автор уточняет, что капитализация - есть обособление суммы для возмещения вреда. Исходя из изложенного, речь здесь идет об исполнении публичным субъектом обязанности, возложенной на него законом, а не о правопреемстве. Таким образом, можно сделать вывод, что такой подход является более верным, т.к. вытекает из положений норм закона [3, с. 49].

Следовательно, обобщая все сказанное ранее, можно с полной уверенностью сделать вывод об абсолютном отсутствии какого бы то ни было правопреемства при осуществлении процедуры ликвидации, т.к. признание противоположного неминуемого приведет к искаженному пониманию смысла такой формы прекращения и отождествлению ее с формой в виде реорганизации.

Таким образом, существовавшее ранее, до внесенных изменений, законодательное определение процедуры ликвидации, определенно точнее раскрывало природу этой юридической формы, т.к. указывала на главный, существенный ее признак - отсутствие любого правопреемства, что и доказывало самостоятельность этой формы прекращения юридических лиц. Следовательно, невозможно согласиться с суждением о том, что отсутствие правопреемства при процедуре ликвидации не является основополагающим признаком, исходя из которого должна иметь место грань между ликвидацией и реорганизацией, различия между этими формами содержаться в различных целях,

преследуемых участниками гражданского оборота: в процедуре реорганизации таковой считают только создание нового юридического лица (прекращение существующего является лишь последствием и не более), а ликвидация неизменно направлена на прекращение юридического лица. Однако, такой вывод не совсем верно признавать истинно верным, хотя бы потому, что не во всех формах реорганизации имеет место создание нового юридического лица, так в некоторых, например, присоединение, происходит только прекращение ранее существовавшего. При этом, необходимо согласиться с положением о том, что процедура ликвидации неизменно направлена на прекращение юридического лица, т. к. прекращение является конечным результатом проведения этой процедуры. Расхождения между данными процедурами, как правило, должны содержаться в случае реорганизации – в наличии универсального правопреемства, а в случае ликвидации – соответственно, в отсутствии абсолютно любых форм правопреемства.

Необходимо обозначить еще одну проблему - соотношение ликвидации и прекращения юридического лица. Габов А.В. отмечает по этому поводу следующее: «Законодательство постоянно «путает» процесс и результат, причём ... эта проблема носит характер исторический: ни в один период развития отечественного законодательства оно не давало ясного разграничения между ликвидацией и прекращением. Здесь совершенно очевидно, в законодательстве должен быть наведен порядок: прекращение юридического лица - это юридический факт, результат; ликвидация же - это процесс, который направлен на прекращение юридического лица, но может таковым не закончиться». Саму же ликвидацию Габов А.В. рассматривает в качестве юридического состава. Следовательно, прослеживается непостоянство позиции автора, т.к. изначально Габов А.В. указывает на то, что ликвидация всегда направлена на прекращение существования юридического лица, затем отмечает, что процедура может и не закончиться прекращением [2, с. 99].

Ликвидация представляет собой одну из основных форм прекращения юридического лица, т.к. прекращение является основной и обязательной чертой, образует содержание этой процедуры. Учитывая философские тезисы можно утверждать, что прекращение и ликвидация глубоко взаимосвязаны между собой как содержание и форма, система и составляющее. Таким образом, ликвидация не может осуществляться отдельно от прекращения. Обобщив все вышесказанное, представляется возможным выделить существенные, присущие только процедуре ликвидации черты, такие как:

1. абсолютное и безвозвратное прекращения существования юридического лица;
2. прекращение у ликвидированного юридического лица обязательств, за исключением случаев, закрепленных в законе, их возложения на публичный субъект;
3. исключение абсолютно любого возможного правопреемства.

Таким образом, можно предложить определение процедуры ликвидации юридического лица, как процедуры, которая осуществляется по решению его учредителей либо уполномоченного органа юридического лица, государственного органа или суда, без перехода в порядке правопреемства прав и обязанностей, в конечной результате осуществления которой юридическое лицо всецело прекращает свое существование.

Использованная литература:

1. Некоммерческие организации: правовое положение, законодательство, учредительные документы / Под ред. М.Ю.Тихомирова. М., 1998. – 172 с.
2. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. Курс советского гражданского права. - М: Государственное издательство юридической литературы, 1950. – 368 с.
3. Гражданский кодекс Кыргызской Республики от 8-мая 1996 года. №15.
4. Гражданское право. В 2-х томах. Том 1. Учебник / Под ред. Е.А.Суханова. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 384 с.
5. Гражданское право: Учебное пособие / Под ред. Тулеугалиева Г.И. – А.: Парасат, 1999. – 147 с.
6. Диденко А.Г. Гражданское право. Часть общая. - А.: ИПЦ КазГЮУ, 1998. – 240 с.

- 7.Комментарий части первой Гражданского кодекса Российской Федерации для предпринимателей. - М.: Фонд «Правовая культура», 1995. – 478 с.
- 8.Конституция Кыргызской Республики от 27 июня 2010 г.
- 9.Муслимова С. Ликвидация юридического лица. – А.: 2006. –169 с.
- 10.Панова М.Г. Актуальные вопросы реорганизации предприятий // Право и экономика. 1999. № 1.
- 11.Пиляева В.В. Гражданское право в вопросах и ответах. – М.: ТК Велби, 2004. – 134 с.

ПОНЯТИЕ И ВИДЫ ЛИКВИДАЦИИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ

Аннотация

В настоящей работе сделана попытка выявить и теоретически осмыслить недостатки законодательного регулирования реорганизации и ликвидации юридических лиц и предложить пути реформирования соответствующего законодательства. Юридические лица в настоящий момент являются главными участниками гражданского оборота. В условиях развития рынка в нашей стране и все возрастающего желания субъектов гражданских правоотношений обезопасить себя и свои материальные средства правовыми способами, наибольшую актуальность приобретают вопросы регулирования создания, реорганизации и ликвидации юридических лиц.

Ключевые слова: ликвидация, правоотношений, прекращение существования, юридического значения, правопреемства.

Как известно термин ликвидация происходит от латинского liquidatio, что значит окончание дела. В тоже время современные словари русского языка дают указанному понятию несколько значений. Прежде всего, под ликвидацией как и в латинском языке понимается прекращение какой-либо деятельности (например, ликвидация дел). С другой стороны, под ликвидацией понимается и прекращение существования объекта или субъекта (например, ликвидация оружия массового поражения, ликвидация кулачества, ликвидация предприятия) [6, с. 437].

Переходя к определению юридического значения понятия ликвидации следует остановиться на одном весьма немаловажном обстоятельстве. Поскольку ликвидация является объектом гражданско-правового регулирования, то логичным будет предположить, что ликвидация – это совокупность каких-либо общественных отношений, которые будучи урегулированными правом приобретают качество правоотношений. С другой стороны, эти правоотношения сами по себе являются причиной наступления определенных последствий, а именно прекращения существования субъекта права – юридического лица. Следовательно, ликвидацию можно рассматривать и как определенный юридический факт, с наличием которого связаны определенные юридические последствия.

Именно в данном выводе коренятся основные противоречия понятия ликвидации. Действительно, общепризнанным является мнение, что юридические факты являются основанием возникновения, изменения или прекращения правоотношений. Отсюда в гражданском законодательстве термин «прекращение» всегда соседствует с понятием «правоотношение» (например, прекращение субъективного права, обязанности, обязательства, договора, полномочий и т.д.), и только единожды употребляется в значении прекращения субъекта. В то же время субъекты и объекты для гражданского права являются как бы «вещами в себе», которые не нуждаются для оправдания своего существования ни в каких основаниях, то есть в наличии каких-либо юридических фактов их порождающих или прекращающих [7, с. 61]. Например, ни у кого не может возникнуть мысли причислить смерть к основанию прекращения физического лица, либо постройку здания - к основанию его существования. Разумеется, что указанные юридические факты могут порождать, изменять или прекращать определенные правоотношения. Но нельзя говорить о том, что они порождают, изменяют или прекращают существование определенных субъектов и объектов. Зачастую, однако, при формулировании понятия ликвидации используется её правовая дефиниция, согласно которой ликвидация юридического лица – это его прекращение без перехода прав и обязанностей в порядке правопреемства к другим лицам [5, с. 142].

Однако, определение ликвидации как юридического факта, прекращающего определенные правоотношения, заставляет показать определенное его место в системе известных юридических фактов. Ясно, что ликвидацию нельзя отнести к событиям, поскольку как в своей причине, так и в своем процессе она зависит от чьей-либо воли и

сознания, тогда как событие по крайней мере в своем процессе проявляется вне зависимости от данных факторов [9, с. 437]. С другой стороны, ликвидацию нельзя также отнести и к действиям. Так, в литературе уже было отмечено, что несмотря на господствующий взгляд на создание юридического лица как на одномоментное явление, в действительности оно является сложным процессом, состоящим из ряда последовательно развивающихся правоотношений [10, с. 38].

Таким образом, ликвидацию можно определить как юридический факт, представляющий собой некое состояние юридического лица и являющийся в силу этого правоотношением, который, в свою очередь, направлен на последовательное прекращение правоотношений, скрывающихся под формой самого юридического лица.

Стадия принятия решения о ликвидации. Решение может приниматься собственником имущества (самими участниками, учредителями) юридического лица, органом юридического лица либо судом. В зависимости от того, кем принимается решение о ликвидации, данная стадия может сопровождаться установлением оснований для ликвидации. В частности, установление оснований ликвидации характерно для случаев так называемой принудительной ликвидации, когда решение принимается не учредителями (участниками) юридического лица или его органом, а судом. При принятии решения о ликвидации юридического лица его учредителями (участниками) или его органом ее основания не устанавливаются, поскольку возможность принятия подобного решения у указанных лиц, а также у органа юридического лица существует всегда, вне зависимости от наличия или отсутствия каких бы то ни было оснований. Следует признать также неправильными те предлагаемые разграничения стадий ликвидации, в которые не включается стадия принятия решения о ликвидации, поскольку именно решение о ликвидации является право порождающим юридическим фактом ликвидации, понимаемой в данном случае как правоотношение, то есть самого процесса ликвидации.

2.Стадия прекращения прав учредителей по участию в управлении делами юридического лица. Решение о ликвидации юридического лица порождает обязанность учредителей юридического лица или органа, принявшего решение о ликвидации, письменно сообщить об этом в регистрирующий орган для внесения в единый государственный реестр юридических лиц сведений о том, что юридическое лицо находится в процессе ликвидации, а также назначить ликвидационную комиссию (ликвидатора). Если и же установлена несостоятельность юридического лица, то назначается конкурсный управляющий. С назначением ликвидационной комиссии (ликвидатора) или конкурсного управляющего к ним переходят все полномочия по управлению ликвидируемым юридическим лицом, и соответственно прекращаются одноименные полномочия участников и органов юридического лица [54, с. 6].

3.Стадия прекращения обязанностей юридического лица по отношению к третьим лицам. На данной стадии удовлетворяются требования кредиторов юридического лица. При этом если недостаточно денежных средств для удовлетворения требований кредиторов, то данные требования удовлетворяются из стоимости имущества юридического лица, которое распродается с публичных торгов. Если же выяснится, что имущества юридического лица вообще недостаточно для того, чтобы удовлетворить требования всех кредиторов, то ликвидационная комиссия обязана обратиться в суд с заявлением о признании ликвидируемого юридического лица банкротом, и в этом случае последующие действия осуществляются под контролем суда.

4.Стадия прекращения прав юридического лица на принадлежащее ему имущество. Оставшееся после ликвидации имущество передаётся лицам, имеющим вещные права на него или обязательственные права в отношении самого юридического лица. Если к данному моменту уже отсутствует имущество юридического лица, то соответствующие права и обязанности считаются прекратившимися.

Таким образом, ликвидацию можно определить как факт-состояние, в результате наличия которого происходит последовательное прекращение прав и обязанностей самого

юридического лица, а также лиц, обладающих правом участвовать в управлении его делами, то есть всех тех отношений, которые и облекаются в форму юридического лица, что в свою очередь приводит к прекращению самого юридического лица. При этом, как было показано выше, прежде всего, прекращаются отношения между участниками (учредителями) юридического лица, в которых реализуются их права по участию в управлении делами юридического лица, и в которых формируется воля юридического лица. И только потому, что при отсутствии этих отношений юридическое лицо лишается собственной воли, прекращаются и все остальные отношения, формирующиеся вокруг юридического лица, и, как следствие и само юридическое лицо.

Законодательство предусматривает два вида ликвидации: добровольную и принудительную.

Добровольно юридическое лицо может быть ликвидировано по решению его учредителей или органа юридического лица, уполномоченного учредительными документами. Добровольная ликвидация АО, ТОО, ТДО и производственного кооператива может быть произведена только по решению общего собрания их участников.

Добровольная ликвидация полного и коммандитного товариществ, а также общественного объединения и потребительского кооператива производится по решению общего собрания их участников или уполномоченного им органа, а также по решению органа соответствующего юридического лица, уполномоченного на то учредительными документами.

Добровольная ликвидация учреждения производится по решению его органа, если он уполномочен на то учредительными документами. Помимо этого учреждение может быть ликвидировано по решению собственника его имущества или уполномоченного собственником органа.

Принудительно юридические лица могут быть ликвидированы по решению суда в случаях:

- признания недействительной регистрации юридического лица в связи с допущенными при его создании нарушениями законодательства, которые носят неустранимый характер. Неустранимый характер определяется нарушениями норм законодательных актов об отдельных видах юридических лиц. Например, указание некоммерческой организацией в качестве основной цели деятельности такой, которая направлена на извлечение дохода, или регистрация АО с уставным капиталом менее требуемого законодательством и т.п.

- систематического осуществления деятельности, противоречащей уставным целям юридического лица. Это требование не относится к коммерческим организациям, которые по общему правилу имеют не специальную, а общую правоспособность, если иное не оговорено законодательными актами. В отношении некоммерческих организаций систематичность определяется по крайней мере двукратным осуществлением неуставной деятельности, что фиксируется судом по заявлению заинтересованного лица.

- осуществления деятельности без надлежащего разрешения (лицензии), либо деятельности, запрещенной законодательными актами, либо с неоднократными или грубым нарушением законодательства. Данный пункт предусматривает ликвидацию в судебном порядке юридического лица при осуществлении деятельности, запрещенной законодательными актами. Такими актами может быть предусмотрен перечень работ, видов товаров и услуг, которые запрещены для частного предпринимательства, запрещены или ограничены для экспорта или импорта.

Кроме того, юридическое лицо может быть ликвидировано в судебном порядке при осуществлении деятельности с неоднократным или грубым нарушением законодательства. Неоднократность определяется по крайней мере двукратным нарушением норм законодательства.

Однако те же последствия могут быть вызваны единичным, но грубым нарушением законодательства (осуществление лицензионной деятельности - без соответствующей лицензии).

- в других случаях, предусмотренных законодательными актами. Например, полное товарищество, помимо оснований, указанных выше, ликвидируется также в случае, когда в товариществе остается единственный участник и если он в течение шести месяцев не преобразует товарищество или не примет новых участников.

Коммандитное товарищество прекращается при выбытии всех участвовавших в нем вкладчиков.

Товарищества с ограниченной и дополнительной ответственностью прекращаются в случаях: если число участников товарищества превысит пятьдесят; если размер уставного капитала уменьшится до менее минимального размера; если участники не образуют в установленные сроки уставный капитал товарищества; банкротства.

Если стоимость имущества юридического лица, в отношении которого принято решение о ликвидации, недостаточна для удовлетворения требований кредиторов, такое юридическое лицо может быть ликвидировано в порядке, установленном законодательством о банкротстве.

Требование о ликвидации юридического лица по основаниям, приведенным выше, может быть предъявлено в суд государственным органом, которому право на предъявление такого требования предоставлено законодательными актами, а в случае банкротства также кредиторами.

Правом на подачу заявления кредитора в суд о признании должника банкротом обладают налоговые и иные уполномоченные государственные органы в отношении обязательных платежей в бюджет и внебюджетные фонды, а также юридические и физические лица - кредиторы по гражданско-правовым обязательствам.

Юридическое лицо, в отношении которого принято решение о его ликвидации, выяснив, что его имущества не хватает для погашения обязательств перед кредиторами, может путем переговоров с кредиторами объявить официально о своем банкротстве и добровольной ликвидации либо применении реабилитационных процедур, либо о мирном урегулировании долгов. Порядок и условия проведения внесудебных процедур определяются договором между должником и кредиторами.

Если ликвидируемое юридическое лицо не договорится с кредиторами о погашении долгов и объявлении себя банкротом во внесудебном порядке, оно обязано обратиться в суд с ходатайством о признании его банкротом. Неисполнение этой обязанности влечет применение к руководителю должника субсидиарной ответственности по обязательствам должника перед кредиторами.

Правом на иск о ликвидации юридического лица по основанию признания недействительной регистрации юридического лица в связи с допущенными при его создании нарушениями законодательства, которые носят неустранимый характер, обладает государственный орган, осуществляющий регистрацию юридического лица (Управление юстиции). Правом на иск о ликвидации юридического лица за осуществление деятельности без надлежащего разрешения (лицензии) обладает государственный лицензирующий орган. Правом на иск о ликвидации юридического лица за осуществление деятельности, запрещенной законодательными актами, либо с неоднократным или грубым нарушением законодательства обладает прокуратура.

Решением суда могут быть возложены обязанности по осуществлению ликвидации юридического лица на:

- собственника его имущества;
- уполномоченный собственником орган;
- орган, уполномоченный на ликвидацию юридического лица его учредительными документами;
- либо иной орган (лицо), назначенный судом.

На иной орган (лицо) возлагаются обязанности по осуществлению ликвидации юридического лица по решению суда. Такой ликвидатор может быть как юридическим, так и физическим лицом. Его права как доверительного (конкурсного) управляющего возникают

на основании решения суда, регулируются Гражданским кодексом и принятыми в соответствии с ним законодательными актами.

Использованная литература:

1. Некоммерческие организации: правовое положение, законодательство, учредительные документы / Под ред. М.Ю.Тихомирова. М., 1998. – 172 с.
2. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. Курс советского гражданского права. - М: Государственное издательство юридической литературы, 1950. – 368 с.
3. Гражданский кодекс Кыргызской Республики от 8-мая 1996 года. №15.
4. Гражданское право. В 2-х томах. Том 1. Учебник / Под ред. Е.А.Суханова. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 384 с.
5. Гражданское право: Учебное пособие / Под ред. Тулеугалиева Г.И. – А.: Парасат, 1999. – 147 с.
6. Диденко А.Г. Гражданское право. Часть общая. - А.: ИПЦ КазГЮУ, 1998. – 240 с.
7. Комментарий части первой Гражданского кодекса Российской Федерации для предпринимателей. - М.: Фонд «Правовая культура», 1995. – 478 с.
8. Конституция Кыргызской Республики от 27 июня 2010 г.
9. Муслимова С. Ликвидация юридического лица. – А.: 2006. –169 с.
10. Панова М.Г. Актуальные вопросы реорганизации предприятий // Право и экономика. 1999. № 1.
11. Пиляева В.В. Гражданское право в вопросах и ответах. – М.: ТК Велби, 2004. – 134 с.

*Абданбаев Э.К., доцент
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова
Дороев А.А., ст. преподаватель
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

ЦЕНТРАЛЬНАЯ РОЛЬ СПЕЦИАЛИСТОВ СЕСТРИНСКОГО ДЕЛА В РАЗВИТИИ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация

В статье обсуждается текущий статус специалиста Сестринского дела. Автор статьи приводит свои взгляды на центральную роль специалистов СД в развитии здравоохранении Кыргызской Республики их участие в охвате услугами здравоохранения.

Ключевые слова: Специалист сестринского дела, пандемия, карантин, сестринская практика, профессиональный стандарт.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН САЛАМАТТЫК САКТООСУН ӨНҮКТҮРҮҮДӨ МЕДАЙЫМДАР АДИСТЕРИНИН БОРБОРДУК РОЛУ

Аннотация

Макалада медайымдар адисинин учурдагы абалы талкууланат. Макаланын автору Кыргыз Республикасынын саламаттык сактоосун өнүктүрүүдө СД адистеринин саламаттык сактоо кызматтары менен камтууга катышуусундагы Борбордук ролуна өзүнүн көз карашын келтирет.

Түйүндүү сөздөр: Медайымдык адис, пандемия, карантин, медайымдык практика, кесиптик стандарт.

THE CENTRAL ROLE OF NURSING SPECIALISTS IN THE DEVELOPMENT OF HEALTHCARE IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Annotation

The article discusses the current status of a nursing specialist. The author of the article presents his views on the central role of SD specialists in the development of healthcare in the Kyrgyz Republic, their participation in the coverage of health services.

Key words: Nursing specialist, pandemic, quarantine, nursing practice, professional standard.

Специалисты сестринского дела представляют собой самую многочисленную профессиональную категорию в секторе здравоохранения на которую приходится 60% специалистов здравоохранения около 30 миллион медицинских сестер (данные ВОЗ).

В Кыргызской Республике более 26000 специалистов сестринского дела работают на различных уровнях здравоохранения, которые выполняют широкий спектр обязанностей и играют наиболее важную роль в оздоровительном процессе в обеспечении населения услугами здравоохранения, особенно в системе оказания ПМСП (первичной медико-санитарной помощи) где за счет них компенсируется дефицит и нехватка семейных врачей.

Особенно хочется отметить работу и вклад сестринского персонала по осуществлению мер по COVID-19 важность профессии медицинской сестры часто недооцениваются что наглядно показала ситуация во время пандемии COVID-19. Нехватка именно среднего медицинского персонала ощущается сейчас в странах Европы, на 2018 год (по данным ВОЗ) она составляет 6,0 миллионов специалистов сестринского дела. Темпы роста населения, выход медицинских работников на пенсию в некоторых регионах мира угрожает стабильности в обеспечении кадров специалистами сестринского дела.

Чтобы решить проблему кадрового дефицита к 2030 году во всех странах необходимо увеличить общее количество обучающихся и выпускников на 8% ежегодно, проводить работу с трудоустройством и удержанием выпускников на рабочих местах. Все это уже проводится, составляются договора по привлечению специалистов сестринского дела (Германия, Япония, Корея)

Специалисты сестринского дела 90% составляют женщины и размеры оплаты труда могут повлиять на выбор профессии при наборе студентов. Последнее повышение

заработной платы специалистов сестринского дела апрель 2022 года, но сравнительно оставляет желать лучшего, следовательно стоит вопрос социального и экономического улучшения обеспеченности специалистов сестринского дела.

Министерством здравоохранения Кыргызской Республики, Ассоциацией специалистов сестринского дела, проектом по продвижению реформ в медицинском образовании (MER) финансируемой Швейцарским управлением по развитию и сотрудничеству (SDC) проводится большая работа по улучшению сестринского образования в Кыргызской Республике, переоценке в сфере определения роли, обязанности специалистов сестринского дела. В этом плане начиная с 2021-2022 учебного года в четырех медицинских колледжах Кыргызской Республики вводится экспериментальный проект по специальности «Сестринского дела» с увеличением срока обучения и количества часов для проведения учебно-производственной практики в лечебно-профилактических учреждениях, вводятся штатные единицы клинических руководителей практики с их обучением и переподготовкой, сокращением предметов общеобразовательного характера.

Особо нужно отметить о переосмыслении профессионального стандарта по специальности «Сестринского дела» в Кыргызской Республике. Выполнение профессиональных задач специалистов сестринского дела их самостоятельности и принятие решений, постановке сестринского диагноза. Большая работа проводится со стороны «Ассоциации медицинских колледжей» Кыргызской Республики, созданной в 2017 году.

Согласно статистическим данным прирост населения в Кыргызской Республике составляет 1,76 % ежегодно, так за период с 2009 г по 2019 годы прирост населения составил 1,073200 человек (2009г-5,383300) (2019г- 6,456500) к 2030 году численность населения может достичь 7,671636 человек, что может привести к дефициту среднего медицинского персонала и охвату населения медицинскими услугами. Существует проблема переоценки всей сестринской службы, пересмотра роли медицинской сестры на всех уровнях здравоохранения.

В недалёком будущем медицинские сестры должны стать равноправными партнерами, профессионалами своего дела, а не восприниматься как помощник врача, путем расширения полномочий и компетенции. Для осуществления этого необходимо:

- немаловажную роль имеет повышение заработной платы специалистов сестринского дела;
- подготовка медицинских сестер узких профилей;
- подготовка медицинских сестер с учетом новых технологий, электронного здравоохранения;
- переход к практико- ориентированному образовательному процессу;
- тесная взаимосвязь учебное заведение + клинические базы;
- увеличение финансирования медицинских колледжей;
- централизованная подготовка преподавателей-врачей, клинических руководителей;
- возможность регулярного повышения квалификации медицинских сестер в близости от рабочего места;
- участие медицинских сестер в принятии решений на всех этапах и уровнях.

В заключении хотелось бы сказать что подготовка медицинских сестер должна осуществляться в процессе здоровой конкуренции среди медицинских колледжей Кыргызской Республики не зависимо от форм собственности. Политика руководства МЗ КР. должна быть направлена не на закрытие учебных заведений, а на уровень материально-технической базы и качество специалистов. Развивать концепцию обучения «Универсальных медицинских сестер» способных оказывать медицинские услуги на всех уровнях здравоохранения.

Использованная литература:

1. Форум специалистов сестринского дела г.Бишкек. 19-ноября 2019г
- 2.Проект (MER) «Реформы медицинского образования в Кыргызской Республике».
- 3.Материалы «Ассоциации медицинских колледжей Кыргызской Республики»

*Соромбаева Н.О., д.м.н.
КТМИП и ПК имени С.Б.Даниярова
Асыранова У.С. к.м.н
РНПЦИК НПО ПММЗ и СР КР
Байызбекова Д.А., д.м.н., профессор
РНПЦИК НПО ПММЗ и СР КР
Темирова В.Н., преподаватель
Международный Университет Кыргызстана
Темиров Н.М., к.м.н. доцент
ЖАГУ имени Б.Осмонова
Абданбаев Э.К., доцент
МНУ имени К.Ш.Токтомаматова*

АНАЛИЗ ПРИЧИННО СЛЕДСТВЕННЫХ СВЯЗЕЙ ИНФИЦИРОВАНИЯ МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ COVID-19 В КЫРГЫЗСТАНЕ 2020 Г.

Актуальность. По данным ВОЗ пандемия COVID-19 охватила более 200 стран мира, и уже зарегистрировано более 170 млн случаев и более 3 млн. человек умерло от данной инфекции. В Кыргызской Республике на сегодняшний день зарегистрировано более 100 181 982 тысячи случаев COVID-19 и 1808 2694 летальных случая.

Первые случаи корона вируса COVID-19 зафиксировали в Кыргызстане 18 марта 2020 г. За короткий промежуток времени с момента регистрации первых случаев корона вируса наблюдался стремительный рост заболеваемости среди медицинских работников. Новая корона вирусная инфекция COVID-19 создала огромный профессиональный риск для здоровья работников здравоохранения. Возникла необходимость выявить основные причины инфицирования медицинского персонала корона вирусной инфекцией COVID-19. В соответствии Приказами МЗ КР от 09.04.2020 г. №37 и от 29.04.2020 г. № 51 это было поручено специалистам Республиканского научно-практического центра инфекционного контроля Научно-производственного объединения «Профилактическая медицина». Согласно этим приказам было проведено эпидемиологическое расследование в семи организациях здравоохранения Джалал-Абадской, Ошской и Нарынской областей по выявлению причинно-следственных связей внутрибольничного инфицирования медицинских работников корона вирусом SARS-CoV-2 и разработки профилактических мер.

Цель: Анализ причинно-следственных связей внутрибольничного инфицирования медицинских работников корона вирусом SARS-CoV- в Джалал-Абадской, Ошской и Нарынской областях с момента первого подтвержденного случая медицинского работника.

Материалы и методы. Для оценки и анализа случаев инфицирования медицинских работников в организациях здравоохранения Джалал-Абадской, Ошской и Нарынской области был проведен ретроспективный анализ доступных отчетных данных. Были собраны данные с использованием следующих инструментов утвержденных Указанием МЗ КР от 13.04.2020 №236 «Об утверждении оценочных листов для проведения эпидемиологического расследования»:

- Опросник для медперсонала (с подтвержденной COVID-19 инфекцией находящихся в обсервации после выхода из инфекционного отделения/обсервации).
- Оценочный лист состояния инфекционного контроля при COVID в организации здравоохранения.
- Оценочный лист обеспеченности СИЗ и дезинфицирующими средствами при COVID в организации здравоохранения).

Так же был проведен анализ наличия нормативных документов приказы МЗ КР и соответствующие внутренние приказы, а так же прочих административных документов (протоколы обучения сотрудников по использованию СИЗ и соблюдению безопасности на

рабочем месте, протоколы заседаний и план работы Комитета качества ОЗ, данные по обеспеченностью СИЗ, по проведению скрининга на выявление COVID среди медработников, и прочие документы).

Для оценки факторов риска был проведен опрос инфицированных корона вирусом сотрудников организаций здравоохранения. Проводился прямой опрос медицинских работников инфекционных отделений.

Результаты. По данным республиканского ДПЗ и ГСЭН на 16.08.2020г. было зарегистрировано 3030 случаев инфицирования COVID-19 среди работников организаций здравоохранения, что составило 7,2% от общего числа или 16,8% от числа лабораторно подтвержденных случаев SARS-CoV-2. Предварительный анализ эпидемиологических донесений ЦПЗ и ГСЭН о вероятных факторах, повлиявших на заражение медицинских работников.

Таблица 1. **Число случаев COVID-19 среди работников организаций здравоохранения по характеру оказываемых ими услуг населению по состоянию на 08.05.2020 г.**

№	Вероятные условия контакта с COVID-19	Число случаев	%
1	Контакт на работе с коллегами с COVID-19	79	35%
2	Работа в стационарах для COVID-19	40	18%
3	Работа в обсерваторах для контактных	34	15%
4	Работа в мобильных бригадах	27	12%
5	Контакты в семье с COVID-19	6	3%
6	Работа в изоляторах для лиц с подозрением на COVID-19	4	2%
7	Эпидемиологическое расследование случаев COVID-19	4	2%
8	Услуги пациентам с COVID-19 в ПМСП	5	2%
9	Медицинские услуги сотрудникам МВД	2	1%
10	Другие медицинские услуги инфицированным COVID-19	3	1%
11	Контакты не установлены	19	9%
12	Контакты не установлены	19	9%
13	Всего	223	100%

Также было установлено, что первые случаи COVID-19 в организациях здравоохранения, как правило, выявлялись в результате тестирования по поводу:

- клинических проявлений респираторной инфекции или пневмонии;
- после контакта с подтвержденным случаем COVID-19;
- после завершения 14-дневной смены и перед завершением срока обсервации.

В результате проведенной оценки в семи организациях здравоохранения Джалал-Абадской (2), Ошской (5) и Нарынской (2) областей были получены следующие результаты. Не смотря на то, что критерии исполнения инфекционного контроля (ИК) в целом в 7 ОЗ был высок (75,1% - 88,2%) этого оказалось не достаточным для предупреждения инфицирования COVID-19 медицинских работников COVID-19. Так как процент исполнения мероприятий по индивидуальной защите медперсонала при инфекциях с воздушно-капельным механизмом передачи был низким (40%).

Прежде всего во всех 7 организациях было выявлено:

- не правильный подбор респираторов для медицинских работников, при подборе не проводился тест на плотность прилегания респиратора (ФИТ-теста) в 86 %;
- были повсеместно выявлены факты повторного использования одноразовых защитных костюмов и респираторов, из-за их нехватки (86%);
- использование защитных очков не герметично прилегающих в области переносицы (100%).

Мероприятия входящие в систему изоляции исполнялись всего на 57,9%. Основными причинами их неисполнения являлись:

- не были оборудованы боксированные приемные блоки для пациентов с диагнозами или подозрением на COVID-19 (5 ОЗ, или 71,4%).

- не организована качественная сортировки пациентов с установленным диагнозом или подозрение на COVID-19 (6 ОЗ, или 85,7 %).

- не оборудованы места обработки карет скорой медицинской помощи и переодевания медицинского персонала скорой медицинской помощи (7 ОЗ, 100 %);

- не оборудованы комнаты для одевания с снятия СИЗ, медработники одевают чистые СИЗ и снимают грязные в одной (буферной зоне) (3 ОЗ 43 %);

- отсутствие разделительных знаков делящих зоны по их опасности (3ОЗ 43 %).

Мероприятия по административной поддержке критериев ИК исполнялись всего в среднем на 68,0%.

- отсутствие планов по организации мероприятий направленных на профилактику внутрибольничного заражения медицинских работников при развертывании инфекционных отделений для предоставления лечения при COVID-19 (100%);

- нехватка респираторов (ffp2/N95 и выше) (100%), и использование респираторов, не обеспечивающих в силу конструкции плотное прилегание к лицу (KN95), или использование респираторов непонятного происхождения (отсутствовала маркировки класса защиты) (100 %);

- отсутствие во всех инфекционных стационарах, в палатах и функциональных помещениях устройства обеззараживания воздуха, таких как рециркуляторы или закрытые экранированные УФ лампы (100%).

- отсутствие системы активного выявления COVID-19 у сотрудников инфекционного отделения и во всех ОЗ (100 %).

Мероприятия по больничной гигиене исполнялись всего на 68,1% - 70%, что является не достаточным уровнем защиты, а причинами их не исполнения являлись:

- отсутствие (100%) системы вентиляции, обеспечивающей 16-кратный воздухообмен с созданием отрицательного давления в палатах с пациентами и фильтрацией воздуха;

- скученность при размещении пациентов, расстояние между койками менее 1 метра (100%).

При опросе медицинского персонала инфицировавшегося в процессе оказания медицинской помощи, было выявлено, что:

- повышенная нагрузка и время работы с СИЗ более 4 часов (100%), медработники в некоторых ОЗ работали в СИЗ до 24 часов - 25%.

- недостаточное обеспечение СИЗ (респираторы, очки, защитные костюмы, халаты) - (86,5%).

- отсутствие вентиляции и скученность людей и медицинского персонала в обсерваторах - (100%).

- отсутствие отдельных для медработников и людей санитарно-гигиенических условий (50%) (умывальников, туалетов, душевых, комнат отдыха) в обсерваторах и свободное передвижение людей по помещениям обсерваторов (50%).

В ходе анализа эпидемиологических донесений, одним из вероятных факторов риска заражения для медработников было определено пребывание в обсерваторах, после завершения 14-дневной смены, или после незащищённого контакта (без соответствующих СИЗ) с пациентом с подтвержденным диагнозом COVID-19. Основанием для таких предположений послужило то, что медработников размещают в обсерваторы с отрицательными результатами ПЦР диагностики, но на 12-14 день пребывания в обсерваторах одномоментно у от 5 до 17 медработников из одного обсерватора ПЦР - тестирование дало положительный результат.

Заключение. По результатам расследования были разработаны критерии защиты для медперсонала в зависимости от уровня риска и стандартные операционные процедуры

(СОПы) утвержденные Приказом МЗ КР № 297 08.05.2020г., и в последующем доработанные и переутвержденные Приказом МЗ КР № 526 от 17.07.2020г.

По степени риска организации здравоохранения были условно разделены на три уровня:

1-ый уровень с низким уровнем риска в организациях здравоохранения (ЦСМ, стационары), предоставляющих медицинские услуги пациентам, не имеющим симптомы респираторной инфекции, не посещавшим неблагополучные страны, не контактировавшим с пациентом, у которого подтверждено заражение COVID-19.

Требуемый уровень защиты – использование одноразовых медицинских масок медперсоналом и посетителями (пациентами).

2-й уровень со средним уровнем риска в организациях здравоохранения (те же ЦСМ, стационары), при прямом обращении пациента в ЦСМ или в стационар, при наличии у него респираторных симптомов (кашель, одышка, боль в горле), повышении температуры тела или лиц, находящихся в момент госпитализации на карантине.

Требуемый уровень защиты-респиратор, защитные очки/щиток, одноразовый медицинский халат, чепчик, перчатки, фартук по необходимости.

3-й уровень с высоким уровнем риска в организациях здравоохранения (обсерваторы, СКП; инфекционные стационары, мобильные бригады; бригады скорой помощи) оказывающие услуги пациентам, инфицированным COVID-19 или с подозрением на COVID-19.

Требуемый уровень защиты: респиратор, защитные очки/щиток, одноразовый защитный костюм, перчатки, бахилы. При дефиците защитных костюмов возможно использование одноразового водонепроницаемого халата с длинным рукавом в комбинации с водостойким фартуком и нарукавниками.

Согласно утвержденным СОПам для защиты медработников приоритетным является выбор респираторов (N-95, FFP-2 и FFP -3). Рекомендовано проводить ФИТ-тест при закупе и подборе респираторов обязательное использование ФИТ-теста.

Использованная литература:

1.Важнейшие меры по подготовке, обеспечению готовности и реагированию в связи с COVID-19: временные рекомендации. Женева: Всемирная организация здравоохранения; 2020 г. (<https://apps.who.int/iris/handle/10665/331826>, по состоянию на 3 ноября 2020 г.).

2.Всемирная организация здравоохранения. Клиническое руководство по ведению пациентов с тяжелой острой респираторной инфекцией при подозрении на инфицирование новым корона вирусом (2019-nCoV). Временные рекомендации. Дата публикации: 25 января 2020 г. [Электронный ресурс]. URL: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0020/426206/RUS-Clinical-Management-of-Novel-CoV_Final_without-watermark.pdf. (дата обращения 23.03.2020 г.)

3.World Health Organization. Clinical guidelines for the management of patients with severe acute respiratory infections with suspected infection with a new coronavirus (2019-nCoV). Temporary recommendations. Publication Date: January 25, 2020. [Electronic resource]. URL: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0020/426206/RUS-Clinical-Management-of-Novel-CoV_Final_without-watermark.pdf?ua=1. (date of the application: 23.03.2020) [In Russian]

4.Coronavirus (Covid-19). [Электронный ресурс]. URL: [https:// coronavirus-monitor.ru](https://coronavirus-monitor.ru). (дата обращения 23.03.2020 г.) Coronavirus (Covid-19). [Electronic resource]. URL: <https://coronavirus-monitor.ru>. (date of the application: 23.03.2020) [In Russian]

5.Профилактика инфекций и инфекционный контроль при оказании медицинской помощи пациентам с предполагаемой или подтвержденной корона вирусной инфекцией (COVID-19): временные рекомендации. Женева: Всемирная организация здравоохранения; 2020 г. (<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/332879/WHO-2019-nCoV-IPC-2020.4-rus.pdf> по состоянию на 20 июля 2020 г.)

6.Указание МЗ №236 от 13.04.2020 «Об утверждении оценочных листов для проведения эпидемиологического расследования

7.Приказ МЗ № 297 от 08.05.2020 «Об утверждении временных стандартных операционных процедур для организаций здравоохранения республики в период эпидемии COVID-19

*Kulumbekov E. J.
International University
named after K.SH.Toktomamatov
Uzenbaeva U.
International University
named after K.SH.Toktomamatov*

SIWAK (SIWAAK, MISWAK) (SALVADORA PERSICA TREE) ORAL HYGIENE

Annotation

Ibn Umar raziallohu Anhu says: "The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) often used miswaq four times at night "It is clear from these accounts that the prophet paid too much attention to miswak. Therefore, the miswak was also placed next to the ablution water. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) also used miswak at night. Some narratives say that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used miswak whenever he woke up at night. The last supplier, servant and Prophet Muhammad (S. A.W) the El Salvador persica tree, which was used more than 1,400 years ago, explained in detail how to use and use it, telling its virtues to the companions. In the morning, at noon, in the evening, in the middle of the day, and after eating, the healing properties for the teeth are great. They then used the common when they heard and learned about the benefits of profit. The word Miswak means "clean teeth" in Arabic. Currently widely used in Saudi Arabia, Qatar, Dubai, India, Pakistan, Bangladesh, Egypt, Malaysia, USA and other countries.

Being neat and tidy lifestyle, in life with the procedures of hygiene

Key words: Salvadora persica, food and drinks, science or knowledge, success, food, ablution, understanding in life.

МИСВАК СИВАК САЛЬВАДОРА ПЕРСИКА ДАРАГЫ ООЗДУН ГИГИЕНАСЫ

Аннотация

Макалада улуу акылмандардан, ата бабадан калган андыктан: Ибну Умар разиялоху анху айтат : "пайгамбар саллаллоху алейхи уа ссалам түнкүсүн көбүнчө төрт жолу мисвак колдонот эле". Бул риваяттардан пайгамбар саллаллоху алейхи уа ссалам мисвакка өтө көп көңүл бургандыгы билинет. Ошондуктан даараттын суусунун жанына мисвак да коюлчу. Пайгамбар саллаллоху алейхи уа ссалам ал мисвакты түнкүсүн да колдонгон. Кээ бир риваяттарда айтылган: кала берсе пайгамбар саллаллоху алейхи уа ссалам түнкүсүн кайсыл учурда ойгонсо да мисвак колдонот эле. Акыркы жеткируучу, пенде жана пайгамбар Мухаммад (с.а.в) колдонуп келген Сальвадора персика дарагы 1400 жыл мурун колдонулган жана сахабаларына, досторуна пазилеттерин айтып кандай колдонууну жана артыкчылыгын кенен-кесир тушундургон. Эрте менен, тушто, кечинде, тун ортосу, жана тамактангандан кийин колдонсо тишке дарылык касиети чон. Андан сон жалпы колдонушкан качан гана пайда пазилетин угуп, билгенден сон колдонушкан. Мисвак созу Араб тилинен которгондо "таза тиштер" деп аталат. Азыркы учурда Сауд Аравия, Катар, Дубай, Индия, Пакистан, Бангладеш, Египет, Малайзия, АКШ, жана башка өлкөлөрдө кенен колдонулат.

Макалада, тазалык жана оздук гигиенаны туура сактоо менен сак, жана тыкан жашоо.

Түйүндүү сөздөр: Сальвадора персика, фуд энд дринкс, илим билим, ийгилик, туура тамактануу, туура жуунуу, тушунук жашоодо пайдалануу.

МИСВАК СИВАК САЛЬВАДОРА ПЕРСИКА ГИГИЕНА ПОЛОСТИ РТА

Аннотация

Статья от великих мудрецов, предков: Ибн Умар разияллоху анху говорит : "Пророк, да благословит его Аллах и приветствует, часто использовал мисвак четыре раза ночью". Из этих повествований ясно, что пророк уделял слишком много внимания мисваку.

Поэтому мисвак также был помещен рядом с водой для омовения. Пророк, да благословит его Аллах и приветствует, также использовал мисвак ночью. В некоторых повествованиях говорится, что Пророк, да благословит его Аллах и приветствует, использовал мисвак в любое время, когда он просыпался ночью. Последний поставщик, слуга и Пророк Мухаммад (С.А.В) персиковое дерево Сальвадора, которое использовалось более 1400 лет назад, подробно объяснило, как его использовать и использовать, рассказав о своих достоинствах сподвижникам. Утром, в полдень, вечером, в середине дня, и после еды, лечебные свойства для зубов велики. Затем они использовали общее когда они услышали и узнали о преимуществах прибыли. Слово Мисвак в переводе с арабского означает "чистые зубы". В настоящее время широко используется в Саудовской Аравии, Катаре, Дубае, Индии, Пакистане, Бангладеш, Египте, Малайзии, США и других странах.

Вести аккуратный и аккуратный образ жизни с соблюдением правил гигиены и личной гигиены

Ключевые слова: Сальвadora персика, правильное питание, образование, наука, знание успех, омовение, понятие в жизни.

Miswak: the meaning of miswak is stick used on teeth and gums to clean them and miswak is a species of salvadora belonging to family Salvadoraceae.

Miswak was used by the Babylonians 7000 years ago followed by the Greek, Romans, Jews, Egyptians and Islamic empires. Its usage is also a pre- Islamic custom which ancient Arabs used in order to get their tooth white and shiny, as white and shiny teeth were associated with beauty and attractiveness. Japanese called it Koyoji, while the Roman used mastic to rub their teeth as a toothpick. Oral health is an integral part of an individual's general health and over all well-being. Good oral health not only enables a person to look and feel good; it's equally important in maintaining oral functions. Oral hygiene is one of the most important daily routine (morning, afternoon, evening, at night, midnight) practices and keeps the mouth teeth clean and prevents many health problems.

Different oral hygiene methods have been used to overcome widely endemic diseases such as dental caries and oral infections. Modern dental care tools are designed to provide both a mechanical and chemical means of removing plaque and food residues from the surface and spaces between the teeth. Mechanical cleaning using the toothbrush plays most vital role.

An old but time-tested proverb, "If the eyes are a window to the soul, then the mouth is the doorway to the body," reflects the importance of oral health. The World Health Organization (WHO) has also recommended and encouraged the use of miswak as an effective tool for oral hygiene.

Teeth cleaning sticks, commonly known as Miswak or Siwak are popular oral hygiene aids in Arabian countries, India, Pakistan, Malaysia, Bangladesh, and African countries where as toothbrushes with nylon bristles are the most common oral hygiene and in most of the developed countries.

Miswak is an Arabic word meaning "tooth cleaning stick", and *Salvadora persica* miswak has a wide geographic distribution. Sex hormones play an important role in periodontal health and disease. Let's say, puberty, menses, pregnancy outcomes. So it is important that gynecologists are educated about effects on women's oral health.

Benefits of miswak.

The greatest benefit of using siwak is gaining the pleasure of God.

The reward of prayer is multiplied 70 times but siwak was used before it

Strengthens the gums and prevents tooth decay

Creates a fragrance in the mouth

Eliminates bad odors and improves the sense of taste

Sharpens the memory

Cure for a headache

Creates a luster on the face of the one who continually uses it

Causes the teeth to glow

Strengthens the eyesight

Assists in digestion

Clears the voice

Using miswak is following the Sunnah

It makes God happy

It makes teeth shiny

Increase the fluency and intelligence

Relaxes the brain

Satisfies the heart

Fights plaque effectively

Strengthens and stop bleeding gums

Fights against caries

Increases salivation and inhibits dry mouth (xerostomia)

- Help to eliminate toothaches
- Killing bacteria
- Stimulate the flow of saliva
- Helping with nicotine addiction
- Coating over the teeth enamel
- Anti-plaque
- Anti-gingivitis
- Encourage demineralization of tooth composition
- Removes the yellow-surface on teeth
- Facilitates teeth sparkling
- Support healing dental tissue
- Cleans the mouth thoroughly
- Growth the gum
- Clears the throat
- Improves the sense of taste
- Facilitates the appetite

Fruits, vegetables: can be ingested or eaten raw, cooked or dried.

Fermented drinks: made from the fruit. Drinks an

Leaves: bitter and aromatic, with a taste likened to mustard cooked as a sauce or as a green vegetable. Tender shoots, seeds and seed oil are also eligible.

Salts: made or obtained from ashes.

Fodder: leaves and young shoots are valued as a camel, sheep and goat forage leaves make good fodder as their water content is high.

Medicine: leaves liquor, decoction used to treat gonorrhea (a common sexually transmitted infection, spleen trouble and general stomachache. Roots are used for chest diseases. The bark latex used for treating sores and seeds used as a tonic seed oil used on skin for rheumatism.

Using *sewak* is one of the Sunnah's of Muhammad (S.A.W) of religion. Rubbing it on the upper teeth three, five times or more and then lower teeth three times or more is the minimum act required. It should be rubbed on their inner and outer faces as well as biting. It should be used with the right hand. One should not hold it in a fist, nor should one suck on it. To hold a way that the little finger and the thumb of the right hand is under the stick and the remaining three fingers are on it.

And when one starts cleaning one's teeth with a *miswak*, swallowing the wetness in the mouth is good for some diseases. The *miswak* should be washed many times after it is used.

Miswak tree has many different names across different cultures. Actually, *miswak* referred to as *siwak*, *sewak* and *miswaak*. However, since its usage spread across different regions, namely North Africa, the Arabian Peninsula, South East Asia and the Indian subcontinent, Pakistan, Bangladesh, it goes by different names according to the region, such as. *Arak*- Arabic, *Qesam*-Hebrew, *qisa*-Aramaic, *mastic*-Latin, *koyoji*-Japanese. As one could see the effect of *Salvadora persica* extract (*miswak*) on oral health. *Miswak* definitely has a lot going for it. From protecting your gums, whitening your teeth, preventing tooth decay and cavities, to anti-cancer effects, *Miswak* is all those things your regular toothbrush can never be—a true savior.

HOW TO USE THE MISWAK:

Brush up: clean about 1 cm of the outer layer of the *miswak* to reveal the inner stubble.

Chew on the tip of the *miswak* also healthy to stomach and soften the stubbles, bristles. In addition, we can use the thumb to separate them.

Cleanliness: holding the *miswak* in vertical to your mouth, brush your teeth in a round motion. Allow the bristles between the gaps of the teeth for a good floss.

The tip of *miswak* gets dry; we may use a knife to cut the tip of *sewak*. Next time we reuse it. We can cut the tip of *sewak* once a day or every day.

REMEDIES. Long time ago, dental researchers and medical publications have studied the natural antibacterial properties found in the miswak, which got from the roots and branches of a very particular tree called the *Salvadora Persica*, or Arak tree. Studies reveal that when used correctly or in sunnah way that the miswak can have a positive impact, healthy on your oral hygiene through:

Anti-plaque

Anti-gingivitis

Clears the throat

Clears the voice

It makes Allah (God) happy

It makes teeth shiny

Salvadora Persica or the roots of the tree, sewak has also noted to carry natural remedies in its berries and leaves, in addition to its roots and branches. In 2008, the World Health Organization suggested the stick, miswak as a healthy alternative to the toothbrush.

Historical and religious background

The exact origin of mechanical devices for cleaning teeth is unknown. However, since ancient times and well before the invention of the modern toothbrush, civilized people have used some type of cleaning instrument to clean and preserve their teeth.

The first early devices include the tooth stick, referred to as the toothpick, and the wood mop, twig brush, miswak, or siwak. Toothpicks have been traced as far back as prehistoric times. They have been excavated along with other articles of toiletry in the ancient Babylonian city of Ur, which flourished in approximately 3500 BC.²²

The Greek sophist Alciphron in the second century BC recommended the use of a toothpick to clean the “fibrous residue” remaining between the teeth after meals. Alciphron used the Greek word ‘karpheos’ to describe the toothpick, which means ‘blade of straw’. The Romans also used toothpicks from the mastic tree *Pistacia lentiscus*. The historical forerunner of the modern toothbrush might be the Babylonian fiber brush, called the “chew stick,” “fiber stick,” or “fiber pencil,” which was used as early as 3500 BC. It was a wooden stick cut to 5 or 6 inches in length. One end was macerated to separate the fibers to about one quarter of an inch.

The Arabs call this tool siwak or miswak. Before the emergence of Islam, people in Arab countries used miswak derived from root of the ‘Arak’ tree (*Salvadora persica*). Miswak was used by the ancient Arabs to keep their teeth white and shiny, as white and shiny teeth were associated with beauty and attractiveness. Another possible reason for its use is its contribution to ritual purity. In the early Islamic period, the use of miswak became a part of a cultivated and elegant mode of life. The use of miswak as a tool of basic oral hygiene has been incorporated into Islam as part of religious practice. Islam has given an elevated status to the miswak, and its importance has been stressed in many Prophetic narratives by Muslim commentators.

The Prophet Mohammad (Peace Be Upon Him) strongly recommended the use of miswak and was himself a fervent supporter of its use. According to Muslim commentators of Prophetic narration, the use of miswak was a constant practice of Prophet Mohammad (Peace Be Upon Him) prior to sleeping, after rising, after entering the house, before and after meals, during fasting, and before recitation of prayers and reading of the holy texts. Since then, the miswak has been featured prominently in Islamic hygienic jurisprudence. In one narration, the Prophet Mohammad (Peace Be upon Him) said, “*If I had not found it hard for my followers or the people, I would have ordered them to clean their teeth with Siwak (Miwak) for every prayer*”. In another narration, the Prophet Mohammad (Peace Be Upon Him) said “*The Siwak is a means of purification for the mouth and a source of achieving the pleasure of Allah*”. Thus, the influence of Islam on the spread and use of chewing sticks in different parts of the world is significant.

The religious and spiritual impact of the miswak probably is the principal reason why it is extensively used by Muslims all over the globe. Today, both the traditional miswak and the modern toothbrush are used commonly in Muslim countries. Utilization of the desert plant miswak

(*Salvadora persica*) is widespread in Saudi Arabia, and young people from Saudi Arabia are increasingly combining modern and traditional oral hygiene methods.

Pic. 1

Pic. 2

References

- 1.Halawany HS. A review on miswak (*Salvadora persica*) and its effect on various aspects of oral health. *Saudi Dental Journal*. 2012; 24:63–69. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]
- 2.Wu CD, Darout IA, Skaug N. Chewing sticks: timeless natural toothbrushes for oral cleansing. *J Periodontal Res*. 2001; 36:275–284. [PubMed] [Google Scholar]
- 3.Hobbs C. Herbal Medicine: Herbs For Dental Health. [Accessed 2014 August 10]. Available from URL: http://www.healthy.net/Health/Article/Herbs_for_Dental_Health/868.
- 4.More G, Tshikalange TE, Lall N, Botha F, Meyer JJM. Antimicrobial activity of medicinal plants against oral microorganisms. *J Ethnopharmacol*. 2008; 119:473–477. [PubMed] [Google Scholar]
- 5.Elvin-Lewis M. Plants used for teeth cleaning throughout the world. *Journal of Preventive Dentistry*. 1980; 6:61–70. [Google Scholar]
- Almas K, al-Lafi TR. The natural toothbrush. *World Health Forum*. 1995; 16:206–210. [PubMed] [Google Scholar]

6.Chaurasia A, Patil R, Nagar A. Miswak in oral cavity-An update. *J Oral Biol Craniofac Res.* 2013; 39:98–101. [[PMC free article](#)] [[PubMed](#)] [[Google Scholar](#)]

7.Ahmad H, Ahamed N. Therapeutic properties of meswak chewing sticks: A review. *Afr J Biotechnol.* 2012; 11:14850–14857. [[Google Scholar](#)]

8.Elvin-Lewis M. The technique of using African chewing sticks for teeth cleaning. *Journal of Dental Research.* 1974; 53 (Special issue):125. [[Google Scholar](#)]

Huribaeva E.G., Prof.Dr.

Uluslararası K.Ş.Toktomamatov Üniversitesi

Askaralieva A., öğrenc

Uluslararası K.Ş.Toktomamatov Üniversitesi

TÜRK DÜNYASININ KÜLTÜREL BİRLİĞİNİ KORUMAK

Özet

Dünyada hiçbir millet, türk milleti kadar yeryüzüne yayılmış değildir. Çinden Balkanlara, Rusya Bozkırlarından Afrika çöllerine kadar uzanan alanlarda Türk Dünyası insanların ayak izlerini bulmak mümkündür. Türk toplumları binlerce yıldan beri tüm dünyaya yayılarak doğayla ve düşmanlarla savaşarak, yok edilmeden yaşamışlardır. Daima yeni adlarla, çeşitli coğrafyalarda yeni devletler kurabilmişlerdir. 20.yüzyılın son 15 yılı dünyada büyük değişikliklerin cereyan ettiği çok önemli yıllar olmuştur. Bu yıllar içerisinde Doğu Avrupa'da ve eski Sovyetler birliğinde komunizmin çökmüş, özgürlük ve demokrasi rüzgarları esmiştir. Eski Sovyetler Birliğinin parçalanması neticesinde Türkistan (Orto Asya) ve Kafkasya'da, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'dan ibaret bağımsız Türk cumhuriyetleri ortaya çıkmıştır. Bu durum Avrasya'da Türk Dünyası için elden kaçınılmaması gereken yeni bir fırsat yaratmış ve yepyeni ufuklar açmıştır. Birbirinden yüzyıllarca ayrı kalan Türk boyları birbiriyle kucaklaşma ve işbirliği imkanlarına kavuşmuştur.

Anahtar kelimeler: tarih, kültür, uluslararası organizasyonlar, dil, sanat, dostluk, kardeşlik.

ЗАЩИТА КУЛЬТУРНОГО ЕДИНСТВА ТЮРКСКОГО МИРА

Аннотация

Ни одна нация в мире не распространилась так сильно, как турецкая нация. Следы народов тюркского мира можно найти на территории от Китая до Балкан, от русских степей до африканских пустынь. Турецкие общества тысячи лет жили по всему миру, сражаясь с природой и врагами, но не уничтожаясь. Они смогли основать новые государства в разных географических регионах, всегда с новыми названиями. Последние 15 лет 20-го века были очень важными годами, когда в мире произошли большие изменения. В эти годы в Восточной Европе и бывшем Советском Союзе рухнул коммунизм, и подул ветер свободы и демократии. В результате распада бывшего Советского Союза в Туркестане (Орто-Азия) и на Кавказе возникли независимые тюркские республики в составе Казахстана, Узбекистана, Киргизии, Туркменистана и Азербайджана. Эта ситуация создала новую возможность для тюркского мира в Евразии, которую нельзя упускать, и открыла новые горизонты. Турецкие племена, веками отделенные друг от друга, имели возможность обниматься и сотрудничать друг с другом.

Ключевые слова: история, культура, международные организации, язык, искусство, дружба, братство.

PROTECTION OF THE CULTURAL UNION OF TURKISH HERITAGE

Annotation

No nation in the world has spread as much as the Turkish nation. It is possible to find the footprints of the people of the Turkic World in areas ranging from China to the Balkans, from the Russian Steppes to the African deserts. Turkish societies have lived all over the world for thousands of years, fighting nature and enemies, without being destroyed. They were able to establish new states in various geographies, always with new names. The last 15 years of the 20th century have been very important years in which great changes took place in the world. During these years, communism collapsed in Eastern Europe and the former Soviet Union, and the winds of freedom and democracy blew. As a result of the disintegration of the former Soviet Union, independent Turkic republics consisting of Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Azerbaijan emerged in Turkestan (Ortho Asia) and the Caucasus. This situation created a new opportunity for the Turkish World in Eurasia that should not be missed and opened new horizons. The Turkish tribes, who were separated from each other for centuries, had the opportunity to embrace and cooperate with each other.

Key words: history, culture, international organizations, language, art, friendship, brotherhood.

Türk Dünyası, Tüm Imperatorluklarda da daima etkinliklerini gösterebilen bir yeteneğe sahip olmuşlardır. İtalya'daki Etrüskler, Hunlar, Selçuklular, Osmanlılar... Roma ve Bizans Imperatorlukları üzerindeki etkinlikleri... Çindeki, Hindistandaki inkar edilemeyen yaşamları... Türk Dünya'sı adamları bu dirençleri, yaşam enerjilerini daima bir kaynaktan almışlardır. İlk dinleri olan Şamanizm'in sevgi temeli üzerine oturmuştur. Kırım Tatarı fikir adamı, eğitimci ve yazar-yayıncı İsmail GASPIRALI'nin söylediği gibi "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" olduğu zaman hep huzura kavuşmuşlardır.

Türk devlet ve toplulukları arasında dostluk, kardeşlik ve işbirliğini kuvvetlendirmek süretiyle Türk Dünyasının ekonomik ve kültürel bakımından ortak kalkınmasını gerçekleştirmek için Türk Dünyasının iş adamlarına, özellikle Türk Dünyası aydınlarına büyük görevler düşmektedir. Türk dünyasında daha fazla işbirliği için kurulan diğer kuruluşlar arasında Türksoy, TÜRKPA, Türk Kültür ve Miras Vakfı, Türk Akademisi, Türk Üniversiteler Birliği ve Türk Dünyası Belediyeler Birliği yer alıyor. Türk dünyasının daha da sıkı bir arada tutmak için çalışmakta olan Türksoy hakkında konuşalım. Türk Dünyasının UNESCO'su olan Türksoy, 1993 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanları tarafından imzalanan anlaşmaya kurulmuştur. Türksoy kurulduğu günden bu yana Türk halklarının gönül birlikteliğini ve kardeşliğini güçlendirmek, ortak Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak ve Türk Dünyasının ortak değerlerinin uluslararası seviyede tanıtılarak kitlelere yayılmasını sağlamak için çalışmalar yapmaktadır.

Atatürk'ün belirttiğine göre: bir toplumun, bir milletin var olmasının temeli kültürdür. Ve o kültürü bundan sonra da yaşatmak, geliştirmek ve dünya'ya tanıtmak bizim amacımızdır. 2014 tarihinde Kırgızistanda çok önemli uluslararası organizasyon başlatıldı. O geçmişin ihtişamını geleceğe taşıyan, eski göçebe kültür ve yaşam tarzını korumak ve ata sporlarını yaşatma amacıyla hayata geçirilen "Dünya Göçebe Oyunlarıydı". Dünya Göçebe oyunları sadece Türklerin değil, aynı zamanda dünyanın tüm göçebe halklarının manevi bilincini ve tarihsel hafızasını canlandırmayı amaçlıyor. 2014 tarihinde 19 ülke, 2016 tarihinde 53 ülke 2018 tarihinde ise 82 ülkenin sporcularının katılımıyla gerçekleştirildi. Bu oyunlar sayesinde, dünyadaki tüm halklar, göçebe uygarlığının büyüklüğüyle tanışmış oldular. 3 kez Kırgızistanda yapılan göçebe oyunları bundan sonra da diğer Türk Dünyası ülkelerinde gerçekleşecek. Türk Dünyasının önemini daha da arttırmak için bunun için bunun gibi organizasyonları çok yapmalıyız.

"Bir dil bir insan" atasözünde söylendiği gibi kaç dil bilsek kendimiz için o kadar iyi. Dil-milli birliğin esasıdır. Her halkın kendi kültürü, dünya görüşü, geleneği o dil vasıtasıyla korunur ve gelişir. Ama diğer dilleri öğrenirken kendi dilimizi unutmamalıyız. Bugünlerde Kırgızca dili maalesef gelecekte unutulacak dillerin sırasında yer almaktadır. Buna kendimiz sebep oluyoruz. Bu konu kolayca söyleniyor ama, çok önemli, her Kırgızın düşüneceği konusu olmaktadır. 1932 tarihinde başlatılan Türk Dil Kurumu'nun amacı da türk dilinin zenginliğini meydana çıkarıp onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüsekliğe erdirmek ve Türk Dünyasında ortak anlaşma dili, dünyada ise yaygın ve geçerli bir dil konumuna getirmeyi hedefliyor. **Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Günü** her yıl 3 Ekim tarihinde kutlanmaktadır.

Bir milleti diğer milletten ayıran en temel özellik kültürel kimlik olduğu gibi Türk Dünyası da sanat için özel bir yer ayırmıştır. 2013 yılında "Türkvizyon Şarkı Yarışması" TMB TV, Türksoy ve o yılın Türk Dünyası Kültür Başkenti'nin işbirliğiyle her yıl Türk Dünyası ülkeler arasında düzenlenen ilk ve tek şarkı yarışması oldu. Bu gibi organizasyonları hiç durdurmadan her yıl organize etsek Türk Dünyası ülkeler arasındaki ilişkileri daha da geliştirmiş oluruz.

"Ev alma, komşu al" atasözünde gizli olan derin anlamı da gözönünde tutarak komşularımızı iyi tanımak, uluslararası ilişkiyi geliştirmek ve değerlendirmek zorundayız. Günümüzde Kırgızistan'da kardeşimiz Türkiye Cumhuriyeti tarafından dostluğu, kardeşliği daha da arttırmak için üniversiteler, hastaneler, ilk okullar, liseler bizim faydamız için çalışmaktadır.

Sonuç: Türk Dünyası tarih boyunca amansız ve acımasız pek çok düşmanları olmuştur. Bugün de vardır, yarın da olacaktır. "Barış istiyorsan, savaşa hazır ol" roma atasözünde söylendiği gibi, her zaman hazırlıklı ve güçlü olmak zorundayız. Oğullarımıza, kızlarımıza, torunlarımıza Türk Dünyası'nın nasıl bir millet olduğunu, yaşam tarzını, dilini, dinini, tarihte nasıl bir güçte sahip olduğunu, hiç yenilmediğini her gün anlatarak, göstererek büyütmeliyiz! Çünkü nesilden nesile bırakacağımız en büyük mirasımız "**Tarihtir**".

Kaynakçalar:

1. <https://www.turkkon.org/en/iliskili-kurumlar/turksoy> 3
2. <https://turk-pa.org/tr/content/cooperation/turksoy>
3. <http://genderi.org/turk-dunyasinda-atasozlerinin-karsilastirilmasi-uzerine-bir-de.html>
4. https://tr.wikipedia.org/wiki/D%C3%BCnya_G%C3%B6%C3%A7ebe_Oyunlar%C4%B1

5. <http://www.zirve2000.com/1-uluslararası-gocebe-oyunlari/>
6. <https://wiki2.org/ru/%D0%A2%D1%8E%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-2018>
7. <https://www.diplomasi.net/turk-dili-konusan-ulkeler-isbirligi-konsevi-turk-kenesi/>
8. Türk Dünyası Kültür, Sanat, Bilim Haber ve Araştırma Dergisi (gazete pdf) 4 aylık dergi
ISSN 1302-6569 Yıl:1 Sayı:3 Nisan 2001

KIRGIZİSTAN'DA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE DAĞ TURİZMİ

Özet

Karlı tepeler, yüksek dağ kırları, çiçekler ve bitki kokularıyla dolup taşan geniş otlaklar, yüksek dağlara yayılmış pürüzsüz ve sakin dağ nehirleri ve gölleriyle ünlü olan Kırgızistan, Avrasya kıtasının zirvesinde, doğu ile batı arasında yer almaktadır. Kırgızistan yüzde 94'ünün deniz seviyesinden 1000 m'nin üzerinde yer almaktadır ve dağlık Tian Shan silsilesinin yüzde 80'ini oluşturmaktadır. Günümüzde turistlerin ilgisini çeken el değmemiş dağları ve doğası dağ turizminin gittikçe gelişmesine ve yayılmasına neden olmaktadır. Dağ turizmini geliştirmekle beraber doğaya zarar vermeksizin onu koruyarak gelecek nesillere aktarmak her insanın vazifesidir.

Gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin günümüz kuşaklarının ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir kalkınma modeli olan “sürdürülebilir kalkınma”, 20. yüzyıl sonlarına doğru dünya gündemine girmiş ve 1990'lı yıllarda imzalanan uluslararası antlaşmalarla küresel bir uygulama planı haline gelmiştir. Sürdürülebilir kalkınma anlayışı, ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişme hedeflerinde ortak paydayı “sürdürülebilirlik” olarak belirlemektedir. Çevre ile sosyoekonomik gelişme arasındaki ilişkileri iyi kurgulanmamış bir kalkınma stratejisinin uygulanması, şu anki ihtiyaçları karşılayabilir ancak insanların gelecekteki temel ihtiyaçlarının karşılanmasını tehlikeye sokabilir. Çünkü büyümenin hangi sınırdan sonra çevresel felaketlere yol açacağı kesin değildir ve çevresel bozulma çoğu zaman geri döndürülemez niteliktedir. Bu nedenle, ekonomik ve sosyal yapı ile çevre etkileşiminin bütüncül bir şekilde değerlendirilerek bugünkü ve gelecekteki nesillerin kalkınmanın getirdiği fırsatlardan hakkaniyetli bir şekilde yararlanmasının sağlanması, sürdürülebilir kalkınmanın temel felsefesini oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı; Kırgızistan'ın sürdürülebilir kalkınma projesinde dağ turizminin yerini ve önemini belirlemektir. Ayrıca dağ turizminin iç turizmde hızla gelişmesi açısından incelemektir. Araştırma metin analizi yöntemiyle elde edilmiştir.

Araştırma sonuçlarının ülkenin dağ turizminin gelişmesinde katkıda bulunan her insan açısından önemli bilgiler sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, dağ turizmi, sürdürülebilir kalkınma.

КЫРГЫЗСТАНДА ТУРУКТУУ ӨНҮГҮҮ ЖАНА ТОО ТУРИЗМИ.

Аннотация

Ак карлуу бийик чокулары, бийик тоолуу жайыттары, гүлдөрүнө, чөптөрдүн жытына толуп турган кең талаалары, бийик тоолордо жайылып жаткан жылмакай жана тынч тоо дарыялары жана көлдөрү менен атагы чыккан Кыргызстан Евразия континентинин чокусунда, чыгыш менен батыштын ортосунда жайгашкан. Кыргызстандын 94 пайызы деңиз деңгээлинен 1000 м бийиктикте жайгашкан жана Тянь-Шань тоо кыркаларынын 80 пайызын түзөт. Бүгүнкү күндө туристтердин көңүлүн бурган кол тийбеген тоолор жана жаратылыш тоо туризмдин өнүгүшүнө жана жайылышына себеп болууда. Тоо туризмдин өнүктүрүү менен катар жаратылышка зыян келтирбей сактап, келечек муунга өткөрүп берүү ар бир адамдын милдети болуп саналат.

Келечек муундардын муктаждыктарын канааттандыруу мүмкүнчүлүгүн бузбастан, бүгүнкү муундардын муктаждыктарын канааттандыра ала турган өнүгүү модели болгон туруктуу өнүгүү 20-кылымдын аягында дүйнөлүк суроо талапка айланып, 1990-жылдары эл аралык келишимдердин негизинде глобалдык ишке ашыруу планына айланган. Туруктуу өнүгүү түшүнүгү мамлекеттердин экономикалык жана социалдык өнүгүү максаттарындагы жалпы тармакты “туруктуу” өнүктүрүү катары аныктайт. Айлана-чөйрө менен социалдык-экономикалык өнүгүүнүн ортосунда калыптанган байланышы жок өнүгүү стратегиясын ишке ашыруу учурдагы керектөөлөрдү канааттандырышы мүмкүн, бирок келечекте адамдардын негизги керектөөлөрүн канааттандырууга коркунуч туудурушу мүмкүн. Анткени бул чектен ашкан өсүү экологиялык кырсыктарга алып келери анык жана экологиялык деградация көбүнчө кайтарылгыс болуп саналат. Ушул себептен улам, туруктуу өнүгүүнүн негизги философиясы экономикалык жана коомдук түзүлүш менен айлана-чөйрөнүн өз ара аракеттенүүсүн комплекстүү түрдө баалоо, азыркы жана келечек муундардын өнүгүүнүн алып келген мүмкүнчүлүктөрүнөн адилеттүү түрдө пайдаланышын камсыз кылуу болуп саналат.

Бул изилдөөнүн негизги максаты; Кыргызстанды туруктуу өнүктүрүү долбоорунда тоо туризмдин ордун жана маанисин аныктоо. Ошондой эле тоо туризмдин ички туризмде тездик менен өнүгүп жаткандыгы боюнча анализ жүргүзүү болуп саналат. Изилдөө текстти талдоо ыкмасы менен алынган.

Түйүндүү сөздөр: Кыргызстан, тоо туризми, туруктуу өнүгүү.

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ И ГОРНЫЙ ТУРИЗМ В КЫРГЫЗСТАНЕ.

Аннотация

Кыргызстан, известный своими снежными вершинами, высокогорными пастбищами, обширными лугами, наполненными цветами и ароматными травами, гладкими и спокойными горными реками и озерами, простирающимися над высокими горами, расположен на вершине Евразийского континента, между востоком и западом. 94 процента территории Кыргызстана расположено на высоте более 1000 м над уровнем моря и составляет 80 процентов горного хребта Тянь-Шаня. Сегодня нетронутые горы и природа, привлекающие внимание туристов, способствуют развитию и распространению горного туризма. Наряду с развитием горного туризма, долг каждого человека - защитить его, не нанося ущерба природе, и передать будущим поколениям.

Устойчивое развитие, которое представляет собой модель развития, которая может удовлетворить потребности сегодняшних поколений без ущерба для способности удовлетворять потребности будущих поколений, вошло в мировую повестку дня в конце 20-го века и стало глобальным планом реализации с подписанными международными соглашениями. в 1990-е гг. Понимание устойчивого развития определяет общий знаменатель целей экономического и социального развития стран как «устойчивость». Реализация стратегии развития, не имеющей прочной взаимосвязи между окружающей средой и социально-экономическим развитием, может удовлетворить текущие потребности, но может поставить под угрозу удовлетворение основных потребностей людей в будущем. Поскольку за пределами этого предела рост приведет к экологическим бедствиям, нельзя с уверенностью сказать, а ухудшение состояния окружающей среды часто необратимо. По этой причине основная философия устойчивого развития заключается в целостной оценке взаимодействия экономической и социальной структуры и окружающей среды и обеспечении справедливого использования возможностей, предоставляемых развитием, нынешним и будущим поколениям.

Основная цель данного исследования; Определить место и важность горного туризма в проекте устойчивого развития Кыргызстана. Также необходимо изучить горный туризм с точки зрения стремительного развития внутреннего туризма.

Giriş. Turizm, Kırgız Cumhuriyeti ekonomisinin en önemli sektörlerinden biridir. Ulusal İstatistik Komitesi'ne göre, 2019'un sonunda turizm sektörü GSYİH'nın %5,2'sini veya 358 milyon ABD dolarını oluştuyordu. Bu sektör, ülkedeki toplam kayıtlı istihdamın %2'si olan yaklaşık 40.000 kişiyi istihdam etmektedir.

Turizm endüstrisi, özellikle ulaşım, otel hizmetleri, inşaat, bankacılık, hediyelik eşya üretimi ve çok daha fazlası olmak üzere devletin endüstrisinin ve ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunur. Turizm, kentsel ve kırsal alanların restorasyonu, korunması üzerinde etkili olabilir ve mevcut rekreasyon alanlarının yeniden canlandırılması, yerel çevrenin korunması veya iyileştirilmesi ve ayrıca yerel nüfusun ekonomik canlılığının artırılmasına katkıda bulunur. Her şeyden önce, istihdam olanaklarının genişletilmesi, işsizliğin azaltılması, halkın genel refahının iyileştirilmesi, turizm ile ilgili çeşitli mesleklerin geliştirilmesine katkı sağlar.

1994 yılından bu yana Kırgızistan, 125 ülkenin çıkarlarını temsil eden önde gelen uluslararası hükümetler arası kuruluş olan Dünya Turizm Örgütü'nün (WTO) tam üyesidir. Dünya Bankası'ndan uluslararası uzmanların katılımıyla, "Kırgızistan'da Turizmi Geliştirme Stratejisi" ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'ndan uzmanların katılımıyla turizmin geliştirilmesi için bir master plan geliştirildi.

Bozulmamış doğal manzaralar, dağlar, 40.000'den fazla nehir ve 750 göl, tarihi ve kültürel miras, dağ zirveleri, kayak merkezleri ve Issık-Köl Gölü gibi cazibe merkezleri, insanları ideal bir turizm rüyası destinasyonu olarak Kırgızistan'a çekiyor. Bununla birlikte, turizm sektörü, tedarik zincirleri ve lojistik tesislerin eksikliği, zayıf altyapı, kaynakların yetersiz kullanımı ve evsel atık yönetimi ve turistler için düşük hizmet standartları gibi çok sayıda zorlukla karşı karşıya kalmaya devam ediyor.

Yukarıdaki zorluklara yanıt olarak devlet, 2019-2023 için Turizm Endüstrisinin Geliştirilmesi için Devlet Programını ve Kırgızistan tarafından seçilen sürdürülebilir kalkınma yolunu yansıtan 2018-2040 için Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Kalkınma Stratejisini geliştirmiştir. Doğal kaynaklarının daha dikkatli kullanılması ve yönetilmesi, bölgelerin geliştirilmesi, çevresel sürdürülebilirliğin ve çevresel restorasyonun sağlanması ve kültürel yaşamın çeşitliliğinin artırılmasına önem verilmiştir. Ulusal ve uluslararası ortakların desteğiyle, hükümet aygıtı, seyahat acenteleriyle birlikte, ülkeyi dünya pazarında sürdürülebilir bir turizm destinasyonu olarak tanıtmayı amaçlayan bir dizi girişimde bulunmaktadır.

Gelecekte turizm Kırgız Cumhuriyeti ekonomisi için bir öncelik olarak kabul edilmesiyle bağlantılı olarak cumhuriyet bütçesindeki ana döviz gelir kaynaklarından biri haline gelebilir.

Kırgızistan'ın eşsiz doğasının ve kültürel mirasının potansiyelini kullanarak, dünya ekonomisinin turizm endüstrisine uyumlu bir şekilde entegre edilmesi ve ülkede turizmin yoğun bir şekilde gelişmesinin sağlanması, nüfusun istihdam ve gelirlerinin istikrarlı bir şekilde büyümesinin sağlanması ve teşvik edilmesi gerekmektedir.

“Sürdürülebilir turizm” terimi bölgede henüz yaygın olarak benimsenmemiş veya kullanılsa da, “doğa turizmi”, “sorumlu turizm” ve “yeşil turizm” gibi terimler giderek daha fazla kullanılmaktadır.

Kırgızistan'da Dağ Turizmi. Kırgızistan, Avrasya kıtasının zirvesinde, doğu ile batı arasında yer almaktadır. Kırgızistan'ın 7,000 metreden fazla üç zirvesi var. Ülkenin yüzde 94'ünün deniz seviyesinden 1000 m'nin üzerinde olması ve dağlık Tian Shan silsilesinin yüzde 80'ini oluşturması şaşırtıcı değil. İğne yapraklı ormanlarda, tundra bitki örtüsünde, yüksek otlaklarda ve dik dağ tepelerinde bir gezinti, çeşitli sıcaklık bölgelerini keşfetmenin mükemmel bir yoludur.

Kırgızistan'da Dağ turizmi yamaçlar, sırtlar, buzullar, geçitler, zorlu dağ akarsuları vb. gibi dağlık arazinin nispeten zor bölümlerinin geçişi ile ilişkili dağlarda yapılan gezilerle oluşmaktadır.

Kırgızistan turları, dağ sporlarından hoşlananlar için mükemmeldir. Son zamanlarda, dağ nehirleri rafting severler ile ünlüdür. Yürüyüş ve tırmanma, birçok tanınmış rota ve birçok yeni ve uzak destinasyon ile uzun zamandır popülerdir. Kayak ve snowboard kışın yaygındır ve dağ bisikleti, yazın pistleri deneyimlemenin en iyi yollarından biridir. Özellikle cesur ziyaretçiler yelken kanat, paraşütle atlama veya basit zıplamayı deneyebilirler. Yürüyüşler (hem at sırtında hem de yaya olarak), dağlara doğru uzağa gitmek ve uzak göllere ve geçitlere erişmek için uzaklara ve genişlere seyahat etmek isteyenler için uygundur.

Dağ turizminin modern gelişme düzeyi, yaşı ne olursa olsun hemen hemen tüm sağlıklı insanların teknik olarak basit dağ yürüyüşü gezileri yapmasına olanak tanır. Dağlarda seyahat etmek için uygun bir zaman, haziran ortasından Eylül ayına kadar olan dönemdir. 90'lardan beri. sezon dışı zamlar giderek daha popüler hale geliyor - Mayıs ayı başlarında ve Kasım ayı başlarında.

Bulgular. Gelecekte turizm, turizmin bir bütün olarak Kırgız Cumhuriyeti ekonomisinin öncelikli alanı olarak kabul edilmesiyle bağlantılı olarak cumhuriyet bütçesindeki ana döviz gelir kaynaklarından biri haline gelebilir.

Kırgızistan'ın eşsiz doğasının ve kültürel mirasının potansiyelini kullanarak, dünya ekonomisinin turizm endüstrisine uyumlu bir şekilde entegre edilmesi ve cumhuriyette yoğun bir turizm gelişiminin sağlanması, nüfusun istihdam ve gelirlerinde sürdürülebilir büyümenin sağlanması ve teşvik edilmesi gerekmektedir.

Alınan önlemlere rağmen bugün cumhuriyette turizm endüstrisinin gelişmesinin önünde çözülmemiş birçok sorun ve engel bulunmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmada ortaya çıkan sorunlar;

Rekreasyonel dağ turizmi açısından önem taşıyan dağ bölgelerinin seçimi.

Yetersiz gelişmiş altyapı ve zayıf malzeme ve teknik altyapı.

Yatırım eksikliği.

Turizm uzmanlarının yetersiz mesleki eğitimi.

Özelleştirme, yatırım ve vergilendirme, turizm altyapısının geliştirilmesinde yabancı ve yerli sermayeyi çekmek için teşvikler ve gümrük ve vize formalitelerinin basitleştirilmesi ile ilgili düzenlemelerin ve mevcut mevzuatın kusurlu olması.

Ulusal turistik ürünün iç ve dış pazarlarda reklam ve bilgi desteği ve tanıtımının kusurlu sistemi.

Bazı yabancı ülkelerle doğrudan hava iletişiminin olmaması ve mevcut havayollarında yetersiz hizmet, bunun sonucunda potansiyel turistlerimiz Kazakistan ve Özbekistan hizmetlerini kullanmayı tercih etmesi olarak sıralayabiliriz.

Sonuç ve Öneriler. Yukarıdaki zorluklara yanıt olarak devlet, 2019-2023 için Turizm Endüstrisinin Geliştirilmesi için Devlet Programını ve Kırgızistan tarafından seçilen sürdürülebilir kalkınma yolunu yansıtan 2018-2040 için Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Kalkınma Stratejisini geliştirmiştir. Ülkemizde önemli turizm kaynakları yeterlidir ve hem yurtiçi hem de uluslararası turizmin gelişimi için büyük potansiyele sahiptir. Bu nedenle turizmi geliştirerek doğal

kaynaklarının daha dikkatli kullanılması ve yönetilmesi, bölgelerin geliştirilmesi, çevresel sürdürülebilirliğin ve çevresel restorasyonun sağlanması ve kültürel yaşamın çeşitliliğinin artırılması söz konusudur. Ulusal ve uluslararası ortakların desteğiyle, hükümet aygıtı, seyahat acenteleriyle birlikte, ülkeyi dünya pazarında sürdürülebilir bir turizm destinasyonu olarak tanıtmayı amaçlayan bir dizi girişimde bulundu. Ayrıca sorunların çözülebilmesi için önem verilmesi gereken noktalar aşağıda belirtilmiştir.

- yasal çerçevenin iyileştirilmesi ve buna sıkı sıkıya uyulması;
- yabancı turistlerin giriş ve kalış prosedürünü basitleştirmek;
- Kırgızistan'ın turizm ve ticaret için elverişli bir ülke imajını korumak ve yaymak;
- turizm fuarlarına katılım (turizm bağlantılarının genişletilmesi); mevcut otellerin yeniden inşası ve yeni otellerin inşası;
- tur operatörleri ve turizm merkezleri ile beraber kısa ve uzun vadeli sürdürülebilir turizm ile ilgili projeleri gerçekleştirmek;
- dağ turizm geliştirmede çevre korunmasına ve gelişmesine önem vermek
- otellerin, turizm merkezlerinin, pansiyonların ve dinlenme evlerinin sınıflandırılması ve sertifikalandırılması (Kırgız standardı);
- kamp alanları, aile ve özel pansiyonların oluşturulması;
- otel personelinin eğitimi ; otel yönetim sisteminin reformu;
- Bişkek-Oş, Bişkek-Naryn-Torugart, Bişkek-Balykchi-Karakol, Oş-Irkeştam karayollarının yanı sıra ülkenin tarihi, mimari ve tarihi simge yapılarına giden otoyolların yeniden inşası;
- nitelikli personelin yetiştirilmesi.

Kaynaklar.

1.«GORNYI ZHURNAL»/«MINING JOURNAL», 2016, № 8, pp. 88–96 DOI: dx.doi.org/10.17580/gzh.2016.07.16 Development of mountain tourism and general tourism in the Kyrgyz Republic V. A. Komissarov1, K. A. Kojobaev2, S. D. Dudashvili3.

2.«ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГОРНОГО ТУРИЗМА В КЫРГЫЗСТАНЕ», 2014, № 1, 129-131, ШАРШЕЕВА А.Н.1, ШАРШЕБАЕВ А.А.1, Институт горного дела и горных технологий им. У.Асаналиева.

3.<http://www.stat.kg/ru/nsur/>

4.https://www.gov.kg/ru/p/sustainable_development

5.<http://www.welcome.kg/ru/kyrgyzstan/region/development/207.html>

6.<https://www.open.kg/tourist/types-of-tourism/mountaineering/2390-gornyy-turizm.html>

7.<https://www.helvetas.org/ru/kyrgyzstan/how-you-can-help/follow-us/press-releases/GRINTUR-Ustoychivyy-turizm-v-Kyrgyzstane-povyshaet-tverdost-duha-lyudev-i-ustoychivost-prirody> pressrelease 7913

8.<https://mfa.gov.kg/ru/menyu---inostrannoe/novosti/novosti-i-sobytiya/turisticheskiy-potencial-kyrgyzskoy-respubliki>

МАЗМУНУ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS:

Пименова М.В. СИМВОЛИЧЕСКИЕ ПЕРВОПРИЗНАКИ МАКРОКОНЦЕПТА РОД.....	3
Бодриков А.Б. О РУССКОМ ВОИНСТВЕ В АСПЕКТЕ ЯЗЫКОВОГО СОЗНАНИЯ.....	9
Демидова Е.Е. МОТИВИРУЮЩИЕ ПРИЗНАКИ В СТРУКТУРЕ ЗАИМСТВОВАННОГО КОНЦЕПТА ИМПЕРАТОР.....	13
Булатова А.К. ТИПОЛОГИЯ МЕТОНИМИЧЕСКИХ ПЕРЕНОСОВ В ТАТАРСКОМ ЯЗЫКЕ.....	16
Абдуллина Ч.З., Сагдеева Ф.К. ВЗАИМОВЛИЯНИЕ ЯЗЫКА И РЕЛИГИИ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН).....	20
Титова М.В., Мискичкова З.Я. ТЕКСТЫ РУССКИХ ПЕСЕН В ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО.....	23
Злобина Ю.И., Линь Л. ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА ВОСПРИЯТИЯ РУССКОГО ГЕРОЯ В ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ КИТАЙЦЕВ.....	25
Ибраимова Г.О. ПОНЯТИЙНЫЕ ПРИЗНАКИ В СТРУКТУРЕ КОНЦЕПТА СВЕКРОВЬ (ПО ДАНЫМ СЛОВАРЕЙ ДО XIX В.).....	28
Абдылакимова Б.К., Жумабай уулу А., Каримова А.А. СИМВОЛ ЖАНА БЕЛГИЛЕРДИН ФИЛОСОФИЯ ИЛИМИНДЕГИ ОРДУ.....	32
Сейитбекова С.С. МАДАНИЯТТАР АРАЛЫК КОМПЕТЕНЦИЯ.....	37
Сейитбекова С.С. ЧЕТ ӨЛКӨЛӨРДӨГҮ МАДАНИЯТТАР (УЛУТТАР) АРАЛЫК КОММУНИКАЦИЯНЫ ИЗИЛДӨӨНҮН ЗАМАНБАП ЫКМАЛАРЫ.....	41
Исабеков И.Н. ТАСТОПИЯН ТОПОНИМИНИН ЭТИМОЛОГИЯСЫ.....	46
Камбарова А.К. ВЛИЯНИЕ РУССКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА ТВОРЧЕСТВО ПИСАТЕЛЕЙ СРЕДНЕЙ АЗИИ.....	50
Курманкулова С.А., Абдраманов М.К. ОТРИЦАНИЕ ВОЙНЫ КАК СРЕДСТВА РЕШЕНИЯ ЗЕМНЫХ ПРОБЛЕМ Л.Н.ТОЛСТЫМ В ПОВЕСТИ «ХАДЖИ- МУРАТ».....	54
Калиев А.С. РОЛЬ РУССКОГО ЯЗЫКА В РАЗВИТИИ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ.....	58
Нурбаев Э.А. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК МЫЙЗАМДАРЫНДАГЫ БААЛУУЛУКТАР.....	63
Кадырова А., Жалилова Н.К. АЙКӨЛ МАНАСТЫН ОБРАЗЫН ЖАРАТУУДА ТҮШТӨРДҮН ПОЭТИКАЛЫК РОЛУ (С.Орозбаковдун вариантынын мисалында).....	68
Шаимкулова Ө.Р., Ызабекова Д.А. ЖУНАЙ МАВЛЯНОВДУН “КАЙРЫМСЫЗ ЖЫЛДАР” РОМАНЫНДАГЫ ИНТЕЛЛИГЕНТТЕРДИН ОБРАЗЫ.....	72
Аскарова А.Э. ИНТЕРНЕТ-ДИСКУРС ЖАНА АНЫННЕГИЗГИ БЕЛГИЛЕРИНИН КЫРГЫЗ-	

ИНТЕРНЕТ ДИСКУРСУНДА КЕЗДЕШИШИ (INSTAGRAM СОЦИАЛДЫК ТАРМАГЫНЫН МАТЕРИАЛЫНДА).....	76
Tazhibaeva G.T., Sabirova V.K. SPECIFICITY OF CHILDRENS GAMING ACTIVITIES IN MEDIA MATERIALS.....	80
Шестак Е.С. ОБРАЗНЫЕ ПРИЗНАКИ КОНЦЕПТА СОЛНЦЕ В ДЕТСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ.....	84
Ажыбаева З., Рыскулова Э. КЕП МАДАНИЯТЫНЫН НЕГИЗДЕРИН ҮЙРОНУУ АР ДАЙЫМ АКТУАЛДУУ ЖАНА ЗАРЫЛ.....	88
Байтикова Г.С. ЛИНГВИСТИКА И ПСИХОЛОГИЯ.....	91
Ажиматова М., Жусупова А.А. МИФОЛОГИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ В ПРОВЕРБИАЛЬНОЙ КАРТИНЕ МИРА.....	95
Алимбаева С.А., Аманова С.К., Сабирова В.К. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ.....	99
Алимбаева С.А., Кайыпова Г.А., Сабирова В.К. ВОПРОСЫ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ.....	104
Асанова Д.А., Исмаилова А.Т., Токурова А.М. ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКАЯ НАУКА О ПРОБЛЕМАХ ДОСТОЕВСКОВЕДЕНИЯ.....	109
Ашуров У. М., Сулайманов О.М. РОЛЬ СРЕДСТВ ЯЗЫКА ПРИ СОЗДАНИИ РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ ИМИ ВЛИЯНИЯ НА ПОТРЕБИТЕЛЕЙ ИНФОРМАЦИИ.....	113
Бекмурзаева Ф.Ш. АНИМАЛОКОНЦЕПТ ВОЛК: ПОНЯТИЙНЫЕ ПРИЗНАКИ НА МАТЕРИАЛЕ ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЕЙ И НКРЯ.....	117
Бисерова А., Жапарова А., Касымова С. СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ХАРАКТЕР ЧЕЛОВЕКА В РУССКОМ И КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКАХ.....	120
Ешенева Н.А. ОТ ОБРАЗА-СИМВОЛА К ХУДОЖЕСТВЕННОМУ МИРУ ПИСАТЕЛЯ И МОТИВАЦИИ ЧИТАТЕЛЯ (ПО РОМАНУ Ч.Т.АЙТМАТОВА» БУРАННЫЙ ПОЛУСТАНОК»).....	123
Бакыт кызы Ж., Молдожанов О.А. ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА АНГЛИЙСКИХ ИДИОМ НА РУССКИЙ ЯЗЫК.....	128
Шукурова Н.И. СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ГАЗЕЛИ БАБУРА В ПЕРЕВОДАХ НА РУССКИЙ И АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫКИ (на основе переводов Л.Пеньковского и Д.Султановой).....	131
Шукурова З.С. ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ С.Н.ИВАНОВА В МЕТАПЕРЕВОДЧЕСКИХ ТЕКСТАХ.....	135
Шерипбаев А.Р. У.АБДУКАИМОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНЫН КЫРГЫЗ ПРОФЕССИОНАЛ АДАБИЯТЫНДАГЫ ОРДУ.....	138
Жамашева Н.С. ПОНИМАНИЕ ПРОЧИТАННОГО И ПУТИ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ.....	144
Султанова А.А. КЕЛЕР ЧАКТЫН БАЯНДАГЫЧ ЫЦГАЙ МААНИЛЕРИ АРКЫЛУУ ТУЮНДУРУЛУШУ.....	148
Рыскулова Г.У., Эралиева М. БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА ОКУТУУНУН МЕТОДДОРУН КОЛДОНУУНУН	

АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ	152
Бакирова Г.К., Молдоназарова А.Т. Ч.АЙТМАТОВ ТИЛ МАСЕЛЕЛЕРИ ЖӨНҮНДӨ	156
Жээнбекова Г.Т., Жолдошали уулу К., Мирзакматова О.Р., Жапарова Г.Т. ВЕРБАЛИЗАЦИЯ НЕКОТОРЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ РАЗНЫХ КУЛЬТУР С КОНЦЕПТОМ «НЕБО» И «ЗЕМЛЯ»	161
Хурибаева Э.Г., Атабаева Н.Т. “БҮРКҮТ” КОНЦЕПТИ КЫРГЫЗ ОЙ ТУЮМУНДА	168
Мамиев А.Н., Абдукадырова Б.А. Ч.АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДА КӨРКӨМ СӨЗ КАРАЖАТТАРЫН КОЛДОНУУ ЧЕБЕРЧИЛИГИ “Деңиз бойлой жорткон Ала дөбөт” повести боюнча....	172
Мамиев А.Н., Аширова У.М. “ЖАН БИЛБЕГЕН ЖОМОКТУУ” ӨСПҮРҮМДӨРДҮН ЭМОЦИЈАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ	176
Мамиев А.Н., Аширова У.М. ӨСПҮРҮМДӨРДҮН МЕН КОНЦЕПЦИЯСЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН АКТУАЛДУУЛУГУ	179
Султанбаева Д.Т., Умурзакова Г.К. ТИПИЧНЫЕ ОШИБКИ СТУДЕНТОВ ИЗ УЗБЕКИСТАНА В ПРИМЕНЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА	182
Умурзакова Г.К. ИНТЕГРИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ ЗАВЕТОВ МАНАСА И ТВОРЧЕСТВА Д.САДЫРБАЕВА В ЦЕЛЯХ ВОСПИТАНИЯ ПАТРИОТИЗМА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА	186
Мамбеталиева Г.М., Умурзакова Г.К. УСТАРЕВШИЕ СЛОВА В КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ	190
Дөөлөтбекова Г.С. ЭЛ АРАСЫНДАГЫ БЕШИК ЫРЛАРЫНЫН ИНСАН ТАРБИЈАЛООДОГУ РОЛУ ЖАНА МЫКТЫ ҮЛГҮЛӨРҮ	193
Джолдошева А.А., И.АБДУВАЛИЕВДИН ОКУУ КИТЕБИДЕ (2015) ӨТКӨН ЧАКТЫН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ	199
Омошев Т.Т., Куваков Ж., Куваков С., Сулайманова Д.К. КЫСКАЧА КӨБӨЙТҮҮНҮН ФОРМУЛАЛАРЫН ОКУТУУ УСУЛДАРЫ	204
Орунбаева Т.З. САБАКТАГЫ САЛТТУУ ЖАНА ИНТЕРАКТИВДҮҮ УСУЛДАРДЫН ОРДУ	209
Мырзабаева Н.С., Сулайманов К.А. КЫРГЫЗСТАНДА СОВЕТ БИЙЛИГИНИН ЖЫЛДАРЫНДА ЫЙЫК ЖАЙЛАРГА АТЕИЗМ ИДЕОЛОГИЈАСЫНЫН ТААСИРЛЕРИ	212
Султанова А.Т. КЫРГЫЗСТАНДА ОРУС ГРАФИКАСЫН РЕФОРМАЛООНУН ТАРИХЫ: ЖЕТИШКЕНДИКТЕР ЖАНА КӨЙГӨЙЛӨР (1940–50-ЖЖ.)	217
Ташбаева Н.К. КЫРГЫЗСТАНДА ИСЛАМДЫК ДИНИЙ БИЛИМ БЕРҮҮ	224
Атаканов Б.К., Разаева Д.Т. КОММЕРЧЕСКИЙ БАНК – ИСТОРИЈА РАЗВИТИЈА, ФУНКЦИИ И ПРИНЦИПЫ	228
Кадырбекова Ч.К. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ МАМЛЕКЕТТИК КЫЗМАТ КӨРСӨТҮҮЛӨР: МАҢЫЗЫ ЖАНА КЛАССИФИКАЦИЈАСЫ	232
Абсаматова Г.Н., Хасанова Б.А. КЫРГЫЗСТАНДЫН МӨҢГҮЛӨРҮНҮН БОРБОР АЗИЈА МАМЛЕКЕТТЕРИНИН	

СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК ЖАШООСУНДАГЫ РОЛУ ЖАНА ОРДУ.....	236
Топчубаева Г.И. КЫРГЫЗСТАНДЫН УЛУТТУК ЭКОНОМИКАСЫ: УЧУРДАГЫ АБАЛЫ, КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖАНА АЛАРДЫ ЧЕЧҮҮНҮН ЖОЛДОРУ.....	239
Маматова А.Б. КҮН ЭЛЕКТР СТАНЦИЯЛАРЫНЫН ӨНҮГҮШҮ ЖАНА ТААСИРИН КЫРГЫЗСТАНДЫН ЭКОНОМИКАСЫНДА.....	242
Тыныбекова Г.Т. МАРКЕТИНГОВЫЕ ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ.....	247
Атыбаева И.Ж., Мамадалиева К.А. ЖАЛАЛ-АБАД ОБЛАСТЫНА КАРАШТУУ АРСЛАНБАП АТА АЙЫЛЫНДАГЫ ГРЕК ЖАҢГАКТАРЫНЫН АБАЛЫ ЖАНА КӨБӨЙТҮҮГӨ ТОСКООЛ БОЛГОН МАСЕЛЕЛЕРДИ ЧЕЧҮҮ.....	252
Абдыкалыков М.А. ОШИБКИ НАЛОГОВОГО КОДЕКСА КР ПРИ РАСПРЕДЕЛЕНИИ НАЛОГОВОГО БРЕМЕНИ ОТ ПОДОХОДНОГО НАЛОГА.....	256
Мамыркулова Дж.Р. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ МАЛ ЧАРБАСЫН ОНУКТУРУУНҮН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ.....	261
Кудаярова Б.А., Чонатаева М.С. БАЛАЛУУ АЯЛДАРДЫН ЭМГЕК МЫЙЗАМЫНДА УКУКТАРЫН КОРГОО.....	266
Кудаярова Б.А., Чонатаева М.С. БАЛДАРГА КАРАТА БОЛГОН ЗОМБУЛУКТУН АКТУАЛДУУ МАСЕЛЕЛЕРИ.....	270
Чонатаева М.С., Исмаилова А.С. ЭМГЕК МИГРАНТТАРЫНЫН УКУКТАРЫН КОРГОО ЖААТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МЫЙЗАМДАРЫНЫН ЭЛ АРАЛЫК СТАНДАРТТАРГА ЖАНА МИЛДЕТТЕНМЕЛЕРГЕ ЫЛАЙЫК КЕЛИШИ.....	274
Асилбеков Д.Т., Сапарбеков Т.С. БАНКРОТТУК ИНСТИТУТУ МЕНЕН АТКАРУУ ӨНДҮРҮШ ИНСТИТУТУНУН АЙЫРМАСЫ.....	278
Жумабекова А.Ш., Асилбеков Д.Т. МАМЛЕКЕТ МЕНЕН САЯСИЙ ПАРТИЯЛАРДЫН ӨЗ АРА АРАКЕТТЕНҮҮСҮ: КӨЙГӨЙЛӨР ЖАНА ПЕРСПЕКТИВАЛАР.....	282
Минбаев М.С. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИКВИДАЦИИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ.....	285
Минбаев М.С. ПОНЯТИЕ И ВИДЫ ЛИКВИДАЦИИ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ.....	289
Абданбаев Э.К., Дороев А.А. ЦЕНТРАЛЬНАЯ РОЛЬ СПЕЦИАЛИСТОВ СЕСТРИНСКОГО ДЕЛА В РАЗВИТИИ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ.....	294
Соромбаева Н.О., Асыранова У.С., Байызбекова Д.А., Темирова В.Н., Темиров Н.М., Абданбаев Э.К. АНАЛИЗ ПРИЧИННО СЛЕДСТВЕННЫХ СВЯЗЕЙ ИНФИЦИРОВАНИЯ МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ COVID-19 В КЫРГЫЗСТАНЕ 2020 Г.....	296
Kulumbekov E J.Uzenbaeva U. SIWAK (SIWAAK, MISWAK) (SALVADORA PERSICA TREE) ORAL HYGIENE.....	301
Huribaeva E.G., Askaraliev A. TÜRK DÜNYASININ KÜLTÜREL BİRLİĞİNİ KORUMAK.....	307
Bakıtbekova M. KIRGIZİSTAN'DA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE DAĞ TURİZMİ.....	310

БИЗДИН АВТОРЛОР / НАШИ АВТОРЫ /OUR AUTHORS:

1.Омошев Тологон Тенирович – к.п.н., профессор, проректор по науке, международным связям и инновационно-образовательным технологиям МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

2.Атаканов Болот Курманбекович – к.э.н., доцент, зав. кафедры экономики и экономических исследований МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

3.Сулайманова Диларам Капарбаевна – к.э.н., доцент, начальник отдела науки, аспирантуры и докторантуры МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

4.Хурибаева Элмира Гайдаровна – к.ф.н., профессор, зав.кафедры международных отношений и общетеоретических дисциплин МКТИ МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

5.Мырзабаева Нуржамал Сасалимовна – к.и.н., доцент, зав.кафедры философии и естественно-научных дисциплин МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

Кадырбекова Чолпон Кадырбековна - к.э.н., доцент МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

6.Абданбаев Эркин Кочкорович – доцент, директор Международного медицинского колледжа МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

7.Султанова Айжамал Абылкасымовна – доцент, зам.директора Международного Кыргызско-Турецкого колледжа МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

8.Жапарова Гулнарида Токторалиевна – доцент, зав.кафедры иностранных языков, теория перевода и практики МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

9.Дороев А.А. - ст.преподаватель, заведующий отделения клинических дисциплин ММК МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

10.Мамиев Ашир Али Надирович – профессор кафедры государственного и официального языков МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

11.Мамбеталиева Гулшайыр Мухтарбековна – старший преподаватель кафедры педагогики и методики преподавания ГЭК МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

12.Умурзакова Гульнара Каримовна – преподаватель кафедры государственного и официального языков МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

13.Абсаматова Гульбүбү Нурмаатовна – старший преподаватель кафедры учетно-финансовых дисциплин ГЭК МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

14.Топчубаева Гулшайыр Иманкуловна – старший преподаватель кафедры учетно-финансовых дисциплин ГЭК МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

15.Хасанова Барно Азамовна – старший преподаватель кафедры учетно-финансовых дисциплин ГЭК МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

16.Тыныбекова Г. Т. – преподавателькафедры экономики и экономических исследований МНУ имени К.Ш.Токтомаматова

17.Маматова Асель Базарбаевна – старший преподаватель кафедры учетно-финансовых дисциплин ГЭК МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

18.Чонатаева Мээримай Салижановна - преподаватель кафедры международного права и медиации МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

19.Сулайманов Казыбек Абдыкеримович - преподаватель Международного медицинского колледжа МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

20.Султанова Акмарал Токоевна – преподаватель кафедры философии и естественно-научных дисциплин МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

21.Кудаярова Барнохан Анваровна – преподаватель кафедры гражданского права и процесса МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

22.Кулумбеков Эрнест – преподаватель кафедры иностранных языков, теория перевода и практики МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

23.Узенбаева Уркия – преподаватель кафедры иностранных языков, теория перевода и практики МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.

- 24.Ташбаева Нуржамал** – ст.преподаватель кафедры общеобразовательных дисциплин ГЭК МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.
- 25.Абдукадырова Бегимай Абдурахмановна** – преподаватель кафедры государственного и официального языков МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.
- 26.Бакытбекова Мээрим** – преподаватель МКТК МНУ имени К.Ш.Токтомаматова
- 27.Мамадалиева Клара Акимовна** – преподаватель кафедры математики информатики и педагогики МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.
- 28.Атыбаева Илимкан Женишбековна** – преподаватель кафедры математики информатики и педагогики МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.
- 29.Доолотбекова Г.С.** – преподаватель кафедры математики информатики и педагогики МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.
- 30.Орунбаева Тахминабу Закиржановна** – ст.преподаватель ГЭК МНУ имени К.Ш.Токтомаматова
- 31.Мамыркулова Джамиля Рысбековна** - аспирант, МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.
- 32.Абдыкалыков Манас Акматалиевич** - аспирант, МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.
- 33.Асилбеков Данияр Токсонбаевич** - аспирант, МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.
- 34.Куваков Женишбек** – учитель средней школы Кок-Арт Сузакского района.
- 35.Куваков Сталбек** – Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова.
- 36.Аскаралиева Акбермет** – студент МНУ имени К.Ш.Токтомаматова.
- 37.Разаева Д.Т.** - магистрант МНУ имени К.Ш. Токтомаматова.
- 38.Исмаилова Айтурган Суюнбековна** - магистрант МНУ имени К.Ш. Токтомаматова.
- 39.Сапарбеков Талгарбек Сапарбекович** - магистрант МНУ имени К.Ш. Токтомаматова.
- 40.Жумабекова Алина Шеркасымовна** - магистрант МНУ имени К.Ш. Токтомаматова.
- 41.Пименова Марина Владимировна** - д.ф.н., профессор, ректор, Международный гуманитарный университет им. П.П. Семёнова – Тянь-Шанского, г. Санкт-Петербург.
- 42.Титова Марина Владимировна** - канд.филол. наук, доцент, Алтайский государственный университет.
- 43.Мискичкова Занфира Ягсуповна** - доцент, Омский государственный университет
- 44.Злобина Юлия Игоревна** - канд.филол.наук, доцент Алтайский государственный университет.
- 45.Линь Лили** - бакалавр филологии Алтайский государственный университет.
- 46.Булатова Альфия Каримовна** – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела лексикологии и диалектологии Института языка, литературы и искусства им. Г.Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан.
- 47.Абдуллина Чулпан Зуфаровна** - исследователь, зав. отделом аспирантуры Академии наук Республики Татарстан.
- 48.Сагдеева Фаузия Кабировна** - кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела общей лингвистики Института языка, литературы и искусства им. Г.Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан.
- 49.Аскарова Анара Эркиновна** – Омский Государственный Университет.
- 50.Шестаков Екатерина Сергеевна** - магистр филологических наук, учитель, КГУ «Гимназия №6» акимата города Нур-Султан.
- 51.Байтикова Гульнара Сардаровна** - старший преподаватель Омский государственный университет.
- 52.Абдылакимова Бегайым Кенжематовна**, кандидат философских наук, доцент ОмГУ Ом, Кыргызстан.
- 53.Жумабай уулу Абдыразак**, аспирант Национальная академия наук Кыргызской Республики.
- 54.Каримова Айчолпон Акматалиевна**, преподаватель КУМУ имени Б.Сыдыкова.

55.Ажыбаева Замира – к.ф.н., доцент, Современный международный университет.

56.Рыскулова Элмира – старший преподаватель, Современный международный университет.

57.Жусупова Аида Абдуллажановна - кандидат филологических наук, и.о. доцента кафедры русской филологии, Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова.

58.Алимбаева С.А. - Ошский Государственный Университет.

59.Аманова С.К. - Ошский Государственный Университет.

60.Сабилова В.К. - Ошский Государственный Университет.

61.Кайыпова Г.А. - Ошский Государственный Университет.

62.Сабилова В.К. - Ошский Государственный Университет.

63.Асанова Д.А. - Ошский Государственный Университет.

34.Исмаилова А.Т. - Ошский Государственный Университет.

65.Токурова А.М. - Ошский Государственный Университет.

66.Ашуров У. М., Сулайманов О.М. - ФРФ Ошский Государственный Университет.

67.Бекмурзаева Феруза Шухратовна - преподаватель, Михайловская военная артиллерийская академия.

68.Бодриков Алексей Борисович - кандидат филологических наук, преподаватель, Международный гуманитарный университет им. П.П. Семенова – Тянь-Шанского, г. Санкт-Петербург.

69.Демидова Евгения Евгеньевна - кандидат филологических наук, преподаватель, Международный гуманитарный университет им. П.П. Семенова – Тянь-Шанского, г. Санкт-Петербург.

70.Ешенова Н.А. - Ошский Государственный Университет.

71.Шукурова Н.И.

72.Шерипбаев Амангелди Рахманович – ст.преподаватель Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова.

73.Шаимкулова Өмүркан Раимбердиевна - преподаватель Ошский государственный университет

74.Ызабекова Динара Абдурасуловна – доцент, Ошский государственный университет

75.Тажобаева Г.Т. - Ошский государственный университет

76.Жамашева Н.С.- ст. преподаватель Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова.

77.Сейитбекова Сурмакан Сейитбековна - к. ф. н., доцент, Ошский государственный университет.

78.Бакыт кызы Жумакан – магистрант, Ошский государственный университет.

79.Молдожанов Озгонбай Акимжанович - старший преподаватель кафедры иностранных языков и межкультурных коммуникаций, Киргизский государственный университет им. И. Арабаева.

80.Ибраимова Гульсайра Озгонбаевна -кандидат филологических наук, зав. кафедрой, Киргизский государственный университет им. И. Арабаева.

81.Исабеков Ильяс Ниязбекович - Ошский государственный юридический институт, город Ош, Кыргызская Республика к.ф.н., и.о. профессора.

82.Камбарова А.К. - к.ф.н. КГМА имени И.К.Ахунбаева

83.Курманкулова С.А. - Ошский Государственный Университет.

84.Абдраманов М.К.- Ошский Государственный Университет.

85.Калиев Азамат Сайитович - канд.полит.наук. и.о.доцента, Научно-исследовательский медико- социальный институт.

86.Кадырова Анара - к.ф.н., доцент, Заведующий кафедрой кыргызского языка и литературы Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова.

87.Жалилова Нуржана Кадыровна - преподаватель кафедры кыргызского языка и литературы Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова.

88.Султанбаева Динара Тологоновна- Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова, кафедра Русской филологии.

89.Рыскулова Г.У. - к.п.н., доцент, Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова.

90.Бакирова Г.К. – к.ф.н., доцент, Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова.

91.Аширова Уулман Миталиповна - Лейлек р. “Ак чыйыр” общеобразовательная организация.

92.Джолдошева Айжаркын Абайевна – Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова.

93.Жээнбекова Гульмира Токтомаматовна - Ошский Государственный Университет., ФМЯиК,ст.преп.

94.Жолдошали уулу Канат - Ошский Государственный Университет., ФМЯиК,ст.преп.,

95.Мирзакматова Орозбубу Раимбердиевна - Ошский Государственный Университет., ФМЯиК,преп.

96.Соромбаева Н.О. - к.м.н. , д.м.н. зав кафедрой КГМИП и ПК им С.Б. Даниярова.

97.Асыранова У.С. - к.м.н, научный сотрудник республиканского научно-практического центра инфекционного контроля при НПО «Профилактическая медицина» МЗ и СР КР (РНПЦИК НПО ПМ МЗ и СР КР).

98.Байызбекова Д.А.- д.м.н., профессор, руководитель РНПЦИК НПО ПМ МЗ и СР КР.

99.Темирова Вазира Нематовна- преподаватель кафедры общественное здравоохранение, Международная школа медицины, научно производственный комплекс. Международный Университет Кыргызстана.

100.Темиров Немат Мойдунович - к.м.н. доцент, зав. кафедры Морфологических дисциплин и организации здравоохранения, Жалал-Абадский государственный Университет, Медицинский факультет.

101.Эралиева М.- магистрант, Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова.

102.Молдоназарова А.Т. – магистрант Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова.

103.Бисерова Аида - магистрант, Ошский Государственный Университет.

104.Жапарова Айжаркын - магистрант, Ошский Государственный Университет.

105.Касымова Саида - магистрант, Ошский Государственный Университет.

106.Минбаев Майсалбек Саттарович - магистрант, Ошский Государственный Университет.

107.Атабаева Н.Т.- магистрант, Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова.

108.Ажиматова Майрамгул – магистрант, Жалал-Абадский государственный университет имени Б.Осмонова.

Информация о научно-популярном периодическом журнале «Вестник Международного университета имени К.Ш.Токтомаматова»

В Международном университете имени К.Ш.Токтомаматова издаётся научно-популярный периодический журнал «Вестник Международного университета имени К.Ш.Токтомаматова». Периодичность издания ежеквартально.

Целью журнала является публикация в открытой печати основных научных результатов исследований ученых Кыргызстана и других стран.

«Вестник Международного университета имени К.Ш.Токтомаматова» включён в Перечень научных и научно-технических периодических изданий, рекомендованных для публикации основных научных результатов диссертаций, научных статей утверждённый Высшей аттестационной комиссией Кыргызской Республики.

В журнале публикуются научные статьи по следующим тематическим направлениям исследований:

- актуальные вопросы высшего профессионального образования и воспитательного процесса в сфере высшего профессионального образования, студенческой молодёжи;

- вопросы совершенствования технологии и методологии обучения в вузах и интеграция стран Центральной Азии в Болонский процесс;

- социально-экономические проблемы мировой экономики и стран Центральной Азии;

- вопросы педагогики и психологии;

- актуальные проблемы философии и общественно-языковых дисциплин;

- современные проблемы прикладной математики и информатики;

- международные отношения и туризм.

Международный университет имени К.Ш.Токтомаматова будет благодарен всем, кто будет содействовать распространению информации об этом журнале и выражает готовность к сотрудничеству со всеми заинтересованными лицами.

Статьи и сопроводительные документы необходимо присылать по адресу:

Кыргызская Республика, 715 613, г. Жалал-Абад, мкр. Спутник ул. Жени-Жок 30, редакция журнала «Вестник Международного университета имени К.Ш.Токтомаматова», (каб. №4), или отправить на электронный адрес: naukamnu@gmail.com, tolomo@mail.ru.

Справки можно получить по телефонам: +996 (3722) 5-07-05, 5-32- 31, 5-18-11.

Статьи будут рекомендованы к публикации после одобрения редакционной коллегией журнала, в состав которого входят видные ученые Кыргызской Республики, Российской Федерации, Турции и Казахстана. Статьи, не получившие одобрения редакционной коллегии, возврату не подлежат. Ответственность за достоверность информации, изложенной в статьях, несут их авторы.

К научным статьям предъявляются следующие требования:

- содержание и техническое оформление должны соответствовать всем требованиям к научным статьям (профессиональную экспертизу осуществляет рецензент - специалист по соответствующему направлению, который определяется редакционной коллегией, а техническую экспертизу проводит ответственный секретарь издания);

- в одном номере журнала публикуется не более 2-х статей одного автора;

- публикация платная, автор должен отдельно выкупить один номер журнала по его розничной стоимости (вне оплаты за публикацию).

Статья будет принята к рассмотрению редакционной комиссией при условии наличия следующих сопроводительных документов:

- выписка из протокола заседания соответствующей кафедры с рекомендацией к печати;

- название статьи на языке изложения и английском языке жирным шрифтом 14 размера, межстрочный интервал -1,5. а также аннотация на английском языке (10 размер шрифта) обязательны;

-аннотация на языке статьи предпочтительна;

-УДК - желательно;

-указание списка использованной литературы не обязательно только для докторов наук, не использовавших какие-либо источники информации, т.е. если статья представляет собой результат его личных исследований;

-краткое резюме автора: Ф.И.О., должность, научная степень и звание, контактные данные;

-рукопись статьи объёмом в 6-16 страниц машинописного текста в одном экземпляре и электронная версия в редакторе Microsoft Word (обязательно приложение электронного носителя с указанием файла); наличие оплаты;

-шрифт для текстов - Times New Roman.

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

УДК, название статьи на языке изложения основного текста, Ф.И.О. автора (авторов, если они представляют один вуз), место работы (наименование вуза, учреждения), город (если в наименовании вуза нет четкого названия города), страна.

Пример:

УДК_____

Тема статьи (шрифт 12): _____

автор _____ ,

наименования вуза /

учреждения _____ ,

город, страна _____ .

(шрифт 12)

Аннотация (на языке изложения, на английском языке):

.....

(шрифт 10)

Ключевые слова (на языке изложения, на английском языке):

.....

(шрифт 10)

Текст статьи (шрифт 12, Times New Roman, интервал 1,5).....

.....

.....

Список использованной литературы (шрифт 12):

1.....

2.....

Вестник МНУ имени К.Ш.Токтомаматова №1 2022
Зарегистрирован в Министерстве Юстиции Кыргызской Республики
Регистрационное свидетельство №1405
от 21 мая 2008 года

Формат 21х297 Объем 12,25 п.л. 1/16 Тираж 150 экз.
Отпечатано в частной типографии ИП «Газибаев Х.Б.»
г.Жалал-Абад, ул.Токтогула, 20-3